

T.C.
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FARS DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

SEYYİD HÂSAN-İ GÂZNEVÎ DÎVÂNÎ'NİN TAHLİLİ

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Cengiz UYSAL

Danışman
Prof.Dr. Yusuf ÖZ

ARALIK-2019
KIRIKKALE

KABUL-ONAY

Prof. Dr. Yusuf ÖZ danışmanlığında Cengiz UYSAL tarafından hazırlanan “*Seyyid Ḥasan-i Ġaznevî Dîvânı’nın Tahlîli*” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Fars Dili ve Edebiyatı Anabilim dalında Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

30/12/2019

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU
(Başkan)

Prof. Dr. Yusuf ÖZ
(Danışman)

Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ
(II. Danışman)

Prof. Dr. Sait OKUMUŞ
(Üye)

Doç. Dr. Abdüsselam BİLGİN
(Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.../.../2020

Doç. Dr. Alemdağ YEŞİLDAĞ
Enstitü Müdürü

KİŞİSEL KABUL

Doktora Tezi olarak sunduğum *Seyyid Hasan-i Gâznevî Dîvânı'nın Tahlîli* adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve faydalandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak faydalanılmış olduğunu beyan ederim.

30/12/2019

Cengiz UYSAL

ÖNSÖZ

Gazneliler dönemi şairlerinden “Eşref” lakaplı Seyyid Hasan-i Gaznevî, (öl. 556/1161), V/XI. asrın sonlarından VI/XII. asrın ortalarına kadar yaşamış İran edebiyatı şairlerindendir. İran’dan Hindistan’a kadar uzanan geniş topraklarda birbiri ardına kurulan Türk devletlerinin hâkim olduğu coğrafyada yetişen şair ve yazarların eserlerinin incelenip gerçek değerlerinin ortaya konulması, sadece İran kültürüyle ilgili bir durum değil Türk kültürünü ve edebiyatını da ilgilendiren bir konudur. Bu dönemin; Türk dili ve edebiyatının önemli bir aşamasını teşkil eden Dîvân edebiyatını, özellikle dil ve mazmunlar yönünden etkilediği düşünülmektedir. Bu amaçla yapılacak çalışmalar, klasik Türk edebiyatının anlaşılmasına katkı sunacaktır.

Bugüne değin Seyyid Hasan-i Gaznevî Dîvânı üzerine ayrıntılı bir tahlil çalışması yapılmamıştır. Kısmî olarak Dîvân üzerinde yapılan çalışmalar ise onun edebî ve kültürel yönünü ortaya koymaktan uzaktır. Bu amaçla, daha önce İranlı şairler üzerinde yapılan çalışmalar başta olmak üzere, Türk edebiyatında yapılmış olan divan tahlil incelemeleri de gözetilerek Seyyid Hasan-i Gaznevî Dîvânı’nın ayrıntılı bir tahlili yapılarak, onun edebî yönünün yanı sıra, kültürümüze ve tarihimize ışık tutacak yönlerinin de ortaya konulması amaçlanmıştır. Çalışmada Dîvân’ın şekil ve üslup özellikleri hakkında bilgiler verilmişse de asıl olarak tematik bir çalışma yapılmıştır.

Dîvân ilk olarak, 1328 ş./1949 yılında, Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi hocalarından Muderris-i Rażavî’nin tashihiyle Tahran Üniversitesi tarafından yayımlanmıştır. Muderris-i Rażavî, Dîvân’ın yeniden gözden geçirilip II. baskısının yayımlama işini Muḥammed-i Rûşen’den rica etmiş o da, 1362 ş./1983 yılında Dîvân’ı yeniden gözden geçirerek, bazı düzeltme ve ilavelerle birlikte Esâîr yayınları aracılığıyla basmıştır. Bu yeni basımda ‘Alî Ekber Dihḥudâ ve Bedî’u’z-zamân Furûzanfer’in daha önce yaptıkları tashihler de gözden geçirilmiştir. Biz de tezimizde ikinci baskıyı esas aldık.

Muderris-i Rażavî’nin çalışmasının kendi ifadesiyle bazı eksiklikler içermesi, özellikle beyitleri çevirirken bazı zorlukların yaşanmasına sebep olmuştur. Hârezmî Üniversitesi öğrencilerinden ‘Abbâs-i Begcanî, yeni bulgularla birlikte Dîvân’ı gözden geçirerek, Dîvân’ın tenkitli metnini, doktora tezi olarak yeniden oluşturmuştur. Çalışmaya dahil olan Farsça beyitlerin ve çevirilerinin sıhhati

bakımından çalışmamızda bu tenkitli neşirden de faydalanılmış, böylece daha doğru bir tercüme yapılacağı düşünülmüştür.

Çalışma hazırlanırken incelencek kavramlar tespit edildikten sonra, yaklaşık on beş bin fiş hazırlanmış, bu fişler konularına göre tasnif edilmiş; aynı kavramın geçtiği beyitler kendi içerisinde değerlendirilerek kavramı daha iyi ifade eden beyitler seçilmiştir. Çalışma esnasında tespit edilen yeni birçok kavram daha incelemeye dahil edilmiştir. Çalışmamızda madde başları için, üç bin civarında Farsça şahit beyit ve bunların çevirileri yer almaktadır.

Çalışmada yer alan kavramların genel izahı hakkında, ilgili kaynaklardan elde edilen bilgiler değerlendirilerek, ihtiyaç duyulan ön bilgilere yer verilmiştir. Bu aşamadan sonra, kavramın Dîvân'da, nasıl kullanıldığı belirtilerek şahit beyitler tercümeleriyle birlikte verilmiştir. Dîvân'ın methiye ağırlıklı şiirler ihtiva etmesi sebebiyle, madde başı için seçilen örnek beyitlerin hangi memduhlar adına yazıldıklarının tespitine çalışılmıştır.

Şairin hayat hikâyesi, adının geçtiği tüm tezkirelerle birlikte, Muderris-i Razavî ve Mürsel Öztürk'ün çalışmaları kaynak alınarak yeniden yazılmıştır. Tezkirelerde çok az bilgi bulabildiğimiz şairin edebî kişiliğini; Dîvân'ını esas alarak yaptığımız çalışma sonucunda ayrıntılı bir şekilde ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmada daha önce yapılan dîvân çalışmaları örnek alınmakla birlikte, Hasan-i Gaznevî Dîvânı'nın kavram haritasına göre bir sistematik oluşturulmuştur. Bu itibarla çalışma Giriş ve 4 bölümden teşkil edilmiştir.

Giriş kısmında Gazneliler döneminin siyasî, sosyal ve edebî durumu hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci Bölüm'de şairin hayatı, edebî şahsiyeti ve Dîvân'ın şekil özellikleri ortaya konulmuştur. Dîvân, kullanılan nazım şekilleri, uyak ve redif, vezin ve edebî sanatlar başlıkları altında, şekil yönüyle incelenmiştir.

İkinci Bölüm, "Seyyid Hasan-i Gaznevî Dîvânı'nda Dinî Kavramlar" başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında Hz. Peygamber başta olmak üzere, diğer peygamberler, sahabiler ve dinî birçok kavram, çeşitli başlıklar altında tasnif edilerek açıklanmıştır.

Üçüncü Bölüm, "Seyyid Hasan-i Gaznevî Dîvânı'nda Cemiyet" başlığını taşımaktadır. Bu başlık altında tarihî ve efsanevî kişiler, milletler, ülkeler, şehirler, coğrafi unsurlar, sosyal hayat, inançlar, gelenek ve görenekler gibi birçok kültürel unsur, alt başlıklar oluşturularak madde başı yapılmıştır.

Dördüncü Bölüm, “Seyyid Hasan-i Gaznevî Dîvânî’nda Tabiat” başlığını taşımaktadır. Bu bölümde de kozmik âlem başta olmak üzere bitki, hayvan, dört unsur gibi tabiatla ilgili farklı birçok unsur yer almaktadır. Sonuç kısmında, çalışma sonunda elde edilen bulgular ortaya konulmuştur. Çalışmamızda yazımla ilgili bazı ölçütler ise şu şekildedir:

1. Madde başlarında Arapça ya da Farsça asıllı olup Türkçede yaygın olarak kullanılan kelimeler transkribe edilmeden Türkçe kurallara göre yazılmıştır. *Dünya, gürz, sedef* gibi. Türkçede yaygın olarak kullanılmayan ortak kelimeler ise transkribe edilmiştir. *Lenterânî, kıyâs, haqqâ’l-yaqîn* gibi. Türkçesi ile Farsçası farklı olan kelimelerde ise Türkçesi madde başı yapılmış, Farsça karşılığı parantez içerisinde transkriptli olarak verilmiştir. *Ayak: (Pâ); Varlık: (Hestî, Beḳâ, Vucûd)* gibi.
2. Madde başı yapılan terimlere örnek olarak Dîvân’dan seçilip teze alınan örnek beyitlerin sol tarafındaki parantez içerisinde yer alan Arapça harf, şiirin türünü; sağdaki sayı, kaçınıcı şiir olduğunu ve soldaki sayı ise kaçınıcı beyit olduğunu göstermektedir. Örnek: (١٨/٥٦ ق.) 56. kaside, 18. beyit. Tercî’-bend ve terkîb-bendlerde ise ayrıca bent numarası verilmiştir. Örnek: (٨/٤/١٢ ت): 12. Tercî’, 4. bent, 8. beyit.
3. Çalışmada, metin içerisinde veya dipnotlarda Seyyid Hasan-i Gaznevî Dîvânî’na yapılan atıflar, *Dîvân* kısaltmasıyla gösterilmiştir.
4. Dipnotlarda kullanılan *Tez* ifadesiyle kendi çalışmamız kastedilmiştir.

Çalışmanın hazırlanmasında bana yön veren danışman hocalarım Prof. Dr. Yusuf ÖZ ve Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ başta olmak üzere, tez izleme komitesinde yer alan diğer hocalarıma, çalışmam boyunca düşüncelerinden yararlandığım değerli dostum Muhammed-i İkrâmî beye ve kendilerine ayırmam gereken zamandan çaldığım aileme anlayışlarından ötürü teşekkür ederim.

Cengiz UYSAL

ÖZ

Uysal, Cengiz, “Seyyid Hasan-i Gaznevî Dîvânı’nın Tahlili”, Doktora Tezi, Kırıkkale, 2019.

İran Edebiyatı şairlerinden Seyyid Hasan-i Gaznevî, V/XI. asrın son çeyreğinden VI/XII. asrın ortalarına kadar yaşamış bir şahsiyettir. Başta uzun yıllar sarayında ikamet ettiği Gazne Devleti olmak üzere, kısmen Selçuklu ve Hârezmşâhlar dönemine tanık olmuştur.

V/XI. ve VI/XII. asırlar, Farsçanın özellikle şiir dili olarak geliştiği yıllardır. Sebki Horâsânî adı verilen methiye ağırlıklı bir şiir anlayışı, sade ve akıcı üslubuyla Farsça başta İran’ın millî destanı Şâhnâme’nin müellifi Firdevsî olmak üzere Emîr Mu‘izzî, ‘Unşûrî, Menûcihrî gibi şairler elinde yoğrularak klasik halini almaya başlamıştır. Farsça, bu dönemde, özellikle Türk devletlerinin hâkim olduğu geniş coğrafyalarda itibar bulmuş, sultanların saraylarında Farsça eser kaleme alan yüzlerce âlim ve şair yetişmiştir.

Hasan-i Gaznevî, âlim bir şair olarak Dîvân’ında değişik konulara yer vermiştir. İslam kültürü çerçevesinde dinî unsurlar, İran mitolojisi, döneminin olayları, içerisinde yaşadığı toplumun kültürel unsurları, tabiat ve kozmik âlem gibi konular, onun şiirini zenginleştiren unsurlardır.

Hasan-i Gaznevî, Dîvân’ında, yaşadığı bazı olayları aksettirmiştir. Bu cümleden olarak, Dîvân’ından anlaşıldığına göre Gazne sultanı Behrâmşâh ile birlikte Hindistan seferlerine katılmış, Selçuklu ve Gazneli bazı sultanların tahta çıkış merasimlerinde bulunarak, bu merasimlerde kasideler söylemiştir. Bu itibarla Dîvân’ında döneminin bazı siyasî, sosyal ve kültürel özelliklerini, âdet ve geleneklerini yansıtan ifadeler, bunların yanısıra saray ve teşrifatla ilgili bazı tabirlere rastlamaktayız. Bu gibi tabirler, bize bu dönemin kültür dünyasıyla ilgili, halkın yaşantısı, sosyal ortam gibi değişik alanlarda bilgiler vermektedir.

Üç büyük Türk devletinin saraylarında bulunan şairin, yaklaşık 5000 beyitten oluşan Dîvân’ının tahlil edilmesiyle şairin ve Dîvânı’nın edebî değerinin ortaya konulması yanında, yaşadığı dönemin dinî, siyasî, tarihî ve kültürel ortamı hakkında da bilgi sahibi olunması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Seyyid Hasan-i Gaznevî, İran Şiiri, Divan Tahlili, Gazneliler, Sebki Horasanî.

ABSTRACT

Uysal, Cengiz, “The Analysis of Seyyed Hasan Ghaznavi’s Divan”, Doctoral Thesis, Kırıkkale 2019.

Poet of Iranian literature Seyyed Hasan Ghaznavi lived from the last quarter of XI. th century to the middle of XII. th century. Mostly living in the palace of Ghazna’s Bahramshah, he was also in the palaces of the Saljuqs and Khwarezmian. XI. and XII. th centuries are the special period of promotion of Farsi poem language .

An eulogy poetry concept called Sabk-i Khorasani started to have a classic form in simple and fluent Farsi language firstly used by Ferdowsi the writer of Shahname and Amir Muezzi, Unsuri and Menuchehri. Farsi got credit in wide rate in dominant Turkish empires. Hundreds of Farsi writers, poets and scientists were raised in palaces of kings.

Hasan Ghaznavi as a poet and scientist placed different subjects in his Divan. Religious subjects, Iranian mythology, the events of his term , cultural components of his society, nature and cosmic world in a frame of Islamic culture enriched his poem.

Hasan Ghaznavi reflected the events of his life in his Divan, he joined Bahramshah at military expeditions of India, he participated in the ceremony of ascending to the throne for some sultans of Saljuq and Ghazna sovereignties and he said Qasida’s. So we see some political, social and cultural characteristics, traditional issues related to palace and protocols in his Divan. The expressions give us variety of information about cultural world, the life of people and social situation context. Analysis of almost 5000 couplet Divan of the poet who lived in the palaces of three Turkish sovereignties shows us the real value the season of his life and sheds light on the religious, political, historical and cultural environments of the period.

Key Words: Seyyed Hasan Ghaznavi, Persian Poetry, Analyses of Divan, Ghaznavids, Khorasani Style.

KISALTMALAR

ae.	: Aynı eser
age.	: Adı geçen eser
agm.	: Adı geçen makale
b.	: Bin, ibn
bk.	: Bakınız
bs.	: Basım, baskı
cm.	: Santimetre
çev.	: Çeviren
haz.	: Hazırlayan
tsh.	: Tashih
nşr.	: Neşreden
öl.	: Ölümü
s.	: Sayfa
ş.	: Şemsî
ty.	: Tarih yok
vb.	: Ve benzeri
vd.	: Ve diğerleri

MEBİA : Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi

MÖ : Milattan Önce

M. : Mîlâdî

S : Sayı

TDK : Türk Dil Kurumu

TDVİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

ق. : Kasâid

ت. : Tercî'ât

غ. : Gazeliyyât

م. : Mukatta'ât

ر. : Rubâ'îyyât

TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ

Bu çalışmada kullanılan transkripsiyon alfabesi ve yazımla ilgili bazı ilkeler aşağıda yer almaktadır:

Ünlüler:

آ, ا, —, ی, — :â; ی, — :î; و, — :û; — :e, a; — :ı, i; — :u, o

Ünsüzler:

’ b p t s c ç h ħ d z r z j s ş

ش س ژ ز ر ذ د خ ح چ ج ث ت پ ب ا, ء

ş ž ı z ‘ ğ f k k l m n v h y

ی ه و ن م ل ک ق ف غ ع ظ ط ض ص

Yukarıda anılan transkripsiyon sisteminden farklı olarak:

1. Farsça hane ve name kelimeleriyle kurulu birleşikler, arada kısa çizgi kullanılmadan yazılmıştır. Örnek: Ferhengnâme, nigârhâne. Birleşik sıfat fiillerin, birleşigi oluşturan kelimeleri arasında kısa çizgi kullanılmıştır. Örnek: Ğâşiye-keş, maḳra‘e-zen, cûy-bâr.
2. Dipnotlarda veya açıklamalarda verilen eski kaynakların adları ve müellif isimleri ilk kez geçtiğinde tam künyeleriyle gösterilmiş; ikinci ve diğer tekrarlarında müellif ve eser isimleri meşhur adlarıyla yazılmıştır. Örnek: *Muḥammed b. ‘Alî b. Suleymân-i Râvendî, Râḫatu’ş-Şudûr ve Âyetu’s-Surûr: er-Râvendî, Râḫatu’ş-Şudûr; Mecdûd b. Âdem Senâ’î, Ḥadîḳatu’l-Ḥaḳîḳa ve Şerî‘atu’t-Ṭarîḳa; Senâ’î, Ḥadîḳatu’l Ḥaḳîḳa.*

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	VIII-XIV
ÖNSÖZ.....	I
ÖZ.....	IV
ABSTRACT.....	V
KISALTMALAR	VI
TRANSKRİPSİYON SİSTEMİ.....	VII
GİRİŞ	1
GAZNELİLER DÖNEMİ'NDE SİYASÎ, SOSYAL ve EDEBÎ DURUM.....	1
1. SİYÂSÎ DURUM.....	1
2. SOSYAL DURUM.....	3
3. EDEBÎ DURUM.....	10
BİRİNCİ BÖLÜM.....	15
SEYYİD HÂSAN-İ GÂZNEVÎ: HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ ve ESERLERİ....	15
1. SEYYİD HÂSAN-İ GÂZNEVÎ'NİN HAYATI.....	15
1.1. Adı, Mahlası, Nisbesi.....	15
1.2. Doğum Tarihi ve Yeri	17
1.3. Eğitimi ve Mesleği	18
1.4. Seyahatleri.....	18
1.5. Vefatı.....	28
2. SEYYİD HÂSAN-İ GÂZNEVÎ'NİN EDEBÎ ŞAHSİYETİ.....	29
3. SEYYİD HÂSAN-İ GÂZNEVÎ'NİN ESERLERİ.....	37
3.1. Dîvân.....	37
3.2. Tercume-i Vaşîyyet-i 'Alî ilâ İbnihî el-Huseyn.....	40
4. SEYYİD HÂSAN-İ GÂZNEVÎ DÎVÂNÎ'NİN NÜSHALARI ve ŞİİRLERİNİN BULUNDUĞU TEZKİRE, MECMUA ve CÖNKLER	41
4.1. Nüshalar	41
4.2. Mecmualar.....	44
4.4. Cönk ve Sefineler	45
5. SEYYİD HÂSAN-İ GÂZNEVÎ DÎVÂNÎ'NİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ.....	46
5.1. Nazım Şekilleri.....	46
5.2. Uyak ve Redif	47

5.3. Seyyid H̡asan-i Ġaznevî Dîvânı'nda Yer Alan Manzûmelerin Bahirleri, Vezinleri ve Matla Beyitleri.....	54
6. EDEBÎ SANATLAR	71
İKİNCİ BÖLÜM.....	102
SEYYİD H̡ASAN-İ ĠAZNEVÎ DÎVÂNÎ'NDA DİNÎ KAVRAMLAR	102
2.1. GENEL OLARAK DİN.....	102
2.2. ALLAH.....	103
2.3. MELEKLER	107
2.4. KUTSAL KİTAPLAR.....	110
2.5. ÂYETLER	111
2.6. PEYGAMBERLER	113
2.6.1. Peygamber-Nebi-Resul	113
2.6.2. Hz. Muḡammed.....	114
2.6.3. Hz. Âdem	116
2.6.4. Hz. Dâvûd	117
2.6.5. Hz. H̡ârûn	117
2.6.6. Hz. İbrâhîm	118
2.6.7. Hz. İdrîs.....	119
2.6.8. Hz. 'Îsâ	119
2.6.9. Hz. Loḡmân.....	121
2.6.10. Hz. Mûsâ	121
2.6.11. Hz. Nûḡ	122
2.6.12. Hz. Suleymân	123
2.6.13. Hz. Şît.....	124
2.6.14. Hz. Yâ'ḡûb	125
2.6.15. Hz. Yûsuf	126
2.7. DÖRT HALİFE	127
2.8. EHLİBEYT	129
2.9. AHİRET ile İLGİLİ UNSURLAR	131
2.10. ÖLÜM ile İLGİLİ UNSURLAR	139
2.11. İBADET ile İLGİLİ UNSURLAR	141
2.12. NAMAZ ile İLGİLİ UNSURLAR	142
2.13. HAC ile İLGİLİ UNSURLAR.....	146

2.14. DİĞER DİNÎ UNSURLAR	150
2.15. TASAVVUFÎ UNSURLAR	174
2.16. FELSEFÎ UNSURLAR.....	188
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	194
SEYYİD HÂSAN-İ GÂZNEVÎ DÎVÂNÎ'NDA CEMİYET	194
3.1. ŞAHISLAR.....	194
3.1.1. DİNÎ ŞAHSİYETLER	194
3.1.1.1. Aşhâb-i Kehf	195
3.1.1.2. Âsiye.....	195
3.1.1.3. Âzer	196
3.1.1.4. Ca'fer-i Tayyâr	196
3.1.1.5. Hızir.....	197
3.1.1.6. İmrân	199
3.1.1.7. Kârûn	200
3.1.1.8. Mânî.....	201
3.1.1.9. Mehdî.....	201
3.1.1.10. Meryem	202
3.1.1.11. Nemrûd.....	203
3.1.1.12. Sâmirî	203
3.1.1.13. Şaman	204
3.1.1.14. Uveys-i Kârânî	205
3.1.1.15. Zerdüş.....	206
3.1.2. TARİHÎ ŞAHSİYETLER	206
3.1.2.1. Sultanlar.....	206
3.1.2.1.1. Sultan Atsız b. Muhammed-i Enûşteğîn	207
3.1.2.1.2. Sultan Behrâmşâh	208
3.1.2.1.3. Sultan Maḥmûd b. Muhammed b. Buğra Hân	211
3.1.2.1.4. Sultan Devletşâh	213
3.1.2.1.5. Sultan Ğiyâse'd-dîn Mes'ûd b. Muhammed.....	216
3.1.2.1.6. Sultan Hüsrev Şâh.....	218
3.1.2.1.7. Sultan Sa'îd Melikşâh b. Maḥmûd	221
3.1.2.1.8. Sultan Mes'ûd Şâh	223
3.1.2.1.9. Sultan Sebuk Tegin.....	225

3.1.2.1.10. Sultan Sencer b. Melikşâh	226
3.1.2.1.11. Sultan Seyfe'd-dîn-i Sûrî	229
3.1.2.1.12. Sultan Suleymân Şâh	230
3.1.2.2. Diğer Tarihî Kişilikler	232
3.1.2.2.1. 'Abdu'l-cebbâr	232
3.1.2.2.2. Aḥmed b. 'Abdu's-şamed	232
3.1.2.2.3. Aḥmed b. 'Omer	233
3.1.2.2.4. 'Alî b. 'Osmân	237
3.1.2.2.5. Cemâle'd-dîn Aḥmed-i Ġâzî.....	238
3.1.2.2.6. Muḥammed b. 'Alî b. Ebû Manşûr	239
3.1.2.2.7. Ebû Naşr Aḥmed.....	242
3.1.2.2.8. Ebû Naşr Muḥammed b. 'Abdu'l-ḥamîd	244
3.1.2.2.9. Emîne'd-dîn	245
3.1.2.2.10. Esede'd-dîn Börî Toğan.....	245
3.1.2.2.11. Emîr Faḥre'd-dîn-i Mes'ûd	247
3.1.2.2.12. Emîr Ḥusâme'd-dîn.....	248
3.1.2.2.13. Ḥâlid-i Mâlikî	258
3.1.2.2.14. Ḥâs Beg Arslan b. Bulenkerî	250
3.1.2.2.15. Ḥâce İmâm Mervânî	250
3.1.2.2.16. Ebû 'Alî Ḥasan b. Aḥmed.....	252
3.1.2.2.17. Ḥasan-i Aḥmed-i Ḥuseyn.....	254
3.1.2.2.18. Ḥuseyn b. Ḥasan	255
3.1.2.2.19. İmam Burhâne'd-dîn.....	257
3.1.2.2.20. İsmâ'îl b. Börî	259
3.1.2.2.21. Muḥammed b. 'Abdu'l-ḥamîd-i Munşî	260
3.1.2.2.22. Nâşir-i Ḥuseyn	261
3.1.2.2.23. Ḥâce Muḥliş Nedîm-i Sâvî	262
3.1.2.2.24. Reşîde'd-dîn Ebû Tâhir.....	263
3.1.2.2.25. Tâce'd-dîn	265
3.1.2.2.26. Zeyd b. Ḥasan	265
3.1.3. ŞAİRLER	266
3.1.3.1. Ferruḥî	267
3.1.3.2. Firdevsî	267

3.1.3.3. ‘İmâdî	268
3.1.3.4. Mu‘izzî	269
3.1.3.5. Vaṭvâṭ	270
3.1.4. MİTOLOJİK ve EFSANEVÎ ŞAHSİYETLER	271
3.1.4.1. Âreş	271
3.1.4.2. Bîjen	272
3.1.4.3. Cemşîd.....	272
3.1.4.4. Dârâ	273
3.1.4.5. Ferîdûn.....	274
3.1.4.6. Fir‘avn.....	275
3.1.4.7. Hâtem-i Tâî.....	276
3.1.4.8. İsfendiyâr.....	277
3.1.4.9. İskender	277
3.1.4.10. Keyḡusrev.....	279
3.1.4.11. Leylâ ve Mecnûn	280
3.1.4.12. Nûşîrevân.....	280
3.1.4.13. Nûzer	281
3.1.4.14. Rustem.....	282
3.2. MİTOLOJİK UNSURLAR	283
3.3. MİLLETLER ve KAVİMLER	287
3.4. ÜLKELER ve ŞEHİRLER	295
3.4.1. Genel Olarak Ülke ve Şehir	295
3.4.1.1. Ülkeler	296
3.4.1.2. Şehirler	301
3.5. SOSYAL HAYAT	309
3.5.1. Saray ve Saray Çevresi.....	309
3.5.1.1. Padişah Unvanları.....	309
3.5.1.2. Hâkimiyet ve Sultanlık Alâmetleri.....	319
3.5.1.3. İdârî ve Askerî Görevler.....	333
3.5.1.4. Belge ve Evrak Çeşitleri.....	337
3.5.1.5. Teşrifât ve Bazı Tabirler.....	342
3.6. MESLEKLER	349
3.7. SAVAŞ ve SAVAŞ ALETLERİ.....	356

3.8. YAPILAR	366
3.9. YAZI ile İLGİLİ UNSURLAR.....	377
3.10. ŞİİR ile İLGİLİ UNSURLAR.....	382
3.11. MÜZİK ile İLGİLİ UNSURLAR	390
3.12. YİYECEK ve İÇECEK ile İLGİLİ UNSURLAR.....	394
3.13. GİYİM-KUŞAM.....	402
3.14. SÜS EŞYALARI.....	408
3.14.1. Kıymetli Taşlar ve Madenler	408
3.14.2. Diğer Madenler	420
3.14.3. Diğer Süs Unsurları.....	422
3.15. GÜNLÜK HAYATTA KULLANILAN EŞYA ve ALETLER	427
3.16. ÖLÇÜ ALETLERİ ve BİRİMLERİ	442
3.17. İNANÇ, ÂDET ve GELENEKLER.....	444
3.17.1. Din ile İlgili İnanışlar	444
3.17.2. Batıl İnanışlar	453
3.18. OYUNLAR	464
3.19. DİĞER KÜLTÜREL UNSURLAR.....	468
3.20. İNSANA AİT UNSURLAR	477
3.20.1. Organ Adları.....	477
3.20.1.1. Göz ile İlgili Unsurlar	485
3.20.1.2. Yüz ile İlgili Unsurlar.....	491
3.20.2. Şahsiyet ve Duygular ile İlgili Unsurlar	499
3.20.3. İnsan Tipleri	505
3.20.4. Diğer Unsurlar	510
3.20.5. Aşk ile İlgili Unsurlar	519
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	542
SEYYİD HÂSÂN-İ GÂZNEVÎ DÎVÂNÎ'NDA TABİAT.....	542
4.1. GENEL OLARAK TABİAT	542
4.2. KOZMİK ÂLEM	542
4.2.1. Gökyüzü: (Âsmân)	542
4.2.2. Yıldızlar ve Gezegenler ile İlgili Unsurlar.....	544
4.2.3. Burçlar.....	567
4.2.4. Diğer Kozmik Unsurlar	573

4.3. ZAMAN ile İLGİLİ UNSURLAR	580
4.3.1. Genel Olarak Zaman	580
4.3.2. Aylar.....	586
4.3.3. Mevsimler	587
4.4. DÖRT UNSUR	590
4.4.1. Hava	590
4.4.2. Su: (Âb).....	591
4.4.3. Toprak: (Hâk).....	593
4.4.4. Ateş: (Nâr).....	594
4.5. HAYVANLAR	597
4.5.1. Genel Olarak Hayvan-Binit: (Merkeb)	597
4.5.2. Kuşlar	598
4.5.3. Dört Ayaklı Hayvanlar.....	607
4.5.4. Sürüngenler, Balıklar ve Böcekler	616
4.6. BİTKİLER	621
4.6.1. Genel Olarak Bitki: (Giyâh).....	621
4.6.2. Ağaçlar	623
4.6.3. Çiçekler	633
4.7. RENKLER	647
4.8. COĞRAFÎ UNSURLAR	652
4.8.1. Akarsular	652
4.8.2. Dağlar	654
4.8.3. Rüzgâr ile İlgili Unsurlar	656
4.8.4. Deniz ile İlgili Unsurlar	661
4.8.5. Yönler.....	663
4.8.6. Diğer Coğrafi Unsurlar	665
SONUÇ.....	675
KAYNAKÇA	677

GİRİŞ

GAZNELİLER DÖNEMİNDE SİYÂSÎ, SOSYAL ve EDEBÎ DURUM

1. SİYÂSÎ DURUM

Seyyid Hasan-i Ğaznevî'yi, sanat anlayışını ve Dîvân'ını daha iyi anlayabilmek için Gazneliler devletinin yapısına; dönemin siyasî, sosyal ve kültürel hayatına göz atmak gerekmektedir.

Adını başşehri Gazne'den alan Gazneliler Devleti, 352-581/963-1186 yılları arasında Afganistan, Horasan ve Kuzey Hindistan'da hüküm sürmüş bir müslüman-Türk devletidir. Yemîniler ve Sebuk Teginîler şeklinde de adlandırılmıştır.

Türklerin Orta-Asya'dan batıya doğru göçleri, Karahanlı hükümdarı Şatuk Buğra Hân'ın müslüman olmasıyla (320/932) coğrafi değişikliğin yanında, din ve kültür alanında da köklü değişimlere yol açmıştır. Bu tarihlerden itibaren Türkler, gittikleri bölgelerde bir taraftan büyük devletler kurarken, bir taraftan da İslamî kimliklerini o bölgeye yayma hedefi taşımışlardır. Osmanlı döneminde "i'lâ-yi kelîmetullâh" şîârıyla hülâsa edilebilecek bu durumun temellerinin Gazne devletinin büyük sultanı Maĥmûd ile (öl. 421/1030) atıldığı söylenebilir. Nitekim İslamiyet, Sultan Maĥmûd eliyle Afganistan'dan Hindistan'a ulaştırılmıştır. Kitleler halinde müslüman olan Türkler, gittikleri yörelerdeki devletlerin çeşitli makamlarında görev alıyor, ordu komutanlığı görevi üstleniyorlardı. Nitekim 'Abbâsî halifesi, akın akın gelen bu savaşı kitleler için Bağdat yakınlarında Samarra şehrini kurmuştu.

III/IX. ve IV/X. asırlar, Sâ mânî devletinin en güçlü dönemleridir. İşte bu dönemlerde Sâ mânîlerin de devletin idarî ve askerî kademelerinde Türklere yer verdiği görülmektedir. Nitekim bunların içinden Alp Tegin 352/963 yılında Gazne'de, Gazne devletinin temelini atar. Alp Tegin'den sonra yönetime kısa süreli birkaç kişi gelirse de, sonuçta Sebuk Tegin 366/977 yılında yönetime gelir. Isık Göl yakınlarında dünyaya gelen Sebuk Tegin, Gazne devletinin gerçek kurucusu sayılmaktadır. Sebuk Tegin, ülkenin sınırlarını Toĥâristân'dan Peşâver'e kadar

genişletmiştir.

Sebuk Tegin'in 387/997 yılında vefatından sonra, kısa bir süre küçük oğlu İsmâ'îl tahta çıkmakla birlikte, Sultan Maḥmûd (öl. 421/1030), kısa süre içerisinde idareyi devralır. Böylece zamanının en büyük devleti ve sultanı, tarih sahnesine çıkmış olur. Sultan Maḥmûd, Sâ mânî hükümetlerinin (203-396/819-1005) aksine, merkezi Bağdat'ta bulunan 'Abbâsî halifesine saygısını eksik etmedi. Sâ mânî ülkesi, büyük oranda Karahanlılar ve Gazneliler arasında paylaşıldı. Sultan Maḥmûd, putperest Gûrluları itaat altına almaya çalışarak, buralarda İslam dininin yayılması için mücadele etti. Bundan sonra Maḥmûd'un Hindistan seferleri başlar. Sultan, Hindistan üzerine 17 büyük sefer yapar. Onun bu mücadelesi, İslam dünyasında büyük yankı uyandırmış, onu özellikle sünnî İslam dünyasının kahramanı hâline getirmiştir. O, ayrıca Karahanlıların ilerleyişini durdurarak Irak'taki Buveyhîleri yönetimi altına almıştır.

Sultan Maḥmûd'dan sonra büyük oğulları Mes'ûd ve Muḥammed arasındaki mücadele, Mes'ûd'un galibiyetiyle neticelenir. (421/1030) Cesur bir sultan olmasına karşın babası kadar usta bir idareci olamayan Sultan Mes'ûd, Gaznelilerin Hindistan'daki hakimiyetini korumaya çalışmıştır. Ancak gittikçe güçlenen Selçuklu devleti karşısında aynı başarıyı gösterememiştir. Onun talihsizliği, tarihin büyük Türk komutanlarından bir diğeri olan Tuğrul Bey'in, (öl. 455/1063) Selçuklu devletinin başında kendisine rakip olmasıydı. Nitekim 431/1040 yılında Büyük Selçuklu ordusu karşısında Sultan I. Mes'ûd ağır bir yenilgi alınca, Gazne'yi terk ederek Hindistan'a çekilmek zorunda kalır. O, bu başarısızlığını hayatıyla öder. (432/1041) Kardeşi Muḥammed, ikinci defa Gazne tahtına geçer.

Ancak ne Mes'ûd, ne de ondan bir yıl sonra yerine geçen oğlu Mevdûd (öl. 440/1048), hiçbir zaman dedeleri Maḥmûd gibi olamadılar. Onların dönemleri de Selçuklularla mücadeleyle geçti. Mevdûd'dan sonra kısa süreli olarak II. Mes'ûd (öl. 441/1049), 'Alî (öl. 441/1049), 'Abdu'r-reşîd (öl. 444/1052) ve Tuğrul dönemleri kısa süreli ve kısır döngülerle geçmiştir.

I. Mes'ûd'un oğlu Ferruḥzâd (öl. 451/1059) döneminde Selçuklularla savaşlar devam etti. Nihayetinde Sultan İbrâhîm (öl. 492/1099) döneminde, Selçuklularla Gaznelilerin elli yıl sürecek bir sulh dönemi başlamıştır.

Sultan İbrâhîm'den sonra sırasıyla III. Mes'ûd (öl. 508/1115), Şîrzâd (öl. 509/1116) ve Arslanşâh (öl. 512/1118) dönemleri, daha çok iç mücadelelerle geçti.

Bundan sonra tahta Sultan Sencer'in desteğini alan Behrâmşâh (öl. 552/1157) geçmiştir. Uzun sürecek Behrâmşâh dönemi, daha çok Gûrlularla mücadele halinde geçen bir dönemdir. Behrâmşâh, Gazne döneminin son büyük hükümdarı sayılmaktadır. Ancak Gazne devletinin artık eski gücü kalmamıştır. Sultan Sencer'in desteğiyle ayakta duran Gazne devleti, Sencer'in Oğuzlar tarafından esir alınmasıyla bu desteğinden mahrum kalır. Bunu fırsat bilen ezeli düşman Gûrlular Gazne'yi işgal eder. Husrev Şâh (öl. 555/1160), Lahor'a yerleşir. Husrev Şâh'tan sonra tahta geçen Husrev Melik'in de bir hileyle Gûrlularca esir edilmesiyle Gazne devleti 582/1186 yılında tamamıyla son bulmuş olur.¹

2. SOSYAL DURUM

Devlet, babadan oğula geçen bir sistemle yönetilmekle birlikte Gazne devletinde bazı komutanların idareyi eline aldığı, sultanın devleti yönetme yeteneğine sahip olmadığı durumlarda, devlet erkânının toplanıp sultanı tahttan indirdiğine rastlanılmaktadır. Ayrıca neredeyse tüm Türk devletlerinde görüldüğü gibi sultanın oğulları arasındaki taht kavgaları devam etmiş, bu durum devletin gücünü zayıflatmıştır.

Sultan Maḥmûd, adalet teşkilatına büyük önem vermiş, kadıların seçilmelerine dikkat etmiş, onlara yüksek maaşlar bağlamıştır. Adalet teşkilatında, şeri ve örfi olmak üzere iki ölçütün esas alındığı söylenebilir. Her şehrin bir kadısı, her eyaletin de bir *ḳâḏiyu'l-ḳuzḏâtı* vardı. Bunların verdiği hükümlere kimsenin müdahale etme yetkisi yoktu. Hem merkezde hem de taşra teşkilatlarında bulunan Dîvân-i Mezâlîm'lere en üst rütbeli görevliler katılır, buralarda töreye dikkat edilirdi. Merkezdeki divana bizzat sultan başkanlık ederdi. Suçun cinsine göre çok çeşitli cezalar verilirdi.²

Vergi toplanması, şehrin imarı, eyaletlerdeki ordu komutanlıkları devletin diğer önemli işler arasındaydı. Gazne devleti, tıpkı kendi döneminde olan Sâmanîler ve Abbâsî hilafetinde olduğu gibi ücretli askerler tutuyor, kölelerden

¹ Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, Çağ yayınları, İstanbul 1989, VII/270-293; Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara 2004, IV/479-506; Erdoğan Merçil, "Gazneliler", *TDVİA*, İstanbul 1996, XIII/480-484; Kâzım Müsevî-i Bucnurdî, *Târîḫ-i Câmî'-i İrân*, İntişârât-i Dâiretu'l Ma'ârif-i Buzurg-i İslâm, Tahran 1393 ş. VIII/201-261; Muḥammed b. Maḥmûd-i Mîrḥând, *Târîḫ-i Ravḏatu's-Safâ fi Sîretu'l-Enbiyâ ve'l-Mulûk ve'l-Hulefâ*, haz. Cemşîd-i Giyânfer, İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1380 ş. VI/2896, 2971.

² H. Enverî, *İştîlâḥât-i Dîvânî*, İntişârât-i Suḥen, Çâp-i Dovvom, Tahran 1373 ş., s. 194-200.

yararlanıyor ve özellikle kuzeyden gelen savaşçı Türk topluluklarını orduya dahil ediyordu. Merkezî ordunun yanında, eyaletlerden ve gönüllülerden de ciddi bir katılım vardı. Ayrıca Sultan Maḥmûd'un Hindistan'dan haraç olarak aldığı binin üzerinde fili, ordunun en önünde giderek düşman ordusunu dağıtıyor, ordunun ağır yüklerini taşıyordu. Gazne'de devasa bir filhâne bulunmaktaydı. Ordunun sayısı ise sefere göre değişiklik gösteriyor, elli ile yüz bin arasında değişiyordu. Gazne ordusu gulâmân (köleler), muntazam birlikler, eyalet askerleri, ücretli askerler ve gönüllülerden oluşmaktaydı.³

Gazneliler dönemindeki ilmî, edebî ve kültürel gelişmelere baktığımızda, devletin sadece işgal ve ganimet amacı güden askerî bir devlet olmadığı, ciddi bir devlet nizamının olduğu görülür. İlim ve edebiyata büyük önem verilmiş, bu kişiler sultanların saraylarında rahat bir hayata kavuşmuşlardır. Gazneliler, hâkimiyet alanlarındaki sosyal ve kültürel ortama müdahale etmemiş, halkın gelenek ve kurumlarını korumuştur. Dili Farsça olan halkın bu dille eserler vermesini desteklemiş, Kur'ân dilinin Arapça olması sebebiyle, birçok ilmî eserin Arapça olmasına ses çıkarmamışlardır. Türk idareciler İslamî isim, unvan ve lakaplar kullanmış, mevcut hükümet teşkilatları büyük ölçüde geliştirilerek devam ettirilmiştir. Doğal olarak İslamiyet öncesi birçok unsur, bu yeni ortama ayak uydurarak yaşamaya devam etmiştir. Ordu ve saray dilinin Türkçe olmasına karşın, devlet ve edebiyat dilinin Farsça olması, Fars şiirinin hızla gelişmesine yol açmıştır.⁴

Ebû Reyḥân el-Bîrûnî, Ebû Nâşr b. 'Irâkî, Ebu'l-Ḥayr İbnu'l-Ḥammâr bu dönemin önemli ilim adamlarıdır. Sultan Maḥmûd ile Hint seferlerine katılan el-Bîrûnî'nin, *Tahkîk u Mâli'l-Hind* adlı eseri Hindistan hakkında malumat veren ölmez bir eserdir. Tarih yazıcılığı alanında 'Utbi'nin *Kitâbu'l-Yemîn*'i; Gerdîzî'nin, *Zeynu'l-Aḥbâr*'ı; Beyhaḳî'nin, *Târîḫ-i Beyhaḳî*'si gibi tarih kitapları da yine bu dönemde yazılmış mensur eserlerdendir.

Başta Sultan Maḥmûd olmak üzere diğer sultan ve devlet adamları, imar işlerine önem vermiş, sarayların yanında kervansaraylar, köprüler, su kemerleri, bentler, cami ve türbeler inşa edilmiştir. Sebuk Tegin ve Sultan Maḥmûd'un türbeleri günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıca "tenge" adı verilen sikkelerin yanında, dinar ve dirhemler bastırılmıştır.⁵

³ E. Merçil, "Gazneliler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VII/296.

⁴ E. Merçil, "Gazneliler", *Türkler Ansiklopedisi*, IV/513.

⁵ E. Merçil, "Gazneliler", *TDVİA*, XIII/480-484.

Gazneliler döneminde toplumun hayat tarzını belirleyen unsurlardan biri de dindir. Din, tüm kurumlarıyla saraydan avama her kesimi etkilemekteydi. Dîvân'da dinle ilgili bir yığın kültürel unsur bulunmaktadır. Seyyid Hasan'ın Dîvân'ında tasavvufî anlam ve derinlik bulunmamasına rağmen, kullanılan bazı terimler, tasavvufun bu dönemde yerleşmeye başladığının bir delili olarak kabul edilebilir.

Gazne Devleti'nde, devlet işlerinin yürütülmesi için çeşitli kurumlar oluşturulmuştur. Bu kurumlar büyük oranda Sâ mânî ve 'Abbâsîlerden örnek alınmıştır. Devlet işlerinin görüldüğü büyük bir divan teşkilatı vardı. Bu divanların görevleri ve diğer bazı kurumlar hakkında kısaca bilgi vermek, dönemin sosyal durumunu anlamada kolaylık sağlayacaktır:

2.1. Dîvân-i Vezâret

Sultandan sonra gelen en yetkili kişi ve makamdır. *Şadr-i a'zâm ve neḥust vezîr*'in yerine *vezîr*, *ḥâce*, *ḥâce-i buzûrg* kullanılmıştır. Gazne sarayında vezaret makamının yeri çok önemlidir. Vezir, devletin her türlü işiyle meşgul ve bundan sorumlu olan kişidir. Sultandan aldığı yüzük, onun sultanın fermanından sonra her türlü yetkiye sahip olduğunu gösterir. Vezirliğe gelirken muhteşem bir hilat giyme töreni düzenlenir. Bazı konularda sultanın bilgisinin olmaması ya da eksik olması doğaldır. İşte bu açık vezirler tarafından kapatılmıştır. Bu yüzden vezirlerin mutlaka bilgili, âlim kişiler olmasına önem verilmiş ve okumuş kişiler arasından seçilmiştir. Bu dönemde devletin ve halkın durumu, birinci derecede vezirle ilgilidir. Bu dönemde iyi bir vezire sahip olan devlet güçlü, halkı da refah içerisindeydi. Gazne devletinin en meşhur veziri Ahmed-i Hasan-i Meymendî iken, Selçuklular'ın veziri Ḥâce Nizâmu'l-mulk idi.⁶

2.2. Dîvân-i Risâlet

Risalet, elçi anlamına gelen resul kelimesinden türemiştir. Devletin her türlü yazışma işlerinin yürütüldüğü birimdir. *Menşûr*, *fermân*, *berât*, *guşâdnâme*, *sevgendnâme*, *ahidnâme*, *biatnâme*, *fetihnâme* gibi birçok resmî yazı çeşidi vardı. Bu yazılar debirler tarafından yazıldıktan sonra *sâhib-i dîvân-i risâlet* tarafından mühürlenmek üzere sultana götürülürdü. Sâhib-i dîvân-i risâlet, bu birimin en üst

⁶ E. Merçil, "Gazneliler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VII/294-297; H. Enverî, *İştlâhât-i Dîvânî*, s. 160-164.

makamıdır ve sultanın katıldığı bütün divan ve toplantılara iştirak eder, gerektiğinde bazı notlar alır, ilgili birimlere ileterek gereğini yapmalarını ister ve takibini yapardı. Bu birim, bir nevi devletin arşivi vazifesi görmekteydi. Her türlü resmî evrak mühürlenerek, *hizâne-i huccet* adı verilen bir bölümde saklanırdı. Bu organın yöneticileri de tecrübeli, iyi eğitim almış kişiler arasından seçilirdi. Bu görevliler, hem ordu ve saray içinde, hem de saray dışında, sultan ve şehzadeler adına casusluk faaliyetleri yürüttükleri de görülmektedir.⁷

2.3. Dîvân-i ‘Arz

Ordunun genel idaresi ve ihtiyaçlarını karşılamakla görevli birimdir. Teşkilatın başında ‘*ârız* veya *şahib-i dîvân-i ‘arz* bulunmakta ve vezirle birlikte sultanın baş müşavirleri sayılmaktaydı. Ordunun durumuyla ilgili sultana bilgi verir ve sultan istediği zamanlarda ordunun teftişi için ona eşlik ederdi. Askerin eğitimi, savaş zamanında toplanması, silah yapımı ve bakımı, ordudaki görevlilerin maaşlarının belirlenmesi ve zamanında ödenmesine kadar, ordu ile ilgili tüm işler görev alanına girmektedir. Ganimetleri kontrol altında tutarak usulüne göre dağıtılmasını sağlardı. Ordu ile ilgili defterlerin sorumluluğu da ona aitti. Bütün işlerinde vezire karşı sorumluydu.⁸

2.4. Dîvân-i İşrâf (Dîvân-i Şuğl-i İşrâf-i Memleket)

Devletin önemli divanlarından biridir. Başında *muşrîf* bulunur ve sultanın atamasıyla belirlenirdi. Bu divan önemi hasebiyle, devletin önemli şehirlerinde de bağlı birimler kurularak taşralarda da örgütlenmiş; *İşrâf-i Ġazneyn*, *İşrâf-i Belh* gibi bulundukları şehirlere göre adlar almışlardır. Kurumun asıl görevi, saray içerisinde ve devletlerarası haberleşmeyi sağlamaktır. Müşriflerin, yabancıları veya tehlikeli görülen herkesin faaliyetlerini denetleme yetkisi vardı. Ayrıca eyaletlerdeki kollarıyla, kendi alanları içerisindeki konularla ilgili olarak mâlî denetimleri yapar, vergilerin toplanıp hazineye ulaşmasını sağlar, bu konularla ilgili olarak merkezi hükümeti bilgilendirirdi.⁹

⁷ H. Enverî, *İştîlâhât-i Dîvânî*, s. 160-164.

⁸ Yılmaz Öztuna, *Devletler ve Hânedânlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, III. Baskı, Ankara 2005, I/658, 659; H. Enverî, *age.*, s. 116-120.

⁹ H. Enverî, *age.*, s. 150-153.

2.5. Dîvân-i Vekâlet

Gazne devletinin dört büyük divanından biridir. Başında *vekîl-i hâş* bulunurdu ve sultan tarafından titizlikle seçilirdi. Sultan ve ailesinin gelir-gider ve diğer mâlî işleriyle ilgilenirdi. Ayrıca, saray hizmetlerinin düzgün bir şekilde yürütülmesi ve ihtiyaçlarının tedarik edilmesi de görevleri arasındaydı.¹⁰

2.6. Dîvân-i Berîd

Merkezî teşkilatta yer alan, ancak büyük divanlar arasında sayılmayan bir kurumdur. Dîvân-i Risâlet'in, posta ve haberleşmeyle ilgili konularından sorumlu olan birimdir. Kurumun başında *şâhibu'l-berîd* bulunmaktaydı ve doğrudan sultan tarafından seçilmekteydi. Devletle ilgili haberleri, Dîvân-i Risâlet'e ulaştırır, böylece sultanın devletle alakalı işlerden haberdar olmasını sağlardı.¹¹

2.7. Dîvân-i İştifâ

Dîvân-i Vezâret'in uygulamalarını defterlere kaydeden birimdir. Başında *mustevfî-i kull-i memâlik* bulunmaktadır. Hazineye giren ve çıkan her türlü değerli eşyanın kaydedilmesinden sorumludur.¹²

Bu divanların dışında, sarayla ilgili görevlileri de kısaca şu şekilde sıralamak mümkündür:

2.8. Sultan

Gazneliler Devleti yönetim anlayışının İran, Türk ve İslam yönetim anlayışının bir sentezi olduğu söylenebilir. Gaznelilerde sultan, devletin kesin hâkimidir ve normalde ölünceye kadar devletin başındadır. Sultan, Allah'ın yeryüzündeki gölgesi sayılmakta ve gösterişli bir taht üzerinde oturmaktadır. Halkın sorunlarının dinlendiği birimler olmakla birlikte, halk ve diğer yöneticilerle ilişkilerin belli olduğu sıkı protokol kuralları vardır. Bugünkü yasama, yürütme ve

¹⁰ H. Enverî, *İştîlâhât-i Dîvânî*, s. 218-220; E. Merçil, "Gazneliler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, VII/294-297.

¹¹ H. Enverî, *age.*, s. 186-190.

¹² *ae.*, s. 56-63.

yargı yetkilerinin sultanda toplandığı söylenebilir. Sultanın bildirdiği emirler, kanun hükmünde idi. Sultan hiç kimseye hesap vermek zorunda değilse de önemli kararlarda istişare meclisleri kurulur, kararlar bu kurullarda alınırdı. Sultan orduya başkomutanlık etmek, vezirleri ve yüksek memurları tayin etmek, Dîvân-i Meẓâlîm'e başkanlık etmek gibi görevleri vardı. Ayrıca sultanın zeki, cesur, adaletli, bilgili, halkını refah içerisinde yaşatmaya çalışan, hukuk yoluyla halkına âdil davranan kimseler olması zorunluydu. Sultanın yetersiz olduğu veya düşman tarafından esir edildiği durumlarda, devlet ricali tarafından sultanlıktan azledildiği de olmuştur.¹³

2.9. Ağâçi

Türkçe bir kelimedir. Hâcibu'l-ḥuccâb ifadesiyle de kullanılmıştır. Sultanın istirahatatta veya eğlencede olduğu zamanlarda huzura rahatça girip çıkabilen, vezirlerin ve diğer devlet görevlilerinin arz etmek istedikleri devlet işlerini sultana ileten ve sultanın diğer bazı ihtiyaçlarını karşılamakla görevli kimsedir. Sürekli sultanın yanında olan ağâçi, ona bir haber iletme isteyen olduğunda kendisine söyler, o da sultana iletirdi. Ağâçi kurumunun en büyük özelliği, İslamiyetten önceki Türk müesseselerinden biri oluşudur.¹⁴

2.10. Perde-dâr

Sultanın en yakınında olması hasebiyle, bizzat sultan tarafından seçilirdi. İki asli görevi vardır: Birincisi sultanın salona girip çıkacağı zaman önündeki perdeyi kaldırmak, ikincisi de huzura kabul merasimlerinde ve kabulden sonra aynı şekilde perdeyi açıp kapamak. Bu perde sultanın herkes tarafından kolayca görünmesini engellemek amacıyla vardır. Bazı lügatlerde *ḥâcib* ile *perde-dâr*ın aynı kişi olduğu yazılmış olsa da, özellikle Gazneliler döneminde *ḥâcib*in ayrı bir görevi vardı ve perde-dârdan daha üstün bir konumdaydı.¹⁵

2.11. Câme-dâr

Sultanın ve ailesinin elbiselerinin kumaşlarının temini, dikimi ve bakımı ile

¹³ H. Enverî, *İştilâḥât-i Dîvânî*, s. 40, 41.

¹⁴ *ae.*, s. 16; E. Merçil, "Gazneliler", *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VII/294,

¹⁵ H. Enverî, *age.*, s. 23.

görevli kişidir. Bu iş için sarayda *câmeḥâne* adlı bir bölüm vardı. Eski Türk devletlerinin önemli geleneklerinden biri olan hilat verme, câme-dârlar vasıtasıyla hazırlanmaktaydı. Kendilerine hilat verilecek kişiler de bu mekana götürülür, ölçüleri alındıktan sonra onlara göre hilatler hazırlanırdı.¹⁶

2.12. Can-dâr

Sultanı korumakla görevli, onun yakınında duran ve sürekli silahla kuşanmış olan kişidir. Buradaki can kelimesi, eski Farsçada silah, vurmak, öldürmek anlamındadır. Dâr ise dârendeden (sahip olan, taşıyan) kısaltmadır. Böylece kelime sözlük anlamıyla tam olarak *silahtar* anlamı taşır. Bugünkü cumhurbaşkanı özel muhafızı göreviyle benzerlik taşıdığı söylenebilir.¹⁷

2.13. Gulâm

Erkek çocuk, delikanlı, köle, bende anlamına gelen gulam, Emevilerden itibaren orduya asker kazandırmada kullanılmıştır. Gazne devletinde, bütün saray hizmetleri, kumandanlık ve valilik gibi önemli görevler gulamlardan, özellikle Türk gulamlardan yetişmiş ve haciplik rütbesini kazanmış kişilerden oluşuyordu. Selçuklu döneminin büyük veziri Nizâmu'l-mulk, devletin işleyişi ile ilgili olarak yazmış olduğu *Siyasetnâme* isimli eserinde, bir gulamın haciplik mertebesine ulaşması için bir dizi eğitimin geçmesi gerektiğini yazmaktadır. Bu mertebeye ulaşan gulamlar önemli görevlere gelebiliyorlardı.¹⁸

2.14. Nedîm

Sultanın en yakın hizmetçilerinden ve bazen de özel dostları arasından seçilirlerdi. Nedimde; sır tutabilmek, iyi tabiatlı olmak, yönetimden anlamak, şiir bilmek, yıldızlardan ve tıp ilminden anlamak, eskilerin hikâyelerini bilmek, tavla ve satranç bilmek, Kur'ân ve tefsirden anlamak gibi değişik vasıflar aranırdı. Sadece sultanların değil, diğer saray eşrafının da nedimleri vardı.¹⁹

¹⁶ H. Enverî, *İştilâḥât-i Dîvânî*, s. 26.

¹⁷ *ae.*, s. 27.

¹⁸ *ae.*, s. 41.

¹⁹ *ae.*, s. 44.

2.15. Emîr-i Hâres

Zindancıbaşı diyebileceğimiz bu görev, önemli memuriyetlerden biriydi ve protokolde çoğunlukla hâcib-i buzurgdan sonra geliyordu. Sultan bir kimsenin suçlu olduğuna karar verdikten sonra, bu kararı uygulamak ile görevli olan kişiydi. Tutuklu bulunan hanedan üyelerinin emniyetinden ve başka yerlere naklinden sorumluydu. Verilen cezayı yanlış uyguladığında benzer cezaya çarptırılmakla karşı karşıya kalabilirdi. Cezaları emri altındaki diğer görevliler vasıtasıyla icra ederdi.²⁰

2.16. At ile Dâvet: (Esb Hâsten)

Sultan bir kimseye, lakap, makam ya da özel bir görev vereceği zaman ona bu işi tebliğ edip saraya götürecek olan görevli, bir atla evinin önüne gider ve yüksek sesle kendisine verilen görevi ona tebliğ edip saraya götürürdü. Bu olaya *esb hâsten* adı verilip, Beyhakî tarihinde ve Şâhnâme’de birkaç yerde geçmektedir.²¹

3. EDEBÎ DURUM

Gazneliler dönemi, özellikle Fars dilinin ve Farsça şiirin geliştiği, neşv ü nema bulduğu bir dönemdir. Özellikle Firdevsî’nin gayet bilinçli bir şekilde kaleme aldığı Şâhnâme, Farsça için bir dönüm noktası olmuştur. İslamiyetin dili olarak hızla tüm müslüman milletlerin dillerini etkileyen Arapça karşısında Firdevsî, âdeta Farsçayı yeniden diriltmiş, eseri de Farslar tarafından abidevî bir eser olarak telakkî edilerek günümüze ulaşmıştır.

Sultan Maḥmûd adına kaleme aldığı eserini sultana takdim eden Firdevsî, beklediği karşılığı alamaz hatta sultanın gazabına uğrar. Bu olayla ilgili rivayetler olayı tam olarak aydınlatamamaktadır. Sonuç olarak, sultan her ne kadar Şâhnâme’nin üslubundan hoşlanmasa da onun yaşamasına müsaade etmiştir. Unutulmamalıdır ki Şâhnâme’de hiçbir Sâmânî hükümdarının adı geçmemektedir. Gazne sultanı Maḥmûd ise sarayında yüzlerce Farsça şiir yazan şair ve ilim adamı barındırmıştır.²²

²⁰ H. Enverî, *İştîlâhât-i Dîvânî*, s. 18.

²¹ *ae.*, s.16.

²² E. Merçil, “Gazneliler”, *Türkler Ansiklopedisi*, IV/514; Mehmet Kanar, “Firdevsî”, *MEBİA*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, IV/643-647.

VI/XII asırda yetişen büyük şairler, IV/X ve V/XI asır şairlerine göre birkaç kat fazladır. Sûzenî, ‘Am‘ağ, Enverî, Şâbir-i Tirmizî, Emîr Mu‘izzî, Seyyid Hasan-i Ġaznevî, ‘Osmân-i Muhtârî, Ezrakî-i Herevî, Reşîde’-d-dîn-i Vatvât, ‘Abdu’l-vâsî‘-i Cebelî, Senâ‘î ve diğerleri Horasan ya da Türkistan şairleri olarak nitelendirilirken; aynı asırda yaşayan diğer büyük şairler; Hâkânî-i Şîrvânî, Nizâmî-i Gencevî, Cemâle’-d-dîn ‘Abdu’r-rezzâk-i İsfahânî, oğlu Kemâle’-d-dîn-i İsmâ‘îl, Zağîre’-d-dîn-i Fâryâbî, Mucîre’-d-dîn-i Beylekânî, Şemse’-d-dîn-i Tâbesî, Esîre’-d-dîn-i Ahsiketî, İmâmî-i Herevî ve diğerleri Irak şairleri namıyla anılmışlardır. Fars şiirinde iki büyük akımı temsil eden bu iki ekol arasındaki temel fark, Seyyid Hasan’ın da dahil olduğu Horasan tarzı şiirlerin sade ve tabii, karmaşık tamlamalardan uzak, edebî sanatların basitçe kullanıldığı, her okuyanın belli düzeyde de olsa anlayabileceği, gulûv, iğrak ve mübalağanın az ve bir nevi realizmin Sâ mânîler ve Gazneliler dönemindeki yansımasıdır. Buna karşılık Irak ekolünde, şiirde tema olarak ıstırabın kullanıldığı, süslü ve sanatlı anlatımın en üst düzeye çıktığı, girift tamlamaların oluşturulduğu bir anlayış hâkimdir.²³

Yine bu dönemde Buhara, Semerkand, İsfahan, Rey ve Gazne ilim ve edebiyat merkezleri haline gelmiştir. Sultan ve idareciler, şairleri himaye etmeleri bir tarafa, birçoğu kendileri şiir yazan yahut diğer sanat dallarıyla uğraşan sanatçı ruhlu kimselerdi. Gazne devletinin kurumsal yapısını İran geleneğinden alması, devletin yazışma dilinin Farsça olması, sultanların himayesinde, tarih yazıcılığının gelişimi, seyahatnâme tarzı eserlerin verilmesi; matematik, mantık, tababet ve nücuma dair ilmî eserlerin telif edilmesi, Arapça ilmî eserlerin Farsçaya çevrilmesi, bu tercümelerin sultanlar ve diğer idareciler tarafından ödüllendirilmesi gibi birçok nedenle, Farsça nesir sahasında da önemli bir gelişme sağlamıştır.

Bu dönem Farsça nesri, sade, akıcı ve anlaşılırdır. Dil, henüz yoğun biçimde Arapçanın tesirine girmemiştir. Yine de özellikle Arapçadan yapılan tercümelerde Arapça kelime ve tamlamaların arttığı söylenebilir. Örneğin *Târîh-i Taberî*’den tercüme edilen *Târîh-i Bel‘amî*’de dilin ağırlaştığı söylenebilir. Aynı durumu manzum şâhnâmelerde de müşahade edebiliriz. Arapçadan tercüme edilen eserlerde Arapça kelime ve tabirlerin kullanılması giderek artmış bu durum da Arapçanın

²³ Sîrûs-i Şemîsâ, *Sebk-şînâsî-i Şî‘r*, Çâphâne-i Firdevs, Çâp-i Dovvom, Tahran 1375 ş., s. 64-66; Muhammed Ca‘fer-i Maḥbûb, *Sebk-i Ḥorâsânî der Şî‘r-i Fârsî*, Çâphâne-i Sâzmân-i Terbiyet Mu‘allim ve Taḥkîkât-i Terbiyetî, Tahran 1345 ş., s. 35, 37, 48, 51, 165; Muhammed Taḳî-i Behâr, *Sebk-şînâsî*, İntişârât-i Emîr Kebir, Çâp-i Sevvom, Tahran 1349 ş., I/3-10.

Farsça üzerindeki etkisini yoğunlaştırmıştır. Bu dönem Humâî'ye göre kasidenin zirve dönemlerinden biridir. Bu dönemden sonra kaside tahtını gazele bırakacaktır.²⁴

IV/X. asrın ikinci yarısı ile VI/XII. asrın sonlarında hüküm süren Gazneliler dönemi şair ve yazarlarının bir kısmı doğal olarak Gaznelilerden önce, bir kısmı da Gaznelilerden sonra yaşamaya ve eser vermeye devam etmişlerdir. Aynı zamanda Gaznelilerin başlangıç yılları, Sâ mânîlerin son dönemlerine rastladığı gibi, Gaznelilerin güçten düştüğü devir Selçukluların tarih sahnesinde boy gösterdikleri zamandır. Burada Gazneliler dönemine damgasını vurmuş bazı şairleri önemli özellikleriyle anmak yerinde olacaktır.

Sultan Maḥmûd devrinin büyük şairi, saraydaki dört yüz civarındaki şairin meliki, Meliku'ş-şu'arâ 'Unşûrî (öl. 433/1041) , Rûdekî'den kendi dönemine kadar medih ve gazel alanındaki en büyük ustadır. 30.000 beyit olduğu söylenen dîvânından elimizde çok az bir kısmı kalmıştır.²⁵

İran şiirinin önemli simalarından Ferruhî-i Sistânî (öl. 428/1037-1038), Sultan Maḥmûd'un sarayına yerleşmiş, onunla seferlere katılmıştır. Başta Sultan Maḥmûd ve Mes'ûd olmak üzere devletin ileri gelenlerine kaside tarzında yazdığı methiyeleriyle ün yapmıştır. Farsçanın en büyük kaside şairlerinden biridir. Duygularını tabii bir şekilde rahatça ifade edebilen, sade ve akıcı bir üslubu vardır. Tabiatı, sevgiliyi ya da memduhlarını vasfederken kullandığı ince, zevkli ve tatlı sözleriyle Fars şiirinin ölümsüz şairleri arasına girmiştir. 9.000 beyte yaklaşan divanı günümüze ulaşmış ve yayımlanmıştır.²⁶

Horasan şairlerinin ustası, aynı zamanda Firdevsî'nin hocası Esedî-i Tûsî (öl. 466/1073) hamâsî şiirleriyle tanınmıştır. Firdevsî'yi Şâhnâme'yi yazmaya teşvik etmiş, kendisi de Şâhnâme'nin vezninde manzum bir hikâye olan *Gerşasbnâme* adlı bir eser yazmıştır. *Luġât-i Furs* adlı sözlüğü, Farsçanın bilinen ilk lügatı olması ve örnek beyitler ihtiva etmesi sebebiyle önem arz etmektedir. Ayrıca *Şeb u Rûz* adlı bir münazarası vardır. Gaznelilerin son dönemini idrak etmiştir.²⁷

Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân (öl. 517/1106), Sultan Maḥmûd'un Hindistan seferlerinin birinde Gazne'ye, saraya intisap etmiş, Sultan İbrâhîm ve oğlu Ebu'l

²⁴ Celâleddîn-i Humâî, *Şîna'ât-i Edebî*, İntişârât-i İlmî, Çâp-i Evvel, Tahran 1339 ş., s. 168.

²⁵ Zebîhullâh-i Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, İntişârât-i Kitâb-furûş-i İbn-i Sînâ, Çâp-i Sevvom, Tahran 1339 ş., I/559-567.

²⁶ Muhammed-i 'Avfî, *Lubâbu'l-Elbâb*, tsh. 'Azîzullâh-i 'Alizâde, İntişârât-i Firdevs, Çâp-i Evvel, Tahran 1361 ş., II/247; Z. Şafâ, *age.*, I/531-546.

²⁷ Z. Şafâ, *age.*, I/330-344.

Ḳâsım'ın hizmetlerinde idarî görevlerde bulunmuş, onlara methiyeler yazmıştır. Ancak sultanla araları açılmış, yıllarca farklı zindanlarda kaldıktan sonra yine sultanın himmetiyle serbest kalmış, Behrâmşâh döneminde vefat etmiştir. Elimizde bulunan divanı yanında, 'Avfî, *Lubâbu'l-Elbâb*'da Hintçe ve Arapça divanları da olduğunu söyler.²⁸ Arapça divanından parçalar da elimizdedir. Divanında yaklaşık 16.000 beyit bulunmaktadır. Ömrünün son yıllarını takva içinde geçiren şairin dinî konulu şiirleri de döneminde çok okunan şiirlerdendir.²⁹

Menûçihri-i Damgânî (öl. 432/1040), Sultan Mes'ûd'un davetiyle Rey'den gelip saray şairi olmuştur. 'Unşûrî'nin hocalarındandır. Birçok Arapça ve Farsça divanı okuyup ezberlediği nakledilir. Hareketli ve parlak tabiat tasvirleri vardır. Genelde kısa vezinler kullanan şair, uzun vezin kullandığında bile uygun yerde uyak ve redifler yapmış, şiire ayrı bir tarz katmıştır. Bu özelliğinden dolayı musammat tarzının Menuçihri'yle başladığı söylenebilir. Şiirlerinde ıstıraba yer yoktur, bu özelliğiyle de o dönemin neşe şairidir. Eldeki şiirleri 3.000 beyit civarındadır.³⁰

Kisâ-i Mervezî (öl. 393/1002) Sâmânîlerin sonları, Gaznelilerin ilk yıllarında yaşamıştır. Methiyeleriyle adını duyurmakla birlikte, ömrünün sonlarında bu işten pişmanlık duyup bundan vazgeçtiği söylenir. Şiirlerinden günümüze fazla bir şey ulaşmamıştır. Bu şiirlerden anlaşıldığı kadarıyla mazmunları kullanmadaki ustalığı, anlamı ifade etmedeki gücü ve ince teşbihleriyle döneminin usta sanatçıları arasındadır.³¹

'Oşmân b. 'Omer-i Muhtârî (öl. 545/1150), Gazne sarayının büyük şairlerindendir. Sultan İbrâhîm, Mes'ûd ile Behrâmşâh devirlerini idrak etmiştir. Ayrıca Kirman Selçukluları sultanlarını da methetmiştir. 8.000 beyit olduğu söylenen divanından elimizde *Hunernâme-i Yemînî* ve *Şehriyarnâme* adlı iki mesnevi mevcuttur. Sadece bu iki mesnevi bile onun sanat gücünü ortaya koymaya yetmiştir.³²

Ebu'l-Ferec-i Segezî (öl. 393/1003), aslen Sistanlı olan şair ömrünü Simcûrî hanedanına hizmet etmiş, onların ortadan kaldırılması ile Gazne Sultanı Maḥmûd'un sarayına yerleşmiştir. Döneminin diğer şairleri gibi medih alanında ün yapmıştır.

²⁸ 'Avfî, *Lubâbu'l-Elbâb*, II/381.

²⁹ Z. Şafâ, *Târîḫ-i Edebiyyât der İran*, I/370-380.

³⁰ Z. Şafâ, *ae.*, I/580-597; Fahrettin Coşguner, *Minuçihri-i Damganî Dîvânı'nın Tercümesi ve Tahlili*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 2002, s. 22-29.

³¹ Z. Şafâ, *age.*, I/441-449.

³² *ae.*, I/380-382.

‘Unşûrî’nin üstadıdır.³³

Ġazâyirî (öl. 427/1036), Irak’ta yetişen büyük şair önce Rey’de son dönem Deylemîlerin ileri gelenlerini methetmiş, başta ‘Unşûrî olmak üzere birçok şairle atışmış, meşhur kaşîde-i lâmiyesini Sultan Maḥmûd’a gönderince kendine onun sarayında yer bulmuştur. Mübalağalarıyla ünlenmiştir.³⁴

‘Escedî (öl. 434/1042), ‘Unşûrî’nin talebesi olup Sultan Maḥmûd’un saray şairlerinden, onun ve çocuklarının memduhlarındandır. Selçuklu sultanı Çağrı Bey hakkında da şiirleri vardır. Divanından elimize birkaç şiir dışında bir şey ulaşmamıştır.³⁵

Bu şairlerin yanında daha birçok Farsça şiir yazan şair olmakla birlikte dönemin şiir dünyası hakkında yeterli fikir oluştuğu düşüncesiyle bu kadarla iktifa edilmiştir.

³³ Z. Şafâ, *Târîḫ-i Edebiyyât der Ġran*, I/474-476.

³⁴ *ae.*, I/570-575.

³⁵ *ae.*, I/577-580.

BİRİNCİ BÖLÜM

SEYYİD HÂSAN-İ GÂZNEVÎ: HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ ve ESERLERİ

1. SEYYİD HÂSAN-İ GÂZNEVÎ'NİN HAYATI

1.1. Adı, Mahlası, Nisbesi

Asıl adı Hâsan olup tam adı, *Seyyid İmam Eşref-i Zu's-Şehâdeteyn Ebû 'Alî Hâsan b. Muḥammed-i Huseynî-i Gâznevî*'dir.³⁶ Muasırları ona saygıları gereği, "Seyyid Eşref" diye hitap etmişlerdir.³⁷ Bu yüzden tezkirelerde, tarih kitaplarında ve cönklerde daha çok "Seyyid Eşref" veya "Seyyid Hâsan-i Gâznevî" şeklinde anılmıştır. Ayrıca "zu's-şehâdeteyn" lakabıyla da anılmaktadır.³⁸ Ancak bu lakabı niçin kullandığı bilinmemektedir. Kaynaklar adının "Hâsan" olduğunda ittifak etmişlerdir. Bizzat kendisi şiirlerinde Hâsan ismini defalarca kullanmış ve Hz. Peygamberin soyundan geldiğini ifade etmiştir:

بر من آن داری که بر حسان ز احسانِ جدّ من

(ت. ۷/۴/۱۵) لا جرم گرچه حسن نام است حسانِ توام

Ceddimin (Hz. Peygamber'in) Ḥassân'a yaptığı ihsanlar gibi sen de bana ihsanlarda bulunuyorsun, bu yüzden benim adım Hâsan da olsa ister istemez senin Ḥassân'ınım."

من نورِ سلالهٔ رسولم من بندهٔ سایهٔ خدایم (غ. ۶/۴۹)

Ben Resul'ün sülâlesinin nuru, Tanrı'nın gölgesinin kölesiyim.

داند جهان که قُرّهٔ عینِ پیمبرم شایستهٔ میوهٔ دلِ زهرا و حیدرم (ق. ۱/۵۷)

³⁶ Z. Şafâ, *Târîḫ-i Edebiyyât der İran*, II/586; Mürsel Öztürk, "Eşref-i Gâznevî", *TDVİA*, XI/474-475.

³⁷ 'Abbâs İḳbâl-i Aştîyânî, "Zindegî-i Seyyid Hâsan-i Gâznevî", *Mecelle-i Armağân*, XV. Yıl, Tahran 1313 ş., s. 82.

³⁸ M. Öztürk, *agm.*, *TDVİA*, XI/474-475.

Peygamberin gözünün nuru olduğumu dünya âlem bilir. Zehrâ ve Haydar'ın gönlüne lââyık meyveyim.

Künyesi tezkire ve tarih kitaplarında ihtilâflı olarak “*Ebû Muhammed, Ebû ‘Alî* veya *Ebû Hasan*” şeklinde gelmiştir.³⁹ Lakabı değişik kaynaklarda “Eşrefeddîn ve Seyyid Eşref” şeklinde kayıtlıdır. Seyyid Eşref, daha çok kullanılmıştır. Hidâyet, *Mecme ‘u’l-Fuṣṣḩâ*’da: “Adı *Eşrefu’d-dîn Hasan b. Nâşiru’l-‘Alevî* olup fazliletli ve âriflerin büyüklerindendir...” şeklinde adını ve lakabını birlikte anmıştır.⁴⁰ Seyyid Hasan’ın çağdaşlarından Muhammed b. Alî-i Râvendî, eseri *Râḩetu’s-Şudûr*’da, babasının adını “Muhammed” olarak kaydeder: “*Seyyid İmam Eşref zu’l-şehâdeteyn el-Hasan b. Muhammed el-Huseynî.*”⁴¹ Ancak *Lubâbu’l-Elbâb*’ın müellifi Muhammed-i ‘Avfî, babasını: “*Adı Seyyid Muhammed-i ‘Alevî’dir. Nâşir oğludur ve kardeşlerin küçüğüdür.*” şeklinde zikretmektedir.⁴² Fakat bu bilgi doğru olmasa gerektir. Çünkü aynı dönemde Cemâle’d-dîn Hasan b. Nâşir-i ‘Alevî adında bir şair daha vardır. ‘Avfî, bu kişiyle Seyyid Eşref’i karıştırmış olmalıdır. Aynı şekilde ‘Avfî’yi kaynak alan tezkire yazarlarından Emin Aḩmed-i Râzî, *Tezkîre-i Heft İklîm*’de; Azer-i Bigdilî, *Tezkîre-i Âteşkede*’de ve Rıza Qulîḩân-i Hidâyet, *Riyâzu’l-‘Ârifîn*’de ‘Avfî’nin bu kaydını esas alarak Seyyid’in babasının adını “Nâşir” şeklinde kaydetmişlerdir.⁴³ Neticede Seyyid ile aynı dönemde yaşayan Râvendî ve Beyḩakî’nin rivayetleri, gerçeğe daha yakın gözükmektedir. Seyyid’in Dîvân’ını neşreden merhum Muderris-i Razavî de Ebû’l-Hasan-i Beyḩakî’nin rivayetini esas alarak babasının adını “Muhammed” şeklinde kaydetmiştir.

Aynı şekilde Seyyid’in çağdaşlarından Senâî, *Kârnâme-i Belḩ* (veya *Muḩâyibenâme*) adlı eserinde yer alan ve Gazne’nin büyüklerinden bahsettiği bir mesnevisinde, iki Hasan’dan bahsetmektedir. Her ikisi de seyyid ve şair olan bu zâtlar, aynı dönemde yaşamışlardır.⁴⁴

Bu karışıklık, Seyyid ile aynı dönemde yaşamış ve lâkabı tıpkı Seyyid gibi “Seyyid Eşref” olan, şîî din büyüklerinden Huseyn b. Muhammed el-Ca’fer b.

³⁹ Muhammed b. ‘Alî b. Suleymân er-Râvendî, *Râḩetu’s-Şudûr ve Âyetu’s-Surûr*, haz. Muhammed İḩbâl, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahrân 1364 ş., 187; ‘Avfî, *Lubâbu’l-Elbâb*, II/270.

⁴⁰ Rıza Qulîḩân-i Hidâyet, *Mecme ‘u’l-Fuṣṣḩâ*, tsh. Mezâhir-i Musaf, İntişârât-i Emîr Kebîr, Çâp-i Evvel, Tahrân 1336 ş., s. 525.

⁴¹ er-Râvendî, *age.*, s.193.

⁴² ‘Avfî, *age.*, II/270.

⁴³ *Muḩaddime-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî*, tsh. Muderris-i Razavî, İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân, Tahrân 1328 ş., s. 358.

⁴⁴ *ae.*, s. 359.

Seyyid Eşref'tir.⁴⁵

Muderris-i Razavî'nin belirttiğine göre Seyyid Hasan hakkında bilgi veren en eski kitap, Ebû'l-Hasan-i Beyhaķî'nin 555/1160 yılında, Seyyid'in yaşadığı dönemde kaleme aldığı, “*Kitâb-i Lubâbu'l-Ensâb*” adlı eseridir. Kitabında Gazne'nin seyyitlerinden bahsettiği bölümde, Seyyid'i Nişabur'da gördüğünü, sohbetinden yararlandığını, adının Hasan ve babasının Muhammed olduğunu kendisinden işittiğini belirtmektedir.⁴⁶

Seyyid Hasan, adının başındaki “seyyid” lakabını da bizzat Dîvân'ında zikrettiği şekilde, nesebini Hz. Huseyn yoluyla Hz. ‘Alî’ye dayandırması hasebiyle kullanmıştır.⁴⁷

از پی آنکه حسن نام و حسینی نسیم

کارِ ناسازم چون کارِ حسین و حسن است (ق. ۲۹/۱۲)

Adımın Hasan olması ve Huseyn'in soyundan gelmem sebebiyle, isim de Hasan ve Huseyn'in işi gibi yolunda gitmedi.

به من سید حسن زین زمانه ز دل تحفه غذای جان فرستد (م. ۱/۱۰)

Ben Seyyid Hasan'a, bu zamanda, hediye olarak gönülden can gıdası gönderir.

پیامی داد جدم مصطفی خوب به دستوری رسانیدم سفارت (ق. ۱۸/۳)

Ceddim Muşafâ'nın verdiği mesajı, emir kabul ederek yerine ulaştırdım.

1.2. Doğum Tarihi ve Yeri

Doğum tarihi hakkında elimizde kesin bir bilgi mevcut değildir. Çağdaşları olan yazarların bildirdiğine ve onunla ilgili bilgi veren tezkirelere göre 470-480/1077-1087 yılları arasında dünyaya gelmiş olmalıdır. Doğum yeri konusunda kaynaklarda net bilgi yoktur. Nisbesine dayanarak Gazneli olduğu düşünülmektedir.

Çocukluğu ve gençliğiyle ilgili elimizde hiçbir bilgi yoktur. Onu ilk olarak aşağıda matla beytini verdiğimiz, Sultan Sencer'in Gazne'yi Arslan Şâh'ın elinden

⁴⁵ Hidâyet, *Mecme'ü'l-Fuṣṣḥâ*, s. 527.

⁴⁶ Zâhîreddîn el-Beyhaķî, *Lubâbu'l-Ensâb ve'l-Elkâb ve'l-A'kâb*, tsh. Seyyid Mehdî-i Recâî, nşr. Menşûrât-i Mektebetü'l-Mar'âşî, Çâp-i Dovvom, 1386 ş., II/618; Hidâyet, *Mecme'ü'l-Fuṣṣḥâ*, s. 527.

⁴⁷ ‘Avfî, *Lubâbu'l-Elbâb*, II/438.

alıp Behrâmşâh'ı tahta geçirme töreninde, okuduğu tebrik şiiriyle görüyoruz. (511/1116-7)⁴⁸

منادی بر آمد ز هفت آسمان که بهرام شاه است شاه جهان (ق. ۱/۵۱)

Yedi gökten haberci geldi de cihanın padişahı Behrâmşâh'tır(diye seslendi).⁴⁹

1.3. Eğitimi ve Mesleği

Seyyid'in eğitimi hakkında elimizde hiçbir bilgi olmamasına rağmen çok iyi bir tahsil gördüğü şiirlerinden anlaşılmaktadır. Arapça yazdığı kasidelerden Arapçaya hâkim olduğu görülmektedir. Döneminin saygıdeğer ilim adamlarından olduğu, onunla ilgili bilgi veren tüm kaynaklardan anlaşılmaktadır. Örneğin çağdaşlarından Senâ'î, *Kârnâme-i Belh* adlı eserinde onun döneminin saygıdeğer ve bilgili bir şairi olduğunu kaydetmektedir.⁵⁰ O aynı zamanda VI/XII yüzyılın meşhur şair ve matematik bilgini Muhammed b. Mes'ûd-i Ġaznevî'nin önde gelen talebelerindendi.⁵¹ Vâizliği yanında şairliği yönü ile de kendisini kabul ettirmiş, bu sayede, Gazne saraylarında yıllarca yaşama imkânı bulmuştur.⁵²

1.4. Seyahatleri

Seyyid, Behrâmşâh'ın 512/1119'da Hindistan'a, Gûr Sultanı Muhammed-i Bâ Helîm üzerine yaptığı seferlere katılmıştır. Behrâmşâh, bu sefer sonucunda Bâ Helîm'i esir edip Gazne'ye götürmüştür. Bu yıllar, Behrâmşâh'ın saltanatının ilk yıllarıdır. Bâ Helîm, Lahor'da bulunan Gazne ordusuna saldırmaya niyet edince Behrâmşâr bu sefere çıkmak zorunda kalmıştır. Lahor'daki Gazne ordusunun başında Behrâmşâh'ın kardeşi Arslanşâh (hüküm yılları 509-511/1116-1118) bulunmaktaydı.⁵³

Aşağıdaki kaside, Seyyid'in bu sefere katıldığını doğrular mâhiyettedir:

⁴⁸ Minhâc-i Sirâc-i Cuzcanî, *Tabâkât-i Nâsirî*, haz. 'Abdulhay Habîbî-i Kandehârî, İntişârât-i Bunyâd-i Ferhengî, Kâbil 1391 ş., II/23; A. İ. Aştîyânî, "Zindegî-i Seyyid Hasan-i Ġaznevî", *Mecelle-i Armağân*, s. 82; Z. Şafâ, *Târîh-i Edebiyât Der Ġrân*, II/589.

⁴⁹ Cuzcanî'nin bahsettiği bu kaside Dîvân'da yer almamaktadır.

⁵⁰ Mecdûd b. Âdem Senâ'î, *Mesnevîhâ-yi Hakîm Senâ'î*, tsh. Muhammed Taķî Muderris-i Rażavî, İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân, Tahran 1348 ş., s. 195.

⁵¹ M. Rażavî, *Mukaddime-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Ġaznevî*, s. 394-395.

⁵² Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkîretu's-Şu'urâ*, nşr. Edward Browne, tsh. Muhammed-i Ramazanî, Çâp-i Kelâle-i Hâver, Çâp-i Dovvom, Tahran 1366 ş., s.182

⁵³ Z. Şafâ, *age.*, II/589; Cuzcanî, *age.*, s.24.

چون ز غزنین کردم آهنگ ره هندوستان از سپاه روم خیل زنگ می بستد جهان
 تاج نورانی همی افتاد در پای زمین رایتِ ظلمت همی افراخت سر بر آسمان
 روزِ رومی روی پشت از بیم در ساعت نمود چون شب زنگی‌وش آخر اندر آمد ناگهان
 در عزیمت در هزیمت هر زمان زنگی و روم
 این گران کردی رکاب و آن سبک کردی عنان
 تهنیت را گنبد نیلوفری آورد و داد
 دسته نرگس را به دستِ شب ز پروین در زمان

Gazne'den Hindistan yoluna çıkmak istediğimde, Rûm ordusunun çingiraklarının sesi dünyayı tuttu.

Parlak taç, yerin ayağına düşüyor ki zulmet bayrağı, gökyüzünde dalgalandı.

Sonunda Zenci'ye benzeyen gece, ansızın gelince, Rûm yüzlü gündüz, anında korkudan arkasını çevirdi.

Azîmette ve hezimetle her zaman Zengî ile Rumlu (vardı). Bu, üzengisini ağırlaştırıyor ve o, dizginini hafifletiyordu.

*Tebriği, mavi gök getirdi ve zamanında Pervin'den, nergis demetini gecenin eline verdi.*⁵⁴

Behrâmşâh, Muḥammed Bâ Helîm'i esir edip Gazne'ye getirince, sultanın zaferi üzerine iki kaside söyleyen Seyyid, sultandan Bâ Helîm'i affetmesini ister. Aynı şekilde 'Osmân-i Muhtârî de Bâ Helîm'in affı için kaside söylemiş, bunun üzerine sultan, Bâ Helîm'i affederek tekrar Hindistan valiliğine getirir. Ancak Bâ Helîm bir süre sonra tekrar isyan edince, Sultan ikinci defa Hint seferine çıkar, Muḥammed Bâ Helîm, bu sefer sonucunda canından olur.⁵⁵

Seyyid Ḥasan'ın, Muḥammed-i Bâ Helîm'in esir edildiği zaman ona arka çıkıp sultan Behrâmşâh'tan onun için af dilemesi ve Helîm'in ülkenin başına tekrar dert olması, birtakım şüphelerin Seyyid'in üzerine toplanmasına neden olur. Bunda Seyyid'i sevmeyip onun aleyhinde yalan yanlış sultana bilgi veren bazı kimselerin ol

⁵⁴ *Dîvân*, s. 126, (K. 62/1-5).

⁵⁵ Cuzcanî, *Ṭubâḳât-i Nâşirî*, II/23; Muḥammed-i Kâsim-i Hinduşâhî, *Târîḫ-i Firişte*, haz. Muḥammed Rîza Naşirî, İntişârât-i Encümen-i Âşâr-i Mefâḫîr-i Ferhengî, Tahran 1378 ş., s.179-180.

ması da muhtemeldir. Cezalandırılacağını düşünen Seyyid, bu korkuyla Nişabur'a kaçmıştır. Sultan Behrâmşâh'ın ikinci Hint zaferi üzerine Seyyid, Nişabur'da "Sevgendnâme" adıyla meşhur olan kasidesini kaleme almış, kasideyi Gazne'ye yollayarak sultandan kendisini affetmesini dilemiştir. Sultan da kendisini affederek tekrar Gazne'ye çağırmıştır.⁵⁶

Kasidenin ilk beş beyti şu şekildedir:

گشاد صورتِ دولت به شکرِ شاه دهان
چو بست زیور اقبال بر عروسِ جهان
خدایگان سلاطین مشرق و مغرب
علاء دولت و دین خسرو زمین و زمان
ستاره جیش و زحل چاکر و سهیل نگین
شهاب رمح و سُها ناوک و هلال کمان
بزرگ همت و قدر و بلند افسر و تخت
خجسته رایت و رای و گزیده نام و نشان
ابوالمظفر بهرامشاه بن مسعود
که هست نامش بر نامهٔ ظفر عنوان

İkbâlin süsü, cihanın gelinini kuşatınca devletin yüzü, şâhın şükürü için ağzını açtı.

İkbâl, dünya gelinini süsleyince, devletin yüzü sultana şükür etmek için ağzını açtı.

Yıldız, asker; Zühal, köle; Süheyl, yüzük; Şihâb, mızrak; Süha, ok ve Hilal, yay(dır).

Büyük himmet ve kıymet, yüce taht ve taç, kutlu bayrak ve hüküm, seçilmiş ad ve san(sın).

Ebu'l-muzaffer Behrâmşâh b. Mes'ûd ki onun mektubunun adı, zafer

⁵⁶ Z. Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, II/590.

*mektubunun başlığıdır.*⁵⁷

Çağdaşı Senâ'î'nin şiirlerinden ve muasırlarının yazdıklarından anlaşıldığı kadarıyla Seyyid, Mes'ûd b. İbrâhîm-i Ğaznevî (492-508/1099-1114) devrinde şiirle iştigal etmekteydi. Kemâlu'd-devle Şîrzâd (508-509/1114-1115) ve Sultânü'd-devle Arslan (509-511/1115-1117) şâhların saraylarında da şiir söylemiştir.⁵⁸

Rivayete göre Behrâmşâh, Seyfe'd-dîn-i Sûrî'yi mağlup ettikten sonra ele geçirdiği esirler arasında Seyyid Hasan da varmış. Seyyid Hasan, izin isteyip herkesin huzurunda Behrâmşâh için aşağıdaki rubaiyi okumuş, Behrâmşâh da onu bu vesileyle affetmiştir.⁵⁹

آنی که فلک به پیش تیغت ناید بخشش به جز از کف چو میغت ناید

زخم تو که پیل کوه پیکر نکشد بر پشه همی زنی دریغت ناید

Felek, kılıcının önüne çıkamaz; bahşiş, ancak bulut gibi olan senin elinden gelir.

Dağ gibi filin kaldıramayacağı darbeni sineğe vurursun, sana yazık gelmez.

Seyyid Hasan, Behrâmşâh'ın tahta çıkışından Gazne'yi Seyfe'd-dîn Sûrî'den aldığı tarihe kadar (509-542/1116-1149), çoğunlukla Behrâmşâh'ın sarayında yaşamıştır. Aynı yıl Kûtbe'd-dîn Muhammed-i Ğûrî ile arası açılan Behrâmşâh'ın Kûtbe'd-dîn'i öldürmesi, bu sefer kardeşi Seyfe'd-dîn-i Sûrî'nin intikam amacıyla Gazne'ye saldırması sonucu, sultan Kirmân'a kaçmak zorunda kalır. Sultan bir müddet sonra bir fırsattan istifade ile bir yıl geçmeden şehri tekrar ele geçirmiştir.⁶⁰ Seyyid, bu kez de Seyfe'd-dîn'in dostluğuyla itham edilince 544/1149'da tekrar Nişabur'a kaçmak zorunda kalır. Seyyid, Nişabur'dan sultana methiyeler dizmiş, kendisinin suçsuz olup olmadığını araştırmasını istemiştir.

سزد گر جبرئیل آید بر این پیروزه گون منبر

کند آفاق را خطبه به نام شاه دین پرور (ق. ۱/۴۳)

Bu firuze renkli minbere Cebrâîl oturup dine hizmet eden sultan adına

⁵⁷ *Dîvân*, s. 211-212.

⁵⁸ Z. Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, II/586-598.

⁵⁹ Hidâyet, *Mecme'u'l-Fuṣṣḥâ*, s. 527. Ancak Hidâyet'in eserinde yer alan bu rubâi, Dîvân'da yer almamaktadır.

⁶⁰ 'Abdullâh-i Râzî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, İntişârât-i İkbâl, Tahran 1347 ş., II/138-141; M. S. Cuzcanî, *Tabâkât-i Nâsirî*, I/241; Hamdullâh Mustevfî-i Kazvinî, *Târîh-i Guzîde*, haz. 'Abdu'l-huseyn-i Nevâî, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1362 ş., s. 401, 727, 728.

dünyaya hutbe okusa, lâyıktır.

Ancak onun bu çabası sonuç vermeyince bu olaydan sonra Seyyid, bir daha Behrâmşâh'ın sarayına gidememiştir.⁶¹ Seyfe'd-dîn-i Sûrî'nin öldürülmesi, Gazne'ye huzur getirmemiş, bu defa kardeşi 'Alâe'd-dîn, Gazne'yi alıp ateşe vermiştir. 'Alâe'd-dîn, bu olaydan sonra *Cihansûz* (cihanı yakan) lâkabıyla anılmıştır.

Bazı tezkire yazarları Seyyid Hasan'ın Gazne'den çıkmasıyla ilgili olarak başka bir olay anlatırlar. Rivayete göre Seyyid'in vaazlarına havas takımından yetmiş binin üzerinde ve avam takımından da dört yüz binin üzerinde insan katılıyormuş. Bunu gören Sultan Behrâmşâh, Seyyid'in bu nüfuzundan ürkmüş ve onu sürgüne göndermiştir. Bu rivayet doğru olmasa bile Seyyid'in meclislerinde hatırı sayılır bir sayıda cemaatin toplandığı ve sultanın da bu durumdan rahatsız olduğu söylenebilir. Seyyid Hasan da bu sebeple Gazne'den ayrılıp Nişabur'a kaçmış, oradan da hac yolculuğuna çıkmıştır. Seyyid'e atfedilen bu hikâye, muhtemelen Seyyid'in çağdaşı ve memduhu olan meşhur vâiz, "Bûryanger" lakaplı, Ebû Hasan 'Alî b. Nâşir hakkında olmalıdır. Dîvân'da bu bilgiyi teyit eden bir emare yoktur.⁶²

Zahîreddîn-i Beyhakî, *Lubâbu'l-Ensâb*'da Seyyid'i 544/1149 yılında Nişabur'da gördüğünü ve onunla sohbet ettiğini yazar. Bu tarih Behrâmşâh'ın Gazneyi, Sûrî'nin elinden kurtardığı tarihle örtüşmektedir.⁶³

Seyyid, Gazne'ye dönme umudunu yitirince önce Bağdat'a gitmiş, burada Bağdat ve Irak'ın büyüklerinden *Emîr Faḥre'd-dîn Mes'ûd*'un himâyelerini görmüş, buradan da hac yolculuğuna çıkmıştır.⁶⁴ Seyyid'in bu zatla ilgili Dîvân'da bir kasidesi yer almaktadır. Dîvân'da Seyyid'in hac yolculuğu ile ilgili bir yığın delil bulunmakla birlikte şu beyit bu yolculuğun başlangıcında söylenmiş olmalıdır:

چو عزم کردم سوی سفر به رای صواب

بریده گشت امیدم ز دیدن احباب (ق. ۱/۲)

Doğru bir kararla yolculuğa niyet edince, ahbablarımı görmekten ümidim kesildi.

⁶¹ 'Avfî, *Lubâbu'l-Elbâb*, II/276; Devletşâh, *Tezkîretu's-Şu'urâ*, s. 183.

⁶² Devletşâh, *age.*, s. 104; Taḳiye'd-dîn Muḥammed-i Evḥadî-i Bulyânî, *'Arafâtü'l-Âşîkân ve 'Arasâtü'l-Ârifîn*, İntişârât-i Mîrâs-i Mektûb, Tahran 1389 ş. II/1094; E. A. Râzî, *Heft İḳlîm*, I/344; Hidâyet, *Mecme'u'l-Fuṣṣḩâ*, s. 527; A. İ. Aştîyânî, "Zindegî-i Seyyid Hasan-i Ġaznevî", *Mecelle-i Armağân*, s. 82.

⁶³ Beyhakî, *Lubâbu'l-Ensâb*, s. 131-132.

⁶⁴ Adı geçen kişi ile ilgili olarak tezimizin, "Tarihî Kişilikler" bölümünde bilgi verilmiştir. *Tez*, s. 247.

Seyyid, Medine'deyken de Behrâmşâh hakkında bir kaside yazarak Gazne'ye göndermiş, ona duacı olmuş ve tekrar saraya dönmek istediğini belirtmiştir:

هرگز بود که باز ببینم لقای شاه شکرانه در دو دیده کشم خاکِ پای شاه
هرگز بود که بر من سرگشته غریب چون روی شاه خوب شود باز رای شاه
هرگز بود که باز چو بلبل نوازم بر گلبنِ مدیح به بُستانِ سرای شاه
هرگز بود که بر سرِ من سایه افکند پَرّ کلاه بخت به فرّ همای شاه
هرگز بود که باز بخندد گلِ دلم در نوبهارِ بزم ز ابرِ سخای شاه

Şâh ile yeniden görüşmem, şâhın ayağının toprağını şükür niyetiyle iki gözüme sürmek mümkün olacak mı?

Benim gibi zavallı bir âvâreye, şâhın hükmü bir daha kendi yüzü gibi hiç iyi olur mu?

Şâhın sarayının bahçesinde medih çiçeğinin üzerinde bülbül gibi bir daha ötemez miyim?

Baht külâhının tüyünün, şâhın Hüma'sının ihtişamıyla acaba başıma gölge düşürmesi mümkün olacak mı?

*Bahar meclisinde şâhın cömertlik bulutundan yüreğimin gülü bir daha gülecek mi?*⁶⁵

Mekke'den Medîne'ye geçen Seyyid, burada Hazreti Peygamber'in kabri başında meşhur tercî'-bendini kaleme alır:⁶⁶

یا رب این ماییم و این صدرِ رفیعِ مصطفاست
یا رب این ماییم و این فارقِ عزیزِ مجتباست
یا رب این ماییم و این روی زمینِ یثرب است
کاسمان را هفت پشت از رشک یک رویش دو تاست
خوابگاهِ مصطفی و کعبمان پیش و پس

⁶⁵ *Divân*, s. 171, 172, (T. 13/1/1-5).

⁶⁶ Z. Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, II/ 591.

بارگاه و منبرِ حنّانۀ مان از چپ و راست
یا رب این راحت که ما دیدیم در دوران که دید
یا رب این دولت که ما داریم در عالم کراست
یا رب این روضه است و این گل های رنگین زان اوست
یا رب این ماییم و این دل های سنگین زان ماست

Ya Rab! Biz buyuz ve bu Muştafâ'nın yüce makamıdır. Ya Rab! Biz buyuz ve bu da seçilmiş, yücelerin başıdır.

Ya Rab! Bu, biziz ve bu da Yesrib'in yüzüdür. Gökyüzünün yedi katıyla kıskançlıktan, bir yüzü ikidir.

Muştafâ'nın kabri ve Kâbe'miz, önde ve arkada... Hannâne'mizin⁶⁷ minberi ve sarayı sağda ve solda...

Ya Rab! Bizim gördüğümüz rahatlığı bu devrânda kim gördü? ya Rab! Sahip olduğumuz devlete, âlemde kim sahiptir?

Ya Rab! Bu bahçedir ve bu rengarenk çiçekler ona aittir. Ya Rab! Bu biziz ve bu da bizim kederli gönlümüzdür.⁶⁸

Seyyid, aşağıda matla beytini verdiğimiz bir kasidesini Musul hâkimi Kûtbe'd-dîn Mevdûd b. Zengî'nin vezirliğini yapmış olan Muḥammed b. 'Alî b. Ebû Manşûr adına yazmıştır. İhtimaldir ki hac dönüşü sonrası Musul'a uğramıştır. Bazı tezkire yazarları ise kasidenin Bağdat'ta yazılıp Musul'a gönderildiğini yazarlar.⁶⁹ Adı geçen şahıs hakkında Tez'imizin "Târihî Kişilikler" bölümünde bilgi verilmiştir.⁷⁰

جان می برد به عشرت حوران گلشنم

تن می کشد به خدمت دیوان گلخنم (ق. ۱/۶۰)

Can, beni gül bahçesi hurilerinin şölenine götürüyor. Beden, beni külhan şeytanlarının hizmetine çekiyor.

⁶⁷ Hannâne ile ilgili bilgi için bk. *Tez*, s. 372, (K. 13/3).

⁶⁸ *Dîvân*, s. 235-236, (T. 13/1/1-5).

⁶⁹ *ae.*, s. 121.

⁷⁰ *Tez*, s. 239.

Hac farızasını tamamlayan Seyyid, Bağdat'a halife el-Muktefâ li-Emrillâh'ın (hüküm yılları 530-555/1136-1160) sarayına uğrar, oradan da 546/1151 yılında Selçuklu Sultanı Ğıyâseddîn Mes'ûd'u (hüküm yılları 527-547/1133-1153) ziyaret eder, ondan saygı ve yardım görür.⁷¹

Bir müddet Hemedân, Irak ve Horasan'da Selçuklu saraylarında hayatını geçiren Seyyid, bu müddet zarfında Selçuklu sultanları Sencer b. Melikşâh'ı (hüküm yılları 511-552/1118-1157) ve Melikşâh b. Mahmud'u (hüküm yılları 547-548/1153-1154) metheden kasideler yazmıştır.⁷²

Seyyid, Irak Selçukluları sultanlarından Mes'ûd'un 545/1150 yılında hastalığından dolayı Bağdat'ı terkedip Hemedân'a gitmesi üzerine, kendisi de sultanla beraber Hemedân'a gitmiş olmalıdır, çünkü Seyyid, Sultan Mes'ûd'un 547/1152 yılında vefatı üzerine, terkîb-bend şeklinde bir mersiye kaleme alır, mersiyeden bazı beyitler şu şekildedir:

شاه جهان گذشته و ما همچنان خموش	کو صد هزار نعره و کو صد هزار جوش
ای تیغ بهر قبضه مسعود خون ببار	وی کوس بهر رایت بوالفتح بر خروش
ای سلطنت چو صبح بدر جامه تا به ناف	وی مملکت چو شام ببر موی تا به گوش
ای سکه بی عیار بماندی در آن میپچ	وی خطبه از خطاب فتادی در آن مکوش
ای تیر آسمان کمر چرخ بر گشای	وان ترکش مکوکب شه باز کن ز دوش
ای تاج عقد ملک چو بگسست خاک خور	وی تخت جام شاه چو بشکست زهر نوش
ای چتر کسوت سیه اکنون سپید گشت	چون تیغ شه تو نیز کبودی طلب پیوش
شاه فرشته سیرت مسعود در گذشت	همچو فرشته از سر افلاک بر گذشت

Cihanın şâhı göçüp gitmiş ve biz öylece suskunuz. Nerede yüz bin feryat, nerede yüz bin ağıt?

Ey kılıç! Mes'ûd'un hükümeti için kan yağdır. Ey davul! Ebu'l-Feth'in bayrağı için haykır.

Ey saltanat! Sabah gibi elbiseni göbeğine kadar yırt. Ey memleket! Gece gibi

⁷¹ Devletşâh, *Tezkîretu's-Su'arâ*, s.105; Z. Şafâ, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, II/591.

⁷² E. A. Râzî, *Heft İktîd*, I/159.

saçlarını kulağına kadar indir.

Ey sikke! Değersiz oldun, inat etme! Ve ey hutbe! Hitaptan düştün, daha uğraşma.

Ey gökyüzünün oku! Feleğin kemerini çözdün. O yıldızlı padişah sadağını omuzundan çıkar.

Ey taç! Mülkün düğümü çözüldüyse, toprak ye. Ve ey taht! Şâhın kadehi kırıldıysa zehir iç.

Ey Gölge! Siyah elbise şimdi beyazlaştı. Şâhının kılıcı gibi, sen de siyah iste ve giy.

*Melek huylu Mes'ûd Şâh, vefat etti. Melekler gibi felekleri aştı.*⁷³

Seyyid, bir süre sonra Nişabur'a giderek Sultan Sencer'in huzuruna çıkar, Sultan Mes'ûd için başsağlığı diler.⁷⁴ Seyyid, Sultan Sencer'in Oğuzların eline esir düştüğü 549/1154 yılına kadar, Sencer'in sarayında kalır. O, Sultan Sencer'in sarayında dahi kabul görmüş ve sultan için methiyeler yazmıştır.

Sâ'dî'nin *Gulistân*'ının en eski taklitçilerinden olan Mecd-i Hâfî, hicrî 732/1332 yılında tamamladığı, *Ravza-i Huld* adlı kitabında Seyyid'le ilgili şöyle bir hikâyeye anlatır: Sultan Sencer, kışın sarayda otururken bir leğene kırmızı yakut doldurup salonun ortasına koyarmış. Görenler onu ateş sanarmış. Bir gün Seyyid Hasan gelmiş, leğeni görünce ısınmak için eteğini leğenin üzerine koymuş. Sultan Sencer, Seyyid Hasan'ın bu durumuna çok gülmüş. Seyyid Hasan, utanarak oradan uzaklaşmış. Ertesi gün devletin ileri gelenleri aynı salonda padişahla toplantı halindeyken Seyyid Hasan, temkinlice içeri girmiş. Sultan, Seyyid'in niçin temkinli olduğunu sorunca Seyyid, ateş almaya geldiğini söylemiş. Seyyid'in bu sözü sultanın çok hoşuna gitmiş ve ona bir yakut hediye etmiş. Seyyid bunun üzerine şu rubaiyi söylemiştir.⁷⁵

هر سنگی را که آفتاب از تک و تاز پیروزه و لعل کرد در عمرِ دراز
در بزم انداخت خسرو بنده نواز کز همچو منی چنین سزد سنگ انداز

Güneş her bir taşa uzun ömrü boyunca vurarak (bu taşları) firuze ve lâl yaptı.

Kullarına hoş davranan padişah, eğlenceye çağırdı. Benim gibi birisinin taş

⁷³ *Divân*, s. 212, (T. 4/1/1-8).

⁷⁴ er-Râvendî, *Râhetu's-Sudûr*, s.193.

⁷⁵ Mecd-i Hâfî, *Ravza-i Huld*, haz.: Huseyn-i Hadîvecm, Çâphâne-i Muşavver, Tahran 1345 ş., s. 275.

atması yaraşır mı?⁷⁶

Sultan Sencer'in veziri Tâhir b. Faḥru'l-mulk, Nişabur'da bulunan sultanın kardeşi Suleymân'ı sultanlığa getirir, ancak kısa bir süre sonra vefat etmesi üzerine Oğuzlarla mücadelede ve devlet işlerinde çok yeteneksiz olan Suleymân Şâh, Hârezm şâhı Atsız'a sığınmak zorunda kalır. Atsız kardeşinin kızını sultanla evlendirmesine rağmen bir süre sonra bazı sebeplerden dolayı onu yanından uzaklaştırır. Seyyid, de bu esnada Hârezm'e sultan Atsız b. Muḥammed b. Enuştekin'in (öl. 551/1156) sarayına uğrar ve onun için iki kaside yazar. Seyyid'in yazdığı bu iki kaside Seyyid'in Atsız'ın sarayına uğradığının bir delilidir.⁷⁷ Kasidelerin matla beyitleri şöyledir:

اندر این عیدِ مبارک پی فرخنده اثر بار داده است سلیمان نبی باز مگر (ق. ۱/۴۵)

Bu mübarek, bereketli ve eseri kutlu bayramda, Suleymân peygamber yoksa yine huzura müsaade mi verdi?

دیدم به خواب دوش براقی ز نورِ جان میدانش نی ولیکن جولانش بیکران (ق. ۱/۴۵)

Dün gece rüyamda meydana olmayan fakat sonsuz manevra yapan, canın nurundan olan bir ışık gördüm.

Seyyid Ḥasan, 551/1156 yılında Hârezmşâh sultanı Atsız'ın sarayından ve Hârezm'den ayrılmıştır. er-Râvendî'nin yazdığına göre Seyyid, 555/1160'ta Hemedân'da devlet ricalinin huzurunda Selçuklu sultanı Suleymân Şâh b. Maḥmud b. Melikşâh'ın (öl. 555/1160) tahta çıkış töreninde devlet ricalinin huzurunda bir kaside irad etmiştir. Bu bilgiye göre Seyyid Ḥasan'ın vefatı, bu olaydan sonra vukû bulmalıdır.⁷⁸

شاهِ شاهانِ جهان بر تختِ سلطانی نشست مردمِ چشمِ سلاطین در جهانبانی نشست

منت ایزد را که از نامش نشانِ خسروی بر طرازِ جامه رفت و بر زر کانی نشست

منت ایزد را که باری هم شهنشاهی به حق در مبارک مسند اسکندرِ ثانی نشست

منت ایزد را که در صدرِ خراسان و عراق هم خداوندی عراقی و خراسانی نشست

⁷⁶ *Divân*, s. 336, (R. 97/1, 2).

⁷⁷ E. A. Râzî, *Heft İqdîm*, I/176-183; er-Râvendî, *Râḥetu's-Şudûr*, s. 274.

⁷⁸ er-Râvendî, *age.*, s. 275

منت ایزد را جهان چون روضه فردوس ساخت

وین مُلک قدرِ فلک قدرت به رضوانی نشست

Dünya şâhlarının şâhı, sultanlığın tahtına oturdu. Sultanların göz bebeği, cihanın koruyuculuğuna oturdu.

Tanrı'ya şükür ki onun adından dolayı padişahlık nişânı, elbisenin rengine uydu ve altın madeninin üzerine oturdu.

Tanrı'ya şükür ki bir kez daha bir hükümdar hak ederek, II. İskender'in mübarek tahtına oturdu.

Tanrıya şükür ki Horasan ve Irak'ın önderi, hem Irak'ın hem Horasan'ın yönetimine oturdu.

Tanrı'ya şükür olsun ki dünyayı cennet gibi yaptı ve bu felek gibi ihtişamlı mülk, cennete büründü.⁷⁹

1.5. Vefatı

Seyyid'in vefat yeri hakkındaki bilgiler de ihtilaflıdır. Zağîreddîn-i Beyhağî, *Lubâbu'l-Ensâb*'da Seyyid'in hac ziyareti dönüşünde 548/1153 yılında Serahs'ta vefat ettiğini yazar.⁸⁰ Devletşâh, Esferâyîn'e bağlı Cuveyn vilâyetinin Âzâdvâr kasabasını, Seyyid'in vefat ve defin yeri olarak kaydeder.⁸¹ Bu görüşe Hidâyet ve Âzer-i Bigdilî de katılır.⁸² Seyyid'in kabri, günümüzde Horasan eyaletinin Sebzevâr kasabasıdır. Kasabanın dışında bir türbe bulunmaktadır. Yöre halkı bu türbeyi, Seyyid Hasan'ın kabri olarak kabul etmektedir. Anlaşıyor ki Suleymân Şâh'ın saltanata oturduğundan bir süre sonra Hemedân'dan Horasan'a giden Seyyid, dönüş yolunda vefat etmiştir.⁸³

Sultan Suleymân Şâh'ın azli üzerine, Horasan'a dönmeye karar verip yolda Cûveyn'e bağlı Âzâdvâr kasabasında hastalanıp vefat etmiş olması, daha doğru bir görüş olarak kabul edilebilir.

Seyyid Hasan-i Gâznevî'nin çeşitli kaynaklarda vefat tarihi olarak

⁷⁹ *Dîvân*, s. 9, (K. 4/1-5).

⁸⁰ Beyhağî, *Lubâbu'l-Ensâb*, ş., s. 132.

⁸¹ Devletşâh, *Tezkîretu's-Su'arâ*, s.105; E. A. Râzî, *Heft İktîd*, I/345.

⁸² Hidâyet, *Mecme'u'l-Fuṣṣḥâ*, s. 528.

⁸³ Z. Şafâ, *Târîḫ-i Edebiyyât der İran*, II/ 591.

525/1131⁸⁴, 527/1133⁸⁵, 548/1155⁸⁶ ve 565/1170⁸⁷ yılları kaydedilmiştir ki muhtemelen hiçbirisi doğru değildir. Çünkü muasırı er-Râvendî'ye göre Seyyid 555/1160 yılında Hemedân'da bulunmuş ve Suleymân Şâh'ın cülûsunda herkesin huzurunda onun için bir methiye okumuştur.⁸⁸ Devletşâh, Seyyid'in vefat tarihini 565/1170 şeklinde kaydeder.⁸⁹ Seyyid'in şiirlerini derleyip dîvân haline getiren kişi, Dîvân'a yazdığı Câmî-i Eş'âr Mukaddime'sinde Seyyid'in ölümünü Buğra Hân'ın hüküm sürdüğü 551-556/1157-1162 yılları şeklinde kaydeder. Bu padişah İbn-i Eşîr'in belirttiğine göre 557/1162'de Mueyyed Ay Abe tarafından öldürülmüştür.⁹⁰ Böylece Seyyid'in vefat tarihi 555-557/1160 ile 1162 yılları arasında olsa gerektir. Aynı şekilde Diyanet İslam Ansiklopedisi'nde Mürsel Öztürk'ün yazmış olduğu "Eşref-i Ġaznevî" maddesinde ve Seyyid Hâsan-i Ġaznevî Dîvânı üzerinde doktora çalışması yapan 'Abbâs-i Begcanî de Seyyid Hâsan-i Ġaznevî'nin vefat tarihi 556/1161 olarak kaydetmişlerdir.⁹¹ Ancak Ahmet Ateş, Seyyid Hâsan'ın vefat tarihini 565/1169-1170 olduğunu belirttikten sonra, şair ile ilgili gösterilen diğer tarihlerin gerçekte örtüşmediğini belirtir.⁹²

2. SEYYİD HÂSAN-İ ĠAZNEVÎ'NİN EDEBÎ ŞAHSİYETİ

Seyyid Hâsan'ın yaşadığı dönem Gazneliler ve Selçukluların güçlü devirleridir. Her ne kadar Gaznelilerin sonları yaklaşmakta ise de Behrâmşâh dönemi, Gazneliler için son parlak devir sayılır. Her iki devlet de ilim ve sanata son derece önem veren devletlerdir. Bu dönem İslam kültür ve medeniyetinin altın çağlarından biridir. Bu zaman dilimi Fars şiiri de en önemli ve verimli dönemlerinden birini yaşamaktadır. Seyyid Hâsan da bu kültür ortamından nasibini almıştır. Her iki devletin, özellikle Gazne Devleti'nin saraylarına rahatça girip çıkabilen; başta dönemin hükümdarları olmak üzere devlet erkânından itibar gören bir kişilik olarak hem camilerdeki vaazları, hem de saray ortamlarındaki şiirleriyle

⁸⁴ A. İ. Aştîyânî, "Zindegî-i Seyyid Hâsan-i Ġaznevî", s. 81-90.

⁸⁵ Bulyânî, 'Arafâtü'l-'Âşıkân ve 'Araşâtü'l-'Ârifîn, II/1094.

⁸⁶ Beyhakî, Lubâbu'l-Ensâb, ş., s. 618.

⁸⁷ Muhammed b. Muhammed-i Dârâbî, Tezkîre-i Le'fîyîfu'l-Hîyâl, tsh. Yûsuf Beg Babapûr, İntişârât-i Mecme'-i Zehâyîr-i İslâmî ve Kitâbhâne-i Meclis, Kum 1391 ş., II/517.

⁸⁸ er-Râvendî, Râhetu's-Sudûr, s. 275.

⁸⁹ Devletşâh, Tezkîretu's-Su'arâ, s. 53.

⁹⁰ E. A. Râzî, Heft İkîm, II/183, 222.

⁹¹ M. Öztürk, "Eşref-i Ġaznevî", TDVİA, XI/474-475.

⁹² Ahmed Ateş, İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968, I/39.

kendisine saygın bir yer edinmiştir. Aynı şekilde Kemâle'd-dîn-i 'Abdu'r-rezzâk, onu Reşîd-i Vâṭvâṭ ve Enverî gibi büyük şairler arasında sayar ve kendi şiirine de tesir ettiğini belirtir:

اشرف و وطواط و انوری سه حکیم اند کز سخن هر سه شد شکفته بهارم

*Eşref, Vâṭvâṭ ve Enverî üç bilge kişidir, çünkü onların her üçünün sözünden baharım çiçek açtı.*⁹³

Döneminin önemli şairlerinden Mes'ûd-i Sâ'd-i Selmân, Seyyid'in vefatı üzerine Dîvân'ında ona atfen bir kaside yazarak üzüntüsünü dile getirir:

بر تو سید حسن دلم سوزد که چو تو هیچ غمگسار نداشت
تن من زار بر تو می نالد که تم هیچ چون تو یار نداشت
زان ترا خاک در کنار گرفت که چو تو شاه در کنار نداشت
زان اجل اختیار جان تو کرد که به از جانت اختیار نداشت

*Gönlüm sen Seyyid Hasan için yanmada; çünkü senin gibi dostum hiç olmadı.
Vücudum senin için inim inim inlemede; çünkü tenimin senin gibi yâri hiç
olmadı.*

Şâhın senin gibi bir dayanağı olmadığı için toprak senin kucağını doldurdu.

*Ecelin canından daha iyi bir seçimi olmadığı için, senin canını seçti.*⁹⁴

Yine dönemin bir başka şairi Kemâle'd-dîn İsmâ'îl-i İşfehânî Dîvân'ında Seyyid'in adını şu şekilde zikreder:

در لطف طبع و خوش سخنی در ثنات اگر چون انوری و اشرف و بندار نیستم
در شیوه گرانی از جمع شاعران باری کم از مذهب دهمدار نیستم

*Tabiatımın letâfeti ve tatlı dille seni methetmede eğer Enverî, Eşref ve
Bundâr gibi değilsem de;*

*Tüm şairler içerisinde üslup bakımından Dehdâr'dan geri değilimdir.*⁹⁵

Seyyid Hasan, Emir Mu'izzî, Senâî-i Gaznevî, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, Reşîde'd-dîn-i Vâṭvâṭ, 'Îmâdî-i Gaznevî gibi döneminin ya da kendisinden evvel

⁹³ *Dîvân-i Cemâle'd-dîn 'Abdu'r-rezzâk-i İşfahânî*, s. 270.

⁹⁴ *ae.*, s. 270.

⁹⁵ *Dîvân-i Kemâle'd-dîn İsmâ'îl-i İşfahânî*, s. 70.

yaşayan adı geçen şairlerin takipçisiydi. Kemâle'd-dîn-i İsmâ'îl, Mucîre'd-dîn-i Beylegânî, Feleke-i Şîrvânî ve 'Îrâkî gibi şairler, onun takipçileri arasındadır.

Arapçanın etkisinin hissedilmeye başlandığı İran şiirinde, bir âlim olarak Seyyid Hasan, Dîvân'ından anlaşıldığı kadarıyla Arapçaya son derece hâkimdir. Yaşadığı dönem *Sebk-i Horâsânî* denilen Horasan tarzının hâkim olduğu; ancak yavaş yavaş *Sebk-i 'Îrâkî* tarzının da etkisini göstermeye başladığı bir dönemdir. Seyyid Hasan, genel olarak Horasan ekolündendir ve bu ekolün tüm özelliklerini şiirinde görmek mümkündür. Az da olsa Irak tarzının etkisi -örneğin gazel sayısının artması, Arapça kelimelerin çoğalması ve bazı şiirlerinde kullandığı karmaşık tamlamalar- görülmektedir. Bu durum kimi beyitlerinin anlaşılmasını zorlaştırmıştır. Arapçanın yanında çeşitli ilimlerle ilgili ıstılahlar, yeni kelime, tabir ve terkipleri kullanması, bazı şiirlerinde dilinin ağırlaşmasına yol açmıştır.

Ġazâret, merâret, istizâret, hazâret, irtisâm, âb-i zafer-nigâr (kılıç), bâd-i tâzî (at), âb-i mu'aqqad (inci), hâk-i mulevven (altın), ergevân-i tebessum (şarap), âteş-i aşlî (at), za'ferân-i fereh (şarap), 'aks-pezîr, bîjen-dil, tâvân-dâr, taze bezm, çerb-i engûşt, dîde-dûz, 'işret-pezîr, 'işret-âbâd, ğam-perest, câdû-tab', mescîd âbâd-kon, ahterî nemûden, bulbulî guzîden, be-rûz-i bed nişesten, cemâl giriften, zereg şikesten, sefâret resânden, ser şostenî dâden gibi yeni deyim, mazmun, terkip ve bileşikler, onun yeni söyleyiş ve sanatını gösteren nişâneler olarak sayılabilir.

Seyyid, hâkim olduğu çeşitli ilim ve sanat alanlarındaki bilgisini her vesileyle şiirine yansıtmıştır. Başta Arapça olmak üzere, Kur'ân-ı Kerim, İslami kavramlar, İslam tarihi, peygamber kıssaları, İran tarihinin efsanevî olay ve kişilikleri, tarih, coğrafya, tıp, felsefe, burçlar ve yıldızlar ilmi gibi çok çeşitli sahalardaki kültürünü şiirine yansıtmıştır. Örneğin gök cisimleri ve yıldızlar ilminden *fâl, sa'd-i ekber, usturlâb, tedvîr, debîr-i 'Utârid, Du peyker, mehâk, Mirrîh, muhterağ, Pervin, Benâtu'-n- na's, Sereţân*; musikiden *berbeğ, tabl, ney, perde*; coğrafyadan *bağr-i kulzûm, çarğ-i a'zâm, heft iklîm, derya-yı a'zâm*; kimyadan *sîm, sîm-âb, zer*; İslam tarihinden *dört halife, Hz. Peygamber, Hannâne, Şafâ ve Merve*; peygamberler tarihinden *Hizir, Mûsa, 'Îsâ, Meryem* kıssaları; İran tarihinden *Nûşirevân, Ferîdûn, Nûzer*; döneminin tarihinden *Behrâmşâh'ın Seyfe'd-dîn-i Sûrî ile mücadelesi, Husrev Şâh'ın fetihleri* örnek olarak verilebilir.

Seyyid'in en büyük özelliklerinden biri de methiyeciliğidir. Methiyecilik, V/XI. ve VI/XII. asırlarda özellikle saray şairleri arasında zirveye ulaşmıştı.

Dönemin padişahları ve devletin ileri gelenleri arasında saray ve konaklarda kendilerini metheden şairler bulundurmak bir gelenek halini almıştı. Özellikle padişahların şöhretleri bu şairler aracılığıyla her tarafa yayılmaktaydı. Sultanlar arasında saraylarında bulundurdıkları şair ve ilim adamlarının fazlalığı âdeta bir güç gösterisi sayılırdı. Padişahlarda olduğu gibi şairler arasında da rekabet vardı. Bir devlet büyüğünü ustaca övmek, aynı zamanda kendi sanatının gücünü göstermek bakımından önemliydi. Elbette bu durum zaman zaman şairlerin hayatlarını tehlikeye atabiliyordu. Methedilen şahsiyetler saf dışı kalıp onların yerini başkaları aldığında ihanetle suçlanabiliyor, zindanlara atılabiliyor hatta katledilebiliyorlardı. Her şeye rağmen methiye şairliği; şairlerin geçimlerini devlet büyüklerine yazdıkları methiyelerden aldıkları bahşış, sanatını icra etme ve eserlerini çoğaltarak korunmasını sağlama, kötülüklerden ve devlet büyüklerinin gazabından emin olma, güvenilir ve rahat bir ortamda yaşama arzusu ve elbette dönemin sultanının ya da bir devlet büyüğünün âdil ve merhametli olmasına duyulan minneti samimî bir şekilde dile getirme arzusu gibi birçok sebepten dolayı cazip bir meslekti. Sadece Behrâmşâh adına yazılan methiyelerin sayısı Dîvân'ın üçte birine yakındır. Dîvân'ın üçte ikisinden fazlası övgü içeriklidir.

O, her şeyden önce sarayında yıllarca yaşadığı Gazne Sultanı Behrâmşâh'ın övgücüsüydü. Dîvân'da otuz dört kaside, tek başına Behrâmşâh için yazılmıştır. Hatta sultanın şerrinden korunmak için Gazne'den göçmek zorunda kaldığında bile hacdayken Behrâmşâh'ı övmekten geri durmamıştır. Dönemin iki büyük sultanı; Sultan Sencer ve Behrâmşâh'ı överken onların kendine göre öne çıkan özelliklerini terennüm etmeye çalışır. Sultan Sencer'i överken onun cesaretini, büyüklüğünü, insaf ve merhametini ön plana çıkarırken; Behrâmşâh'ı överken bunlara ilave olarak adaleti gözetmesi, cömertliği ve sözünün güzelliğini ön plana çıkarır. Övgülerinde vâiz olmasının da verdiği özellikle nasihat ve yol gösterici vasfı gözlenir. Övgülerinde kullandığı imajlar, kullandığı teşbih ve telmihler kendinden önceki şairlerde kullanılan imajlarla büyük oranda benzerlik göstermesine rağmen zaman zaman orijinal söyleyişlere ve yeni buluşlara rastlanır. Bu tür ifadeleri, çoğunlukla mübalağalarında görmek mümkündür.

Şiirlerinin bir diğer özelliği de döneminin büyüklerini methederken İslam ve İslamiyet öncesi tarihten, efsanevî kişilik ve olaylardan yararlanmasıdır. Özellikle sultanları ve devlet ricalini överken onların özelliklerini sayıp döktükten sonra, tarihî

ve hayalî kişiliklerle karşılaştırır ve memduhlarının onlardan üstün olduklarını iddia eder. Örneğin aşağıdaki beyitte *Behrâmşâh*'ı İran'ın efsanevî kahramanlarıyla mukayese etmekte; ordusunda Ferîdûn gibi onlarcasının olduğunu söyleyerek, onu Cemşîd gibi ihtişamlı sultanlar arasında saymaktadır:

خسرو جمشیدفر بهرام شه کز یک نظر

که بخوهد از غلامان صد فریدون پرورد (ق. ۲/۲۳)

Cemşîd'in ihtişamında olan hükümdar Behrâmşâh, bir bakışla isterse askerlerinden yüz Ferîdûn yetiştirir.

Şair aşağıdaki beyitte ise bu kez *Hâlid-i Mâlikî*'yi Cemşîd'e benzeterek, hem ilmini hem de savaş alanındaki mahâretini övmektedir:

آن خردمند که بر تخت سخن جمشید است

وان سخنور که به میدان هنر تهمتن است (ق. ۸/۱۲)

O bilge kişi, söz tahtında Cemşîd gibidir. O söz ustası, hüner meydanında ise Tehemten'dir.

Ömrünün sıkıntılı dönemlerinde ise şiiirlerinde daha çok dünyayı boş vermek, dünyanın gelip geçici olması, vefasızlık, kanaatkârlık gibi konular ağırlık kazanır:

حسن بگذار دنیا را همان گیر

که این کزدم در این طاسِ نگون نیست (غ. ۴/۱۴)

Hasan dünyayı boşver; farzet ki bu akrep bu tersine dönmüş tasta değildir.

میران چو باد مُلکِ سلیمان که هر که هست

چون هدهد است یکسره بگسسته تاج را (ت. ۶/۵/۱۴)

Emirler, Suleymân'ın mülküdeki rüzgâr gibidirler; kim olursa olsun hepsi tacı yolunmuş Hüthüt kuşu gibidirler.

Çevresinde aynı zamanda dinî bir kişilik olarak kabul edilen Seyyid Hâsan, özellikle kasidelerinde dinî-ahlakî konuları işlemeyi ihmal etmez. Övdüğü padişahlar başta olmak üzere her fırsatta adaletli olmanın önemini, iyiliği ve ahlaklı olmayı teşvik eder.

Şair, *Behrâmşâh*'ı ilmî yönüyle Hz. 'Alî'ye benzetirken, adaleti yönüyle de Hz. 'Omer'e teşbih etmiştir:

علمِ علی تو داری و آیینِ خوبِ تو

آییندارِ صورتِ عدلِ عمر شده است (ق. ۳/۹)

Sende 'Alî'nin ilmi var ve senin iyi davranışın, 'Omer'in adaletinin yüzüne ayna tutandır.

ای سر تا پا به تازگی سروِ سهی

از جملهٔ نیکوان به خوبی تو بهی (ر. ۱/۱۹۷۰)

Ey baştan ayağa tazelikte dik servi gibi olan, cümle iyilerin içinde iyilikte sen üstünsün.

Onun sanatını cazip kılan bir diğer özelliği de betimlemelerdeki başarısıdır. Gerçekten bazı beyitlerinde, zihnimizde canlandırmak istediği dünyayı çok az kelimeyle ortaya koyar. Bu da onun güçlü bir sanatçı olduğunun en açık delillerinden birisidir. Örneğin aşağıdaki birinci beyitte Hârezmşâh sultanı *Sa'îd*'in ordusunun bir tören esnasındaki görünümü tasvir edilirken, diğer iki beyitte savaş sahnesi canlandırılmaktadır:

بندگان چست چو گلبن به قبا و به کلاه

حاجبان راست چو خامه به دو شاخ و به کمر (ق. ۱۶/۴۵)

Kullar, elbise ve külahlarıyla gül fidesi gibi serpildiler. Muhafızlar, iki boynuz ve kemerleriyle, kalem gibi düzgün.

Kim adına yazıldığı anlaşılamayan aşağıdaki beyitte, bir savaş ortamı olduğu açıkça anlaşılmakta, bundan dolayı *Behrâmşâh* için söylenmiş olabileceği tahmin edilmektedir:

ز عکسِ سلاح و ز آوازِ مرکب زمین و زمان برق و تندر گرفته (ق. ۱۰/۸۴)

Silahın aksinden ve binitin sesinden, yeri ve zamanı gök gürültüsü kapladı.

چون ذره اگرچه بی حسابند همه در تیغِ زدن چو آفتابند همه (ر. ۲/۱۹۴)

Zerreler gibi hepsi sayısız olsalar da, kılıç çalmakta hepsi güneş gibidirler.

Teşbih, mübalağa ve telmih en sık kullandığı söz sanatlarıdır. Bunun yanında

cinâs, tezat, tenasüp ve tekrar sanatları da azımsanmayacak derecededir. Mübalağalarında zaman zaman aşırıya kaçarak memduhlarını peygamberler ile mukayese eder. Şair, *Behrâmşâh*'ın tıpkı Hz. Peygamber gibi seçilmiş olduğunu belirtmektedir:

تویی ز عالم چون عالم از صدفِ مقصور

تویی ز شاهان چون مصطفی ز خلقِ گزین (ق. ۲۳/۸۰)

Âlemde, âlem gibi çevrelenmiş sedef sensin. Şâhlardan Muştafâ gibi seçilmiş yaratılmışlardansın.

Şair, *Sultan Maḥmûd b. Muḥammed*'i de Hz. Peygamber'e benzeterek üstün bir pâyeye vermektedir:

شاهِ شاهانِ جهانِ محمودِ آن که ندارد چو محمدِ ثانی (ق. ۲۰/۹۴)

Cihan şâhlarının şâhı o Maḥmûd, İkinci Muḥammed gibidir ve benzeri de yoktur.

Döneminin ekolüne uygun olarak sade söyleyiş, akıcı üslup, uyak ve rediflerine de yansımış; *kerem, bâd, âteş, mulûk, hestend, yâft, perverd, girift, isted* gibi kolayca okunup söylenebilen uyak ve redifleri tercih etmiştir.

Dîvân'daki bazı beyitlerde darb-ı mesel ya da özlü sözler ustalıklı bir biçimde kullanılarak, verilmek istenen mesaj okuyucunun zihninde canlandırılmaktadır:

چشمِ حسن چه داند قدرِ خیالِ او

آینه خود ز صورتِ خوبان چه آگه است (غ. ۷/۴)

Ḥasan'ın gözü, onun hayalinin kadrini ne bilsin? Aynanın kendisi güzellerin yüzünden nasıl haberdar olur?

سگِ نر بود دستورش ز تری میش را آفت

به تری خشک آن دارش و خشکی مرگ را رهبر (ق. ۳۷/۴۳)

Erkek köpeğin emri ıslak yerde koyun için felâkettir. Onu yaşlılıkta kuru tut; kuruluk, ölümün rehberidir.

Seyyid Ḥasan'ın sünnî anlayışa sahip bir şahsiyet olduğu, hayatını geçirdiği muhitin genelde sünnî bir çevre olduğu ve şiirlerine de, bu özelliğini yansıttığını

söyleyebiliriz. Bir beytinde Gazne ricalinin sünnî anlayışta olduğunu açık açık söyler. Allah inancı, peygamber sevgisi, kaza ve kader anlayışı, namaz ve ibadet, peygamber ve ehl-i beyt sevgisi vb. konular sünnî anlayışa uygun bir tarzda işlenir. Nesebini Hz. Huseyn'e dayandırmakla beraber Hz. Ebû Bekr'i, 'Omer'i, 'Osmân ve 'Alî'yi beraber anar.

Şair, *Sultan Mes'ûd Şâh* için söylediği mersiye de onun doğruluğunu, Hz. Ebû Bekr'e, adaletini Hz. 'Omer'e, hayasını Hz. 'Osmân'a ve ilmini de Hz. 'Alî'ye benzeterek çok az sultan için söylediği özel hasletleri Mes'ûd Şâh için söylemiştir:

صدق بو بکريت بر عدل عمر دارد همی

شرم عثمانیت سوی علم حیدر می کشد (ق. ۲۵/۲۶)

Sendeki Ebû Bekr sadakati, seni hep 'Omer'in adaleti üzere tutar; sendeki 'Osmân hayası, seni hep Haydar'ın ilmine yöneltir.

Seyyid Hasan'ın hac yolculuğunda uğrayıp yardımını gördüğü *Bağdat emiri Faḥre'd-dîn* için söylediği kasidede, Gazne Devleti'nin sünnî anlayışta olduğunu ve günde beş kez namaza durduğunu söylemektedir:

خواجگان حضرت غزنی که اهل سنت است

چون فریضه این دعا گویند روزی پنج بار (ق. ۳۵/۴۴)

Ehl-i sünnet olan kıymetli Gazne'nin devlet ricali, günde beş kez, bu duayı farz olduğu için okurlar.

Tarihî bazı olayları dışarıda tutarsak siyasî ve toplumsal konular Seyyid'in şiirlerinde pek görülmez. Bunda onun her şeyden önce bir methiye şairi olmasının rolü olsa gerektir.

Seyyid Hasan, yaşadığı dönemin bazı tarihî olaylarına ışık tutmaktadır. Behrâmşâh'ın cülusunda devlet ricalinin huzurunda okuduğu kaside, Mes'ûd Şâh'ın vefatı üzerine söylediği mersiye, hac ziyareti esnasında kaleme aldığı mersiye bunlardan birkaçıdır. Ayrıca kendi hayatının bazı dönemlerini, şiirlerine aksettirdiği bazı tarihî olaylardan anlıyoruz. Örneğin kendisini ilk olarak Behrâmşâh'ın tahta çıkış töreninde irâd ettiği kaside sayesinde görebiliyoruz. Yukarıda değinilen Behrâmşâh'la ilgili olarak Seyyid, birçok olaylara tanık olmuş, Behrâmşâh'ı methederken dolaylı da olsa bu olaylara değinmiştir. Behrâmşâh'ın Muhammed-i Bâ Helîm'e galebe çalması, Seyfe'd-dîn-i Sûrî'yi bertaraf etmesi, Selçuklu sultanı

Mes'ûd'un vefatı, Selçuklu sultanı Muhammed'in tahta çıkışı, bu tarihî olarlardan birkaçına örnek olarak gösterilebilir.

Ömrünün çoğunu saraylarda geçirmesi, maddî olarak bir sıkıntısının olmaması ve kanaat sahibi bir kişi olmasının bir sonucu olarak şiirlerinde fakirlik, yoksulluk gibi kavramlar, neredeyse hiç görülmez.

Döneminde saygın ilim ve irfan sahibi bir kişi olmasına rağmen Seyyid'in gazellerinde tasavvufî öğelere çok az rastlanmaktadır. Şiirlerinin derûnî âleminden çok dış dünyayla ilgili olduğu söylenebilir.

Çevresinde saygın bir kişi olduğunun farkında olan Seyyid Hasan, zaman zaman kendini övmekten geri durmamıştır:

شعرم چو گشت معجزه و سحر از او بکاست

(م. ۱/۵) گفتند همگنان تو کلیمی و این عصاست

Şiirim, mucize olduğu için sihir ondan dolayı: Sen Mûsâ'sın ve bu da asadır, dediler.

هر که شعر بلند من خواند کان یکی از فلک سواریهاست (م. ۱/۲)

Benim yüksek şiirimi okuyan herkes; o, feleğe binenlerden biridir (demiştir).

گفت های حسن جهان بگرفت فرمدح شه جهان نگرید (ق. ۱۴/۳۶)

Hasan'ın sözleri dünyayı kapladı. Cihanın şâhının övgüsünün ihtişamına bakınız.

Bir kaside şairi olmakla birlikte Seyyid'in en başarılı olduğu alanlardan biri de gazeldir. Gazellerinin kasidelerine nazaran edebî açıdan daha üstün olduğu söylenebilir. Aynı kanaati terkîb-bend ve tercî'-bendleri hakkında da söylemek mümkündür. Onun sanat yönünü öne çıkaran bu nazım şekilleridir. Ancak bu nazım şekillerinde bile, methiyenin ağırlıkta olduğu görülmektedir.

3. SEYYİD HÂSAN-İ ĞAZNEVÎ'NİN ESERLERİ

3.1. Dîvân

Hasan-i Ğaznevî Dîvânı'nın müellif ya da müellifin tashihinden geçmiş bir nüshası bugüne kadar tespit edilememiştir. Ancak Dîvân, çeşitli müstensihler

tarafından, farklı yıllarda ve yerlerde defalarca istinsah edilmiştir. Bugün çeşitli kütüphanelerde bulunan bu nüshaların bir kısmının okunması oldukça zordur. Seyyid Hasan, Nuruosmaniye Kütüphanesi, 3810 numarada yer alan Dîvân'ın mensur önsözünde eseri, *Ebu'l-Ğâşım Maĥmûd b. Muĥammed b. Buġrâ Ĥân* adına telif eylediğini belirtir. Bu şahsiyet Karahanlılardan Horasan meliki Maĥmûd II. b. Muĥammed olmalıdır (öl. 558/1163). Bu kişi hakkında tezimizin “Tarihî Şahsiyetler” bölümünde bilgi verilmiştir. Seyyid'in Dîvân'ını toplayan zâtın, hiçbir nüshada adına rastlanmamıştır.⁹⁶

Mevcut nüshaların bir kısmında çeşitli noksanlıklar yer almaktadır. Seyyid Hasan'ın şiirlerine, dîvân şeklinde, bir bütün olarak rastladığımız gibi, çeşitli cönk ve sefinelerde de şiirlerinden parçalar yer almaktadır. Seyyid'in Dîvân'ı ilk olarak Tahran Üniversitesi Edebiyat Fakültesi hocalarından Seyyid Muĥammed Taĥî Muderris-i Rażavî tarafından 1328 ş./1951 yılında neşredilmiştir. (İntişârât-i Dânişġâh-i Tahrân, no: 73). Yayımlanan bu nüsha İndia Office Kütüphanesi, numara 931'de bulunan nüsha ile aynıdır.⁹⁷ Ancak yayımlanan bu Dîvân'da birtakım eksiklik ve yanlışlıklar olduğu bizzat Rażavî tarafından Dîvân'ın sonundaki açıklama bölümünde ifade edilmiştir. Ayrıca bu Dîvân ile ilgili bazı tashihler de Dîvân'ın sonuna eklenmiştir. Rażavî, Dîvân'ı bu şekilde yayımlamasının gerekçesini, Seyyid Hasan-i Ġaznevî'nin Dîvân'ını ortaya çıkarıp edebiyat âlemine tanıtmak ve daha sonra çalışacaklara bir imkân oluşturmak, şeklinde açıklamıştır.⁹⁸ Ĥârezmî Üniversitesi öğrencilerinden 'Abbâs-i Begcanî, 2013 yılında Rażavî'nin dikkate almadığı bazı nüshaları da dikkate alarak Dîvân üzerinde, doktora tezi olarak yeni bir edisyon kritik çalışması yapmıştır. Begcanî, tarafından hazırlanan bu yeni Dîvân, nihâyet 2018 yılında yayımlanmıştır.⁹⁹ 'Abbâs-i Begcanî, Dîvân'la ilgili yayımladığı makalede, Dîvân'ın yeniden tashih edilmesinin sebeplerini özetle şöyle açıklamıştır:

1. Rażavî neşrinde, Dîvân'ın yeniden tertip edilmesinde uygulanan yöntem ve ilkelerin belli olmaması.
2. Dîvân'ın teşekkülünde hangi nüshanın esas alındığının belli olmaması.
3. Beyitlerin ve şiirlerin kaynaklarının bilinmemesi.

⁹⁶ A. Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler*, I/39-40.

⁹⁷ *ae.*, I/39.

⁹⁸ *Dîvân*, s. 417.

⁹⁹ 'Abbâs-i Begcanî, *Dîvân-i Seyyid Hasan-i Ġaznevî*, İntişârât-i Kitâbhâne, Mûze ve Merkez-i İsnâd-i Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, Tahran 1397 ş.

4. Nüsha farklılıklarının gösterilmesinde hangi nüshalardan yararlanıldığının belli olmaması.

5. Beyitlerde yer alan kelime hataları, düşük harf ve kelimeler.

6. Beyit tekrarları.

7. Baskı yanlışları.

8. Eksik veya yapılması gerektiği halde yapılmayan açıklamalar.

9. İlmî olmayan çalışmalardan yararlanılması.

‘Abbâs-i Begcanî, Rażavî’nin haberdar olmadığı bazı yazma ve cönklerde yer alan Seyyid’e ait 1 kaside, 10 gazel, 3 kıta ve bir rubai tespit ederek bu manzumeleri Dîvân’a eklemiştir. Manzumelerin matla beyitleri ve bulundukları nüshalar şu şekildedir:

Kaside

(Nuşa-i Millî, No: 52)

أَلَا قُلْ لِدَاعِي الْهَوَى زَمَزَم	واقبل بأعذب من زمزم

Gazeller

حسن یارم به کمال افتاده ست	یا رب آن خود چه جمال افتاده ست

Nuşa-i Millî, No: 58)

دل در خمِ آن زلفِ دل آزار بمانده ست	دل در هوسِ آن رخ جاندار بمانده ست

(Nuşha-i Millî, No: 59)

عاشقان وقت است راهِ بوستان باید گرفت	گوشه‌ای از سبزه و آبِ روان باید گرفت

(Nuşha-i Ḥulâşatu’l-Eş‘âr, No:23)

طارم ازرق ضیا زآن ترکِ خرگاهی گرفت	نام بانگِ حسنِ او از ماه تا ماهی گرفت

(Nuşha-i Ḥulâşatu’l-Eş‘âr, No: 24)

زه ای میمون لقا خورشید جاهت	جهان در سایهٔ پر کلاهد

(Nuşha-i Millî, No: 60)

دل رفت و با خودم بر جانان نمی برد	هرچند می بکوشم فرمان نمی برد

(Nuşha-i Ḥulâşatu’l-Eş‘âr, No: 37)

نگارِ ما چنان از ما گریزد	که شادی از دلِ دانا گریزد

(Nuşha-i Millî, No: 63)

ای شده جان با جمالت هم نفس از همه خلقم تو می بایی و بس

(Nuşha-i Millî, No: 65)

خیز تا روی به کار دل و دلدار آریم از خود و مستی خود یک دمه انکار آریم

(Nuşha-i Hülâşatu'l-Eş'âr, No: 51)

ای دل اندر عشقِ جانان جان بده یا به زلفِ کافرش ایمان بده

(Nuşha-i Hülâşatu'l-Eş'âr, No: 69)

Kıtalalar

حکیم حاذق فرخ پی مبارک دست ز دستِ زرفشان ملک عقیق فشاند

(Nuşha-i Millî, No: 65)

نه هر آن کو بود به صورتِ مرد بایشد خواند مرد بر اطلاق

(Nuşha-i Hülâşatu'l-Eş'âr, No: 46)

هر که با تو چو کاغذ و چو قلم دو زبان و دو روی شد به سخن

(Nuşha-i Millî, No: 81)

Rubai

آمد گه سور و نوبتِ ماتم رفت بشکفت گل شادی و خارِ غم رفت

ای موسی دیر زی اگر آسیه شد وی عیسی شادمان اگر مریم رفت

(Nuşha-i Millî, No: 94)¹⁰⁰

3.2. Tercume-i Vaşiiyet-i 'Alî ilâ İbnihî el-Huseyn

Bu eser, Hz. 'Alî'nin oğlu Huseyn'e verdiği bazı öğütlerin manzum bir biçimde Farsçaya tercümesi şeklindedir. Eserin tamamı 101 beyitten müteşekkildir. Eseri yayımlayan Cevâd-i Beşerî'ye göre bu eser Hz. 'Alî'nin vasiyyetinin manzum en eski örneğidir. Eserin aslı cönk şeklinde olup Beyazıt kütüphanesi, İsmâ'îl Sâ'ib bölümü, 3775 numarada kayıtlıdır. Şair, eserin mukaddimesinde, eseri Mes'ûd adlı bir sultana ithaf ettiğini söyler. Bu sultan, Seyyid'in hac dönüşünde yanına uğrayıp

¹⁰⁰ 'Abbâs-i Begcanî, "Taşhîh-i İntikâdî-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gâznevî", *Metn-şinâsî-i Edeb-i Fârsî*, Dânişgâh-i İsfahân, Dânişkede-i Edebiyat ve 'Ulûm-i İnsanî, Tahran 1392 ş., s. 73-86.

bir müddet kaldığı Irak Selçuklu sultanı Mes'ûd b. Muhammed b. Melikşah'tır (hüküm yılları 526/1132) ve 529-547/1135-1152).¹⁰¹

Eser, Cevâd-i Beşerî tarafından tashih edilmiş ve bir mukaddime eklenerek Mîrâs-i Mektûb yayınları tarafından 2001 yılında *Tercume-i Manzûm Vaşîyyet-i İmâm 'Alî be-İmâm Huseyn* başlığıyla yayımlanmıştır.¹⁰²

4. SEYYİD HÂSAN-İ GÂZNEVÎ DÎVÂNÎ'NİN NÜSHALARI ve ŞİİRLERİNİN BULUNDUĞU MECMUA ve CÖNKLER

4.1. Nüshalar¹⁰³

1. İran, Tahran, Millî Kütüphane, Yazmalar Bölümü, 1519/1 numarada kayıtlı nüsha.

Seyyid Hâsan'a ait kasidelerin ve iki adet terciinin yer aldığı bir eserdir. VII/XIII. yüzyıla ait olup nestâlik yazıyla yazılmıştır. Kâğıdı ferengî, cildi ise tîmâc kırmızısıdır. Eser 72 sayfadan müteşekkil olup her sayfa 19 satırdan ibârettir. Kâğıdın ölçüleri 17x26 santimetredir.

2. İran, Tahran, Millî Kütüphane, Yazmalar Bölümü, 2227 numarada kayıtlı nüsha.

Hicrî 1252 yılında, müstensihî bilinmeyen biri tarafından istinsah edilmiştir. 154 yapraktan ve her yaprak 17 satırdan müteşekkildir. Bu mecmuada, iki dîvân bulunmaktadır. Nüshanın baştan 212. yaprağı, Seyyid Hâsan-i Gâznevî Dîvânı'na aittir. Bu nüshada Seyyid Hâsan'a ait 3500 civarında beyit bulunmaktadır.

3. İran, Tahran, Millî Kütüphane, Yazmalar Bölümü, 2982/3 numarada kayıtlı nüsha.

Seyyid'in çeşitli şiirlerinin toplandığı bir nüshadır. Alfabetik tertibe riâyet edilmemiştir. Nestâlik yazıyla yazılmıştır. Kâğıdı ferengî, cildi mukavvayî ve tîmâcdır. Her sayfa 19 satırlı olup kâğıdın boyutu 21x13 santimetredir.

4. İran, Tahran, Meclis Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 272 numarada kayıtlı nüsha.

Eserin adı *Hulâşatu'l-Eş'âr ve Zubde-i Efkâr*'dır. Müellifi, Taqî-i Kâşî adında bir zattır. Yazılış tarihi 1599'dur. Cilt ebadı 33x19 santimdir. Cildi tîmâc kırmızısıdır. Nakışları ise altın renklidir. 982 sayfa, her sayfa 30 satır ve 4 sütun şeklinde yazılmıştır. Eserde Seyyid Hâsan'a ait 2300 civarında beyit bulunmaktadır.

¹⁰¹ A. Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler*, I/39.

¹⁰² Seyyid Hâsan-i Gâznevî, *Tercume-i Manzûm Vaşîyyet-i İmâm 'Alî be-İmâm Huseyn*, tsh. Cevâd-i Beşerî, İntişârât-i Merkez-i Pejoheşî Mîrâs-i Mektûb, Tahran, 1389 ş.

¹⁰³ Bu bölümün 20. maddesine kadar olan bilgiler Fihristigân'dan alınmıştır: Dirâyetî, Muştâfâ, *Fihristigân-i Nusḥahâ-yi Ḥaṭṭî-i İran*, İntişârât-i Sâzmân-i Esnâd u Kitâbhâne-i Millî, Tahran, 1390 ş., 15/179-180.

5. İran, Tahran, Meclis Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 7886 numarada kayıtlı nüsha.

Ezrakî-i Herevî, Hasan-i Gaznevî, Esîr-i Umanî, Muhtarî-i Gaznevî gibi şairlerin şiirlerini ihtiva etmektedir. 371 yapraktan oluşmuştur. Kitabın özelliklerine bakarak XI/XVII. asırda yazıldığı tahmin edilebilir. Her bölümün başında şairin adı lacivert renklerle yazılmıştır. Nestâlik yazıyla yazılmış olan eserin cildi tîmâc yeşili olup 18x29 ebadındadır.

6. İran, Tahran, Meclis Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 2676/1 numarada kayıtlı nüsha.

Seyyid Hasan-i Gaznevî'ye ait 18 kaside ve 1 terakibibendin bulunduğu bir eserdir. Muhammed Şâdik-i Serhoş adlı bir zat tarafından 1848 yılında tedvîn edilmiştir. Kâğıdı ferengî, cildi ise tîmâc kırmızısıdır. Eser, 15x5/23 ebadındadır.

7. İran, Tahran, Melik Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 4963/1 numarada kayıtlı nüsha.

Seyyid Hasan'ın şiirlerinden seçilmiş 770 beyti ihtiva eden bir eserdir. Kâğıdı tirme ve cildi kırmızı renkte ve meşin kaplıdır. Her sayfa 33 satır olup 13x8/24 ebadındadır.

8. İran, Tahran, Melik Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 5307/6 numarada kayıtlı nüsha.

Nestâlik yazıyla yazılmış olan eser, hicrî XI. yüzyıla aittir. Kâğıdı tirme ve cildi tîmâcdır. Ölçüsü 17x6/25'tir.

9. İran, Tahran, Âyetullah Mar'âşî Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 6947 numarada kayıtlı nüsha.

Eserin iki müstensihî vardır. Birinci bölüm Kâşânî adlı bir kimse tarafından yazılmıştır. Seyyid'in şiirlerinin bulunduğu ikinci bölüm ise Refî'e'd-dîn b. 'Alî tarafından yazılmıştır. Seyyid Hasan'a ait 1500 civarında beyit bulunmaktadır.

10. İran, Tahran, Dâiretu'l-Ma'ârif Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 167/13 numarada kayıtlı nüsha.

Eser, Seyyid Hasan'a ait 1108 beyit içermektedir. Nestâlik yazıyla yazılmıştır. Eser mikro film şeklindedir. Nüshanın aslı Genc-bağış Kütüphanesindedir. Nestâlik yazıyla yazılmış olup XI/XVII. asra aittir.

11. İran, Tahran, Sipehsâlâr Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 185 numarada kayıtlı nüsha.

Seyyid Hasan'a ait gazel, kaside ve tercî'-bendlerden oluşan 1280 civarında beyit ihtiva etmektedir. Kâğıdı tirme, cildi tîmâcdır, yazısı nestâlıktır. Her sayfadaki satır sayısı 19'dur. 17x26 ebatlarındadır.

12. İran, Tahran, Sultânâtî Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 574/2 numarada kayıtlı nüsha.

Kaside, tercî'-bend, terkîb-bend ve gazellerden oluşan bir nüshadır. Nestâlık yazı ile yazılmış olup kâğıdı tirmedir. Cildi, mukavva ve üzeri siyah deri kaplıdır. Eser 14x23,5 boyutlarındadır.

13. İran, Tahran, Mehdî-i Beyânî Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 56/8 numarada kayıtlı nüsha.

Mecdu'd-dîn 'Alî-i Kavî-i Şuşterî adlı bir kimse tarafından, nestâlık yazıyla 995/1606 yılında kaleme alınmıştır.

14. İran, Tahran, Mehdevî Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 464/2 numarada kayıtlı nüsha.

576/1811 yılına ait olan eser nestâlık yazıyla yazılmıştır.

15. İran, Tahran, Tahran Üniversitesi Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 6138/3 numarada kayıtlı nüsha.

Seyyid'in şiirlerinden seçilmiş örneklerin bulunduğu eser, nestâlık yazıyla kaleme alınmış olup kâğıdı ferengî, cildi tîmâcdır. Kağıdın dış boyutu 20x15'tir. İç boyutu ise 8x14 ebadında olup 16 satırdan müteşekkildir.

16. İran, Tahran, Tahran Üniversitesi Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 4480/2 numarada kayıtlı nüsha.

Nestâlık yazıyla kaleme alınmış olan eserin kâğıdı sepâhânî, cildi tîmâc sarısıdır. Kağıdın dış boyutu 9x19, iç boyutu ise 5x14'tür.

17. İran, Meşhed, Âstân-i Kudî-i Razavî Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 4673 numarada kayıtlı nüsha.

Muhammed Huseyn-i Cunâbedî adlı bir kimse tarafından 1604 yılında nestâlık yazıyla kaleme alınmıştır. 58 yapraktır. Cildi yağlı ve çiçeklerle bezeli kâğıdı ise nohut renklidir. Eser 15x5/24 ebadındadır. Seyyid'e ait 4500 civarında beyit ihtiva etmesine rağmen hatalarla dolu ve harf, kelime, mısra ve beyit eksiklikleri vardır.

18. İran, Meşhed, Âstân-i Kudî-i Razavî Kütüphanesi, Yazmalar Bölümü, 4493/2 numarada kayıtlı nüsha.

Eser, Seyyid Hâsan'a ait bir tercibend ve 260 beyit civarında kaside içermektedir. Müstensihî Muhammed Ca'fer-i Şîrâzî adlı bir kimsedir. Elvan kâğıt ve deri ciltlidir. 14,5X23,5 boyutlarındadır.

19. İran, Tebriz, Millî Kütüphane, Yazmalar Bölümü, 2997, 3 numarada kayıtlı nüsha.

1889 yılına ait olan eser, nestâlik yazıyla yazılmış olup deri ciltle kaplıdır. Eser, 5/12x5/20 ebadındadır.

20. Türkiye, İstanbul, Nuruosmâniye Kütüphanesi, 3810 numarada kayıtlı nüsha.

X/XVI. asırda tedvîn edilen nüshanın müstensih kaydı yoktur. İçerisinde çiçek şekilleri bulunan şemse ve kenar bentli, zincirekli, içi aynı şekilde meşin bir cilt içinde 104 yapraktan oluşmuştur. Sondan noksan ve yaprak 103b'den sonra ne kadar olduğu anlaşılamayan bir atlama var. Görünüşe göre diğer kısımlar tamamdır. 16,6x26,7 (8,3x16) cm. ebâdında mavi, kırmızı ve yaldız cetvel içinde, 13 satırlı hattat tâlikî yazı ile yazılmıştır. Yazılı kısımlar altın serpmeli ve daha koyu renkte bir kâğıttadır. Yaprak 1b'de bir serlevha vardır.¹⁰⁴

21. Türkiye, İstanbul, Üniversitesi Kütüphanesi, Farsça Yazmalar Bölümü, 1355 numarada kayıtlı nüsha.

Açık kahverengi meşin bir cilt içinde 9 yaprak 10,8x16,5 (6,6x13) cm. ebadında 15 satırlı nestâlik yazı ile, Arapça metin kırmızı ile yazılmıştır. İstinsah kaydı yoktur. X/XVI. asra aittir.¹⁰⁵

4.2. Mecmualar

1. İran, Tahran, Melik Kütüphanesi, 5307 numarada kayıtlı mecmua.

Yaklaşık 30 şairin şiirlerini ihtiva eden bir mecmuadır. V/XI. asırda yazılmıştır. 387 sayfa ve her sayfa 31 satırdır. 25x17 ebatlarındadır. Hâsan-i Gaznevî'ye ait 3.800 civarında beyit ihtiva etmektedir.

2. İran, Tahran, Melik Kütüphanesi, 4963 numarada kayıtlı mecmua.

Eser, 209 yaprak, 33 satırdan müteşekkildir. Sayfa boyutu 13x24,8 cm.dir. Seyyid Hâsan'a ait yaklaşık 770 seçilmiş beyit ihtiva etmektedir. Kağıdın çeşidi tirme ve cildi kırmızı meşindir. Seyyid'in kaside ve tercî'-bendlerinden örnekler ihtiva etmektedir.

¹⁰⁴ A. Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler*, I/39-40.

¹⁰⁵ *ae.*, I/41.

3. İran, Tahran, Meclis Kütüphanesi, yazmalar bölümü, 2326 numarada kayıtlı mecmua.

36 şairin şiirlerini ihtiva etmektedir. Seyyid'e ait 1700 civarında beyit bulunmaktadır.

4. İran, Tahran, Tahran Üniversitesi Kütüphanesi, 4480 numarada kayıtlı mecmua.

Nüsha, *Mecme'u'l-Ğaşâid* adıyla kayıtlıdır. Tağî-i Kâşânî tarafından 1616'da tamamlanmıştır. Seyyid Hasan'a ait 2300 civarında beyit ihtiva etmektedir.

5. İngiltere, Londra, Britanya Müzesi, 4110 numarada kayıtlı mecmua.

Eserin adı, *Mecmû'a-i Şâyf ve Sefîne-i Tarâyif*'tir. 1401'de kaleme alınmıştır.

6. Türkiye, İstanbul, Bayezit, Veliyyeddîn Kütüphanesi, 1819 numarada kayıtlı mecmua.

45 risâle ve cönk ihtiva etmektedir. IX/XV. asırda tedvîn edilmiştir.

4.3. Cönk ve Sefineler

1. Türkiye, İstanbul, Yahya Tevfik Kütüphanesi, 1741 numarada kayıtlı cönk.

2. Pakistan, İslamabad, Genc-i Bahş Kütüphanesi, 14456 numarada kayıtlı cönk.

Eser 1345 yılında kaleme alınmıştır.

3. İran, Tahran, Meclis Kütüphanesi, 534 numarada kayıtlı cönk.

4. Türkiye, İstanbul, Lâlâ İsmail Paşa Kütüphanesi, 487 numarada kayıtlı cönk.

Eser 1354 yılında yazılmıştır.

5. Türkiye, İstanbul, Süleymânîye Kütüphanesi, 280 numarada kayıtlı cönk.

1943 yılında tedvîn edilen derlemenin müellifi Mes'ûd b. Aḥmed-i Ḳutb'dur.

6. İran, Tahran, Tahran Üniversitesi, 2449 numarada kayıtlı cönk.

Ḥabîb-i Yağmâi adlı bir müellif tarafından kaleme alınmıştır.

7. Türkiye, İstanbul, Ayasofya Kütüphanesi, 1670 numarada kayıtlı cönk.

Eserin adı *Enîsu'l-Ḥulûh ve Celîsu's-Sulûh*'tur. Müellifi Muşâfir b. Nâşiru'l-Multevî adlı bir kimsedir.

8. İran, Tahran, Meclis Kütüphanesi 537 numarada kayıtlı cönk.

Eserin adı *Enîsu'l-Vaḥde ve Celîsu'l-Ḥulûh*'tur. Seyyid Maḥmûd Ḥuseynî-i Gulistânî tarafından 1920 yılında yazılmıştır.

9. İran, Tahran, Melik Kütüphanesi, 5319 Numarada kayıtlı cönk.

Eser X/XVI. asırda yazılmıştır.

10. İran, Tahran, Meclis Kütüphanesi, Senâ bölümü, 651 numarada kayıtlı cönk.

5. SEYYİD HÂSAN-İ ĞAZNEVÎ DÎVÂNÎ'NİN ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

5.1. Nazım Şekilleri

Seyyid Hâsan-i Ğaznevî Dîvânî'nda, başta kaside ve gazel olmak üzere döneminde yaygın olarak kullanılan, toplam 6 farklı nazım şekli kullanılmıştır. Bunlar Dîvân'daki sıralanışlarına göre; kaside, tercî'-bend, terkîb-bend, gazel, kıta ve rubaidir. O, her şeyden önce bir kaside ve gazel şairidir. Kaside ve gazeller, Dîvân'ının önemli bir bölümünü oluşturur. Asıl hünerini gösterdiği alan ise gazelleridir. Onun tespit edilen tüm şiirleri: 99 kaside, 83 gazel, 16 tercî'-bend, 2 terkîb-bend, 40 kıta ve 197 rubaiden ibârettir. Dîvân'ının sonunda ise bir adet Arapça kaside yer alır. Toplam beyit sayısı mevcut baskılara göre 4.850 civarındadır.

Seyyid Hâsan-i Ğaznevî, Dîvân'ında yer alan kasidelerde padişah, şehzâde veya devletin ileri gelenlerini methetmek, padişahın tahta çıkışını kutlamak veya kazanılan bir zafer sebebiyle padişahı tebrik etmek, şükür, şikâyet, mersiye ve taziye gibi konular işlemiştir.

Dîvân'da yer alan kasideler, ortalama 20 ile 80 beyit arasında olmakla birlikte 150 beyte ulaşan, aynı zamanda 20 beyitten daha az olan kasideler de vardır.

Seyyid'in 1 kasidesi yalnızca üç beyittir. Öyle anlaşıyor ki kasidenin devamı kaybolmuştur. 1 kasidesi 95 beyit; 2 kasidesi 64 beyittir. Geri kalanlar 50 beyitten daha azdır. 20 civarında kasidesi ise 10 ile 20 beyit arasındadır. Dîvân'ın sonunda yer alan 2 kasideden Farsça olanı 57 beyit; Arapça olanı ise 55 beyittir. 52 kasidede redif varken 47 kasidede redif bulunmamaktadır. Kasidelerin toplam beyit sayısı 2.730 civarındadır. Bu da tüm Dîvân'ın yüzde 55'inden fazlasına tekâbül etmektedir. 2 kaside ise mülemmâ şeklindedir.

Dîvân'da 83 gazel vardır. Gazellerinde işlediği konuların başında aşk gelmektedir. Aşk konusundan sonra en çok işlenen bir diğer konu başta Gazne sultanı Behrâmşâh olmak üzere dönemin ileri gelenlerine yazılan methiyelerdir.

VI/XII. asırda iyice gelişen gazel, VII/XIII. asırda kasidenin önemini kaybetmesiyle onun yerini alacaktır. Seyyid'in yaşadığı dönem olan VI/XII. asır gazelin gelişme çağı olduğu için, hem dönemin diğer şairlerinin hem de Seyyid'in gazelleri, sade bir dille yazılmıştır. Mazmunlar tam olarak yerleşmemiştir. Söz ve anlam sanatları kullanılmakla birlikte, bu sanatların henüz klasik şeklini almadığı görülmektedir.

Hasan-i Gaznevî Dîvânı'nda 6 mersiye vardır. Bunlardan 4'ü kaside; 2'si tercî'-bend şeklinde yazılmıştır. Kasideler Sultan Sencer, Cemâle'd-dîn Aḥmed-i Ġâzî, Behrâmşâh'ın annesi ve Süleyman Şâh adına ithaf edilmiştir. Tercî'-bendler ise Sultan Mes'ûd ve adı zikredilmeyen bir şâh adına kaleme alınmıştır.

Seyyid Hasan-i Gaznevî Dîvânı'nda, çağdaşlarında olduğu gibi kıta nazım şekli de önemli bir yer tutar. En az iki beyitten oluşan bir nazım biçimi olan kıtada hikmet, düşünce, övgü, yergi gibi konular işlenir. Dîvân'da 40 kıta vardır. Bu kıtalardan pek azı iki beyittir. 12 kıta, 18 beyitten azdır. En uzun kıtası ise 21 beyittir. Kıtalarındaki beyit sayısı toplamı 240'tır.

Seyyid'in mahâretini gösterdiği sahalardan birisi de tercî'-benddir. Dîvân'da yer alan tercî'-bendlerde en çok işlenen iki temel konu methiye ve mersiye'dir. Seyyid'in 16 terci-i bendinden 12 tanesi döneminin çeşitli şahsiyetlerini övdüğü methiyelerdir. Geri kalan dört tanesinden biri Hz. Peygamber'i medh ü senâ ederken, bir tanesi tebrik ve iki tanesi de mersiye konuludur. Diğer şiiirleri yanında Seyyid'in tercî'-bendleri daha çok kabul görmüş ve özellikle Hz. Peygamber için kaleme aldığı tercî'-bend tezkirelerde çeşitli vesilelerle kayda geçmiştir. Tercî'-bendlerin toplam beyit sayısı 722'dir.

Dîvân'da toplamda 2 terkîb-bend bulunmasına rağmen sanatının gücünü göstermesi açısından önemlidirler. Dîvân'da yer alan terkîb-bendlerden birincisi, Melik Hasan-i Aḥmed hakkında iken ikincisi Kîvâme'd-dîn Ebû Nâşir-i Muḥammed hakkındadır. Terkîb-bendlerin toplam beyit sayısı 109'dur.

Seyyid'in şairlik gücünü gösterdiği alanlardan biri de rubaidir. Dîvân'da 197 adet rubai bulunmaktadır. Bunlardan 65'inde her dört mısra birbiriyle uyaklıdır. Rubailerinde aşk ve aşktan duyulan ıstırap, önemli bir yer tutmaktadır.

5.2. Uyak ve Redif

Uyak mısra sonlarındaki ses benzerliklerine denir. Bu ses benzerliğinin olduğu kelimelerin kendilerinin veya anlamının farklı olması gerekir. Eğer aynı olursa bu defa redif adını alır. Vezin, uyak ve redif, eski şiiirin zaruri şartları arasında yer alır. Uyak ve redifler, nazmı nesirden ayıran en belirleyici özelliklerdendir.

Dîvân'daki kasidelerde yer alan uyaklar:

ر، ن، ل، ی، ن، اب، از، ان، آون، ور، ار، اه، ای، اس، اش، ال، یم، ازت،

انی، اید.

Kasidelerde fiil formunda kullanılan redifler:

ایستد، یابد، آرد، گرفته، پرورد، کرد، شود، می نماید، می کشد، گرفت، باد،
کشید، فتاد، نهاد، گیرد، رسد، می کشند، ماند، می روند، گیرند، دار، نشست، است،
ماست، آمدست، یافت، دارد، می رود، نگرید، کن، آمده، شده، آوردی.

Kasidelerde fiil dışındaki kelimelerle kurulan redifler:

ترا، یاد، ملک، ملوک، کرم، شاه، شیر، آتش، جهان.

Kasidelerde birden fazla kelimeyle kurulan redifler:

آمده شده، شده است، کنمی من، که تو داری، مردی و مردمی.

Kasidelerde şahıs zamiri halinde kullanılan redifler:

ش، م، بی، ی.

Eski bir kullanım şekli olan “بوده بود” da bir kez redif şeklinde kullanılmıştır.

Böylece kasidelerin uyak ve rediflerinde fiillerin önemli bir yer tuttuğu, ek halinde ve birden fazla kelime halinde ise az sayıda redif kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca 38 kasidede redif kullanılmamıştır.

Mısralarının son harflerine baktığımızda ise 1 kaside ا, 2 kaside ب, 1 kaside ت, 11 kaside د, 22 kaside ر, 11 kaside س, 1 kaside ش, 3 kaside ک, 2 kaside ل, 1 kaside م, 6 kaside ن, 19 kaside و ve 6 kaside ی harfiyle bitmektedir. Böylece kasideler 13 farklı harfle bitmektedir.

Kasidelerdeki beyit dağılımı:

1 kaside 3 beyit, 1 kaside 7 beyit, 2 kaside 11 beyit, 2 kaside 12 beyit, 2 kaside 13 beyit, 2 kaside 14 beyit, 1 kaside 15 beyit, 4 kaside 16 beyit, 1 kaside 17 beyit, 7 kaside 18 beyit, 4 kaside 19 beyit, 4 kaside 20 beyit, 3 kaside 21 beyit, 7 kaside 22 beyit, 5 kaside 23 beyit, 1 kaside 24 beyit, 4 kaside 25 beyit, 2 kaside 26 beyit, 6 kaside 27 beyit, 3 kaside 28 beyit, 1 kaside 29 beyit, 3 kaside 30 beyit, 4 kaside 31 beyit, 3 kaside 32 beyit, 1 kaside 33 beyit, 2 kaside 34 beyit, 1 kaside 35 beyit, 4 kaside 36 beyit, 2 kaside 37 beyit, 4 kaside 38, 2 kaside 40 beyit, 1 kaside 42

beyit, 1 kaside 45 beyit, 1 kaside 46 beyit, 1 kaside 47 beyit, 1 kaside 49 beyit, 1 kaside 64 beyit, 1 kaside 65 beyit ve 1 kaside 95 beyit.

Yukarıdaki dağılıma göre 20'li ve 30'lu beyit sayılarının ağırlıkta olduğu görülmektedir. Uzun sayılabilecek 50 beytin üzerinde sadece 3 kaside yer almıştır.

Dîvân'daki terciibent ve terkebîbentlerde yer alan uyaklar:

از، انه، ان، ب، و، ر، ا، م، نگ، ون، اب، ته، وش، ی، ار، ن، اه، ای،
ال، ور، ش، نده.

Terciibentlerde yarım ve tam uyakların daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

Dîvân'daki terciibent ve terkebîbentlerde fiil formunda kullanılan redifler:

نماند، می دهد، زدیم، اندازد، می خواهد، اوفتاد، رسید، گذشت، گشاد،
گشادند، شد، نایدش، ده، شتافتی، گذاشتی، می زند، گرفت، ماند، دارد، آفتاد، شده،
می کند، کند، گشت، کنی، می بندد، نپسندد، آرد، آمدم، نیافت، فرستد، فرست،
بخواه، کشد، نمی زند، کرد، می گیرد، می باید، است، توام، باد، فکنده ای، شود، نهاده
ای، باد، بادا، باشی، داری، دارد، نباشد.

Terciibent ve terkebîbentlerde fiil dışındaki kelimelerle kurulan redifler:

جبرئیل، ترا، لاله را، یاسمین، گل، تاج را، تخت، چتر، سعادت، مرا، من، به.

Terciibent ve terkebîbentlerde birden fazla kelimeyle kurulan redifler:

آن تو باد، ملکشه محمود را شناس، آمد پدید، شوی اینک شدی، باد و هست،
خواهد شد، را ماند، چه آید، لاله را، تاج را، آمده است، بودمی و نه ام.

Terciibent ve terkebîbentlerde ek halinde kullanılan redifler:

یت، ی، ست، م، آل، او.

Terciibentlerde de genel olarak tüm Dîvân'da olduğu gibi fiil formundaki rediflerin ağırlıkta olduğu, buna karşın ek halindeki rediflerin az olduğu tespit edilmiştir. Diğer şiir türlerine oranla tercilerde birden fazla kelimeyle oluşturulan rediflerin daha fazla kullanıldığı görülmektedir.

Terciibentlerdeki iki bent redifsiz iken bir terciin vasıta beyti Arapçadır.

Terciibentlerin bent sayıları ve son harflerine göre dağılımı:

1. terciibent, 3 bentten oluşmakta ve bentlerin son harfleri: د، م، د
2. terciibent, 7 bentten oluşmakta ve bentlerin son harfleri: د، د، ت، ت، م، د
3. terciibent, 10 bentten oluşmakta ve bentlerin son harfleri: د، د، ت، د، ش، د، د، د، د، د
4. terciibent, 5 bentten oluşmakta ve bentlerin son harfleri: ش، ی، ی، ی، س
5. terciibent, 5 bentten oluşmakta ve bentlerin son harfleri: د، د، ت، ی، ت
6. terciibent, 5 bentten oluşmakta ve bentlerin son harfleri: د، ت، ی، د، د
7. terciibent, 5 bentten oluşmakta ve bentlerin son harfleri: د، د، د، ه، ا
8. terciibent, 5 bentten oluşmakta ve bentlerin son harfleri: ی، د، ت، ه، د
9. terciibent, 7 bentten oluşmakta ve bentlerin son harfleri: د، د، ی، د، ه، م، د
10. terciibent, 5 bentten oluşmakta ve bentlerin son harfleri: د، د، ت، و، د
11. terciibent, 6 bentten oluşmakta ve bentlerin son harfleri: د، د، د، ه، ی، د
12. terciibent, 5 bentten oluşmakta ve bentlerin son harfleri: د، ه، ر، د، د
13. terciibent, 7 bentten oluşmakta ve bentlerin son harfleri: ت، م، ت، ل، ا، ت، ه
14. terciibent, 7 bentten oluşmakta ve bentlerin son harfleri: ا، ن، ل، ا، ت، ر، د
15. terciibent, 7 bentten oluşmakta ve bentlerin son harfleri: د، م، ت، د
16. terciibent, 4 bentten oluşmakta ve bentlerin son harfleri: د، م، ت، د
17. terciibent, 7 bentten oluşmakta ve bentlerin son harfleri: ر، د، ا، ن، د، ی، د
18. terciibent, 7 bentten oluşmakta ve bentlerin son harfleri: د، ی، ن، ت، د، ه، ت

Terciibentlerde çoğunlukla 5'li ve 7'li bentler tercih edilmiştir.

Terciibentlerin en azı 3 ve en çoğu 10 bentten oluşmuştur.

Terciibentlerin beyit sayıları dağılımı:

1 terciibent 24 beyit, 1 terciibent 30 beyit, 2 terciibent 37 beyit, 1 terciibent 38 beyit, 3 terciibent 39 beyit, 1 terciibent 40 beyit, 1 terciibent 46 beyit, 1 terciibent 53 beyit, 2 terciibent 54 beyit, 4 terciibent 55 beyit, 1 terciibent 81 beyit.

Terciibentlerdeki beyit sayısı 20 ile 60 beyit arasında toplanmıştır. Beyit sayısının fazla olduğu 1 terciibent ise 81 beyitten oluşmaktadır.

Dîvân'da yer alan gazellerdeki uyaklar:

م، ر، ه، ب، ا، ن، ی، ت، س، اه، اک، ان، از، ین، ار، ام، اد، ات، ته،

یش، ون، وش، ور، اره، انه.

Gazellerde fiil formunda yer alan redifler:

گرفتست، است، نیست، افتاد، اوفتاد، افتد، آورد، می بسازد، کرد، رسد، نکند،
نبیند، برد، بماند، چیند، خواهد، نیاید، رسید، خوانید، دهد، باش، گشتم، بودم، ندارم،
کنم، دادیم، می زیم، آمدیم، مکن، آمده، بایستی، گرفتی، دارمی، دهی.

Gazellerde fiil dışındaki kelimelerle kurulan redifler:

را، رنگ، چگونه.

Gazellerde birden fazla kelimeyle kurulan redifler:

نکند دوست، خواهد بود، گل و سوسن، از سماع تو، تو، آه، سره بودی، ندارد
که تو داری، چه می خواهی.

Gazellerde ek halinde kullanılan Redifler:

ید، آر، آم، یم، م، آن، یی، ی، ست، ت.

Diğer türlerde olduğu gibi gazellerde de fiil formundaki redifler önemli bir yer tutmakta, buna karşın fiil dışında tek kelimeyle kurulan redif sayısının çok az olduğu görülmektedir. 10 gazelde ise ek halinde redif kullanılmıştır. Bu sayı, diğer şiir türlerine göre daha fazladır. Gazel bölümünde yer alan üç şiirde redif bulunmamaktadır.

Gazellerin son harflerine göre dağılımı:

ء harfleriyle birer gazel; و harfiyle 3 gazel; ش harfiyle 2 gazel;
ن harfiyle 4 gazel; ه harfiyle 5 gazel; م harfiyle 13 gazel; ت harfiyle 15 gazel; ی harfiyle 18 gazel; د harfiyle 20 gazel.

Gazellerde د، ت، ی، د harfleri, son harf olarak diğer harflere oranla çok daha fazla kullanılmıştır.

Gazellerin beyit dağılımı:

7 gazel 5 beyit, 14 gazel 6 beyit, 26 gazel 7 beyit, 12 gazel 8 beyit, 12 gazel 9 beyit, 6 gazel 10 beyit, 2 gazel 11 beyit, 3 gazel 12 beyit, 1 gazel 14 beyit.

Gazellerin büyük bölümünün 5 ile 10 beyit arasında olduğu görülmektedir. En kısa gazel 5 beyit ve en uzun gazel ise 14 beyitten oluşmaktadır.

Dîvân'da yer alan kıtalardaki uyaklar:

ر، د، ن، اب، ار، از، ام، ان، اه، ین، کی، رد، ید، ون، است، سته، ینه، هره،

اطل، یلت، وری.

Kıtalarda tam ve zengin uyakların diğer nazım şekillerine göre daha çok kullanıldığı görülmektedir.

Kıtalarda fiil formunda yer alan redifler:

نفرستاد، فرستد، فرستادی، دارد، آمد، گزیدم، شکر، است، نشست، باد، رسد،

کشند، برود، بود، شود، می دهم، مکن، گردد، شدی، نیایی.

Kıtalarda fiil dışındaki kelimelerle kurulan redifler:

گردان، مام، تمام، شکر، من.

Kıtalarda birden fazla kelimeyle kurulan redifler:

آینه برسد.

Kıtalarda ek halinde kullanılan redifler:

ست.

Kıtalarda birden fazla kelimeyle ve ek halinde kurulan rediflerin az sayıda olması dikkat çekmektedir. 28 kıtada redif kullanılırken, 12 kıtada redif yoktur.

Kıtaların son harfine göre dağılımı:

ل، ر، ب harfleriyle birer kıta; م harfiyle 3 kıta; ه harfiyle 2 kıta; ی harfiyle 4 kıta; ت، ن harfleriyle 5 kıta; د harfiyle 17 kıta. Kıtalarda د harfi son harf olarak açıkça diğer harflere oranla fazla kullanılmıştır.

Dîvân'daki kıtaların beyit dağılımı şu şekildedir:

11 kıta 2 beyit, 9 kıta 3 beyit, 3 kıta 4 beyit, 3 kıta 7 beyit, 1 kıta 8 beyit, 2 kıta 9 beyit, 4 kıta 10 beyit, 1 kıta 11 beyit, 1 kıta 13 beyit, 1 kıta 14 beyit, 1 kıta 15 beyit, 1 kıta 20 beyit ve 1 kıta 21 beyitten oluşmaktadır.

Böylece beyit sayıları az olan kıtaların daha çok tercih edildiği görülmektedir.

Dîvân'da "Rubâ'ıyyât" başlığı altında 197 adet rubai bulunmaktadır.

Dîvân'da yer alan rubailerdeki uyaklar:

د، ر، م، ا، ه، ن، و، س، ش، ل، ی، تم، خت، ره، ست، نگ، وی، یش،

ند، ون، ین، ید، رد، ور، من، یف، بر، شت، یز، وز، شم، ود، اب، ار، ان، اه، ای،
اد، ال، اس، از، اش، اغ، اک، رق، بل، وخت، است، کین، ورد، اله، اید، انه، ومد.

Rubailerde iki harften oluşan tam ve zengin uyakların daha çok tercih edildiği
görülmektedir.

Rubailerde fiil formunda yer alan redifler:

آموخت، بفروخت، بسوخت، است، نیست، نگرفت، گرفت، گفت، نهاد، افتد،
گردد، دارد، ببرد، اندیشد، نرسد، می گیرد، ارزد، زد، شد، آید، نامد، نماند، بماند،
دانستند، کشند، کند، دهد، رود، نبود، نرود، بشود، می آید، می باید، ببر، بترس، باش،
بکش، دانستم، آوردم، می کردم، دیدم، می خندم، بر گیرم، می بینم، بردیم، زدیم، می
گردیم، می کن، بین، ده، کردی، گیری، داری، کنمی، مگوی، شنوی، بگشاده ست،
مبند.

Rubailerde fiil dışındaki kelimelerle kurulan redifler:

ترا، آب، امشب، دستت، بهشت، انصافت، محمود، امید، بهار، امروز، خویش،
توام، چشمم، منم، شدن، دشمن، تشنه، همه، اندیشی، تویی، ز غمت، منند، هرگز،
منه.

Rubailerde birden fazla kelimeyle kurulan redifler:

مراست، بی تست، دگر است، کرده است، شده است، باری چیست، که
نیست، نیست مباد، نتوان برد، باید کرد، نمی یارم کرد، او داند، خواهی بود، تا چه
شود، ما کجا شد آخر، چه خواهم دیگر، هیچ مگیر، نیست ببخش، بازم عشق، ای دل،
افتاد دلم، دل من، ز تو من، از تو، ما کو، تو کنی، خوردم تیری، تو بهی، نمی داند شد،
شدیم، تو من، چو منی.

Rubailerde ek halinde kullanılan redifler:

ست، ت، یی، ی، م، آم، وی، ند، یش، ر، آ.

Böylece fiil formundaki redifler çoğunlukta olmakla birlikte birden fazla
kelimeyle kurulan ve fiil dışındaki kelimelerle kurulan redifler de önemli bir yekûn

tutmaktadır.

154 rubai redifli olup sadece 43 rubaide redif bulunmamaktadır.

Rubailerdeki beyitlerin son harfine göre dağılımı:

ز harfleriyle birer rubai; ل, ب harfleriyle 3 rubai; و, س harfleriyle 4 rubai; ن harfiyle 7 rubai; ر harfiyle 10 rubai; ه, ش harfleriyle 11 rubai; ی harfiyle 22 rubai; م harfiyle 29 rubai; ت harfiyle 38 rubai; د harfiyle 51 rubai.

5.3. Seyyid H̄asan-i Ġaznevî Dîvânı'nda'da Yer Alan Manzûmelerin Bahirleri, Vezinleri ve Matla Beyitleri

Seyyid H̄asan, Dîvân'ında çeşitli vezin kalıpları kullanmıştır. 63 şiiri hezec, 60 şiiri remel, 35 şiiri muzârî, 26 şiiri hafif, 23 şiir müctes, 6 şiiri mütekârib, 2 şiiri münserîh, 2 şiiri serî ve 1 şiiri recez bahriyle yazmıştır.

Dîvân'da, 21 kaside hezec, 1 kaside münserih, 25 kaside muzârî, 18 kaside müctes, 3 kaside mütekârib, 24 kaside remel, 6 kaside hafif bahirlerinde olmak üzere toplam 98 kaside yer almaktadır.

Gazellerde kasidelere göre daha çeşitli bahirler kullanmıştır. Gazellerde; hezec: 33 gazel, remel: 22 gazel, muzârî: 13 gazel, hafif: 8 gazel, münserîh: 3 gazel, mütekârib: 2 gazel, müctes: 1 gazel, serî: 1 gazel olmak üzere toplam 83 gazel yer almaktadır. Bazı mısralarda vezin bozuklukları görülmektedir. Bunun asıl sebebinin şairden değil, ilgili beytlerin doğru yazılmamasından kaynaklandığı düşünülebilir.

Seyyid, 16 tercibendin 7 tanesini remel, 4 tanesini muzârî, 2 tanesini hafif, 2 tanesini hezec ve 1 tanesini müctes bahrinde yazmıştır.

Seyyid, 2 terkebendini muzârî ve hezec bahrinde kaleme almıştır.

Seyyid H̄asan-i Ġaznevî, Mukatta'ât bölümünde 6 farklı aruz kalıbı kullanmıştır. 12 kıta muzârî, 1 kıta hafif, 6 kıta hezec, 5 kıta remel, 5 kıta müctes ve 1 kıta mütekârib bahrinde yazılmıştır.

Şairin yazmış olduğu 197 rubai, hezec bahriyle başlamaktadır.

Aşağıda Dîvân'da yer alan manzumelerin bahir ve vezinlere göre tasnifi yapılarak matla beyitleri verilmiştir.

5.3.1. Kasideler

Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün (Fâilân)

بحر: رمل مثنى محذوف (مقصور)

۴. شاه شاهان جهان بر تخت سلطانی نشست

مردم چشم سلاطین در جهانبانی نشست

۱۰. خاک را از باد بوی مهربانی آمدست در ده آن آتش که آب زندگانی آمدست

۱۷. آفتاب رای صاحب تخت بر جوزا نهاد افسر پیروز بختش روی بر بالا نهاد

۱۹. چون دلم در خدمت آن سرو گلنار ایستد دیده در نظاره آن لعل در بار ایستد

۲۳. ملک و دین شاهنشاه از رای همایون پرورد شمس را در سایه چتر همایون پرورد

۲۶. این منم یا رب که چرخم سوی اختر می کشد

چشمه روشن ز خاک تیره‌ام بر می کشد

۲۷. گر جهان از عدل شاه آسوده شد بس دور نیست

هر که دردی می کشد از بهر درمان می کشد

۳۲. باد آتش بار چون از روی دریا در شود خاک پژمرده ز آب زندگانی تر شود

۳۷. هفته دیگر به سعی ابر مروارید بار آورد شاخ شکوفه عقد مروارید بار

۴۴. من به راه مکه آن دیدم ز فخر روزگار کز پیمبر دید در راه مدینه یار غار

۶۲. چون ز غزنین کردم آهنگ ره هندوستان از سپاه روم خیل زنگ می بستد جهان

۶۳. می بنازد باز گویی خطه هندوستان

شکر حق گوید همی بسیار و هستش جای آن

۸۵. ای همایون آمدن بر تو همایون آمده طایر چتر فلک سای تو میمون آمده

۹۱. مژده عالم را که شاه گنبد نیلوفری آمد از ایوان کیوان سوی قصر مشتری

بحر: رمل مثنی مخبون محذوف (مقصور) Fâilâtün/ Feilâtün/ Feilâtün/ Fa'lün (Fa'lân)

۱۲. یا رب این بوی خوش سنبل و گل یاسمن است

یا نسیمی ز سر چارسوی یاسمن است

۲۰. هر نسیمی که به من بوی خراسان آرد چون دم عیسی در کالبدم جان آرد

۲۹. وقت آنست که مستان طرب از سر گیرند طره شب ز رخ روز همی بر گیرند

۴۲. ای مبارک‌تر عشقت ز سعادت بسیار ای گرمی‌تر وصلت ز جوانی صد بار

۴۵. اندرین عید مبارک پی فرخنده اثر بار داده است سلیمان نبی باز مگر

۶۴. ای دلت بی خبر از مملکت عالم جان چیست چندین هوس از بهر سپنجی زندان

۸۹. این چه نقش است که از مشک سیاه آوردی

وین چه نقص است که در گوشه ماه آوردی

Fâilâtün/ Feilâtün/ Fa'lün (Fa'lân)

بحر: رمل مسدس مخبون مقصور

۵۴. ای به حق آرزوی جان ملوک حکم تو جزم در جهان ملوک

۷۵. گاه آنست که طفلان اندر آیند چو عیسی به سخن

Fâilâtün/ Feilâtün/ Fa'

بحر: رمل مسدس مخبون محذوف

۵۹. من همان طوطی شکر سخنم که صدف بود حقه دهنم

۷۷. ای صبا طوف در گلستان کن همدمی با هزارستان کن

۸۷. ای مبارک بنا چه خوش جایی که همی سر به آسمان سایی

Fâilâtün/ Mefâilün/ Fa'lün (Fa'lân)

بحر: خفیف مسدس مخبون اصلم (محذوف)

۳۶. خه بنامیزد این جهان نگرید خوشی باغ و بوستان نگرید

۵۱. گل دل بشکفد ز دیدارش دل گل بشگفت ز رخسارش

Feilâtün/ Feilâtün/ Feilâtün/ Fa'lün

بحر: رمل مثنیٰ مخبون مقصور

۹۰. که دهد یار مرا از من بی دل خبری که کند سوی من خسته به رحمت نظری

Feilâtün/ Feilâtün/ Fa'lün

بحر: رمل مسدس مخبون اصلم

۹۴. طلع الشمس علی الندمان فاشرب الراح علی الريحان

بحر: مجتث مثنیٰ مخبون محذوف (مقصور)

Feilâtün /Mefâilün Mefâilün/ Fa'lün (Fa'lân)

۱. زهی ز روی زمین بر گزیده شاه ترا بر آسمان شرف داده پایگاه ترا

۲. چو عزم کردم سوی سفر برای صواب بریده گشت امیدم ز صحبت احباب

۸. بر اعتدال هوا عدل شاه یار شده است

چهار فصل جهان سر به سر بهار شده است

۱۱. زمانه دامن اقبال شهریار گرفت سعادتش چو دل و دیده در کنار گرفت

۱۸. دلی که بال و پر از عشق آن پسر یابد چو جان نشیمن خود عالم دگر یابد

۲۲. خدای عز و جل با خدایگان آن کرد که هرگز آن را والله شکر نتوان کرد

۴۶. خدای عز و جل داد بنده را در سر دو دیدگان گرامی بسان شمس و قمر

۴۸. زهی رفیع محلت برون ز حد قیاس بنای دولت و دین را قوی نهاده اساس

۴۹. گهر نتیجه بحر است و بر خلاف قیاس نتیجه آمده بحری ز گوهر عباس

۵۰. چو ساخت در دل تنگم چنین مکان آتش نیافت جای مگر در همه جهان آتش

۵۵. طلوع خسرو سیارگان به برج حمل خجسته باد ابر خواجه عمید اجل

۵۸. فسانه گشت به یکبار داستان کرم بریده شد پی حاجت ز آستان کرم

۶۱. مرا به وقت سحر دوش مژده داد نسیم که شهریار جهان پادشاه هفت اقلیم

۷۰. خدای داند و بس تا چه خرم است جهان بدین نظام جهان را کسی نداد نشان
 ۷۱. نسیم عدل همی آید از هوای جهان شعاع بخت همی تابد از لقای جهان
 ۷۲. گشاد صورت دولت به شکر شاه دهان چو بست زیور اقبال بر عروس جهان
 ۸۰. بزرگ جشن همایون و ماه فروردین خجسته بادا بر آفتاب روی زمین
 ۹۶. زهی مبارک فال و زهی خجسته بنی که چرخ بر تو سعادت کند نثار همی

Müfteilün/ Fâilâtün/ Müfteilün/ Fa‘

بحر: منسرخ مثنی مطوی منحور

۸۸. چشمه نوش است این دهان که تو داری آب حیات است یا لبان که تو داری
 بحر: متقارب مثنی سالم
 Feûlün/ Feûlün/ Feûlün/ Feûlün
 ۸۴. زهی رونق ملک از سر گرفته به یک تاختن هفت کشور گرفته
 ۹۵. الاهیات خمرا کا لعنم کانک مازجتها من دم
 ۹۷. بر آنم که امروز چون داد خواهی نهم قصه در چنین بارگاهی

بحر: مضارع مثنی مخفوف محذوف (مقصور)

Mefûlû/ Fâilâtû/ Mefâilû/ Fâilûn (Fâilât)

۶. جان را ز عارض و لب او شیر و شکر است دل را ز طره و رخ او مشک و عنبر است
 ۹. ای شاه دور چتر تو چرخ دگر شده است دولت عروس ملک ترا جلوه گر شده است
 ۱۶. یا رب چه شور بود که اندر جهان فتاد سود حسود صدر جهان را زیان فتاد
 ۲۵. جانا حدیث عشق چه گویی کجا رسد آیا بود که نوبت وصلت بما رسد
 ۳۰. چشمم چو بر سر گل و گلزار می رود اندیشه در پی دل و دلدار می رود
 ۳۱. عمری مرا هوای لهاور بوده بود همت بر آن سعادت مقصور بوده بود
 ۳۵. یا رب منم که بخت مرا باز در کشید وز قعر چاه تیره به اوج قمر کشید

۳۸. یا رب جهان به کامه بهرامشاه دار
ایام را مسخر این پادشاه دار
۴۰. ای بی خبر ز نیک و بد گذشت روزگار
از خواب غفلت آخر یک راه سر بر آر
۴۱. اکنون که تر و تازه بخندید نوبهار
ما و سماع و باده رنگین و زلف یار
۵۳. بشگفت در بهار سعادت نهال ملک
تازه است روی بخت که برگشت سال ملک
۵۷. داند جهان که قره عین پیمبرم
شایسته میوه دل زهرا و حیدرم
۶۰. جان می برد به عشرت حوران گلشنم
تن می کشد به خدمت دیوان گلخنم
۶۵. دیدم به خواب دوش براقی ز نور جان
می دانش نی ولیکن جولانش بی کران
۶۶. آراستند روضه آرامگاه جان
یک سر گشاده شد همه در های آسمان
۶۷. چون شمع روز روشن از ایوان آسمان
ناگه در اوفتاد به دریای قیروان
۶۸. ای رایت آفتاب و محلت بر آسمان
راضی همیشه از تو خدای و خدایگان
۶۹. ای دور ملک تو سبب دور آسمان
وی هیچ دیده چون تو ندیده خدایگان
۷۳. بر من ز نعمت الحق خاص خدایگان
کرد آنچه تا ابد نتوان گفت شکر آن
۸۱. تا بر سر ولایت خویش آمدست شاه
گویی به اوج در شرف است آفتاب و ماه
۸۲. منت خدای را که به اقبال پادشاه
ایمن شد از محاق و کسوف آفتاب و ماه
۸۳. هر گز بود که باز ببینم لقای شاه
شکرانه در دو دیده کشم خاک پای شاه
۸۶. ای چون مسیح گوهر تو جمله جان شده
سجده کنان به صومعه آسمان شده
۹۳. ای گوهر مطهر مردی و مردمی
اصل تو کان گوهر مردی و مردمی
۹۸. سبحان خالق که صفاتش ز کبریا
در خاک عجز می فگند عقل انبیا

Mefâilün/ Mefâilün/ Mefâilün/ Mefâilün

بحر: هزج مثنی سالم

۲۱. همایون رایت اعلا همی رای سفر دارد ز یکسو همعنان فتح وز دیگر سو ظفر دارد
۲۴. هم اکنون باز نقاش طبعی خامه بر گیرد ز نقش عالم آرایش جهان زیب دگر گیرد
۳۳. جهان را شاه فرخ بی چنین باید چنین باید که خلق عالم اندر سایه عدلش بیاساید
۴۳. سزد گر جبرئیل آید بر این پیروزه گون منبر کند آفاق را خطبه به نام شاه دین پرور
۵۲. گهر بر زر همی بارم ز یاقوت دُر افشانش شدم چون ذره در سایه خورشید رخشانش
۷۹. بهشتی نقد شد حاصل سپهری تازه گشت افزون از این خوش مرکز معمور و عالی منظر میمون

بحر: هزج مثنیٰ مخفوف مقصور محذوف

Mefûlû/ Mefâilû/ Mefâilû/ Mefâilûn

۷. آرامش و رامش همگان را به در ماست بخشایش و بخشش ره جد و پدر ماست
۱۴. توقیع خداوند جهان نقش ظفر باد هر دم که زند مایه صد عمر دگر باد

Mefûlû/ Mefâilû/ Mefâilû/ Feûlûn (مقصور) بحر: هزج مثنیٰ مخفوف محذوف

۳۹. ای بخت بده مژده که برخاست به یکبار از گوهر شمشیر خداوندی زنگار
۴۷. ناگاه چو بشنید شهنشه خبر شیر فرمود که تازید سبک بر اثر شیر
۹۲. ای یافته از چهره تو حسن کمالی داده است جمالیت خدا و چه جمالی

Mefûlû/ Mefâilûn/ Mefâilûn

بحر: هزج مسدس اخرب مقبوض

۲۸. روی تو به ماه آسمان ماند قد تو به سرو بوستان ماند

Mefûlû/ Mefâilûn/ Mefûlû/ Feûlûn

بحر: هزج مثنیٰ مخفوف محذوف

۷۸. از گریه اگر یکدم سر بر کنمی من چون شمع بسی آتش بر سر کنمی من

Mefûlû/ Mefâilûn/ Feûlûn

بحر: هزج مسدس اخرب مقبوض مقصور

۵. چشمم ز غمت عقیق بار است رازم ز پی تو آشکار است

۵۶. کاری به گزاف می گذارم

عمری به امید می سپارم

۷۴. ای راحت روح و رامش تن

وصل تو طرب فزای و شیون

۷۶. ای باد سپیده دم سفر کن

یک چند رفیقی قمر کن

بحر: هزج مسدس محذوف

Mefâilün/ Mefâilün/ Feûlün

۳. چو دولت رفت بر تخت امارت

مه تاجش پذیرفت استدارت

۳۴. رخس طرز گلستان می نماید

ز آتش آب حیوان می نماید

بحر: هزج مسدس مقصور

Mefâilün/ Mefâilün/ Mefâil

۱۳. دلم زان پسته خندان شکر یافت

وز آن یاقوت جان افشان گهر یافت

۱۵. فشاند از سوسن و گل سیم و زر باد

زهی بادی که رحمت باد بر باد

5.3.2. Gazeller

بحر: خفیف مسدس مخبون محذوف

Fâilâtün/ Mefâilün/ Fa'lün (Fa'lân)

۹. قمری اندر بهار یار من است

مونیس ناله های زار من است

۲۴. مهرش از دل همی گذر نکند

جان روا دارد این اگر نکند

۲۶. یار چون عیسیم به ماه برد

باز چون یوسفم به چاه برد

۲۸. لبم از بوس او شکر چیند

گوشم از لعل او گهر چیند

۴۴. مجمر مهر سوخت چون عودم

چنبر ماه تافت چون رسنم

۵۹. ای مرا پیشه دوستداری تو

همه امید من بیاری تو

۷۶. بی تو دردیست زهر درمانی

اینست بی دردی و بی درمانی

۸۱. رخ پیوش از قمر چه می خواهی

لب بیار از شکر چه می خواهی

بحر: رمل مثنیٰ محذوف (مقصور) Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün (Fâilât)

۱۳. کیست از دوران خونبارش دل صد پاره نیست همچو آبی گرد نا اهلش بر رخساره نیست
۲۲. دوش بر هندوی خود بد مستی ای ترکانه کرد تا امید آشنایش (را) چنین بیگانه کرد
۳۹. گشت عنابی سر شکم زان لب عناب رنگ هم نمی دارد دلم زان سنبل پرتاب رنگ
۵۲. سرو را چون سوی آن گردون اعلا آمدیم ابر گشتم ابر کز پستی به بالا آمدیم
۵۵. ای بهار جان و دل به خرام یکره در چمن غمزه خونخوار را یک باره بر آتش بزن
۶۹. رفتی و چون زلف خود در آتشم بگذاشتی نام من بر آب چون خط بر سمن بنگاشتی
۷۴. ای ز من آزاده یار من گناهی دارمی یا به جز در سایه زلفت پناهی دارمی
۸۲. ساقیا وقت است اگر ما را شرابی در دهی مجلس ما را ز باده رونق دیگر دهی

بحر: رمل مثنیٰ مخبون محذوف (مقصور) Fâilâtün/ Feilâtün/ Feilâtün/ Fa'lün (Fa'lân)

۶. ای که گل جامه ز رنگ رخ تو چاک زده است جان بیوی تو نواهای طربناک زده است
۳۵. صبح را رنگ بدان عارض چون ماه دهد شام را گونه بدان طره کوتاه دهد

بحر: رمل مسدس مخبون اصلم Fâilâtün/ Feilâtün/ Fa'lün (Fa'lân)

۱۷. عشق بازی صدم افزون افتاد لیک زینسان نه که اکنون افتاد
۴۰. سخت باماتو به خیلی به سلام نیک ماییم ترا عاشق و رام
۶۲. خاک را چاک زد ای دوست گیاه عمر بر باد مده باده بخواه
۷۹. ای که دل را دل و جان را جانی وز دل و جان چه نکوتر آنی

بحر: رمل مسدس مخذوف Fâilâtün/ Feilâtün/ Fâilün

۲۰. ای که قدرت صد چو گردون آورد دور گردون چون تویی چون آورد

Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün (Fâilât)

بحر: رمل مسدس محذوف

همچنین باقی بمانی شاد باش

۳۷. سرو را ساکن به تخت آباد باش

درد تو با جان من آمیخته

۶۳. ای غمت اندر دلم آویخته

Feilâtün/ Feilâtün/ Feilâtün/ Fa'lün

بحر: رمل مثنیٰ مخبون مقصور

خبری یابم زان زلف شکسته بدرست

۳. صنما بسته آنم که در این منزل تست

با که گویم که از آن سرو روان با من چیست

۱۲. چه کنم قصه کز آن مایه غم بر تن چیست

وین دلم چند حزین خواهد بود

۲۹. پسرا تا کی از این خواهد بود

چه کند دل که نه خرسند جفای تو بود

۳۰. که بود جان که نه در بند وفای تو بود

Feilâtün/ Feilâtün/ Fa'lün (Fa'lân)

بحر: رمل مثنیٰ مخبون اصلم

بدو باز رسم جان آنست

۷. دل و جانم به ره جانانست

Müfteilün/ Müfteilün/ Fâilün

بحر: سریع مسدس مطوی مکشوف

تا تو بدانی که چسان می زیم

۵۱. زار به کشی تو از آن می زیم

بحر: مجتث مثنیٰ مخبون محذوف (مقصور)

Mefâilün/ Feilâtün /Mefâilün/ Fa'lün (Fa'lân)

چون یار من ز من و مهر من شود بیزار

۳۶. هر آینه که دگر بایدم گزیدن یا

Müfteilün/ Fâilün/ Müfteilün/ Fâilün (Fâilât)

بحر: منسرخ مثنیٰ مخبون مکشو

هست ترا جور خوی تا به توانی مکن

۵۴. ای صنم ماه روی هر چه توانی مکن

رای تو خورشید خاق روی تو ظل اله

۶۱. ای به نسب شهریار وی به حسب پادشاه

Müfteilün/ Fâilât/ Müfteilün/ Fa'

بحر: منسرخ مثنیٰ مخبون منحور

چشم فلک چون تو آفتاب نبیند

۲۵. روح ز تو خوبتر به خواب نبیند

بحر: متقارب مثنی محذوف

Feûlün/ Feûlün/ Feûlün/ Fe'ul

۴۸. بر آنم که از روح شاهی کنم ز دانش فراوان سپاهی کنم
۶۸. چو جانم گرامی همی داشتی سرم را به گردون بر افراشتی

Mefûlû/ Fâilâtû/ Mefâilû/ Fâilün (Fâilât)

بحر: مضارع مثنی مخفوف محذوف (مقصور)

۱. ای تخت را خجسته تر از تاج گاه را وی ملک را فریضه تر از نور ماه را
۱۸. دل در طراز حلقه ی زلفت در اوفتاد جان گرچه نقش بست ز دل برتر اوفتاد
۲۳. از لعل آبدار تو پاسخ همی رسد وز زلف تابدار تو دل را دمی رسد
۳۳. آخر دلم به آرزوی خویشان رسید و آنچه از خدای خواسته بودم به من رسید
۵۳. ای همچو گل مطیع تو با برگ و بانوان وی همچو گل حسود تو بی رنگ و ناروان
۵۷. ای بر فلک رسیده خروش از سماع تو پر در شده خزانه گوش از سماع تو
۶۴. ای همچو ماه پیشرو لشکر آمده وی از تو آفتاب امیدم بر آمده
۶۵. ای آرزوی دیده بینا چگونه ای وی مونس دل (من) تنها چگونه ای

بحر: مضارع مثنی مخفوف محذوف Mefûlû/ Fâilâtû/ Mefâilün/ Fâilün (Fâilât)

۴. یا رب در آن کلاله چرا عقل گمره است کان صدهزار حلقه شب رنگ بر مه است
۵. روزم ز هجر تو به صفت چون شب آمده است وینک چو شمع جانم از آن بر لب آمده است
۸. هین در دهید باده که هنگام بی غمی است زان باده بی که مشرق خورشید خرمی است

Mefûlû/ Fâilâtün/ Mefûlû/ Fâilâtün

بحر: مضارع مثنی مخرب

۴۵. آمد نفس به آخر یک هم نفس ندارم هم کمتر ز هیچ و هم هیچکس ندارم
۸۰. ای باد روح پرور زنهار اگر توانی امشب لطافتی کن آنجا گذر که دانی

بحر: هزج مسدس محذوف (مقصور)

Mefâilün/ Mefâilün/ Feülün (Mefâil)

۲. هوای وصل جانانم گرفتست غم دلبر دل و جانم گرفتست
۱۴. کریمی کو که در عالم زبون نیست اسیر و عاجز این چرخ دون نیست
۳۸. بر آن زلف و لب و خال و بناگوش سوی بازار عشقش برده ام دوش
۴۳. همه شب دوش من بیدار بودم ندیم حسرت و تیمار بودم
۷۸. منم در عشق تو جسمی و جانی کشیده پوستی بر استخوانی
۱۱. ما را به همه عمر سلامی نکند دوست تمکین درودی و پیامی نکند دوست
۱۵. ماهیست کز آن روی چو ماهت خبرم نیست وان چهره زیبای تو پیش نظرم نیست
۱۶. در عشق تو ای جان که چو تو خوش صنمی نیست سرگشته دلی چون من و ثابت قدمی نیست
۱۹. روزی که مرا چشم به تو خوش پسر افتد آن روز همه کار دلم زیر سر افتد
۲۷. گر شمع تو بی زحمت پروانه بماند خورشید چو سایه ز تو در خانه بماند
۴۶. حاصل ز تو جز درد دل ریش ندارم قسم از لب نوشین تو جز نیش ندارم
۵۶. ای حلقه ی زلفین تو دادم گل و سوسن هستیم به بوی تو غلام گل و سوسن
۵۸. ای ابر گلستان معالی کرم تو بر قبه عالم زده دولت علم تو

بحر: هزج مثنیٰ اُخرب مکفوف محذوف

Mefûlû/ Mefâilû/ Mefâilû/ Feülün

۷۰. ای سعد فلک بندگی شاه گرفتی وز دیده و جان خدمت درگاه گرفتی
۷۱. گر دوست غم دوست بخوردی سره بودی ور دشمنی نیز نکردی سره بودی
۷۲. خورشید چنان نور ندارد که تو داری اهید چنان سور ندارد که تو داری

بحر: هزج مسدس اُخرب مقبوض

Mefûlû/ Mefâilün/ Mefâilün

۶۷. ما را رخ آن نگار بایستی

بحر: هزج مسدس اخرب مقبوض محذوف

۱۰. ای سرور کرده پادشاهت

۲۱. دل کار هوات می بسازد

۳۱. دل چون ز لب شراب خواهد

۳۲. حسن تو به گفت هم نیاید

۳۴. آرام دل مرا بخوانید

۴۱. دل در غم عشق یار بستیم

۴۲. از صبر نکرده باز گشتم

۴۷. ای چهره تو بهار جانم

۴۹. ای کرده همه بدی به جایم

۵۰. تن در بد و نیک یار دادیم

۶۰. ای صاحب آن دو زلف کوتاه

۶۶. ای مونس جان من کجایی

۷۳. خه خه که چو بوالعجب نگاری

۷۵. ای چشمه آب زندگانی

۷۷. جانا تو به دیگران چه مانی

۸۳. ای گوهر کیمیای شاهی

آن شاهد روزگار بایستی

Mefûlû/ Mefâilûn/ Feûlûn

اوج فلکست پایگاهت

جان برگ عنات می بسازد

درد از جگرم کباب خواهد

نقش تو ز هر قلم نیاید

بر مردم چشم من نشانید

وز درد سرفراق رستیم

وز دیده سوز ساز گشتم

وی از تو شکفته بوستانم

دریاب که شد ز جای پایم

دل در غم آن نگار دادیم

شب پوش منه تو بر رخ ماه

از دیده من چرا جدایی

یا رب که چه دلفریب یاری

وی شعله آتش جوانی

کاسایش جان یک جهانی

آرایش تخت بارگاهی

5.3.3. Terciibentler

Fâilâtûn/ Mefâilûn/ Fa'lûn

بحر: خفیف مسدس مخبون محذوف

۱۲. دست دل پای یار می گیرد دامن آن نگار می گیرد

بحر: رمل مثنی‌مخبون محذوف (مقصور) Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün

۵. صبح ملک از مشرق اقبال سر بر می زند نور خورشیدش علم بر چرخ اخضر می زند

بحر: رمل مثنی‌مخبون محذوف Fâilâtün/ Feilâtün/ Feilâtün/ Fa'lün (Fa'lân)

۱۰. ای جهان از عکس تو گلگون شده چون بهارت حسن روز افزون شده

۱۳. یارب این ماییم و این صدر رفیع مصطفاست یارب این ماییم و این فرق عزیز مجتباست

۱۵. لاغری کامید اهل شرک را لاغر کند بهر او از شهپر خود نسر طایر پر کند

بحر: رمل مسدس محذوف Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün (Fâilât)

۱. در همه عالم یکی محرم نماند اینت بی یاری مگر عالم نماند

۹. لشکری یار من امروز سر آن دارد که دلم همچو سر زلف پریشان دارد

بحر: رمل مسدس مخبون اصلم Fâilâtün/ Feilâtün/ Fa'lün

۷. در برش برگ سمن می باید وز خطش مشک ختن می باید

بحر: مجتث مثنی‌مخبون محذوف (مقصور)

Mefâilün/ Feilâtün /Mefâilün/ Fa'lün (Fa'lân)

۲. بیار باده که لبیک عشق یار زدیم سرای پرده دل سوسی آن نگار زدیم

بحر: مضارع مثنی‌مخبون محذوف (مقصور)

Mefûlû/ Fâilâtü/ Mefâilü/ Fâilün (Fâilât)

۳. جانا ز مشک سلسله بر گل فکنده‌ای در گوش لاله حلقه سنبل فکنده‌ای

۴. شاه جهان گذشته و ما همچنین خموش کو صد هزار نعره و کو صد هزار جوش

۶. ماه تمام ملک به زیر نقاب شد آب حیات شرع دریغا سرآب شد

۱۴. ای داده عارض چو گلت رنگ لاله را با گل فتاده از غم تو جنگ لاله را

Mefûlû/ Mefâîlû/ Mefâîlû/ Feûlûn	بحر: هزج مثنی‌اخر مکتوف محذوف
درهای طربخانه معمور گشادند	۱۶. در ده می سوری که در سور گشادند
Mefûlû/ Mefâîlûn/ Feûlûn	بحر: هزج مسدس اخر مقبوض محذوف
در دیده و در کنار باشی	۸. داری سر آن که یار باشی

5.3.4. Terkibibentler

بحر: مضارع مثنی‌اخر مکتوف محذوف (مقصود)

Mefûlû/ Fâîlâtû/ Mefâîlû/ Fâîlûn (Fâîlât)	۱. ای در آبدار نهان کرده در شکر
وی مشک تابدار طرازیده بر قمر	
Mefûlû/ Mefâîlû/ Mefâîlû/ Feûlûn	بحر: هزج مثنی‌اخر مکتوف محذوف
کز آمدنش جان دگر در بدن آمد	۲. امروز یکی خوش سخنی نزد من آمد

5.3.5. Kıtalar

Fâîlâtûn/ Mefâîlûn/ Fa'îlûn	بحر: خفیف مسدس مخبون اصلم (محذوف)
کان یکی از فلک سواریهاست	۲. هر که شعر بلند من خواند
گر بد یک لطیفه صد گردد	۱۲. تو چنانی زی که از شمایل تو
که بپاکیش در یمین دارد	۱۳. دل و جانم یمین دین دارد
هر جا که می رسد کلکی دارد	۱۴. قاضی ز دست خواجه عطا امروز
بهر شاه این جهان پدید آورد	۱۵. گشت روشن مرا که ایزد فرد
گه برنجی که آه جان برود	۲۰. گه بنالی که وای نان ناید
نو عروس هنر بود عاطل	۲۵. ای که بی در لفظ خامه تو
ورچه باشد بکام ما ارکان	۲۹. گرچه گردد برای ما افلاک

۲۷. فرخنده جمال و ملک دین را چون من ز ملوک بر گزیدم
۳۱. پاسبانان گنج فضل منند بر فلک دید های بی داران
۳۲. دوستان را بنده گردان از وفا ورنه باری از جفا دشمن مکن
۳۵. چون مرا نیست از فلک بهره آن نکوتر که بر چنم مهره
۳۸. ای که از خاکپای همت خویش چرخ را تاج سر فرستادی

بحر: رمل مثنی محذوف (مقصور) Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün (Fâilât)

۱. حضرت سلطان فلک پندار و رویش آفتاب هر که را او بر کشد از خاک دانی چیست آب
۲۸. ای که یزدان پادشاهت کرد بر ملک علوم وین گواهی پیش یزدان روز محشر می دهم
۳۳. دوستان مرا من زره پنداشتم بودند هم لیک بهر دشمنان جاهل بی دین من
۳۴. مشرق خورشید عدلست این همایون بارگاه ملک و دین را تا ابد در ظل او بادا پناه

بحر: رمل مثنی محذوف (مقصور) Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilâtün/ Fâilün (Fâilât)

۱۶. به لعبتان ضمیر من آن زمان نگری که عکس آن بسپهر چو آینه برسد
۲۳. همای عافیت آن روز از قفس پیرید که درد ما دم یک استخوانش صد سگ دید
۲۶. خه ای جواد کریمی که در همه عالم ترا ز روی حقیقت فضیلتست تمام

بحر: مجتث مثنی مخبون محذوف (مقصور)

Mefâilün/ Feilâtün /Mefâilün/ Fa'lün (Fa'lân)

۹. قبول بین که در این سال سعد دولت و دین به مهر و کین بر من یک گلام نفر ستاد
۲۲. امام عالم و برهان دین لسان الحق تویی که خامه ز مدح تو مشکبار شود

بحر: متقارب مثنی سالم Feûlün/ Feûlün/ Feûlün/ Feûlün

۳۰. اجل تاج دین قطعه و رقعه من فرو خوان و بید مرا عود گردان

بحر: مضارع مثنیٰ اُخرب مکفوف محذوف (مقصور)

Mefûlû/ Fâilâtû/ Mefâilû/ Fâilûn (Fâilât)

۳. داناست روزگار از او نیستم خجل کز کان روزگار چو من گوهری نخاست
۵. شرم چو گشت معجزه و سحر از او بکاست گفتند همگان تو کلیمی و این عصاست
۶. اکفی الکفاة مشرق و مغرب رشید دین کامد فلک بزیر و محلش ز بر نشست
۷. چندان که در دوازده برج است هفت مرغ ای مخلص کریم ترا بخت یار باد
۸. ای ذخر دین و دولت سلطان اهلیت در حلقه سپهر محلت نگینه باد
۱۷. دور از تو تا که دور شد ستم ز تو مرا هر روز صد هزار بلا بر بدن رسد
۱۸. کین می کشد زمانه ز من آری از ملوک خصمان چو دست یابند از بیم کین کشند
۲۱. در نیک و بد بسان شتر مرغ نا تمام گه کند پر نماید و گه تیز تک بود
۲۴. جانم غریق نعمت شمس الملوک شد وین طرفه تر که می زنم اکنون بجان شکر
۳۶. گفتم که بمیرم و نبینم که بر شود بر تخت آل ناصر دیو غوری
۳۹. ای قبه معلق چرخ دگر شدی زان تا باوج چشمه خورشید بر شدی

Mefâilûn/ Mefâilûn/ Feûlûn

بحر: هزج مسدس محذوف

۴. دل من از فراق خواجه مخلص خداوندا تو میدانی که خسته است
۱۰. به من سید حسن زین زمانه ز دل تحفه غذای جان فرستد
۱۱. به من بوبکر حیدر تازه تازه همی دروی گل خندان فرستد
۳۷. همیشه قدر و عمر شاه عالم خداوند جهان سلطان غازی
۴۰. اگر زودم نگارا در نیایی بسی جویی و هرگز در نیایی

Mefûlû/ Mefâilûn/ Feûlûn

بحر: هزج مسدس اُخرب مقبوض محذوف

۱۹. گلگون رخ یار من دریغا کز چنگ زمانه در سر آمد

5.3.6. Rubailer

Seyyid Hasan Dîvânı'nda yer alan rubailerde kullanılan 5 farklı tür vezin aşağıdaki gibidir:

بحر: هزج مثنیٰ اخرب مکفوف Mefûlû/ Mefâilû/ Mefâilû/ Fa‘

بحر: هزج مثنیٰ اخرب مخبون مکفوف Mefûlû/ Mefâilûn/ Mefâilû/ Fa‘

بحر: هزج مثنیٰ اخرب مخبون Mefûlû/ Mefâilûn/ Mefâilûn/ Fa‘

بحر: هزج مثنیٰ اخرب مکفوف ابتر Mefûlû/ Mefâilû/ Mefâilûn/ Fa‘

بحر: هزج مثنیٰ اخرب ابتر Mefûlûn/ Fâilât/ Müstefilûn/ Fa‘

6. EDEBÎ SANATLAR

Seyyid Hasan-i Gaznevî Dîvânı, değişik edebî sanatlar içermekle birlikte şairin bir methiye şairi olması ve dönemin üslubunun *Sebk-i Horâsânî* olması hasebiyle, Dîvân'da yer alan tamlamaların karmaşık olmadığı söylenebilir. Bizim buradaki amacımız Dîvân'daki tüm edebî sanatları bulup açıklamak değil, birtakım örnekler sunarak şairin edebî yönünün belirginleşmesine katkıda bulunmaktır. Örnek beyitler incelendiğinde Seyyid'in zaman zaman ince hayalleri, özgün ve nükteli söyleyişleri ustalıkla bir şekilde kullandığı görülmektedir. Bir methiye şairi olan Seyyid Hasan'ın mübalağa ve teşbih başta olmak üzere istiare, telmih, irsal-i mesel, tezat, tenasüp, hüsnütalil, teşhis, kinaye, istifham, nida ve tekrar, sıklıkla kullandığı edebî sanatlardır.

6.1. Beyan ile İlgili Edebî Sanatlar

6.1.1. İstiare

Sözlük anlamı “ödünç almak” olan istiare bir kelime veya kelime grubunun, benzetmeye dayalı olarak gerçek anlamı dışında kullanılmasıdır. İstiarenin temeli teşbihe dayanmakta olup teşbihin iki temel unsuru olan müşebbeh (benzeyen) ve

müşebbehün bih'ten (kendisine benzetilen) sadece birinin söylenmesi, diğerinin de îmâ edilmesi ile elde edilir. İstiare iki kısma ayrılır:

1. Açık İstiare: Kendisine benzetilenin (müşebbehün bih) açıkça söylenip benzeyenin (müşebbeh) îmâ edilmesiyle oluşturulan istiare çeşididir:

با قد کشیده همچو سرو است با دست گشاده چون چنار است (ق. ۱۳/۵)

Uzun boyuyla servi gibidir. Açık eliyle çınar (yaprağı) gibidir.

Sevgili, boyu bakımından serviye, elinin açık olması (cömertlik) yönüyle çınar ağacının yaprağına benzetilmiş olup *açık istiare* yapılmıştır.

منزل تو شاهراهِ مردمیست مرکزِ تو جلوه‌گاهِ حور باد (ت. ۳/۵/۱۰)

Senin menzilin insanlığın ana yoludur. Sarayın, hurinin cilvegâhı olsun.

“Hûr” kelimesiyle sevgili kast edildiği için *açık istiare*; saray kelimesiyle de cennet kast edildiği için *kapalı istiare* söz konusudur.

بودی نیام تیغِ فصاحتِ دهانِ من

اکنون بین که ترکشِ تیرِ سحر شده است (ق. ۱۱/۹)

Benim ağzım, fasihlik kılıcının kılıfı idi. Şimdi bak, seher okunun sadağı olmuş.

Fasihlik kılıcı (tîg-i feşâhat) ibâresiyle dil kast edilerek *açık istiare* yapılmıştır.

Ok (tîr) kelimesiyle söz kast edilerek *açık istiare* yapılmıştır.

Ayrıca fasihlik kılıcının kılıfı (niyâm-i tîg-i feşâhat) ve seher okunun sadağı (tirkeş-i tîr-i seher) ağza *teşbih* edilmiştir.

مثالِ چشمِ آدمِ شد مگر ابر دلیلِ لطفِ عیسی شد مگر باد (ق. ۳/۱۵)

Yoksa bulut Âdem'in gözüne mi benzedi; yoksa rüzgâr 'Îsâ'nın lütfuna mı delil oldu?

Ebr (bulut) kelimesiyle Hz. Âdem'e, bâd (rüzgâr) kelimesiyle Hz. 'Îsâ'ya *telmih* yapılmıştır.

Gözyaşı buluta (ebr) benzetilmiş, göz yaşı söylenmeyerek *açık istiare* yapılmıştır.

2. Kapalı İstiare: Kendisine benzetilen unsurun (müşebbehün bih) açıkça bulunmadığı, sadece onu hatırlatan bir özelliğin bulunduğu istiaresidir:

فام لب می از آن لب می فام است

(ر. ۲/۲۵) رنگ رخ لاله زان رخ گل رنگ است

Şaraba benzeyen dudağın rengi, şarap renkli o dudaktır. Lâlenin yüzünün rengi, o gül renkli yüzdendir.

Lâlenin yüzü ifadesiyle *kapalı istiare* yapılmıştır.

Lâle-şarap-gül ve dudak-yüz kelimeleri arasında *tenasüp* vardır.

(ق. ۷/۱۵) برای چشم هر نا اهل گویی عروسِ باغ را شد جلوه گر باد

Rüzgâr, her ehliyetizin gözü için sanki bağın gelinine cilvelendi.

“Bağın gelini” ibâresiyle sevgili kast edilerek *kapalı istiare* yapılmıştır.

Ayrıca rüzgâra insanî özellik verilerek *teşhis* yapılmıştır.

ای دل ز صبر بگسل وی عقل نیست شو

(ق. ۱۸/۴۰) وی جان ز تن برون شو وی دیده خون بیار

Ey gönül! Sabrı bırak. Ey akıl! Yok ol. Ey can! Bedenden çık ve ey göz! Kan ağla.

Gönül, akıl, can, ve göz kelimelerine insanî özellikler verilerek *teşhis* ve *kapalı istiare* yapılmıştır.

گشاد صورتِ دولت به شکرِ شاه دهان

(ق. ۱/۷۲) چو بست زیور اقبال بر عروسِ جهان

İkbâl, dünya gelinini süsleyince, devletin yüzü sultana şükür etmek için ağzını açtı.

“Devletin yüzü” ibâresiyle *teşhis* ve *kapalı istiare* yapılmıştır. Ayrıca, İkbâl-devlet-sultan kelimeleri arasında *tenasüp* söz konusudur.

“Dünya gelini” ibâresiyle *teşbih* yapılmıştır.

بخت و دولت همچو دین خود گوهرِ ذاتِ تواند

(ت. ۳/۷/۱۵) فتح و نصرت همچو من مشتاقِ دیدارِ تو باد

Baht ile devlet, din gibi bizzat senin zatının cevheridirler. Fetih ve zafer de, benim gibi, seni görmeye çok istekli olsunlar.

“Fetih ve zafer”, istekli olmaları yönüyle insana teşbih edilmişlerdir. *Kapalı istiare* yapılmıştır.

6.1.2. Kinaye

Kinaye, sözü gerçek anlamını da kastetmiş olmakla birlikte, gerçek anlamının dışında kullanmaktır. Kinayede sözün ifade edilmeyen bir anlamı îmâ etmesi gereklidir. Kinayede amaç mecazî anlamı îmâ etmek olduğundan mecazla karıştırılabilir. Kinayeli ifadeler, hem mecaz hem de gerçek olarak anlaşılabilir ama kastedilen mecazî anlamdır:

ای ذاتِ تو سفینه طوفانِ روزگار در پای بود در نظرت این سفینه باد (م. ۱۰/۸)

Ey senin varlığın, zamanın tufanının gemisi olan! Bu yelkenli gemi, senin nazarında ayaklar altındadır.

Geminin ayaklar altında olması, hem gerçek hem de mecaz olmakla birlikte, değersizliği anlamıyla, mecaz anlamının daha kuvvetli olduğu düşünülebilir. Bu sebeple *kinaye* yapılmıştır.

نهال تا که بود بر درخت شاخ بود چو شد جدا ز درختان میوه دار شود (م. ۱۰/۲۲)

Fidan, ağacın üstünde olunca daldır. Ayrılınca meyveli ağaçlardan olur.

Beyitte hem gerçek hem de mecazî anlamıyla kullanılabilecek hikmetli bir düşünce söz konusu olduğu için hem *kinaye* hem de *irâd-ı mesel* yapılmıştır.

بوی پیراهنِ یوسف که کند روشن چشم

باد گویی که به غم خورده کنعان آرد (ق. ۴/۲۰)

Rûzgâr gözü aydınlatan Yûsuf'un gömleğinin kokusunu sanırsın ki Ken‘ân’ın hüznünlüsüne getiriyor.

Gözü aydınlatmak (koned rûşen çeşm) ibâresi hem Hz. Ya‘kûb’un gözünün açılması hem de mutlu olması, sevinmesi anlamında düşünülürse *kinayeli* bir anlatım söz konusu olur. Ayrıca Hz. Yûsuf kıssasına göndermede bulunduğu için *telmih*, “Ken‘ân’ın hüznünlüsü” ibâresiyle *mecaz-ı mürsel* yapılmıştır.

گویند ز زعفران چنان خندد مردم که به برگِ ارغوان ماند (ق. ۱۱/۲۸)

Derler ki halk safrandan dolayı öyle güler ki (sonunda) erguvan yaprağına döner.

Beyitte tecrübeyle elde edilen hikmetli bir söyleyiş vardır. Safran gerçekten insanlara hoşnutluk veren bir bitkidir. Ama aynı zamanda çok gülmenin sonu her zaman mutlu bir biçimde bitmeyebilir. Buradaki ikinci anlam daha önemli olduğundan *kinayeli* bir kullanım olduğu söylenebilir.

آوازه‌ای ز موج گفت در فلک فتاد آید خروش آب چو بر آسیا رسد (ق. ۲۴/۲۵)

Feleğe, avucunun dalgasından bir ses düştü. Su değirmene gelince çağlar.

İrad-ı mesele de örnek olabilecek beyitte bizim atasözlerimizde de çok görülen bir özellik olarak cümlelerin hem gerçek ve fakat hem de daha ziyade mecaz anlamının kullanılmasıyla *kinaye* yapılmıştır.

6.1.3. Mecaz

Bir sözcüğün ya da sözün gerçek anlamından uzaklaşarak yeni bir anlamda kullanılmasına mecaz denir. Mecaz, çoğunlukla anlatımı daha etkili hâle getirmek, ifadeye canlılık katmak için yapılır. Mecazla ilgili değişik kullanımlar farklı sanatların ortaya çıkmasına yol açar:

شد عروسِ دولتش ز آبِ دو چشمم جلوه‌گر

حسنِ لیلی را کمالِ عشقِ مجنون پرورد (ق. ۷/۲۳)

Onun devletinin gelini, iki gözümün yaşıyla zâhir oldu. Leylâ'nın güzelliğini, Mecnûn'un aşkının olgunluğu besler.

Devlet kelimesi, talih, ikbal anlamında *mecazî* olarak kullanılmıştır. Leylâ ve Mecnûn olayına atıfta bulunulduğu için *telmih* vardır.

اختران خوش خوش همی چهره گشاده از نقاب

گشته این با آن مقابل کرده آن با این قران (ق. ۶/۶۲)

Yıldızlar, güzel güzel, yüzlerindeki örtüleri açmışlar; bu, onunla karşı karşıya gelmiş, onunla yakınlaşmış.

Örtü (nikâb) kelimesi bulut anlamında *mecazlı* bir şekilde kullanılmıştır.

چندان که در دوازده برج است هفت مرغ

ای مخلصِ کریم تو را بخت یار باد (م. ۱/۷)

Ey kerimlerin muhlisi! Yedi kuş, on iki burçta olduğu sürece baht, sana yâr olsun.

“Kuş” kelimesi mecaz anlamıyla kullanılmıştır.

چراغ بنی آدم و شمع مُلک که عالیست زو منصب آدمی (ق. ۱۰/۹۵)

Âdemoğlunun ışığı ve mülkün mumu; insanlık makamı, onunla yücedir.

Işık ve mum (çerâğ-şem‘) kelimeleri, birbirleriyle yakın anlamda, mecaz anlamlarıyla kullanılmışlardır.

گفتم کز آفتابِ تو تابِی رسد به من

دردا و حسرتا که از آن تاب تب رسید (ت. ۲/۳/۳)

Senin güneşinden bana bir sıcaklık gelse, dedim. Ne yazık ki onun derdinden beni ateş bastı.

Güneş kelimesi iyilik, güzellik, ihsan anlamıyla ve ateş kelimesi zorluk, sıkıntı anlamıyla mecazlı bir şekilde kullanılmıştır.

6.1.4. Mecaz-ı Mürsel

Benzetme amacı olmaksızın bir sözün, başka bir sözün yerine kullanılması durumudur. Bunun gerçekleşmesi için gerçek anlamın anlaşılmasını önleyecek aklî bir engel (karîne-i mânia) bulunmalıdır. Mecaz-ı mürselde gerçek anlamdan mecazî anlama geçişi sağlayan ilgilerin başlıcaları, bütünü söyleyip parçanın kastedilmesi veya parçanın söyleyip bütünü kastedilmesi (parça-bütün ilişkisi); mekânı söyleyip onda bulunanı kast etmek veya tersi mekânda bulunanı söyleyip o mekânı kast etmek (yer ilişkisi); gerçek ile mecaz anlamlardan birinin diğerine sebep olması (sebeptonuç); geneli ifade edip özeli kast etmek veya tersi özeli söyleyip geneli kast etmek (genel-özel ilişkisi); bir kelimenin gerçek anlamının mecazî anlamına araç olması yani lafza kendisinin alet olduğu anlamın verilmesi (alet olma ilişkisi) gibi değişik türleri vardır:

مهرِ تو فتد میانِ هر دل چون مهر که در فتد به روزن (ق. ۲۱/۷۴)

Senin sevgin her gönlün ortasına düşer; tıpkı pencere aralığından sızan ışık hüzmeleri gibi.

Yukarıdaki beyitte güneşten (mihir) kasıt güneş ışığıdır. Bu yüzden mecaz-ı

mürsel sanatı yapılmıştır.

ای عقل چند گویی کاخر کجاست صبرت

گر تو به بوی صبری من صبر پس ندارم (غ. ۷/۴۵)

Ey akıl! "Sabrın nerede?" diye daha ne kadar söyleyeceksin? Sen sabır arıyorsan, bende sabır yok.

Akıl kelimesiyle insan kast edilmiştir, *mecaz-ı mürsel* söz konusudur. Ayrıca, "Daha ne kadar söyleyeceksin?" İbaresiyile *istifham* yapılmıştır.

دلم همیشه هوای تو جوید ای بت روی

وگرچه دیگر گوید زبان من گفتار (غ. ۸/۳۶)

Dilim farklı bir söz söylese de gönlüm hep seni arzular, ey put yüzlü!

Gönlün arzulamasıyla insan kast edilerek (parça-bütün ilişkisi) *mecaz-ı mürsel* yapılmıştır.

Put yüzlü (but-rûy) ifadesiyle *teşbih* yapılmıştır.

از رخ جوزا گل افشان ها کند روح الامین

بر سر ما چون در این روضه تماشا آمدیم (ت. ۵/۲/۱۳)

Bu ravzada seyretmeye geldiğimiz için; Rûhu'l-emîn, Cevzâ'nın yüzünden başımıza çiçekler serpiyor.

"Rûhu'l-emîn" ibâresiyle Cebrâîl kast edildiği için *mecaz-ı mürsel* söz konusudur.

همیشه تا به تعجب جهانیان گویند

که آفتاب جهان ظلّ کردگار شده است (ق. ۲۶/۸)

Dünya ehli hayretler içerisinde her zaman, cihanın güneşinin Tanrı'nın gölgesi olduğunu söyler.

Sultan yerine "cihanın güneşi" ibâresiyle *mecaz-ı mürsel* sanatı yapılmıştır.

6.1.5. Teşbih

Teşbih, aralarında bir veya birden çok yönde benzerlik bulunan iki şeyden birini diğere benzettir. Teşbihin dört unsuru vardır: Müşebbeh (benzeyen),

müşebbehün bih (kendisine benzetilen), vech-i şebah (benzetme yönü), edât-ı teşbih (benzetme edatı). Bununla birlikte teşbihte vech-i şebah ayrıştırılamayacak şekilde birden fazla unsurdan meydana gelen bir tasavvur var ise böyle teşbihlere temsîlî teşbih adı verilir:

ستاره جیش و زحل چاکر و سهیل نگین

شهاب رمح و سُها ناوک و هلال کمان (ق. ۳/۷۲)

Yıldız, asker; Zühal, köle; Süheyl, yüzük; Şihâb, mızrak; Süha, ok ve Hilal, yay(dır).

Yıldız, askere; Zühal, köleye; Süheyl, yüzüğe; Şihâb, mızrağa; Süha, oka ve Hilal, yaya benzetilerek art arda *teşbih-i belîğ* sanatı yapılmıştır.

اول عدو ز ذکرش چون غنچه لب بیست

وآخر همه به شکرش چون گل دهان گشاد (ت. ۴/۵/۳)

Önce düşman, gonca gibi onu anmaktan dudak kapattı ve vazgeçti sonra hepsi, gül gibi onun şükrüne başladı.

Ağız-goncaya *teşbih* edilmiştir. Ayrıca yine ağız-güle *teşbih* edilmiştir.

میران چو باد ملک سلیمان که هر که هست

چون هدهد است یکسره بگسسته تاج را (ت. ۶/۴/۱۴)

Emirler, Suleymân'ın mülkündeki rüzgâr gibidirler; kim olursa olsun hepsi tacı yolunmuş Hüthüt kuşu gibidirler.

Emirler rüzgâra ve Hüthüt'e *teşbih* edilmiştir.

پایدار است نکوخواه تو چون سرو از آنک

وقتِ رادی همه کف همچو چنار آمده‌ای (ت. ۲/۵/۹)

Senin iyiliğini isteyen servi gibi dimdiktir. Zîrâ cömertlik zamanında tüm avucun çınar gibi olmuştur.

Memduhunun iyiliğini isteyen kimse uzun ömürlülük ya da sağlamlık yönüyle serviye; avucu ise cömertliğinin çokluğu yönüyle çınara *teşbih* edilmiştir.

آهن دلی ای پری رخ ار چند ترسان باشد پری ز آهن (ق. ۴/۷۴)

Melek demirden korksa da, demir yürekliyin ey melek yüzlü!

Demir yürekli (âhen dili) ibâresiyle *teşbih-i belîğ* yapılmıştır. Ayrıca *perî* kelimesiyle *açık istiare* yapılmıştır.

بسانِ مردمِ چشمی عزیز در دولت از آن به آید مر جامهٔ سیاہِ ترا (ق. ۷/۱)

Devlette gözbebeği gibi o derece azizsin ki onun için siyah elbise sana güzel yakışır.

Şair, memduhunu önemi hasebiyle gözbebeğine *teşbih* etmiştir.

6.1.6. Teşhis

İnsan dışındaki varlıklara ağlama, sevinme, üzülme, kızma, konuşma gibi insana özgü nitelikler verilmesi sanatıdır:

ای سکه بی عیار بماندی در آن میبچ

وی خطبه از خطاب فتادی در آن مکوش (ت. ۴/۱/۴)

Ey sikke! Değersiz kaldın, o yüzden dönüp durma! Ve ey hutbe! Hitaptan düştün, daha uğraşma.

Sikke kişileştirilerek *teşhis* yapılmıştır. “Hutbe-hitâb” kelimeleri arasında *iştikak* söz konusudur.

بخرام بتا که سرو آزاد چمن ناگه خط بندگی دهد قد تو را (ر. ۲/۱)

Ey put! Nazla yürü ki çimenin özgür servisi aniden senin boyuna kulluk fermanı versin.

Özgür servi (serv-i âzâd) ifadesinde sevgili yerine kullanılan servi kelimesiyle *teşhis* yapılmıştır. “put” kelimesiyle sevgili kast edilerek *açık istiare* yapılmıştır. Ayrıca “hat” kelimesi yazı, çizgi, ferman, tûy anlamlarıyla *tevriyeli* kullanılmıştır.

صبا نقاش و عطار است پنداری که پیوسته

چو نقاشی به پایان برد عطاری ز سر گیرد (ق. ۴/۲۴)

Sabâ rüzgârı, nakkaş ve aktardır. Sanırsın ki bir ressam gibi işini tamamlıyor ve aktarlığa başlıyor.

Sabâ rüzgârına insanî özellikler verilerek *teşhis* ve *kapalı istiare* yapılmıştır.

جگر و دل غم فراقِ تو خورد زین دل و زین جگر چه می خواهی (غ. ۴/۸۱)

Yürek ve ciğer, senin ayrılığından gamlanır; bu yürekten ve bu ciğerden ne istiyorsun?

Yürek ve ciğere insana ait özellikler verildiği için *teşhis ve kapalı istiare* söz konusudur. Ayrıca bu ibârelerle parça söylenip bütün kast edildiği için *mecaz-ı mürsel* yapılmıştır.

بی نظر چشم شکوفه است سفید بی گناهی دلِ لاله است سیاه (غ. ۲/۶۲)

Şükufenin gözü görmese de, beyazdır. Lâlenin yüreği, günahsız olsa da, karadır.

“Şukûfe ve lâle” kelimelerine insana ait özellikler verildiği için *teşhis ve kapalı istiare* yapılmıştır.

بنفشه هم به تَکَلُّفِ سفید پوشیده است

که تا کسبش نگوید که سوگوار شده است (ق. ۵/۸)

Menekşe de, hiçkimse onu yaslı zannetmesin diye özene bezene beyaz giymiştir.

Şair, menekşenin beyaz renkte açmasını, yasını gizlemeye çalışan, bu yüzden de beyaz elbise giymiş bir insan şeklinde tasavvur etmiştir.

6.2. Bediî ile İlgili Edebî Sanatlar

6.2.1. Anlam ile İlgili Edebî Sanatlar

6.2.1.1. Hüsnütalil

Sözlükte “güzel sebep gösterme” anlamına gelen hüsnütalil, bir belagat terimi olarak bir olay veya bir duruma kendi doğal sebebi dışında farklı ve hayalî bir sebep bulmaktır. Hüsn-i tâ'lîl yapılırken, şairin kendisinin de bu yeni sebebe inanması gerekir. Bu yüzden, şairin gösterdiği yeni sebebe dair şüpheleri varsa, bu ifade şekline şibh-i hüsnütalil denir:

همه در حین نگون گشتند چو در راند شاهنش

گیا سجده برد آری چو حمله آورد صرصر (ق. ۸۴/۴۳)

Şâhlar şâhı atını sürünce, hepsi anında eğildiler. Evet! Sarsar yeli hücum edince, çimen ona secde eder.

Sultanın atının süratinden dolayı çimenlerin eğilip bükülmesi, sultana tâzim etmek olarak düşünüldüğü için hüsnütalil sanatı yapılmıştır.

شاهها ز گلِ باغِ جلالِ تو که بشکفت

شد گلشن نیلوفری از عطر چو گلزار (ق. ۱۰/۳۹)

Ey şâh! Senin celâl bağının gülü açınca, nilüfer bahçesi, kokudan gül bahçesine döndü.

Çiçeklerin açıp ortalığa güzel kokular yayılması sultanın celâline bağlandığı için hüsnütalil yapılmıştır. Ayrıca, “şâh” kelimesiyle sevgili kast edilerek *istiare*, sevgilinin celâli bağa benzetilerek *teşbih* yapılmıştır.

مشکین خطِ دوست را ز سنبل ننگ است

پیشِ سخنش نوای بلبل چنگ است (ر. ۱/۲۵)

Sevgilinin siyah tüyünden sümbül utanır. Onun sözünün yanında, bülbülün nağmesi çengdir.

Sümbülün rengi sevgilinin siyah hattına bağlandığı için hüsnütalil yapılmıştır. “nevâ-çeng ve müşk-hat-sümbül” kelimeleri arasında *tenasüp* vardır.

ز رشکِ حلقه حلقه آب کاندِر جوی او غلطد

همی بر خویشتن زنجیر پیچد هر زمان جیحون (ق. ۸/۷۹)

Onun ırmağında kıvrıla kıvrıla akıp giden suya gıpta etmekten ötürü, Ceyhun her zaman kendine zincir dolar.

Ceyhun’un kıvrıla kıvrıla akışı, sevgiliden utanmasına bağlanarak hüsnütalil yapılmıştır.

زاستین چون یدِ بیضا بنمایی گردون دامنِ صبح ز غیرت به گریان آرد (ق. ۱۷/۲۰)

Yakandan yed-i beyzâyı çıkarınca, felek sabahın eteğini utanç ile yakasına getirir.

Yed-i beyzânın parlaklığı karşısında seher vaktinin ortalığı yeterince aydınlatamaması feleğin utanmasına bağlanarak hüsnütalil yapılmıştır.

“Yed-i beyzâ” (beyaz el) ifadesiyle Hz. Mûsâ’ya *telmih* yapılmıştır.

پای در گل ماند از رشکِ رخ تو لاله را

دست بر سر گیرد از تیمارِ قدت نارون (غ. ۴/۵۵)

Lâlenin ayağı, senin yüzünün güzelliğini kıskanmaktan çamura batar. Karaağaç, endamına bakmaktan ellerini başına koyar.

Lâlenin kırmızılığı ve karaağacın yapraklarının iriliği ve sıklığıyla gövdesini kaplaması, başka bir ifadeyle gövdesini gizlemesi sevgilinin güzelliğine bağlandığı için *hüsnütalil* yapılmıştır.

ز رشک روی تو هر شب نهان شود خورشید

ز شرم روی تو عرق چکد چو گلاب (ق. ۲۲/۲)

Güneş, senin cemalini kıskandığı için her gece gizleniyor. Senin cemalinden utandığından gül suyu gibi terliyor.

Şair gecenin gelip güneşin kaybolmasını, sevgilinin yüzünü kıskanmasına bağlıyor. Ayrıca terli gibi görünmesini de sevgilinin yüzünün güzelliğinden utanmasına bağlayarak *hüsnütalil* sanatı yapmıştır.

6.2.1.2. Mübalağa

Mübalağa, bir niteliğin, fiilin veya durumun gerçekleşmesi zor hatta mümkün olmayan dereceye çıkarılarak abartılı bir şekilde ifade edilmesidir. Mübalağada iddia olunan özellik akla uygun ve geçmişte de görülmüşse *tebliğ*; akla uygun ama geçmişte benzeri görülmemişse *iğrak*; hem akla uygun olmayıp, hem de olabilirliği mümkün olmayan bir şekilde ifade edilmişse *gulûv* adı verilir:

بی وزنی حسودِ سبکسارِ او نگر کز صد هزار کوه یکی سنگ نایدش (ت. ۳/۶/۳)

Onu kıskananın basitliğine ve ölçüsüzlüğüne bak. Yüz bin dağ koysan tartmaz.

“Hasûd” (kıskanç) ifadesi anlam yönüyle abartılarak mübalağa yapılmıştır.

غصه چونان شد که تو بر تو نشست

گریه چونان شد که نم در نم نماند (ت. ۲/۱/۱)

Keder öyle bir hal aldı ki katmer katmer oldu, ağlayış o halde oldu ki yaş üstünde yaş kalmadı.

“gussa” (keder) ve “giryē” (ağlama) duyguları büyütülerek *mübalağa* yapılmıştır.

شاهِ فرشته سیرت مسعود در گذشت

همچو فرشته از سرِ افلاک بر گذشت (ت. ۸/۱/۴)

Melek hüylü Mes‘ûd Şâh, vefat etti. Melek gibi göklerin tepesine ulaştı.

Şâh, meleğe benzetilerek bir arada *teşbih* ve *mübalağa* sanatları yapılmıştır.

روی تو مرکبِ شبِ زلف است و خوشتر آنک

خورشیدِ تک سواره بر آن مرکب آمده است (غ. ۳/۵)

Yüzün, zülfünün gecesinin binitidir hatta ondan daha iyisi, güneş o binitin üzerine bir süvari gibi olmuştur.

Sevgilinin güzelliği büyütülerek *mübalağa* yapılmıştır.

تو آفتابی و سیاره محترق گردد چو پیش خدمتِ آن شاه تاجدار شود (م. ۱۴/۲۲)

Sen güneşsin ve gezegen (senden) ışık alır da o taç sahibi sultanın hizmetkârı gibi olur.

Şair, memduhunu güneşe, etrafındakileri de o güneşten ışık alan gezegenlere benzetererek *mübalağa* yapmıştır.

حقا که تیرِ مدح برون پرد از جهان

گر در کشم به قوتِ مهرش کمانِ شکر (ق. ۴/۲۴)

Şükür yayını muhabbetinin kuvvetiyle çekersem, doğrusu övgü oku cihandan dışarı çıkar.

Şair beyitte şükürü yaya ve övgüyü oka teşbih ederek memduhunu methetmekte bir vesile olarak kullanıldığından *mübalağa* sanatı yapmıştır.

چشمم سفید گشت چو گوی بلور و من

زین اشکِ لعل همچو بلور مُلّوتم (ق. ۱۰/۶۰)

Gözüm billur top gibi ağardı ve ben bu yakut göz yaşımdan billur gibi

rengârengim.

Şair ağlamasını abartılı biçimde ifade ederek *mübalağa* sanatı yapmıştır. Ayrıca göz topa ve göz yaşı da yakuta *teşbih* edilmiştir.

6.2.1.3. Tecahülûarif

Sözlük anlamı olarak bilmemek, tanımamak anlamına gelen cehl kökünden türeyen tecahülûarif, şiirde, bir anlam inceliği yaratmak amacıyla, şairin çok iyi bildiği bir hususun, bir noktaya dayalı olarak bilinmiyormuş gibi ifade edilmesidir. Yani şair, sebebini ve ne olduğunu bildiği bir gerçeği bilmezlikten gelerek söyler:

چشم حسن چه داند قدر خیالِ او

آینه خود ز صورتِ خوبان چه آگه است (غ. ۷/۴)

Hasan'ın gözü, onun hayalinin kadrini ne bilsin? Aynanın kendisi güzellerin yüzünden nasıl haberdar olur?

Şair, aynanın kendisine bakan kişiden haberdar olamayacağını gayet iyi bilmektedir, ancak bu durumu bilmezliğe vererek *tecahülûarif* yapmıştır.

یا رب در این کالاه چرا عقل گمره است

کان صد هزار حلقه شب رنگ بر مه است (غ. ۱/۴)

Ya Rab! Ayda yüzbinlerce gece renkli halka olduğu halde, akıl bu kâkülde neden yolunu kaybeder?

Şair, yolunu şaşırmasının nedenini bilmesine rağmen, bilmezden gelerek *tecahülûarif* sanatı yapmaktadır. Ayrıca, akıl kelimesiyle kast edilen insandır, *mecaz-ı mürsel* söz konusudur. Ay kelimesiyle sevgilinin yüzü; halkalar ile yıldızlar kast edilerek *istiare* yapılmıştır.

مگر این موسم خندیدنِ باغ ارم است

مگر این نوبتِ پاشیدنِ مشکِ ختن است (ق. ۳/۱۲)

Yoksa şimdi İrem bağının gülme mevsimi midir? Yoksa Hıten miskinın serpilme sırası mıdır?

Şair, baharın geldiğini bilmesine rağmen sanatlı bir söyleyişle bilmezden geldiği için *tecahülûarif* yapmıştır.

6.2.1.4. İstifham

Nükte yapmak amacıyla meramı soru yoluyla dile getirme sanatıdır. Şair sorduğu sorunun cevabını bildiği için cevap bekleme gibi bir amacı yoktur:

کریمی کو که در عالم زبون نیست اسیر و عاجز این چرخِ دون نیست (غ. ۱/۱۴)

Bu âlemde zelil olmayan, bu aşağılık feleğe esir ve muhtaç olmayan bir kerem sahibi nerede?

Şair, söylemek istediği durumu soru şekline sokarak *istifham* sanatı yapmıştır. Ayrıca, “dûn-zebûn” ve “âlem-felek” kelimeleri arasında *tenasüp* yapılmıştır.

دلم دانی چرا شد در دو زلفش پریشان بر پریشان می نماید (ق. ۹/۳۴)

Gönlümün, onun iki zülfüne neden kapıldığını bilir misin? Perişanlık üstüne perişanlık!

Şair, meramını soru yoluyla dile getirerek *istifham* sanatı yapmıştır. Ayrıca, “perîşân” ifadesiyle *tekrir* sanatı yapmıştır.

شب های وصالِ ما کجا شد آخر و آن عشرتِ حالِ ما کجا شد آخر (ر. ۱/۹۲)

Bu vuslat gecelerimiz nerede son buldu. Ve o iştret halimiz nerede son buldu?

Şair art arda iki soru sorarak *istifham* sanatı yapmıştır. Ayrıca “kocâ şod âher” (nerede son buldu?) ifadesiyle *tekrir* sanatı yapmıştır.

در هجرِ تو والله که نبارم جز خون

من با تو کی آن کنم که با من تو کنی (ر. ۲/۱۶۱)

Vallah, senin ayrılığından dolayı (gözümden) kandan başka bir şey akıtmıyorum. Senin yaptığını ben sana nasıl yaparım?

Şair, meramını soru yoluyla dile getirdiği için *istifham* yapmıştır. Ayrıca, gözyaşı yerine “kan” kelimesi kullanılarak *istiare* yapılmıştır.

آخر این روی پری چون گستری بر پشتِ دیو

آخر این برگِ سمن تا کی نهی بر روی خار (ق. ۱۷/۴۴)

Ne zamana kadar bu peri yüzlüyü şeytanın arkasına oturtacaksın? Ya ne zamana kadar bu yasemin yaprağını dikenin üzerine koyacaksın?

چگونه در کشم دامن ز عشقش که دستِ دل گریانم گرفتست (غ. ۳/۲)

Gönül eli, yakama yapışmışken, onun aşkindan nasıl vazgeçerim?

Şair, yukarıdaki iki beyitte merâmını ve duygusunu soru yoluyla dile getirdiği için *istifham* sanatı yapmıştır.

6.2.1.5. Nida

Şairin duygu ve heyecanlarını açığa vurmak ya da birilerine hitap etmek amacıyla başvurduğu bir edebî sanattır:

این منم یا رب که چرخم سوی اختر می کشد

چشمه روشن ز خاکِ تیرهام بر می کشد (ق. ۱/۲۶)

Ya Rab! Bu, feleğin yıldıza doğru çektiği benim. Berrak pınarın topraktan büyüüp yeşerttiği benim.

Şair “ya Rab!” hitabıyla nida sanatı yapmıştır.

دردا که دهر لشکرِ عمرِ تو بر شکست

ای بارها شکسته به یک حمله لشکری (ت. ۶/۳/۴)

Ey defalarca bir orduyu bir hamleyle yenen! Ne yazık ki felek, senin ömrünün ordusunu yendi.

Şair memduhunun vefatından duyduğu üzüntüyü dile getirmek amacı ile hem hitapta bulunmakta, hem de teessüflerini dile getirerek nida sanatına başvurmuştur.

خرد را گفت کی نَقَادِ مردان کجا و در که دیدی این امارت (ق. ۴/۳)

Akla dedi: Ey insanları eleştiren! Bu saltanatı nerede ve kimde gördün?

Şair, yukarıdaki beyitte akla hitapta bulunarak nida sanatına başvurmuştur.

تبارک الله آن ساعتِ خجسته چه بود

که بازگشت مظفر ز غزو هندوستان (ق. ۷/۷۲)

Allah mübarek etsin! O Hindistan savaşıdan zaferle döndüğü mübarek an neydi öyle?

Yukarıdaki beyitte şair *tebârekallâh* (Allah mübarek etsin) ifadesiyle nida

sanatı yapmıştır.

ای بر ایوانت شده اکنون هندو پاسبان

شاه رومی بر دربارت به دربارنی نشست (ق. ۱۵/۴)

Ey sultanım! Şimdi Hintli, eyvânına muhafız olmuş; Rûm hükümdarı sarayında kapıcılığa başlamış.

Şair sultanına hitap ederek nida sanatına başvurmuştur.

به غزنین گرچه اندر طشت خون آمد جهان گفتش

فدای شاه خواهی شد چو گاو این یک دو مه ای خر (ق. ۵۷/۴۳)

Ona dedi ki: Dünya Gazne'de kan çanağına dönmüş ise de, bu bir iki ay içerisinde inek gibi, şâha feda olacaksın, ey eşek!

Şair muhatabına yaptığı hitapla nida sanatı yapmıştır.

6.2.1.6. Tekrir

Tekrir sanatı, beyitte kullanılan kelimelerin asıl ifadeyi pekiştirmek maksadıyla tekrar edilmesidir. Kelimelerin kuru tekrardan ziyade anlam tekrarını vurgulayan bir ifade tekniği olarak değerlendirilmesi gereken tekrire, şiirdeki her redif veya nakaratı da dahil etmek doğru değildir. Bu yüzden tekrirde önemli olan, tekrarlanan kelime ya da ifadenin metne anlam yönünden katkısı olup olmadığıdır:

ما را همه شادی ز غم تست و فزون باد

اندی که غمت هست اگر هیچ غمی نیست (غ. ۳/۱۶)

Bizim için bütün mutluluk, senin gamınladır ve daha da çoğalsın. Şükür, hiç gam olmasa da senin gamın var!

گویند ز عشق درد دل خیزد این درد دلم هزار بایستی (غ. ۶/۶۷)

Aştan gönül derdi çıkar, derler. Böyle gönül derdim bin tane olsun.

از پی آنکه حسن نام و حسینی نسبم

کارِ ناسازم چون کارِ حسین و حسن است (ق. ۲۹/۱۲)

Adımın Hasan olması ve Huseyn'in soyundan gelmem sebebiyle, işim de Hasan ve Huseyn'in işi gibi yolunda gitmedi.

Hiz. Hasan ve Hiz. Huseyn'e atıfta bulunularak *telmih* yapılmıştır.

یا رب پناه دولت و دینش تو کرده‌ای اندر پناه خویش بدار این پناه را (غ. ۷/۱)

Ya Rab! Onu dinin ve devletin koruyucusu sen yaptın. Bu hâmiyi, kendi sığınağında koru.

خشنود باد جانت که از تو به ذاتِ خود

بودست و هست و باشد خشنود کردگار (ق. ۲۷/۴۰)

İçin rahat olsun ki Tanrı senden hoşnut idi, hoşnuttur ve hoşnut kalacaktır.

یا رب این ماییم و این صدرِ رفیعِ مصطفاست

یا رب این ماییم و این فرقِ عزیزِ مجتباست (ت. ۱/۱/۱۳)

Ya Rab! Biz buyuz ve bu da yüce önder Muştafâ'dır. Ya Rab! Biz buyuz ve bu da seçilmiş, yücelerin başıdır.

Yukarıdaki beyitlerde sırasıyla “gam”, “derd-i dil”, “Hasan ve Huseyn”, “penâh”, “hoşnûd” ve “Yâ Rab in mâîm ve in” ibâreleriyle *tekrir* sanatı yapılmıştır. “Muştafâ” kelimesiyle ise Hiz. Peygambere atıfta bulunularak *telmih* yapılmıştır.

6.2.1.7. Tenasüp

Sözlük anlamı “uyma, uygunluk” olan tenasüp, belagat terimi olarak, aralarında anlam bakımından zıtlık dışında bir ilişki bulunan iki veya daha fazla kelimeyi bir beyitte toplamaktır. Kelimelerin asıl anlamlarının kastedilmesi şarttır. Kelimelerin kastedilmeyen anlamları arasında tezat dışında bir ilginin bulunması durumunda ise, ihâm-ı tenasüp denilen ve de kelimelerin okuyucunun zihninde çağrışım yoluyla ve beyit ile ilişki kurmasını ifade eden usûle başvurulmuş olur:

جان را ز عارض و لبِ او شیر و شکر است

در رازِ خط و طرهٔ او مشکِ عنبر است (ق. ۱/۶)

Onun yüzü ve dudağı, can için süt ve şeker gibidir. Onun saçının ve yüzünün

tüyünün sırrında, misk ü anber vardır.

سحابِ پُر ز نم چشمِ نبی بی پسر گردد

نسیم صبحدم رسم رسول بی پدر گیرد (ق. ۳/۲۴)

Oğulsuz Nebi'nin gözü yaş dolu buluta döner. Babasız Resul'ün tavrı, sabah esintisi olup çıkar.

این را ز حوضِ کوثر در دست یک قدح

وآن را ز شاخِ طوبی صد دسته از نشان (ق. ۷/۶۶)

Bunun elinde Kevser havuzundan dolma bir kadeh; onun elinde Tuba dalından yüz dallı bir alâmet...

پایم چو در رکابِ سعادت به عونِ تست

آن به که سوی صدرِ تو تابم عنانِ شکر (م. ۶/۲۴)

Madem ayağım senin yardımınla saadet üzengisindedir. İyisi mi şükür dizginini sana doğru çevireyim.

ای تیرِ آسمان کمرِ چرخ بر گشای

وان ترکشِ مکوکبِ شه باز کن ز دوش (ت. ۵/۱/۴)

Ey gökyüzünün oku! Feleğin kemerini çöz ve o yıldızlı padişah sadağını omuzundan çıkar.

Yukarıdaki beyitlerde sırasıyla “can, ârız, leb, turra, hat” (can, yüz, dudak, saç, tüy); “sehâb, subh-dem” (bulut, sabah vakti); “Kevser, Tuba”; “rikâb, ‘inân” (üzengi, dizgin); “âsmân, çarh, mukevkeb” (gökyüzü, felek, yıldızlı) kelimeleri arasında *tenasüp* vardır. “ûr ve tırkeş” (ok ve sadak) kelimeleri arasında ise *iştikak* sanatı yapılmıştır.

6.2.1.8. Tensiku's-Sıfat (Sürekli Niteleme)

Sözlük anlamı bir varlığın niteliklerinin sıralanması olan tensiku's-sıfat, belagat terimi olarak manzum veya mensur bir metinde bir şahsı veya nesneyi peş peşe gelen sıfatlarla nitelemektir. Şair gerçekte ilgisi olmadığı halde, hayal dünyasını yansıtmak ya da bir şahsı övmek veya yermek amacıyla bu sanatı kullanabilir. Bu

yapılırken, her beyit kendi içinde bir bütün olmalı, cümle lafız ve manâ yönünden her mısra veya beyitte tamamlanmalıdır. Nitelemelerin gerçek veya hayalî olması önemli değildir:

روی اقبال و پناه دولت و پشتِ هُدی

(غ. ۷/۶۱) پیشگاهِ دین و دولت صاحبِ گیتی حُسن

İkbâlın yüzü, devletin sığınağı, Hudâ'nın dayanağı; dinin ve devletin makamı, güzellik dünyasının sahibi.

خورشیدِ خلد خواجه دنیا و آخرت

(ق. ۳۸/۹۸) سلطانِ شرع و صاحبِ کونین مصطفی

Cennetin güneşi, dünya ve ahiretin büyüğü, şeriatın sultanı, iki dünyanın sahibi, Muştafâ'dır.

(ق. ۳۲/۷۲) به مردی علی و راستگوی بو بکر به صولتِ عُمر و شرم‌رویی عثمان

Yiğitlikte 'Alî, doğru sözlülükte Ebû Bekr, haşmetiyle 'Omer, hayasıyla 'Osmân'dır.

(م. ۱/۲۲) امامِ عالم و برهانِ دین لسان‌الحق تویی که خامه ز مدح تو مشکبار شو

Kalemin seni övmekle misk koktuğu âlemin imamı ve Hakk'ın lisanı olan Burhâneddîn, sensin.

(ق. ۱۴/۹۲) کیوان سَخْتی مهر اثری چرخ محلی باران حشمی بحر کفی ابر نوالی

Keyvan gazaplı, güneş eserli, felek yerli, yağmur haşmetli, deniz avuçlu ve bulut (gibi) keremlisin.

Yukarıdaki beyitlerde memduh, birden fazla özellikle art arda methedilerek *tensiku's-sıfat* sanatı yapılmıştır.

6.2.1.9. Tevriye

Sözlük anlamı “bir haberi gizleyerek bir başka söz ve haberi öne çıkarma” olan tevriye, yakın ve uzak iki anlamı bulunan bir lafzın zihne hemen gelen yakın anlamını değil uzak anlamını kast etmektir. Ayrıca tevriyeli kelimenin her iki anlamının da bilinmesi gereklidir. Tevriyeli kelimedeki kastedilen yakın ve uzak

anlamın her ikisi de kelimenin gerçek anlamı olabileceği gibi, anlamların birisi gerçek diğeri mecazî de olabilir:

از زلفِ تو باد گل سواری آموخت وز خطِّ تو مشک مه نگاری آموخت (ر. ۱/۷)

Rüzgâr, senin zülfün ile güle binmeyi öğrendi. Misk, senin hattın ile ay yüzlülüğü öğrendi.

Hat (yazı, tüy) kelimesi *tevriyeli* kullanımıştır. Rüzgâr ve misk kelimelerine insanî özellikler verilerek *teşhis* yapılmıştır.

دل و جانم یمین دین دارد که به پاکیش در یمین دارد (م. ۱/۱۳)

Can ü gönülden dine imanım var. İmanın arı duruluğuyla saadet içindedir.

“Yemîn” kelimesinin uzak anlamı olan sultanın sıfatının kast edildiği düşünülürse *tevriyeli* kullanıldığı söylenebilir.

از زیرِ حقه مهره انجم کند پدید زان مهره ها به حُقه ازرق دهد ضیا (ق. ۱۲/۹۸)

Hokkanın altından yıldız boncukları ortaya çıkar. O boncuklar ile mavi hokkaya ışık verir.

“Hokka” kelimesi ile saklama kutusu anlamının yanında gökyüzü kast edilerek *tevriye* yapılmıştır.

گر نه آن بودی که ره بر قافله بسته شدی

تیغِ خونخوارش از آن ماران بر آوردی دمار (ق. ۱۸/۴۴)

Yoksa öyle olmasaydı kafilenin yolu kapanırdı. Kan döken kılıcı, o yılanları helâk ederdi.

Yılan (mâr) kelimesiyle gerçek anlam göz önünde bulundurulmakla birlikte asıl kast edilen mecazî anlam yani fitne çıkaranlar yahut düşmanlar olduğu için *tevriyeli* kullanım söz konusudur.

6.2.1.10. Tezat

Anlam bakımından aralarında zıtlık bulunan kelimelerin ifadede bir arada bulunmasıdır. Aralarında zıtlık bulunan kelimeler aynı cinsten olabileceği gibi isim ve fiil gibi farklı cinslerden de olabilirler:

مشو ز نیک و بد چرخ نیک و بد زنه‌ار

که نیکِ او ز بد و سر ز پای نیست پدید (م. ۲/۲۳)

Feleğin iyilik ve kötülüğünden, sakın iyi ve kötü olma ki onun iyisi kötüsü, başı ayağı belli değildir.

“nîk, bed” (iyi, kötü) kelimeleriyle *tezat* yapılmıştır. Ayrıca, nîk kelimesiyle *tekrir* yapılmıştır. “pâ, ser” (ayak, baş) kelimeleriyle *tenasüp* yapılmıştır.

دل در غمِ عشق یار بستیم وز دردِ سرفراق رستیم (غ. ۱/۴۱)

Gönlü, sevgilinin aşkının gamına bağladık ve (böylece) ayrılık derdinden kurtulduk.

“bestîm ve restîm” kelimeleri arasında *tezatlık* ilgisi kurulmuştur.

هر بار به دامِ مومنی افتادی این بار به دامِ کافر افتاد دلم (ر. ۲/۱۳۲)

Gönlüm her defasında bir müminin tuzağına düşerdi. Bu defa kâfirin tuzağına düştü.

“mümin ve kâfir” kelimeleriyle *tezat* sanatı yapılmıştır.

زبانِ تلخ داری ای پسر لیک چو گفتارِ حسن شیرین دهانی (غ. ۷/۷۸)

Ey oğul! Acı dilin var ama Hasan'ın sözü gibi ağzın tatlı.

“telh, şîrîn” (acı, tatlı) kelimeleri arasında *tezatlık* ilişkisi vardır.

کین و مهرش که آن مباد این باد مزه زهر و انگبین دارد (م. ۲/۱۳)

Onun kini değil muhabbeti olsun. Kininin zehir, muhabbetinin bal tadı var.

Beyitte “kîn, mihr” (kin, muhabbet) ve “zehr, engebîn” (zehir, bal) kelimeleri arasında *tezat* sanatı yapılmıştır.

مُردم من از جفای فراوانت ای نگار

چند آخر از جفا نه وفا را شب آمده است (غ. ۴/۵)

Ey sevgili! Senin aşırı cefandan öldüm ben! Cefa ne zaman bitecek, vefa gecen daha gelmedi mi?

“vefa ve cefa” kelimeleri arasında *tezat* vardır.

6.2.1.11. Leffüneşir

Kelime anlamı toplayıp dağıtmak demektir. Edebiyatta ise bir beytin ilk

bölümünde en az iki şey söyleyip sonra onlardan her birisiyle ilgili olarak bir özellik ya da benzerlik söylemektir:

انده نان و جان مخور بنشین کین بیاید به وقت و آن برود (م. ۲۰/۲)

Ekmek ve can tasası çekme, otur oturduğun yerde; çünkü bu, vakti gelince gelir; o, vakti gelince gider.

Yukarıdaki beyitte birinci mısradaki ekmek ve candan bahsedilmiş devamında ise önce ekmekle ilgili, sonra da can ile ilgili bir özellik söylenerek düzenli *leffüneşir* yapılmıştır.

در گردن و گوشش از مه نو از مهر تو طوق و گوشوار است (ق. ۲۸/۵)

Onun boynunda ve kulağında, senin güneşinden dolayı yeni aydan, gerdanlık ve küpe vardır.

Şair yukarıdaki beyitte önce boyun ve kulağı anmış daha sonra onlarla ilgili başka bir şey söyleyerek *leffüneşir* sanatı yapmıştır.

موافقِ بندگانِ او که غبطت می برد ز ایشان

به ترکستان و روم امروز هم خاقان و هم قیصر (ق. ۴۳/۷۶)

Onun sana gıpta eden makbul hizmetkârları, bugün Türkistan'da hakan, Rum'da kayserdirler.

Şair önce birinci beyitte sultanın hizmetkârlarını anmış daha sonra onların Türkistan ve Rum sultanlarıyla eşdeğer olduklarını söyleyerek *leffüneşir* yapmıştır.

به ولی و عدو عطا و خطا هم ببخشی و هم ببخشایی (ق. ۱۵/۵)

Dost ve düşman için affetmede ve hatada, hem bağışlayan hem de bağışlanansın.

Şair önce dost ve düşman ifadelerini kullanmış sonra bu ifadelerle ilgili bir şeyler söyleyerek *leffüneşir* yapmıştır.

کلکت بگه سخن نگاری دستت بگه عطیه دادن (ق. ۷۴/۲۲)

Kalemin söz yazarken, elin bahşış verirken...

Şair, kalem ve el kavramlarını kullanarak *leffüneşir* sanatı yapmıştır.

باز زنده گشت و موج زد و قصدِ اوج کرد

ابر سخا و بحر عطا و سپهر جاه (ق. ۱۰/۸۲)

Cömertlik bulutu, bahşiş denizi ve makam göğü yeniden dirildi, dalgalandı ve zirveye çıkmaya niyet etti.

Şair bulut, deniz ve gök kavramlarına önce bazı sıfatlar yüklemiş ardından da onlarla ilgili başka şeyler dile getirmiştir.

منت خدای را که شکفت و چمید باز

هم گلبن سعادَت و هم سرو بارگاه (ق. ۲/۸۲)

Tanrı'ya şükürler olsun ki mutluluk gülü ve saray servisi yeniden çiçek açtı ve naz yaptı.

Şair gül ve servi kavramlarından yola çıkarak *leffüneşir* sanatı yapmıştır.

خداوندی که پیش دست و طبع و رای قدر او

جهان تنگ است و دریا زفت و مه تاریک و گردون دون (ق. ۱۶/۷۹)

Öyle bir önderdir ki onun eli, huyu ve hükmünün yanında dünya dar, deniz kabarmış, ay karanlık ve felek alçaktır.

Şair birinci beyitte memduhunu anmış ve devamında onunla ilgili bir dizi özellikler söyleyerek *leffüneşir* sanatı yapmıştır.

خجسته کعبه دولت مبارک خطه عشرت

به برجیس آن یکی مُختص به زهره این دگر مقرون (ق. ۲/۷۹)

Devletin mübarek Kâbe'si, işretin kutlu toprağı; biri Bercis'e özel, diğeri Zühre'ye yakın.

Şair Kâbe ve toprak kavramlarına önce bazı özellikler atfetmiş, sonra bu kavramları Bercis ve Zühre'yle ilişkilendirerek *leffüneşir* yapmıştır.

بس چشم شور و روی ترش بود منتظر

تا چشمشان سفید شد و رویشان سیاه (ق. ۵/۸۲)

Gözleri o kadar hiddetli ve yüzü asık halde bekliyordu ki nihayet gözlerini ak büürdü ve yüzleri karardı.

Şair, göz ve yüz ifadelerinden yola çıkarak düzenli *leff ü neşr* sanatı

yapmıştır.

6.2.1.12. İktibas

Sözlük anlamı olarak “ateş yakmak için kor almak” olan iktibâs, belagat terimi olarak, şiirde anlamı kuvvetlendirmek ve söze kuvvet katmak amacı ile bir âyet-i kerimenin veya hadis-i şerifin tamamının veya bazı kelimelerinin alınmasıdır.

Aşağıdaki beyitler, âyet-i celilelerden cüzler taşıdığı için iktibas sanatı yapılmıştır:

تو فارغ و ما خویشتن از غم کُشتیم سبحان الله چگونه پشتا پشتیم (ر. ۲/۱۲۰)

Senin umrunda değil ama biz kendimizi gamla öldürdük. Subhanallah! Biz nasıl sırt sırtayız!

تا ذکرِ آن رود که کلیم گزیده را تهدیدِ لن ترانی بر طور بوده است (ق. ۱۲/۳۱)

Rivayet edilir ki, Hz. Mûsâ'ya Tûr dağında: “Sen beni göremezsin!” uyarısı yapılmış.

چون نرگس از نظاره گلشن نگاه داشت

بشکست بر رخس گل ما زاغ و ما طغا (ق. ۵۱/۹۸)

Nergis, gül bahçesinin manzarasına bakınca yüzündeki “mâ zâğ ve mâ tağâ”¹⁰⁶ çiçeği kırıldı.

این لشکرِ منصور ترا حاطهُمُ الله بر شه ره پیروزی پیوسته گذر باد (ق. ۱۱/۱۴)

Bu muzaffer ordu ki Allah onları kuşatmıştır. Şâhin zafer yolunun üzerine bağlı olsun.

چون صورتِ روی او بدیدی الحمد و ان یکاد خوانید (غ. ۳/۳۴)

Onun çehresini gördüğünüz zaman Elhamd ve Veinyekâd okuyun.

6.2.1.13. İrâd-ı Mesel

İrâd-ı mesel, şiirde veya nesirde, ifade edilen bir fikri ispat için bir atasözünü veya halk arasında kullanılan hikmetli bir sözü delil getirmektir. Atasözü olmamakla birlikte, atasözü değerinde olan, atasözü gibi ifade edilen hikmetli düşünceler de

¹⁰⁶ *Kur’ân-ı Kerîm*, Necm Sûresi, 17. âyet.

İrâd-ı mesel sanatından sayılır:

سگِ نر بود دستورش ز تری میش را آفت

به تری خشک آن دارش و خشکی مرگ را رهبر (ق. ۳۷/۴۳)

Erkek köpeğin emri ıslak yerde koyun için felâkettir. Onu yaşıklıkta kuru tut; kuruluk, ölümün rehberidir.

Beyitte tecrübeyle sabit özlü bir düşünce olduğu için *irâd-ı mesel* vardır.

گنجی تو درین دل خرابم خود گنج وطنِ خراب خواهد (غ. ۳/۳۱)

Sen bu harap gönlümde bir hazinesin; zaten hazine, harap bir vatan ister.

Beyitte hazinenin saklandığı yerle ilgili tecrübî bir bilgi söz konusu olduğundan *irâd-ı mesel* sanatı söz konusudur.

تو گویی پای خواهد کوفت مانا در خلاب اشتر

تو گویی دست خواهد زد مگر در روی یخ استر (ق. ۶۱/۴۳)

Sanırsın ki katır buz üzerinde yürümeye kalkışacak, deve de bataklığa saplanacak.

Beyitte deveyle ilgili bir tecrübeye değinildiği için *irâd-ı mesel* yapılmıştır.

چو نای دشمن جاهِ تو باد پیماید

که همچو ابر زند طبل را به زیرِ گلیم (ق. ۱۹/۶۱)

Senin makamına düşman olan, boşa kürek çeker. Bulut gibi, davulu kilim altında çalar.

Beyitte birden fazla hikmetli söz kullanıldığı için *irâd-ı mesel* yapılmıştır.

6.2.1.14. Telmih

Sözlük anlamı “bir şeye kısaca, göz ucuyla bakmak” olan telmih, belagat terimi olarak söz içerisinde bir kıssaya, efsaneye, tarihî bir hâdiseye veya bir âyete, hadise, meşhur bir darb-ı mesele, bir inanışa işaret etmektir. Telmihte irâd-ı mesel ve iktibasın aksine işaret edilen şey özellikle belirtilmez. Örneğin bir âyetin veya hadisın metnini alıntılar yapmak yerine onun anlamına veya onunla ilgili bir hususa göndermede bulunulur:

تو مرده زنده کنی همچو عیسی مریم

چو مه دو نیمه کنی همچو احمد مرسل (ق. ۱۲/۵۵)

*Sen Meryem'in 'Îsâ'sı gibi ölüyü diriltirsin. Hem de Ahmed-i Mursel gibi ayı ikiye bölersin.*¹⁰⁷

Hz. Peygamber'in ayı ikiye ayırması mucizesi ve Hz. 'Îsâ'nın ölüleri diriltmesi mucizesi ile Hz. Meryem'in adı geçtiği için *telmih* yapılmıştır.

آن آتشی که باغ ارم گشت بر خلیل

جست از دل چو سنگ و زبان چو آهنم (ق. ۱۴/۶۰)

*Halîl'e İrem bağı olan o ateş, taş gibi gönlümden ve demir gibi dilimden sıçradı.*¹⁰⁸

Nemrûd tarafından ateşe atılan Halîl İbrâhîm peygamberi, ateşin yakmaması olayına *telmih* yapılmıştır. Ayrıca, gönül taş ve dil demire benzetilmiştir.

یا که دانست که هرگز پدری و پسری فر داود و سلیمان پیمبر گیرند (ق. ۱۹/۲۹)

Bir baba ve bir oğulun, Dâvûd'un ve Suleymân'ın ihtişamına erişeceklerini kim bilebilirdi!

Hz. Dâvûd ve Hz. Suleymân kıssalarına atıfta bulunulduğu için *telmih* vardır.

هم نشیبِ مرکز را فرقِ قارون تکیه جای

هم فرازِ کنگره اش را پای عیسی تکیه گاه (م. ۳/۳۴)

Hem Kârûn'un başı tahtının kurulduğu yere dayanak hem de 'Îsâ'nın ayağı hisarının zirvesine dayanaktır.

Kârûn ve Hz. 'Îsâ kıssalarına atıfta bulunulduğu için *telmih* yapılmıştır.

بدان رسول که بر فرقِ آسمان سایش ملکِ تعالی تاجی نهاد از فرقان (ق. ۲۹/۷۲)

Yüce Tanrı'nın Furkan'dan, o göğü delen başına bir taç koyduğu Resul'e (and olsun)!

Beyitte Hz. Peygamberin Mîrâc olayı hatırlatılarak *telmih* yapılmıştır.

¹⁰⁷ Hz. 'Îsâ'nın ölüleri diriltmesiyle ilgili olarak Âli İmrân sûresi 49. âyete ve Hz. Peygamberin ayı ikiye bölmeleriyle ilgili olarak Kamer sûresi, 1. âyete bakılabilir.

¹⁰⁸ Hz. İbrâhîm'in ateşe atılmasıyla ilgili olarak Enbiyâ sûresi, 69. âyete bakılabilir.

6.2.2. Söz ile İlgili Edebî Sanatlar

6.2.2.1. Akis

Kelime anlamıyla geri dönme, yansıma demek olan akis kelimesi edebiyatta bir beyit içerisinde anlamlı bir ifadenin ters çevrilip yine anlamlı bir ifadeye dönüştürülerek söylenmesiyle oluşturulan edebî bir sanattır. Bazen bir mısra olduğu gibi akis yoluyla söylenir:

چون فرود آمد که بود او جبرئیل مصطفی

چون تو پذیرفتی که بود آن مصطفای جبرئیل (ت. ۶/۴/۱۳)

Sen kabul etmiştin ki O, Cebrâîl'in Muştafâ'sıdır. Oysa inince onun Muştafâ'nın Cebrâîl'i olduğunu kabul ettin.

“Cebrâîl'in Muştafâ'sı ve Muştafâ'nın Cebrâîl'i” ibâreleriyle akis sanatı yapılmıştır.

من خنگ سوار کرده افلاکم خاکش بر سر که سر نهد بر خاکم (ر. ۲/۱۳۱)

Ben, feleklerin beyaz atına binmiş biriyim. Toprak başına ki başını toprağıma koyuyor.

“Toprak başına ve başını toprağa” ibâreleriyle akis sanatı yapılmıştır.

مهر رویت همچو روی مهر پر نور است و باد

صبح تیغت همچو تیغ صبح گلگون باد و هست (ت. ۴/۵/۵)

Güneş gibi yüzün, güneşin yüzü gibi aydındır ve öyle de olsun! Kılıcının sabahı, sabahın kılıcı gibi gül renkli olsun ve öyledir de.

6.2.2.2. Cinâs

Sözlük anlamı iki veya daha fazla şeyin birbirine benzemesi olan cinâs, bir metinde anlamları farklı lafızlar arasındaki yazılış ve söyleyiş benzerliğidir. Kelimeler arasındaki bu benzerlik harflerin türü, sayısı ve sırasına göre uygulanır:

باز آمدی چو باز سفید از گریز جای باز آمدی چو شیرِ سیه در شکارگاه (ق. ۱۴/۸۲)

Kaçış yerinden yine beyaz doğan gibi geldin, av yerine yine siyah arslan gibi geldin.

Birinci mısradaki yer alan “bâz” kelimelerinin “yine ve doğan” anlamları sebebiyle cinaslık söz konusudur.

عینِ کمالِ ملکِ خداوندِ عالم است عینِ کمالِ دورِ ز عینِ کمالِ ملک (ق. ۴/۵۳)

Olgunluk gözü, âlemin Tanrı'sının mülküdür. Olgunluk gözü, mülkün kem gözünden uzak olsun.

“‘ayn-i kemâl” ibârelerinin anlam farkından dolayı cinas söz konusudur.

شاه محمود که او را به مقام محمود

ز بس اخلاقِ محمد چه محمد سنن است (ق. ۴۶/۱۲)

Şâh Maḥmûd, Makam-ı Maḥmûd'da olup, Muḥammed ahlaklı ve Muḥammed sünneti üzeredir.

“Maḥmûd” kelimelerinin yazılışları aynı anlamları farklı olması sebebiyle cinas yapılmıştır. “Maḥmûd ve Muḥammed” kelimeleri arasında *ıştikak* sanatı vardır.

پناه خلق به خلقِ فراخ دستِ تو باد

که همچو خلقِ همی خلقِ تنگ بار شود (م. ۲۰/۲۲)

Halk senin elinin açık huyluluğuna sığınsın; çünkü halk gibi kötü huy da yok olur.

Bir ülkedeki insanların tümü anlamına gelen “ḥalk” kelimesiyle yaratılış, huy anlamına gelen “ḥulḳ” kelimeleri arasında cinaslık söz konusudur.

تا باز روز از شرف اندر حمل بود باز بقات را همه دولت شکار باد (م. ۲/۷)

Gündüz, yeniden şereften Ḥamel burcunda kaldıkça bütün devlet, varlığının doğanına av olsun.

“Bâz” kelimelerinin yine ve doğan anlamlarıyla cinas sanatı yapılmıştır.

دل و جانم به ره جانانست گر بدو باز رسم جان آنست (غ. ۱/۷)

Gönlüm ve canım, canânın yolundadır; eğer ona kavuşursam, işte can odur.

Beyitte “canânest ve can ânest” ifadeleri arasında cinâs yapılmıştır.

6.2.2.3. İştikak

İştikak, aynı kökten türemiş bir veya birden fazla kelimeyi aynı beyitte bir

araya getirme sanatıdır:

چگونه گل چنم از باغ وصلش که از خارش گلستانم گرفتست (غ. ۴/۲)

Onun vuslat bağından nasıl gül dereyim; çünkü bahçem dikenleriyle kaplanmış.

“gul ve gulistân” kelimeleri arasında *ıştikak* sanatı vardır.

Ayrıca, “bâğ, gul, gulistân, hâr” (bağ, gül, gül bahçesi, diken) kelimeleri arasında tenasüp ilgisi vardır.

دل و جانم به ره جانانست گر بدو باز رسم جان آنست (غ. ۱/۷)

Gönlüm ve canım, canânın yolundadır; eğer ona kavuşursam, işte can odur.

“can-canân” kelimeleri arasında *ıştikak* sanatı vardır.

دل و دلبر نمی بینم چه دانی که چون سودای ایشانم گرفتست (غ. ۲/۲)

Ortalıkta bir gönül ve sevgili görmüyorum. Sen onların bana sevdalandığını nereden biliyorsun?

“dil-dilber” (gönül ve sevgili) kelimeleri arasında *ıştikak* yapılmıştır. Ayrıca, şair hitabını soru şeklinde belirterek *istifham* sanatı yapmıştır.

از باغ خلد بخشش و بخشایش گلست

هردم نسیم آن به عطا و خطا رسد (ق. ۲۰/۲۵)

Af ve mağfiretin, cennet bağından bir güldür. Onun rüzgârı her an, bağışa ve hataya dönüşebilir.

“bahşiş, bahşâyiş” kelimeleri arasında *ıştikak* vardır. Ayrıca, “atâ, hatâ” (bağış ve hata) kelimeleri arasında *tezat* vardır.

زر هیچ در خزانه تو نیست ای ملک زر تو نام نیکو عمرت خزینه باد (م. ۹/۸)

Ey melik, senin hazinende hiç altın yok; senin şöhretin altının, ömrün de hazinen olsun.

Beyitte yer alan “hazîne ve hazâne” kelimeleri arasında *ıştikak* sanatı yapılmıştır.

6.2.2.1.6. Seci

Seci, mısra veya satır içerisinde uyak veya redifli kullanımdır. Esasında

düzyazıyla ilgili bir özellik olan secinin şiirde de kullanıldığı görülmektedir. Seyyid Hasan'ın seci kullanımında başarılı olduğu söylenebilir:

تیر است کاتبِ تو و برجیس کدخدای

ماهست قاصدِ تو و خورشید پاسبان (ق. ۱۶/۶۵)

Ok, senin kâtibin; Bercis ise muhtarındır. Ay, senin ulağın; Güneş ise bekçindir.

ز طبعِ تست زمان را بهارِ گوهر بار ز جودِ تست زمین را خزانِ زرافشان (ق. ۱۱/۷۲)

Mücevher yağdıran bahar zamanı, senin tabiatındandır. Yeryüzüne altın saçan güz, senin keremindendir.

ز بارِ هر خس بگسست بارگی هنر

ز سنگِ هر سگ بشکست استخوانِ کرم (ق. ۸/۵۳)

Her çer çöpün yükünden dolayı arabası kırıldı. Her köpeğin taşı yüzünden kerem kemiği kırıldı.

گنبدِ عقل طاقِ دستارم گلشنِ جانِ رواقِ پیرهنم (ق. ۲/۵۹)

Aklın günbedi, kavuğumun kavisidir. Canın bahçesi, gömleğimin eşiğidir.

ز جاهِ ار پایه‌ای باشد بود پای تو بر فرقش

ز بختِ ار نامه‌ای باشد بود نامِ تو عنوانش (ق. ۲۳/۵۲)

Makamın bir ayağı olsa, senin ayağın onun tepesinde olur. Bahtın bir mektubu olsa, senin adın onun başlığı olur.

آینه در مقابلِ رایش مُعَطَّل است

اندیشه در حدیقه مدحش مُعَطَّر است (ق. ۱۸/۶)

Ayna, hükmünün karşısında işlevsizdir. Fikir, övgüsünün bahçesinde kokuludur.

توشه‌ای نی که آن دهد قُوتَم گوشه‌ای نی که آن بود سکنم (غ. ۳/۴۴)

Bana güç verecek bir azığım yok ki, meskenim olacak bir köşem yok ki!

İKİNCİ BÖLÜM

SEYYİD HÂSAN-İ GAZNEVÎ DÎVÂNÎ'NDA DİNÎ KAVRAMLAR

2.1. GENEL OLARAK DİN

Dîvân, dinî kavramlarla dolu olmasına rağmen, Dîvân'ın din ekseninde yazıldığını söyleyemeyiz. Mesleği vâizlik olan şairin, dinî kavramları bu kadar yoğun kullanması herhalde biraz da bu özelliğindendir. Bununla birlikte Dîvân'da tek başına dinî bir konuyu işleyen bir şiir yoktur. Din kavramı, methiye ağırlıklı Dîvân'da daha çok methedilen sultanın veya bir devlet büyüğünün, dinin koruyucusu ve hizmetkârı olduğu vurgusu üzerinde yoğunlaşmıştır. “din ve devlet” kavramları birbirinden ayrı düşünülmemiştir. Bu yüzden bu kavramlar, Dîvân boyunca sıklıkla bir arada kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte Sultan *Behrâmşâh* methedilmekte, Allah'a O'nun muhâfazası ve fetihleri için dua edilmektedir:

یا رب پناه دولت و دینش تو کرده‌ای اندر پناه خویش بدار این پناه را (غ. ۷/۱)

Ya Rab! O'nu dinin ve devletin koruyucusu sen yaptın. Bu hâmiyi, kendi sığınağında koru.

Şair; talihin, dinin ve devletin, Gazne sultanı *Devletşâh*'ın özünü oluşturan unsurlar olduğunu; bu yüzden fetih ve zaferin de en çok ona yakışacağını söylemektedir:

بخت و دولت همچو دین خود گوهر ذاتِ تو اند

فتح و نصرت همچو من مشتاقِ دیدارِ تو باد (ت. ۳/۷/۱۵)

Baht ile devlet, din gibi bizzat zatının cevheridirler. Fetih ve zafer de, benim gibi, seni görmeye çok istekli olsun.

Şair, dinî yönünün kuvvetli oluşunu, din için gerekirse cenk meydanında Hz. 'Alî gibi kahramanlık göstereceğini söyleyerek kendini methetmektedir:

دین هست قوی ور نه برای مدد دین

در حمله به میدانش چو حیدر کنمی من (ق. ۱۷/۷۸)

Din güçlüdür; yoksa dine yardım için meydanda Haydar gibi hamle yaparım ben.

گلبن شنو که از چمن جان بر اوفتاد

اختر نگر که از فلک دین در اوفتاد (ت. ۱/۴/۶)

Canın çimeninden çıkan gülü dinle! Dinin feleğinden düşen yıldıza bak!

2.2. ALLAH

Allah, lafzı ve sıfatlarıyla birlikte tekrarı en çok olan kelimeler arasında yer almaktadır. Dîvân boyunca dinin tesiri hissedilmekle beraber müstakıl bir biçimde Allah konusunu işleyen bir şiire rastlanmamıştır. Allah lafzının yanında *Rab*, *Hak*, *Rahman*, *İlah*, *Hudâ*, *Hudây*, *Hudâygân*, *Hudâvend*, *Îzed*, *Yezdân*, *Kirdigâr* gibi Allah'ın diğer isim ve sıfatları da kullanılmıştır. Sayılanlar dışında Allah'ın diğer isim ve sıfatlarına rastlanmamıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla “Allah” lafzı eksiz, tamlamasız ve bileşiksiz bir biçimde yalnızca bir yerde “Allah Allah” ikilemesi şeklinde geçer. Diğer tüm kullanımlarda farklı birleşiklerle dua amaçlı ve ünlem görevinde kullanılmıştır. *Tebârekallâh*, *hâşallâh*, *bi-hamdulillâh*, *el-minnetu lillâh*, *vallâh*, *mâ âzallâh*, *te âlellâh*, *estağfirullâh*, *ne ûzıbillâh*, *naşrunminellâh*, *billâh*, *elhamdulillâh*, *subhanallâh*, *allahuekber* bu ifadelerden bazılarıdır:

عین کمال ملک خداوند عالم است عین کمال دور ز عین کمال ملک (ق. ۴/۵۳)

Olgunluk gözü, âlemin Tanrı'sının mülküdür. Olgunluk gözü, mülkün kem gözünden uzak olsun.

اینت اقبال که آمد به مُشام دل من

نَفَسِ رَحْمَتِ رَحْمَانِ که ز سوی یَمَنِ است (ق. ۵/۸)

Gönlümün burnuna gelen bu ikbal (koku), işte senindir. Yemen tarafından gelen, rahmet-i Rahman'ın nefesidir.

Şair, aşağıdaki beyitte *Sultan Sencer* ve ordusu methetmektedir. Allah'tan

onun zaferlerinin dâim olması dilenmektedir:

این لشکر منصور ترا حاطه‌همُ الله بر شه ره پیروزی پیوسته گذر باد (ق. ۱۱/۱۴)

Bu muzaffer ordu ki “Allah onları kuşatmıştır.” Zafer yolu daima sultana güzergâh olsun.

Dîvân’da Allah lafzının geçtiği bazı ibâreler söz konusudur. Bu ibâreler O’nu tesbih eden, O’na tazimi ifade eden ya da en azından sadece O’na hitap eden ünlem ibâreleridir:

سبحان الله در آن جوانی و هوس روز و شبم اندیشه همی بودی و بس (ر. ۱/۱۰۱)

Sübhannallâh! O gençliğim ve hevesli zamanımda gece gündüz düşüncemde, bir tek sen vardın, o kadar.

Aşağıdaki iki beyit *Kıvâme’-d-dîn Ebû Naşr Muḥammed* için söylenmiştir. Birinci beyitte ondan ayrı kalmanın verdiği üzüntü dile getirilirken, ikinci beyitte tekrar kavuşmanın verdiği sevince şükredilmektedir:

امسال ز هجران تو ای خوش پسر من یا رب چه عنا بود که آمد به سر من
می گفت ترا خیز که نزد تو رسد یار المنتلله که عیان شد خبر من

Ey benim güzel evlâdım! Bu yıl senin ayrılığından, ya Rab! Başıma ne sıkıntılar geldi.

*Sana şöyle diyordu: Kalk da, yâr yanına varsın. Allah’a şükürler olsun ki bana verilen haber, doğru çıktı.*¹⁰⁹

Şair aşağıdaki beyitte dostu *Cemâle’-d-dîn Aḥmed-i Gâzî*’den ayrı kalmasının verdiği üzüntüyü dile getirmektedir:

یا رب این درد فراق تو چه درد است که هیچ

نیست امید که در عمر پذیرد درمان (ق. ۱۶/۶۴)

Ya Rab! Senin bu ayrılık acın nasıl bir dert ki ömür boyu derman bulmasına hiç umut yoktur.

Allah, kullarına cömert ve lütuf sahibidir. Aşağıdaki beyitte Allah’a dua ve niyazda bulunulurken, Gazne sultanı *Behrâmşâh*’a bahsettiği nimetler için şükredilmektedir:

¹⁰⁹ *Dîvân*, s. 258, (T. 18/3/1,2).

خدای عز و جل با خدایگان آن کرد که هرگز آنرا والله شکر نتوان کرد (ق. ۱/۲۲)

Aziz ve celil olan Tanrı, sultana öyle bir davrandı ki vallahi, hiçbir zaman onun şükri eda edilemez.

Tazim ve tesbih edilen mutlak varlık, örtünmek, gizlenmek anlamına gelen “İlah” kavramı, anlamına uygun olarak kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte *Huseyn b. Hasan*’ın cömertliği ve büyüklüğü, bağışlayıcılığına bağlanmakta ve onun için dua edilmektedir:

منبع جود و بزرگی کفِ بخشنده تست

مطلع نور الهی دل آگاه تو باد (ت. ۳/۷/۹)

Cömertliğinin ve büyüklüğünün kaynağı, senin bağışlayıcı avucundur. İlâhî nurun doğuş yeri de uyanık gönlün olsun.

Allah’ın isim ve sıfatlarından en çok kullanılan şekli *Hudâ*’dır. *Hudâ* kelimesinin yanında diğer türevleri olan *Hudây*, *Hudâygân*, *Hudâvend* şekilleri de kullanılmıştır. *Hudâvend* ve *Hudâygân* kelimeleri ayrıca sultan anlamında da kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte *Sultan Behrâmşâh*’ın mülkü hilale teşbih edilip Allah’ın lütfuyla hilalinin dolunay gibi parladığı söylenerek methedilmektedir:

خدایگانا منتِ خدای را که ز لطف هلالِ مُلکِ ترا همچو بدر تابان کرد (ق. ۹/۲۲)

Ey Sultanım! Tanrı’ya şükür ki lütfuyla, senin mülkünün hilalini, dolunay ışığı gibi parlattı.

Şair, *Behrâmşâh*’ın faziletli oluşu, bahtının açıklığı ve bağışlayıcı özelliğiyle tüm şâhlardan üstün olduğunu dile getirmektedir:

به نام آن خداوندی که فضلش از همه شاهان

ابرِ بخشایش و بختش ترا کرده است سرِ دفتر (ق. ۴۵/۴۳)

Fazileti, talihi ve bağışlama bulutu, bütün şâhların içinde seni defterin başı yapan Tanrı’nın adı ile...

Zerdüştlükte Tanrı’dan sonraki melek anlamına da gelen *Îzed* kelimesi, daha sonra *tanrı*, *yaratıcı* anlamında kullanılıp bu anlamıyla yaygınlaşmıştır. *Dîvân*’da genellikle kalıp ifadeler halinde, *minnet-i Îzed*, *be-nâm-ı Îzed* şeklinde

kullanılmıştır:

بنامیزد بنامیزد زهی شاه قضا قدرت

که تیغِ عزمِ تو گوهر ز الماس قدر گیرد (ق. ۱۷/۲۴)

Tanrı'nın adıyla, Tanrı'nın adıyla! Kudretli padişah; senin azminin kılıcı, elmas mücevher gibi kıymetlenir.

Şair, az da olsa Kirdigâr kelimesiyle de “yaratıcı-tanrı” anlamı kastedilmiştir. *Şerefu'l-mulk Ebû 'Alî Hasan-i Aḥmed* için yazılan aşağıdaki beyitte onun Allah'ın yolunda gittiği vurgulanarak, Allah'ın ondan her zaman razı olacağı dile getirilmiştir:

خشنود باد جانت که از تو به ذاتِ خود

بودست و هست و باشد خشنود کردگار (ق. ۲۷/۴۰)

İçin rahat olsun ki Tanrı senden hoşnut idi, hoşnuttur ve hoşnut kalacaktır.

Şair, halkın *Behrâmşâh*'ın idaresinden razı olduğunu, onu Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olarak gördüklerini söyleyerek bu dönemdeki padişah anlayışını ortaya koymaktadır:

همیشه تا به تعجب جهانیان گویند

که آفتابِ جهان ظلّ کردگار شده است (ق. ۲۶/۸)

Dünya ehli hayretler içerisinde her zaman cihanın güneşinin Tanrı'nın gölgesi olduğunu söyler.

Tanrı yerine kullanılan diğer kelimeler, “sultan ve şâh” kelimeleridir. Özellikle Allah'ın büyüklüğünden ve adaletinden bahsedileceği zaman bu kelimeler tercih edilmiştir:

هر چند گناه من بزرگست ای شاه دانم که ز تو بزرگتر نیست ببخش (ق. ۲/۱۰۴)

Benim günahım ne kadar büyükse de, ey şâhım! Bilirim ki senden büyük değildir, bağışla!

Seyyid, Mekke'deyken yazdığı methiyede *Sultan Sa'îd* için dua etmiştir:

لبیک ها به نام مبارک زدم چنانک کانجا همی رسید به گردون صدای شاه (ق. ۱۰/۸۳)

Mübarek adına öyle bir “lebbeyk”ler dedim ki şâh sedası, feleğe ulaştı.

2.3. MELEKLER

2.3.1. Genel Olarak Melek: (Firişte, Perî)

Melekler, günah işlemeyen, yeme içme gibi insanî zaafı olmayan, Allah'a harfiyen itaat eden ve Allah'ın verdiği görevleri yerine getiren nuranî varlıklardır. Melek kavramı, Dîvân'da İslam akidesine uygun bir biçimde kullanılmıştır. *Melâik* şeklinde çoğul olarak kullanıldığı da görülmektedir. Kimi beyitlerde ise teşbih unsuru olarak yer almıştır:

جهان بکام و فلک بنده و ملک داعی

(ق. ۸/۷۲) امید تازه و دولت قوی و بخت جوان

Dünya, murâd üzere; felek, âdetâ köle ve melek, duacı; ümitler yeşermiş; devlet, güçlü ve baht, genç.

Aşağıdaki beyitte Sultan Sencer'in kardeşinin oğlu, *Maḥmûd. b. Muḥammed Ḥân*'ın hazinesinin çokluğundan dolayı duyulan sevinç dile getirilmiştir:

خهی ذخیره دولت ز روزگار بزرگ زهی فرشته رحمت ز خاندان کرم (ق. ۱۶/۵۸)

Ne güzel! Devletin malı, devrândan büyük... Ne mutlu! Rahmet meleği, kerem hanedanından...

تن دیو و جان فرشته و من نقش دیو شوم

(ق. ۳/۶۰) بر تارک فرشته میمون همی زخم

Beden, şeytana; can meleğe ve ben şeytan silüetine bürünsem, kutlu meleğin tepesine hep vururum.

Aşağıdaki beyitte neredeyse tüm dünya edebiyatlarında görülen perinin yüzünün güzel olduğu imajı, Dîvân'da da aynı şekilde yer almakta ve perinin yüz güzelliği teşbih unsuru olarak ön plana çıkmaktadır:

آخر این روی پری چون گستری بر پشت دیو

(ق. ۱۷/۴۴) آخر این برگ سمن تا کی نهی بر روی خار

Ne zamana kadar bu peri yüzlüyü şeytanın arkasına oturtacaksın. Ya ne zamana kadar bu yasemin yaprağını dikenin üzerine koyacaksın?

نقش از پری و رنگ ز گل بردست خورشید به نقش از مَه گلرنگش (ر. ۲/۱۹۰)

Çehresini periden, rengini gülden çalmış. Güneş de çehresini onun gül renginden almıştır.

2.3.2. Cebrâîl

İslam dininde peygamberlere vahiy getirmek ile görevli olan Allah'tan peygamberlere haber ve âyet taşıyan, Allah'ın emir ve yasaklarını bildirmekle vazifeli olan, en önemli dört melekten biridir.

Cebrâîl'in ismi Kur'an'da, *Rûhu'l-emîn ve Rûhu'l-kudûs* diye zikredilmiştir. Cebrâîl'in sözlük anlamı, "Allah'ın kulu" demektir. Cebrâîl; haberci, vahiy getiren, Hz. Muhammed'i Mî'râc'a götüren bir melek olarak sıkça adı geçen bir melektir. Ayrıca *Rûh-i kudî* sıfatıyla da anılmaktadır. Cebrâîl, ruh suretinde Meryem'e görünmüş, nefesinden ona üflemiştir, böylece Allah'ın izni ile Meryem, 'Îsâ'ya hamile kalmıştır. Bu yüzden Cebrâîl'in nefesi kinaye olarak *dem-i ilâhî*¹¹⁰ dir.

Behrâmşâh'ın Gûr Sultanı Seyfe'd-dîn-i Sûrî'yi yenmesi üzerine Seyyid, kaleme aldığı methiyede, memduhunu yani Behrâmşâh'ı dine hizmet eden, Seyfe'd-dîn-i Sûrî'yi ise yıkıcı olarak tanımlamaktadır. Hal böyle olunca hak, haklıdan yana tecelli etmiş, Behrâmşâh kazanmış Sûrî ise perişan olmuştur. Şair de bu olaya Cebrâîl'i ve Tanrı'yı şahit olarak getirmektedir:

شده قاهر محق دین و عاجز مبطل دولت

منادی جبرئیل آنجا و قاضی ایزد داور (ق. ۴۱/۴۳)

Dine hizmet eden, güçlenmiş, devleti yıkan aciz kalmıştır. Cebrâîl, orada mübaşir, kadı da âdil Tanrı'dır.

چون فرود آمد که بود او جبرئیل مصطفی

چون تو پذیرفتی که بود آن مصطفای جبرئیل (ت. ۵/۴/۱۳)

Sen kabul etmiştin ki O, Cebrâîl'in Muştafâ'sıdır. Oysa inince onun Muştafâ'nın Cebrâîl'i olduğunu kabul ettin.

¹¹⁰ Sîrûs-i Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, İntişârât-i Şimşâd, Tahran 1369 ş., s. 204.

Seyyid Hasan'ın Dîvân'ında çok yüzeysel bir şekilde yer alan tasavvufî atmosfer, aşağıdaki beyitte kendini hissettirmektedir:

از رخ جوزا گل افشان ها کند روح الامین

بر سرِ ما چون در این روضه تماشا آمدم (ت. ۵/۲/۱۳)

Bu ravzada seyretmeye geldiğimiz için; Rûhu'l-emîn, Cevzâ'nın yüzünden başımıza çiçekler serpiyor.

2.3.3. Hûrî

Hûr kelimesi “beyazlaşmak” anlamındaki *haver* kökünden sıfat olan *hûrânın* çoğulu olup Türkçe’de tekili için kullanılan huri Arapçada yoktur. Araplar, çölde yaşayan kadınların aksine şehir hanımlarının ten beyazlığını ifade etmek için *havâriyyât* kelimesini kullanırlar. *Hâver* kökünden türeyen kelimeler çeşitli ayet ve hadislerde bir güzellik unsuru olarak göze nisbet edilmiştir. Edebiyatta, bu kelimedden *hûr-i bihişt*, *hûr-perver*, *hûr-peyker*, *hûr-zâd*, *hûr-sirişt*, *hûr-liķâ*, *hûr-nejâd* gibi değişik terkipler türetilmiştir. Bir telakkîye göre huri ceylan gözlü, yani gözünün tamamı siyah olan demektir ki böylesine insanlarda rastlanmaz. Hurilerin, iman sahiplerine cennette hizmet edecekleri Kur’ân-ı Kerîm’de bildirilmektedir.”¹¹¹

Dîvân’da yukarıda belirtilen özellikler bilhassa sevgili söz konusu olduğunda dile getirilmiştir:

وعدۀ حور چنان دان که وفای ساقی است

نسیۀ خُلد همان گیر که نقدِ چمن است (ق. ۳۷/۱۲)

Hurinin vaadini sâkînin vefası gibi bil. Çimenin nakdini, cennetin veresiyesi bil.

Aşağıdaki beyitte *Sultan Behrâmşâh*’ın sarayı cennete benzetilerek, mutluluğun onu ve çevresini kuşattığı dile getirilmiştir:

ز خاکِ بارگهش چون بتافت بوی بهشت

سعادت از رخ حورا بر او گل افشان کرد (ق. ۱۶/۲۲)

¹¹¹ Bekir Topaloğlu, “Huri”, *TDVİA*, XVIII/387-390; Ali Ekber Dihhudâ, “Huri”, *Luğatnâme*, Muessese-i İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh-i Tahrân, Çâp-i Dovvom, 1377 ş., XV Cilt, VI/9223.

Dergâhının toprağından cennet kokusu yayılınca; mutluluk, huri yüzlüden onun üzerine güller serpti.

Mecdu'l-mulk *Khvâme'd-dîn Hasan* için söylenen aşağıdaki beyitte, menzilin doğru olmasından dolayı sarayı cennete teşbih edilmiştir:

منزل تو شاهراهِ مردمیست مرکزِ تو جلوه‌گاهِ حور باد (ت. ۳/۵/۱۰)

Senin menzilin insanlığın ana yoludur. Sarayın, hurinin cilvegâhı olsun.

2.3.4. Rîzvân

Kur'ân-ı Kerîm'de "rıza, hoşnut olan" anlamında yer alan bir terimdir. Cennetin muhafızı ve kapıcısı kabul edilen meleğin adıdır. Bu yüzden cennete, *bâğ-i Rîzvân*, *Ravza-i Rîzvân* da denir.¹¹² Şair, aşağıdaki beyitte, Rîzvân'ı, cennete yeni gelen bir misafir, kendisini de ev sahibi düşünmüştür. Böylelikle dinî unsurlar, şair tarafından dünyevileştirilerek, saraydaki rahat yaşantısını dile getirmektedir.

Sultan Sa'îd'in annesinin vefatı üzerine Seyyid'in yazdığı mersiye'den alınan aşağıdaki beyitte onu (sultanın annesini), cennette Rîzvân'ın karşıladığını söyleyerek onun cennetlik olduğunu belirtmektedir:

رضوانِ ره بهشت نموده که مرحبا مهمانِ نو رسیده منم تازه میزبان (ق. ۵/۶۶)

Cennet yolunun Rîzvân'ı selâm vererek: "Yeni bir misafir geldi, ben de yeni ev sahibiyim."

Selçuklu Sultanı *Muhammed oğlu Mes'ûd*'un hastalanıp vefat etmesi üzerine yazdığı mersiye tarzındaki terciibentde, üzüntüsünü dile getirmiştir:

نی نی بخواند ناگه سلطان محمدت

هم در زمان به روضه رضوان شتافتی (ت. ۷/۲/۴)

Sultan Muhammed ansızın sana, "Hayır, hayır!" diye seslendi. Sen de o anda cennete koştun.

2.4. KUTSAL KİTAPLAR

Dîvân'da, kendisine suhuf veya kitap indirilen birçok peygamberin adı çeşitli

¹¹² S. Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 297.

vesilelerle zikredilmesine rağmen, İslam'ın kitabı Kur'ân-ı Kerim dışında diğer hiçbir dinin kutsal kitabı geçmemektedir. Esasen Kur'ân ifadesi de çok az kullanılmıştır.

2.4.1. Kur'ân-ı Kerim

İslam dininin kutsal kitabı olan Kur'ân-ı Kerim, diğer bir çok isim ve sıfatı olmakla birlikte en yaygın kullanımı “Kur'ân” kelimesidir. Değişik tariflerinin içerisinde, *benzerinin ortaya konulmasından aciz kalınan*, şeklindeki anlamı, mucizevî bir eser oluşu ve insanlığa mutluluk getirmesi, Dîvân'da üzerinde en çok durulan özelliğidir:

بدان نظم بدیع و نشرِ رایق تو گویی معجزه قرآن فرستد (م. ۲/۱۰)
O yeni nazmı ve halis nesri ile sen, (onu) Kur'ân'ın mucizesini gönderdiğini sanırsın!

2.5. ÂYETLER

Dîvân, baştan aşağı İslam kültür ve terminolojisiyle yoğrulmuş olmasına rağmen, Dîvân'da tam bir âyet kullanılmamıştır. Bu durum şiirin sınırlılıkları içerisinde normal karşılanmalıdır. Sadece birkaç yerde, bir sûre ismi veya bir âyetten küçük bir ifade, beyit içerisine dahil edilmiştir.

2.5.1. Allâhuekber ve Naşrunminellâh

Âyet-i celîlelerden alınan ve *Allah tek büyüktür* ve *zafer Allah'tandır*, anlamlarına gelen ibâreler, hangi savaş ve sultan adına yazıldığı anlaşılmayan kasideden alınan aşağıdaki beyitte, kazanılan bir zafer sonrasında getirilen tekbirlerden bahsedilmektedir. Buradan hareketle şiirin *Behrâmşâh* adına yazıldığı tahmin edilebilir:

پس و پیش نصرمن الله رسیده چپ و راست الله اکبر گرفته (ق. ۱۷/۸۴)
Önden, arkadan Allah'tan zafer ulaşmış, sağ ve solu Allâhuekber (naraları) kaplamış.¹¹³

¹¹³ *Kur'ân-ı Kerim*, Saf sûresi, 13. âyet.

2.5.2. Fâtiha

Kur'ân-ı Kerîm'in ilk sûresi ve bir bakıma onun ön sözü olduğu için bu adı almıştır. Fâtiha "açmak, açıklığa kavuşturmak, sıkıntı ve meşakkati gidermek, başlamak" anlamındaki feth kökünden türemiş bir isim olup hâtimenin zıddı olarak "bir şeyin evveli, baş tarafı, başlangıcı, giriş" manâsında kullanılır. Namazda mutlaka okunması gereken sûredir. Ayrıca başta ölülerin ruhuna olmak üzere hemen her konuda dua niyetine okunur.¹¹⁴

Behrâmşâh için söylenen şu beyitte de, devleti methedilirken Fâtiha'nın yukarıda işaret edilen özelliği kullanılmıştır:

بخت چو پیشت دوید مدح ز دولت شنید

فاتحه خواند و دمید بر تو و بر بارگاه (غ. ۴/۶۱)

Talih, senin yanına koşunca devletten övgü aldı. Fâtiha okuyup sana ve sarayına üfledi.

Aşağıdaki beyit *Sipehsâlâr 'Alî b. El-Ḥuseyn-i Mâhûrî*'nin vefatı münâsebetiyle söylenmiştir. Aynı şekilde bu beyitte de Fâtiha suresinin dua niyetiyle okunduğu görülmektedir:

روی او را نگر و فاتحه بر خوان و بدم

که ندیدست کسی صورتِ جان از شَکری (ق. ۱۷/۹۰)

Onun yüzüne bak da Fâtiha okuyup üfle; çünkü kimse tatlılığından dolayı, ruhun yüzünü görmemiştir.

2.5.3. Lenterânî

Hız. Mûsâ ile Allah arasında geçen konuşmada, *sen beni göremezsin*, anlamında kullanılan âyetten bir ibâredir. Kur'ân'dan öğrendiğimiz kadarıyla Hız. Mûsâ, Allah'ı görmek ister. Allah ona, buna gücü yetmeyeceğini bildirdiği halde Hız. Mûsâ ısrar edince O da Tûr dağına tecelli eder.¹¹⁵ Dağ, Allah'ın azâmetinden paramparça olur. Şiirde Allah'ın bu uyarısı söz konusu edilmiştir:

¹¹⁴ Emin Işık, "Fâtiha Sûresi", *TDVİA*, XII/252-254.

¹¹⁵ *Kur'ân-ı Kerim*, Â'râf sûresi, 143. âyet.

تا ذکر آن رود که کلیم گزیده را تهدید لن ترانی بر طور بوده است (ق. ۱۲/۳۱)

Rivayet edilir ki, Hz. Mûsâ'ya Tûr dağında: Sen beni göremezsın! uyarısı yapılmış.

2.5.4. Veinyekâd

İslam dünyasında Kalem sûresinin 51 ve 52. âyetleri nazar âyeti olarak bilinir. Nazarlık bir durum olduğunda bu âyetlerin okunması bir gelenek halini almıştır. Bu âyetlerde Allah, peygamberi Hz. Muhammed'e, inkâr edenlerin Kur'ân'ı işittiklerinde gözleriyle neredeyse onu devireceklerini, onun (peygamberin) bir mecnun olduğunu söylediklerini; oysa Kur'ân'ın âlemlere indirilen öğütten başka bir şey olmadığını nakletmektedir. Dîvân'da da bu inanişâ, *veinyekâd* ibâresi ile başlayan âyet-i kerimeyle işaret edilmiştir:

چون صورت روی او بدیدی الحمد و ان یکاد خوانی (غ. ۳/۳۴)

Onun çehresini gördüğünüz zaman Elhamd ve Veinyekâd okuyun.

2.5.5. Şumme İctibâhu ve Rabbenâ Zalamnâ

Bir beyit içerisinde yer alan bu ifadeler, iki âyetten alınmıştır. Kur'ân'daki farklı yerlerde geçmekle beraber her iki ifade de Hz. Âdem için kullanılmıştır. *Şumme ictibâhu* "Sonra (Rabb'i) onu seçkin kıldı." ifadesi, Tâhâ sûresi 122. âyetinde yer alırken, "Rabbimiz, biz kendimize zulmettik!" mealindeki *Rabbenâ zalamnâ* ibâresi Â'râf sûresi 23. âyet-i kerimede yer almaktadır:

امید خلعتِ تُمَّ اجتِباه هم دارم که روز و شب شده‌ام رَبَّنَا ظَلَمْنَا خُوان (ق. ۵۲/۷۲)

"Şumme ictibâhu" hilatini almaya da ümidim var; çünkü gece gündüz "Rabbenâ zalamnâ" okur oldum.

2.6. PEYGAMBERLER

2.6.1. Peygamber-Nebi-Resul

Dîvân'da, Kur'ân-ı Kerîm'de isimleri geçen peygamberlerin bazıları söz konusu edilmiştir. Peygamberler, başından geçen bir olay veya mucizelerinden

dolayı konu edilirler. Peygamber, nebi ve resul kelimeleriyle özellikle Hz. Muḥammed kastedilmiştir. Şair, bir beyitte Hz. Peygamber'in soyundan geldiğini söylerken, diğer bir beyitte de O'nun yetim oluşu vurgulanmıştır:¹¹⁶

من نور سلاله رسول من بنده سایه خدایم (غ. ۶/۴۹)

Ben Resul'ün sülâlesinin nuru, Tanrı'nın gölgesinin kölesiyim.

Şair, Mekke'deyken yazıp Gazne'ye gönderdiği kasidesinde *Sultan Sa'îd* için dua etmektedir:

بر خاکِ هر یکی ز بزرگانِ انبیا یک حاجتِ بزرگ بخوهم برای شاه (ق. ۲۰/۸۳)

Nebilerin büyüklerinden herbirinin kabrinde, şâh adına, bir büyük dilekte bulunurum.

سحابِ پُر ز نم چشمِ نبی بی پسر گردد

نسیم صبحدم رسم رسول بی پدر گیرد (ق. ۳/۲۴)

Oğulsuz Nebî'nin gözü yaş dolu buluta döner. Babasız Resul'ün tavrı, sabah esintisi olup çıkar.

Selçuklu Sultanı *Mes'ûd*'un vefatı üzerine, Seyyid Ḥasan yazdığı terciibentte, onun halkının ihtiyaçlarına yetişen bir sultan olduğunu söyleyerek peygamberler derecesine yükseltmektedir:

ای بوده خسروان را همچو پیامبری پرورده بندگان را همچو برادری (ت. ۱/۳/۴)

Ey padişahlar için bir peygamber gibi olan! Ey kulları, kardeş gibi besleyen!

بدان رسول که بر فرقِ آسمان سایش ملکِ تعالی تاجی نهاد از فُرقان (ق. ۲۹/۷۲)

Yüce Tanrı'nın Furkan'dan, o göğü delen başına bir taç koyduğu Resul'e (and olsun)!

2.6.2. Hz. Muḥammed

Semâvî dinlerin sonuncusu İslam dininin peygamberi Hz. Muḥammed'in İslamiyetten önceki ve sonraki hayatı, sünneti, mucizeleri, ahlak anlayışı, Allah ile olan rabitası ve Cebrâîl'le ilişkisi gibi birçok özellikleri söz konusu edilmiştir. Bazen de padişahın övgüsünde bir örnek olarak sunulmuştur. Dîvân'da, Hz. Muḥammed;

¹¹⁶ *Tez*, s. 89, (K. 24/3).

Muḥammed, Muṣṭafâ, Aḥmed-i Mursel isimleri ve *emînullâh, habîbullâh, nebiyyullâh, rasûlullâh* sıfatlarıyla anılmıştır:

عیسی اول بشارتی بگذار
بس محمد بدر فرستادی (م. ۱۲/۳۸)

Önce 'Îsâ bir müjde verir, sonra Muḥammed dolunay gönderirdi.

شاه محمود که او را به مقام محمود

ز بس اخلاق محمد چه محمد سنن است (ق. ۴۶/۱۲)

Şâh Maḥmûd, Makam-ı Maḥmûd'da olup, Muḥammed ahlaklı ve Muḥammed sünneti üzeredir.

Aşağıdaki beyitte şair, *Zahre'd-dîn Ebu'l-Ḳâsım Zeyd b. Ḥasan*'a hitap etmektedir. Beyitte kim olduğunu bilemediğimiz Hz. Peygamberin soyundan gelen bir bebekten bahsedilmektedir:

در دست نام نیک تو دادم بزرگ دار

نو باوهای که از چمن مصطفی رسد (ق. ۲۸/۲۵)

Muṣṭafâ'nın çimeninden yeni yetişmiş bir bebeği, senin uğurlu eline teslim ettim, kıymetini bil!

Şair, dönemin hazinedarlarından, dostu ve memduhu *Ebû 'Alî Ḥasan-i Aḥmed*'in övgüsünde, onun tıpkı Hz. 'Îsâ gibi ölüleri diriltebileceğini ve Hz. Peygamber gibi ayı ikiye bölebileceğini söyleyerek mübalağanın da aşırısı olabileceğini göstermektedir:

تو مرده زنده کنی همچو عیسی مریم

چو مه دو نیمه کنی همچو احمد مرسل (ق. ۱۲/۵۵)

Sen Meryem'in 'Îsâ'sı gibi ölüyü diriltirsin. Hem de Aḥmed-i Mursel gibi ayı ikiye bölersin.

Şair, Mekke'deyken yazıp Gazne'ye gönderdiği kasidesinde *Sultan Sa'îd* için dua ve niyazda bulunmuştur:

در خانه خدای و به بالین مصطفی

گفتم دعای ملک و نمودم ولای شاه (ق. ۱۷/۸۳)

Tanrı'nın evinde ve Muştafa'nın kabrinde şahın mülküne dua ettim ve onu ululadım.

Behrâmşâh için kaleme alınan kasideden alınan aşağıdaki beyitte Hz. Peygamber'e dua ve niyazda bulunmaktadır:

خورشیدِ خُلد خواجه دنیا و آخرت

سلطانِ شرع و صاحبِ کونین مصطفی (ق. ۳۸/۹۸)

Cennetin güneşi, dünya ve ahiretin efendisi, şeriatın sultanı, iki dünyanın sahibi, Muştafa'dır.

2.6.3. Hz. Âdem

İnsanlığın atası, ilk insan ve ilk peygamberdir. Allah, tüm meleklerden ona secde etmesini istemiş, şeytan hariç tüm melekler secde etmiştir. Ancak cennette Hz. Havva ile mutlu bir şekilde yaşarken yasak meyveden yemeleri sonucu dünyaya gönderilmişlerdir. Dîvân'da Hz. Âdem'in cennetten çıkarılışı ve bundan duyduğu üzüntüye işaret vardır. Ayrıca "âdem" kelimesinin hem peygamber hem de *ben-i âdem* (insanoğlu) anlamıyla tevriyeli kullanımı da söz konusudur:

مثالِ چشمِ آدم شد مگر ابر / دلیلِ لطفِ عیسی شد مگر باد (ق. ۳/۱۵)

Bulut hariç, her şey Âdem'in gözüne misâl oldu; rüzgâr hariç, her şey 'Îsâ'nın lütfuna delil oldu.

Aşağıdaki beyitte, işlediği günay sebebiyle cennetten kovulan Hz. Âdem'in bu olayına atıfta bulunmaktadır:

یا سوی آدم سرگشته‌ای رفته ز بهشت

روحِ قدسی مددِ روضهٔ رضوان آرد (ق. ۵/۲۰)

Ya cennetten bir azgın, Âdem'e doğru gitmiştir de kutsal ruh Ravza-i Riżvân'dan yardım getirir.

Aşağıdaki beyitte dünyanın ve Hz. Âdem'in yaratılışı hakkında felsefî bir bakış ortaya konulmaktadır:

کان بود کُلّ عالم و او بود آفتاب / مس بود خاکِ آدم و او بود کیمیا (ق. ۴۱/۹۸)

Bütün âlem madendi ve o da güneşti. Âdem'in toprağı, bakırdı ve o da kimyaydı.

2.6.4. Hz. Dâvûd

Hz. Suleymân'ın babasıdır. Nebî peygamberlerdendir. Kur'ân-ı Kerîm'de, Bakara sûresi, 251. âyette Câlût'u öldürmesinden sonra Dâvûd'a hem hükümdarlık hem de hikmet (nübüvvet) verildiği bildirilmiştir. Demiri işleyip zırh yapması da diğer bir özelliğidir.¹¹⁷ Güzel sesiyle meşhurdur. Zebûr'u okuduğunda sesi duyan kâfirler, ruhunu teslim eder, dağlar ise ona eşlik edermiş.¹¹⁸

Dîvân'da bir beyitte sesinin güzelliğine vurgu yapılırken aşağıdaki beyitte de Sultan *Maḥmûd Buğra Ḥân* ve oğlunun kahramanlıkları methedilirken Suleymân ve Dâvûd peygamberler anılarak telmihte bulunulmuştur.¹¹⁹

Memduh ve oğlu, Hz. Dâvûd ve Hz. Suleymân'a teşbih edilmiştir:

یا که دانست که هرگز پدری و پسری فرّ داود و سلیمان پیمبر گیرند (ق. ۱۹/۲۹)

Bir baba ve bir oğulun, Dâvûd'un ve Suleymân'ın ihtişamına erişeceklerini kim bilebilirdi!

2.6.5. Hz. Ḥârûn

Mûsâ peygamberin kardeşidir. O'nun yardımcısı olarak İsrâiloğulları'na gönderilmiştir. Kur'ân'da 20 yerde adı anıldığı halde hayatı ve faaliyetleri hakkında pek bilgi yoktur. Hz. Mûsâ, Fir'avn'a gitmekle görevlendirilince dilinin peltek olduğunu söyleyerek güzel konuşan kardeşi Ḥârûn'un kendisine yardımcı olarak verilmesini istemiş, bu isteği kabul edilerek ona peygamberlik verilmiştir.

Hz. Ḥârûn'un adı *Sultan Mes'ûd Şâh*'in mersiyesinde ordusunu övmeye bir vesile olarak kullanılmıştır:

ماہِ موسی دست شد هارون لشکرهای تو

زان جلاجل های گردان مُنَوَّر می کشد (ق. ۱۸/۲۶)

¹¹⁷ Ömer Faruk Harman, "Dâvûd", *TDVİA*, IX/21-24.

¹¹⁸ S. Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîḥât*, s. 266-267.

¹¹⁹ Hz. Dâvûd'un sesinin güzelliğine örnek beyit için bk. *Tez*, s. 119, (K. 72/31).

Mûsâ'nın ayı, senin askerlerinin Hârûn'una el oldu da, o dönen çingiraklardan dolayı aydınlanıyordu.

2.6.6. Hz. İbrâhîm

Âzer oğlu, Allahın elçisi, put kırıcı, İsmâ'îl ve İshâk peygamberlerin babasıdır. Hz. İbrâhîm, Kur'ân-ı Kerîm'de kendisinden en çok söz edilen büyük peygamberlerden biridir. Kur'ân-ı Kerîm'de İbrâhîm peygamberle ilgili birçok kıssa vardır. Babasının Nemrûd'un şerrinden korkup mağaraya sığınması ve İbrâhîm'in orada dünyaya gelmesi, büyüyüp dışarı çıktığında önce bazı varlıkları Tanrı sayıp sonra muhakemesiyle bunların Tanrı olamayacağını anlaması, putperest kavminin kendini ateşe attığı halde ateşin onu yakmaması, eşi Sâre ve yeğeni Lût ile birlikte Nemrûd'un ülkesini terk edip önce Mısır, daha sonra Filistin'e yerleşmesi, karısı Sâre'nin Hacer'i kıskanması üzerine Hacer ile İsmâ'îl'i Mekke civarına götürmesi, oğlu İsmâ'îl ile Kâbe'yi inşa etmesi, nihayet oğlu İsmâ'îl'i kurban etmeye kalkıp bu imtihanı başarıyla geçmeleri en önde gelen hâdiselerdir.¹²⁰

Dîvân'da başta oğlu İsmâ'îl'i kurban etme hâdisesi ve ateşe atıldığında ateşin onu yakmayıp bir gül bahçesine dönmesi olmak üzere çeşitli olaylara gönderme yapılmıştır.¹²¹

Aşağıdaki beyitte *Behrâmşâh*'ın, vefat eden oğlunu toprağa vermesi, Hz. İbrâhîm ve Hz. İsmâ'îl arasındaki ilişkiye benzetilerek telmih yapılmıştır:

خلیل وار چو فرزندِ خویش را خسرو

به حق سپرد و حوالت به فضلِ یزدان کرد (ق. ۱۷/۲۲)

Padişah, Halîl gibi kendi çocuğunu Hakk'a emanet edip Tanrı'nın merhametine havale etti.

Şair, *Ebû 'Alî Hasan b. Aḥmed*'in devlet için yaptıklarını methetmek için onu İbrâhîm peygambere benzeterek tıpkı onun Kâbe'yi inşa ettiği gibi sen de devleti inşa ettin, demektedir:

چنان که کعبه ملت بنا نهاد خلیل خجسته کعبه دولت بنا نهاد توی (ق. ۲۹/۹۶)

Milletin Kâbe'sini Halîl yaptığı gibi, devletin mübarek Kâbe'sinin temelini

¹²⁰ Ö. F. Harman, "İbrâhîm", *TDVİA*, XXI/266-272.

¹²¹ *Tez*, s. 660, (K. 44/6).

sen koydun.

Seyyid, memduhu *Behrâmşâh*'ın güzelliğini Yûsuf ve İbrâhîm peygamberlere göndermede bulunarak ifade etmektedir:

زهی چو یوسف در حسن و همچو ابراهیم

بر آن دو عارضِ تو گشته مهربان آتش (ق. ۷/۵۰)

Sana ne mutlu! Güzellikte Yûsuf gibisin ve ateşin o iki yanağında merhametli oluşunda İbrahim gibisin.

طبعم چو آتش‌تر و هر دم خلیل‌وار

خوشبو گلی دگر دمد از آتش‌ترم (ق. ۴/۵۷)

Tabiatım ateş gibi ve her an Hâlîl gibi yeni hoş kokulu bir gül, ateşimden çıkar.

2.6.7. Hz. İdrîs

Kur'ân'da adı geçen peygamberlerdendir. Adı iki yerde geçmektedir. Sadık ve sabredenlerden olduğu ve Allah'ın onu yüce bir makama yükselttiği belirtilmiştir.¹²²

Dîvân'da adı bir yerde büyüklüğüne işaret edilerek geçmektedir. Şair Behrâmşâh'ı güzellikte Hz. Dâvûd'a, yücelikte Hz. İdrîs'e, nizamda Hz. Suleymân'a ve hikmette Hz. Loqmân'a teşbih etmektedir:

به حُسنِ نغمَتِ داوود و رفعتِ ادریس

به نظمِ ملکِ سلیمان و حکمتِ لقمان (ق. ۳۱/۷۲)

Güzellikte Dâvûd'un nağmesi ve İdrîs'in yüceliği, Suleymân'ın mülkü ve Loqmân'ın hikmeti gibidir.

2.6.8. Hz. 'İsâ

Dört büyük peygamberden biridir. Mesîh olarak da anılmaktadır. Kur'ân'da *İbn-i Meryem* şeklinde de geçmektedir. Kendisine kitap olarak İncil verilmiştir.

¹²² *Kur'ân-ı Kerim*, Meryem sûresi, 56, 57. âyet; Enbiyâ sûresi, 85. âyet.

Babasız olarak dünyaya gelmiştir. Bu özelliği Hristiyanlarca Allah'ın oğlu olduğu düşüncesini doğurmuş, teslis inancının doğmasına yol açmıştır. Birçok mucizesi vardır. Babasız dünyaya gelişi, annesi Meryem'i iffetsizlikle suçlayan kavmine 'Îsâ'nın bebekken dile gelip cevap vermesi, mesajından hoşlanmayan Yahudilerin onu öldürmek istemeleri üzerine Allah'ın onu kendi katına yükseltmesi, nefesiyle ölüyü diriltmesi, körü iyileştirmesi, gökten sofrayı indirmesi, az yemekle çok kişiyi doyurması, en önemlisi de Hz. Peygamberin geleceğini müjdelemiş olmasıdır.

Aşağıdaki beyitte Hz. 'Îsâ'nın göğe yükseltilmesi olayına telmihte bulunulmuştur:

در زمین هر لحظه چون قارون فروتر می شدم

چون مسیح هر دم اکنون چرخ برتر می کشد (ق. ۴/۲۶)

Yeryüzünde her an Kârûn gibi alçalıyordum. Şimdi ise Mesîh gibi felek beni her an yukarıya çekiyor.

هم نشیب مرکز را فرق قارون تکیه جای

هم فراز کنگرہ اش را پای عیسی تکیه گاه (م. ۳/۳۴)

Hem Kârûn'un başı tahtının kurulduğu yere dayanak hem de 'Îsâ'nın ayağı hisarının zirvesine dayanaktır.

Dîvân'da Hz. 'Îsâ denilince akla ilk gelen; onun nefesiyle, Allah'ın izniyle, ölüleri diriltmesi olayıdır. Hz. 'Îsâ ile ilgili birçok beyitte bu olaya gönderme yapılmıştır:

جان دادن خُفّاش به دم کارِ مسیح است

ور نی بکنند از گل صد مرغ کلالی (ق. ۳۲/۹۲)

Yarasaya üfleyerek can vermek, Mesîh'in işidir. Yoksa balçıkla bir çanakçının yüz kuş yapması kolaydır.

Aşağıdaki beyitte de şair, Hz. 'Îsâ'nın göğe çıkarılışına göndermede bulunarak ölümü hatırlamaktadır:

کی بو که قدم از این جهان بر گیرم چون عیسی راه آسمان بر گیرم (ر. ۱/۱۲۸)

Bu dünyadan ne zaman 'Îsâ gibi, göğün yoluna el ayak tutacağım.

2.6.9. Hz. Loqmân

Kur'ân'ın 31. sûresi, Loqmân sûresidir. Peygamber olup olmadığı tartışmalıdır. Bu âyetlerde, kendisine hikmet verildiği ve kendisinin oğluna verdiği nasihatler vardır. İslamiyetten önce Araplar arasında meşhur olan Loqmân ile Kur'ân'da bahsedilen Loqmân'ın aynı kişiler olmadığı düşünülmektedir. Hekimliğin atası olarak kabul edilmektedir.¹²³

Hz. Loqmân'ın adı, Dîvân'da bir yerde geçmektedir:

به حسن نغمت داود و رفعتِ ادريس

(ق. ۳۱/۷۲) به نظم ملک سليمان و حکمت لقمان

Güzellikte Dâvûd'un nağmesi ve İdrîs'in yüceliği, Suleymân'ın mülkü ve Loqmân'ın hikmeti gibidir.

2.6.10. Hz. Mûsâ

“Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslam inançlarına göre büyük bir peygamberdir. İsrâiloğulları'nı Fir'avn'ın zulmünden kurtarıp hürriyete kavuşturmuştur. 40 yaşlarında kendisine nübüvvet görevi verilmiştir. Sihirbazları alt eden mucizesinden sonra İsrailoğullarıyla birlikte Mısır'dan çıkmasına izni verilir. Ancak Fir'avn daha sonra pişman olur, ordusuyla peşlerine düşer ve Mûsâ'nın mucizesiyle Kızıldeniz'de boğulur. Mûsâ, kavmine yolculukları boyunca birçok mucize göstermiş, Sînâ dağına geldiklerinde Allah, emir ve yasaklarını bildirmiştir. Kavmine dönen Mûsâ, onların Sâmirî'nin buzağısına taptıklarını görünce onları cezalandırmıştır. Daha sonra affedilmeleri için Allah'a yalvarmıştır. Kur'ân'da 34 sûrede ve 136 yerde kendisinden zikredilmektedir.”¹²⁴

Dîvân'da Hz. Mûsâ'nın Allah ile konuşması, beraberindeki halkının Sâmirî'nin buzağısına tapması ve beyaz el (yed-i beyzâ) mucizesi ve Allah ile Tur dağında konuşması mucizeleri başta olmak üzere, Hz. Mûsâ ile ilgili birçok olaya atıf yapılmıştır. Bazı beyitlerde Hz. Mûsâ'nın el mucizesiyle Hz. 'Îsâ'nın nefesi birlikte söylenerek konuya vurgu yapılmış olur. Bu olaylar bazen de teşbih unsuru olarak

¹²³ Ö. F. Harman, “Loqmân”, *TDVİA*, XXVII/205-206.

¹²⁴ Ö. F. Harman, “Mûsâ”, *TDVİA*, XXXI/207-213.

kullanılmıştır.¹²⁵

Şair aşağıdaki beyitte, Hz. Mûsâ'nın bütün haşmetine rağmen bir şekilde kötülüğün devam ettiğini söyleyerek yaşadığı döneme gönderme yapmaktadır:

موسی بدان کمال بیفتد به گوشه‌ای

کز بانگِ گاوِ سامری اندر میان فتاد (ق. ۱۴/۱۶)

Mûsâ, onca kemâliyle bir köşeye yığılır; çünkü Sâmirî'nin ineğinin sesi ortalığı sarmıştır.

به راحت دم جان بخش عیسی مریم

به نورِ وادی ایمن به موسی عمران (ق. ۳۰/۷۲)

Meryem'in 'Îsâ'sının can bahşeden nefesinin rahatlığına, güvenilir vadinin nuruna ve 'İmrân'ın Mûsâ'sına... -

آن جزع بین که کفِ موسیش ساحریست

وان لعل بین که بر لبِ عیسیش همدمی است (غ. ۴/۸)

O nazarlığı gör ki Mûsâ'nın avucu gibi sihirlidir. O yakutu gör ki o, 'Îsâ'nın dudağının hemdemidir.

مددی از دم عیسی است نسیم ثری از کفِ موسی است چمن (ق. ۳/۷۵)

Nesîm, 'Îsâ'nın nefesinden ulaşan bir yardımdır. Çimen, Mûsâ'nın avucundan düşen topraktır.

2.6.11. Hz. Nûh

Büyük peygamberlerdendir. Kendisine inanmayan kavmi, meşhur Nûh Tufanı ile helâk olmuştur. Çok uzun yaşayan peygamberlerdendir. Tufanın Hz. Nûh'un 600 yaşındayken başladığı rivayet edilir. Kur'ân'da 28 sûrede ve 43 yerde adı geçmektedir. 71. sûre onun adını taşır, onun tevhit mücadelesi anlatılır. Rivayete göre insanlar Hz. Nûh'a kadar tevhit inancıyla yaşamış, putperestlik ilk defa Nûh'un kavmiyle ortaya çıkmıştır.¹²⁶

¹²⁵ Hz. Mûsâ'yla ilgili olarak bk. *Dîvân*, s. 43, (K. 22/21), s. 93, (K. 45/6), s. 127, (K. 62/21), s. 154, (K. 72/60), s. 187, (K. 91/25), s. 330, (R. 51/2), s. 266, (G. 8/4).

نَقَلْتُ مِنْ أَصْلَابِ النَّبِيِّينَ آدَمَ وَ شِيثَ وَ نُوحَ وَ الْخَلِيلَ الْمَوْحِدَ (ق. ٩٨/٣٣)

Nebîlerin neseplerinden olan Âdem, Şit, Nûh ve tek İlahâ inanan Hâlîl'in kıssalarından naklettim.

2.6.12. Hz. Suleymân

“Hz. Dâvûd’un oğludur. İsrailoğulları’na gönderilmiştir. Hükümdar-peygamberdir. Babası gibi kırk yıl krallık yapmıştır. Hz. Suleymân’ın gerçekleştirdiği önemli işlerden biri, bugünkü Mescid-i Aksa’nın bulunduğu yerde mabedin inşa edilmesidir. Suleymân, Allah için yaptırdığı mabedin ardından kendisi için inşası on üç yıl süren bir saray yaptırmıştır. Hayvanların ve kuşların dilinden anlıyordu. Emrindeki kuşlardan biri, meşhur efsanevî kuş Hüthût idi. Kur’ân’da on altı yerde ismen geçmektedir.

Hz. Suleymân’ın Hz. Dâvûd’un oğlu ve vârisi olduğu, üstün kılındığı, şükreden, salih, hâkim, anlayışlı bir kul olduğu bildirilmekte, keskin zekâsı,engin bilgisi ve hikmetiyle karmaşık meseleleri kolayca çözüme kavuşturma yeteneğinden söz edilmektedir. Hz. Suleymân’ın emrine, kasırga gibi esen rüzgâr verilmiştir.

Hz. Suleymân, Sebe melikesine (Belkıs) müslüman olup Allah’a teslim olmaya davet eden bir mektup göndermiş; melike mektuba karşılık olarak Hz. Suleymân’a gönderdiği hediyelerin kendisine geri gelmesi üzerine Hz. Suleymân’ı sarayında ziyarete gitmiş ve orada kendi tahtıyla karşılaşınca kendisine gelen bir ilim yoluyla daha önce gerçeği görüp müslüman olduğunu Hz. Suleymân’a söylemiştir.

Kur’ân’da yer alan bilgiye göre şeytanlar Hz. Suleymân’ın hükümranlılığı hakkında yanlış sözler ortaya atmışlar, yahudiler de bu gerçek dışı şeyleri kabul etmişlerdir. Allah Teâlâ Bakara sûresi 102. âyette: “Halbuki Suleymân kâfir de olmamış, büyü de yapmamıştır.” buyurmaktadır. Ayrıca Sebe sûresi, 14. âyette de esasına dayalı vaziyette iken vefat etmiş olduğu, emrinde çalışan cinlerin, ancak ağaç kurdu asayı yiyip de Suleymân yere düşünce öldüğünü anladıkları şeklinde bilgiler verilmektedir. Hz. Suleymân’ın kırk yıl saltanat sürdüğü ve elli üç yaşında (bazı kaynaklarda elli iki yaşında) vefat ettiği nakledilmektedir.”¹²⁷

Hz. Suleymân’ın mülkü, ihtişamı, dağlara, rüzgârlara vb. emir verebilmesi

¹²⁶ Ö. F. Harman, “Nûh”, *TDVİA*, XXXIII/224-227.

¹²⁷ Şinasi Gündüz, “Suleymân”, *TDVİA*, XXXVIII/56-60.

gibi mucizeleri, çeşitli şekillerde konu edilmiştir:

میران چو باد ملکِ سلیمان که هر که هست

چون هدهد است یکسره بگسسته تاج را (ت. ۶/۴/۱۴)

Emirler, Suleymân'ın mülkündeki rüzgâr gibidirler; kim olursa olsun hepsi tacı yolunmuş Hüthüt gibidirler.

ز یمن آنک هدهد را طلب کرد سلیمانی به ملکِ خود دگر یافت (ق. ۱۰/۱۳)

Hüthüt'ü çağırmasının bereketinden, kendi mülkünde başka bir Suleymânlık buldu.

Şair, *Mes'ûd Şâh*'ı Hz. Hızır'a ve İskender'e, tahtını da Hz. Suleymân'ın tahtına benzeterek devletin ihtişamını methetmektedir:

خورد بر تختِ سلیمان همچو خضر

چیست مطلوبش که لشکر چون سکندر می کشد (ق. ۱۳/۲۶)

Hızır gibi Suleymân'ın tahtına kuruldu. Onun talebi nedir ki İskender gibi ordu gönderiyor.

2.6.13. Hz. Şîr

“Hz. Âdem ve Havva'nın üçüncü oğullarıdır. İslami kaynaklarda Şîr'in peygamber olduğu, babası Âdem'e indirilen suhufu topladığı, Allah'ın ona da sayfalar indirdiği rivayet edilir. Taberî, Âdem öldükten sonra Allah'ın Hz. Şîr'e elli yaprak indirdiğini yazar. Kendisine indirilen suhufta hikmet, kimya, simya, riyazî ilimler ve bazı sanatlardan bahsedildiği nakledilir. Âdem'in çocukları arasında en güzeli, en faziletlisi, en sevileni ve kendisine en çok benzeyenidir. Hz. Şîr döneminde insanlığın yeryüzüne dağıldığı ve Hz. Şîr'in 1000 şehir kurduğu rivayet edilir. Hz. Şîr, Mekke ve Kâbe ile de ilişkilendirilir. Onun Mekke'de yaşadığı, Kâbe'yi çamur ve taş kullanarak inşa ettiği, 912 yaşında vefat ettiğinde Kâbe yakınındaki Ebûkubey's'te defnedildiği rivayet edilmiştir. Müslüman âlimler Hz. Peygamber'in soy kütüğü içerisinde Şîr'e de yer verirler.”¹²⁸ Dîvân'da adı bir yerde geçmektedir.¹²⁹

¹²⁸ Ş. Gündüz, “Şîr”, *TDVİA*, XXXIX/214-215.

¹²⁹ *Tez*, s. 123, (K. 98/33).

2.6.14. Hz. Yâ'kûb

“Hz. İshâk’ın oğlu Hz. Yâ'kûb, Kur’ân-ı Kerîm’e göre peygamber ve İsrailoğulları’nın isim babasıdır. Kur’ân-ı Kerîm’de Hz. Yâ'kûb’dan hem bu isimle hem de İsrail diye bahsedilmektedir. Hz. Yâ'kûb adı on sûrede on altı defa geçer. Hz. Yâ'kûb, Hâlîl’in (İbrâhîm) torunu, Zebîh’in (İshâk) oğlu, Şiddîk’in (Yûsuf) babası, Esbât’ın şeyhi, Beni İsrail peygamberlerinin atası, İsmail’in kardeşinin oğludur. Kırk veya yetmiş yıl hüznün içinde yaşamış, Yûsuf’un gömleğinin kokusunu 80 fersahtan almıştır. Hz. Yâ'kûb, oğlu Yûsuf’un yokluğunda Bunyamin de yanından ayrılınca üzüntüden iki gözüne ak düşmüş, oğlu Hz. Yûsuf’un gönderdiği gömleği yüzüne sürerek gözleri açılmıştır. Kaynaklarda duasının bereketiyle bir koyunun tek batında dört kuzu doğurması, sesinin üç konak mesâfeden duyulacak kadar gür olması, attığı okun çok uzaklara gitmesi, duasıyla dağları yerinden oynatması, oğlu Yûsuf hakkında kurtlarla konuşması, çok uzak mesâfeden Yûsuf’un kokusunu alması gibi mucizeleri nakledilir. Edebiyatta daha çok etkili duasıyla anılan Hz. Yâ'kûb’la ilgili bilgiler Kuran’da Yûsuf sûresinde yer alır.”¹³⁰

Hz. Yâ'kûb Dîvân’da, Yâ'kûb isminin yanında, *pîr-i Ken’ân, ğam ħorde-i Ken’ân* sıfatlarıyla anılmıştır. Oğlu Yûsuf’un kardeşlerince kuyuya atılıp ona öldü demeleri sonucu yıllar süren üzüntüsü, Hz. Yûsuf’un kuyudan kurtulup yüksek makamlara ulaşması teşbihlere konu edilmiştir.

Şair, buluttan yağmurun yağması, Hz. Yâ'kûb’un göz yaşlarına; gülün açması da, Hz. Yûsuf’un kuyudan kurtulup tahta yürümesine teşbih edilmektedir. Her iki teşbih, *Behrâmşâh*’ı methetmek için bir vesile olarak kullanılmıştır:

گریان شود سحاب چو یعقوب تا که گل

خندان رود ز چاه چو یوسف به تختِ بار (ق. ۱۵/۴۱)

Bulut, Yâ'kûb gibi ağlar. Gül, Yûsuf’un kuyudan çıkıp tahtına yürümesi gibi, neşeyle açılır.

بوی پیراهن یوسف که کند روشن چشم

باد گویی که به غم خورده کنعان آرد (ق. ۴/۲۰)

¹³⁰ Ö. F. Harman, “Yâ'kûb”, *TDVİA*, XLIII/274-276.

Rûzgâr gözü aydınlatan Yûsuf'un gömleğinin kokusunu sanırsın ki Ken'ân'ın hüznülüsüne getiriyor.

همیشه تا برود ذکر آنکه یوسف را چنان بزرگ دعا های پیر کنعان کرد (ق. ۲۰/۲۲)

Yûsuf'u o kadar yüceltenin Ken'ânlı ihtiyarın (Yak'ûb) duaları olduğunun bahsi hep geçiyor.

2.6.15. Hz. Yûsuf

Hz. Yâ'kûb'un oğludur, İsrailoğulları'na gönderilmiştir. Hz. Yâ'kûb tarafından çok sevilmesi sebebiyle kardeşleri tarafından kıskanılır ve bir kuyuya atılır. Mısır'a giden bir kervan tarafından köle olarak Mısır'a götürülür. Efendisi 'Azîz'in karısı Zuleyhâ çok yakışıklı olan Yûsuf'a karşı arzu duyar. Hz. Yûsuf kabul etmeyince iftiraya uğrar ve zindana düşer.

Mısır kralının gördüğü rüyaları doğru bir şekilde yorumlaması, Hz. Yûsuf'un zindandan kurtulup Fir'avn'dan sonra ikinci adam konumuna yükseltilmesine vesile olur. Tıpkı gördüğü rüyada olduğu gibi 7 yıllık bereket döneminde tedbir alır, buğdayı biriktirir; kıtlık döneminde harcamaya başlar, işte bu dönemde Hz. Ya'kûb, buğday almaları için oğullarını Mısır'a gönderir. Neticede Hz. Yûsuf, babası ve kardeşlerini Mısır'a getirir. Kur'ân-ı Kerîm'de Yûsuf adı yirmi beşi Yûsuf sûresinde, En'am sûresi, 84. âyet ve Mu'mîn sûresi, 34. âyette birer kez olmak üzere yirmi yedi defa geçmektedir. Yûsuf kıssası Kur'ân'da aynı adı taşıyan sûrede bir bütünlük içinde verilmektedir.¹³¹

Dîvân'da Hz. Yûsuf'la ilgili kullanımlar şu şekildedir:

Hz. Yûsuf'un yakışıklılığına vurgu yapılması ve kuyudan çıkıp tahta ulaşması gibi olumlu bir olayla, topraktan yaratılan insanın canavar kesilmesi gibi bir olumsuz durum arasında zıtlık yönüyle bir ilgi kurulmuştur:

گه چو یوسف شاهی از چاه بر تختی رود

گه چو آدم صورتی از خاک جاناور شود (ق. ۲/۳۲)

Bazen Yûsuf gibi güzel yüzlü biri, kuyudan tahta yürür. Bazen topraktan, insan suretine benzeyen bir canlı olur.

Hz. 'Îsâ'nın göklere çıkarılması ve Hz. Yûsuf'un kuyuya atılmasıyla,

¹³¹ Ö. F. Harman, "Yûsuf", *TDVİA*, XLIV/1-5.

sevgiliyle âşık arasındaki ilişkinin inişli çıkışlı seyri arasında, benzerlik bağıyla irtibat kurulmuştur:

یار چو عیسیٰ به ماه برد باز چون یوسفم به چاه برد (غ. ۱/۲۶)

Sevgili, 'Îsâ gibi beni aya götürüp sonra yine Yûsuf gibi kuyuya saldı.

Hiz. Yâ'kûb'un, Yûsuf'un gömleğinin kokusunu kilometrelerce öteden alması onun hem gözünün aydınlatılmasına hem de üzüntüsünün hiç bitmemesine yol açmaktadır. Aynı şekilde kuyudan kurtulup tahta oturması, teşbih ilgisi olarak kullanılmıştır.¹³²

Hiz. Yûsuf'un, kuyudan tahta doğru olan seyri, babasının dualarının kabul edilmesine bağlanmıştır:

همیشه تا برود ذکر آنکه یوسف را چنان بزرگ دعا های پیر کنعان کرد (ق. ۲۰/۲۲)

Yûsuf'u o kadar yüceltenin Ken'ânlı ihtiyarın (Yak'ûb) duaları olduğunun bahsi hep geçiyor.

Selçuklu Sultanı *Muhammed oğlu Mes'ûd*'un vefatı üzerine Seyyid, kaleme aldığı mersiye tarzındaki terciibentte onu Hiz. Yûsuf'a benzeterek önce saltanata yürüdüğünü ancak vefatıyla birlikte ikbalinin kuyuda kaldığını söyleyerek üzüntüsünü dile getirmektedir:

ای رفته همچو یوسف بر تخت مملکت

اقبال را ز هجر به چاهی گذاشتی (ت. ۳/۴/۴)

Ey Yûsuf gibi memleketin tahtına yürümüş olan! Ayrılıktan dolayı, ikbali kuyuya bırakmışsın.

2.7. DÖRT HALİFE

Kendi nesebini Hiz. 'Alî'ye bağlayan Seyyid Hasan-i Gaznevî, sünnî mezhebine bağlı bir şair olarak Dîvân'ında dört halifeye yer verir. Onları birbirinden ayırt etmez. Onların İslam tarihinde meşhur olan lakap ve özelliklerinden kendisi de saygı ve sevgiyle bahseder.

İlk müslümanlardan ve Hulefâ-yi Râşidîn'in birincisi olan Ebû Bekr,

¹³² Örnek için bk. *Tez*, s. 126, (K. 20/4).

Dîvân'da doğruluğu, peygamberimize olan sadakati ve onunla olan mağara arkadaşlığı konularıyla ilgili olarak, *Emîru'l-mu'minîn*, *Bû Bekr* ve *Yâr-i Ğâr* şeklinde geçmektedir.¹³³

Seyyid Hasan, diğer şahsiyetlerde olduğu gibi, dört halifenin özelliklerini de memduhlarını methetmede bir vesile olarak kullanmaktadır. Aşağıdaki beyitte de *Mes'ûd Şâh*'ın mersiyesinde onu dört halifenin her bir özelliğiyle nitelendirerek methetmektedir:

صدقِ بو بکريت بر عدلِ عمر دارد همی

شرم عثمانیت سوی علم حیدر می کشد (ق. ۲۵/۲۶)

Sendeki Ebû Bekr sadakati, seni hep 'Omer'in adaleti üzere tutar; sendeki 'Osmân hayası, seni hep Haydar'ın ilmine yöneltir.

به من بو بکر حیدر تازه تازه همی در وی گل خندان فرستد (م. ۱/۱۱)

Ebû Bekr, Haydar, bana sürekli onunla yeni yeni açmış güller gönderir.

Ḥulefâ-yi Râşidîn'in ikincisi olan Hz. 'Omer, sünî bir anlayışa sahip olan şair tarafından adaleti, haşmeti ve insafı yönüyle öne çıkarmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte *Behrâmşâh*'ın adaletli ve iyiliksever yönünü vurgulamak için hem Hz. 'Omer'den hem de Hz. 'Alî'den temsil getirmektedir:

مکارم را چو بر خیزد امل جود علی یابد

مظالم را چو بنشیند جهان عدلِ عمر گیرد (ق. ۱۳/۲۴)

Zulüm yok olunca, cihanda 'Omer'in adaleti hâkim olur; iyilikler yükselince de vicdan, 'Alî'nin cömertliğini kazanır.

Şair, *Behrâmşâh*'ı yiğitlikte Hz. 'Alî'ye, doğru sözlülükte Hz. Ebû Bekr'e, haşmetiyle Hz. 'Omer'e ve hayasıyla Hz. 'Osmân'a benzeterek yüceltmektedir:

به مردی علی و راستگویی بو بکر به صولتِ عمر و شرمرویی عثمان (ق. ۳۲/۷۲)

Yiğitlikte 'Alî, doğru sözlülükte Ebû Bekr, haşmetiyle 'Omer, hayasıyla 'Osmân'dır.

İlk müslümanlardan ve Ḥulefâ-yi Râşidîn'in üçüncüsüdür olan Hz. 'Osmân Dîvân'da bir yerde *zu'n-nûreyn*¹³⁴ lakabıyla anılmıştır:

¹³³ Bu konu ile ilgili olarak bk. *Tez*, s. 307, (K. 44/1).

و عثمان ذوالنورین کاتبِ وحیه فتی جمع القرآن لم نَتَبَدَّ (ق. ۱۱/۹۸)

Vahiy kâtibi olan ‘Osmân-i Zu’n-nûreyn, Kur’ân’ı dağılmadan toplayan mert kişidir.

Hız. Peygamber’in damadı ve Hulefâ-yi Râşidîn’in dördüncüsü olan Hız. ‘Alî, Dîvân’da asaleti, ilmi ve kahramanlığı yönüyle methedilmiştir. Şair bir beyitte Haydâr lakabını da anmıştır.

Aşağıdaki beyitte Hız. ‘Alî’nin soyundan geldiği anlaşılan *Sipehsâlâr ‘Alî b. El-Huseyn-i Mâhûrî*’yi methetmekte, onu yakuta benzetmektedir:

نه چنو باشد هر کو بود از نسل علی

گرچه از کوه بود لعل مدان هر حجری (ق. ۱۸/۹۰)

‘Alî’nin neslinden olan herkes onun gibi olamaz; yakut dağda olsa da her taşı (yakut) sanma!

Şair *Behrâmşâh*’ın ilmini Hız. ‘Alî’ye, adaleti de Hız. ‘Omer’e teşbih edilmiştir:

علم علی تو داری و آیین خوب تو آئینه‌دار صورتِ عدلِ عمر شده است (ق. ۳/۹)

Sende ‘Alî’nin ilmi var ve senin iyi davranışın, ‘Omer’in adaletli yüzünün aynacısı olmuştur.

Şair, bir savaş esnasında *Maḥmûd Buğra Hân*’ı ve ordusunu yiğitlikleri nedeniyle Rustem’e ve Hız. ‘Alî’ye teşbih etmektedir:

اندر آن رزم که گردان دلِ رستم یابند

اندر آن حال که مردان پی حیدر گیرند (ق. ۳۱/۲۹)

İşte o savaşta yiğitler, Rustem’in yüreğine bürünürler. İşte o halde erler, Haydar’ın peşinden giderler.

2.8. EHLİBEYT

Seyyid Ḥasan çeşitli vesilelerle ehlibeyti anar. Ehlibeyt içerisinde özellikle Hız. Fâtıma, Hız. Ḥasan ve Hız. Huseyn’e ayrı bir önem atfeder. Bununla beraber

¹³⁴ İki nur sahibi.

Seyyid'in şîi olduğu yolunda Dîvân'da bir emâre yoktur:

چو کرد حج و زیارت سلیم باشد اگر به سوی آل محمد سلام نفرستاد (م. ۹/۹)

Haccedip ziyarette bulununca ehlibeyte selâm göndermeyen saftır, küt akıllıdır.

Hız. Peygamberin soyunu devam ettiren kızı olan Hız. Fâtıma, Hız. 'Alî'nin eşi, Hız. Hasan ve Hız. Hüseyin'in annesidir. "Zehrâ" sıfatı ön plana çıkmıştır. Dîvân'da da bu sıfatıyla anılmıştır:

داند جهان که قره عین پیمبرم شایسته میوه دل زهرا و حیدرم (ق. ۱/۵۷)

Peygamberin gözünün nuru olduğumu dünya âlem bilir. Zehrâ ve Haydar'ın gönül meyvesine lâyığım.

Hız. Hasan, Hız. Fâtıma ile Hız. 'Alî'nin büyük oğludur. *Muctebâ, taķı, zekî ve şibt* lakaplarıyla tanınan Hız. Hasan halim selim, cömert, sâkin, vakarlı, siyaset ve fitneden kaçınan bir yaratılışa sahipti.¹³⁵

Seyyid Hasan, nesebini Hız. 'Alî'nin soyuna dayandırması, Hız. Hasan'ın fazileti gibi özellikleri nedeniyle adını dile getirmiştir:

فرزانه حسین حسن احمد خاصه

آن کرد خدایش ز همه خلق خلاصه (ت. ۸/۱۱۶)

Faziletli Hasan'ı, Hüseyin'i ve özellikle Ahmed'i Allah, bütün halkın hülâsası yapmıştır.

از پی آنکه حسن نام و حسینی نسیم

کارِ ناسازم چون کارِ حسین و حسن است (ق. ۲۹/۱۲)

Hasan adlı ve Hüseyin nesepli olduğum için isim de Hasan ve Hüseyin'in işi gibi yolunda gitmedi.

Hız. Hüseyin Hız. Fâtıma ile Hız. 'Alî'nin küçük oğludur. Yezîd'in halifeliğine biat etmeyince Yezîd'in adamları tarafından hicrî 10 Muharrem 61; miladî, 10 Ekim 680 yılında şehit edilmiştir. Şîi dünyası, şehadetini şîiliğe hayat veren bir kaynak telakkî ederek içtimaî ve siyasî hayatın parolası haline getirmiştir. Şehadeti, tüm İslam şairlerinde olduğu gibi Seyyid'in şiirlerine de yansımıştır.¹³⁶

¹³⁵ Ethem Ruhi Fığlalı, "Hasan", *TDVİA*, XVI/282-285.

Aşağıdaki beyitte de *Şerefu'l-mulk Ebû 'Alî'nin* matemi Hz. Huseyn'in matemine teşbih edilmiştir:

والله که ماتم شرف الملک ابو علی از ماتم حسین علی هست یادگار (ق. ۲۰/۳۷)

Vallah ki Şerefu'l-mulk Ebû 'Alî'nin matemi, 'Alî'nin oğlu Huseyn'in mateminden yadigârdır.

لاله غرقه به خون همچو حسین سوسن زنده نفس همچو حسن (ق. ۴/۷۵)

Kana bulanmış bir lâle, Huseyn gibi... Diri nefesli süsen, Hasan gibi...

Şair aşağıdaki beyitte muhtemelen Hz. Huseyn'i kastetmekle beraber, şiir *'Alî b. Huseyn'e* atfedildiği için ustalıkla hem de memduhunu kastederek övgüde bulunduğunu söylemek imkân dışı olmasa gerektir:

آفتاب همه سادات حسین آن کامروز

نیست در خطه اسلام چنو ناموری (ق. ۱۲/۹۰)

Bütün seyyitlerin güneşi Huseyn'dir; çünkü bugün İslam âleminde onun gibi şöhreti olan biri yoktur.

2.9. AHİRET ile İLGİLİ UNSURLAR

Kuvvetli bir dinî inanca sahip olan ve esas itibariyle vaiz olduğunu bildiğimiz Seyyid Hasan-i Gaznevî, Dîvânı'nda başta dünyanın faniliği, cennet, cehennem ve kıyamet günü olmak üzere, ahiret hayatına ait çeşitli unsurlar yer almaktadır.

Dîvân'da söz konusu unsurlar çeşitli vesilelerle memduhun övgüsünde bir sebep olarak kullanılmıştır.

2.9.1. Ahiret : ('Uqbâ)

Allah'ın emriyle İsrâfîl'in Sûr'a üflemesiyle başlayacak olan ebedî hayatın adıdır. Dîvân'da dünya kelimesiyle karşılaştırılarak kullanılmıştır.

Seyyid Hasan, *Muhammed b. Ebû Manşûr*'un Kâbe'yi tamir ettirmesi nedeniyle onun için kaleme aldığı kasideden seçilen aşağıdaki beyitte, onun ahirete

¹³⁶ E. R. Fırlalı, "Huseyn", *TDVİA*, XVIII/518-521.

dünyadan daha çok önem veren bir kişilik olduğunu vurgular:

بسازد کارِ عقبی از کفایت نگیرد نام دنیا از حقارت (ق. ۳/۳)

Ahiret hayatının işini lâıyıkıyla yapar. Dünyanın ismini zilletten ayırmaz.

2.9.2 ‘Arş ve Kursî

İslam felsefecilerine göre sekizinci feleğe “kursî”, dokuzuncu feleğe ise “arş” denir. Atlas feleği ise bunların dış kısmında ve hepsini kuşatmaktadır. Arş kelimesi Kur’ân-ı Kerim’de Â’râf sûresi 53. ve Tâhâ sûresi 95. âyette geçmektedir.¹³⁷

آسمان کو بر درِ رحمت معلق حلقه‌ایست

همچو کرسی عرش را جز حلقه‌ای بر در نیافت (ت. ۳/۱۳)

Gökyüzü, rahmet kapısında asılı bir halkadır. Kursî gibi olan arşın kapısında bir halkadan başka bir şey bulmadı.

سرِ چون قلم ز لوحِ وجودم بریده باد

گر تا به ساقِ عرش فرود آید این سرم (ق. ۳۳/۵۷)

Bu başım arşın dibine kadar alçalırsa, başım kalem gibi, bedenimin levhasından kesilsin.

2.9.3. Cennet: (Bihişt, Huld)

Dinlere gör farklılık göstermekle birlikte imanlı ve dünyada iyi işler yapan kimselerin öldükten sonra sonsuz bir mutluluğa kavuşacakları yerdir. Kelime sözlük anlamıyla *bitki ve ağaçları ile toprağı örten bahçe* demektir. Dîvân’da cennet ve cennetteki nimetlerle ilgili kavramları olumlu yönleriyle kullanılmıştır.

Beyitte, cennetin suyunun tadına ve kokusuna gönderme yapılmıştır:

آن تشنه چو سیرآب شد از جوی بهشت

می آیدم از خاکِ درش بوی بهشت (ر. ۲/۳۲)

¹³⁷ Ebûlfazl-i Muşaffâ, *Ferheng-i İşlâhât-i Nucûmî*, İntişârât-i Pejoheshgâh-i ‘Ulûm-i İnsânî ve Mutâla‘ât-i Ferhengî, Tahrân 1381 ş., s. 507.

O susamış, cennetin ırmağından suya kanınca, kapısının toprağından cennet kokusu alırım.

خشنود ز بهرام روان محمود می نازد از او به خلد جان محمود (ر. ۱/۸۱)

Maḥmūd'un ruhu Behrām'dan razıdır. Cennette Maḥmūd'un ruhu onunla gurur duyar.

Dîvân'da *heşt bihişt* ibâresiyle sık sık sekiz cennete atıfta bulunmaktadır, bunlar: *Ḥuld*, *Dâru's-selâm*, *Dâru'l-ḳarâr*, *'Adn*, *Me'vâ*, *Na'im*, *'İlîyyîn* ve *Firdevs* cennetleridir:

آن مسدس را هر شش جهت آورده سجود

وین مٹمن را در هشت بهشت ثمن است (ق. ۱۵/۱۲)

O altıgenin her altı yönünden secde etmiştir. Bu sekizgen, sekiz cennet ile kıymetlenir.

Aşağıdaki beyitte şair, *Ḳivâmu'l-mulk Aḥmed 'Omer*'in ismini cennetle, makamını da felekle karşılaştırarak ismine yakışan övgü olmadığını, makamına da yakışan bir mekânın bulunmadığını belirterek mübalağa yapmaktadır:

اگر جنت نهی نامش نه مدحی باشدش در خور

وگر گردون کنی وصفش نه جاهی گرددش افزون (ق. ۳/۷۹)

İsmi cennet koyarsan ona yakışan övgü bulunmaz. Feleğe benzetirsen onun makamını artırmamış olursun.

Cennet yerine kullanılan başka bir ifade de *Ravza-i Rıẓvân*'dır. Cennetin muhafızı olan *Rıẓvân* meleği ile çimeni, ağacı bol olan yer anlamına gelen *ravza* kelimelerinin terkiibinden müteşekkildir.¹³⁸

2.9.3.1. Firdevs

Kur'ân-ı Kerim'de, Kehf sûresi, 107. âyette: "İman edip makbul ve güzel işler yapanlara gelince onlara da konak olarak Firdevs cennetleri hazırlandı." şeklinde geçen Firdevs cenneti, ramazan ayıyla ilişkilendirilerek kullanılmıştır.

Şair, aşağıdaki beyitte dostu *Cemâle'd-dîn Aḥmed-i Ġâzî*'den ayrı kalmasının

¹³⁸ Örnek için bk. *Dîvân*, s. 212, (T. 4/2/7).

verdiği üzüntüyü dile getirirken, meleklerin onu görmekten dolayı sevineceğini söylemektedir. Anlaşıldığı kadarıyla Cemâle'd-dîn Aḥmed-i Gâzî, ramazan ayında vefat etmiştir:

مژده بادت که ملایک را از دیدن تو

عیدگاه‌یست به فردوس میانِ رمضان (ق. ۳۰/۶۴)

Müjdelers olsun sana ki melekler seni görmekle Firdevs'te Ramazan ortasında bayram yaparlar.

Şair, Sultan Behrâmşâh'ın Seyfe'd-dîn-i Sûrî'yi mağlup etmesi üzerine kaleme aldığı kasidede Behrâmşâh'ı yücelttikçe yüceltmektedir:

فلک را کله بر بندد ز طاوسانِ فردوس

به جای جامهٔ رنگین همه بافند پیر در پیر (ق. ۳/۴۳)

Firdevs'in tavuslarından feleğe külâh yapar. Rengârenk elbisenin yerine kanadı kanada dokur.

2.9.3.2. Tuba

Cennetteki bir ağacı ifade ettiği, Habeş veya Hint dillerinde cennetin ismi olarak kullanıldığı belirtilmiştir Kur'an'da yalnız bir yerde, "İman edip salih amel işleyenlere ne mutlu, varacakları yer ne güzeldir!" mealindeki âyette geçmektedir.¹³⁹ Tuba, müslüman milletlerin kültür, sanat ve edebiyatında kökü Hz. Peygamber'in makamı olan "Vesile Cenneti"nde, dalları en üstten alta doğru bütün cennet tabakalarına ulaşacak şekilde tasavvur edilen ağaçtır. Dalları ve yaprakları cennetteki diğer bütün ağaçları örtmektedir. Dünyadaki bütün güzel kokuları ve meyveleri barındırmaktadır. Aslı Hz. Peygamberin ya da Hz. 'Alî'nin köşkünde yer almakta, müminlerin her birisine de birer dalı uzanmaktadır.¹⁴⁰

هزار گردون پُر زهرهٔ نشاط انگیز هزار طوبی پُر طوطی شکرستان (ق. ۱۶/۷۰)

Binlerce felek neşe veren Zühre ile dolu, binlerce Tuba, tatlı nağmeli papağanla dolu.

¹³⁹ *Kur'ân-ı Kerim*, Râd sûresi, 29. âyet.

¹⁴⁰ Ali Erbaş, "Tuba" *TDVİA*, XIL/316-317; Muhammed Ca'fer-i Yâhaqqî, *Ferheng-i Esâfir u Dâstân-vârehâ der Edebiyyât-i Fârsî*, İntişârât-i Ferheng-i Muâsir, Tahran 1388 ş., s. 560, 561.

Şair, *Ebû 'Alî Ḥasan b. Ahmed*'i cennet nişânelerinden biri olan Tuba ağacıyla kıyaslayarak onun da devlet için aynı önemde olduğunu ifade etmektedir:

نشانِ کوثر اگر خوانیش رواست که هست

نهالِ دولت صاحبِ نمونه طوبی (ق. ۸/۹۶)

Ona desen ki Kevser'in nişânesidir, lâyıktır; çünkü o devletin nihalidir. Tuba gibi köklü bir ağacın sahibidir.

Sultan *Sa'îd*'in annesi için kaleme alınan mersiyede, şair, dolaylı bir şekilde onun cennetlikler arasında olduğunu söylemektedir:

این را ز حوضِ کوثر در دست یک قدح

وآن را ز شاخِ طوبی صد دسته از نشان (ق. ۷/۶۶)

Bunun elinde Kevser havuzundan dolma bir kadeh; onun elinde Tuba dalından yüz dallı bir alâmet...

2.9.3.3. Naim

Kur'ân-ı Kerim'de adı geçen cennetlerden biri de Naim cennetidir. Allah Teala Saffât sûresi 41, 42, 43 ve 44. âyetlerinde şöyle buyurmaktadır: “Bunlar için bilinen bir rızık, türlü meyveler vardır. Na'im cennetlerinde karşılıklı koltuklar üzerine kurulmuş oldukları halde kendilerine ikram edilir.” *Dîvân*'da da şair, vezir *Nizâmu'l-mulk Ebû Naşr Muḥammed* için kaleme aldığı kasidede, onun döneminde yaşayan halkın âdeta Na'im cennetinde olduklarını dile getirmektedir:

ز دستِ جودش اگر مال در عناست چه شد

ز جودِ دستش خلقت در میانِ نعیم (ق. ۹/۶۱)

Onun kerem elinden mal sıkıntı içinde olsa da ne olacak? Onun elinin kereminden halk, Naim'in ortasındadır.

2.9.4. Cehennem: (Dûzeḥ)

Semâvî dinlere göre günah işleyenlerin ceza görecekları yerdir. Kur'ân'da yedi farklı kelimeyle ifade edilmektedir. Bunlar: Siccîn, Sa'îr, Ceḥîm, Hâviye, Saḡar, Lezâ ve Ḥutâme adlarını taşımaktadır. Bazı müfessirlere göre bunlar yedi tabakadır

ve her bir tabaka bir grup cehennemlik içindir.¹⁴¹

Aşağıdaki beyitte geçen *heft endam* ifadesi ile kastedilen, insanın yedi organıdır, bunlar: Baş, göğüs, karın, iki el ve iki ayaktır. Bu organlara *heft erkân* da denilmektedir. Beyitte memduhun düşmanlarının yedi organındaki yaralar, yedi cehennemle mukayese edilerek, yaraların cehennemden daha şiddetli olduğu vurgulanmaktadır:

خصمت از بهر جراحت های هفت اندام خویش

گرچه اندر هفت دوزخ جست خاکستر نیافت (ت. ۵/۳/۱۳)

Senin düşmanın, yedi uzvundaki yaraları için yedi cehennemi dolaşmasına rağmen kül bile bulamadı.

2.9.4.1. Saķar

Şiddetli bir ısı ile yakıp kavurmak, anlamındaki *saķr* kökünden isimdir. Ku'ân'da dört âyette cehennem kelimesi yerine kullanılmış, bunlardan Muddessir sûresi, 28. ve 29. âyetlerinde, “yaktığı şeyi tüketircesine tahrip etmekle birlikte sönmeyip yakmaya devam eden ve insanın derisini kavuran” şeklinde nitelendirilmiştir. İkinci tabaka cehennem olup bazı müfessirlere göre Yahudilere ayrılmıştır.¹⁴²

Şair *Sipehsâlâr 'Alî b. El-Ḥuseyn-i Mâhûrî*'nin savaşçılığını methederken kılıcının haşmetini Sakar cehennemine benzeterek düşmanlarını darmadağın ettiğini belirtmektedir:

صفِ کُفَّارِ چنان بر شکنی کز تیغت

سقری نقد ببینند و چه سوزانِ سقری (ق. ۲۹/۹۰)

Kâfirlerin safını kılıcınla öyle bozguna uğrattırsın ki Saķar'ı peşin peşin görürler. Ah, o ne yakıcı Saķar'dır!

Şair, Ḥârezmşâh sultanı *Sa'îd*'in kahramanlığını methetmekte, onunla birlikte savaşın dahi eğlenceli bir hale geldiğini vurgulamaktadır:

¹⁴¹ *Kur'ân-ı Kerim*, çev. Hayrettin Karaman vd., Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2008, s. 263.

¹⁴² B. Topaloğlu, “Cehennem”, *TDVİA*, VII/227-233.

تازه بزمی است عیان گشته ازو صورتِ رزم

خوش بهشتی است درو گشته نهان سرّ سقر (ق. ۴/۴۵)

Onunla savaşın yüzünün belli olduğu yeni bir eğlence meclisidir. Sakar'ın sırrının onda gizlediği hoş bir cennettir.

2.9.4.2. Ceḥîm

Bazı müfessirlere göre dördüncü tabaka cehennem olup Sâbieler içindir. Bir beyitte vezir *Ebû Naşr Muḥammed b. 'Abdu'l-mecîd*'in siyasetinin düşmanlarına Ceḥîm gibi geldiği belirtilmektedir:

خهی عنایتِ تو بر ولی دلیل بهشت

زهی سیاستِ تو بر عدو نشانِ جحیم (ق. ۱۰/۶۱)

Ne mutlu ki dosta senin inayetin cennet delilidir. Ne iyi ki düşmana senin siyasetin cehennem nişânesidir.

2.9.5. Deccal

İlahî dinlerde kıyamet alâmetlerinden sayılan ve insanları doğru yoldan saptırmaya çalışacağı kabul edilen olağanüstü güçlere sahip kişidir. Sünnî ve Şîi bazı kaynaklara göre 'Îsâ peygamber gökten Şam tarafına doğru yere inecek, elindeki asa ile batıya doğru ilerleyip insanları Deccal'in şerrinden kurtaracaktır:

فرود آمده ز آسمان همچو عیسی به انصاف دجال با خر گرفته (ق. ۲۲/۸۴)

'Îsâ gibi gökyüzünden yere inmiş, adaletle eşekli Deccal'i yakalamış.

2.9.6. Kevşer

Ahirette Hz. Muḥammed'in ümmetiyle yanında buluşacağı bildirilen havuz veya nehrin adıdır. *Âb-i Kevşer*, *çeşme-i Kevşer*, *ḥavz-i Kevşer* şeklinde kullanımları vardır.

Aşağıdaki beyitte şair, Irak selçukluları sultanı *Maḥmûd oğlu Sa'îd Melikşâh*'ın saltanata gelişinden duyduğu mutluluğu, kozmik unsurları vesile kılarak dile getirmektedir:

آسمان روی زمین را حُسنِ جنت می دهد

مشتري صحنِ جهان را آبِ كوثر می زند (ت. ۳/۱/۵)

Gökyüzü, yeryüzüne cennet güzelliği katıyor. Müşteri, cihanın üzerine Kevşer suyu saçıyor.

شراب از چشمهٔ كوثر رساند نسیم از روضهٔ رضوان فرستد (م. ۷/۱۰)

Şarabı, Kevşer çeşmesinden ulaştırır. Nesîmi, Ravza-i Riżvân'dan gönderir.

2.9.7. Kıyamet-Haşr-Mahşer

Kıyamet günü, insanların dirilip hesaba çekilmek üzere bir araya toplanacağı gündür. Haşr ise kıyamet gününden sonra insanların hesaba çekilmek üzere yeniden hayat bulmasıdır. Kıyamet ve haşr Dîvân'da, *kıyâmet*, *rûz-i haşr*, *rûz-i kıyâmet*, *rûz-i mahşer*, *şubh-i kıyâmet* terkipleriyle kullanılmıştır. Vezir, devlet büyüğü, padişahın saltanatının ve ömrünün uzun olmasını ifade eden temenni ve dua cümleleri, “tâ” edatıyla birlikte kullanılarak kıyamete kadar var olmaları kastedilmiştir. Bu kullanımın yanında ölüm ve hesap günü oluşu, padişahın devletinin kıyamete kadar var olması, ebedî hayatın başlangıcı olması yönleriyle de kullanılmıştır.

Şair, *Behrâmşâh*'ı Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi şeklinde telâkkî ederek kıyamete kadar baki kalmasını ve de tahtının Hüma'nın gölgesinde olmasını dilemektedir:

تو سایهٔ خدایی تا روزِ حشر باد در سایهٔ همای سریرِ ترا مکان (ق. ۱۲/۶۹)

Tanrı'nın gölgesi oluşun kıyamete kadar sürsün; tahtının mekânı Hüma kuşunun gölgesinde olsun.

Aşağıdaki beyitte Seyyid Hasan'ın dostlarından 'Abdu'l-cebbâr'ın hastalıktan kurtulup şifâ bulması hasebiyle duyduğu mutluluğu dile getirilmiştir:

رنجِ بیماری زین عارضه دیدی تو و باد

کوکبِ بختِ تو تا صبحِ قیامت بیدار (ق. ۱۹/۴۲)

Bu rahatsızlıktan dolayı hastalık acısı çektin sen. Baht yıldızın kıyamet sabahına kadar uyanık kalsın.

Şair, *Behrâmşâh*'ın düşmanlarına saldıgı korkunun, mahşer gününün

haşmetinden daha şiddetli olduğunu dile getirmektedir:

عدوت را ز تو هم راحت است کاندازد

به روز محشرش از ننگ بر کران آتش (ق. ۲۵/۵۰)

Düşmanın, kıyamet günü senden duyduğu utanç nedeniyle kenarına ateş bağlasa daha rahat eder.

Aşağıdaki beyitte, şiirden kim için yazıldığını anlayamadığımız, memduhunun iyiliğinin ve cömertliğinin haşır gününe kadar sürmesi temennisinde bulunmaktadır:

ای آنکه ز جرعه سخای تو تا حشر امید سر گران ماند (ق. ۲۴/۲۸)

Ey cömertliğinin bir yudumuyla, mutsuzun umudunun kıyamete kadar sürdüğü!

Şu beyitte ise *Emîr Hüsâme'd-dîn*'e seslenilerek, ondan adının sultanlar arasında bile bahis konusu olmaya sebep olacak bir lütufta bulunmasını istemektedir:

کرمی کن که تا قیامت از آن باز گویند در میان ملوک (ق. ۲۱/۵۴)

Bir lütufta bulun da iyiliğin sultanlar arasında kıyamete dek konuşulsun.

2.10. ÖLÜM ile İLGİLİ UNSURLAR

2.10.1. Ecel-Ölüm: (Merg)

Eccel, sözlük anlamıyla *hayatın sonu, ölüm zamanı* demektir. İnsan ve diğer canlılar için, belirlenmiş bir süreyi ve bu sürenin sonunu yani ölüm ânını ifade eder. İslam'a göre, ölen her insan, ne şekilde ölürse ölsün eceliyle ölmüş demektir. Dîvân'da da bu şekilde gerçek anlamıyla kullanılmışlardır:

سگِ نر بود دستورش ز تری میش را آفت

به تری خشک آن دارش و خشکی مرگ را رهبر (ق. ۳۷/۴۳)

Erkek köpeğin emri, ıslak yerde koyun için felâkettir. Onu yaşlılıkta kuru tut; kuruluk, ölümün rehberidir.

ترسم خجل شوی که صدای جفای تو از ما به سید اجل مجتبا رسد (ق. ۱۵/۲۵)

Korkarım utanç duyarsın; çünkü zulmünün sesi bizden seçkin Seyyid Ecel'e kadar erişir.

گویدم هین بیار مژده که من صورتِ صاحبِ اجلِ حسنم (ق. ۳۲/۵۹)

Haydi bana: Ben yüce vezirin sureti Hasan'ım, müjdesini getir.

آن در شکست پای امل را ز کوی دل

وین بر گشاد دستِ اجل را به سوی جان (ق. ۶/۶۸)

O, emel ayağını gönül sokağında kırdı ve bu, ecel elini cana doğru açtı.

2.10.2. Kefen

Sözlükte “örtmek” anlamına gelen “kefn” masdarından türetilen bir kelime olan kefen, ölen kişinin kabre konulmadan önce sarıldığı bezdir. İnsanın kendisi ile beraber kabre götürdüğü tek eşyadır. Bu sebeple başta dünya malının değersizliği olmak üzere değişik konularda teşbih unsuru olarak kullanılır:

پس همچو کرم پیله ز جان گداخته بر کهنه گورِ تن کفنِ نو همی تنم (ق. ۷/۶۰)

İpek kurdu gibi kozayı candan ayırmış. Bedenin köhne mezarında, yeni bir kefen dokurum.

Şair, *Hâlid-i Mâlîkî*'yi kısıkananların ve düşmanlarının gönlüne korku saldıgını söyleyerek onların o şekilde yaşamak zorunda kaldıklarını dile getirmektedir:

بر دلِ دشمنِ او سینه ز سهمش گور است

بر تنِ حاسدِ او پوستِ ز بیمش کفن است (ق. ۲۳/۱۲)

Onun korkusundan, düşmanın göğsü yüreğine mezardır. Onun korkusundan kısıkananın derisi, bedenine kefendir.

2.10.3. Ruh

Dinlerin insanda vücuttan ayrı bir varlık olarak kabul ettikleri insanın özü ya da canıdır. *Dîvân*'da gerçek anlamıyla ve insan ölünce ruhunun ruhlar âlemine çıkması yönüyle ve benzetme ilgisiyle kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte şair, *Ebu'l-ma'âlî Naşr b. Muḥammed*'e olan muhabbetini

ve onu görmekten duyuduğu sevinci dile getirmektedir:

ای راحتِ روح و رامشِ تن وصلِ تو طربِ فزای و شیون (ق. ۱/۷۴)

Ey ruha ferahlık ve vücuda dinginlik veren! Seninle kavuşmamız, neşemizi ve nâlemizi artırır.

بر آنم که از روحِ شاهی کنم ز دانش فراوان سپاهی کنم (غ. ۱/۴۸)

Ruhumla padişahlık etmek, çokça ilmimle bir ordu kurmak kararındayım.

روح ز تو خوبتر به خواب نبیند چشمِ فلک چون تو آفتاب نبیند (غ. ۱/۲۵)

Ruh, senden daha iyisini rüyada göremez. Feleğin gözü, senin gibi güneş göremez.

2.11. İBADET ile İLGİLİ UNSURLAR

2.11.1. Amel

Amel kelimesi, *dinî vecibeleri yerine getirme* anlamında kullanılması yanında, *dinî anlamının dışında iş, eylem* anlamında da kullanılabilir. Dîvân'da iki anlamda da kullanılmıştır.

Ḥâce 'Amîd Ebû Ṭâhir'in düşmanlarının tehditlerinin sadece lafta kaldığını, dedikodularının kulaklara ulaştığı halde kendilerinin onun karşısına çıkmaya cüret edemediklerini dile getirmektedir:

خصم تو همچو طوطی قولیست بی عمل

نی نی که همچو عنقا نامیست بی نشان (ق. ۱۶/۷۳)

Düşmanın boş konuşan bir papağan gibidir. Yok, yok. Adı var, kendi yok Anka gibidir.

Şiirlerinin büyük bir kısmını memduhlarını övmeye adanmış Seyyid Ḥasan-i Ġaznevî, az da olsa bir olaydan istifadeyle, zaman zaman kendisini de methetme ihtiyacı hisseder:

از علم و عمل چشم و چراغی دارم وز خاطرِ خود شکفته باغی دارم (ر. ۱/۱۱۷)

İlimden ve amelden göz ve nurum var. Kendi gönlümde çiçekler açmış bir bağım var.

2.11.2. Dua-Vird-Şenâ

İnsanın yaratıcısına *yalvarış, yakarış, dileğini ifade etme* anlamına gelen dua ve onun bir şekli olan vird, benzer anlamlarıyla, hem de din dışı anlamıyla ve çoğu zaman yan yana birlikte kullanılmıştır.

Seyyid Hâsan'ın, Hac farızasını yerine getirirken yazdığı terci-i bendi, onun en güzel manzumeleri arasındadır. Bu manzumede doğal olarak memduhlarını methetmeyi asgariye indirmiş, bunun yerine Allah'a hamd ü senâ ve dua etmeyi tercih etmiştir:

هر دعا کین جمع کرد و هر ثنا کین بنده گفت

بر زمین مگذار و یک یک را سوی گردون فرست (ت. ۴۲/۱۳)

Bu cemaatin yaptığı her duayı ve bu kulun söylediği her hamd ü senâyı, yere bırakma! Onları tek tek semâya gönder.

Şair, *Behrâmşâh*'ın dinî yönüne temas ederek onu methetmektedir:

ز بهر آمین با خویشتن ملایک را بگاه ورد و دعا در ضمیر یار گرفت (ق. ۲۴/۱۱)

Vird ve dua zamanında kendisiyle “âmin” demek için melekleri, gönlünde dost edindi.

نی نی نکنم دعای بد زین سپیش

دشمن اگر از آهنت عشق تو بشش (ر. ۲/۱۰۵)

Asla, asla bundan sonra ona beddua etmem! Düşman eğer demirden de olsa aşkın ona yeter.

زادی ز استماع ثنای منت نشاط بودی به اصطناع ثنای توام پناه (ق. ۱۶/۸۱)

Minnet övgüsünü duymaktan sevinç duydun. Senâna davet etmek aynı zamanda sana sığınmak idi.

2.12. NAMAZ ile İLGİLİ UNSURLAR

2.12.1. Genel Olarak Namaz

İslam'ın beş şartından biri olarak kabul edilen namaza Dîvân'da tespit

edebildiğimiz kadarıyla bir yerde değinilmektedir. Onda da şair, memduhunu çok övmekten dolayı namazda bile methine devam edebileceği ihtimalinden bahsetmektedir:

ممکن بود ز بس که برم نامِ مدحت کاندِر نمازم آید یَدِ تو بر زبان (ق. ۲۷/۶۷)

Senin övgünün adını çokça ansam ötürü, namazda dahi zikretmek mümkündür.

2.12.2. Kible

İslam dininde başta namaz olmak üzere bazı ibadetlerde Kâbe'ye doğru yönelme anlamı taşır. Dîvân'da kible kavramı, sevgilinin bulunduğu tarafa yönelme, onun yüzüne doğru dönme şeklinde ifade edilmiştir.

Şair, *Behrâmşâh*'a hitap ederek huzuruna çıktığını, kendisini huzurundan geri çevirmemesini dilemektedir:

آدم کاسته و سوخته اندر بر تو

که مرا روی چو بستانِ تو قبله است نه بست (غ. ۸/۳)

Hüzünlü ve kederli bir şekilde yanına geldim; çünkü kiblem olan gül bahçesi gibi yüzün bana kapanmadı.

2.12.3. Mescid

Sözlük anlamı, *secde edilen yer* demek olan mescid, müslümanların ibadet ettikleri kutsal mekânlarıdır. Cami kelimesiyle aynı anlama gelmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bir yerde gerçek anlamıyla, Maḥmūd Buğra Ḥân'ın övgüsünde kullanılmıştır. Bu beyitte Seyyid, sultanın adaletine ve gazilik özelliğine vurgu yapmakta, adaşı gibi mescid yaptırdığını, bu kişi Gazne Sultanı Maḥmūd olsa gerektir. Şair aşağıdaki beyitte puthaneleri yıktığını belirtmektedir:

خسرو عادل محمود که همچون همنام

مسجد آباد کن و غازی و بتخانه کن است (ق. ۲۰/۱۲)

Adaletli, övülmüş bir sultandır; çünkü adaşı gibi mescid inşa etmiştir, gazidir ve puthane yıkmıştır.

2.12.4. Mihrab

Caminin kible tarafını gösteren orta yerinde, önünde imamın namaz kıldığı yer olan mihrap, genellikle kible önündeki duvarın ortasında bulunan oyuk yerdir. Şair tarafından mecazen sevgilinin yüzüne ya da kaşlarına teşbih edilerek, yüzünü temaşa için ona doğru yöneldiğini anlatmaktadır:

از فتنه چشم تو خور و خوابم نیست

جز طاق دو ابروی تو محرابم نیست (ر. ۱/۲۹)

Senin gözünün fitnesinden yemekten ve uykudan oldum. Senin iki kaşının kemerinden başka mihrabım yok.

2.12.5. Minber

Mescitlerde mihrâbın sağ tarafında bulunan, hutbe okuma amacıyla inşa edilen merdivenli yapıdır. Daha sonraları İslam devletlerinde yönetimi ele alan sultanların bu durumu minberden hutbe okutarak ilan etmeleri, minberi daha bir anlamlı hale getirmiştir. Dîvân'da da bu şekilde Cebrâîl'den padişaha kadar ulu kişilerin hutbe okuttukları yer anlamıyla kullanılmıştır.

Sultan Sencer'in tahta çıkış merasiminde söylenen şu beyitte, gökyüzü âdeta sultanın hutbesini dinlemektedir:

وین عجایب تر که تا خطبه به نامت بشنود

آسمان این هفت پایه پیش منبر می کشد (ق. ۲۱/۲۶)

Bu, daha da ilginçtir ki senin adına okunacak hutbeyi dinlemek için semâ, bu yedi basamağı minberin önüne çekiyor.

Şair, *Behrâmşâh*'ın dine olan hizmetini, Cebrâîl'in onun adına hutbe okuması yaraşır, diyerek memduhunu övmektedir:

سزد گر جبرئیل آید بر این پیروزه گون منبر

کند آفاق را خطبه به نام شاه دین پرور (ق. ۱/۴۳)

Bu firuze renkli minbere Cebrâîl oturup dine hizmet eden sultan adına dünyaya hutbe okusa, lâyıktır.

منت خدای را که نینداخت دستِ حرص

اندر نشیبِ وقف ز بالای منبرم (ق. ۴۷/۵۷)

Tanrı'ya şükür! Hırs eli beni minberin üzerinden suskunluğun boşluğuna atmadı.

2.12.6. Secde

Sözlük anlamı, *baş eğme, itaat etme, eğilmek, yere kapanmak, yüzü yere sürmek* anlamlarına gelen secde, namazın farzlarından biri ve Allah'ın emirlerine uyulduğunun ya da kâinattaki düzenine riayet edildiğinin bir göstergesidir. Bu durum Kur'ân-ı Kerim'de şu şekilde ifade edilmektedir: “Göklerde ve yerde olanların; güneş, ay, yıldızlar, dağlar, ağaçlar, hayvanlar ve insanların çoğunun Allah'a secde ettiklerini görmüyor musun?”¹⁴³ Şair, sevgiliye (padişah) mübalağada bulunurken, güneşin şâhın kadrinden dolayı secdeye kapandığı teşbihini kullanmaktadır. Diğer bir beyitte yine padişahla ilgili bir teşbihte sarsar yelinin esmesinden dolayı çimenlerin yere yatmasını, secde etmelerine bağlayarak *hüsnütalil* sanatı yapmıştır:

خورشید همی سجده برد قدِّ ترا در نتوان یافت حسن بی حدِّ ترا (ر. ۱/۱)

Güneş, senin yüceliğine secde eder de senin sonsuz güzelliğini, idrak edemezsin.

Şair, *Behrâmşâh*'ın düşmanlarının onu görünce önünde eğildiklerini, bunun da tıpkı çimenin sarsar yeli estiği zamanki haline benzediğini söyler:

همه در حین نگون گشتند چو در راند شاهنش

گیا سجده برد آری چو حمله آورد صرصر (ق. ۸۴/۴۳)

Şâhlar şâhı atını sürünce, hepsi anında eğildiler. Evet! Sarsar yeli hücum edince, çimen ona secde eder.

2.12.7. Tekbir

Ezan okunurken, çeşitli namazlarda, dinî bayramlarda, kurban keserken ve daha birçok durumda söylenen tekbir, yalın haliyle veya *tekbir getirmek, tekbir*

¹⁴³ *Kur'ân-ı Kerim*, Hac Sûresi, 18. âyet.

almak şeklinde, fiil formuyla kullanılır. Allah'ın büyüklüğünü, yüceliğini anmak amacıyla "Allâhuekber" (Allah tek büyüktür) sözü ve bu sözle beraber söylenen dualardır.

İnançlı insanlar için manevî bir kuvvet verdiğine inanılır. Dîvân'da da aynı şekilde, *Sultan Maḥmûd Buğra Ḥân*'ın fethi sebebiyle meleklerin tekbir getirdikleri mübalağası ve bir yerde de sevgilinin uğruna feda olunurken yüreğin tekbir getireceği ifade edilmiştir:

قدسیان بانگ بر آرند به تکبیر سبک

فتحنامت چو کبوتر همه در بر گیرند (ق. ۴۲/۲۹)

Melekler, senin fetihnâmeni, güvercin gibi yanlarında taşıyınca, hafif tekbirlerle mırıldanıyorlar.

گر به نزدیک من آید فی‌المثل تا جان برد

دل کند تکبیر و آید پیش آن یار ایستد (ق. ۲/۱۹)

Meselâ can almak için bana doğru yaklaşırsa, yürek tekbir alıp o yârin huzuruna gelip durur.

2.13. HAC ile İLGİLİ UNSURLAR

2.13.1. Hac

Kutsal kabul edilen mekânları dinî maksatla ziyaret etme anlamına gelen hac; İslam dinine göre, yeterli maddî imkânı olanların ömürlerinde bir defa ziyaret etmek zorunda oldukları Kâbe'yi ziyaret ve bazı rükünleri yerine getirmektir. İslam'ın beş şartından biri olarak kabul edilmektedir. Dîvân'da da bu anlamda kullanılmıştır:

چو کرد حج و زیارت سلیم باشد اگر به سوی آل محمد سلام نفرستاد (م. ۹/۹)

Haccedip ziyarette bulununca ehlibeyte selâm göndermeyen saftır, kıt akıllıdır.

2.13.2. Hacı

Hac niyetiyle belirlenmiş zamanda Kâbe'yi ziyaret edip diğer zarurî rükünleri

yerine getiren kimseye hacı denir. Hacı ifadesi, tıpkı hac gibi bir yerde ve gerçek anlamıyla kullanılmıştır:

برو در این دهه عید می شتابد خلق

چو حاجیان به سوی کعبه صفا و منی (ق. ۲۸/۹۶)

Bu on günlük bayramda halk, hacıların Şafâ ve Mînâ Kâbesi'ne koşması gibi, ona koşuyor.

2.13.3. İhram

Hac veya umre yapan bir kimseye normal zamanlarda helal olan bazı davranışların haram kılınması anlamında fikhî bir terimdir. Hac'da erkeklerin giydiği iki parça beyaz elbiseye de ihram adı verilmektedir. Dîvân'da fikhî anlamının yanında sultanın askerlerinin şehadet arzusuyla ihrama girer gibi gaza elbiselerini giydiklerini söyleyerek askerlerin kıyafeti ile hacıların kıyafetleri arasında benzetme ilgisi kurmuştur.

Aşağıdaki beyitte, *Behrâmşâh*'ın tıpkı Kâbe gibi çekim merkezi olduğunu, hizmetkârlarının da Kâbe'nin etrafında dönen ihrâma girmiş hacılar gibi olduğunu söyleyerek ona duydukları saygı ve sevginin büyüklüğü dile getirilmektedir:

او خود چو کعبه است کز احرام خدمتش

گشتست سجده گاه سران پایمال ملک (ق. ۸/۵۳)

O bizzat Kâbe gibidir; çünkü onun hizmetinde ihrama girmelerinden dolayı, sultanın işgal ettiği yerler, başların secdegâhı olmuştur.

Şair, şu beyitte de *Behrâmşâh*'ın cömertliğinden altını toprak gibi saçıp savurduğunu dile getirmekte sonra da toprak ile ihrâm arasında ilgi kurmaktadır:

زرِ کان را کرد خاک از بخشش و نادرتر آنک

خاکِ کان احرام نامش کرد آنکه زر شود (ق. ۱۷/۳۲)

Cömertliğiyle madenin altınını toprağa çevirdi. Daha ilginç madenin toprağı altına dönüşün diye, ona ihram adını verdi.

آهنگِ عشق زن تو در این راهِ خوفناک

احرامِ درد گیر در این کعبهٔ رجا (ق. ۳۰/۹۸)

Bu korku verici yolda aşk şarkısı çal. Bu ümit Kâbe'sinde dert ihramı bağla.

2.13.4. Kâbe

Müslümanların hacı olabilmek için tavaf etmeleri gereken kutsal yapının adıdır. İlk olarak Hz. Âdem tarafından Allah'a şükür amacıyla inşa edilmiştir. Bugünkü şekline ise Hz. İbrâhîm tarafından getirilmiştir. Müslümanlarca Allah'ın evi olarak kabul edilmektedir. Hac ibadetinin mihverinde yer alan Kâbe, hem bir ziyaret yeri hem de padişahların methedilmesinde bir karşılaştırma unsuru olarak kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte *Sultan Sa'îd*'in sarayının muhteşemliği, Kâbe'ye teşbih edilmiştir:

شاهها به کعبه رفتم دانی چرا از آنک

گفتند خانه‌ایست مُعْظَم چو جای شاه (ق. ۱۰/۸۳)

Ey şâh! Kâbe'ye gittim, bilir misin niçin gittim? Çünkü orada sultanın sarayı gibi muazzam bir evin olduğunu söylediler.

Şair, Gazne Sultanı *Devletşâh*'a olan sevgi ve saygısını, onun sarayını Kâbe'ye benzeterek dile getirmektedir:

والله که هر زمان چو سوی کعبه هم ز دور

بوسم زمینِ تربیتِ بارگاهِ شاه (ق. ۱۹/۸۱)

Vallahi, her zaman Kâbe'ye yönelmiş gibi, uzaktan saygıyla sultanın sarayının zeminini öperim.

Aşağıdaki beyitte, şair, memduhu *Behrâmşâh*'ı uyarmakta, haddini aşmaması gerektiğini hatırlatmaktadır:

خواهی بی بری به سِرِّ کعبهٔ نجات

در خود مکن قیاس حق و پیش در میا (ق. ۲۵/۹۸)

Kurtuluş Kâbe'sinin sırrını anlamak istersen, kendini hakla kıyaslayıp öne çıkma.

2.13.5. Kurban

Dîvân'da dinî bir vecibeden ziyade kendini feda etmek ve şâhı övme amacıyla, düşmanlarının onun kılıcıyla can vermesi, anlamıyla kullanılmıştır.

Hac'da iken kurban kesmek farzdır. Bunu çok iyi bilen şair, memduhu *Sultan Sa'îd* için kendini kurban etmeye niyetlendiğini ancak aklının, ona bu iş için bedeninin yetersiz kaldığını söylediğini belirterek nükte yapmaktadır:

گفتم که خویشتن را قربان کنم خرد

گفت ای ضعیف تن تو نشایی فدای شاه (ق. ۱۵/۸۳)

Dedim: Kendimi kurban edeyim. Akıl dedi: Ey zayıf beden! Sen sultana lâyük değilsin.

Aşağıdaki beyitte, dönemin hazinedarlarından ve Seyyid Hasan'ın yakın dostlarından *Hasan oğlu Huseyn*'in savaşçılığı methedilmektedir:

گر به تیغت عدو نشد قربان نوکِ تیرِ ترا چو ترکش باد (ت. ۵/۶/۱۱)

Eğer senin kılıcına düşman kurban olmazsa, okunun uçlarına sadak olsun.

Şu beyitte de şair, *Sultan Sencer*'in savaşçılığını mutluluk nidalarıyla methetmektedir:

زه ای شاه که از بهرِ کمان و تیرت

فلک از تیر و کمان ترکش و قربان آرد (ق. ۱۵/۲۰)

Çok yaşa şah, çok yaşa şah! Çünkü senin okun ve yayın uğruna; felek, sana okla yaydan sadak ve kurban getirir.

2.13.6. Tavaf

Dolanma, bir yerin çevresini dolaşma, ıstılahî açıdan, Kâbe'nin etrafını dolanmak, anlamına gelmektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece bir beyitte, *Sultan Sencer*'in methinde, dinî anlamının dışında, sözlük anlamıyla “bir şeyin etrafında dönme” anlamıyla kullanılmıştır:

چون عقل همه گردِ معانیش طوافست

(ق. ۳/۱۴) چون روح همه سوی معالیش سفر باد

O, akıl gibi hep manâların çevresinde tavaf eder. Onun, ruh gibi hep yüceliklere doğru yolculuğu olsun.

2.13.7. Zemzem

Kâbe'nin doğu tarafında yer alan Allah'ın Hacer annemiz ve oğlu İsmâ'îl'e ihsan ettiği, müslümanlarca şifâlı ve kutsal olarak kabul edilen suyun adıdır.

Zemzem, Dîvân'da bir beyitte, teşbih unsuru olarak *Sultan Sa'îd*'in cömertliğini methetmek amacıyla kullanılmıştır. Nasıl ki hacılar bol bol zemzem dağıtır, sultan da aynı şekilde ihsanda bulunmaktadır:

موقف نبود جز ره صدرِ رفیع ملک زمزم نبود جز ره بحر عطای شاه (ق. ۱۲/۸۳)

Mülkûn yüce sahibinin yolundan başka, durak bulunmaz. Şahın bağış denizinin yolundan başka, zemzem bulunmaz.

2.14. DİĞER DİNÎ UNSURLAR

2.14.1. Cin

Dîvân'da “cin” ifadesi, “cin taifesi” anlamına gelen “can” şeklinde geçmektedir ve “ins u cin” ya da “ins u can” şeklinde insanla birlikte de anılmaktadır. Her defasında sözü edilen padişahın övgüsünde, padişahın büyüklüğünü vurgulamak için kullanılmıştır.

Şair, *Behrâmşâh*'ı doğunun ve batının efendisi kabul etmekte, mülkûn ve dinin önderi olarak görmekte, tacı ve tahtıyla halkının sultanı olduğunu söylemektedir:

کدخدای شرق و غرب و پیشوای ملک و دین

(ق. ۲۵/۶۲) شهریارِ تاج و تخت و پادشاهِ انس و جان

Doğunun ve batının efendisi, mülkûn ve dinin önderi, taç ve tahtın sultanı, insanların ve cinlerin padişahıdır.

Aşağıda yer alan beyitte *Sultan Sa'îd-i Melikşâh*'ın büyüklüğü vurgulanırken İran'ın meşhur kralı Cem'e benzetilmiştir:

منت ایزد را که عالم خسرو اعظم گرفت

جن و انش طاعت آوردند و ملک جم گرفت (ت. ۱/۳/۵)

Tanrı'ya şükür ki cihan büyük bir şâha kavuştu. İnsanlar ve cinler ona tabi oldular ve devlet bir Cem'e kavuştu.

2.14.2. Cömertlik: (Cûd, Kerem, Seḥâ, Seḥâvet)

Dîvân'da, methedilen sultanların veya devlet büyüklerinin özelliklerinden biri cömert oluşlarıdır. Ayrıca bunun için tarihte cömertliğiyle meşhur *Ḥâtem-i Tâî*'yle teşbih yoluyla ilgi kurulmuştur.

'Alî b. 'Osmân için yazılan kasideden alınan aşağıdaki beyitte, şair memduhun cömertliğinden memnundur:

از عون سخات با مراد است وز جود یمینت با یسار است (ق. ۲۱/۵)

Yardım konusunda senin cömertliğin istenildiği gibidir. Cömertlikte sağın solun birdir.

Şair, cimriliğin ve zulmün *Sultan Behrâmşâh*'ın semtine uğrayamayacağını, onun *Ḥâtem-i Tâî* gibi cömert ve Nûşirevân gibi adaletli olduğunu vurgulamaktadır:

کجاست بخل و ستم گو یا و باز بین

سخای حاتم طایی و عدلِ نوشروان (ق. ۵/۷۰)

Cimrilik ve zulüm nerede? Söyle, gelsin ve görsün! Ḥâtem-i Tâî'nin cömertliğini ve Nûşirevân'ın adaletini.

Şair, *Ḥasan oğlu Huseyn*'in cömertliğini methettikten sonra dolaylı olarak kendisine ihsanda bulunmasını beklemektedir:

شد بسته پای ابر چو بگشاد دستِ جود

دستی که پای ابر ببندد توان گشاد (ت. ۷/۵/۳)

O, cömertlik elini açınca bulutun ayağı bağlandı. Bulutun ayağını bağlayan eli açmak mümkün mü?

Şair, hayatının bazı dönemlerinde devlet büyüklerinden istediği ihsanı alamayınca, cömertliklerinin kaybolduğunu söyleyerek sitem etmektedir. Sultan Sencer'in kardeşinin oğlu, *Maḥmūd b. Muḥammed Ḥân* için kaleme alınan aşağıdaki kasidenin matla beytinde bu duruma temas edilmiştir. Kasidenin devamında ise Maḥmūd b. Muḥammed Ḥân'ın cömertliğiyle nam saldıği belirtilmiştir:

فسانه گشت به یکبار داستانِ کرم بریده شد پی حاجت ز آستانِ کرم (ق. ۱/۵۸)

Cömertlik hikâyesi tamamen efsane oldu. Cömertlik dergâhından ihtiyaç giderme kesildi.

جوى کفش که بحرِ عطا بود خشک شد

لیک از دلش که سنگِ سیه بود نمِ نخاست (م. ۴/۵)

Nehir gibi avucu, cömertlik denizi idi, kurudu. Ama siyah taş gibi olan gönlünden nem çıkmadı.

2.14.3. Ehl-i Sünnet

Şiirlerinden, kendisinin ve yaşadığı ortamın ehl-i sünnetten olduğu anlaşılan şair, bir beyitte bu konuya vurgu yapar:

خواجگانِ حضرت غزنی که اهلِ سنت است

چون فریضه این دعا گویند روزی پنج بار (ق. ۳۵/۴۴)

Ehl-i sünnet olan Gazne'nin kıymetli devlet ricali, günde beş kez, bu duayı farz olduğu için okurlar.

2.14.4. Fetva

İslam hukuku ile ilgili bir konunun veya bir sorunun dinî kurallara göre verilen hükme fetva denir. Dîvân'da bir beyitte *Sultan Mes'ûd*'un fetvasının sayesinde mutluluğa ulaşıldığı, onun hükmünün karşısında Müşteri yıldızının bile utanarak baş eğdiği belirtilmektedir:

حکم و فتوی سعادَت را قلم در دستِ تست

مشتري زان طیلسان از شرم در سر می کشد (ق. ۲۰/۲۶)

Mutluluğun hüküm ve fetvası için kalem elindedir. Bundan dolayı Müşteri, utancından imâmeyi başına geçiriyor.

Şair, Ebû 'Alî Hasan-i Aḥmed'in adının ilim dünyasında bilindiğini ve zaman zaman kendisine danışıldığını belirterek memduhunun ilmini ve cömertliğini methetmektedir:

ابو علی حسن احمد آنکه زو پرسند همه بزرگان در شرع مکرمت فتوی (ق. ۱۳/۹۷)

Bütün büyükler cömertliğin hükmü hakkında Ebû 'Alî Hasan-i Aḥmed'e, fetva sorarlar.

2.14.5. Ḥaceru'l-Esved

Siyah taş anlamına gelen Ḥaceru'l-Esved, Kâbe'de tavafin başlangıç noktasını belirlemek amacıyla konulmuş, yaklaşık bir buçuk metre yüksekliğinde bir taştır. Siyah renginden dolayı bu ad verilmiştir. Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilmesi, cennetten indirildiği, Ebûkubey's dağında muhafaza edildikten sonra Hz. İbrâhîm'in Kâbe'yi inşası sırasında Kâbe'ye konulduğuna dair rivayetler dolayısıyladır:

بگشاد کارها حجر اسود و سزد

کامد به رنگِ رایت عالم گشای شاه (ق. ۱۴/۸۳)

İşleri Ḥaceru'l-Esved halletti ve dünyayı fetheden şâhın bayrağına renk vermesi yakıştır.

2.14.6. Hayır

İyilik yapmak, bir karşılık beklemeden yardım etme anlamındaki hayır kavramı, şairin hem kendisi hem de başkaları için teşvik ettiği bir söz olarak şiirde yerini almıştır. Şerr'in zıddıdır. Kur'ân'da onlarca yerde kullanılmakta hem mal-mülk, servet anlamında hem de hayır hasenat ve Allah'ın verdiği her türlü manevî nimet anlamlarında kullanılmıştır. Yapılan her türlü ibadetin de hayır kapsamında olduğu âyet-i celilelerde ifade edilmektedir:

تو خیر بکن بر سر کار خود باش اندیک تو می کن و همه گو بد باش (ر. ۲/۱۰۲)

Sen hayır işle, kendi işinin başında ol. Bırak herkes kötü olsun. Sen elinden

geldiğince iyilik yap.

جز خیر ناید از من وگر نیستی چنین ملک دین خدای نکردی مخیرم (ق. ۶۳/۵۷)

Hayırdan başka elimden bir şey gelmez. Böyle olmasaydı; Tanrı, din mülkünde bana hayır hasenat nasip etmezdi.

2.14.7. Hicret

Hiz. Peygamber'in milâdî 622 yılında, Mekke'den Medîne'ye göçü İslam tarihinin önemli olaylarından. Mekke'de müşriklerin zulmünden bunalan Hiz. peygamber Allah'ın izniyle Mekke'ye göç itmiştir. Hicrî takvimin başlangıcıdır. Dîvân'da bir beyitte, Sultan Sa'îd-i Melikşâh'ın saltanata çıkış merasiminde Seyyid Hâsan'ın söylediği terciibentte geçmektedir. Bu şiirde, hicret hâdisesinde Hiz. 'Alî'nin Hiz. Peygamber'in yatağına yatması olayına telmihte bulunularak tıpkı bu olay gibi *Sultan Sa'îd-i Melikşâh*'ın, amcası Mes'ûd'un yerine geçtiği vurgulanmaktadır:

مصطفی گر کرد هجرت مرتضی جایش گرفت

مشتري گر گشت پنهان آفتاب آمد پديد (ت. ۴/۲/۵)

Muştafâ hicret edince Murtaẓâ onun yerini aldı. Müşteri kaybolduysa güneş belirdi.

2.14.8. Hidayet

Sözlük anlamıyla, "doğru yola gitmek, doğru yolu göstermek anlamında masdar; dünya ve ahiret mutluluğunu sağlayacak yolu gösterme anlamında dinî bir terimdir."¹⁴⁴ Dîvân'da iki yerde geçmektedir. Her ikisinde de memduhun bir özelliği olarak öne çıkmaktadır. Aşağıdaki beyitte *Sultan Behrâmşâh*'ın müşfik yönüne işaret edilmiştir:

چو باز گشت و بر آن گونه دید آن همه حال

به جز هدایت و رحمت چه کرد با ایشان (ق. ۶۱/۷۲)

O, dönüp ahvâli öyle görünce, onlara hidayet ve rahmetten başka ne

¹⁴⁴ Yusuf Şevki Yavuz, "Hidayet", *TDVİA*, XVII/473-477.

muamele yaptı?

Ebû 'Alî Hasan-i Aḥmed'in methiyesinde şair, onun hidâyetinin ve liyakatinin büyüklüğüne işaret etmektedir:

نهد هدایتِ او مرکزِ زمین را عقد کند کفایتِ او عقدۀِ ذنب را حل (ق. ۶/۵۵)

Hidayeti, yerin merkezine düğüm atar. Liyakati, günah düğümünü çözer.

2.14.9. Himmet-Lütuf

Zor gün, zorluk, değişkenlik; yardım, kayırma, çalışma, lütuf, kalbin Allah'a yönelmesi gibi çeşitli durumları ifade eden himmet kavramı, Dîvân'da *pây-i himmet*, *himmet-i gurz-i gerân*, *bâm-i himmet*, *mû'keb-i himmet*, *ḥazîz-i himmet*, *humâ-yi himmet* gibi tamlamalarla kullanılmıştır. Özellikle *mû'keb-i himmet* (himmet kafilesi) ve *humâ-yi himmet* (himmet kuşu) tamlamaları sıklıkla kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte *Nâsir-i Huseyn*'in himmeti Hüma kuşuna teşbih edilerek kartala benzeyen feleğin dahi yıllarca uça da onun yüceliğine ulaşamayacağı söylenerek memduh övülmektedir:

به سالها نرسد در همایِ همتِ او

اگرچه چرخِ فلک پر بر آورد چو عُقاب (ق. ۱۸/۲)

Felek, kartal gibi kanatlı olsa da onun himmet Hüma'sına yıllarca ulaşamaz.

Ebû Naṣr Aḥmed için söylenen şu beyitte, onun himmeti gökyüzünün tepesine ulaşan bir ayağa teşbih edilerek büyüklüğü anlatılmıştır:

بانگِ رُفقا بالقواریر آمد از گردون چو او

پایِ همت بر سرِ این طارمِ مینا نهاد (ق. ۱۶/۱۷)

Bu gökyüzünün başına himmet ayağını koyunca, arkadaşların feryadı, borudan üflenmişçesine felekten duyuldu.

Seyyid çok sevdiği dostu *Hasan oğlu Huseyn*'e hem bu dünya hem de öbür dünya için iyi dileklerde bulunmaktadır:

از بوستانِ همت در دستِ دولت

نوباوۀِ حیاتِ ابد دسته دسته باد (ت. ۷/۱۰/۳)

*Senin devletinin elindeki himmet bahçesiyle, ebedî hayatın meyvesi, deste deste olsun.*¹⁴⁵

ای در طلبِ لطفِ تو دریا تشنه بر آبِ حیاتِ گلِ رعنا تشنه (ر. ۱/۱۵۳)

Ey şah! Deniz dahi senin lütfunu istemediye susuzdur. Gül-i rânâ dahi senin âb-i hayâtına susamıştır.

2.14.10. Hüküm: (Rây)

Sözlükte iyileştirmek amacıyla menetmek, düzeltmek; karar vermek mânalarında masdar ve ilim, derin anlayış; siyasî hâkimiyet, karar ve yargı anlamlarında isim olarak yer alan hüküm (hukm, çoğulu ahkâm) İslami ilimlerin teşekkül etmesinden sonra mantık, kelâm ve fıkıhta değişik şekillerde tanımlanmıştır. Mantıkta hüküm iki şey, iki düşünce arasında olumlu veya olumsuz bir bağlantı kurmaktır. Bu bağlantının yanı sıra onu idrak etmeye de hüküm denilir. Kelam ilminde hüküm İslam dininin inanç, ibadet, muâmelât ve ahlaka dair temel ilkelerini ifade eder. Fıkıhta ise sadece mükelleflerin fiilleriyle ilgili ilâhî hitaplara hüküm denilir. Hüküm kelimesi ayrıca hükümdar buyrukları için de kullanılmıştır.¹⁴⁶

Dîvân'da, hükümdar buyruğu anlamının yanında *hukm-i kazâ*, *hukm* ve *fetvâ* ifadeleriyle dinî anlamda da kullanılmıştır.¹⁴⁷

Padişahların ve diğer devlet büyüklerinin hükümlerini, emir ve buyruklarını ifade eden *rây* kelimesi Dîvân'da yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte de *Hasan oğlu Huseyn*'in hüküm ve fermanı keskin bir kılıca benzetilmiştir:

صدری که در ثناش جهانی زبان گشاد

رایش چو تیغ صبح به حجت جهان گشاد (ت. ۱/۵/۳)

Bir vezir ki övgüsü için dünya âlem söz etmiş; hükmü, sabah kılıcı gibi delille dünyayı fethetmiş.

Aşağıdaki beyitte *Behrâmşâh*'ın hükmü, güneşin ışığına benzetilerek etkileyici yönüne vurgu yapılmıştır:

¹⁴⁵ Bu beytin birinci mısrasındaki *همت* kelimesi دولت şeklinde ve *همتت* kelimesi همتت şeklinde düzeltilmiştir. bk. A. Begcanî: *Taşhîh-i İntikâdî-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî*, s. 307.

¹⁴⁶ İlyas Üzümlü, "Hüküm", *TDVİA*, XVIII/464-466; A. E. Dihhudâ, "Hukm", *Luğatnâme*, VI/9157.

¹⁴⁷ Örnek için bk. *Tez*, s. 153, (K. 26/20).

بهرامشه که یک نظر از شمع رای او

چون تیغ آفتاب به صد سو مُوجّه است (غ. ۹/۴)

Behrâmşâh ki onun hükmünün ışıǵıyla, bir bakışı güneşin ışıkları gibi yüzlerce yöne yansımıştır.

Seyyid, *Cemâle'd-dîn Muḥammed* için söylediği kasidede, memduhunun nuru karşısında, ayın sonsuza kadar aydınlık içinde kalacağını söylemektedir:

گر از خورشید رأیش یافتی ماه بماندی تا ابد در استنارت (ق. ۲۸/۳)

Ay, ışıǵını güneşten almış olsaydı, sonsuza kadar aydınlık içerisinde kalırdı.

Aşağıdaki beyitte *Sultan Behrâmşâh*'ın adalete olan hassasiyeti vurgulanarak düşmanlarına bile hakkaniyetle davrandığı belirtilmektedir:

به قدر و فضل هر ساعت چنان حکمی بکرد آخر

کزو بردند هر مجرم به قدر جرم خود کیفر (ق. ۴۳/۴۳)

Kadri ve fazlı ile her zaman sonunda öyle bir hüküm verdi ki her suçlu kendi suçuna göre cezalandı.

2.14.11. Helal-Haram

Dinen yapılmasında, yenilip içilmesinde bir mânî olmayan şeyler helal; yapılması, yenilip içilmesi yasak olan şeyler de haram olarak tanımlanır. Dîvân'da çok az geçtiğini tespit edebildiğimiz helal ve haram kavramları, dinî anlamında olduğu gibi birbirine zıt anlamda da kullanılmışlardır:

حرام باشد می خورد نزد مخموران که یک دو جرعه ز باقی جام نفرستاد (م. ۱۰/۹)

Sarhoşların yanında şarap içerse haram olsun; çünkü kadehin kalanından bir iki yudum dahi göndermedi.

Aşağıdaki beyitte, Sultan Sencer'in kardeşinin oğlu *Maḥmûd. b. Muḥammed Ḥân* methedilmektedir:

برای قلبِ کرم می نهند مالِ حرام

تویی که مالِ حلالِ تو هست آن کرم (ق. ۲۱/۵۸)

Cömert kalpli olanlara haram mal koyuyorlar. O cömertlik, senin helal malındır.

Şair, *Husrev Şâh*'ın düşmanlarının kanının süt gibi helal olduğunu söyleyerek onun mücadelesini teşvik etmektedir:

خون همه اعدای تو چون شیر حلال است

وین طرفه که در عمر نخوردند حلالی (ق. ۱۹/۹۲)

Senin bütün düşmanlarının kanı, süt gibi helaldir ve bu ömür boyunca içilmemiş helal bir hediyedir.

2.14.12. İman-Mümin-Müslüman

Dîvân'da iman ve mümin kavramları, genel anlamlarıyla değil, İslam dinine özgü olarak kullanılmıştır. Buna göre iman, İslam dinini ve esaslarını kabul ve tasdik etmek; mümin ve müslüman ise bu esasları kabul eden kişi anlamında, kâfirin zıddı olarak kullanılmıştır:

Aşağıdaki beyitten anlaşıldığı kadarıyla şair, müslümanların içinde bulunduğu durumdan yakınmaktadır:

کافران بر ما گواهی می دهند

ای مسلمانان کجا افتاده‌ایم (ت. ۷/۲/۱)

Kâfirler bize şahitlik ediyorlar. Ey müslümanlar! Ne hallere düştük.

Şair, aşağıdaki beyitte Gazne sultanı *Devletşâh*'ın, kötü huylu müşrikler için uğursuzluk, müminler için ise uğur getiren bir padişah olduğunu söyleyerek memduhunu methetmektedir:

چندان که مُشرکان را نحس است بدسگال

چندان که مؤمنان را سعد است نیکخواه (ق. ۲۱/۸۱)

Nitekim müşrikler için kötü huylu kimse uğursuzdur. Aynı şekilde iyilik isteyen müminler için uğurdur.

Şair, *Maḥmûd Ḥân*'ın dürüstlüğü, mertliğini, imanını ve marifetini şu şekilde dile getirmektedir:

دارد دلِ تو نور ز ایمان و معرفت بارد لبِ تو شکرِ مردی و مردمی (ق. ۳/۹۳)

Gönlünde iman ve marifetin nuru var. Dudağından mertlik ve halkseverlik şükrü yağar.

نیک زرد است در این واقعه روی حکمت

بس شکسته است در این حادثه پشتِ ایمان (ق. ۱۳/۶۴)

Bu olayda hikmetin yüzü iyice sarıdır. Bu olayda imanın beli ise iyice kırılmıştır.

2.14.13. İslam

İslam, kelime olarak *sulh, selamet, huzur bulma, Allah ve Resülü'nün bildirdiklerine iman edip teslim olma* anlamı taşıırken, terim olarak *Allah'ın Hz. Muhammed aracılığıyla insanlara gönderdiği son din* anlamına gelmektedir. Şairin kendisi ve yaşadığı çevre müslüman bir çevredir. Kelime olarak İslam, yalnızca bir yerde geçmektedir.

Gazne Sultanı *Sa'îd*'in annesinin vefatı üzerine söylenen aşağıdaki beyitte, Tanrı nasıl Hz. Meryem'e cennette mekân tahsis ettiyse, aynı şekilde zamanın Zubeyde'si olan sultanın annesine de mekân tahsis etti, denilerek onun da cennetlikler arasında olduğunu söylemektedir:

کایزد نهاد مریمِ اسلام را محل نزدیک شد زبیده ایام را مکان (ق. ۹/۶۶)

Ki Tanrı İslam'ın Meryem'ine yer ayırdı. Zamanın Zubeyde'sine mekân tahsisi yaklaştı.

2.14.14. Kadir Gecesi

Kur'ân-ı Kerim'in Hz. Muhammed'e indirilmeye başlandığı, çoğunlukla Ramazan'ın 27. gecesi olduğu rivayetlerle belirtilen mübarek gecenin adıdır. Dîvân'da bir yerde *Cemâle'd-dîn Aḥmed-i Ġâzî* ye yazılan methiyede geçmektedir:

که جمال الدین خورشیدِ قُضّاتِ احمد کرد

در شبِ قدرِ نشاطی به جوارِ رحمان (ق. ۱۰/۶۴)

Dinin cemali, kadıların güneşi olan Aḥmed, Kadir gecesini, rahman tarafına neşeyle gitti.

2.14.15. Kaza ve Kader

Kader, Allah'ın kainatta olacak şeylerin zamanını, yerini ve nasıl olacağını ezelde bilmesi ve takdir etmesi; kaza ise takdir edilen olayların zamanı gelince vuku bulmasıdır. Kaza ve kadere inanma insanlığın en eski dinî inanışlarından. Hâlâ eskiden olduğu gibi günümüzde de pek çok insan başına gelen özellikle kötü olayları genellikle kadere bağlamaktadır. İslam'a göre kaza ve kadere inanmak, iman şartları arasında yer almaktadır.

Dîvân'da kaza ve kadere inanmanın yanında, Behrâmşâh'ın hazinedarlarından Aḥmed 'Omer'in övgüsünde bir vesile olarak da kullanılmıştır:

قَدَر ز دیدۀ او اصلِ کارِها نِگَرَد

ز فضلِ حقِ شمرَد هر چه از قدرِ یابَد (ق. ۱۸/۱۸)

O, kadere işlerin aslı gözüyle bakar, kaderden dolayı başına ne geldiyse Hak'tan bilir.

Müslümanlar arasında, insanın başına geleceklerin yazılıp *Levh-i Maḥfûz*'da saklandığı inancı yaygın bir görüştür. Böyle olunca kalem, alinyazısının bir sembolü olmaktadır. Aşağıdaki beyitte şairin *Cemâle'd-dîn Aḥmed*'den ayrı kalmanın acısı kazaya bağlanmaktadır:

قَلَمِ حَکْمِ قَضَا بِرِ تُو رَوَانِ شَدِ پَسِ از آنک

قَلَمِ حَکْمِ قَضَا بِرِ تُو بِسِی بُوَدِ رَوَا (ق. ۱۷/۶۴)

Kaza hükmünün yazısı, senin üzerine yazıldı. Bundan sonra senin kaza hükmünün yazısı, sonsuza dek geçerli olsun.

چُو نیستم بِرِ تُو کاشکی قضا کردی

خدای عز و جل تا نه بودمی و نه ام (ت. ۵/۶/۲)

Seninle uğraşamayacağım. Keşke aziz ve celil olan Tanrı, yazgımı değiştirse de ne olaydım, ne olayım!

قضا دستِ تو شاهِ مقبل گشاده

قَدَرِ پایِ تو شیرِ صفدر گرفته (ق. ۳/۸۴)

Kaza, sen makbul sultanın elini açmış; kader, sen cesur arslanın ayağını tutmuş.

با هستیش اگر قدری ماند از قَدَر

احکامِ خویش جمله قضا می کند قضا (ق. ۱۷/۹۸)

Onun varlığında kaderden azıcık kaldıysa kendi ahkâmının hepsini yazgıya çevirir, yazgıya!

خاصه امسال که گویی ز قضای یزدان

بُنِ هر خار کمین‌گاهِ هزار اهرمن است (ق. ۳۰/۱۲)

Özellikle bu yıl sanki Tanrı'nın kazasından her dikenin dibinde bin şeytan pusuya yatmış.

بلا می گفت کی محنت تو سر از شخص آن بر کن

قضا می گفت کای قدرت تو ران از ران آن بر دَر (ق. ۸۹/۴۳)

Bela diyordu: Ey mihnet, sen onun başını kopar. Kaza diyordu: Ey kudret, sen onun kalçalarını birbirinden ayır.

2.14.16. Kefaret

Kefaret, dine göre işlenen bir suçun bağışlanması amacıyla ceza özelliği de olan bir tür malî ve bedenî ibadet şeklinde tanımlanabilir. Günahın kefareti ibaresiyle bilinir ki Dîvân'da da bu şekilde kullanılmıştır:

ای آنکه چون فرشته بوی بی گناه و پاک

تب را چگونه خوانم کفارتِ گناه (ق. ۱۲/۸۲)

Ey melek gibi suçsuzun ve günahsızın kokusunu alan! Ateşi, nasıl günahın kefareti sayayım?

2.14.17. Kilise: (Şavme‘a)

Sözlükte dağın tepesinde ya da yüksek yerlerde, rahiplerin ibadet mekânı, ibadetgâh, hanqâh gibi anlamlara gelen savme‘a kelimesi, Dîvân’da da yükseklerle inşâ edilmesi yönüyle kılınılmıştır.

Sâ‘id-i Ebû Bekr’in vefatı üzerine söylenen aşağıdaki beyitte Mesîh gibi ruhunun göklere çıkarıldığı söylenmiştir:

ای چون مسیح گوهرِ تو جمله جان شده

سجده کنان به صومعه آسمان شده (ق. ۱/۸۶)

Ey Mesîh gibi özü tamamen can olan! Semânın mabedine secde edenlerde olmuşsun.

2.14.18. Küfür-Kâfir-Şirk-Müşrik

Şirk, *kâinatı yaratan ve idare eden Tanrı’nın ulûhiyyetine ortak tanıma* anlamına gelmektedir.¹⁴⁸ Böyle kimselere müşrik denir. Küfür, *din adına tebliğ ettiği konularda peygamberi tasdik etmemek, onaylamamak* anlamında bir terimdir.¹⁴⁹ Kâfir ise *küfre düşen* insandır.

Bu kavramlar Dîvân’da genelde bu anlamları ile kullanılırken, *kâfir* kelimesinin *sevgili* anlamında kullanıldığı da olmuştur.

Şair, *Behrâmşâh*’ın şeriatin destekçisi olduğunu, böylelikle şirkin ortam bulamadığını belirtmektedir:

به دورِ دولتِ او شرع پشت باز نهاد

ز بیمِ صولتِ او شرک روی پنهان کرد (ق. ۶/۲۲)

Onun devletinin etrafında şeriat yine destek oldu. Şirk, azâmetinin korkusundan yüzünü gizledi.

Aşağıdaki beyit, Selçuklu Sultanı *Suleymân Şâh* için yazılan methiyeden alınmıştır. Belli ki şair müslümanların halinden memnun olmamakta ve sultandan müslümanlara çekidüzen vermesini istemektedir:

¹⁴⁸ Mustafa Sinanoğlu, “Şirk”, *TDVİA*, XXXIX/193-198.

¹⁴⁹ M. Sinanoğlu, “Küfür”, *TDVİA*, XXVI/533-536.

ز ابر کف بارانِ رحمت بر مسلمانان بیار

هین که گردِ کفر بر روی مسلمانان نشست (ق. ۱۸/۴)

Avucunun bulutuyla müslümanların üzerine rahmet yağmuru yağdır. Sakın küfür tozu müslümanlığın üzerine oturmasın!

هر بار به دامِ مومنی افتادی این بار به دامِ کافر افتاد دلم (ر. ۲/۱۳۲)

Gönlüm her defasında bir müminin tuzağına düşerdi. Bu defa kâfirin tuzağına düştü.

شرک را بشکست پا تا خنکِ او برداشت گام

آز را پر شد شکم تا جود او به نهاد خوان (ق. ۹/۶۳)

Onun atı adım atınca şirkin ayağını kırdı. Onun cömertliği sofraya kurunca açgözlülüğün karnı doydu.

Şair, kâfirleri karanlık bir geceye benzetirken memduhunun okunu kayan bir yıldızla teşbih ederek, memduhunun okunu kendine rehber edineceğini belirtmektedir:

اندر دلِ کُفار که همچون شبِ تیره است

تیر چو شهابش را رهبر کنمی من (ق. ۱۸/۷۸)

Karanlık geceye benzeyen kâfirlerin yüreğine, onun kayan yıldız gibi okunu kendime rehber yaparım ben.

2.14.19. Mîrâc

Hız. Peygamber'in Mekke'den önce Mescid-i Aksa'ya, oradan da Allah katına yükselmesini ifade eden olaydır. Kur'ân-ı Kerim'de İsrâ sûresinde mâhiyeti anlatılmaktadır. Dîvân'da bir beyitte *Behrâmşâh*'ın gölgeliğinin rengi Mîrâc gecesinin aydınlığına teşbih edilmiştir:

چون رنگِ چترِ تو شبِ معراجِ دولتست

جز نقره خنکِ چرخِ نازید بَرّاقِ چتر (ت. ۴/۶/۱۴)

Senin gölgeliğinin rengi, devletin Mîrâc gecesi olduğundan, felek atının

gümüş renginden başkası, senin çadırının parlaklığına yakışmaz.

2.14.20. Mucize-Keramet

Sözlük anlamı, *insanı hayrette bırakan olağanüstü, garip şey* demek olan mucize, terim anlamıyla, *Allah'ın peygamberlerine ihsan ettiği, insan mantığı ve akıyla kavranamayacak olan olağanüstü olaylardır*. Keramet ise *Allah'ın salih kullarında görülen akılla kavranılamayan olağanüstü hallere* denir. Dîvân'da memduhun bazı işleri teşbih ve mecaz yolu ile mucize ya da kerâmet olarak nitelendirilmiştir.

Şair, sözlerinin gücünün farkındadır ve bir beyitte şiirini mucizeye benzetmiştir.¹⁵⁰

Şair, *Behrâmşâh*'ın yaptığı işleri mucizeye benzeterek, onun yeryüzünde ve gökyüzünde seçkin kişiler arasında yer aldığını belirtmektedir:

کس را نگشت معجزه‌ای در زمین پدید

او خاص شد به معجزه در ارض و بر سما (ق. ۴۶/۹۸)

Yeryüzünde kimseye mucize göstermek nasip olmadı. O ise mucizeleriyle yeryüzünde ve gökyüzünde seçkin kılındı.

مردم ز غمت زنده کنم باز به یک بار

کان معجزه صد صور ندارد که تو داری (غ. ۷/۷۲)

Senin derdinle öldüm, bir anda tekrar dirileyim, çünkü; o mucizenin senin sahip olduğun kadar yüzlerce sûreti yoktur.

Aşağıdaki beyitte şair, Behrâmşâh dönemi hazinedarlarından *Ahmed oğlu Hasan*'ı methetmektedir:

هم یکی از معجزاتِ ظاهر پیغمبر است

این کرامت های گوناگونِ فخرِ روزگار (ق. ۲/۴۴)

Feleğin övüncü olan bu çeşitli kerametler de peygamberin görünen mucizelerinden biridir.

¹⁵⁰ Örnek için bk., *Dîvân*, s. 307, (M. 5/2).

2.14.21. Muharrem

Sözlükte, *haram kılınan, yasaklanan; kutsal olan, saygı duyulan* anlamlarına gelen muharrem savaşın haram kabul edildiği dört aydan birinin adıdır.¹⁵¹ Aynı zamanda hicrî yılın ilk ayıdır.

Behrâmşâh'ın Gûr Sultanı Seyfe'd-dîn-i Sûrî'ye galebe çalması olayı üzerine Seyyid, kaleme aldığı kasidede, bu olayı kıyamete kadar unutulmayacağını belirterek tarih düşmektedir:

دویم روزِ مُحَرَّم سال بر ثا میم و دال الحق

بر آمد نامور فتحی کز آن گویند تا محشر (ق. ۶۶/۴۳)

544/1149 yılının muharrem ayının ikinci gününde hakikaten Mahşer'e kadar konuşulacak ünlü bir zafer gerçekleşti.

2.14.22. Nimet

Özel bir amaç veya bedel gözetilmeksizin yapılan iyilik, şeklinde tanımlanan nimet maddî ve manevî nimetler şeklinde ikiye ayrılabilir. Maddî nimetler dünyada varlığın devamı için gerekli olan her şeyi içerir: Su, bitkiler, ekin ve meyveler, eşler, oğullar ve torunlar, giyecekler, dağlar, ırmaklar, yollar, yıldızlar, gece ve gündüz, gemilerin denizde yüzmesi ve tabiatın düzenli biçimde işlemesi gibi. Kur'ân'a göre manevî nimetler; hidayete nail olmak, iman ve bunların sağladığı ebedî hayattaki mutluluk üzerine yoğunlaşmaktadır.¹⁵²

نعمتِ روی تو می باید و بس به سر تو که تمام است تمام (غ. ۷/۴۰)

Yüzünün nimeti gereklidir ve yeter. Başına and olsun ki, tamamdır, tamam!

این نعمتِ بزرگ که او یافت از خدای اکنون بزرگ بادا مُردِ خدایگان (ق. ۱۰/۶۶)

Tanrı'dan bulduğu bu büyük nimet, şimdi padişahın lütfu olarak büyüsün.

که حقّ نعمتِ یک روزه ترا کان است فزون ز ریگ بیابان و قطره باران (ق. ۴۴/۷۲)

Çünkü, senin bir günlük nimetinin hakkı, çöl kumlarından ve yağmur tanelerinden daha fazladır.

¹⁵¹ M. Kâmil Yaşaroğlu, "Muharrem", *TDVİA*, XXXI/4-5.

¹⁵² Fatma Candan Günaydın, "Nimet", *TDVİA*, XXXIII/129-130.

بر من ز نعمت الحق خاصّ خدايگان

کرد آنچه تا ابد نتوان گفت شکرِ آن (ق. ۱/۷۳)

Doğrusu, padişah bana, kıyamete dek şükrü edâ edilemeyecek özel bir nimet verdi.

2.14.23. Put

Put, semâvî dinlerden olmayan insanların, kendi elleriyle tapınmak için yaptıkları bir tür heykellerdir. Tanrısal güç verilip tapınıldığı için, edebiyatta istiare yoluyla sevgiliyi ve güzelliği temsil etmektedir. Dîvân'da bu tür beyitlerde teşbih ve istiare yoluyla *but* ve *sanem* ifadeleriyle sevgili kastedilmiştir:

بخرام بتا که سرو آزاد چمن ناگه خطّ بندگی دهد قدّ تو را (ر. ۱/۲)

Ey put! Nazla yürü ki çimenin özgür servisi aniden senin boyuna kulluk fermanı versin.

دلم همیشه هوای تو جوید ای بت روی وگرچه دیگر گوید زبان من گفتار (غ. ۸/۳۶)

Dilim farklı bir söz söylese de, gönlüm hep seni arzular, ey put yüzlü!

در این تفکّر بودم که آن بت سرکش بر من آمد بی التماس من به شتاب (ق. ۴/۲)

Ben bunu düşünürken o serkeş put, yalvarmadan aceleyle bana doğru geldi.

2.14.24. Rahmet

Râğib el-İşfahânî, rahmet kavramının temel mânasının “acınacak durumda bulunan kimseye yönelik yufka yüreklilik ve şefkat” olduğunu, Allah’a nisbet edildiğinde merhametin ürünü olan “lutufta bulunma” mânâsına alınması gerektiğini söyler.¹⁵³ Enbiyâ sûresi 107. âyette peygambere ithafen: “Biz seni âlemlere ancak rahmet olmak üzere gönderdik.” buyurulmaktadır. Dîvân'da hem peygamberin, hem de daha ziyade memduhların merhametine vurgu yapılmıştır:

یا نبی الله به رحمت حجت ایشان بپرس

یا صفی الله به فرصت حاجت ایشان بخواه (ت. ۵/۷/۱۳)

¹⁵³ Abdülhamit Birışık, “Rahmet”, *TDVİA*, XXXIV/419.

Ey Allah'ın Nebî'si! Rahmetle onların delilini sor. Ey Allah'ın temiz kılıp seçtiği kul! Bir yolunu bulup onların ihtiyacını soruştır.

Seyyid Hasan şiirlerinde, Gazne sultanı *Behrâmşâh* ile zaman zaman yaşadığı sıkıntıları dile getirerek, bir taraftan şikâyet etmekte, bir taraftan da affını dilemektedir:

خواستی تا بر حسن هر دم کنی بی رحمتی

رحمتِ شاه این روا دارد چه می پنداشتی (غ. ۶/۶۹)

Hasan'a her an merhametsizce davranmak istedin, şahın rahmeti bunu uygun görüyor, ne sanıyordun ki!

Seyyid Hasan, aşağıdaki beyti, dönemin büyüklerinden, dostu *Hâce Muḥliş Nedîm-i Sâvî* için söylemiştir. Seyyid, belli ki ondan yardım görmüştür:

ز رحمت هاش گر یابم نصیبی ز زحمت های ما او نیز رسته است (م. ۴/۴)

Onun rahmetlerinden bir nasip bulursam, o da bizim zahmetlerimizden kurtulmuş olur.

به همتِ تو که اندک از او شود بسیار

به رحمتِ تو که دشوار از او شود آسان (ق. ۴۲/۷۲)

Az olan himmetinle çoğalır, zor olan şefkatinle kolaylaşır.

2.14.25. Ramazan Ayı

Ay takvimine göre dokuzuncu aydır. Üç aylar adı verilen kutsal ayların sonuncusudur. Oruç ayı şeklinde tanımlayabileceğimiz ramazan, tespit edebildiğimiz kadarıyla iki yerde, dinî anlamıyla kullanılmıştır:¹⁵⁴

مژده بادت که ملایک را از دیدنِ تو

عیدگاهيست به فردوس میانِ رمضان (ق. ۳۰/۶۴)

Müjdeler olsun sana ki melekler seni görmekle, Firdevs'te ramazan ortasında bayram yaparlar.

¹⁵⁴ Diğer örnek için bk. *Tez*, s. 587, (M. 29/5).

2.14.26. Selam

Sözlükte selam (selamet) *bedenî ve ruhî hastalık, eksiklik ve kusurlardan uzak olma* anlamına gelmektedir. Allah’a nisbet edildiğinde her türlü eksiklik, acz ve kusurdan, yaratılmışlara özgü değişikliklerden ve yok oluştan münezzeh olan, selametın kaynağı olup esenlik veren şeklinde açıklanır.¹⁵⁵ Esasında Hz. Peygamberin de teşvikiyle tüm müslümanlar arasında günümüzde de yaygın olarak kullanılan bir gelenek ve ibadettir. Selam vermek sünnet; selamı almak ise farzdır. Şair, çok iyi bildiği bu durumu kullanarak, sevgiliye gönderdiği selamının karşılık bulmamasından duyduğu üzüntü ve sitemi dile getirirken bir başka beyitte de gönderdiği selamın hayran gönlünden çıktığını ifade etmektedir:

ما را به همه عمر سلامی نکند دوست
تمکین درودی و پیامی نکند دوست (غ. ۱/۱۱)

Bize bir ömür selam vermez dost. Bir selâmımıza, bir haberimize karşılık vermez dost.

عزیزی پس بدان سید رساند سلامی کین دل حیران فرستد (م. ۱۴/۱۰)

Bu hayran gönlün bizie gönderdiği selamı, bir aziz, ardından o seyyide ulaştırsın.

تحیت تا بود نور علی نور به دست سید اقران فرستد (م. ۷/۱۱)

Selam gönderildikçe, nurun üstüne nur olur da seyyid-i akrân aracılığıyla gönderir.

2.14.27. Sevap-Günah

Dine göre yapılan her türlü ibadet ve iyiliğin karşılığı sevap; Allah’ın emir ve nehiyelerine uymamanın karşılığı ise günahdır. Şair bu iki kavramı daha çok kendisi için kullanmış, âdeta bir iç muhasebesi yapmıştır. Günah kelimesi bazen “suç, kusur” anlamında da kullanılmıştır:

ندارم گناهی چنین خسته‌ام مبادا اگر خود گناهی کنم (غ. ۸/۴۸)

Bir günahım yok ama çok da kırgınım. Günah işlemekten Allah korusun!

¹⁵⁵ B. Topaloğlu, “Selam”, *TDVİA*, XXXVI/341-342.

حاشا که دلِ خطا پرستم یک کارِ مرا صواب خواهد (غ. ۴/۳۱)

Haşa, günaha tapan gönlüm, doğru bir iş yapmamı ister mi?

‘Alî b. ‘Osmân için yazılan kasideden alınan aşağıdaki beyitte, onun garip gurebayı gözettiği anlaşılmaktadır:

بی هیچ ستم یتیم پرور بی هیچ گنه عیالدار است (ق. ۲۶/۵)

Hiç yakınmadan yetimleri gözetir. Suçsuz günahsız bir aile sahibidir.

اگرچه هست خطا رفتن من از پیش

شدن به پیش خداوندِ خویش هست صواب (ق. ۱۲/۲)

Senin yanından gitmem günah olsa da kendi padişahımın yanına gitmek sevaptır.

مخدومزادگان و بزرگان که حاضراند

هر یک در این صواب بدین کار و بار باد (ت. ۶/۵/۶)

Büyükler ve onların çocuklarının her biri, bu sevap işinde hazırdırlar, hep böyle olsun.

2.14.28. Sünnet

Sözlük anlamı *yol, gidiş, tabiat, prensip, kanun* gibi anlamlara gelen sünnet kelimesi fikhî bir terim olarak, Hz. Peygamberin müslümanlarca uyulması için gerekli saydığı her türlü söz, hâl ve hareketidir. Dîvân’da bir beyitte müslümanlar için yol göstericiliği, aydınlatıcı özelliği hasebiyle kullanılmıştır:

چشم و چراغِ سنت و نورِ دو چشمِ دین

صاحبِ قبولِ هفت قرانِ صاحبِ لوا (ق. ۴۰/۹۸)

Sünnetin gözü ve ışığı, dinin iki gözünün nuru, yedi Kur’ân ve sancak sahibidir.

Şair, memduhu *Hâlid-i Mâlîkî*’ye hitap ederek onun hizmetinde olmanın, onun için çok önemli bir konu olduğunu dile getirmektedir:

که دل و جانِ مرا همچو فرایضِ مطلوب

خدمتِ درگه تو شاهِ مبارک سنن است (ق. ۲۷/۱۲)

Senin gibi mübarek sünnetli padişahın sarayının hizmetinde olmak, benim gönlüm ve canım için talep edilen farizalar gibidir.

2.14.29. Şeriat

Allah'ın emir ve yasaklarını ifade eden manzumeler dizisi olan şeriat, üç beyitte geçmekte, birincisinde insanların şeriattan uzaklaştıklarından sitem edilirken diğer iki beyitte sultanın şeriat yolunda mücadelesi, teşvik edilmiştir.

Şair, *Cemâle'd-dîn Aḥmed-i Gâzî*'nin vefatı üzerine söylediği mersiye tarzındaki kasidede, onun vefatıyla tarikatın ve şeriatın yara aldığını belirterek üzüntüsünü dile getirmektedir:

آه و دردا که شد آثارِ طریقت باطل

آه و دردا که شد ابوابِ شریعت ویران (ق. ۱۲/۶۴)

Eyvahlar olsun ki, tarikatın izleri yok oldu! Eyvahlar olsun ki, şeriatın kapıları virân oldu!

Hindistan'ın özelliklerinden bahsedilen kasideden alınan aşağıdaki beyitte şair, *Behrâmşâh*'ı, kâfirlere galebe çalması temennisiyle teşvik etmektedir:

منکرانِ شرع را در هم شکن همچون عنب

خستگانِ شرک را بر هم فکن چون نادران (ق. ۲۲/۶۳)

Şeriatın inkârcılarını üzüm salkımı gibi darmadağın et. Şirk yorgunlarını yaban eşekleri gibi birbirinin üzerine sal.

ای دستگذارِ شرع تا حشر بپای وی آبِ حیاتِ مُلک جاوید بزی (ر. ۲/۱۷۲)

Ey şeriatın yardımcısı! Haşre kadar ayakta kal. Ey mülkün yaşam suyu! Ebedî yaşa.

2.14.30. Şeytan: (Dîv, Ehrimen, İblîs)

Allah Teâlâ, Hz. Âdem'i yaratıp cennette meleklerden ona secde etmesini

istediğinde İblîs hariç tüm melekler secde etmiş fakat İblîs, ateşten yaratıldığını söyleyerek büyüklük taslamış ve secde etmekten imtinâ etmişti. Allah da onu ebedî olarak lânetlemişti. İblîs de Allah'tan kıyamete kadar insanları saptırmak için izin almıştır. Terim olarak Ehrimen, Zerdüştlükteki şeytanın adıdır. Karanlığı ve kötülüğü temsil eden Ehrimen; saflığın ve aydınlığın temsilcisi Ahuramazda ile savaş içerisinde. ¹⁵⁶

Dîvân'da şeytan; *dîv, ehrimen, iblîs* kelimeleriyle ifade edilmiştir:

تاج سر داشت جبرئیل مرا این زمان خاک پای اهرمنم (ق. ۵/۵۹)

Cebrâîl, başıma taç koymuş idi. Şimdi ise Ehrimen'in ayağının toprağıyım.

آگاه نبوده بود آن دیو رجیم کز تیر شهابوش کنی مو به دو نیم (ر. ۲/۱۴۰)

O taşlanmış şeytan, şimşek gibi okunla kılı ikiye bölebileceğinin asla farkında olmamıştı.

جان می برد به عشرت حوران گلشنم

تن می کشد به خدمت دیوان گلخنم (ق. ۱/۶۰)

Can, beni gül bahçesi hurilerinin şölenine götürüyor. Beden, beni külhan şeytanlarının hizmetine çekiyor.

ایا شاهی که گر ابلیس عفوت را شفیع آرد

سزد گر حق بدو بخشد گناه جمله در محشر (ق. ۴۴/۴۳)

Ey şahım! İblîs senin affediciliğini şefaatchi getirirse, Hakk'ın mahşerde cümlelerin günahlarını o sebepten bağışlasa yaraşır.

2.14.31. Tefvik-İnayet

Tevfik, Allah'ın hayırlı işlerde kişiyi muvaffak eylemesi, kulunun fiilini rızasına ve muhabbetine uygun kılması anlamında kelâm terimidir. Allah'ın lütfunu elde eden kimse, O'nun rızasına uygun amel işler. ¹⁵⁷ İnayet ise Allah'ın kâinat hakkındaki küllî bilgisi ve takdiri anlamında bir terimdir. Her iki terim Dîvân'da da

¹⁵⁶ Zehrâ Hanlerî, *Ferheng-i Edebiyyât-i Fârsî*, İntişârât-i Bunyâd-i Ferhengî-i Îrân, Tahran 1348 ş., s. 76.

¹⁵⁷ Hülya Alper, "Tevfik", *TDVİA*, XIL/8-9.

aynı şekilde, gerçek anlamlarıyla kullanılmışlardır:¹⁵⁸

بنام ایزد آن دزد با پشتواره به تأیید و توفیقِ داور گرفته (ق. ۱۹/۸۴)

Tanrı'nın adıyla! O hırsız, sırtındaki yüküyle Tanrı'nın onayı ve yardımıyla yakalanmış.

چو از مکه شدم سوی مدینه خدایم داد توفیقِ زیارت (ق. ۱۷/۳)

Mekke'den Medîne'ye gidince Tanrı'm ziyaret nasip etti.

دانی چکنی مرا به من باز گذار وین دستِ عنایت از سرِ من بردار (ر. ۲/۸۷)

Biliyor musun ne yap? Beni rahat bırak. Bu inayet elini başımdan çek.

2.14.32. Tövbe

Tövbe, işlenen günahın pişmanlık duyup bir daha yapmamaya azmedip Allah'a yönelme anlamına gelir. Dîvân'da da bu anlamıyla kullanılmıştır:

بر مه نقط از مشکِ سیه باری چیست

با توبه به یکجای گنه باری چیست (ر. ۱/۲۷)

Ay üzerindeki siyah miskten olan noktalar nedir ki! Tövbeyle bir günah yerine (girmek) nedir ki!

Aşağıdaki beyit Seyyid'in dostlarından 'Abdu'l-cebbâr için yazılan kasideden alınmıştır. 'Abdu'l-cebbâr ağır bir hastalığa tutulmuş, Seyyid de onun için bir kaside yazmıştır:

چرخ اگر گردِ گنه گردد هم استغفاری

بی شک آرد به تو شکرانه آن استغفار (ق. ۱۹/۴۲)

Felek, tövbe niyetiyle günahın etrafında dönüyorsa şüphesiz, o tövbenin şükür karşılığını sana getirecektir.

2.14.33. Ümmet

“Ümmet, bir peygamberin tebliğ ettiği dine inanan veya o dine muhatap

¹⁵⁸ Kasım Turhan, “İnayet”, *TDVİA*, XXII/265-266.

olanların meydana getirdiği topluluk anlamında terimdir.”¹⁵⁹ Dîvân’da ise ümmetten kasıt, İslam ümmetidir:

خدای داند کز باغِ فضلِ من نو نو به یک یک امتِ احمد هر آینه برسد (م. ۲/۱۶)

Allah bilir ki, şüphesiz benim fazilet bahçemden her zaman yeni yeni Ahmed ümmeti tek tek çıkacaktır.

یا رسول الله حدیثِ بندگان با حق بگوی

یا ولی الله گناه امت از یزدان بخواه (ت. ۴/۷/۱۳)

Ey Allah’ın Resul’ü! Kulların durumunu Hakk’a söyle. Ey Allah’ın velisi! Ümmetin günahlarının Tanrı’dan affını iste.

Selçuklu Sultanı *Muhammed oğlu Mes’ûd*’un vefatı üzerine Seyyid, kaleme aldığı mersiye tarzındaki terciibentte, onun dâvâsına sâdık bir sultan olup, geride onun iyi bir sultan olduğuna şahitlik edecek bir halk bıraktığını dile getirmektedir:

بر دعویی که چون تو نبودست هیچ شاه

چون امت رسول گواهی گذاشتی (ت. ۷/۴/۴)

Senin gibi olmayan bir davada, padişah hiç Resul’ün ümmeti gibi bir delil bırakır mıydı?

2.14.34. Vahiy

Allah’ın dilediği emir, hüküm ve bilgileri peygamberlerine değişik şekillerde bildirmesi anlamında bir terim olan vahiy, tespit edebildiğimiz kadarıyla Dîvân’da iki yerde geçmektedir. Bunlardan biri olan Dîvân’ın sonundaki Arapça kasidede, Hz. ‘Osmân’ın vahiy kâtibi olması hasebiyle kullanılmışken, diğerinde Hz. Peygambere bir müddet vahyin kesilmesi olayına telmihte bulunmaktadır.¹⁶⁰

وحی اگرچه منقطع شد لیک هر ساعت فتد

در خم گردون ندای این صدای جبرئیل (ت. ۷/۴/۱۳)

Vahiy kesildiyse de Cebrâîl’in sesinin feryadı her an feleğin küpüne düşer.

¹⁵⁹ Halil İbrâhîm Bulut, “Ümmet”, *TDVİA*, XIIL/308-309.

¹⁶⁰ Hz. ‘Osmân’ın vahiy kâtibi olması hasebiyle kullanılan örnek için bk. *Tez*, s. 129, (K. 98/11).

2.14.35. Yed-i Beyzâ

Beyaz el anlamına gelmektedir. Hz. Mûsâ'ya verilen mucizelerden biridir. Kur'ân-ı Kerim'de birkaç sûrede bu konudan bahsedilmiştir. İsrâ sûresinin 101. âyetinde Cenab-ı Hak şöyle buyuruyor: “And olsun biz Mûsâ'ya açık dokuz âyet (mucize) verdik.” İşte bu dokuz mucizeden birisi de Yed-i Beyzâ'dır. Hz. Mûsâ, elini koynuna sokup çıkardığında eli, bembeyaz bir ışık saçarak, ortalığı aydınlatır, sonra tekrar elini koynuna koyduğunda ışık kaybolurmuş. Bu nur, Allah Teâlâ'nın Hz. Mûsâ'ya verdiği nübüvvet nişânelerinden bir tanesidir:

زاستين چون يد بيضا بنمايي گردون دامن صبح ز غيـرت به گريان آرد (ق. ۱۸/۲۰)

Yakandan yed-i beyzâyı çıkarınca, felek sabahın eteğini utanç ile yakasına getirir.

2.15. TASAVVUFÎ UNSURLAR

Seyyid Hâsan'ın yaşadığı edebî çevre ve dönem, Sebk-i Hırâsânî adı verilen akımın devam ettiği bir dönemdir. Bu akımda tasavvuf, çok etkili bir unsur değildir. Fars şiiri bu dönemde, henüz tasavvufun büyük, klasik sanatçıları yetiştirmemiştir. Bu yüzden eserde tasavvufî bir anlam derinliği yoktur. Ancak bu unsurların şiirde yer alması, bu dönemde tasavvufî bir hayatın olduğunun delilidir. Bu yüzden Dîvân'da kullanılan bu tür kavramları “Tasavvufî Unsurlar” başlığı altında kısaca incelemeyi uygun bulduk.

2.15.1. Basiret

“Bir Kur'ânî kavram olan basiret, Allah'ın görmesiyle ilgilidir. Allah'ın *basîr* sıfatı vardır. Allah'ın basîreti, onun ilmiyle her şeyi kuşatmasıdır. Kulların basireti ise hakla batılın temyiz edildiği marifet bilgisi olarak tarif edilmiştir.”¹⁶¹ Bu yönüyle gözden çok gönülle ilgili bir kavramdır.

Dîvân'da da bu yönüyle kullanılmıştır. Şair, *Behrâmşâh*'ın basiretli bir sultan olduğunu, bunun da bakışına ve cemaline yansıdığını belirtmektedir:

گذار دیده او را بصیرت دل داد لطیف صورت او را نمونه جان کرد (ق. ۳/۲۲)

¹⁶¹ Süleyman Uludağ, “Basîret”, *TDVİA*, V/103.

Onun gözünün bakışını, gönlün basireti verdi. Onun cemalinin hoşluğunu canın misali yaptı.

2.15.2. Cem‘ ve Tefrika

Lügat anlamı “toplamak, birleştirmek” demek olan cem‘, ıstılahî anlam olarak: İki veya daha fazla manâyı bir hükümde toplamak ya da salikin her şeyi Allah’tan bilerek halkı yok, yaratana var görmesi hali anlamına gelen tasavvuf terimidir. Tefrika ise aynı olan veya olduğu kabul edilen iki şey arasında fark olduğunu belirtmektir ya da salikin cem‘ halinden ayrılıp halk ile Hakk’ı birbirinden ayrı varlıklar olarak görmesi anlamında tasavvuf terimidir.¹⁶²

جمع در جسم و تفرقه در ذات به حقیقت ستارهٔ پَرَنَم (ق. ۲۹/۵۹)

Cisimde birlik, zatta ayrılık... Gerçekte, Pervin yıldızıyım.

2.15.3. Dergâh: (Âsitân, Halvetgâh, Hângâh, Tekye, Zâviye)

Dergâh, terim olarak tarikat mensuplarının toplu bir biçimde ibadet ve törenlerini yaptıkları yere denir. Dervişler ve şeyhler bu mekânlarda bulunurlar ve dinî faaliyetlerini yürütürler. Ancak Dîvân’daki kullanıma bakarak kelimenin dinî anlam taşımadığı açıkça görülür. Hâsan-i Enverî’nin de dediği gibi dergâh kelimesi, bu dönemde *derbâr* yani sultanın sarayı anlamına gelmektedir.¹⁶³

Dîvân’da gökyüzünde bir mekân olarak tasavvur edilmiştir.¹⁶⁴

چو خاکِ درگهٔ عالیت را یافت ندانم تا چه گردد در بدر باد (ق. ۲۱/۱۵)

Madem yüce dergâhının toprağını buldu, bilmem ki daha ne dolaşır, perişan rüzgâr?

Dergâh, dergâhlık, ayakkabılık, cenab, hazret, kiryas gibi anlamlara gelen âsitân; eşik, eyvan, avlu anlamıyla, dergâha girmeden önce yüz sürülen ve alçakgönüllülüğün icra edildiği mekânlar olarak tasavvufta önemli bir yeri vardır.¹⁶⁵

تا شب و روز مُرَقَّع پوشند سَقَفِ این خانقاهِ بی وزن (ق. ۲۳/۷۵)

Bu penceresiz tekkenin damında, gece ve gündüz yamalı aba giyerler.

¹⁶² Hasan Kâmil Yılmaz, “Cem”, *TDVİA*, VII/278-279.

¹⁶³ H. Enverî, *İstîlâhât-i Dîvânî*, s. 14.

¹⁶⁴ Örnek için bk. *Dîvân*, s. 117, (K. 58/1).

¹⁶⁵ Pervîz-i Ehûr, *Kilk-i Hîyâl-engîz*, İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1372 ş., I/230.

نشاند پیری در خانقاهِ هفتم چرخ

کزوست هر چه که بوده است در همه کیهان (ق. ۱۶/۷۲)

Feleğin yedinci dergâhında bir yaşlı oturtmuş; çünkü âlemde olan her şey ondandır.

Seyyid, dostu ve dönemin hazinedarlarından *Hasan b. Aḥmed* için niyazda bulunmaktadır:

بادت از زاویه‌دارانِ فلک داعیان پیش خدای ذوالمن (ق. ۲۴/۷۵)

Feleğin zaviyedarları, minnet sahibi olan Tanrı'nın huzurunda, seni savunanlardan olsun.

Hız. Mûsâ kıssası hakkında söylenen aşağıdaki beyitlerde, onun kalbinin huzur bulmamasından dolayı Allah'a yakarışı, Allah'ın onunla muhatap olması sembolik bir tarzda işlenerek tasavvufî bir üslupla anlatılmıştır:

موسی ز بی قراری خود در مقامِ قدس	خود را در او فگند به در پیشِ تو عصا
حالی و شاقِ چاوش عزت بدو دوید	کای نعلِ خود فگنده و نعلین شو جدا
وآن را ز بعد چله پیوسته بار داد	وین را شبی ببرد به خلوتگه دانا
وآنرا ز طور کرد سرای حرم پدید	وین را ز عرش ساخت ایوانِ کبریا

Mûsâ, kutsal makamda kendi kararsızlığı yüzünden kendisini ona bıraktı, esasını huzurundaki kapıya.

Şimdi komutanın hizmetçisi izzet buldu. Ey kendi nalını ve çarığınızı atmış, ayrıl!

Aralıksız çille çıkardıktan sonra onu huzura kabul etti. Bunu da bir gece bilgenin tekkesine götürdü.

*Ona Tûr'dan harem sarayı yaptı. Ve buna arşdan büyük bir gölgelik yaptı.*¹⁶⁶

ملک به مدحتِ ایامِ تو زبان نگشاد

فلک به خدمتِ درگاهِ تو نیست میان (ق. ۴۷/۷۲)

Melek, senin günlerinin övgüsüne ağız açmadı. Felek, senin dergâhının

¹⁶⁶ *Dîvân*, s. 351, (K. 98/54-57).

hizmeti için kemer bağlamadı.

2.15.4. Derviş

Sözlük anlamı, yoksulluğu ve çilekeşliği benimsemiş; alçakgönüllü ve her şeyi hoş gören kimse demektir. Tasavvufî anlamı ise bir tarikata girerek o tarikatın usul ve erkânını kabul edip ona göre yaşayan kimse anlamına gelir. Mutasavvıflar bu manâda kendilerini derviş yani yoksul olarak tanımlamışlardır. Dîvân'daki beyitlerde her iki anlama gelecek şekilde kullanılmıştır:

هر روز خواهی تا که ستانی دل از من

حیلت چه بود چون من درویش ندارم (غ. ۳/۴۶)

Her gün gönlümü çalmak istersin. Hile nedir ki! Benim gibi yoksulda yoktur.

درویش ز دور تو توانگر گردد بی دل ز قبول تو دلاور گردد (ر. ۱/۴۵)

Derviş, senin etrafında dönüp durmaktan varlıklı olur. Korkak, senin kabûlünden cesaret bulur.

گر باز بیابم به مرادِ خویش و اقبال رساند به من درویش (ر. ۱/۳۴)

Yine kendi murâdım ile seni bulsam ve ikbal, seni benim gibi yoksula kavuştursa.

2.15.5. Hâkî'e'l-yakîn

“Yaşayarak elde edilen bilgidir. ‘İlme’l-yakîn, ‘ayne’l-yakîn ve hâkî'e'l-yakîn şeklinde üç derece bilgi vardır. Kalp ile sezilip bizzat duyulan ve basiretle müşahade olunarak yaşanmak suretiyle hasıl olan bilgi hakke’l-yakîn mertebesidir. Bu bilgi yakîn olarak ifade edilen bilgilerin en yüksek mertebesidir.”¹⁶⁷

Şair, *Devletşâh*’ın hem fiziksel hem de ruhsal yönünü birer örnek benzetmeyle methetmektedir:

عقلش از رنگین قبا دارد بود حق الیقین

خلقش از سیمین کمر خواند بود خیر المقال (ت. ۵/۲/۱۵)

¹⁶⁷ A. E. Dihhudâ, “Hâkî'e'l-yakîn”, *Luğatnâme*, VI/9145.

Onun akli renkli elbise giyerse hakke'l-yakîn olur. Halk ona gümüş belli derse hayru'l-mekâl olur.

2.15.6. Hırka: (Muraqqa')

Bir tarikata mensup olmak isteyen mürid adayı belli bir deneme ve hazırlık döneminden sonra tarikata ehil ve şeyhe layık görülürse ona tekkede yapılan bir törenle hırka giydirilir. Hırka giyen talip artık bundan böyle şeyhin müridi, tarikat mensubu ve diğer müritlerin kardeşi sayılırdı. Dervişlerin giydiği bu yakasız ve kolsuz cübbe kalın kumaştan yapıp yaz kış giyilirdi. Dervişler bu hırkaları giydikten sonra dünya nimetlerinden el çekmeye başlarlardı.¹⁶⁸

Hırka kelimesi, Dîvân'da hem gerçekten hırka giymiş tarikat mensupları hem de teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.¹⁶⁹

Şair, *Mes'ûd Şâh*'ı methetmek için kozmik unsurlardan faydalananarak Keyvan'ın kızılığını, şahı kıskanmasına bağlayıp *hüsnütalil* sanatı yapar:

خرقه‌ای پوشیده کیوان بس کبود و هر زمان
روی زرد حاسدت را نیل دیگر می کشد
(ق. ۲۴/۲۶)

Keyvan mosmor bir hırka giymiş ve daima senin kıskanç sarı yüzüne başka nil çekip durmada.

آنی که خرقه ضرب کند هر سپیده دم
این گنبدِ مرقع پوش از سماع تو (غ. ۵/۵۷)
Öyle birisin ki senin semandan bu yamalı aba giymiş günbed, her seher hırkasını yırtar.

Seyyid, memduhu *Behrâmşâh*'ı methedebilmek için, kozmik unsurlardan aya müracaat eder. Ay, sultanı konuk edebilmek için yağmur altında beklemektedir:

زند مه خرگه خود را ز ابر تر مزاج آبی
مگر در منزل اول فتد قدر تو مهمانش
(ق. ۲۷/۵۲)

Ay, ilk menzilde senin gibi konuk bulsun diye kendi hırkasını yaş mizaçlı bulutla ıslatır.

¹⁶⁸ S. Uludağ, "Hırka", *TDVİA*, XVII/166-167; İ. Pala, "Hırka", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 204.

¹⁶⁹ *Tez*, s. 176, (K. 75/23).

2.15.7. İhsân

İyilik, güzellik, en iyi ve uygun olanı yapmak manâlarına gelen ihsân Allah'ı görüyormuşçasına ibadet etmek demektir. Meşhur Cibrîl vakasında ihsânın ne olduğu, Cebrâîl tarafından izah edilmiştir. Dîvân'da iki yerde geçtiğini tespit edebildiğimiz kelime “iyilik” anlamında kullanılmıştır:

بر من آن داری که بر حسان ز احسانِ جدّ من

لا جرم گرچه حسن نام است حسانِ توام (ت. ۷/۴/۱۵)

Ceddimin (Hz. Peygamber'in) Hâssân'a yaptığı ihsanlar gibi sen de bana ihsanlarda bulunuyorsun, bu yüzden benim adım Hasan da olsa ister istemez senin Hâssân'ımım.”

Aşağıdaki beyitte Hz. ‘Alî’nin ihsânı ve Hz. ‘Omer’in insafı, *Sultan Sencer*’in övgüsünde bir teşbih unsuru olarak kullanılmıştır:

چون بخششِ تو آیتِ احسانِ علی گشت

بخشایشِ تو غایتِ انصافِ عمر باد (ق. ۲/۱۴)

Senin bağışlayan ‘Alî’nin ihsânının nişanesi olduğu için senin bağışlayıcılığın ‘Omer’in insafından da öte olsun.

از رخ دولت گلِ حشمت چنی اینک چدی

بر تنِ امکان سرِ احسان شوی اینک شدی (ت. ۳/۴/۵)

Devletin yüzünden haşmet gülü derersin, derdin de! İmkânın vücuduna ihsânın başı olursun, oldun da!

2.15.8. İlim ve Hikmet

Arapça ilim, Farsça dâniş; bilim dallarına verilen adlar olmakla beraber, özellikle ilim kavramı Allah'ın subutî sıfatlarından biri olması hasebiyle çok geniş bir kavramdır. Dîvân'da ilim ve amel, ilim ve hikmet yanyana kullanılmış, ilim sahibi olanlar övülmüştür.

Tasavvuf, kelim ve fıkıh gibi çeşitli ilimlerde çeşitli karşılıkları olan hikmet ise tasavvufta genellikle “ilâhî sırların ve gerçeklerin bilgisi, varlıkların var oluş amaçlarının kavranması, sebeplerle bunların sonuçları arasındaki ilişkilerde ilâhî

iradenin rolünün keşfedilmesi” anlamında kullanılır.¹⁷⁰

İlim ve hikmet, birbirini tamamlayan iki unsurdur. Bundan dolayı ‘ilm u hikmet, ibâresiyle yan yana kullanılmıştır. Seyyid, dönemin vezirlerinden Cemâle’-d-dîn Muḥammed’in ilim ve hikmet sahibi bir kişi olduğuna şahitlik etmektedir:

زهى اندر فنون علم و حکمت شده چون مرد یک فن با غزارت (ق. ۳۰/۳)

Ne mutlu ki! İlim ve hikmet dallarında çok üstün sanat sahibi bir kişi gibi olmuş.

Aşağıdaki beyitte Nâşir-i Hüseyn’in hesap ilmi de dahil olmak üzere her ilimden nasibi olduğu söylenerek ilmî yönü övülmektedir:

حساب علم نداند ز علم عالم و بس

اگرچه داند از هر علوم و علم حساب (ق. ۱۹/۲)

Her ilimden ve hesap ilminden bilgisi olsa da; dünyadaki ilimlerden onda olan ilmin hesabını (kimse) bilmez. O kadar!

Hikmet ilmi, zâhirden çok batınla irtibatlıdır. Şair, Kıvâmu’l-mulk Ahmed-i ‘Omer’e olan sevgisinin içten olduğunu belirtmektedir:

نگارخانه حکمت ضمیر جان بخش

گشادنامه حاجت ضمیر دلجویت (ت. ۲/۵/۲)

*Hikmet nigârhanesi, sana can bağışlayan gönlündür. İhtiyaçlarını gideren mektup, dost arayan gönlündür.*¹⁷¹

Şair, Cemâle’-d-dîn Gâzî’ye hitap ederek ilim yolundan ayrılmamasını tavsiye etmektedir:

پیام آنست کای شایسته فرزند که بادا بحر علمت را غزارت (ق. ۱۹/۳)

Mesaj şudur, ey halef oğul! İlim denizin bol olsun.

مدح علمست این نداند جز شمار سیم و زر

از شمار علم بیرون شد مگر علم شمار (ق. ۱۷/۳۷)

¹⁷⁰ Mustafa Kara, “Hikmet”, *TDVİA*, XVII/518-519.

¹⁷¹ Bu beytin ikinci mısrasındaki ضمیر kelimesi زبان şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî: *Taşhîḥ-i İntikâdî-i Dîvân-i Seyyid Ḥasan-i Gâznevî*, s. 299.

Methetmek, ilimdir. Bunu altın ve gümüşün sayısından başka bilmez. Yoksa sayı ilmi, ilimlerin sayısından eksik mi oldu?

İlim, bir derya; âlim ise bu deryadan inciler toplayan bir dalgıçtır. Şair, memduhu *İmâm Burhâne'd-dîn*'i ilim denizine teşbih ederek, bu özelliğinin ona layık olduğunu dile getirmektedir:

چو بحرِ علمى و غواص چون شود بتو بحر

برای چونین دُرهای آبدار شود (م. ۱۲/۲۲)

Sen ilim denizi gibisin. Dalgıç da sana deniz olursa, ancak böylesine parlak inciler için olur.

İlim, bir hazinedir. Şaire göre, *Kıvâmu'l-mulk Aḥmed-i 'Omer*, ilmi ile devletini ve dönemini âbâd etmiştir:

به دانش گوهر کز نوبتِ همایونش

ذخیرهای خزانہ ز نوبتِ دگر است (ت. ۶/۴/۲)

İlim ile derlediği cevher, onun mübarek devrindendir; hazinenin varlıkları ise bir başka devrindendir.

İlmin yolu, selamet yoludur. Şair, aşağıdaki beyitte *Behrâmşâh*'ın talihiyle mutluluğunun kesiştiğini, ilmiyle de selametın buluştuğunu belirtmektedir:

خهی سعادت با طالع تو کرده قران

زهی سلامت با دانش تو گشته قرین (ق. ۱۹/۸۰)

Pek güzel! Mutluluk, senin talihinle birleşmiş. Ne iyi! Selamet, senin ilminle yakîn olmuş.

2.15.9. Kanaat

Elindeki ile yetinmek, ihtiyaçlarını asgarî ölçüde karşılamak, başkalarının malına tevessül etmemek, anlamında bir dinî ve ahlakî terimdir. Tamahkârlığın zıddıdır. Kanaat eden kimseye *kanaatkâr* denmiştir. Seyyid de bir beyitte kendi kanaatkârlığını dile getirmiştir:

غذا گر نیابم ز خر کم نیم قناعت به آب و گیاهی کنم (غ. ۶/۴۸)

Eğer yiyecek bulamazsam eşekten aşağı kalmam; suyla ve otlarla kanaat ederim.

2.15.10. Küllî Akıl

“Mutasavvıflara göre insan akıllı, cüzî akıldır. Bu akılla kemâle eremez. Bunun yerine vahye dayanan duru ve dinî bir akla ihtiyaç vardır ki kimilerine göre bu akla *küllî akıl* denilmiştir. İnsanlığın ortak aklına da küllî akıl denilmiştir. Mevlânâ’ya göre gönlü ak pak olan kimseler, cüzî akılla yetinmeyip akılların akıllı olan küllî akla dayanır ve onun rehberliğinde hareket eder. Cüzî akıl, âdeta meyvenin kabuğu; küllî akıl ise çekirdeğidir.”¹⁷²

روح قدسی علم جویی را رهی بر وی گشاد
عقل کلی را ز محرم ز ایراد و نهاد (ق. ۷/۱۷)

Kutsal Ruh, ilim aramayı ona bir yol olarak açtı. Küllî akıllı, gizli kalmaktan, bozulmaktan korudu.

2.15.11. Mürit

Bir tasavvufî terim olarak bir şeyhe ve tarikata bağlı olup o yolda yürüyen kişi olan mürit, Dîvân’da bir yerde geçmekte, onda da bir aile veya topluluğa ait olma anlamında kullanılmaktadır:

آواره مکن ز خان و مان گر هیچ مرید خاندانی (غ. ۱۱/۷۷)

Hiçbir hanedanın müridi değilsen, evinden barkından ayrılma.

2.15.12. Nazar Ehli

“Başlangıçta olumsuz bir anlam taşıırken zaman içerisinde *ehl-i rey* tabirinin fıkıh alanında ifade ettiği manâyı kelâm ve felsefe alanlarına aktaran bir tabir haline gelmiş ve ilmî konularda ciddi araştırmalarda bulunarak görüş belirten bütün âlim ve düşünürleri ifade etmiştir.”¹⁷³

Aşağıdaki beyitte *Behrâmşâh*’ın sarayının âlimlerin buluştuğu bir ilmî ve

¹⁷² Süleyman Hayri Bolay, “Akıl”, *TDVİA*, II/238-242.

¹⁷³ Metin Yurdagör, “Ehl-i Nazar”, *TDVİA*, X/519.

edebî meclis hâline gelmiş olduğuna işaret edilmektedir:

اینک ز حُسنِ جلوۀ طاوس کز شرف درگاهِ تو نشیمنِ اهلِ نظر شده است (ق. ۴/۹)
Tavusun cilvesinin güzelliğinden ötürü, senin dergâhının şerefiyle, nazar ehlinin ikametgâhı olmuş.

2.15.13. Nefis

Nefis, insanın ruhu ve canıdır. Nefsin, nefis-i nâtiqayla irtibatlı olduğu söylenir. İnsan nevinin suret ve aklı olarak adlandırılır. Tasavvufta “kulun kötü huyları ve çirkin vasıfları, kötü his ve huyların mahalli olan lâtife, cism-i latîf” anlamlarında kullanılan ve kötülüklerin kaynağı olarak gösterilen İnsan nefsinin özelliklerine göre yedi çeşit nefis olduğu kabul edilmektedir.¹⁷⁴

Dîvân’da insan, konuşan nefis, *nefs-i nâtiqa* şeklinde nitelendirilmiştir:

تا که نفسِ ناطقه از بهرِ تصویرِ سخن
از زبانِ چونِ خامه سازد وز هوا دفتر شود (ق. ۲۹/۳۲)

Nefs-i nâtiqa, meramını anlatmak için, dilini kaleme çevirince, hevesten de defter olur.

عقدِ نفس که رونق در حیاتِ اوست
گر بی نظام مدح تو باشد گسسته باد (ت. ۸/۱۰/۳)

Onun nefisine canlılık katan nefis akdi, boş yere seni övmezse, bozulsun.

2.15.14. Rehber

Rehber, birinin doğruyu bulmasına yardımcı olan ve ona yol gösteren kimse veya şey demektir. Bu anlamıyla tasavvufta “mürşîd-i kâmil” şeklinde nitelendirilir. Dîvân’da anlaşıldığı kadarıyla tasavvufî anlamıyla değil, “önde giden, öncü, yol gösteren” anlamında kullanılmıştır.

Şair, *Mecdu’l-mulk Hasan-i Aḥmed*’i rehberi olarak görmekte ve kendisini ilim konusunda terk etmemesini istemektedir:

¹⁷⁴ A. E. Dihhudâ, “Nefs-i Nâtiqa”, *Luḡatnâme*, XIV/22638; Mehmet Vural, *İslâm Felsefesi Sözlüğü*, Elis Yayınları, II. Basım, Ankara 2011, s. 451.

من بنده را که هست ز هر علم حاصلی

رهبر تویی رها مکن اندر میان راه (ق. ۱۶/۸۲)

Her ilimden semeresi olan benim gibi bir kulun rehberi sensin. Yarı yolda bırakma.

2.15.15. Rint

Dünyaya önem vermeyen, hiçbir şeye aldırış etmeyen, meşrebi laubali olan ârif, davranışı kayıtsız filozof, hoş görülüm kimse demektir. Ancak tüm bu sıfatlar onun görünen yönü ile ilgilidir. Asıl olarak tasavvufta; gönlü irfan nuru ile süslenmiş, kalbi, dış görünüşünden daha temiz olan kimseyi ya da tasavvufta gerçek âşığı temsil etmektedir.¹⁷⁵ Seyyid'in Dîvân'ında, zaman zaman bu tür tasavvufî öğelere rastlanmaktadır:

رندان می معرفت به اقبال کشند نه چون دگران دردی اشکال کشند (ر. ۱/۶۹)

Rintler, marifet şarabını iyi niyetle içerler. Sıkıntı çeken başkaları gibi içmez.

2.15.16. Sabır

Sözlükte “engellemek, hapsedmek; güçlü ve dirençli olmak” anlamlarındaki *sabr* kelimesinin ahlak terimi olarak “üzüntü, başa gelen sıkıntı ve belalar karşısında direnç gösterme; olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen metânet” gibi manâlara geldiği, karşıtının ceza (telaş, kaygı, yakınma) olduğu belirtilmektedir.¹⁷⁶ Kur'ân-ı Kerim'de sık sık müminlere musibetler karşısında sabırlı olmaları gerektiği hatırlatılır. Örneğin Allah, Âli İmrân sûresi 146. âyetin son cümlesinde: “Allah, sabredenleri sever.” buyurmaktadır.

Dîvân'da genel olarak sabırsızlık, mâşuğuna ulaşamayan âşığın bir özelliği olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer farklı beyitlerde ise özellikle gönüle sabır tavsiye edilmektedir:

از صبر نکرده باز گشتم وز دیده سوز ساز گشتم (غ. ۱/۴۲)

Sabretmeden geri döndüm ve sızlayan gözüm sebebiyle saza döndüm.

¹⁷⁵ Ahmet Talat Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, haz. Cemal Kurnaz, Berikan Yayınevi, Ankara, ty., s. 346.

¹⁷⁶ Mustafa Çağrı, “Sabır”, *TDVİA*, XXXV/337-339.

جانی که تو را عزیز می داشت برفت صبری که مرا غرور می داد نماند (ر. ۲/۶۴)

Sana değer veren can gitti. Bana gurur veren sabır kalmadı.

چون سرّ کار می طلبی صبر کن حکیم

تا صبر و خامشیت رساند به منت ها (ق. ۲۸/۹۸)

Ey bilge! İşin sırrını arıyorsan sabret. Sabrın ve sessizliğin seni neticeye ulaştırır.

دل از صبر ار چه می گریم نه ننگست

رو وصل ار چه می دانم گرفتست (غ. ۵/۲)

Ağlasam bile, gönül sabretmekten utanmaz. Bildiğim kadarıyla kavuşma yolunu tutmuştur.

گفتی که اگر صبر کنم نیک آید تا نیک آید بد آمد و جای گرفت (ر. ۲/۳۷)

Sen dedin ki sabredersem selamet gelir. Selamet gelene kadar bela gelip yerleşti.

2.15.17. Semâ

“Sûfinin zâhirî ve bâtinî şeyleri işitmesi anlamında bir tasavvuf terimidir.

Hucvirî, şeriatı ve dini vacip kılan şeyin semâ (işitme, vahiy, nakil) olduğunu, şeri hükümlerin kabulünün işitmeye dayandığını, dinî mükellefiyetler sahasında kulağın gözden, işitmenin görmekten üstün olduğunu, şariat, tarikat ve mârifetin elde edilmesinde işitme eyleminin zorunlu şart sayıldığını belirterek semâ fiilinin diğer bütün tasavvufi fiil ve hallerden önce geldiğini söyler.”¹⁷⁷

Dîvân'da memduhun övülmesinde bir araç olarak kullanılmıştır:

ای بر فلک رسیده خروش از سماع تو

پر در شده خزانه گوش از سماع تو (غ. ۱/۵۷)

Ey semâ etmekle ıııııı feleğe ulaşan kişi! Kulak hazinesi, seni dinlemekle inciyle dolmuş.

¹⁷⁷ Semih Ceyhan, “Semâ”, *TDVİA*, XXXVI/455-457.

2.15.18. Tarikat

Sözlükte “gidilecek yol, izlenecek usul, hal ve gidiş” anlamına gelen tarikat kelimesi terim olarak, Allah’a ulaşmak isteyenlere mahsus âdet, hâl ve davranış demektir.¹⁷⁸

Tarîkat kelimesi, Dîvân’da şeriattan ve tarikattan uzaklaşıldığına işaretlerle kullanılmıştır.¹⁷⁹

2.15.19. Şükür-Hamd

“Sözlükte, yapılan iyiliği bilmek ve onu yaymak, iyilik edeni iyiliğiyle övmek; minnettarlık” anlamındaki *şukr* terim olarak, Allah’tan veya insanlardan gelen nimet ve iyilikten dolayı minnettarlığını ifade etme, nimete söz ve fiille mukâbelede bulunma, Allah’a itaat edip günah işlemekten uzak durmak suretiyle nimetin gereğini yapmak şeklinde tanımlanmıştır.¹⁸⁰

شکر ایزد را که مملکت را من از دو وزیر یادگارم (ق. ۱۹/۵۶)

Tanrı’ya şükür ki ben iki vezirden memlekete yadigârım.

به حمدالله که شکر نعمت او همه پیدا و پنهانم گرفتست (م. ۹/۲)

Allah’a şükür ki onun nimetinin şükrü, beni her zaman belli de etmiştir, gizlemiştir de.

2.15.20. Tecelli

Tasavvuf felsefesinde sâlikin kalbine gaybdan gelen ledünnî bilgiler (Tanrı katındaki bilgi) ve kalpte zuhur eden nurlardır. Hakk’ın varlığının çeşitli mertebelerde zuhur etmesi, sâlikin keşf yoluyla bu zuhuru idrak etmesi anlamında tasavvuf terimidir.¹⁸¹

تا نبندد نقاب نتوان دید از تجلی نور دیدارش (ق. ۵/۵۱)

Örtüsünü bağlamadıkça, nurunun tecellisinden, görüntüsü ortaya çıkmaz.

¹⁷⁸ Reşat Öngören, “Tarikat”, *TDVİA*, XL/95-105.

¹⁷⁹ Örnek için bk. *Tez*, s. 170, (K. 64/12).

¹⁸⁰ M. Çağrı, “Şükür”, *TDVİA*, XXXIX/259-261.

¹⁸¹ M. Vural, *İslâm Felsefesi Sözlüğü*, s. 556; S. Ceyhan, “Tecelli”, *TDVİA*, XL/241-243.

2.15.21. Veli

Allah dostu, anlamında bir tasavvuf terimidir. Kur'ân-ı Kerim'de yirmiye aşkın yerde Allah'a nisbet edilerek O'nun müminlerin dostu, koruyucusu olduğu beyan edilmekte, bunların bir kısmında peygamberlerin ve müminlerin Allah'ı veli edindikleri bildirilmektedir. Ayrıca esmâ-i hüsnâdandır.¹⁸²

Dîvân'da düşmanın zıddı şeklinde; dost, arkadaş anlamında kullanılmıştır:

اکنون چه محنت است بیا ای ولی بگو

حالا چه حاجتست بیا ای عدو بخواه (ق. ۹/۸۲)

Şimdi ne zorluk var? Gel, ey veli! Söyle, şimdi ne ihtiyaç var? Gel, ey düşman! İste.

2.15.22. Züht-Zahit

“Züht, kulun Hakk'ın dışındaki (mâsivâ) her şeyi terketmesi anlamında bir tasavvuf terimidir. Böyle kişilere de zahit denir. Dünya malına, makam ve mevkiye; şan ve şöhrete önem vermeme, azla yetinme, çokça ibadet etme, ahiret için hayırlı işlere yönelme zâhidin bazı özellikleridir.”¹⁸³ Kişi, böylelikle nefsanî arzularından uzaklaşarak ahlak bakımından olgunlaşır. İslam tasavvufunun öne çıkardığı unsurlardan bir tanesidir.¹⁸⁴ Dîvân'da da tasavvufî anlamda kullanıldığı görülmektedir:

شاهدانی که بدان معنی اگر شأن یابند

زاهدان هم به تبرک به بر اندر گیرند (ق. ۸/۲۹)

Güzeller eğer o anlamda değerlendirirse zahitler de, tebrik amacıyla kucaklarlar.

سردی زرق و خشکی سالوس چون نبود

حاجت نیوفتاد به زهد مُزورم (ق. ۴۸/۵۷)

¹⁸² S. Uludağ, “Veli”, *TDVİA*, XIII/25-28.

¹⁸³ S. Ceyhan, “Zahit”, *TDVİA*, XIV/530-533.

¹⁸⁴ M. Vural, *İslâm Felsefesi Sözlüğü*, s. 610.

İkiyüzlünün soğukluğu ve hilekârın kuruluşu olmasaydı, sahte zahitliğe gerek kalmazdı.

2.16. FELSEFÎ UNSURLAR

Seyyid Ḥasan-i Ḡaznevî, Dîvân'ında, tasavvufî unsurların yanında bazı felsefî kavramlar da kullanmıştır. Dîvân'ından çeşitli ilimler hakkında bilgi sahibi olduğu anlaşılan şairin, felsefede de belli bir düzeyde olduğu, kullandığı felsefî tabirlerden anlaşılmaktadır. Elbette bu kavramları kullanma şekli çoğu zaman felsefî bir anlam ihtiva etmekten uzaktır. Böyle olmakla beraber, yine de böyle bir başlığın açılmasının uygun olacağı düşünüldü.

2.16.1. Cevher: (Gûher)

“Kendi başına bulunan, değişmeyen, daima bir yüklem konusu olup kendisi yüklem olmayan öz varlık anlamında mantık, felsefe ve kelâm terimidir.”¹⁸⁵ Kindî'ye göre: “Kendi kendine var olan, var olmak için başkasına ihtiyaç duymayan değişiklikleri taşıdığı halde özü itibariyle değişmeyen varlık demektir.”¹⁸⁶ Örneğin toprak cevherdir. Var olması için başka bir şeye ihtiyacı yoktur. Toprağın rengi ise ârâzdır. Yani varlığı toprağa bağlıdır.

Dîvân'da bir beyitte canın özüne teşbih edilirken diğer bir beyitte *belirli bir zamanın özü* anlamında kullanılmıştır:

مقصود ز آفرینش همانا جانست وین گوهر پاک را حقیقت کانست (ر. ۱/۲۳)

Yaratılıştan amaç belli ki candır ve bu saf cevherin hakikati madendir.

Aşağıdaki beyitte şair, Behrâmşâh'ın veziri Ebû Tâhir'i, zamanının cevheri olarak nitelendirmektedir:

جوهر وقت قران اعظم بهر اقبال ز مادر زاده (ت. ۴/۴/۷)

İki yıldızın bir araya gelme zamanının cevheri, bahtı için anasından doğmuş.

بخت و دولت همچو دین خود گوهر ذات تواند

فتح و نصرت همچو من مشتاق دیدار تو باد (ت. ۳/۷/۱۵)

¹⁸⁵ İlhan Kutluer, “Cevher”, *TDVİA*, VII/450-455.

¹⁸⁶ M. Vural, *İslâm Felsefesi Sözlüğü*, s. 106.

Baht ile devlet, din gibi bizzat senin zatının cevheridirler. Fetih ve zafer, benim gibi seni görmeye müştak olsun.

2.16.2. Kıyas

“Bilinenden hareketle bilinmeyene ulaşmayı ifade eden mantık, fıkıh ve dil bilimi terimi ya da verilmiş iki önermeden, bu önermelerin içerdiğini içinde bulunduran bir üçüncü önermeyi çıkarma işlemidir. Fıkhî bir terim olarak kıyas, hakkında nas bulunmayan bir meseleyi, aralarındaki ortak sebep-sonuç bağından yola çıkarak, daha önce âyet ve hadisler ile çözülmüş bir konuya benzeterek çözmektir.”¹⁸⁷

Aşağıdaki beyitte *Maḥmūd Buğra Ḥân*’ın fermandaki hat yazısının güzelliğine ve güzelliği itibarıyla örnek alındığına işaret edilmiştir:

که ز هندیت عمودِ فلک صبح کنند

که ز خطیت قیاس خطِّ محور گیرند (ق. ۴۰/۲۹)

Bazen kölenden aydınlığı karartmak için direk yapıyorlar. Bazen de hattını fermanınla kıyas etmek için örnek alıyorlar.

Şair, *Behrâmşâh*’ın makamının büyüklüğünün kıyas dahi kabul etmediğini, onun sayesinde din kurumunun da sağlam esaslara bağlandığını dile getirmektedir:

ز هی رفیع محلت برون ز حدِّ قیاس

بنای دولتِ دین را قوی نهاد اساس (ق. ۱/۴۸)

Senin makamın o kadar yücedir ki kıyas götürmez. Din kurumunun binasını kurallar güçlendirmiştir.

Aşağıdaki beyitte Hz. İbrâhîm’in oğlu İsmâ‘îl ve eşi Hacer’le birlikte Kâbe yakınlarına gelmeleri, Hz. İbrâhîm’in su araması olayına dolaylı olarak telmihte bulunulmuştur:

بارِ دگر چو بر دلِ سنگین او زدم

نگشاد چشمه ها و نیامد قیاس راست (م. ۳/۵)

Onun taş gönlüne bir daha vurunca, pınarlar akmadı ve kıyas doğru çıkmadı.

¹⁸⁷ Ali Durusoy, “Kıyas”, *TDVİA*, XXV/525-529; M. Vural, *İslâm Felsefesi Sözlüğü*, s. 343.

2.16.3. Kimya

Günümüzde doğadaki her türlü maddenin yapısını, bileşiklerini, özelliklerini ve bunların birbirleriyle olan etkileşimlerini inceleyen bilim dalıdır. Eskiden bakırı ya da diğer madenleri altın veya gümüş yapmaya uğraştıkları ilme de kimya deniliyordu. Yine eskilerin inancına göre eksik ve zayıf olan bedeni tamamlayan iksir şeklinde de tarif edilmiştir. Geçmiş ilim adamları kimya ilmine; *sîmîyâ, lîmîyâ, rîmîyâ* ve *hîmîyâ* ile birlikte '*ulûm-i ġarîbe* ya da *ġamse-i muhtecîbe* adını vermişlerdir. Asırlar boyunca bakırı altına çevirme uğraşı olarak düşünmüşlerdir. Rivayetlere göre Hz. Mûsâ kimya ilmini Qârûn'a öğretmiş, Qârûn bu yolla zengin olmuştur. İran coğrafyasında uzun asırlar kimya, hile ve aldatmaca olarak kabul edilmiştir. Ancak daha sonra İslam âlimlerinin verdikleri çeşitli eserlerle ciddi bir ilim dalı haline gelmiştir. Kimya ilmi, tasavvufuyla birlikte dinî bir hüviyet kazanmış; maddî vücuttan ilahî-nuranî hâlete geçiş anlamı kazanmıştır. Kelime son olarak bulunması zor, değerli her varlık anlamına da gelmektedir.¹⁸⁸

چون یوسف توتیای چشمی چون عیسی کیمیای جانی (غ. ۲/۷۷)

Yûsuf gibi gözü'n sürmesisin. 'Îsâ gibi canın kimyasısın.

ای گوهرِ کیمیای شاهی آرایشِ تختِ بارگاهی (غ. ۱/۸۳)

Ey padişaha ait kimyanın cevheri, saray tahtının süsü olan!

Şair, göze sürülen sürmenin Ebû 'Alî Ḥasan b. Aḥmed'i çekemeyenlerin uykularını kaçıırken, onun sevenler için kimya değeri taşıdığını söyler:

ز بهرِ حاسدِ تو توتیای بی خوابی برای ناصحِ تو کیمیای استغنی (ق. ۱۹/۹۶)

Seni çekemeyenler için uyku kaçıran sürme; iyiliğini isteyen zenginlik kimyasıdır.

Şair, *Devletşâh*'ı methederken, düşmanlarının beyaz yüzünün korkudan sarardığını belirterek bu durumu kimya ilminin gümüşü altına çevirmesine temsil olarak getirmektedir:

هر زمانی روی سیمِ خصمِ گردد زرد از او

کیمیا دارد مگر زان سیمِ ها را زر کند (ت. ۴/۱/۱۵)

¹⁸⁸ A. E. Dihjūdâ, "Kimya", *Lugât-nâme*, XII/18847; M. C. Yâḥaqqî, *Ferheng-i Esâfîr*, s. 682-685.

Düşmanının gümüş yüzü onun yüzünden her zaman sararır. Yoksa gümüşleri altın yapan kimyası mı var?

Şair, *Nizâmu'l-mulk Ebû Naşr Muḥammed b. 'Abdu'l-mecîd*'in varlığının lütfuyla toprağı değerli hale getirdiğini söyleyerek onu methetmektedir:

به کیمیای کرم خاکِ آزر را زر کن

که هیچ گرد نخیزد ز کیمیای جهان (ق. ۲۶/۷۱)

Cihanın kimyasından hiç toz kalkmaz. Kerem kimyası ile değersiz toprağı altın yap.

2.16.4. Varlık: (Hestî, Bekâ, Vucûd)

Varlık veya var olma anlamında mantık ve felsefe terimidir. Müslüman düşünürleri en çok düşündüren meselelerden bir tanesidir. Bazı düşünürler varlık ve özü birbirinden ayırırken bazıları bir kabul etmişlerdir.¹⁸⁹

Dîvân'da genellikle bekâ ve onun zıddı olan fenâ bir arada kullanılmaktadır:

ای از فنای محض پدیدار آمده اندر بقای محض کجا ماندت بقا (ق. ۲۴/۹۸)

Ey mutlak yokluktan ortaya çıkmış! Mutlak bekâda senin bekân hiç olur mu?

Doğan avcı bir kuştur. Keskin gözleri münasebetiyle gözleme ve görme yeteneğine sahiptir. Aşağıdaki beyitte Seyyid Ḥasan dostu vezir *Ḥâce Muḥlişu'd-din*'in varlığını doğana benzeterek devletin hükmü altındaki toprakları ve halkını kollayıp gözetmesini dilemektedir:

تا باز روز از شرف اندر حمل بود باز بقات را همه دولت شکار باد (م. ۲/۷)

Gündüz, yeniden Şeref'ten Ḥamel burcunda kaldıkça devlet tümüyle senin varlığının doğanına av olsun.

Şair, *Maḥmûd Buğra Ḥân*'ın mertliğini ve halkseverliğini methetmekte, onun her yönüyle örnek bir insan olduğunu vurgulamaktadır:

نیک و بدت موافقِ هستی و نیستی

جان و دلت مُسَخَّرِ مردی و مردمی (ق. ۴/۹۳)

¹⁸⁹ M. Vural, *İslâm Felsefesi Sözlüğü*, s. 593.

İyiliğin varlığıyla, kötülüğün yokluğuyla aynıdır. Canın ve gönlün, insanlığı kendine râm eder.

اگر انست هستی ها که دیدم

درین کان هیچ نقدی نیست چون نیست (غ. ۳/۱۴)

Varlıklar, eğer bu gördüklerim ise, bu madende yokluk gibi hiç mi hiç nakit yoktur.

2.16.5. Yokluk: (‘Adem, Fenâ, Nîstî)

“Hiçlik, var olmamak, varken sonradan yok olmak gibi felsefe ve tasavvufta birçok anlamı olan bu kavram, kelam ve felsefede varlık kavramının karşıtı olarak kullanılan bir terimdir.”¹⁹⁰ Fenâ, sözlük anlamı olarak *yok olma, yokluk, geçip gitme* demek ise de fenânın son noktası olan *fenâfillâh*, zatını Allah’ın zatında yok etmek, demektir. Dîvân’da görüldüğü kadarıyla sözlük anlamıyla yer almıştır:

نیستی رویم سیاه و چشم پر خونم سپید

گر بدین تهمت سپیدی یا سیاهی دارم (غ. ۳/۷۴)

Eğer beni beyazlık ya da siyahlık töhmeti altında bırakırsan; yüzümün yokluğu siyah, kanlı gözüüm ise beyazdır.

Şair, uzun yıllar sarayında ikamet ettiği memduhu *Behrâmşâh*’ı âlemin nuru ve Tanrı’nın gölgesi olarak görmektedir:

تو نورِ عالمی ظلِّ خدایی و ز نور و ظلّ

به جز اندر عدم پنهان شدن کاری بود منکر (ق. ۵۱/۴۳)

Sen âlemin nuru, Tanrı’nın gölgesisin. Nurdan, gölgeden, yokluk dışında bir şeyle gizlenmek imkânsız bir iştir.

ز نیستی سوی هستی سبک معلق زد

به امرش این فلک پایدار سرگردان (ق. ۱۴/۷۲)

Onun emriyle bu dönüp duran ebedî, sağlam felek yavaşça yokluktan varlığa doğru geçti.

¹⁹⁰ Y. Ş. Yavuz, “‘Adem’”, *TDVİA*, I/356-357.

اندیشه نیستی چه دامن گیرد چون بنده ز هستی خدای اندیشد (ر. ۲/۵۳)

Yokluğunun düşüncesi yayılınca, benim gibi biri Tanrı'nın varlığını düşünür.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SEYYİD HÂSAN-İ GAZNEVÎ DÎVÂNÎ'NDA CEMİYET

3.1. ŞAHISLAR

Dîvân'da birbirinden farklı alanlarla ilgili değişik şahıs adları yer almaktadır. Bu şahısların bir kısmı sultan, vezir, devlet adamı, şair gibi Seyyid Hâsan'ın yaşadığı dönemde yaşayan şahsiyetlerdir. Seyyid, çeşitli vesilelerle bu kişileri anmıştır. En çok ismini andığı kişi ise Gazne Sultanı Behrâmşâh'tır. Gazne sultanları yanında bazı Selçuklu ve Hârezmşâhlı sultanların da adını dile getirmiştir. Diğer kişiler, daha çok sultanın yakınları, dostları ve yardımını gördüğü kişilerdir. Çok az da olsa döneminin diğer şairlerini de anmıştır.

Dîvân'da yer alan diğer bir grup şahsiyet ise peygamberler ve diğer bazı dinî kişiliklerdir. Dîvân'da Hz. Peygamber'den daha çok sitayiş ve şefaat dileme amacıyla bahsedilirken, diğer peygamberler, sahip oldukları kimi özellikleri ya da başlarından geçen olaylardan bahsedilerek daha ziyade memduhu methetmek amacıyla teşbih unsuru olarak kullanılmışlardır.

Dîvân'da yer alan üçüncü bir grup da mitolojik ya da efsanevî kişilikler diyebileceğimiz şahıslardır. Bu şahsiyetler, öne çıkan özellikleriyle memduhla karşılaştırılmış, teşbih unsuru olarak kullanılmışlardır.

3.1.1. DİNÎ ŞAHSİYETLER

Dinî şahsiyetler denince akla ilk gelen peygamberler ve dört halifedir. Ancak bu kişiler, “Din” başlığı altında incelendiğinden, bu kısımda peygamberler, dört halife ve âl-i ashâb dışında kalan diğer dinî kişilikler konu edilmiştir. Aslında bu kişilikler de kendi içerisinde “Sahabiler, Diğer Dinlere Ait Kişilikler, Âlim ve Fazıl Kişilikler” şeklinde bazı gruplara ayrılabilirler de sayılarının az olması sebebiyle sadece “Dinî Şahsiyetler” başlığı altında alfabetik sırayla değerlendirilmiştir.

3.1.1.1. Aşhâb-i Kehf

Kur'ân'ın, Kehf (mağara) isimli 18. Sûresinde, Allah'ı tanımayan, inananlara karşı baskı ve zulüm uygulayan bir rejimden sakınmak için bir mağaraya sığınan gençlerden söz edilir. Hem Hristiyan hem de İslam kaynaklarında övülen Aşhâb-i Kehf'in (Mağara Ehli) karşı karşıya oldukları zalim hükümdarın, genel kabule göre, Roma İmparatoru Decius olduğu tahmin edilmektedir. Decius'un baskı ve zulmü ile karşılaşan bu müminler, bulundukları topluma Allah'ın dinini terketmemeleri konusunda birçok uyarılarda bulunmuşlardır. Aşhâb-i Kehf'in toplumlarına yaptıkları tebliğe kayıtsız kalması, imparatorun baskıyı arttırması ve ölüm ile tehdit edilmeleri sebebiyle gençler yaşadıkları yerden uzaklaşmaya karar vermişler, bir mağaraya sığınmışlar ve orada üç yüz yıl kadar uyuduktan sonra Allah'ın takdiriyle uyanmışlardır. Sayıları kesin olarak bilinmemekle beraber üç ile dokuz arasında olduğu rivayet edilmektedir. Yanlarında bir de köpek olduğu ise âyet-i kerimede geçmektedir.¹⁹¹

Dîvân'da lâle ve nergisten yararlanılarak, Aşhâb-i Kehf'in uzun bir süre uyuyup sonra da hiçbir şey olmamışçasına uyanmalarına atıfta bulunularak teşbih yapılmıştır:

هم اکنون لاله چون اصحابِ كهف از خواب بر خیزد

چو نرگس نیز یک چندیش سودای سهر گیرد (ق. ۹/۲۴)

Şu anda lâle, Aşhâb-i Kehf gibi uykudan kalkarsa, onu bir süre nergis gibi uykusuzluk sevdâsı sarar.

3.1.1.2. Âsiye

İslam'a göre Fir'avn'ın Hz. Mûsâ'ya iman etmiş olan eşidir. Kur'ân-ı Kerim'de ondan adı verilmeksizin "Fir'avn'ın karısı" diye söz edilmektedir. Hz. Peygamber ise "Fir'avn'ın eşi Âsiye" diyerek adını açıkça belirtmiştir. Allah'a inandığı ortaya çıkınca işkenceye maruz bırakılmıştır.¹⁹²

Dîvân'da Hz. Mûsâ ile ilgisi sebebiyle anılmıştır:

¹⁹¹ İsmet Ersöz, "Aşhâb-i Kehf", *TDVİA*, III/465-467.

¹⁹² Ö. F. Harman, "Âsiye", *TDVİA*, III/487.

ای مریمت به رفته چو عیسی بسی پیا

وی آسیت گذشته چو موسی بسی بمان (ق. ۱۶/۶۴)

Ey Meryem 'i gitmiş! 'Îsâ gibi iyice mücadele et ve ey Âsiye 'si gitmiş! Mûsâ gibi çok yaşa.

3.1.1.3. Âzer

Kur'ân-ı Kerim'de Hz. İbrâhîm'in babası olduğu belirtilmiştir.¹⁹³ Nemrûd'un himâyesinde bir put ustasıydı. Âzer, Nemrûd'un doğacak bütün çocukların öldürülmesiyle ilgili emrine uymamış, hamile karısını Kûfe ile Basra arasındaki Ur şehrine götürüp bir mağaraya saklamış ve İbrâhîm bu mağarada doğmuştur. Babasının hak dini kabul etmeyip putlara tapmakta ısrar etmesi üzerine Hz. İbrâhîm onun için Allah'tan mağfiret dilemiş ancak bu dileği kabul edilmemiştir. Âzer, şiirlerde nakkaşlığıyla da yer alır.¹⁹⁴

Şair, *Ebû 'Alî Hasan b. Aḥmed*'in güzelliğini methetmek için tarihten iki örnek verir. Bunlardan birincisi put ustası Hz. İbrâhîm'in babası Âzer, ikincisi de ressamlığıyla da meşhur olan Mânî'dir. Şair, Mânî'yi resmetme yönüyle Âzer'den üstün kabul etmektedir. Bu sebeple memduhun güzelliğinin ancak Mânî'nin eserleriyle mukayese edilebileceğini belirtir:

به پیشِ شکلِ تو ناقص گذاردش آذر به پیشِ نقشِ تو مثله نمونه مانى (ق. ۲/۹۶)

Âzer, huzurunda portreni eksik bırakır. Senin resminin misâli, Mânî'nin benzeridir.

3.1.1.4. Ca'fer-i Tayyâr

“Hz. Peygamber'in amcasının oğlu, Mûte Savaşı kumandanlarından bir sahabidir. Hz. Peygamber'e ilk iman edenler arasında yer almıştır. Mekkeli müşriklerin müslümanlara eziyet ve işkenceleri artınca Câ'fer hanımı Esmâ binti Umeyys ile birlikte Hâbeşistân'a hicret eden ikinci kabileye katılmış ve Hz. Peygamber tarafından bu kabileye başkan tayin edilmiştir.

¹⁹³ *Kur'ân-ı Kerim*, En'am Sûresi, 74. âyet.

¹⁹⁴ S. Şemîsa, *Ferheng-i Telmîḥât*, s. 73.

629 yılında Suriye'ye gönderilen orduya Hz. Peygamber Zeyd b. Hârise'yi kumandan tayin etti. Eğer o şehit edilirse Câ'fer b. Ebû Tâlib'in, o da şehid düşerse 'Abdullâh b. Revâhâ'nın orduya kumanda etmesini istedi. Mûte'de düşmanla karşılaşan İslam ordusu şiddetli muharebede ardı ardına bu üç kumandanını da kaybetti. Zeyd b. Hârise'nin şehit düşmesinden sonra idareyi alan Câ'fer b. Ebû Tâlib düşman üzerine kahramanca hücum ederek şehit oldu; bu arada iki kolu da kesildi. 'Abdullâh b. 'Omer, defnedilmeden önce onun vücudunun ön tarafında elli (veya doksandan fazla) yara gördüklerini söylemektedir. Hz. Peygamber, yüce Allah'ın Câ'fer'in kesilen iki koluna karşılık iki kanat ihsan ettiğini ve onlarla cennete uçtuğunu haber vermiştir. Bu sebeple kendisine *ṭayyâr* (uçan) ve *zu'l-cenâheyn* (iki kanatlı) lakapları verilmiştir.”¹⁹⁵

Sultan Behrâmşâh'in azmî ve irâdesi, Hüma kuşuna benzetilerek tıpkı Câ'fer-i Ṭayyâr gibi gökyüzüne kadar yükseldiği söylenmektedir:

عالی همای همتِ او بین که بی حجاب

تا آسمان به جعفر طیار می رود (ق. ۱۰/۳۰)

Onun yüce himmet Hüma'sına bak ki kefensiz, ta gökyüzüne Ca'fer-i Ṭayyâr gibi yükseliyor.

Âb-gûn; renksiz, saydam anlamına gelmekte ve kinaye olarak gökyüzü anlamında kullanılmaktadır.¹⁹⁶ Aşağıdaki beyitte Hz. Peygamberden gelen rivayetle, Câ'fer-i Ṭayyâr'ın kuşlar gibi uçtuğuna telmih vardır:

زین آبگون قفس که چو مرغان همی پرد

چو عم خویش جعفر طیار بر پرم (ق. ۳۰/۵۷)

Şu kuşların hep uçageldiği bu saydam gökyüzünden, amcam Câ'fer-i Ṭayyâr gibi uçarım.

3.1.1.5. Hızır

“Hz. Mûsâ döneminde yaşayan, kendisine ilahî bilgi ve hikmet öğretilen bir kişidir. Sonraki hadis kaynaklarıyla tarih ve tasavvuf kitaplarında Hızır'ın mitolojik

¹⁹⁵ Ahmet Önkal, “Câ'fer-i Ṭayyâr”, *TDVİA*, VI/548-549.

¹⁹⁶ Rahîm-i 'Afîfî, *Ferhengnâme-i Şi'ri*, İntişârât-i Surûş, Tahran, i 1372, I/31.

bir kişiliğe büründürülerek tarihte uzun süre yaşayanlardan olduğu, kıyamete kadar da yaşamaya devam edeceği şeklinde bilgiler yer almaktadır. Bazı hadisçilerle tarihçilerin kaydettiği rivayetlere göre, Hızır'ın Deccâl'i yalanlaması için ömrünün uzatıldığı, Deccâl'in karşısına çıkacak kişinin Hızır olacağı, Hz. Peygamber döneminde hayatta olduğu ve Peygamber'in elçisi olarak Enes'in kendisiyle görüştüğü, 'Omer b. 'Abdul'azîz ile İbrâhîm b. Edhem, Bişr-i Hâfî, Ma'rûf-i Kerhî, Cunejd-i Bağdâdî ve Muhyiddîn İbnu'l-'Arâbî gibi mutasavvıflar tarafından görüldüğü, Hızır'ın denizlerde, İlyâs'ın karada yaşadığı, sık sık bir araya geldikleri, Cebrâîl, Mikâ'il ve İsrâfîl ile her yıl arefe günü Arafat'ta buluştukları haber verilmiştir. Bunlardan bir kısmı, Hızır'ın dünyanın sonuna kadar yaşamasını Hz. Âdem'in bir vasiyetine ve duasına, bir kısmı da onun âb-i hayâtta içmesine bağlamaktadır. Hızır'ın uzun ömürlü olduğunu söyleyenler ise onun Hz. Mûsâ zamanında, Hz. Muhammed'in nübüvvetinden önce veya ölümünden sonraki ilk asır içinde vefat ettiğini ileri sürerler.¹⁹⁷ Kur'ân-ı Kerim'de adı geçmemekle birlikte bir kısım müfessirler Kehf sûresi 65. âyette O'na işaret edildiğini yazarlar. Rivayete göre Hz. Mûsâ, ilim tahsil etmek için Hızır'i arar. Çünkü Allah ona: "Benim yeryüzünde bir kulum var ki ilimde senden ileridir, adı da Hızır'dır." şeklinde vahyetmiştir. Beraberindeki Yûşâ ile birlikte Hızır'i deniz kenarında namaz kılarken bulurlar. Beraber yola düşerler. Yolda Hızır, bir gemiye delik açar, bir çocuğu öldürür ve yıkık bir duvarı onarır. Bütün bunlara bir anlam veremeyen Hz. Mûsâ, ona itirazda bulununca da ortadan kaybolur. İrfan âleminde Hz. Mûsâ aklı, Hızır de aşkı temsil etmektedir. Halk arasında da insan sıkıntıya düşünce Hızır'ın yetişeceği inancı vardır.¹⁹⁸

Dîvân'da Hızır'ın ab-ı hayat ile ilişkisi ve *Sultan Behrâmşâh*'ın, Hızır gibi yardıma koştuğu belirtilmektedir:

بی مه و مهر و چه و رشته چنان بادی شه

که خضر آب تو از چشمه حیوان آرد (ق. ۲۰/۳۰)

Ay, güneş, kuyu ve ip olmadan da şâh hep öyle kalsın; çünkü Hızır, senin suyunu hayat pınarından getirir.

Adı belirlenemeyen bir sultanın yakınının vefatı üzerine yazılan mersiye de,

¹⁹⁷ İlyas Çelebi, "Hızır, *TDVİA*, XVII/406-409.

¹⁹⁸ M. C. Yâhâkî, *Ferheng-i Esâfir*, s. 332, 333.

merhumun feleğin darbesi ile yıkıldığı söylenerek, üzüntü dile getirmiştir:

پای امیر ار فلک از جای خویش برد

چون شاه عالمش خضری بر سر اوفتاد (ت. ۵/۴/۶)

Felek eğer emirin ayağını yerinden kaydırıdıysa da onun başına cihanın şahı gibi bir Hızir düşürdü.

3.1.1.6. ‘İmrân

“Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Meryem’in babasının adı olarak geçmektedir. Âl-i ‘İmrân sûresinin 33. âyetinde Âdem’in, Nûh’un, İbrâhîm ailesi ile ‘İmrân ailesinin seçilip âlemlere üstün kılındığı belirtilmektedir. Aynı sûrenin 35. âyetinde ‘İmrân’ın karısının doğacak çocuğu Rabb’e adadığını ve ona Meryem adını verdiğini bildiren kısımdan ve Tahrîm sûresi, 12. âyette “İmrân kızı Meryem” ifadesinden anlaşıldığına göre ‘İmrân ailesinden maksat Hz. Meryem ile oğlu ‘Îsâ’dır.”

Dîvân’da iki beyitte ‘İmrân’ın Mûsâ’sı terkibi kullanılmıştır. ‘İmrân, Meryem’in babasıdır. Bu anlamda Mûsâ’yla bir bağlantı kurulamamıştır. Ancak Tevrat’a göre ‘İmrân; Mûsâ, Hârûn, ve kızkardeşleri Meryem’in babasıdır. Söz konusu Meryem’in Hz. ‘Îsâ ile bir alâkası yoktur.¹⁹⁹

Aşağıdaki ilk beyitte Seyyid Hasan, ‘İmrân oğlu Mûsâ ve Hz. ‘Îsâ’nın isimlerini, Irak Selçukluları Sultanı *Sa’îd-i Melikşâh*’ın saltanata oturma merasiminde, onun savaştaki kahramanlığı ve barış zamanındaki yumuşak huyunu peygamberlere atıfla övmüştür:

قهر او در رزم رسمِ موسی عمران نهاد

لطف او در بزم خوی عیسی مریم گرفت (ت. ۴/۳/۵)

Onun kahrı savaşta ‘İmrân’ın Mûsâ’sının davranışı gibi; onun lütfu, eğlence meclisinde Meryem’in ‘Îsâ’sının huyu gibidir.

نه خلقِ عالمِ گوساله‌ای پرستیدند چو شد به بارگه طورِ موسی عمران (ق. ۶۰/۷۲)

‘İmrân’ın Mûsâ’sı Tûr’da (Allahın) huzuruna gidince, dünyanın halkı buzağıya tapmadı.

¹⁹⁹ Ö. F. Harman, “ ‘İmrân”, *TDVİA*, XXII/232.

3.1.1.7. Qârûn

Zenginliğiyle tanınan, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn'un şahsında Allah'ın emirlerine karşı çıktığı için cezalandırılan bir kişiliktir. Söylediklerine göre Qârûn, Mûsâ'nın yanında kimya ilmi öğrenmiş, bu sayede zengin ve mağrur olmuştur. Kur'ân-ı Kerim'de dört yerde adından bahsedilmiştir. Rivayete göre Mûsâ'nın duası yere inince, Qârûn'un hazinesi hareket etmeye başlamış, bu yüzden edebiyatta *genc-i revân* ifadesi kullanılmıştır. İncil'de Qârûn'un hazinelerinin kilitlerini 60 devenin taşıdığı belirtilir. Hz. Mûsâ ondan zekat istemiş, o da zekatın çokluğunu görünce zekat vermeye yanaşmamış ve Hz. Mûsâ'ya töhmette bulunmuştur. Yalancılığı ortaya çıktıktan sonra Cenab-ı Allah tarafından hazineleriyle birlikte yok edilmiştir.²⁰⁰

Şair, *Emîr Seyyid Zâhire'd-dîn*'in düşmanlarını Qârûn'a benzeterek, düşmanlarının güçlü ve zengin olsalar bile sonlarının Qârûn gibi perişanlık olmasını dilemektedir:

خَصْمِ تو گر چو قارون یابد دفینه‌ای
زیر زمین چو قارون هم با دفینه باد (م. ۵/۸)

Senin düşmanın Qârûn gibi bir defîne bulsa da; defîneyle birlikte Qârûn gibi yerin dibine batsın.

Şair, *Ebû 'Alî Hasan b. Ahmed*'in devlet için yaptırdığı eserleri Qârûn'un sarayıyla mukayese ederek, memduhun yaptırdığı sarayın Qârûn'un sarayından daha muhteşem olduğunu, hisarının büyüklüğünün de Hz. Mesîh'in katına ulaştığını söyleyerek mübalağa yapar:

گذشت قاعدهٔ تو ز مَسْکِنِ قارون رسید کنگرهٔ تو به موقفِ عیسی (ق. ۴/۹۶)

Senin inşa ettiğin yapı, Qârûn'un sarayını geçti. Senin hisarın 'Îsâ'nın katına erişti.

صفِ سخت بر شکسته و کان ها شکسته‌ای

رخ نیک در نهاده و قارون نهاده‌ای (ت. ۳/۸/۳)

Güçlü saf bozguna uğratılmış ve onları yenmişsin; iyi yüzlüyü devirmiş, yerine Qârûn'u oturtmuşsun.

²⁰⁰ S. Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 454; M. C. Yâhâkî, *Ferheng-i Esâfir*, s. 641.

3.1.1.8. Mânî

Mânî dininin kurucusudur. İran-Sâsânî döneminde yaşamıştır. Sâsânî Kralı I. Şâpûr zamanında, Mânî'nin hareketine müsamaha gösterilmiş ve bu sayede Mânî başta İran olmak üzere çeşitli bölgelerde dinini yayma fırsatı bulmuştur. Kral I. Behrâm'ın son günlerine kadar süren bu olumlu hava, imparatorluğun mecûsî başrahibi Kartir'in öncülüğünde maniheistlere karşı yoğun bir sindirme kampanyası başlatılmasıyla sona ermiştir. Yakalanıp zindana atılan Mânî 276'da öldürülmüştür.

Mânî'nin öğrencileri onun misyonunu devam ettirmiş, Mânî'yi mecûsîlere Zerdüş'tun manevî oğlu, budistlere geleceğin Buda'sı (Maitraya) ve hristiyanlara Faraklit şeklinde anlatmışlardır. Gelişmiş bir misyonerlik teşkilâtına sahip olması sebebiyle Güney İran ve Mezopotamya sınırlarını aşarak Mısır, Anadolu, Avrupa ve Asya içlerine kadar ulaşan Maniheizm IV. asırda hristiyanlığın en büyük rakibi konumuna gelmiş, VIII. asırda Böğü Hân'ın genelgesiyle Doğu Türkistan'da Uyğurlar'ın resmî dini olmuştur. Mânî, sağlığında öğretilerini yazıya geçiren ve bazılarını çizimlerle süsleyen ender din kurucularındandır.²⁰¹

Dîvân'da bir beyitte sultan methedilirken mukayese unsuru olarak kullanılmış ve sultanın yaptırdığı imâretlerin güzelliğinin Mânî'den üstün olduğu dile getirilerek mübalağa yapılmıştır.²⁰²

بداد از نقش آذر صد نشان خاک نمود از سحرِ مانى صد اثر باد (ق. ۲/۱۵)

Âzer'in nakışıyla toprağa yüz nişan verdi. Mânî, sihriyle rüzgâra yüz eser çizdi.

گذر کن از درِ گنبد به خشک رود که باز

نگارخانهٔ مانى شده است آبادان (ق. ۷/۷۰)

Gök kubbenin kapısından kuru nehre geç; çünkü Mânî'nin galerisi yeniden âbâd olmuş.

3.1.1.9. Mehdî

“Dünyanın son zamanlarında ortaya çıkıp doğru inancı ve adaleti yeryüzüne

²⁰¹ Ş. Gündüz, “Manieizm”, *TDVİA*, XXVII/575-577.

²⁰² Örnek beyit için bk. *Tez*, s. 196, (K. 96/2).

hâkim kılacağına inanılan kurtarıcının adıdır. Mehdî telakkîsi hicrî III. asırdan itibaren İsnâ ‘Aşeriyye arasında kökleşmiş ve bu fırkayı diğerlerinden ayıran önemli bir inanç esası haline gelmiştir.”²⁰³ Dîvân’da *canların Mehdî’si* ibâresiyle onun kurtarıcı yönüne vurgu yapılmıştır.

Aşağıdaki beyitte Sultan Sencer’in kardeşinin oğlu, *Maḥmûd. b. Muḥammed Ḥân*’ın cömertliği methedilirken bu dönemde sanat ve hüner sahiplerinin darda kaldığına, geçim sıkıntısı çektiklerine ya da kendilerine sahip çıkılmadığına işaretle Maḥmud b. Muḥammed’e bir kurtarıcı gibi bakılmış, yardım talep edilmiştir:

تو باش مهدی جان ها که کارِ اهلِ هنر

به جان رسید در این آخر الزمانِ کرم (ق. ۲۸/۵۸)

Sen canların Mehdî’si ol ki hüner ehlinin işi, cömertliğin bu ahir zamanında canı boğazına gelmiş.

3.1.1.10. Meryem

“Hz. ‘Îsâ’nın annesidir. İslam’da üstün nitelikleri sebebiyle yüceltilen, iffet ve itaat simgesi bir şahsiyet olarak gösterilen Meryem, hristiyanlıkta *Tanrı doğuran* olarak nitelenmekte, hristiyanların ibadet hayatında önemli bir yer tutmakta, onun da Hz. ‘Îsâ gibi aslî gûnahtan uzak olduğuna ve öldükten sonra semâya yükseldiğine inanılmaktadır. Meryem adı Kur’ân-ı Kerim’de yirmi üçü ‘*Îsâ b. Meryem*’ şeklinde olmak üzere otuz dört yerde geçmekte, ayrıca Kur’ân’ın on dokuzuncu sûresi bu isimle anılmaktadır. Hz. Meryem Kur’ân’da ismiyle anılan yegâne kadındır. İslami kaynaklara göre Meryem ve amcasının oğlu Yûsuf bir mâbedin hizmetinde çalışmaktadırlar. Meryem on üç, on beş veya on yedi yaşında iken bir gün su almak üzere Silvan mağarasına gittiğinde parlak yüzlü, henüz sakalı çıkmamış, saçları dalgalı bir delikanlı şeklinde görünen Cebrâîl ona bir çocuğu olacağını müjdeler. Kur’ân’da Tahrîm sûresi 12. âyette: ‘*İmrân kızı Meryem’e ruhumuzdan üfledik*’ denilerek hamile kalış keyfiyeti anlatılmaktadır.”²⁰⁴

Hz. Meryem, Dîvân’da Hz. ‘Îsâ’nın annesi oluşu ve cennetlik oluşu yönüyle anılmıştır:

²⁰³ Ekrem Sarıkcıoğlu, “Mehdî”, *TDVİA*, XXVIII/369-371.

²⁰⁴ Ö. F. Harman, “Meryem”, *TDVİA*, XXIX/236-242.

تا مریم وقت شد هوا جوی بهشت گشتند فرشتگان دعاگوی بهشت (ر. ۱/۳۲)

Zamanın Meryem'i cenneti arzulayınca, melekler de cennetin duacısı oldular.

ای موسی دیر زی اگر آسیه شد وی عیسی شادمان اگر مریم رفت (ر. ۲/۵۱)

Ey Mûsâ! Âsiye gittiyse, uzun yaşa. Ey 'Îsâ! Meryem gittiyse mutlu ol.

3.1.1.11. Nemrûd

“Hz. İbrâhîm döneminde tevhid inancının karşısındaki siyasal otoriteyi simgeleyen efsanevî kraldır. Nemrûd adı Kur’ân’da yer almamakla birlikte Bakara sûresi 258. âyetinde, Allah’ın kendisine mülk ve hükümdarlık bahsettiği için şımarıp İbrâhîm’le tartıştığından söz edilen kişinin Nemrûd olduğu müfessirlerce kabul edilmiştir. Bunun dışında Hz. İbrâhîm’in cezalandırılması ve ateşe atılmasıyla ilgili âyetlerde de Nemrûd’a bazı göndermeler olduğu düşünülmektedir.

İslami kaynaklarda Nemrûd’dan hep bazı ilkleri gerçekleştiren kişi olarak söz edilir. Buna göre o ilk defa kötülüğe teşvik eden, başına ilk defa taç giyen, ilkin yıldızların durumunu ortaya koyan, ilk defa ateşe tapan ve insanları kendisine tapınmaya davet eden kişidir.”²⁰⁵

Dîvân’da kim olduğunu tespit edemediğimiz belli ki güçlü olduğu anlaşılan bir kişi hakkında benzetme ilgisile kullanılmıştır:

نگون سوی زمین آمد چو نمرود به حیلت گر شود این بار بر باد (ق. ۲۴/۱۵)

Nemrûd gibi yeryüzüne tepetaklak geldi. Hile ile de olsa bu sefer yok olup gitsin.

3.1.1.12. Sâmirî

Hz. Mûsâ Tûr’a çıktığında İsrailoğulları’nı altından yaptığı buzağıya tapmaya sevkeden kişidir. Sâmirî adı, Kur’ân-ı Kerim’de Hz. Mûsâ’nın önderliğinde İsrailoğulları’nın Mısır’dan çıkışından sonra yaşanan olaylar anlatılırken Tâhâ sûresinde birkaç yerde geçmektedir. Allah’ın, Mûsâ’ya kavminin Sâmirî tarafından saptırıldığını haber vermesi üzerine, Mûsâ, halkının yanına gelerek verdikleri sözden neden dönüp altın buzağıyı ilah edindiklerini sormuş, onlar da bu işin sorumlusu

²⁰⁵ Cengiz Batuk, “Nemrûd”, *TDVİA*, XXXII/554-555.

olarak Sâmirî'yi göstermiştir.²⁰⁶ Konu ile ilgili âyetlerde, Mûsâ Tûr'a Allah ile konuşmaya gittiğinde Sâmirî'nin, İsrailoğulları'nı Mısırlılar'dan almış oldukları ziynet eşyalarından buzağı şeklinde bir put yapmaya ve buna tapınmaya ikna ettiği belirtilmektedir.²⁰⁷ Mûsâ, Sâmirî'ye amacının ne olduğunu sorduğunda: Ben onların görmediklerini gördüm, bu yüzden elçinin (Mûsâ) öğretilerinden bir tutam alıp fırlattım. Nefsim beni böyle yapmaya sevketti.²⁰⁸ Şeklinde cevap vermiştir. Bunun üzerine Mûsâ, Sâmirî'ye: Defol git, artık hayatın boyunca “Bana dokunmayın!” diyeceksin; ayrıca seni kaçıp kurtulamayacağın bir ceza günü beklemektedir, diyerek bedduada bulunmuştur.²⁰⁹

Dîvân'da bir beyitte Sâmirî'nin buzağının sesinin ortalığı kapladığı, Hz. Mûsâ'nın öylece terkedildiği ifade edilirken diğer bir beyitte Sâmirî'nin riyakârlığı söz konusu edilmiştir.²¹⁰

تا بگویند آنچه یوسف دید و موسی در جهان

این ز مکروه برادر و آن ز زرق سامری (ق. ۲۴/۹۱)

Yûsuf ve Mûsâ'nın bu dünyada gördüklerini bir anlatsalar! Birisi kardeşlerinin menfur işinden, diğeri Sâmirî'nin riyakârlığındandır.

3.1.1.13. Şaman

Şamanlık Sibiryâ ve Orta Asya topluluklarında görülen, dinden ziyade merkezinde şamanın yer aldığı, kendine has ritüelleri olan bir inanç şeklidir. Bu bölgedeki topluluklar arasında farklı isimlendirmeleri olsa da şaman ve şamancılık genel bir kullanım olarak yaygınlaşmıştır. Kâhin, *bilge kişi*, *sihirbaz*, *rahip*, *büyücü*, *hekim* gibi çeşitli anlamlara gelir. Eski Türklerin bir dönem şaman anlayışında oldukları bilinmektedir. Dîvân'da iki yerde teşbih ilgisiyle kullanılmıştır.²¹¹

گلبن رعنا نازنده که گویی صنم است

بلبل شیدا نالنده که گویی شمن است (ق. ۳۶/۱۲)

²⁰⁶ *Kur'ân-ı Kerim*, Tâhâ sûresi, 85, 87, 88. âyetler.

²⁰⁷ *ae.*, A'râf sûresi, 142-143. âyetler.

²⁰⁸ *ae.*, Tâhâ sûresi, 95-96. âyetler.

²⁰⁹ Mahmut Salihoğlu, “Sâmirî”, *TDVİA*, XXXVI/78-79.

²¹⁰ Örnek için bk. *Tez*, s. 122, (K. 16/14).

²¹¹ Abdüsselam Uluçam, “Şamanizm”, *TDVİA*, XXXVIII/325.

Nazlı, güzel gül, sanki puttur. İnleyen âşık bülbül, sanki şamandır.

صنمی بر سریر فضل و ادب تاج بخشان بحر و بر شمنم (ق. ۳/۵۹)

Şamanın kara ve denizinde taç bağışlayan fazilet ve edep tahtının üzerinde oturmuş bir putum.

3.1.1.14. Uveys-i Qarânî

“Ebû ‘Amr Uveys b. Âmir b. Ceze‘ b. Mâlik el-Qarânî (öl. 37/657) Tabi‘în neslinden Yemenli bir zâhittir. Anadolu halk kültüründe Veysel Qarânî diye anılan Uveys-i Qarânî, Yemen’deki Murâd kabilesinin Karân aşiretine mensuptur. Bu rivayetlere göre Veysel Qarânî Yemen’de deve çobanlığı yaparak, hurma çekirdekleri toplayıp satarak geçimini sağlayan bir zâhitti. Muhtemelen İslam’ı anlatmak üzere Yemen’e giden müslümanlar vasıtasıyla islamiyeti kabul etmiştir. Medîne’ye gidip Hz. Peygamber’i ziyaret etme arzusuna rağmen yaşlı annesini bırakamamış, fakat daha sonra annesinden kısa süreliğine izin alıp Medîne’ye gelmiş, ancak Resul-i Ekrem’in o gün evde bulunmamasından dolayı görüşememiş ve aynı gün Yemen’e dönmek zorunda kalmıştır.

Uhud Gazvesi’nde Resulullâh’ın bir dişinin kırıldığını haber alınca onun da bir dişini veya bütün dişlerini kırdığı rivayet edilir. Muhtemelen annesinin vefatının ardından Kûfe’ye giden Veysel, Hz. ‘Omer’le görüşüp oradan Kûfe’ye geçmiştir. Bazı kaynaklara göre Hz. Peygamber vefatından kısa bir süre önce hırkasını çıkarıp Hz. ‘Omer’e ve Hz. ‘Alî’ye vermiş, bunu Uveys-i Qarânî’ye vermelerini söylemiş, onlar da Veysel’in Kûfe’ye yerleşmesinden sonra hırkayı ona götürmüştür. Kûfe’de münzevî bir hayat yaşayan Veysel’in 657 yılında vuku bulan Sıffîn Savaşı’na Hz. ‘Alî’nin saflarında katıldığı ve bu savaşta şehit olduğu kabul edilir.”²¹²

Seyyid, Dîvân’ında Hz. Peygamberin hırkasını ona hediye edişi ve Uveys-i Qarânî’nin peygambe efendimizi görememekten duyduğu üzüntü nedeniyle adını dile getirmiştir:

این عجب این دم خرم که جهان مشکین کرد

مگر از سینه پر جوشِ اویس قرن است (ق. ۴/۸)

Hayret! Bu hoş nefes cihanı miskle doldurdu. Yoksa Uveys-i Qarânî’nin

²¹² Necdet Tosun, “Veysel Karânî”, *TDVİA*, XIII/74-75.

kaynayan göğsünden mi çıktı?

گویی از مجمرِ دل آه اویسِ قرنی به محمد نفسِ حضرتِ رحمان آرد (ق. ۳/۲۰)

Sanki yürek buhurdanından Uveys-i Qarânî'nin âhı, Muhammed'e Hazret-i Rahmân'ın nefesini getiriyor.

3.1.1.15. Zerdüş

Zerdüştlük dininin kurucusudur. İran'da ortaya çıkmıştır. Zerdüş, Kral Viştaspa'nın maiyetiyle birlikte yeni dine girmesini sağladı. Zerdüş hayatta iken Zerdüştlük, Tacikistan ve Belucistan'ı da içine alan Hârezm bölgesinde yayılma imkânı bulmuştur. Büyük Tanrı, Ahuramazda; şeytan ise Ehrimen adıyla bilinmektedir. Zerdüştlüğün kutsal kitabı ise Avesta ya da Evista adını taşımaktadır. Zerdüş'un üç önemli sözü: *Goftâr-i nîk, pindâr-i nîk, kirdâr-i nîk* yani güzel söz, güzel düşünce ve güzel ameldir. Zerdüş ve takipçileri, edebiyatta, âteşperest olarak kabul edilmiş, bu yüzden *kible-i zerdüş* ateşe kinaye edilmiştir.²¹³

تا از تفِ سینه قبله زردشتیم در عشقِ تو محرابِ هزار انگشتیم (ر. ۱/۱۲۰)

*Sînemizin ateşinden dolayı, Zerdüş'un kiblesi olunca, senin aşkında, bin parmaklı mihrâbız.*²¹⁴

3.1.2. TARİHÎ ŞAHSİYETLER

3.1.2.1. Sultanlar

Seyyid, Gazneliler, Selçuklular ve Hârezmşâhlar gibi dönemindeki Türk devletlerinden birçok sultanı, ailelerini, vezirleri, devlet büyüklerini; döneminin âlim ve şairlerini methetmiştir. Bununla birlikte bu kişilerin bir kısmının hayatları tarih kitaplarına kaydedilmediği için onlar hakkında elimizde bilgi mevcut değildir.²¹⁵ Bu dönemde benzer isim ve lakapların çokluğunun bilincinde olarak dikkatli bir şekilde, mümkün olduğunca bu dönemle ilgili tarih ve tezkirelere de bakarak ve şairin

²¹³ S. Şemîsâ, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 306.

²¹⁴ Bu beytin birinci mısrasında yer alan سینه kelimesi, A. Begcanî tarafından سینه şeklinde düzeltilmiştir. Ayrıca Dîvân'da 120 numaralı rubâi iken Begcanî'de 188. rubâi olarak kaydedilmiştir: A. Begcanî, *Taşhîh-i İntikâd-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gâznevî*, s. 367.

²¹⁵ *Dîvân*, s. 400.

kasidelerinde bahsedilen özelliklerinden yola çıkılarak bilgiler verilmeye çalışıldı. Bunu yaparken Muderris-i Rażavî'nin, Dîvân'ın sonunda verdiği kısa bilgiler baz alınarak daha geniş bilgilere ulaşılmaya çalışıldı.

Methiyelerin önemli bir kısmı, başta sarayında uzun yıllar yaşadığı Behrâmşâh'a ait olmakla birlikte saraylarına uğradığı Selçuklu ve Hârezmşâhlar gibi diğer ülkelerin padişahları ve çocukları, himmetini gördüğü vezirler, sarayda beraber yaşadığı dostları, yolculukları esnasında karşılaştığı bazı kimseler, çoğu dostu olan döneminin ilim ve sanatkârları için yazılmıştır.

Memduhlarla ilgili bilgi verilirken onların önem sırasına göre değil, tüm çalışmada yapıldığı gibi alfabetik sıraya riâyet edilmiştir.

3.1.2.1.1. Sultan Atsız b. Muhammed (hüküm yılları 522-551/1128-1156)

Hârezmşâh devletinin kurucularındandır. 522/1128 yılında Sultan Sencer tarafından Hârezm'in yönetimine getirildi. Kerim tabiatlı, lâtif huylu, yüksek himmetli bir kişiliktir. Onun adaletini duyan şair Reşîde'd-dîn-i Vatvât, hizmetine girmiş, sultan da tüm işlerinde onunla istişare etmiştir. Yavaş yavaş güçlenerek Sultan Sencer'in hâkimiyetinden kurtuldu ve bağımsızlığını ilan etti. Merv ve Nişabur'u yağmaladı. Sultan Sencer'le uzun yıllar savaştı. Nihayet 551/1156 yılında vefat etti.²¹⁶

Seyyid'in Dîvân'ında, Atsız'ın savaşçılığını ve kahramanlığını övdüğü bir kaside yer almakta ve bu kasideyi Atsız'ın sarayında herkesin huzurunda söylediği anlaşılmaktadır:

وانگه یکی فرشته بدیدم بر آن بُراق	کایزد برای رحمتش آورد در جهان
والله که آن بُراقِ فلک و آن فرشته هست	خوارزمشاه اتسز شاه جهان ستان
تیر است کاتبِ تو و برجیس کدخدای	ماهست قاصدِ تو و خورشید پاسبان
یک جرعه می ز جامِ تو ناهیدِ رود زن	یک قطره خون ز تیغِ تو مریخِ پهلوان
حزمِ گران رکابِ تو گشتست آفتاب	عزمِ سبک عنانِ تو گشتست آسمان

²¹⁶ 'Avfi, *Lubâbu'l-Elbâb*, s. 49; A. Râzî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, XI/67-81; er-Râvendî, *Râhetu's-Sudûr*, s. 174; M. Mîrhând, *Târîh-i Ravzatu's-Safâ*, IV/3282.

چون ذره‌اند لشکر منصور بی عدد لیکن به تیغ تیز چو خورشید کامران

O an o binitin üzerinde bir melek gördüm ki Tanrı onu cihana rahmet olarak gönderdi.

Vallahi feleğin burağı ve meleği, Hârezmşâhlı cihan fâtihî Şâh Atsız'dır.

Ok, senin kâtibin; Bercis, kethüdandır. Ay, senin ulağın; Güneş ise bekçindir.

Rud çalan Nahit, senin kadehinden düşen bir damladır. Pehlivan Meriğ, senin kılıcından bir damladır.

Güneş, senin ağır üzenginin kuvveti; gökyüzü ise senin çabuk gemli azmindir.

*Muzaffer ordu zerreler gibi sayısızdır. Ama keskin kılıçlarıyla murâdına erişen güneş gibidir.*²¹⁷

3.1.2.1.2. Sultan Behrâmşâh (hüküm yılları 510-552/1117-1157)

Yemînu'd-devle ve Emînu'l-mille Ebû Muẓaffer Behrâmşâh b. Mes'ûd-i Ġaznevî, Gazne devletinin 19. sultanıdır. 510/1117 yılında Gazne hükümdarı oldu. Ölüm tarihi olan 552/1157 yılına kadar hükümdar olarak kaldı. Birkaç kez Gazne'yi terketmek zorunda kaldıysa da genelde döneminde barış ve huzur hâkim oldu. Âdil, iyi kalpli ve cömert bir hükümdar olarak tanındı. Senâ'î, 'Osmân-i Muhtârî, 'Îmâdî, Naşrullâh-i Munşî gibi âlim, şair ve edipleri himâye etmiştir. Bu yüzden Behrâmşâh dönemi, Gazne Devleti'nin kültür ve sanat açısından son parlak dönemi sayılmaktadır.²¹⁸

Behrâmşâh, 510/1117 yılında Selçuklu Sultanı Sencer'e, kardeşi Arslan Şâh'ı mağlup etmesi için yardım etmişti. Bunun karşılığında Sultan Sencer'in desteğiyle Gazne tahtına geçti. İlk iş olarak 512/1119'da Hindistan tarafında isyan eden Muḥammed Bâ Helîm'in üzerine asker gönderdi, onu ve 19 oğlunu öldürerek saltanatını iyice pekiştirmiş oldu. Sultan Sencer'e itaatsizlik ettiği 528/1135 yılına kadar Gazne Devleti'nin topraklarını genişletti. Bu tarihten itibaren vergisini vermemesi ve itaatsizlik göstermesi gerekçesiyle Sultan Sencer'in tepkisini çekti. Sultan Sencer Gazne'ye ordu sevk ederek Gazne'ye ve Behrâmşâh'ın hazinesine el koyar. Behrâmşâh Hindistan'a kaçmak zorunda kalır. Ancak af dilemesi üzerine Sultan Sencer tarafından affedilir ve yeniden Gazne'ye döner. 551/1152'de Gür

²¹⁷ *Dîvân*, s. 134, 135, (K. 65/6, 10, 16, 17, 18, 20).

²¹⁸ K. M. Bucneverdî, *Tarîḫ-i Câmî'-i İrân*, VIII/258.

Sultanı Muḥammed Ğavri'yi öldürünce Ğavri'nin kardeşi Seyfe'd-dîn-i Sûrî, kardeşinin intikamını almak amacıyla Gazne'ye yürür, şehri ele geçirir. Behrâmşâh çaresiz Hindistan'a kaçır. Ancak kısa bir süre sonra Sûrî'nin gafletinden faydalanarak aynı yıl, Gazne'yi tekrar ele geçirir ve Sûrî'yi idam eder. Aynı yıl bu defa Sûrî'nin kardeşi 'Alâe'd-dîn Hüseyn-i Cihansûz, kardeşinin intikamını almak amacıyla büyük bir orduyla Gazne üzerine yürür. Şehri ele geçirir, yakıp yıkar. Behrâmşâh tekrar Hindistan'a kaçmak zorunda kalır. Sultan Sencer'in Gûr ordusunu mağlup etmesi üzerine tekrar Gazne'ye döner. 556/1157'de vefat eder. Yerine oğlu Husrev Şâh geçmiştir.²¹⁹

Behrâmşâh, tıpkı dedesi Sultan Maḥmûd gibi sarayında âlim ve şairleri ağırlayan; ilme ve sanata önem veren bir sultandı. Senâî-i Ğaznevî, 'Osmân-i Muḥtarî, 'Îmâdî ve Seyyid Ḥasan-i Ğaznevî başta olmak üzere döneminin pek çok şairi tarafından methedilmiştir. Naşru'l-lah b. Muḥammed b. 'Abdu'l-ḥamîd, *Kelîle ve Dimne*'yi onun adına Arapçadan Farsçaya tercüme etmiştir. Ayrıca Muderris-i Razavî'nin belirttiğine göre Senâî, *Ḥadiḳatu'l-Ḥaḳîkâ*'sını onun adına tertip etmiştir.²²⁰

Bildiğimiz kadarıyla Behrâmşâh, Seyyid Ḥasan'ın ilk övdüğü kişidir. Seyyid, uzun yıllar Behrâmşâh'ın sarayında yaşamıştır. Seyyid'in Dîvânı'nda yer alan otuz dört kaside ki kasidelerin üçte birinden fazlasına tekâbül etmektedir, Behrâmşâh'ın övgüsü hakkındadır. Bunun yanında on altı gazel, iki kıta, bir terciibent ve iki rubai bu padişah hakkındadır. Bu şiirlerde, Behrâmşâh'ın kudreti, cesareti, ordusunun büyüklüğü, adaleti, cömertliği, iyiliği gibi konular çoğunlukta olmakla birlikte, zaman zaman çeşitli nedenlerle gazabına uğradığı padişaktan af dilemesi ve suçsuz olması gibi temalar yer almaktadır:

مُعِزُّ دَوْلَتِ دین و مغیثِ مُلْک و مَلِک

که هست نور دل و چشم سایه یزدان (ق. ۱۸/۷۰)

Devletin ve dinin izzetlisi, mülkün ve saltanatın yardımcısıdır. Çünkü o gönül nurudur, Tanrı'nın gölgesinin gözüdür.

²¹⁹ E. Merçil, "Behrâmşâh", *TDVİA*, V/357-358; A. Râzî, *Târîḫ-i Kâmil-i İran*, X/504- XI/28; M. S. Cuzcanî, *Tabâkât-i Nâsirî*, I/241; Aḥmed-i Tatavî-Aşefhân-i Kâzvinî, *Târîḫü'l-Fâ*, tsh. Ğulamriżâ Tabâtabâî-i Mecîd, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1382 ş., I/401; M. Mîrḥând, *Târîḫ-i Ravzatu's-Safâ*, VII/3642-3643.

²²⁰ *Dîvân*, s. 401; M. M. Mîrḥând, *Ravzatu's-Safâ*, IV/2969.

خورشید را هر آنکه چو بهرامِ راد خواند

والله که این رقم نه ز عقلِ بصر کشید (ق. ۸/۳۵)

Güneşe her kim “cömert Behrâm gibi” dediyse, vallahi bu miktarı, sınırlı akıl söyleyemez.

بزرگِ جشنِ همایون و ماهِ فروردین خجسته بادا بر آفتابِ روی زمین

علاءِ چتر و کلاه و بهاءِ افسر و بخت جمالِ تیغ و نگین و جلالِ مسند و دین

ز رای روشنِ او شد زمینِ فلکِ آثار ز عدلِ شاملِ او شد جهانِ بهشتِ آین

Büyük, kutlu şenlik ve Ferverdin ayı, yeryüzünün güneşine kutlu olsun.

Tacın ve bahtın değeri, kılıcın ve yüzüğün cemâli, dinin ve devletin celâli de.

*Yeryüzü, onun aydın düşüncesi ile feleğe benzer oldu. Cihan, onun kuşatıcı adaleti ile cennet benzeri oldu.*²²¹

پادشاهِ ظلِّ حقِّ بهرامشه را آمده است

تا نپنداری که آورده بود چون آمده (ق. ۵/۸۵)

Hakk'ın gölgesi olan padişah Behrâmşâh için söylenmiştir. Sen düşünmeyesin kim rivayet etmiş diye, söylenmişse söylenmiş.

در رزمت و بزمِ ای شهِ عدلِ پرست

شش چیز ز شش چیز بنازد پیوست

تیغ از کف و رایت از صف و تیر از شست

تاج از سر و تخت از قدم و جام از دست

Ey adaletsever şâh! Senin savaşında da eğlence meclisinde de altı şey, altı şeyden devamlı gurur duyar .

*Kılıç elden, sancak saftan, ok yaydan, taç baştan, taht ayaktan ve kadeh elden.*²²²

²²¹ *Dîvân*, s. 165, (K. 80/ 1, 2, 10).

²²² *ae.*, s. 326, (R. 17/1, 2).

مَلک بهرامشه آن گنج رحمت که در دشواری آسانم گرفتست (غ. ۸/۲)

O rahmet hazinesi, Melik Behrâmşâh, zor işimi kolaylaştırmıştır.

شاه بهرامشه که خنجر او از سران در مصاف سرچیند (غ. ۷/۲۸)

Şâh Behrâmşâh'ın hançeri, cenk alanında reislerden baş koparır.

بهرامشه آنکه زبید او را گر گوید ز مه منم بجایم (غ. ۷/۴۹)

Behrâmşâh söylese ki: Ben aydan daha sabitim, ona yakıştır.

3.1.2.1.3. Sultan Muḥammed b. Buğra Ḥân (hüküm yılları 526-535/1132-1141)

Künyesi, *Ebu'l-Kâşım Maḥmûd b. Muḥammed b. Buğrâ Ḥân*'dır. Seyyid, Dîvân'ını bu sultan adına yazmıştır.²²³ Sultan Sencer'in kardeşinin oğlu ve veliahtıdır. Ahmed Ateş, söz konusu Buğra Ḥân'ın, Karahanlılardan 526-535/1132-1141 yılları arasında hüküm sürmüş olan ve 558/1163 yılında öldürülen Ḥorâsân meliki Maḥmûd II. b. Muḥammed olabileceğini belirtir.²²⁴ Suleymân Şâh'ın Oğuzların karşısından kaçması üzerine devlet ricali tarafından devletin başına getirilir. Hârezm'in hâkimi Atsız'la ittifak yaparak Oğuzları yener. Ancak Sencer'in ölümünden sonra çeşitli nedenlerle şehzâdelerle ve devletin ileri gelenleriyle arası açılır. Sultan Maḥmûd Buğra Ḥân 553/1158'de Sultan Sencer'in emirlerinden Mueyyid Ay Abe'nin onu tehdit etmesi sonucu çaresiz Oğuzlara sığınır. Ancak yine de 556/1161'de Maden'da Mueyyid Ay Abe tarafından yakalanır. Mueyyid onu ve oğlu Celâleddîn-i Muḥammed'in gözlerine mil çektirir. Bir yıl sonra da katlettirir.²²⁵

Seyyid onu değişik şiirlerinde çeşitli vesilelerle övmüştür. Başta şan ve şöhreti, zenginliği, adaleti, halkının ihtiyaçlarını önemsemesi olmak üzere hiçbir memduhu için kullanmadığı, *İkinci Muḥammed gibi* ya da *Hz. Muḥammed'in yolunda olduğu* şeklinde övgü dolu ibâreleri Sultan Maḥmûd için kullanmıştır.²²⁶

خوش و خُرَّم بنشینند چو خاقان محمود یاد اقبال شه عالم سنجر گیرند

دو فلک تخت که شان در عددِ تاجوران اول از خسرو و ثانی ز سکندر گیرند

²²³ *Tez*, s. 38.

²²⁴ A. Ateş, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler*, I/40.

²²⁵ A. Râzî, *Târîḫ-i Kâmil-i İran*, XI/183, 222; Feth b. 'Alî-yi Bendârî, *Târîḫ-i Silsile-i Selcûkî*, trc. Muḥammed Ḥuseyn-i Celîlî, *İntişârât-i Bunyâd-i Ferhengî*, Tahran 1356 ş., s. 137.

²²⁶ Bu benzetme için bk. *Tez*, s. 35, (K. 94/20).

زر زدن هست همه تاجوران را لیکن نام محمود محمد همه در زر گیرند

Hâkân Maḥmûd gibi keyifle otururlar. Âlemin şâhı olan Sencer'in ikbalini anarlar.

İki felek taht olarak şanlarını, taçlıların sayısından; birincisini Hüsrev'den, ikincisi İskender'den alırlar.

*Bütün taç sahipleri için altın bastırmak vardır. Ancak Muhammed oğlu Maḥmûd'un adını, herkes altınla alır.*²²⁷

کریم عادل محمود بن محمد آنک که هست غایت سوگند او به جانِ کرم

موفقی که برای مضاء حاجتِ خلق نشانده بر ره امید دیدبانِ کرم

صنایعی که شد از جودِ او یقین خرد خدای داند اگر گشت در گمانِ کرم

Bağışlayıcı ve adaletli Maḥmûd b. Muhammed, son derece candan ona and içerler.

Halkın ihtiyaçlarını gidermek için umut yoluna kerem gözcüsü diken yardımcıdır.

*Onun kereminden, aklın yakîne ulaştığı bir mahluktur. Tanrı biliyor, öyle bir şey keremin aklına bile gelmez.*²²⁸

خسرو عادل خاقان محمود آن چو محمود به ملک ارزانی

بلبلان در چمنش پندار مطربانند ز پر دستانی

شاهِ شاهان جهان محمود آن که ندارد چو محمد ثانی

Adaletli sultan, Hâkân Maḥmûd, o da Maḥmûd gibi, devletiyle değerlidir.

Bülbüller, onun çimeninde sanırsın hep çalıp söylerler.

*Cihan şâhlarının şâhı Maḥmûd, Muhammed gibi, onun da ikincisi yoktur.*²²⁹

Aşağıdaki beyitte şair, Maḥmûd Buğra Hân'ın mertliğini her fırsatta methetmekte, bu defa da yiğitliğini ve insanlığını mucizeye teşbih etmektedir:

ای سایهٔ سعادتِ دنیا و آخرت وی معجزِ پیمبرِ مردی و مردمی (ق. ۹۳/۱۲)

²²⁷ *Dîvân*, s. 55, 56, (K. 29/16, 18, 25).

²²⁸ *ae.*, s. 118, (K. 58/13, 14, 15).

²²⁹ *ae.*, s. 193, 194 (K. 94/8, 12, 20).

*Ey dünya ve ahiret saadetinin gölgesi olan! Ey yiğitliğin ve insanlığın
peygamberinin mucizesi olan!*

3.1.2.1.4. Sultan Devletşâh (hüküm yılları ?/550/1155)

Künyesi, *Ebû 'l-feth Celâlu 'd-devle Devletşâh b. Behrâmşâh-i Ġaznevî* dir. Behrâmşâh'ın 9 oğlunun en büyüğüdür. Aynı zamanda cesur, dikkatli ve akıllı bir devlet idarecisiydi. Babasının görevlendirmesiyle Hindistan ve civarının yönetimi onun elindeydi. Ondan bahseden bütün kaynaklar, onun gözüpek bir komutan olduğunu yazarlar. Henüz genç yaşında, 550/1155 yılında 'Alâe'd-dîn-i Ġûrî ile yapılan kanlı bir savaş sonucunda öldürülmüştür.²³⁰ Devletşâh kendisi de bir şairdi. 'Osmân-i Muhtâr'ın memduhları arasında yer almaktadır. Senâ'î, *Hadîkatu'l-Hakîka*'sında onun adına bir bölüm ayırmış ve ondan sitayişle bahsetmiştir.²³¹

Seyyid Hâsan ona bazen *şehriyâr-i Hind* ve *şâh-i Hindistân* şeklinde hitap etmiştir. Cesaretini, savaşçılığını, adaletini ve büyüklüğünü överken ölümünden duyduğu üzüntüyü de her fırsatta dile getirmiştir. Dîvân'da onun hakkında bir kaside, bir terciibent, bir gazel ve bir kıta yer almaktadır.²³²

تا بر سر ولایت خویش آمدست شاه	گویی به اوج در شرف است آفتاب و ماه
آن کامکارِ مشرق و آن شهریارِ هند	آن اختیارِ دولت و آن افتخارِ جاه
والا جلالِ دولت دولتشه شجاع	آن آفتاب با کُله و سایه اله
زو شرع با جلالت و زو شرک با فزع	زو ملک با طراوت و زو عدل در پناه
در داد شاعران را لطف ز خاص و عام	پرسید مجرمان را لطف تو از گناه
جز روی خصم رای تو نگذاشت ظلمتی	گم کی شود ز چشمه خورشید ظلّ ماه

Şâh kendi şehrinin başına gelince sanki güneş ve ay, şerefîn en tepe noktalarındadır.

O, Doğu'nun saadetlisi ve Hind'in şehriyârı; O, devletin takdiri ve makamın iftiharıdır.

²³⁰ M. S. Cuzcanî, *Tabâkât-i Nâsirî*, I/343; Tatavî-Kazvinî, *Târîhu'l-Fâ*, V/3098.

²³¹ Senâ'î, *Hadîkatu'l-Hakîka*, tsh. Muhammed Taki Muderris-i Razavî, İntişârât-i Dânişgâh-i Tahrân, Tahrân 1359 ş., s. 596-597.

²³² *Dîvân*, s. 167, 244, 321.

*Cesur Devletşâh'ın ihtişamlı devleti, o taçlı güneş ve Tanrı'nın gölgesidir.
 Şeriat ondan dolayı yüce ve şirk ondan dolayı korku içerisinde. Mülk
 ondan dolayı her dem taze ve adalet ondan dolayı koruma altındadır.
 Şairlere her türlü lütfundan verdin. Senin lütfun suçlulardan suçlarını sordu.
 Senin hükmün düşmanının yüzünden başka bir zulmet bırakmamış. Ayın
 gölgesigüneşin ışığında tabii kaybolur.*²³³

خسروی کو را به لطفِ خود همی حق بر کشد
 خاکپایش چرخ چون در چشمِ خود اندر کشد
 تیرِ سوی خصمِ او همی پیکان برد
 تیغِ پیشِ دستِ او تحفه همی گوهر کشد
 بوی عدلش چون بیا بد شرع دل بر جان نهد
 پر تیرش چون ببیند کُفر سر در بر کشد
 همچو موران در زمین و چون کُنگان در هوا
 دشمنش بازیچه‌ای باشد اگر صف بر کشد
 فتنه نندیشد که در حُم تیر اندازد نبیند
 کفر نگریند که سوسن در چمن خنجر کشد
 کار کار او ولی از خویش حالی بایدهش
 آن چنان غره که گویی غاشیه‌اش اختر کشد
 شکلِ کار اوست با حاسد به عینه آن چنانک
 با سلیمان ملک و هدهد منتِ افسر کشد
 مفخر دیهیم و گاه و زینت چتر و کلاه

²³³ *Dîvân*, s. 167-168, (K. 81/1-4, 9, 11).

صورتِ اقبال دولت‌شاه بن بهرام‌شاه

Hakkın kendi takdiriyle seçtiği bir sultanın ayağının toprağını, felek kendi gözüne sürme çekince,

Onun hasmının tarafına giden ok temren taşır. Kılıç onun elinde hediye olarak mücevher taşır.

Adaletinin kokusu gelince şeriat cana gönül verir. Okunun tüyünü görünce küfür, başını alıp gider.

Yerde karıncalar gibi ve havada kazlar gibi sıraya dizilirse, onun düşmanı oyuncak gibi olur.

Üzüm şırası küpte kaynıyor diye gıybet etmez; süsen çimende hançer çekti diye küfre düşmez.

İş, onun işidir; ancak kendisiyle barışık olmalıdır. O kadar kibirli ki sanırsın yıldız onun eyerini taşıyor.

Onun çekemeyenlere karşı tavrı, mülkün Suleymân'ı ve minnetin Hüthüt'ün başına taç koymasına benzer.

Tacın ve külâhın övüncü, otağın ve külâhın süsü, ikbalin tezahürü Devletşâh b. Behrâmşâh'tır.²³⁴

ای مونسِ جانِ من کجایی	از دیده من چرا جدایی
دانم تو که از بزرگواری	فرزندِ مهینِ پادشایی
دولتشه تاجور که دا	میراثِ ز خوی مصطفی‌یی

Ey benim canımın yoldaşı! Nerdesin? Gözümden niçin ayrısın?

Biliyorum ki büyüklükte, padişahın en yüce çocuğusun.

Sen taç sahibi Devletşâh, Muştafâ'nın ahlakının mirasçısısın.²³⁵

Devletşâh'ın Gûr Sultanı 'Alâeddîn-i Gûrî ile yapılan bir savaşta öldürülmesi olayı Seyyid'i çok üzmüş, bu olay üzerine şu kıtayı söylemiştir:

گفتم که بمیرم و نبینم که بر شود	بر تختِ آلِ ناصر دینِ دیوِ غوری
من هم کنم عبیرِ ابوالفتح زیرِ خاک	بی روی شوم سوری فرخنده سوری

²³⁴ *Dîvân*, s. 246, (T. 15/3/1-8).

²³⁵ *ae.*, s. 296, (G. 66/1, 7, 8).

عمرم دراز گشت چرا تا ز اهل غور دیده کنان بدیدم از این گونه کوری

Dedim, öleyim de, Âl-i Nâşîre'd-dîn'in tahtına Gûrlu bir şeytanın oturduğunu görmeyeyim.

Ben de Ebu'l-fetḥ'in misk kokan nâşını toprağa vereyim. Şerefsiz, uğursuz Sûrî! Ne mübarek bir tören!

*Ömrüm uzadı, neden mi? Gûr halkından böyle bir körlük gördüm.*²³⁶

3.1.2.1.5. Sultan Ğıyâse'd-dîn Mes'ûd b. Muḥammed (hüküm yılları 526/1132 ve 529-547/1135-1152)

Sultan Mes'ûd, Irak Selçuklularının dördüncü padişahıdır. Seyyid Ḥasan, hacdan döndükten sonra yanına uğramış, ondan yardım ve taltif görmüştür. İki defa hükümdarlığa oturmuştur. Hükümdarlığı 509/1116 yılında kardeşi Melikşâh'ın elinden aldıktan sonra Bizans ile başarılı bir şekilde mücadele etmiştir. Zamanında birçok beyliği Selçuklu devletine bağlamıştır. 550/1155 yılında geçirdiği ağır bir hastalık sonucunda vefat etmiştir. Naşı Hemedân'da Sersebze medresesinin bahçesinde dir.²³⁷

Seyyid Ḥasan, ölümü üzerine onun için mersiye tarzında iki kaside ve bir terciibent yazmıştır. Bu manzumelerde kahramanlığı, cesâreti, adaleti, ordusunun heybeti, taç ve tahtının güzelliği gibi özellikleri çeşitli unsurlara teşbih edilerek yâd edilmiştir:

این منم یا رب که چرخم سوی اختر می کشد

چشمه روشن ز خاک تیرام بر می کشد

یا ربم توفیق خدمت ده که به ختم بنده وار

سوی سلطان سلاطین شاه سنجر می کشد

آنکه از طبعش به منت بحر مایه می برد

وآنکه از جودش به دامن ابر گوهر می کشد

²³⁶ *Dîvân*, s. 321, (M. 36/1, 2, 3).

²³⁷ A. Ateş, *İstanbul Kütüphânelerinde Farsça Manzum Eserler*, I/39.

تیغِ رای او سپر از مهرِ انور می کند
تیرِ عزمِ او کمان در چرخِ اخضر می کشد
بانگِ کوشش حلقه اندر گوشِ نصرت می کند
گردِ خیلش سرمه اندر چشمِ اختر می کشد
روز چون خورشید و ذره شب چو ماه و اختران
می رود در ملک و بی اندازه لشکر می کشد
خسروا بنده حسن را دولتِ جاوید تو
سوی درگاهِ تو شاهِ بنده پرور می کشد
در ثنا شیرین زبان و در دعا روشن دل است
هم بدین جُرمش فلک در آب و آذر می کشد
زیورِ تاج و سریر و حلیتِ چترِ تو باد
هر گهر کین حُقّه آینه پیکر می کشد

Ya Rab! Bu, feleğin ikbale doğru çektiği benim. Felek benim toprağımdan parlak pınar çıkarır.

Ya Rab! Bahtım kul gibi sultanlar sultanı Sencer Şâh tarafına gidiyor. Bana hizmet şansı ver.

Deniz, minnetle onun huyundan faydalanan biri. Bulut, onun kereminden eteğini cevherle doldurduğu biri(dir).

Hükmünün kılıcından dolayı, kalkan güneşten ışıık alır. Onun azminin oku, dünyada yay çeker.

Davulunun sesi zaferin kulağına küpe takar. Ordusunun tozu, yıldızın gözüne sürme çeker.

Dece zerresine benzer ay ve yıldızlar gibi gece gündüz mülkte akıp sayısız ordu gönderiyor.

Ey Sultanım! Bu kulun Hasan'ı senin bâkî devletin, senin gibi kul besleyen

şâhın dergâhına götürüyor.

Sena etmede tatlı dilli ve dua etmede aydın gönüllüdür. Felek, bu suçu için, onu cezalandırıyor.

Bu ayna görünümünün hokkabazlığı ile çıkan her bir mücevher, senin tacına ve tahtına süs, otağına da bezek olsun.²³⁸

گوهر اگر ز خاک بر آرند ای عجب در خاک چون نهاد فلک چون تو گوهری
دردا که دهر لشکرِ عمرِ تو بر شکست ای بارها شکسته به یک حمله لشکری
این طرفه کز وفاتِ پسر شد پدر یتیم اندر فراقِ خسرو چون شاه سنجری
شاه فرشته سیرت مسعود در گذشت همچو فرشته از سرِ افلاک بر گذشت

Cevheri topraktan çıkarıyorlarsa ne ilginç! Felek senin gibi bir cevheri toprağa nasıl koyar?

Ey defalarca bir orduyu bir hamleyle yenen! Ne yazık ki felek, senin ömrünün ordusunu yendi.

Oğlun vefatından babanın yetim olması konusunda, Hüsrev'den ayrılmış olan Sencer Şâh gibisin.²³⁹

Melek huylu Mes'ûd Şâh, vefat etti. Tıpkı melek gibi gökleri aştı.²⁴⁰

3.1.2.1.6. Sultan Hüsrev Şâh (hüküm yılları 552-555/1157-1160)

Künyesi, *Mu 'izzu'd-devle Hüsrev Şâh b. Behrâmşâh-i Ġaznevî* dir. Behrâmşâh'ın oğludur. Onun ölümünden sonra 552/1157 yılında tahta geçmiştir. Bu devir Gûrluların ve Oğuzların iyice güçlendiği, Sultan Sencer'in yaşlandığı devirdir. Oğuzların ve özellikle Gûr padişahı 'Alâe'd-dîn Hüseyn-i Cihansûz'un baskısına dayanamayarak Gazne'nin edip ve şairlerinin de içinde bulunduğu kalabalık bir heyetle Hindistan'a göç etmiştir. Gazneliler bundan sonra bir müddet daha Hindistan topraklarında hüküm sürmüştür. Hüsrev Şâh 555/1160 yılında Lahor'da vefat etti.²⁴¹

²³⁸ *Dîvân*, s. 49, 50, 51 (K. 26/1, 6, 7, 8, 10, 12, 26, 29, 32).

²³⁹ Bu beytin ikinci mısrasındaki اندر kelimesi ای کز şeklinde düzeltilmiştir: bk. A. Begcanî, *Taşhîh-i İntikâdî-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Ġaznevî*, s. 296.

²⁴⁰ *Dîvân*, s. 213, (T. 4/3/5-8).

²⁴¹ E. Merçil, "Gazneliler", *TDVİA*, XIII/480-484; Ġ. H. Handmîr, *Târîh-i Habîbu's-Seyr*, I/400; M. M. Mîrhând, *Ravzütu's-Safû*, IV/2970.

Hüsrev Şâh henüz padişah olmadan önce, Seyyid Hasan'ın memduhları arasındaydı. Dîvân'ında onun hakkında, onun adına beş kaside yer almakta, bu kasidelerden bir tanesinde sultanın düçar olduğu hastalıktan duyduğu üzüntüyü dile getirirken, diğerlerinde onun yakışıklılığını, yumuşak huyluluğunu, adaletseverliğini, azmini ve cesaretini, savaş alanındaki heybetini ve halkını koruyup kollamasını methetmektedir:²⁴²

جان را ز عارض و لبِ او شیر و شکر است	دل را ز طره و رخِ او مشک و عنبر است
جانان خوش است تحفه به باغِ بتان ولیک	نو باوۀ جمالِ ترا آبِ دگر است
در خونِ من شده است یکایکِ دو چشمِ تو	لبِ های تو میانِ من و چشمِ داور است
والا مُعِزُّ دولتِ خسرو شه شجاع	کان شیرِ مردِ غازی محمودِ دگر است
آینه در مقابلِ رایش مُعَطَّل است	اندیشه در حدیقه مدحش مُطَرَّ است
آن خسروی که پایه اول ز قدرِ او	از اوج چرخِ هفتم صد پایه برتر است
شرم آیدم که گویم دریا و آفتاب	با طبعِ پاک و رای منیرش برابر است

Onun dudağı ve yanağı, can için süt ve şekerdir. Onun yüzü ve saçı, gönül için misk ü anberdir.

Sevgili, güzellerin bağına hoş bir hediyedir. Lâkin senin ihtişamının başka bir parlaklığı vardır.

Senin iki gözüün birer birer benim kanıma girmiştir. Dudakların, benim gözlerimin arasında hakemdir.

Yüce ve devleti aziz kılan cesur Hüsrev Şâh, arslan yürekli gazi ve ikinci bir Maḥmûd'dur.

Ayna, onun hükmünün karşısında işlevsizdir. Fikir, onun övgü bahçesinde kokuludur.

O padişahın kadrinin birinci derecesi, yedinci feleğin zirvesindeki yüz dereceden daha yücedir.

Denizin ve güneşin, onun temiz tabiatı ve parlak düşüncesiyle aynı olduğunu

²⁴² *Dîvân*, s. 12, 42, 72, 137, 188.

söylemeye utanıyorum.²⁴³

ای بخت بده مژده که بر خاست به یکبار
از گوهرِ شمشیرِ خداوندی زنگار
شکر از تو خدایا که از این جانِ مبارک
شد مردمکِ چشمِ جهانداری بیدار
از رنجِ برون آمدِ المنت الله
چونان که دُرّ از آب و زر از کان و گل از خار
ایام برو خواند که ای جان گرامی
بی از تو مبادام حیات اندک و بسیار
از یمن رضای تو شفا یافت و گر نه
عیسی به زمین آمدی از چرخ دگر بار
یا رب چه کم آید ز خداوندی و جاهش
کز بنده خود یاد کند شاهِ جهاندار
بی صورتِ میمونِ تو آن دل که سبک شد
از روشنی دیده کنون هست گرانبار

Ey baht! Padişahın hançerinin cevherinden pasların tamamen yok olmasının müjdesini ver.

Bu mübarek can vesilesiyle imparatorluğun gözbebeği uyandığı için Tanrım sana şükürler olsun!

Allah'a şükür! İncinin sudan, altının taştan ve gülün dikeninden çıkması gibi acıdan kurtuldu.

Ey aziz can! Yaşam kısa da olsa uzun da olsa sensiz olmayayım, diye zamane ona söyledi.

Senin rızanın uğurundan şifâ buldu; yoksa 'İsâ yeniden gökten yere inerdi.

Ya Rab! Cihanı kollayan padişahın makamı ve sultanlığından kendi kulunu anarsa, ne eksilir?

Senin mübarek yüzünü görmekten değersizleşen gönlüm, göz aydınlığı ile şimdi kıymetlidir.²⁴⁴

مه چرخ خداوندی معز الدوله خسرو شه

که لرزانست از صبحش عمود صبح روشنگر (ق. ۷۳/۴۳)

Tanrı feleğinin ayı Mu'izzu'd-devle Husrev Şâh, onun sabahıyla aydınlatıcı seherin direği titrer.

²⁴³ *Dîvân*, s. 13, 14, 15, (K. 6/1, 6, 12, 16, 18, 24, 29).

²⁴⁴ *ae.*, s. 72, 73, (K. 39/1, 4, 6, 9, 11, 15, 19).

خسرو بهاء دولت و دین شاه بن حسن

کاقبال هست بسته به فرمان او میان (ق. ۶۷/۲۰)

Devlet ve dinin kıymeti Husrev Şâh b. Hasan'dır; çünkü talih onun fermanına itaat eder.

3.1.2.1.7. Sultan Sa'îd Melikşâh b. Maḥmûd (hüküm yılları 547-549/1152-1154)

Melikşâh, Sultan Mes'ûd b. Muḥammed'in kardeşinin oğludur. Sultan Mes'ûd'un 547/1152'de vefatından sonra Hâsse Bey'in de yardımıyla saltanata getirildi, ancak tedbirsizliği, işret ve eğlenceye aşırı düşkünlüğü, devlet işlerindeki yetersizliği gibi nedenlerle, ordunun ileri gelenleri tarafından bir buçuk yıl sonra tahttan indirilerek Hemedân kalesine hapsedildi. Kardeşi Muḥammed onun yerine getirilir. Kardeşinin ölümü üzerine tahta oturmak amacıyla tekrar Isfahân'a dönmeye karar verir, ancak 555/1160 yılında yolda hastalanarak vefat eder.²⁴⁵

Dîvân'da Melikşâh'ın adı birçok kez kullanılmıştır. Bunlardan birincisi, Seyyid Ḥasan'ın, Sultan Mes'ûd'un ölümü üzerine söylediği tercibendin beşinci bendidir. Bu bent, *Melikşeh-i Maḥmûd râ şînâs* rediflidir. Bu bentte; devletini yücelten, halkının ihtiyaçlarına yetişen, dine hizmet eden, yüksek makamlara lâîyk bir sultan olduğu anlatılmaktadır:

شاه جهان ملکشه محمود را شناس	صاحب قران ملکشه محمود را شناس
سالطان غیاث دولت و دین جان پاک بود	آرام جان ملکشه محمود را شناس
شاهان و خسروان همه کان بوده‌اند و بس	یاقوت کان ملکشه محمود را شناس
بیش از یقین ملکشه محمود را شمر	بیش از گمان ملکشه محمود را شناس
هر کام و آرزو که سلاطین نتیجه‌اند	در جمله آن ملکشه محمود را شناس
در ملک و عزّ و دولت و جاه ابد همی	تو جاودان ملکشه محمود را شناس

Cihan şahı Maḥmûd oğlu Melikşâh'ı tanı! Şaḥib-kırân Maḥmûd oğlu Melikşâh'ı tanı!

²⁴⁵ İbn-i Esîr, *Târîḫ-i Kâmil*, XI/160, 263; er-Râvendî, *Râḥetu's-Şudûr*, s. 249-256.

Devletin ve dinin yardımına koşan sultan, temiz canlı idi. Canın huzuru Maḥmûd oğlu Melikşâh'ı tanı!

Şâhlar, sultanlar, hepsi sadece maden idiler, o kadar. Maḥmûd oğlu Melikşâh'ın madeninin yakutunu tanı!

Yakinden ziyade Maḥmûd oğlu Melikşâh'ı yâd et. Şüpheden çok Maḥmûd oğlu Melikşâh'ı tanı!

*Bütün sultanlarda olan istek ve arzuların neticesi olan Maḥmûd oğlu Melikşâh'ı tanı!*²⁴⁶

*Mülkte, azizlikte, devlet ve makamında ebedi olan Maḥmûd oğlu Melikşâh'ı tanı!*²⁴⁷

İkincisi Melikşâh'ın saltanata çıkış töreninde tebrik amacıyla söylediği terciibenttir. Melikşâh'ın adı değişik beyitlerde ve vasıta beytinde geçmektedir.²⁴⁸ Bu terciibentte sultanlar sultanı olarak dünyaya hükmettiği, amcası Sencer gibi fitneyi def ettiği ve cihana huzur getirdiği gibi özelliklerini sayıp dökerek, taç ve tahta kavuşmasından duyduğu mutluluğu dile getirmektedir:

زرگرِ قدرت ز سیمِ ماه و زرِ آفتاب از پی سلطان ملکشه تخت و افسر می زند
دستِ ضرابِ طبیعت بر نشاطِ نامِ او بر دمِ طاوسِ پنداری که هم زر می زند
ای جهان از فتنه تا صد سالِ دیگر ایمنی زانکه از رنگِ ملکشه بوی سنجر می زند
منتِ ایزد را جهان فرّ ملکشاهی گرفت بانگِ نام و دولتش از ماه تا ماهی گرفت
منتِ ایزد را که تیغِ او چو تیغِ صبحدم بی زمان و هیچ اندیشه همه عالم گرفت

از ملکشه جدّ خود چون یاد کردی بخت گفت

خسروا والله که صد چندان شوی اینک شدی

خسروا مُلکِ مبارک بر تو میمون باد و هست

روزگارِ عالمِ آرایت همایون باد و هست

²⁴⁶ Bu beytin birinci mısrasındaki نتیجه‌اند kelimesi بجسته şeklinde düzeltilmiştir: *Taşhîḥ-i İntikâdî-i Dîvân-i Seyyid Ḥasan-i Gâznevî*, s. 297.

²⁴⁷ *Dîvân*, s. 214, (T. 4/5/1-6).

²⁴⁸ *ae.*, s. 215-218.

Kudret kuyumcusu, ayın gümüşünden ve güneşin altınından Sultan Melikşâh için taht ve taç yapar.

Doğa darphanecisinin eli, onun adının neşesi ile sanki tavusun kuyruğuna altın basıyor.

Ey cihan, bundan yüzyıl sonrasına kadar fitneden emniyettesin. Melikşâh'ın renginden Sencer'in kokusu geldiği için.

Tanrı'ya şükür ki cihan, Melikşâh'ın azâmetiyle kaplandı. Adının ve devletinin yankısı, yeri göğü kapladı.

Tanrı'ya şükür ki onun kılıcı, sabahın kılıcı gibi sonsuz ve hiç düşünmeden tüm âlemi kaplamış.

Ceddi Melikşâh'ı yâd edince talih dedi: Ey Sultanım! Vallahi şimdi olduğunun yüz katı olasın!

*Ey sultanım! Mübarek mülkün sana uğurlu olsun ve olmuş da. Dünyayı süsleyen devrânın mübarek olsun ve olmuş da.*²⁴⁹

Üçüncü olarak da adı şiirde zikredilmeyen bir sultanın ölümü üzerine söylediği mersiye tarzındaki terciibentte yer almaktadır. Bu beyitte de onun İskender gibi cihanı fethetme arzusunda olduğundan bahsedilmektedir:

منت خدای را که ملکشاه ما بیافت

آن آرزو که در دلِ اسکندر اوفتاد (ت. ۴/۴/۶)

Tanrı'ya şükürler olsun! Bizim Melikşâh'ımızda İskender'in gönlüne düşen arzudan bulunuyordu.

3.1.2.1.8. Sultan Mes'ûd Şâh

Künyesi, *Semâ'u'd-devle, Şucâ'u'd-devle Mes'ûd Şâh b. Behrâmşâh-i Ġaznevî*'dir. Behrâmşâh'ın oğlu olan Mes'ûd Şâh, babasının Seyfe'd-dîn-i Sûrî ile yaptığı savaşlarda komutan olarak görev almıştır.

Seyyid Hasan, Dîvân'ında onun için iki gazel ve bir kaside söylemiştir. Mes'ûd Şâh, tahta geçememiştir. Seyyid onun bu durumunu ona atfen yazdığı gazelde söylemekte ve bu durumdan büyük üzüntü duyduğunu dile getirmektedir:

حالِ هجرانِ دو یارِ همدم من چگویم که بنتوان دانست

²⁴⁹ *Dîvân*, s. 215, 216, 217, (T. 5/1/5- 8; 5/3/2; 5/4/6; 5/5/1).

شاد می باش حسن در غمِ او که هم او درد و هم او درمانست
 آه ترسم که به سلطان نرسد که غمش بر دلِ من سلطانست
 شاه بهرامشه مسعود آنک صورتِ دولت و نقشِ جانست

İki yakın arkadaşın ayrılık halini ben ne söyleyeyim ki anlamak mümkün değil.

Hasan! Onun kederiyle neşeli ol. O, hem derttir hem de derman.

Âh! Korkarım kederinin gönlüme sultan olduğu Sultan'a ulaşmaz.

*Devletin timsali ve canın nakış, Şâh Behrâmşâh oğlu Mes'ûd'dur.*²⁵⁰

Şair, aşağıda seksen dokuzuncu kasideden alınan bölümde yine Mes'ûd Şâh'ın bu talihsiz durumunu dile getirmektedir:

ماند بر عارضِ تو سایه خطِ پنداری سایه چشمه خورشید ز چاه آوردی
 زنگِ خطِ تو بر آینه عارضِ بدمید تازِ نومیدی دل کفت که آه آوردی
 من بگفتم که چنان زلفِ سیه گر باشد اینک از طرفِ دو عارضِ دو گواه آوردی
 یافت چون دل خطِ آزادی و آمد ز سفر پیشکشِ پیشِ خداوند به راه آوردی

شاه مسعود شه آن سر که چو دین رویش دید

ملک را گفت نکو پشت و پناه آوردی

Hattın gölgesi senin yüzüne benzer; sanki güneşin pınarının gölgesini kuyudan çıkarmışsın.

Ayna gibi yüzünde pas gibi hat çıktı. Gönül, umutsuzlukla söyledi: Âh getirdin!

Dedim ki: Siyah zülfün, yüzünün iki tarafından; sanki iki şahit getirdin.

Gönül özgürlük senedini elde edip yolculuktan döndüğünde, yoldan padişahın huzuruna hediye getirdi.

*Şâh Mes'ûd öyle bir şâh ki din onun yüzünü görünce mülke: "İyi arka çıkanın oldu." dedi.*²⁵¹

²⁵⁰ *Dîvân*, s. 266, (G. 7/4-7).

²⁵¹ *ae.*, s. 181, (K. 89/6-10).

Seyyid Hasan, Behrâmşâh'ın oğulları arasında sultan olmasa da şehzâde Mes'ûd'u her fırsatta anmaktan ve onu methetmekten geri durmamıştır:

شاه بهرامشه مسعود آن که ازو ملک آب و جاه برد (غ. ۸/۲۶)

O, Sultan Behrâmşâh oğlu Mes'ûd'dur; çünkü devlet onunla şeref ve haşmet kazandı.

Mes'ûd Şâh'ın adı Seyyid Hasan'ın, Behrâmşâh'ın Gûr Sultanı Seyfe'd-dîn-i Sûrî'ye karşı kazandığı zafer sonrasında onun için kaleme aldığı methiyede de geçmekte, şair onu şucâ'u'd-devle sıfatıyla nitelemektedir:

گل باغ جهاندارى شجاع الدوله مسعود آن

کش از آرایش مخبر بشارت می دهد منظر (ق. ۷۲/۴۳)

İmparatorluk bağının çiçeği Şucâ'u'd-devle Mes'ûd, işte bak, görünümünün çehresinin süsünden müjde veriyor!

3.1.2.1.9. Sultan Sebuk Tegin (hüküm yılları 366-286/977-997)

Lâkabı, *Âl-i Nâşire'd-dîn* veya *Âl-i Sebuktegin*'dir. Gazne devletinin asıl kurucusu sayılır. Alp Tegin'in himâyesinde Sâ mânî sarayında hızla yükselmiş ve önemli görevlere tayin edilmiştir. Alp Tegin'in Gazne'yi almasının ardından sırasıyla Ebû İshâk, Bilge Tegin, Böri Tegin'in ardından komutanlar tarafından Gazne devletinin başına getirildi. Görünüşte Sâ mânîlere bağlı olmasına rağmen, bağımsız bir şekilde, hızla devletin topraklarını Hindistan tarafına doğru genişletti. Karahanlılarla anlaşma yoluna gitti. Dönüş yolunda Belh'te hastalandı ve vefat etti. Nâşî Gazne'ye getirilip defnedildi. Askerleri tarafından çok sevilen Sebuk Tegin, çocuklarının iyi bir sultan olmaları için *Pendnâme* adında bir kitap yazmıştır.²⁵²

Dîvân'da, *Âl-i Nâşire'd-dîn* sıfatıyla geçen Sebuk Tegin'e başta dönemin meşhur şair Ebu'l-Feth-i Bûstî olmak üzere, kendisinden sonra gelen birçok şair tarafından methiye ve mersiye yazılmıştır. Seyyid Hasan'dan yaklaşık bir asır önce yaşayan bu değerli Türk sultanının adına müstakil bir manzume kaleme alınmamakla birlikte aşağıdaki beyitlerde geçen *Âl-i Nâşire'd-dîn* ve *Naşîre'd-dîn* ifadelerinin, Sebuk Tegin hakkında olduğu düşünülmektedir.

²⁵² E. Merçil, "Gazneliler", *Türkler Ansiklopedisi*, IV/480-481; E. Merçil, "Sebuk Tegin", *TDVİA*, XXXVI/262, 263.

Aşağıdaki beytin alındığı kıtada Devletşâh'ın Gûrlular tarafından şehit edilmesi üzerine, Seyyid Hasan'ın yazdığı üç beyitlik kıtada, sultanın ölümünden duyulan üzüntü dile getirilerek Sebuk Tegin'e atıfta bulunmaktadır.²⁵³

گفتم که من بمیرم نبینم که بر شود بر تختِ آل ناصر دین دیو غوری (م. ۱/۳۶)

Dedim, öleyim de, Âl-i Nâşîre'd-dîn'in tahtına Gûrlu bir şeytanın oturduğunu görmeyeyim.

جای آن کز جای بر خیزیم نیست در چنین عصری که ما افتاده‌ایم

دستگیر ما نصیر الدین بس است گرچه در پای بلا افتاده‌ایم

Bu güçten düştüğümüz böyle bir asırda yerimizden kalkmaya imkânımız yok.

*Belanın ayağına düşmüş olsak da kurtarıcımız Naşîre'd-dîn bize yeter.*²⁵⁴

3.1.2.1.10. Sultan Sencer b. Melikşâh (hüküm yılları 513-548/1118-1153)

Künyesi, *Sulţānu'l-a'zam Mu'izzu'd-dunyâ Ve'd-dîn Ebu'l-Hâris Sencer b. Melikşâh-i Selcûkî*'dir. Selçukluların son büyük padişahıdır. Babası öldüğünde henüz çok küçüktü. Selçuklular bu dönemde üçe bölünmüştür: 1. İran, Irak ve Orta Asya'nın bir kısmının hâkimiyetini elinde bulunduran Berkyaruk'un kurduğu Irak Selçuklu Devleti. 2. Büyük Selçuklu Devleti sultanı Melikşâh'ın, kardeşi Tutuş ve oğullarına, fethettikleri Suriye ve civarını iktâ olarak verdiği Suriye Selçuklu Devleti. 3. Malazgirt zaferinden birkaç yıl sonra, Anadolu'nun büyük bir kısmının fethedilerek, Kutalmışoğlu Suleymân Şâh tarafından kurulan Anadolu Selçuklu Devleti. Sultan Berkyaruk, henüz 12 yaşında olan kardeşine Hırâsân valiliğini verdi. 494-511/1097-1118 yılları arasında 20 yıl süreyle kardeşine bağlı olarak Hırâsân'ı yönetti. Kardeşinin ölümü üzerine yeniden başlayan iktidar mücadeleleri sonucu kendisi de tam bağımsızlığını ilan etti. Kardeşi II. Maḥmûd'la yaptığı savaşı kazanınca II. Maḥmûd, Sencer'in sultanlığını kabul etti. Uzun yıllar tahtta kaldı. 549/1154'te Oğuzlarla yaptığı Katvan savaşında yenildi ve esir düştü. Yaklaşık üç yıl Oğuzların elinde esir kaldı. Kendisini götürdükleri bir av partisinde, Ceyhun nehrine atlayarak ellerinden kurtulmayı başardıysa da Merv'in yakılmış yıkılmış hali kendisini çok üzdü, kısa bir süre sonra 73 yaşında 552/1157'de vefat etti. Türbesi

²⁵³ İlgili kıtanın diğer beyitleri için bk. *Tez*, s. 230, (M. 36/2), s. 292, (M. 36/3).

²⁵⁴ *Dîvân*, s. 199, (T. 1/2/6-8).

Merv’dedir. Ölümünden bir yıl sonrasına kadar, onun adına hutbe okunmaya devam edilmiştir.²⁵⁵

Başta Burhânî, Mu‘izzî, Enverî gibi dönemin meşhur şair ve edipleri Sencer’in sarayına girip çıkabiliyorlardı. Seyyid Hasan da bir müddet onun sarayında kalmıştır. Dîvân’da, onun adına üç kaside yer almaktadır.

Aşağıda Sultan Sencer hakkında yazılan üç kasideden alınan beyitlerden anlaşıldığına göre, bu kasidelerin hepsi sultan henüz hayattayken kaleme alınmıştır. Bu kasidede Sultan Sencer’i, *sultanlar sultanı, doğunun ve batının sultanı* unvanlarıyla takdim ederken, garip gurebâya kol kanat gerdiği, sultanlara dahi âdil ve merhametli davrandığı, cömertliği, fetihlerinin mübarek olması, bağışlayıcı olmakla birlikte ona karşı gelenlerin öbür dünyada karar kıldığı gibi onu medh ü senâ eden ifadeler yer almaktadır:

هر دم که زند مایهٔ صد عمرِ دگر باد	توقیعِ خداوندِ جهان نقشِ ظفر باد
کان تخت بدو هر نفس آراسته‌تر باد	بخشندهٔ تاجِ مَلِکِکان سنجِرِ عادل
جان های سلاطین را در خُلد مَقَرِّ باد	شاه‌ها ز نسیم گلِ فتحِ تو که بشکفت
بد خواهِ ترا دیده پر از خونِ جگر باد	آن گاه که از آتش دل سوخته گردد
در حقِّ غریبی چو منت نیز نظر باد	ای از نظرت رنجِ غریبان شده راحت
گر جز به مرادِ تو رود زیر و زبر باد	این گنبدِ گردنده که زیر و زبرش نیست
تا صبحِ قیامت خوشی وقتِ سحر باد	در جملهٔ عالم ز نسیم کرمِ تو

Cihan padişahının mektubu zafer nakışlı olsun. Aldığı her nefes, yüz yeni ömrün mayası olsun.

Sultanlara taç bağışlayan adaletli Sencer’dir. O taht, onunla her an daha ziynetli olsun.

Ey padişah! Senin açılmış zafer çiçeğinin rüzgârından, sultanların canlarına cennette yer olsun.

²⁵⁵ Abdülkerim Özaydın, “Sencer”, *TDVİA*, XXXVI/507-511; er-Râvendî, *Râḥetu’s-Şudûr*, s. 167-202; Maḥmûd b. Muḥammed Aksarâyî, *Târîḫ-i Selâciḳa-i Musâmeretu’l-Aḥbâr*, haz. Osman Turan, İntişârât-i Esâtir, Tahran 1362 ş., s. 22-23.

Ateşle gönlün yandığı zaman senin kötülüğünü isteyenin gözü, ciğerinin kanıyla dolsun.

Ey bir bakış ile gariplerin acısının dindiği! Benim gibi bir garibe de nazar eyle.

Bu dönen künbedin altı üstü yok. Senin murâdından başka dönerse alt üst olsun.

*Cümle âlemde senin kereminin rüzgârı ile kıyamet sabahına kadar seher vaktinin neşesi olsun.*²⁵⁶

رقصِ در گیرم چون ذره که صبحِ صادق	نزد او مژدهٔ خورشید دُرّ افشان آرد
خسرو اعظم سلطانِ سلاطینِ سنجر	کانچه خواهد به ضرورت فلکش آن آرد
عکسِ رایش خوان هر نور که انجم بخشد	فیضِ جودش دان هر نقد که از کان آرد
چون سرِ خصمِ تو کوبد فلکِ تافته‌گر	پای خایسک بسی بر سرِ سندان آرد
شاهِ سنجر به خطِّ نور نویسد خورشید	چون زر از صلبِ عدم در رحمِ کان آرد
خسرو حاجتم این است که یزدان به کرم	بازم اندر کَنَفِ سایهٔ یزدان آرد

Şubh-i şâdık, ona inci saçan güneşin müjdesini getirdiği için zerreler gibi oyuna dalarım.

Yüce padişah ve sultanlar sultanı Sencer! Felek, her ne isterse illa ki onu getirir.

Yıldızdan saçılan her ışığı onun hükmünün yansıması bil. Taştan çıkan her altını, onun kereminin feyzi bil.

Demirci felek, senin düşmanının başını dövünce, çekicin ayağını defalarca örsün başına indirir.

Yokluk sulbünden altını madenin rahmine getirince, güneş nur hattı ile Şâh Sencer'i yazar.

*Ey padişah! Hacetim, Tanrı'nın beni yeniden keremi ile Tanrı'nın gölgesinin himâyesine getirmesidir.*²⁵⁷

جهان را شاهِ فرخِ پی چنین باید چنین باید	که خلقِ عالم اندر سایهٔ عدلش بیاساید

²⁵⁶ *Dîvân*, s. 199, (T. 1/2/6-8).

²⁵⁷ *ae.*, s. 40, (K. 20/8, 11, 12, 20, 21, 22).

خجسته رای او در ملک راهِ فتنه بر بندد مبارک روی او از خلق کارِ بسته بگشاید
چو دریا طبع او رادی کند دایم غنی ماند چو گردون کارِ او گردان بود لیکن نفرساید
گاهی بر صفحه افلاک نقشِ جود بنگارد گهی ز آئینه انصاف رنگِ بُخل بزدايد
ولی را گر عطا باید عدو را گر خطا افتد

خدا و خلق داند کان ببخشد وین ببخشاید

Cihana böyle mübarek şâh gerekir ki dünya halkı, onun gölgesinde huzur bulsun.

Onun mübarek hükmü, mülkte fitnenin yolunu kapansın. Mübarek yüzü de halkın kapanmış kısmetini açsın.

Onun tabiatı, deniz gibi cömertlik yapıp daima zengin kalsın. Onun işi, felek gibi dönmek; dönsün ama aşınmasın.

Bazen feleklerin sayfasına cömertlik nakışını çizsin. Bazen de insaf aynasından haset rengini silsin.

*Düşman hata yaparsa ve veli için bahşetmek gerekirse, Tanrı ve yarattığı insanlar bilir ki o bağışlayan ve bu bağışlatandır.*²⁵⁸

3.1.2.1.11. Sultan Seyfe'd-dîn-i Sûrî (hüküm yılları 541-544/1146-1149)

Gazne sultanı Behrâmşâh'ın, Sûrî'nin kardeşi Gûr Sultanı Muhammed Gavri'yi öldürmesi üzerine Gûr tahtına oturmuş ve ilk iş olarak, kardeşinin intikamını almak amacıyla Gazne'ye yürümüştür. Şehri ele geçirince Behrâmşâh çaresiz Hindistan'a kaçar. Ancak kısa sürede elde ettiği bu büyük başarı onu gaflete düşürür. Halkı huzursuz eder. Behrâmşâh, Gazne'nin ileri gelenlerinden durumun müsait olduğu haberini alınca hızla Gazne'ye döner ve şehri ele geçirir. Sûrî, bu hatasını canıyla öder.

Seyyid Hasan, Seyfe'd-dîn-i Sûrî'nin Gazne'yi ele geçirmesinden sonra şehri terk etmediği için Sûrî'nin dostu olmakla itham edilmiş ve bu yüzden Behrâmşâh ile arası açılmıştır. Behrâmşâh'ın Gazne'yi tekrar ele geçirmesi üzerine Seyyid, şehirden ayrılmak zorunda kalır. Ancak *Behrâmşâh*'ı kutladığı kasidesinde Seyfe'd-dîn-i

²⁵⁸ *Dîvân*, s. 63, (K. 33/1-5). Bu kasidenin beşinci beyti A. E. Dihhûdâ tarafından "Baḥşâyiden" maddesine örnek olarak verilmiştir, *Luḡatnâme*, III/4416.

Sûrî'yi kâfirlikle suçlayarak sultanın gönlünü almayı başarır:

رۆم از مدح شاهنشہ کہ باقی باد در دول

به ذکر سوری فتاد کہ خاکش باد و خاکستر (ق. ۱۵/۴۳)

Şâhlar şâhının, devletinde bâkî olsun, övgüsünden kâfir Sûrî'yi, toprak olsun, küle dönsün, zikretmeye geçiyorum.

Seyyid Hasan, Behrâmşâh'ın Sûrî'yi öldürmesi üzerine söylediği zafer kasidesinde fetihten duyduğu neşeyi şöyle dile getirmektedir:

من هم کنم عبیر ابو الفتح زیر خاک بی روی شوم سوری فرخنده سوری (م. ۲/۳۶)

Ben de Ebu'l-fetḥ'in misk kokan nâşını toprağa vereyim. Şerefsiz, uğursuz Sûrî! Ne mübarek bir tören!

3.1.2.1.12. Sultan Suleymân Şâh (hüküm yılları 555/1160)

Suleymân Şâh b. Muḥammed-i Selcûkî, bir süre Ḥorâsân'da amcası Sencer'in sarayında kaldı. Sultan Sencer onu kendi veliahtı olarak ilan etmişti. Amcası sultan Sencer'in Oğuzlara esir düşmesinden sonra, devletin ileri gelenleri tarafından ittifakla saltanata getirildi. Merv'e bir sefer düzenledi ancak asker, ordu konusundaki yetersizliği yüzünden Oğuzlarla girdiği mücadeleyi kaybetti. Devlet büyükleri onun sultanlıktan azledilmesine karar verdi. Onu Hârezm'e Atsız'ın sarayına gönderdiler. Hârezm şahı kızını ona vermesine rağmen disiplinsiz davranışlarından dolayı onu Hârezm'den sürdü. Bir süre Isfahân, Kâşân, Huzistân bölgelerinde dolaştı. Rahat edemeyince Bağdat'a dönmeye karar verdi. Musul'un hâkimi Kûtbe'd-dîn Mevdûd'la girdiği mücadeleyi kaybetti, esir düştü. Sultan Muḥammed b. Maḥmûd'un 555/1160 yılında vefat etmesiyle, devlet erkânının kararıyla Hemedan'da tekrar tahta oturdu. Ancak devlet işlerindeki beceriksizliği, sefahate düşkünlüğü vs. nedenlerle bir ay sonra ordunun ileri gelenleri tarafından azledildi ve 'Alâu'd-devle kalesinde hapsedildi. Yerine Arslan Şâh b. Tuğrul b. Melikşâh getirildi. Suleymân Şâh, 556/1161'de burada vefat etmiştir.²⁵⁹

Seyyid Hasan, 555/1160 yılında, onun tahta geçme merasiminde, devlet erkânının huzurunda onun için bir methiye okumuştur. Bu methiyede büyük bir şâh

²⁵⁹ M. M. Aksarayî, *Târîḥ-i Selâciḳa-i Musâmeretu'l-Aḥbâr*, s. 72; er-Râvendî, *Râḥetu's-Şudûr*, s. 275; *Dîvân*, s. 403.

olduğu, Irak ve Hırsan'ın hâkimi olduğu, adaleti önemseydiği, fitneyi önlediği, Hint ve Rum krallarının onun önünde eğildikleri ve cihanın koruyucusu olduğu gibi övgü dolu ifadeler kullanmaktadır:

شاهِ شاهانِ جهان بر تختِ سلطانی نشست مردمِ چشمِ سلاطین در جهانبانی نشست
 مردم و دیو و پری اکنون به خدمت ایستند چون سلیمان شاه بر تختِ سلیمانی نشست
 چشمِ رعنايي بدوزند اختران روزِ کور خسروِ سیارگان بر اوجِ کیوانی نشست
 پای قدرش از سرِ افلاک جسمانی گذشت مهر و مهرش در دلِ پاکانِ روحانی نشست
 پیشِ عزمش باد در بالا به واجب ایستاد پیشِ حزمش کوه در پستی به نادانی نشست

بوی عدلش چون دمِ عیسی جهان را زنده کرد
 لاجرم زان بر جهانش منتِ جانی نشست
 کارِ او ثابت به معنی آمد و گردان به نام
 راست چون گردون که بر وی اسمِ گردانی نشست

Dünya şâhlarının şâhı, saltanatın tahtına oturdu. Sultanların gözbebeği, cihanın koruyuculuğuna oturdu.

Şimdi insanlar, melekler ve şeytanlar hizmete dururlar; çünkü Suleymân Şâh, taht-i Suleymân'a oturdu.

Kör günün yıldızları, yıldızların şâhı, Keyvan'ın zirvesine oturunca rana gözü ile bakarlar.

Onun kadrinin ayağı, cismânî feleklerin başından yüksektir. Muhabbetinin mührü, rûhânî temizlerin gönlüne vuruldu.

Yukarıda rüzgâr onun azminin önünde hazır olda bekledi. Aşağıda dağ, onun tedbirinin önünde budalaca oturdu.

Onun adaletinin kokusu 'Îsâ'nın nefesi gibi cihanı diriltti. Kesin olarak ondan cihan için can minneti oturdu.

Onun işi anlam olarak sabit ve ad olarak dönendir. Ona isim olarak “dönen” denilmesi, tıpkı felek gibi olmasıdır.²⁶⁰

²⁶⁰ *Dîvân*, s. 9, 10, (K. 4/1, 6, 7, 9, 11, 12, 14).

3.1.2.2. Diğer Tarihî Kişilikler

3.1.2.2.1. ‘Abdu’l-cebbâr

‘Abdu’l-cebbâr’ın, Seyyid Hasan’ın yaşadığı dönemin büyüklerinden olduğu anlaşılmaktadır. Seyyid, Dîvân’ında ‘Abdu’l-cebbâr’ın hastalanması üzerine, sağlığına kavuşması dileğiyle ona bir kaside ithaf ederek, ondan övgüyle bahsetmiştir:

ای مبارک تر عشقت ز سعادت بسیار	ای گرامی تر وصلت ز جوانی صد بار
مرکزِ جود و سپهرِ هنر و عمدهٔ جاه	صدر با حشمت و با مرتبهٔ عبدالجبار
حزمِ او همچو سکندر زده بر خاک قدم	عزمِ او همچو سلیمان شده بر باد سوار
ذاتِ پاکیزهٔ او را ندهد چرخ گزند	فلک آینه‌گون را نکند تیره غبار
هم به جانِ تو که در تهنیت صحتِ تو	گر میسر شودی جان کنمی بر تو نثار
چون سحر طبعِ ترا شادی بادا قسمت	چون شفق بختِ ترا گلگون بادا رخسار

Ey senin aşkının mutluluktan çok daha mübarek olduğu! Ey kavuşmanın gençlikten yüz kat daha değerli olduğu!

Cömertliğin kaynağı, hünerin feleği ve makamın dayanağıdır; haşmetli ve yüce önder Abdulcebbâr.

Onun dirayeti, İskender gibi adımını toprağa basmış. Onun azmi, Suleymân gibi rüzgâra binmiş.

Felek, temiz zatına zarar vermez. Toz, aynaya benzeyen feleği karartamaz.

Sana yemin ederim ki, sıhhatini kutlamada eğer müyesser olursa, canımı sana feda ederim.

*Neşe, seher gibi senin tabiatına kismet olsun. Bahtının yüzü, şafak gibi gül renkli olsun.*²⁶¹

3.1.2.2.2. Ahmed b. ‘Abdu’ş-şamed

Ebu’l-meḥâsîn ‘Abdu’l-ḥamîd b. Ahmed b. ‘Abdu’ş-şamed, Behrâmşâh

²⁶¹ *Dîvân*, s. 79-81, (K. 42/1, 10, 13, 16, 21, 23).

döneminin ilk yıllarında vezirlik yapmıştır. Adaleti, bilgisi ve merhametiyle döneminin şairlerinin övgüsüne mazhar olmuş bir kişiliktir. Behrâmşâh'tan önceki Sultan İbrâhîm'in 22 ve oğlu III. Mes'ûd'un 16 yıl vezirliğini yapmış, Seyyid Hâsan, onun son yıllarına şahitlik etmiştir. Döneminin diğer şairleri tarafından da methedilmiştir.²⁶²

Seyyid, bir methiyesini ona ithaf ederek devlet idaresini, İslam'a hizmetini, savaşçılığını ve haşmetini methetmiştir:

گهر نتیجه بحر است و بر خلاف قیاس نتیجه آمده بحری ز گوهر عباس
ابوالمحاسن عبدالصمد که بخت آمد بنای دولت و دین را قوی نهاد اساس
کشیده تیغ چو مهر است عزم او در حرب گشاده چشم چو چرخست حزم او در پاس
زهی ضمیر چو بحرم فشانده بر سر تو هزار گوهر معنی به صد هزار اساس
گشاده لطف تو چون ابر دیده های امید
کشیده غنم تو چون برق چشم های هراس

İnci, denizin mahsulüdür; buna rağmen 'Abbâs'ın cevherinden deniz meydana gelmiş.

Ebû'l-meḥâsin 'Abdu's-şamed ki baht gelip çattı. Devletin ve dinin binasını güçlü kıldı.

Azmi, savaş alanında kılıç çekmekte güneş gibidir. Dirayeti, muhafızlıkta felek gibi gözü açıktır.

Ne mutlu, deniz gibi gönlüm, senin başına bin tane manâ cevherini yüz bin esas ile serpmiş.

*Senin lütfun, bulut gibi umudun gözlerini açmış. Kahrın, yıldırım gibi korkunun gözlerini kapatmış.*²⁶³

3.1.2.2.3. Ahmed b. 'Omer

Ebû 'Alî Hâsan b. Ahmed'in babasıdır. *Kıvâmu'l-mulk* lakabıyla tanınmıştır.

²⁶² E. A. Râzî, *Heft İḫdîm*, I/194; Gıyâseddîn Hammâmeddîn Hândmîr, *Târîḫ-i Ḥabîbu's-Siyer fî Aḥbâr-i Efrâdi'l-Beşer*, İntişârât-i Hayyâm, Tahrân 1362 ş., s. 147.

²⁶³ *Dîvân*, s. 100, (K. 49/1-5).

Ahmed b. ‘Omer, oğlu ve torunu sırasıyla Behrâmşâh’ın hazinedarı idiler. Her üçü de Seyyid Hasan’ın memduhları arasında yer alır. Seyyid’in övgüsü dışında onlar hakkında bir bilgi elimizde yoktur. Seyyid, Ahmed b. ‘Omer’in hakkında üç kaside ve bir tercî‘-bend kaleme almıştır.

Onun için yazılan kasideden alınan aşağıdaki beyitlerde Seyyid, ona olan muhabbetini, çok değerli bir devlet adamı ve marifetli bir kişilik olmasıyla dile getirmektedir:

دلی که بال و پر از عشقِ آن پسر یابد	چو جانِ نشیمنِ خود عالمِ دگر یابد
نه او نه من نه فلک تا هزار سالِ دگر	چو صدرِ دولت و دین احمدِ عمر یابد
هنرِ نظر به سرا پای او اگر فکند	ز پای تا سرِ او را همه هنر یابد
بدان عزیز بود سیم و زر کز او هر دم	چنانکه خواهد بر کارها ظفر یابد
دو چشم من که ز نادیدنت پر آب نماند	ز خاکِ درگه توقوتِ بصر یابد

O oğulun aşkından kol kanat bulan gönül, can gibi kendi oturacağı yeri başka bir âlemde bulur.

Ne o, ne ben, ne de felek; bin yıl boyunca, dinin ve devletin önderi olan ‘Omer oğlu Ahmed gibisini bulur.

Hüner eğer ona tepeden turnağa nazar etse, başından ayağına kadar hepsini hüner bulur.

*Altın ve gümüş onunla değerlidir; çünkü ondan ne zaman isterse, işlerde başarı bulur.*²⁶⁴

*Seni görmemekten dolayı pınarları kuruyan iki gözüm, senin dergâhının tozuyla görür olur.*²⁶⁵

Seyyid’in onun için kaleme aldığı bir diğer kasideden alınan aşağıdaki beyitler kısa vezinle yazılmış, onun bahtının açık olması dilenirken daha hareketli bir dil kullanılmıştır:

ای بادِ سپیده دم سفر کن	یکچند رفیقی قمر کن

²⁶⁴ Bu beyit Dihhudâ tarafında همه هنری maddesine örnek olarak gösterilmiştir, A. E. Dihhudâ, *Ferheng-i Câmi‘e-i Emşâl u Hikem*, Muessese-i İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh-i Tahran, Tahran 1361 ş., II/2089, II Cilt.

²⁶⁵ *Dîvân*, s. 35-37, (K. 18/1, 12, 14, 21, 36).

از طره مشکبار خوبان خود را چو بهار بهره‌ور کن
 آنگه خوش و تازه و همایون منزل بر احمدِ عمر کن
 نیکی کردی و نیکت آمد چون دیدی سود بیشتر کن

Ey seher vaktinin yeli! Sefere çık. Bir süre aya yoldaşlık et.

Güzellerin misk saçan saçından kendini bahar gibi faydalandır.

İşte o zaman mutlu, yenilenmiş ve uğurlu bir halde, ‘Omer oğlu Aḥmed’in evine uğra.

*İyilik yaptın ve iyilik buldun. Fayda görünce daha çok yap.*²⁶⁶

Uzun bir vezinle kaleme alınan aşağıdaki beyitlerde Aḥmed b. ‘Omer’in vasıfları çeşitli teşbihlerle, mübalağalı bir biçimde sıralanmakta; yönetiminden duyulan memnuniyet ve mutluluk dile getirilmektedir:

که ننماید ز شرمش روی در دنیا همی جنت
 که نشناسد ز رشکش باز پای از سر همی گردون
 ز عکس با بهاش و نقش در ها گر سخن رانم
 همی شش چیز رشک آرد از آن اشکالِ گوناگون
 دُمِ طاوس و پرهای تذرو و دیده شاهین
 گلِ رعنا و فصلِ نوبهار و فرشِ بوقلمون
 خداوندی که پیشِ دست و طبع و رای قدرِ او
 جهان تنگ است و دریا زفت و مه تاریک و گردونِ دون
 همه شادی نصیبِ دوستان آمد به حمدالله
 مخالف را موافق گر نیفتد غم خورم اکنون

Cennet, ondan utandığı için yüzünü dünyaya göstermez. Feleğin ona gıptasından, eli ayağı birbirine dolanır.

²⁶⁶ *Dîvân*, s. 159, 160, (K. 76/1, 5, 9, 16).

Onun değerli resim ve kapılarının nakışından söz etsem, o çeşitli şekillerden altı şey gıpta (ona) eder:

Tavusun kuyruğu, sülünün tüyleri, şahinin gözü, rânâ gülü²⁶⁷, ilkbahar mevsimi ve hindinin halısı.

Öyle bir önderdir ki onun eli, huyu ve hükmünün gücü yanında dünya dar, deniz kabarmış, ay karanlık ve felek alçaktır.

Dostlara hep neşe nasip oldu, şükürler olsun! Şimdi düşman yola gelmezse gelmezse üzüldürüm.²⁶⁸

Ahmed b. ‘Omer için yazılan terciibentten alınan aşağıdaki beyitlerde ise devletin hazine âmiri olması hasebiyle onun için yapılan teşbihler altın ve gümüşle ilgili olmakta; aydınlık ve parlaklık ilgileri yönüyle ay ve güneş kullanılmakta, güzel yüzü ön plana çıkarılmaktadır:

به پادشاهی در دل چو مهرِ او بنشست	ز رخ به نامش زرهای کم عیار زدیم
ز مهر روی چو ماهش قیامتی آمد	که خویش را ز فلک مهر و مه در اندازد
ثباتِ دولتِ او جانِ صورتِ امل است	شعاعِ خنجرِ او نورِ دیدهٔ ظفر است
مخوانش خازن زر و گوهر که خاکِ درش	عزیزتر زر و قیمتی‌تر از گهر است
خدای داند اگر آسمان که پر دیده است	چو احمدِ عمر از خاص خازنی دیده است

Gönülde onun sevgisi padişahlığa oturunca, yüzden onun adına düşük ayarlı altınlar bastık.

Güneş ve ay kendilerini felekten fırlatacak diye, ay gibi yüzünün muhabbetinden kıyamet koptu..

Onun devletin sağlamlığı, arzusun yüzünün canıdır. Onun hançerinin kıvılcımı, zaferin gözünün nurudur.

Ona altın ve gümüş hazinedarı deme; çünkü kapısının toprağı, altından daha aziz ve inciden daha kıymetlidir.²⁶⁹

Allah bilir gökyüzü göz dolu olsa da ‘Omer oğlu Ahmed gibi has hazinedarı (az) görmüştür.²⁷⁰

²⁶⁷ İçi kırmızı, dışı sarı olan iki renkli gül. A. E. Dihhudâ, “Gul-i Ra‘nâ”, *Luğatnâme*, XVIII/11760.

²⁶⁸ *Dîvân*, s. 163, 164, (K. 79/5, 6, 7, 16, 20).

²⁶⁹ Bu beytin birinci mısrasındaki گهر kelimesi درم şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taşhîh-i İntikâd-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî*, s. 298.

3.1.2.2.4. ‘Alî b. ‘Osmân

Kaynaklarda adı geçmemesine rağmen Seyyid’in şiirlerinden anlaşıldığı kadarıyla Behrâmşâh döneminin büyüklerindendi. Seyyid Hasan, onun hakkında bir kaside söylemiştir.

Aşağıdaki beyitlerden de anlaşılabacağı üzere Seyyid, bir sebeple memduhtan ayrı düşmüş, onun üzerine bu kasideyi yazmıştır. Onun sabırlı, cömert, insanlara faydalı iyi bir insan olduğu anlaşılmaktadır:

بی چاره دلِ من ای نگارین	بی از تو مپرس تا چه زار است
دور از تو مرا ز دوری تو	درد از همه چیز یادگار است
مخدوم جهان علی عثمان	صدری که سخی و بردبار است
هر پر هنری که بر ضمیرش	چون مهر ز مهرِ او نگار است
در ملک هر آنکه هست امروز	از بندگی تو کامکار است
گر تربیتش کنی تو بخ بخ	ور نی دردا که کار زار است
بادا مهتر میان دلها	تا چرخ معین و بخت یار است

Ey sevgili! Benim çaresiz gönlümün sensiz ne kadar üzüntü içerisinde olduğunu sorma.

Senden ayrı, senden uzak olma derdi, bana her şeyden kalan bir yadigârdır.

Cihanın hizmetkârı ‘Alî b. ‘Osmân, cömert ve sabırlı bir vezirdir.

Onun muhabbetinden, hünerli olan her kimsenin kalbinde, onun sevgisinin mührü vardır.

Bugün ülkede bulunan herkes, senin kulluğundan dolayı mutludur.

Senin terbiye ettiğin kimseye ne mutlu! Eğer öyle değilse, vay onların haline!

*Felek döndüğü ve baht yardımcı olduğu sürece, muhabbetin gönüllerde olsun.*²⁷¹

²⁷⁰ *Dîvân*, s. 200-204, (T. 2/1/2; 2/2/3; 2/4/2, 5, 8).

²⁷¹ *ae.*, s. 11, 12, (K. 5/3, 6, 9, 12, 19, 26, 34)

3.1.2.2.5. Cemâle'd-dîn Aḥmed-i Ġâzî

Seyyid Ḥasan, hakkında yazdığı şiirden anladığımız kadarıyla sevdiği kişiler arasında yer alan Cemâle'd-dîn Aḥmed-i Ġâzî'nin ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getiren mersiye tarzında bir kaside yazmıştır:

زنده از باد مشو بیهوده چون شیرِ عَلم	تکیه بر خاک مکن خیره چو نقشِ ایوان
تا چو آن شیر سپهرت نکند بر سرِ دار	تا چو آن نقش جهانت نگذارد حیران
خود جوی چه که به میزانِ خرد دنیا را	گر به سختی کند از هیچ به سختی نقصان
ای همه جان ها مهمانِ تو بوده دردا	که ندانست جهان قیمت چون تو مهمان
پیشِ جانِ تو نسجد همه جان ها و ر نی	جان فدا کردی از بهرِ ترا پیر و جوان
ای ز تیمار تو بگداخته بر خویش زمین	وی ز اندوه تو بگریسته بر خلق زمان
عمر بی خدمتِ تو بر خدمت شد دشوار	مرگ بی حشمتِ تو بر حشمت شد آسان
غم گلو گیرد ما را پس از این بی دامن	ابر خون گیرد بر ما پس از این بی باران
شورشِ آه چه کم باشد جایی که ز عجز	سینه در خاک نهد چشمه ز آبِ حیوان

Bayrağın üzerindeki arslan gibi rüzgârla boşuna canlanma; eyvânın nakışı gibi boş yere toprağa dayanma.

Ki o arslan, senin feleğini darağacına çekmesin. O nakış, senin dünyanı şaşkına çevirmesin.

Eğer hiç yere seni darlığa salıyorsa, dünyayı bizzat akıl terazisiyle ara.

Ey bütün canlıların sana misafir olduğu! Yazık ki dünya senin gibi bir misafirin kıymetini bilemedi.

Hiçbir can, senin canınla boy ölçüşemez; yoksa yaşlısı da genci de sana canlarını feda ederdi.

Ey senin gamından yeryüzü kızgın olan! Ey senin üzüntün ile halk için zaman ağlamış olan!

Senin hizmetin olmadan ömür hizmette zorlandı. Ölüm, senin haşmetin olmadan kolayca haşmet buldu.

Gam, bundan sonra yakasız boğazımıza yapışır. Bulut, bundan sonra bizim için yağmursuz kan ağlar.

*Acizliğinden dolayı yaşam suyunun çeşmesinin göğsünü toprağa koyduğu o yerde, âhın galeyanı azalır mı?*²⁷²

3.1.2.2.6. Muḥammed b. ‘Alî b. Ebû Manşûr

Künyesi *Cemâle’-d-dîn Ebû Ca’fer Muḥammed b. ‘Alî b. Ebû Manşûr-i İşfehânî*’dur. *Cevâd-i İşfehânî* lâkabıyla meşhurdur. Sırasıyla Atabek Zengî b. Ak Sungur, Seyfe’-d-dîn-i Ġâzî b. Atabek, Musul hâkimi Ḳutbe’-d-dîn Mevdûd b. Zengî’nin vezirliklerini yaptı. İyi huylu ve cömert bir kişilik idi. Vezirlik dönemi, huzurlu bir dönem olarak anılır. Ḳutbe’-d-dîn Mevdûd tarafından 559/1163 yılında zindana atıldı, zamanını ibadetle geçirdi. Bir yıl sonra zindanda vefat etti. Önce Musul yakınlarına defnedildi. Daha sonra nâşı kendisine lâayık bir şekilde Medine’ye taşındı. Yaptığı birçok hayır işinin yanında, Kâbe’nin tamiri ve peygamberimizin kabrinin yenilenmesi de vardır.²⁷³

Seyyid Ḥasan iki kaside ve bir gazelini ona ithaf etmiştir. Bu beyitlerde çok akıllı, mahir ve hareketli bir kişi olduğu, dünyalık işlerini yaparken ahirete de önem verdiği gibi konular dile getirilmektedir:

چه دولت رفت بر تختِ امارت	مه تاجش پذیرفت استتارت
وزیری جست فحل و شهم و مقبل	که باشد در همه کارش مهارت
بسازد کارِ عقبی از کفایت	نگیرد نام دنیا از حقارت
به عزت ماهِ گردون سعادت	به گوهر در دریای طهارت
خرد را گفت کی نقادِ مردان	کجا و در که دیدی این امارت
گر از صدری چنینم مژده گیری	دهم ملکیتِ حق این بشارت
خردِ مسکین در این خدمت فروماند	فتاد اندر بحرِ استخارت

²⁷² *Dîvân*, s. 131-134, (K. 64/3, 4, 7, 14, 18, 19, 20, 21, 22, 25).

²⁷³ A. Râzî, *Târîḫ-i Kâmil-i İran*, XI/113, 139; İbn-i Ḥallîkan, *Vefeyâtü’l-A’yan ve Enbâ’u Ebnâi’z-Zamân*, nşr. Şerîf Rîza, Kum 1364 ş., s. 223; *Dîvân*, s. 405-406.

ز رای پیر و از بختِ جوان هم نمود الحق در این بابِ استشارت
سعادتِ کردش از دنبالهٔ چشم به مولانا جمال‌الدین اشارت

Emirlik tahtına bir sultan gibi oturunca, aya benzeyen tacı aydınlanmaya başladı.

Bütün işlerinde mahâretli, atik, mert ve bahtlı bir vezir aradı.

Ahret hayatının işini lâıyıkıyla yapar. Dünyanın ismini zilletten ayırmaz.

Saadet göğünün ayı, izzet itibâriyle, temizlik denizinin incisinden daha iyi bir cevherdir.

Akla dedi: Ey insanları eleştiren! Bu saltanatı nerede ve kimde gördün?

Bir büyükten bana böyle bir müjde getirirsen bu müjdeyi Hakk'ın mülkiyetine veririm.

Zavallı akıl, bu hizmetin altından çıkamadı. İstihâre denizine düştü.

Doğrusu yaşlının hükmü ve gencin bahtı ile bu konuyu işaret etti.

*Mutluluk, gözüünün ucuyla Mevlânâ Cemâle'd-dîn'i işaret etti.*²⁷⁴

ای سُرور کرده پادشاهت	اوجِ فلکست پایگاهت
تا بخت به پیش تو میان بست	سوی رفعت گشاد راحت
بر حق باشد که سعدِ افلاک	از چشم رضا کند نگاهت
حقِ تو چو نامِ تو بود پس	با حسنِ فعالِ تو گواحت
والله که محمد بن منصور	همچون پدر است نیکخواهت
با دولتِ نام داری وهش	عالم نرسد به دستگاهت
چون فضلِ خدای عرش گشتست	ای صدرِ جهان همه پناهت
تا دامنِ حشر حافظت باد	در حشمتِ بی کران الهت

Ey padişahlığı mutluluk saçmış olan! Makamın, feleğin zirvesidir.

Baht senin yanında kemerini kuşanınca yüceliğe doğru senin yolunu açtı.

Feleklerin uğurunun sana rıza gözüyle bakması, haktır.

²⁷⁴ *Dîvân*, s. 7, (K. 3/1-9).

Senin doğruluğun ismin gibidir. Öyleyse Hasan ve yaptıkların senin tanığındır.

Vallah ki Muhammed oğlu Manşûr, iyiliğini isteyen baba gibidir.

Dünya iyi namlı devleti ile senin nizamına ulaşamaz.

Ey dünyanın efendisi! Çünkü arşın sahibinin keremi tamamen sana sığınak olmuştur.

*Kıyamete kadar sonsuz haşmet ile Tanrı koruyucun olsun.*²⁷⁵

3.1.2.2.7. Ebû Naşr Aḥmed

Künyesi, *Ẓahîru'l-mulk Ebû Naşr Aḥmed b. Muhammed-i Şeybânî-i Ġaznevî*'dir. Ebû Naşr Aḥmed, Sena'î'nin *Ḥadîka*'sında övdüğü kişiler arasında yer almaktadır. Sena'î adı geçen eserinde, onun, Behrâmşâh'ın sarayında yaşadığını, onun nedimi ve sırdaşı olduğunu kaydeder.²⁷⁶ Seyyid Hasan, bir kasidesini ona ithaf etmiştir. Bu kasideden anlaşıldığına göre döneminin önde gelenlerinden ilim sahibi bir şahsiyettir. Ancak kasideden anlaşıldığı kadarıyla haksızlığa uğramış, Seyyid de onun durumunu dile getirmekten çekinmemiş, ondan övgüyle bahsetmiştir:

در دریای خداوندی ابو نصر احمد آنک موکبِ بخت ترا بر مرکبِ جوزا نهاد

حاسدان کردند قصدِ دولتِ باقی او

خلق چون باطل کند جایی که حقّ او را نهاد

بادِ غماز از نهیبِ عدلِ او وقتِ سحر در چمن دزدیده رفت و گام ناپیدا نهاد

شاه چون دیدش نکرد از دشمنش یاد و خرد گوش کی دارد بلا چون چشم بر الا نهاد

سوزیان را گوشه‌ای از روز جاهِ خویش دید گوشه‌ی امروز را در توشه‌ی فردا نهاد

فیضِ حق هر جا که مردی یافت رخت آنجا کشید

شاهِ دین هر جا که بختی یافت تخت آنجا نهاد

تا به باطل کس نیندیشد که آن حق ناشناس دل دو تا کرد و ثنا و شکر نه یکتا نهاد

²⁷⁵ *Dîvân*, s. 267, 268, (G. 19/1-8).

²⁷⁶ Senâ'î, *Ḥadîkatu'l-Ḥakîka*, s. 612.

*Padişahlık denizinde Ebû Naşr Aḥmed, o ki, senin bahtının yoldaşlarını
Cevzâ'nın merkebine oturttu.*

*Kıskançlar, onun kalıcı devletine kastettiler. Hakk'ın ona nasip ettiği
makamı, halk nasıl yok sayabilir.*

*Gammaz rüzgâr, onun adaletinin heybetinden seher vakti çimende gizlice
gidip iz bırakmayan bir adım attı.*

*Şâh onu görünce düşmanını hatırlayıp düşünmedi. Göz "illâ" deyince "lâ"ya
nasıl kulak versin?*

*Günün bir kısmında faydayı da zararı da kendi makamında gördü. Bugünün
rızkını yarının azığına koydu.*

*Hakk'ın lütfu, nerede bir mert bulursa elbisesini oraya sürükledi. Dinin şâhı,
nerede bir baht bulursa tahtını oraya koydu.²⁷⁷*

*O Hakk'ı tanımayanın, gönlünde şüpheyi yer verip Tanrı'ya şükretmediğini,
kimse yalan yere düşünmesin.²⁷⁸*

3.1.2.2.8. Ebû Naşr Muḥammed b. 'Abdu'l-ḥamîd

*Nizâmu'l-mulk Ebû Naşr Muḥammed b. 'Abdu'l-ḥamîd-i Mustevfi, 'Abdu'l-
mecîd b. Aḥmed'in oğludur. Babasının vefatı üzerine vezâret makamına getirilmiştir.
Behrâmşâh dönemi ve Seyyid'in çağdaşlarındandır. Tarih kitaplarında hayatı
hakkında bilgi olmamakla birlikte Senâ'î'nin Ḥadîkatu'l-Ḥaḳîka'sında onun
övgüsüne dair bir fasıl ayrılmış; faziletli, hünerli, ilim sahibi sahibi ve cömert bir kişi
olarak övülmüştür.²⁷⁹ Babası, Kelîle ve Dinme'nin meşhur mütercimlerinden
Naşrullâh-i Munşî'dir. Behrâmşâh'ın hazinedarlarından idi. Dîvân'daki üç kaside ve
bir terkîb-bend, onun övgüsü hakkındadır.²⁸⁰*

*Ebû Naşr Muḥammed için yazılan kasideden alınan aşağıdaki beyitlerde,
onun, hakkıyla devletin hazinedarı olduğu, adalete dikkat eden cömert bir kimse
olduğu anlaşılmaktadır:*

مرا به وقتِ سحر دوش مژده داد نسیم که شهریارِ جهان باشی شاهِ هفت اقلیم

²⁷⁷ Bu beyit Emsâl u Hikem'de örnek olarak verilmiştir. Ancak iki beyit arasında bazı farklılıklar vardır. Dihḥudâ'daki beyit şu şekildedir:

فیض حق هر جا که مردی دید رخت آنجا کشید شاه دین هر جا که تختی دید رخت آنجا نهاد

A. E. Dihḥudâ, *Emsâl u Hikem*, II/1319.

²⁷⁸ *Dîvân*, s. 33, 34, 35, (K. 17/2, 5, 8, 10, 13, 15, 24).

²⁷⁹ Senâ'î, *Ḥadîkatu'l-Ḥaḳîka*, s. 612.

²⁸⁰ *Dîvân*, s. 124, 147, 157, 256.

فزان های ممالک همه مفوض کرد	به رای آنکه به حق یافت بر جهان تقدیم
نظام ملک و قوام جهان خداوندی	که کرد جانب او را خدایگان تعظیم
یگانه صاحب عادل محمد آنکه بود	به نزد جودش دریا بخیل و ابر لئیم
زحل محلی و برجیس منظری که سزد	مهش سفیر و عطارد دبیر و زهره ندیم
قد موافق او راست تر ز شکل الف	دل مخالف او تنگ تر ز حلقه میم

Dün gece seher vaktinde nesîm bana: Cihanın padişahı, yedi iklimin şâhı odur, diye müjde verdi.

Memleketlerin hazinelerinin hepsini cihanda hakkıyla üstünlük bulana teslim etti.

Padişahların tazim ettikleri, mülkün nizâmı ve padişahlık dünyasının direğidir.

Onun cömertliğinin yanında denizin cimrileştiği, bulutun aşağılaştığı yegâne adalet sahibi Muhammed'dir.

Ay'ın onun sefiri, 'Ufârit'in kâtibi ve Zühre'nin onun yardımcısı olmasına yakışan Zühal makamı ve Bercis görüşlü birisidir.

Onun düzgün boyu, elif şeklinden daha diktir. Onun muhalifinin gönlü, mimin halkasından daha dardır.²⁸¹

امروز اگر همچو فلک دیده هزار است

پیش رخ چون ماه تو ای دوست بکار است

کز خرمی و تازگی تو دل و جانم	با خرمی و تازگی باغ و بهار است
از مشک خطت و قتم چون عنبرسار است	وز سیم برت کارم چون زر عیار است
باری رخ زرینم اشکسته چو سیم است	باری دل پر خونم خندان چو انار است
می خواست که باطل گندم هجر به بیداد	از عدل قوام الدین حقا که نیارست
قطب فلک دولت ابو نصر محمد	آن بخت بدو بوده موافق چه دو فرقد

²⁸¹ *Dîvân*, s. 124, (K. 61/1-6).

Bugün felek gibi bin tane gözüm olsa, ey dost! Senin aya benzer yüzünün yanında işte olur.

Gönlüm ve canım, senin güzelliğin ve yeniliğinden dolayı, baharın ve bahçenin güzelliği ve yeniliği gibidir.

Yüzünün hatlarının miski ile hâlim sara anberi gibidir. Gümüş gibi yüzünden dolayı işim tam ayar altın gibidir.

Neyse ki altın yüzüm, gümüş gibi kırılmıştır. Neyse ki kan ile dolu gönlüm, nar gibi güleçtir.

Hicrân, acımasızca beni yok etmeyi istiyordu. Haklı bir şekilde Kıvâme'd-dîn'in adaletinden dolayı (bunu) başaramadı.

Devletin feleğinin kutbu Ebû Naşr Muḥammed'dir; talih onunla ikizler burcu gibi uyum içindedir.²⁸²

3.1.2.2.9. Emîne'd-dîn

Hakkında bilgi tespit edemediğimiz bu kişi için Seyyid Ḥasan, vefatından duyduğu üzüntüyü dile getiren bir kaside yazmıştır:

از گریه اگر یک دم سر بر کنمی من	چون شمع بسی آتش بر سر کنمی من
گر چشمه نوشت دهدی آبِ حیاتم	هرگز سخن چشمه کوثر کنمی من
جانی است مرا خشک بیاور نه هم آخر	از باده لب هات کمی تر کنمی من
فرزانه امین الدین آن جایگه من	کز نعلِ سمندش زر افسر کنمی من
در مدحتِ آن سرور واجب بود اینک	کز چشم و مژه خامه و دفتر کنمی من
و آن پیکر بدخواه فرومایه او را	از تیغ زبان همچو دو پیکر کنمی من
عاجز شده‌ام الحق در حق بزرگیش	ای کاش حوالتِ پیمبر کنمی من

Ağlamaktan bir an başımı kaldırsam mum gibi başıma çok ateş alırım ben.

Tatlı çeşmen bana yaşam suyu verse, Kevser çeşmesinden hiç söz eder miyim ben?

Canım kurudu. Geç olmadan getir de dudaklarının şarabıyla, biraz canımı

²⁸² *Dîvân*, s. 258, 259, (T. 18/4/1-7).

ıslatayım ben.

O benim halefım Bilge Emîne'd-dîn'in atının nalından, altın taç yapayım ben.

Şimdi o yüce kimsenin övgüsü için, göz ve kirpiklerimi, vaciptir, kalem ve defter yapayım ben.

Ve o senin kötülüğünü isteyen aşağılığın bedenini, hançere benzeyen dilimle ikiye bölerim ben.

*Doğrusu onun büyüklüğü hakkında aciz kalmışım. Keşke peygambere havale etseydim ben.*²⁸³

3.1.2.2.10. Esede'd-dîn Böri Toğan

Önceleri Türkistan hanlarından. Daha sonra Sultan Behrâmşâh'ın hizmetine girdi ve veziri oldu. Tarihî kaynaklarda onun bilgisiz ve saf olduğu kayıtlıdır.²⁸⁴

Seyyid, onun vezârete kabul merasiminde herkesin önünde onun için bir methiye okumuş ve özellikle savaş alanındaki mahâretlerini sayıp döktüğü bir methiye irad etmiştir:

زهی ز روی زمین بر کشیده شاه ترا	بر آسمان شرف داده پایگاه ترا
امیر عادل بوری تغان دریا دل	که جان سپارد از دل همه سپاه ترا
خدای داند و بس تا چگونه می زبید	جلال و دولت و اقبال عز و جاه ترا
بسا مَصفاف که راه ظفر در او گم بود	ستاره وار خَدنگت نموده راه ترا
سزد که تیغ تو آب و گیاه را ماند	کزو همیشه هم آبست و هم گیاه ترا
در آن زمان که قبای سیاه پوشیدی	یکی بگوی چه ماند دو هفته ماه ترا
بسان مردم چشمی عزیز در دولت	از آن به آید مر جامه سیاه ترا
عدو ز آینه دل که سخت پر زنگ است	کنون نماید هر دم هزار آه ترا
از آنکه مرتبه تو چو دید عقلش گفت	بود به نور جبین خیر ها پگاه ترا

²⁸³ *Dîvân*, s. 161-163, (K. 78/1, 3, 6, 9, 10, 13, 19).

²⁸⁴ er-Râvendî, *Râḥetu's-Sudûr*, s. 167; Necmeddîn Ebû Recâi-i Qummî, *Târîḫü'l-Vuzerâ*, haz. Muhammed Tâkî-i Dânişpejoh, İntişârât-i Hûşe, Tahran 1363 ş., s. 77.

زبانِ تیغِ تو آن صبحِ صادقِ دگر است بگاهِ دعویِ تو بس بود گواهِ ترا
چه حاجتست به تنبیهِ حالِ خویشِ مرا که چون ستارهٔ طبعست انتباهِ ترا
چو بنگری همه را نیکخواهِ دولتِ تست که دولتِ ابدی باد نیکخواهِ ترا
کلاهِ دولتِ بادا همیشه بر سرِ تو که تاجِ شاهِ جهان را سزد کلاهِ ترا

Ne mutlu ki, şâh seni yeryüzünden göğe yükseltmiş. Makamını, gökyüzünün zirvesine yükseltmiş.

Ey adaletli vezir ve deniz kadar cömert Böri Doğan! Bütün askerler, gönülden canlarını sana feda ederler.

Celâl, devlet ve ikbalin, izzet ve makamına ne kadar yakıştığını Tanrı bilir, vesselâm.

Ne çok zafer yolu kaybolmuş savaş alanı var! Senin mızrağın yıldız gibi, sana yolunu gösteriyor.

Senin kılıcın su ve bitkiye benzer, desek yakışır. Sana onunla hem su var, hem bitki.

Siyah elbise giydiğin zamandan bir şey söyle ki sana göre iki haftalık ay neye benzer?

Devlette gözbebeği gibi o derece azizsin ki onun için siyah elbise sana güzel yakışır.

Düşman çok pas tutmuş gönül aynasından şimdi her an sana binlerce âhını gösteriyor.

Senin makamını görenin aklı dedi: Alnının nurunda sabahın hayırları var.

Senin kılıcının dili o başka bir şubh-i sâdıktır, senin mahkemen zamanında, sana şahitliği yeterli olacaktır.

Benim kendi halime dikkat çekmeme ne gerek var? Senin ikazın, bahtın yıldızı gibidir.

Baktığın zaman, herkes, senin devletinin iyiliğini istiyor. İyiliğini isteyen devleti ebedî olsun.

*Başında her zaman devlet külâhı olsun ki senin külâhın, cihan şâhının tacına değer.*²⁸⁵

²⁸⁵ *Dîvân*, s. 5, (K. 1/1-13).

3.1.2.2.11. Emîr Faḥre'd-dîn-i Mes'ûd

Bağdat ve Irak emirliğinde bulunmuş bir kişidir. Kendisine Mekke yolunda yardım etmesi dolayısıyla Seyyid Ḥasan, onun ve yardımcısı Reşîde'd-dîn için bir kaside yazmıştır. Bağdat'ın müslümanların hac yolculuğu güzergâhı üzerinde bulunması dolayısıyla Bağdat'a uğrayan hacı adaylarına âvânesiyle birlikte hizmet edip hürmet göstermesi, özellikle Seyyid'in övgüsüne mazhar olmuş, cömertliğini ve sağladığı güven ortamını methetmiştir:

وان هوای هاویه همچون بهار اندر بهار	شد زمینِ بادیه همچون بهشتی در بهشت
وان همه زهره چو آب و آن همه دل چون انار	بندگانِ نیک مرد و شیرِ مردِ مخلصش
عاشقان گیرند معشوقانِ خود را در کنار	در میانِ خود گرفته حاجیان را همچنانک
وز سخاوت دستِ کوتاه بر گشاده چون چنار	بر دیانت پای ثابت بر نهاده همچو سرو
سهمِ دولت بوالوفا مسعود امیرِ کامیار	عالمِ عادل مجاهدِ فخرِ دینِ میرِ عراق
آرزوی عمرِ ما ایزد نهاد اندر کنار	در پناهِ جاه و ظلِّ عدل و حرزِ دولتش
دونم ار گویم که تو بحرِ سخایی زر بیار	مدح گفتم اینکه من بحرِ علومم در نگر

Çöl gibi yer, cennetin içerisinde cennet gibi oldu. O cehennem havası, baharın içerisindeki bahar gibi oldu.

Onun halis ve iyi, arslan gibi kullarının hepsi, cesaretli ve hepsi yüreklidirler.

Âşıkların mâşukları yanlarına alması gibi, hacıları yanına almış.

Servi gibi diyanette sağlam ayak koymuş. Cömertlik ile kısa elini çınar gibi açmış.

Adaletli âlim, mücahit, dinin övüncü, Irak emiri, devletin payı Ebu'l-vefâ Mes'ûd, mutlu emirdir.

Makamının sayesinde, adaletinin gölgesinde ve devletin güveninde Tanrı, bizim ömür arzumuzu yerine getirdi.

“Ben ilimler deniziyim, bak!” diye övgü söyledim. “Sen cömertlik denizisin, altın ver.” dersem, alçağım.²⁸⁶

²⁸⁶ *Dîvân*, s. 90-93, (K. 44/4, 19, 22, 25, 27, 34, 38).

3.1.2.2.12. Emîr Ḥusâme'd-dîn

Döneminin emirlerinden ve Seyyid'in dostlarındandır. Seyyid, vefatı dolayısıyla, onun için bir kaside yazarak ondan övgüyle bahsetmiştir:

ای به حق آرزوی جانِ ملوک	حکم تو جزم در جهانِ ملوک
ای کرم یارِ تو تو یارِ کرم	وی ملوک آنِ تو تو آنِ ملوک
جره بازِ ظفرِ شکارِ تویی	پر گشاده ز آشیانِ ملوک
باز گشتِ ملوک عصر به تست	که تویی یار و مهربانِ ملوک
قیمتش گنجِ شایگان	قامتش سروِ بوستانِ ملوک
مه سوار زحلِ رکاب که هست	در کفِ عزم او عنانِ ملوک
بر نویسد اجل حسام‌الدین	ای که اینست و بس نشانِ ملوک
بر تو این قدر مشتبه گردد	تا که باشد مراد جانِ ملوک

Ey meliklerin can arzusunun hakkı için! Senin hükmün melikler dünyasının kararlılığıdır.

Ey kerem sana yardımcı ve sen kereme yardımcısın! Ey melikler sana ve sen meliklere aitsin!

Melikler yuvasından kanatlarını açan, av zaferinin erkek doğanı, sensin.

Asrın meliklerinin dönüş noktası sensin. Meliklerin şefkatli yardımcısı sensin.

Onun kıymeti, ilimlere yakışan hazinedir; boyu, meliklerin bahçesinin servidir.

Meliklerin gemi, azminin avucunda olan aya binmiş, Zühal üzengilidir.

Ecel, Ḥusâme'd-dîn diye yazar. İşte budur padişahların nişânesi.

Sen ancak: "Meliklerin can murâdı acaba kimdir?" diyecek kadar şüpheyeye düşersin.²⁸⁷

3.1.2.2.13. Ḥâlid-i Mâlikî

Ḥâlid b. Rabî', Horasan'ın büyüklerinden ve meşhur şairlerindendir.

²⁸⁷ *Dîvân*, s. 107, 108, (K. 12/1, 2, 3, 5, 9, 11, 13, 16).

‘Alâe’-d-dîn Cihansûz’un saray şairlerindendir. Sonraları Sultan Maḥmûd’un veziri olmuştur. Enverî’nin yakın dostuydu. Hatta tezkirelerde Enverî’yi, ‘Alâe’-d-dîn Ḥuseyn-i Cihansûz’un gazabından kurtardığı kaydedilir. Sultan Sencer hakkında da methiyeler yazmıştır.²⁸⁸

Seyyid Ḥasan, Ḥâlid-i Mâlikî’nin vefatının ardından onun için bir kaside kaleme alarak onu methetmiş ve ölümünden duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir. Bu kasideden memduhu çok sevdiği anlaşılmaktadır:

یا رب این بوی خوش سنبل و گل با سمن است

یا نسیمی ز سر چارسوی یاسمن است

خالد مالکی آن صدر که خالد بیهشت همچو رضوان ز نسیم کرم خویشتن است
وطنِ خالد جز خلد مدان فرد از آنک خلد را امروز اندر دل خالدِ وطن است

مادح او من و او مدح فرستد عجا

عشق بر بلبل و گل چاک زده پیرهن است

با عطارد شده ام هم قلم و این شرفم از پی مدحت خورشید زمین و زمن است
پارهٔ گوشت چون جان دادش ماهِ چگل است قطرهٔ آب چو پروردش دُرِّ عدنش

بی شراب لبِ او کان لَبَنی در شکر است

تنِ عشاق گدازان چو شکر در لَبَن است

Ya Rab! Bu hoş koku; sünbül, gül ve semenin midir ya da yasemin çarşısından esen ılık rüzgârdan mıdır?

Ḥâlid-i Mâlikî, işte o makam cennetteki Ḥâlid’dir. Kerem rüzgârından dolayı Rîzvân’ın ta kendisidir.

Ḥâlid’in vatanını cennetten ayrı bilme; çünkü bugün cennet, Ḥâlid’in gönlünü vatan edinmiştir.

Onu öven benim ama o övgü göndermiş, ne acayip! Aşk, bülbül ve güle gömleğini yırttırır.

²⁸⁸ ‘Avfi, *Lubâbu’l-Elbâb*, s.138 ; Z. Şafâ, *Târîḫ-i Edebiyyât der İran*, II/ 605.

Utarit ile kalemdaş olmuşum. Ve bu şerefim, yeryüzünün ve zamanın güneşini övmekten gelir.

O, bir parça ete can verince güzel yüzlü olur. Bir damla suyu besleyince 'Aden incisi olur.

Onun dudağı, şarap olmadan bile şekerdeki süttür. Âşıkların bedeni, sütteki şeker gibi erir.²⁸⁹

3.1.2.2.14. Hâs Beg Arslan b. Bulenkerî

Selçuklu Sultanı Muhammed b. Mes'ûd'un nedimesi ve has azâlarındandı. çocukluğunda Türkçe mâniler söylemiş. Sultanın hizmetine girmiş ve sarayda yetiştirilmiştir. Sonraları, onun Irak ordusunun komutanı olmuş, daha sonra da bütün idarî işlerini yürütmüştür. Sultan Muhammed b. Maḥmûd'un emirlerinden Cemâle'd-dîn Kaymaz tarafından 548/1153 yılında öldürülmüştür.²⁹⁰

Seyyid Hâsan, Dîvân'ında, Sultan Mes'ûd'un mersiyesinde ve Melikşâh'ın methiyesinde onu övmüştür. Sultan Mes'ûd'un vefatı üzerine kaleme aldığı terkîb-bendde onu şöyle övmektedir:

افزون تر از ستاره سپاهی گذاشتی	تا بنده تر ز ماه شهی بر گماشتی
بهر سپاه و شاه پناهی گذاشتی	وآنکه چو رکن دولت و دین خاص بک برای
چو امت رسول گواهی گذاشتی	بر دعوی ای که چون تو نبودست هیچ شاه

Sen, aydan daha parlak bir şâh tayin edince, yıldızlardan daha fazla bir ordu kurdun.

İşte o zaman âdeta devlet ve dinin direği olan Hâs Beg gibi, asker ve sultan için bir garnizon inşa ettin.

Senin gibi padişah yok iddasına, Resul'ün ümmetini tanık gösterdin.²⁹¹

3.1.2.2.15. Hâce İmâm Mervânî

Kaynaklarda hakkında bilgi edinilememiştir. Seyyid'in şiirinden anlaşıldığı kadarıyla döneminin âlimlerindendi. Lakabı "yemîn" imiş. Seyyid onun hakkında on

²⁸⁹ Dîvân, s. 23-27, (K. 12/1, 7, 9, 12, 19, 26, 42).

²⁹⁰ er-Râvendî, Râḥetu's-Şudûr, s. 224, 259; 'İzze'd-dîn İbn-i Esîr, Târîḫ-i Kâmil, haz. Seyyid Muhammed Huseyn-i Rûḥânî, İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1370 ş., XI/61.

²⁹¹ Dîvân, s. 214, (T. 4/4/5-7).

mısralık bir kıta söylemiştir. Bu kıtada onun temiz kalpli olduğu, muhabbetinin tadına doyum olmadığı, ilminin derya mesâbesinde olduğu, sabrının güzelliği, ileri görüşlü bir yönetici olduğu gibi hususlara değinilerek ondan övgüyle bahsedilmiştir:

دل و جانم یمین دین دارد	که به پاکیش در یمین دارد
کین و مهرش که آن مباد این باد	مرز زهر و انگبین دارد
علم او حُجَّتِ فلک داند	حلم او قُوتِ زمین دارد
هست خورشید در گریبانش	زانکه دریا در آستین دارد
به خدا ار چه طالعِ سعدش	حلقه آسیا نگین دارد
تاج دولت رشید مسعود آنک	چون سعادت بسی قرین دارد
زان به دل همچو دیده نزدیک است	که دل نیکِ دوربین دارد
حسن از ذکر و شکر هر دو بزرگ	آفرینش بر آفرین دارد
تا بر ایشان چو زر نثار کنند	طبع پر لؤلؤ ثمین دارد
یا رب او را بدین غرض برسان	کز جهان آرزو همین دارد

Gönlüm ve canım, dinin Yemîn'indedir. Onun temiz olduğuna yemin ederim.

Onun kini değil muhabbeti olsun. Kininde zehir, muhabbetinde bal tadı vardır.

Onun ilmi, feleğin delilini bilir. Onun sabrında yerin kuvveti var.

Yeninde deniz olduğundan dolayı güneş, onun yakasındadır.

Allah için uğurlu bahtı yüzük olsa değirmen gibi taşı vardır.

Reşîd-i Mes'ûd'un devletinin tacının mutluluk gibi birçok yakını vardır.

Uzağı gören güzel gönlü olduğu için göz gibi gönle yakındır.

Hasan, her iki büyüğü zikrederek ve şükrederek yüceltirsin. O, övgü üstüne övgü alır.

İnci dolu, kıymetli tabiatı olduğu için, onlara altın bağışlarlar.

*Cihanda onun arzusu budur, ya Rab! Onu bu maksada ulaştır.*²⁹²

²⁹² *Dîvân*, s. 312, 313, (M. 13/1-10).

3.1.2.2.16. Ebû 'Alî Ḥasan b. Aḥmed

Hayatı hakkındaki bilgiler çok azdır. Seyyid onu bazen *mecdu'l-mulk*, bazen de *munteḥâbu'l-mulk* unvanlarıyla anmıştır. Adı, Dîvân'da çeşitli yerlerde geçmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla döneminin ileri gelenlerindendir. Babası *Ḳıvâmu'l-mulk Aḥmed-i 'Omer* ve oğlu *Necîbu'l-mulk Ḥuseyn b. Ḥasan*'dır. Bu üç zat Sultan Behrâmşâh'ın hazinedarlığını yapmışlardır. Her üçü de Seyyid'in çok sevdiği ve hizmet ettiği şahsiyetlerdir. Seyyid Ḥasan, onun adına yedi kaside, üç tercî'-bend ve bir kıta kaleme almıştır.²⁹³

Aşağıdaki beyitlerde *Ebû 'Alî Ḥasan b. Aḥmed*'in ölümünden duyulan üzüntü dile getirilmektedir:

زین بی وفا جهان مطلبِ راحتی که هست

شهدش قرینِ زهر و گلش همنشینِ خار

پی گردد آن همه سر همچون سرِ قلم	خون گردد آن همه دل همچون دلِ انار
زین دیوخانه چون شرف‌الملک در گذر	تا جانِ خود فرشته کند بر سرت نثار
خورشیدِ خاندان شرف‌الملک ابو علی	آن همچو بحرِ قادر و چون چرخِ کامکار
آن مایهٔ تواضع و آن دایهٔ کرم	آن صورتِ لطافت و آن مفخرِ تبار

Bu vefasız dünyada rahatlık arama; çünkü tadı zehre yakın, gülü dikene haleftir.

Bütün başlar kalem ucu gibi döner, bütün gönüller nar içi gibi kan olur.

Şerefûlmulk gibi, bu şeytan evinden geç. Ta ki melekler kendi canlarını senin başına feda etsinler.

Şerefu'l-mulk Ebû 'Alî'nin hanedanının güneşi, deniz gibi güçlü ve hükmünü süren felek gibidir.

*O tevazu mayası ve o keremin lalasıdır. O güzelliğin yüzü ve o övünç soyludur.*²⁹⁴

گرچه گردد برای ما افلاک ورچه باشد به کام ما ارکان

²⁹³ *Dîvân*, s. 74, 108, 110, 158, 169, 178, 194, 223, 229, 252, 319.

²⁹⁴ *ae.*, s. 74-76, (K. 40/4, 7, 12, 13, 14).

حسن احمد آن جوادِ کریم آن قضا قدرت و قدر امکان
 نیم شب چون در آمدم از خواب نیک رنجور گشتم و حیران
 گاه انعامِ عام دان که نکرد نام تو در جریدهٔ نسیان
 ای خداوندِ من نجیب‌الدین این سخن را پدید کن برهان

Felekler bizim uğrumuza dönse de, rükünler bizim kâmımız için olsa da;

Hasan-i Aḥmed, o cömert ve kerim bir kişidir; o, hüküm sahibi, iktidar sahibi, güç ve kuvvet sahibidir.

Gece yarısı uykudan uyanınca iyice şaşırıp incindim.

Adının unutulmalar defterine yazılmamasını, bazen halkın minnetinden say.

*Ey efendim Necîbe 'd-dîn! Bu söze delil bul.*²⁹⁵

Dîvân'daki çeşitli şiirlerden alınan ve içerisinde Ḥasan-i Aḥmed'in geçtiği aşağıdaki beyitlerde cesareti, insani yönü, memlekete olan hizmetleri, ihlâslı bir insan oluşu ve Seyyid Ḥasan'ın sevdiği ve hizmetinde bulunduğu gibi çeşitli özelliklerinden bahsedilmektedir:

ابو علی حسن احمد آنکه در شأنش شده است آیت مردی و مردمی منزل (ق. ۴/۵۵)

Ebû 'Alî Ḥasan-i Aḥmed, mertlik ve insanlık nişânesinin kendisinde toplandığı bir kişidir.

Şair, Mecdu 'l-mulk Ḥasan-i Aḥmed'i güneşe teşbih etmiş, devletin ve dinin muhafızı olarak görmüştür:

خورشیدِ مملکت حسن احمد آنک ساخت

در سایهٔ سعادتِ او ملک و دین پناه (ق. ۱۱/۸۲)

Memleketin güneşi Aḥmed oğlu Ḥasan, devlet ve din, onun saadet güneşine sığınmıştır.

Seyyid Ḥasan, Behrâmşâh döneminde hazinedarlık yapmış olan ve hepsiyle arasının çok iyi olduğu anlaşılan baba oğul üç nesil için manzumeler söylemiştir:

صاحبِ صاحبِ نسبِ مخدومِ من عمدهٔ دولت قوام‌الدین حسن (ت. ۸/۱/۱۰)

²⁹⁵ *Dîvân*, s. 319, 320, (M. 29/ 1, 4, 13, 16, 18).

Benim değerli büyüğüm ve yoldaşımın oğlu, devletin direği Kivâme'd-dîn Hasan'dır.

صاحب حسن بن احمد خاص آن گوهرِ کیمیای اخلاص (ت. ۸/۱/۸)

Seçkin insan vezir Hasan b. Ahmed, o ihlâs kimyasının cevheridir.

فخر زمانه منتخب الملك خاص شاه

کاقبال را به جاه عریضش بود پناه (ت. ۸/۳/۱۷)

Zamanının kıvancı Muntehâbu'l-mulk, sultanın has adamıdır; çünkü ikbal onun geniş makamına sığmıştır.

3.1.2.2.17. Hasan-i Ahmed-i Huseyn

Seyyid Hasan'ın, adına bir kaside ithaf ettiği bu kişi, şiiirden anlaşıldığına göre döneminin ileri gelenlerindendir. Onu kıskananların yüzünden sıkıntı içine düştüğü ya da öldürüldüğü anlaşılmaktadır. Seyyid, onu kasidede iyi huylu ve cömert bir insan olarak nitelendirmiştir:

صدرِ جهانیان حسن احمد حسین

کش دست و دل به جود سوی بحر و کان فتاد

خاکِ درش که آبِ حیات مرادهاست	از جان و دل خزند که بس رایگان فتاد
سنگین دلی که هست بر آتش ز دشمنش	زان پس که روشنیش بر آب روان فتاد
دشمن دو رویی که نموده است همچو گل	از دل چو لاله آتشش اندر دهان فتاد
آوازه‌شان بسی است که دستی بر آن نهاد	چون حکم آن به شاه زمین و زمان فتاد
ای صاحبی که صورت و شکلِ مبارکت	مر سیرتِ بدیع ترا ترجمان فتاد
کفرانِ نعمتِ تو که کفر است نزد من	خواهد رسید در همه این آن نشاد فتاد

Dünya ehlinin önderi Hasan-i Ahmed-i Huseyn'in, cömertlikte eli ve gönüldeniz ve maden kesildi.

Muratların yaşam suyu olan eşiğinin toprağını canı gönülden alırlar ki çok da bedavaya gelir.

*Nuru akarsuya yansdıktan sonra düşmanı ateşte olan taş yürekli biridir.
Düşman, iki yüzlülüğünü gül gibi ortaya döktü. Onun ateşi, gönülden lâle
gibi ağza düştü.*

*Şöhretleri o kadar çoktur ki onun hükmü, zemin ve zamanın şâhına düşünce
ona bir el attı.*

Ey vezir! Senin mübarek yüzün ve endamın, senin eşsiz huyuna tercümandır.

*Senin nimetinin değerini bilmemek, benim nezdimde küfürdür. Bu alâmetin
düştüğü her vakit çıkıp gelecek.²⁹⁶*

3.1.2.2.18. Huseyn b. Hasan

Künyesi, *Tâce'd-dîn, Kıvâme'd-dîn, Necîbu'l-mulk Huseyn b. Hasan*'dır. Behrâmşâh'ın hazinedarlarından idi. Hasan b. Aḥmed'in oğludur. Seyyid onu, hocasının oğlu şeklinde anmıştır. Seyyid Hasan, gençlik çağında onun hizmetinde bulunmuştur.²⁹⁷ Dîvân'da onun adına beş tercî'-bend bulunmaktadır.²⁹⁸

Seyyid, Huseyn b. Hasan'a olan muhabbetini dile getirmiştir:

جانا چو عکسِ روی تو بر ساغر اوفتاد	گفتم که آفتاب مگر مه در اوفتاد
سر گشته و شکسته و پرتاب شد دلم	الحق دلم به زلفِ تو بس درخور اوفتاد
در مشکِ زلفت ار چه دلم خون گرفت خون	با این همه بسی ز منش بهتر اوفتاد
چندان به تاخت در پی حسنِ تو آفتاب	کش رخ ز صبح لعل شد و دم بر اوفتاد
خورشید گرد سایه تو ناشکافته	هر ذره را هوای تو اندر سر اوفتاد
روزی نگر که طوطی جانم سوی لب	بر بوی پسته آمد و در شکر اوفتاد
این هم بر آن صفت که ز کلکِ نجیبِ دین	گرچه شبه نمود همه گوهر اوفتاد

آن کلک کیست کلکِ حسین حسن که هست

در جامِ جودِ او دل و جان امید هست

²⁹⁶ *Dîvân*, s. 31-33, (K. 16/2, 5, 7, 10, 16, 17, 19).

²⁹⁷ *ae.*, s. 405.

²⁹⁸ *ae.*, s. 204, 225, 231, 234, 249.

*Ey can! Senin yüzünün aksi kadehe düşünce dedim ki yoksa ay, güneşe mi düştü?*²⁹⁹

Gönlüm şaşkın, kırgın ve sıkıntıya düştü. Doğrusu gönlüm senin zülfüne çok iyi yakıştı.

*Gönlüm, senin zülfünün kokusuyla kan revân içinde kalmışsa da, durumu, huyu daha iyi oldu.*³⁰⁰

Güneş, senin güzelliğinin peşinde o kadar koştu ki yüzü sabahtan yakut oldu ve nefesi kesildi.

Güneş senin gölgenin tozunu dağıtmadan, her zerrenin başına senin sevdan düştü.

*Canımın papağanının, dudağına doğru fıstık kokusuyla gelip şeker bulduğu güne bak.*³⁰¹

Bu da dinin asil kalemi vasfındadır; benzetme gibi görünse de, hepsi mücevher gibidir.

*O kalem kimindir? Onun kerem kadehinde ümidin canı ve gönlü olan Hasan oğlu Huseyn'in kalemidir.*³⁰²

Seyyid Hasan, memduhunu velinimetini olarak görmektedir:

ای گل تازه که در مُلک به بار آمده‌ای	در دلِ خصمان بادت که چه خار آمده‌ای
پایدار است نکوخواه تو چون سرو از آنک	وقتِ رادی همه کف همچو چنار آمده‌ای
آشنا بط بچه را هیچکسی ناموزد	باز خردی چه عجب گر به شکار آمده‌ای
حق همه داند و سلطان جهان صاحب	که پسندیده و شایسته کار آمده‌ای
بر زمین آیی و بر چرخ عطارد گوید	که لطافت همه را در همه بار آمده‌ای
گل دل ها ز تو گر شاد بخندید سزد	کاندترین خلعت هم رنگ بهار آمده‌ای
آن به حق خواجه و مخدوم و ولینعمت من	آرزوی دل و اقبال حسین بن حسن

²⁹⁹ Bu beytin ikinci mısrasındaki که kelimesi به şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *age.*, s. 303.

³⁰⁰ Bu beytin ikinci mısrasındaki بسی kelimesi بدی şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *age.*, s. 303.

³⁰¹ Bu beytin ikinci mısrasındaki بر بوی ifadesi از بهر şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *age.*, s. 303.

³⁰² *Dîvân*, s. 205, (T. 3/2/1-8).

Ey mülkte yeni bir gül olarak yetişmiş olan! Düşmanların gönlüne diken olarak gelmişsin.

Senin iyiliğini isteyen servi gibi dimdiktir. Zirâ cömertlik zamanında tüm avucun çınar gibidir.

Kimse ördeğin küstah yavrusunu eğitemez, ne gariptir ki küçük bir doğansın, onu avlamaya gelmişsin.

Hak biliyor ki beğenilmiş ve işe lâyık, cihanın sultanı ve sahibi olarak gelmişsin.

Yeryüzüne inersin ve Utarit de feleğe der ki her gelişinde herkese nezaket öğretmişsin.

Gönüllerin gülü senden dolayı neşeli gülüyorsa yaraşır. O hilat ile bahara benzemişsin.

*O, hakikaten benim efendim, büyüğüm ve velinimetimdir; gönlün ve devletin arzusu Huseyn b. Hasan'dır.*³⁰³

3.1.2.2.19. İmâm Burhâne'd-dîn

Buryânger lakabıyla tanınmıştır. Gazneliler devrinin meşhur vâizlerindendir. Bazı tarihçiler adını İmâm Burhâne'd-dîn, künyesini de *Ebû Hasan 'Alî b. Huseyn-i Gâznevî* ve bazıları da *Muhammed b. Ebî Fazl* şeklinde kaydetmişlerdir.³⁰⁴

Senâ'î'nin *Hadîkatu'l-Hakîka*'sına fıkıhçılar tarafından bazı eleştiriler yöneltince Senâ'î *Hadîka*'yı Bağdat'ta yaşayan Buryânger'e göndermiş, ondan eserini incelemesini ve eleştirilere karşı kendisini savunmasını istemiştir. İmam da *Hadîka* hakkındaki olumlu düşüncelerini bir mektupla Gazne büyüklerine göndermiştir. Daha sonra kendisi de Gazne'ye gelmiş ve 557/1161'de burada vefat etmiştir.³⁰⁵ Kendisi de bir şair olan İmâm Burhâne'd-dîn, Seyyid Hasan'ın çağdaşı ve memduhları arasında yer alır. Seyyid Hasan'ın, Bağdat'ta iken kaleme aldığı şiirlerinde kullandığı *imâm-i 'âlem, lisânu'l-Hak* lakapları, Buryânger hakkında olmalıdır.³⁰⁶

Seyyid, onu saygıyla anmıştır. Dîvân'da adı iki yerde zikredilmiştir. Bunlardan birincisi Melikşâh'ın saltanat merasimi için söylediği kaside ve ikincisi de

³⁰³ *Dîvân*, s. 227, 228, (T. 9/5/1-7).

³⁰⁴ *ae.*, s. 406.

³⁰⁵ A. Râzî, *Târîh-i Kâmil-i İran*, XI/216.

³⁰⁶ *Dîvân*, s. 410.

kendisine ithaf edilen yirmi beyitlik uzun bir kıtadadır. Bu kıtada Seyyid, hocasını methetmekte ve ondan ayrı kalmaktan duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir:

امام عالم و برهان دین لسان الحق	تویی که خامه ز مدح تو مشکبار شود
گمان مبر که ز صدر تو خادم داعی	همی به جای دگر جز با اضطرار شود
بدان خدای که در کارگاه قدرت او	خزان کهنه به تدریج نوبهار شود
فتاده خون به رحم یار دلستان گردد	فکنده آب صدف دُر شاهوار شود
که روزگار به اغراضم از تو دور انداخت	وگر بگویم ترسم که روزگار شود
عزیز دولت و دین باد تا مگر دانی	که هر چه هست چو بسیار گشت خوار شود
ز بس اقامت خورشید زرد روی رود	قیاس چون سفری کرد لعل کار شود
سپیدپوش شود ماه وقت استقبال	در اجتماع ز زحمت سیاهسار شود
چرا عزیز و گرامی بود به اول ماه	از آنک آخر مه یک دو شب شکار شود

Kalemin seni övmekle misk koktuğu âlemin imamı ve Hakk'ın lisanı olan Burhâne'd-dîn, sensin.

Zannetme ki iddialı hizmetkâr, makamından, sadece korkuyla yer değiştirir.

O Allah ki onun kudret atölyesinde, geçen sonbahar yavaş yavaş bahara dönüşür.

Rahme düşen kan, gönül çelen yâr olur. Sedefe sızan su, şahane inci olur.

Zamane beni garaz ile senden uzağa saldı. Korkuyorum ki söylersem devrân geçer.

Devletin ve dinin kıymetlisi olsun. İlla ki sen de bilirsin, her ne varsa çoğaldığında değersizlenir.

O kadar sarı benizli güneşin ikametinden gider ki yakut oluşturacak yolculuk ile kıyaslanabilir.

Ağırlama vakti, ay beyaz örtülü olur. Bir araya geldiğinde zahmetten kararır.

*Ayın sonunda bir iki gece avlanan biri, ayın başlangıcında niçin aziz ve değerli olur?*³⁰⁷

³⁰⁷ *Dîvân*, s. 314, 315, (M. 22/1-9).

بر در بغداد گفتا خواجهام برهان دین

کای ملک تا پنج مه سلطان شوی (ق. ۲۰/۱۵)

Bağdat'ın kapısında, hocam Burhâne'd-dîn bana dedi ki: Ey melik! Beş aya kadar sultan olacaksın.

3.1.2.2.20. İsmâ'îl b. Bôri

Seyyid, ona ithaf ettiği bir kıtasını *şemsu'l-mulûk* adıyla yazmıştır. Muhtemeldir ki bu kişi Suriye ve Musul'un üçüncü atabeyi *Şemsu'l-mulûk İsmâ'îl b. Bôri* olsa gerektir ki bu zat, 531/1135 yılında öldürülmüştür. Bir görüşe göre Seyyid, hac dönüşü Musul'a uğramıştır.³⁰⁸ Seyyid, Bôri'den çok yardım gördüğünü, hatta bir sebeple canını kurtardığını, kendisinin de onu övmekten mutluluk duyduğunu söylemektedir:

جانم غریق نعمت شمس الملوک شد	وین طرفه تر که می زیم اکنون به جانِ شکر
از بس که ابرِ لطف ببارید بر سرم	بشکفت از بهارِ دلم بوستانِ شکر
بر گلبنِ ثناش زبان چو بلبلم	دستانِ مدح می زند و داستانِ شکر
حقا که تیرِ مدح برون پرداز جهان	گر در کشم به قوتِ مهرش کمانِ شکر
ای بر دلم گشاده به سعیت در امید	جان بسته‌ام به جای کمر بر میانِ شکر
پایم چو در رکابِ سعادت به عونِ تست	آن به که سوی صدرِ تو تابم عنانِ شکر
زین پس اگر خدای بخواهد به دولت	هر لحظه گوهری به دُرِ آرم ز کانِ شکر

Canım Şemsu'l-mulûk'un nimetinde boğulmuştur. Şu an yaşıyor olmam, daha iyi bir hediyedir. Candan şükürler olsun.

Başıma o kadar lütuf bulutu yağdı ki gönlümün baharından şükür bahçesi açtı.

Dilim bülbül gibi onun gül gibi övgüsüne övgü destanı ve şeker hikâyesi söylüyor.

Şükür yayını muhabbetinin kuvvetiyle çekersem doğrusu övgü oku cihandan

³⁰⁸ İbn-i Eşîr, *Târîh-i Kâmil*, X/680; Ğ. H. Hândmîr, *Târîh-i Ĥabîbu's-Seyr*, II/550.

dışarı çıkar.

Ey çabasıyla gönlüme umut kapısı açan! Şükür beline kemer yerine canımı bağlamışım.

Madem ayağım senin yardımınla saadet üzengisindedir. İyisi mi şükür gemini sana doğru çevireyim.

*Bundan sonra Tanrı isterse senin devletin sayesinde, şükür taşından her an bir mücevher çıkarırım.*³⁰⁹

3.1.2.2.21. Muḥammed b. ‘Abdu’l-ḥamîd-i Munşî

Ebu’lma’âlî Naşru’l-lah b. Muḥammed b. ‘Abdu’l-ḥamîd-i Munşî, Gazne Devleti’nin âlim ve vezirlerindendir. Hayatı hakkında sağlam bilgiler bulunmamaktadır. Behrâmşâh döneminde, Kelîle ve Dimne’yi Farsçaya tercüme etmiş, çeşitli ilimlere malik, söz ustası bir şahsiyettir. Hüsrev Şâh sultan olunca onu önce veziri yapmış ancak onu iyice tanımaması ve çekemeyenlerin şikâyetleri nedeniyle, padişahın gazabına uğramış, bir müddet zindana atılmış ve daha sonra sultanın emriyle katledilmiştir.³¹⁰

Seyyid Ḥasan, Behrâmşâh döneminde arkadaşı olduğu anlaşılan bu kişi hakkında, Dîvân’ındaki bir kasideyi onun için yazmış, ondan ayrı kalmasının verdiği üzüntüyü dile getirerek cömertliğini methetmiştir:

ای راحتِ روح و رامشِ تن	وصلِ تو طرب فزای و روشن
بر بوی لب تو عقل سرمست	وز رنگ رخ تو خانه گلشن
با دوستی تو ای تو غافل	دور از تو شدم به کام دشمن
در بندگی تو چون درستم	عهدم چو دو زلف خویش مَشکن
خورشید کفات ابوالمعالی	کز رای ویست ملک روشن
نصرالله بن محمد آن کو	جانست و همه جهانیان تن
با جود تو حاتم است ممسک	با نطق تو صاحب است الکن

³⁰⁹ *Dîvân*, s. 317, (M. 24/1-7).

³¹⁰ *ae.*, s. 406; ‘Avfî, *Lubâbu’l-Elbâb*, II/91-92; Z. Hânlerî, *Ferheng-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 31.

گر باشم صد نوا چو بلبل ور گرده ده زبان چو سوسن
با این همه زود زود گردد در مدح تو شعر من ملون

Ey ruha ferahlık ve vücuda dinginlik veren! Sana kavuşmak, neşemizi artırır, gönlümüzü aydınlatır.

Dudağının kokusundan akıl sarhoş ve yüzünün renginden ev gül bahçesidir.

Ey gâfil, senin arkadaşlığın ile düşmanın istediği gibi senden uzak düştüm.

Senin kulluğunda dürüst olduğum için ahdimi iki zülfün gibi kırma.

Onun hükmünden mülkün aydın olduğu kifâyetli güneş Ebu'l-me'âlî'dir.

Naşru'l-lah b. Muḥammed, öyle birisidir ki bütün dünyalılara candır.

Senin cömertliğinin yanında Hâtem cimridir. Senin nutkun yanında sahip kekemedir.

Bülbül gibi yüz çeşit sesim olsa süsen gibi yüz çeşit dilim olsa;

*Bunlara rağmen senin övgün ile benim şiirim çabucak rengârenk olur.*³¹¹

3.1.2.2.22. Nâşir-i Ḥuseyn

Naşîru'l-mille ve'd-dîn Nâşir-i Ḥuseyn, önce Dîvân görevlisi olarak Selçuklu sarayına girdi. Zekâsı ve fırsatçılığı sayesinde önemli görevlere getirildi. İki dönem Sultan Sencer'in vezirliğini yaptı. Tuğrul Bey'in emriyle 533/1139 yılında darağacına çekildi.³¹² Faziletli bir kişi olmasına karşın, hoşlanmadığı kişilere ve rakiplerine karşı acımasızdı. Çok sayıda insan öldürttüğü söylenir. 'Aynu'l-kuzzât Hemedânî'nin 533/1139 yılında katledilmesinde birinci derecede parmağı olduğu tarihçiler tarafından kaydedilir. Dönemin meşhur şairleri Emîr Mu'izzî ve Senâ'î'nin memduhları arasında yer almaktadır.

Seyyid Ḥasan, Dîvân'ında, onunla ilgili bir kaside kaleme alarak cömertliğini, çevresine faydalı bir insan olduğunu, dine ve devletine hizmet ettiğini, ihtiyaç sahiplerine yetiştirdiğini, lakap ve künyelerinin çok olduğu gibi, onu çeşitli teşbihlerle tasvir etmiştir:

چو عزم کردم سوی سفر به رای صواب بریده گشت امیدم ز دیدن احباب

³¹¹ *Dîvân*, s. 157,158, (K. 74/1, 2, 3, 5, 14, 15, 20, 25, 26).

³¹² İbn-i Eşîr, *Târîḫ-i Kâmil*, X/652; N. R. Ḳummî, *Târîḫü'l-Vuzerâ*, s. 367; er-Râvendî, *Râḫetu's-Şudûr*, s. 170.

جهان جود و کرم نجم دین و کافی ملک

که دین و ملک ازو ثابت است در هر باب

نصیر ملت و دین ناصر حسین کز او همی بزرگ شود نام کنیت و القاب

سپهر قدری دریا دلی که با قدرش سپهر و دریا باشد کم از دخان و حباب

موافق تو چو باغ است و لطف تو چو بهار

مخالف تو چو دیو است و عزم تو چو شهاب

حقیر باشد در چشم همت بی شک گرت ز چرخ بود خیمه و ز شهاب طناب

ز بهر آن شده محراب سایلان در تو که در زمانه تویی بازگونه محراب

Sevap düşüncesiyle yolculuğa niyet edince, ahbablarımı görmekten ümidim kesildi.

Cömertlik ve kerem dünyasıdır, dinin yıldızıdır ve devletin liyâkatlisidir; çünkü din ve dünya onunla her konuda istikrardadır.

Milletin ve dinin yardımcısı Nâşir-i Hüseyn ki lakap ve künyelerin isimleri onunla büyüür.

Gökyüzü kadar deniz yürekli biridir ki kadrinin yanında gökyüzü ve deniz, duman ve köpükten değersizdir.

Senin dostun bağ gibi, lütfun ise bahar gibidir. Düşmanın şeytan gibi, azmin ise yıldız gibidir.

Otağın felekten ve ipleri yıldızdan olsa da şüphesiz senin himmetinin gözünde hakirdir.

*Mihrâbın başka bir çeşidi sen olduğun için, zamanede muhtaçların mihrâbı sen olmuşsun.*³¹³

3.1.2.2.23. Hâce Muḥliş Nedîm-i Sâvî

Selçuklu Sultanı Mes'ûd b. Muḥammed'in vezirlerinden Mu'îne'd-dîn Merzbân-i İşfahânî, 'İzzu'l-melik Mecdû'd-dîn Tâhir b. Muḥammed-i Burûcerdî,

³¹³ *Dîvân*, s. 5, 6, (K. 2/1, 14, 15, 16, 21, 23, 24).

Tâce'd-dîn Ebû Tâlib Fârsî-i Şîrâzî ve Şemse'd-dîn Ebû Necîb der Guzînî'ye nâiblik yapmıştır. Mu'îne'd-dîn-i Sâvî tarafından önce Tavus kalesine hapsedilmiş, ardından öldürülmüştür.³¹⁴

Muḥliş ve Muḥlişe'd-dîn adıyla Seyyid Ḥasan-i Ġaznevî Dîvânı'nda yer alan iki kıta, Muderris-i Rażavî'ye göre , Seyyid tarafından, Seraḥs'tayken yazılıp bu kişi adına Nişabur'a gönderilmiştir.³¹⁵

دل من از فراق خواجه مخلص خداوندا تو می دانی که خسته است
ز حسرت خواب از دیده گشادست ز غصه آب در حلقم ببسته است
به حمدالله که در عهدش درستست همان دل کز فراق او شکسته است
همای ظل او گسترده بادا که چون خورشید بر عالم خجسته است

Ey Tanrı 'm! Biliyorsun ki gönlüm, Ḥâce Muḥliş'in ayrılığından yorgundur.

Hasretten dolayı uyku gözümden gitmiş, üzüntüden dolayı su boğazımda düğümlemiş.

Allah'a hamd olsun, onun firâkında kırılan gönül, ahinde düzelmiştir.

*Onun Hüma kuşuna benzeyen gölgesi yaygın olsun ki güneş gibi âlem için mübarektir.*³¹⁶

چندان که در دوازده برج است هفت مرغ ای مخلصِ کریم تو را بخت یار باد
گرد میان جوزا چون طوق فاخته از بهر خدمت کمری استوار باد

Yedi kuş, on iki burçta olduğu sürece ey muhlis-i kerim! Baht, sana yâr olsun.

*Bülbülün gerdanlığı gibi Cevzâ'nın belinin etrafında, sana hizmet için kuşağı sağlam olsun.*³¹⁷

3.1.2.2.24. Reşîde'd-dîn Ebû Tâhir

Seyyid Ḥasan-i Ġaznevî, “Reşîde'd-dîn ve Ebû Tâhir” isimleriyle iki kaside ve iki terciibent yazmıştır.³¹⁸ Lakabının *ḳıvâme'd-dîn* olduğu Dîvân'dan

³¹⁴ N. R. Ḳummî, *Târîḫü'l-Vuzerâ*, s. 12, 132, 144, 156.

³¹⁵ *Dîvân*, s. 307, 4. ve 5. kaside.

³¹⁶ *ae.*, s. 307, (M. 4/1, 3, 6, 7).

³¹⁷ *ae.*, s. 308, 309, (M. 7/1, 4).

³¹⁸ *ae.*, s. 90, 155, 199, 221.

anlaşılmaktadır. Hakkında bilgi tespit edilemeyen bu kişi, ya Behrâmşâh döneminin vezirlerinden ve Senâ'î'nin memduhlarından *Sadre'd-dîn Şemsu'l-e'imme Ebû Tâhir 'Omer b. Ebû Bekr* ya da Sultan Sencer'in veziri *Reşîde'd-dîn* olmalıdır.³¹⁹ Seyyid, onun özellikle devleti idare etmedeki yeteneğini, akıllı ve değerli bir vezir olduğunu vurgular:

خدای عزّ و جل داد بنده را در سر	دو دیدگان گرامی بسان شمس و قمر
چو عقل خامش در ظاهر و امیر سخن	چو چرخ ساکن در رویت و اسیر سفر
دو خرد لیکن داناتر از هزار بزرگ	دو جنّ لیکن زیباتر از هزار گهر
قوام دولت و دین بو محمد طاهر	که دین و دولت از او یافتند زینت و فر
عدوش گرید چون دولتش بخندد خوش	یکی صراحی شد گویی و آن دگر ساغر

Aziz ve celil Tanrı, kulunun başında güneş ve ay gibi iki değerli göz verdi.

Görünüşte akıl gibi sessiz ama sözün emiri. Felek gibi görünüşte sâkin ama yolculuğun esiri.

Bin büyükten daha bilgili iki akıllı, bin cevherden daha güzel iki akikirler.

Dinin ve devletin direği Ebû Muḥammed Tâhir ki din ve devlet onunla süslenip güçlendi.

*Devleti keyifle gülünce düşmanı ağlar. Sanki biri sürahi, diğeri kadehtir.*³²⁰

در همه عالم یکی محرم نماند	اینت بی یاری مگر عالم نماند
چون رشیدالدین که بر خوردار باد	یک وفادار از بنی آدم نماند
او گل و من بلبل و از یکدگر	هر دو بی برگ و نوا افتاده‌ایم
آنکه چون ماه از کواکب ظاهر است	که نیتش بو طاهر و او طاهر است
ماه را هر شب که بنهد مهرها	رای چابک دست او خور می دهد

Bütün dünyada bir dost kalmadı. Tamam, dostun yok, dünya da mı kalmadı?

³¹⁹ er-Râvendî, *Râḥetu'ş-Şudûr*, s. 167; 'Abdulcelîl-i Kâzvinî-i Râzî, *Ba 'zî Mesâlib en-Nevâsib fî Nakẓ-i Fezâhi'r-Revâfîz*, tsh. Seyyid Celâle'd-dîn-i Huseynî, İntişârât-i Encumen-i Âsâr-i Millî, Tahran 1371 ş., II/738-740; Ğiyâse'd-dîn Hûmâme'd-dîn-i Hândmîr, *Destûru'l-Vuzerâ*, tsh. Sa'îd-i Nefîsî, İntişârât-i İkbal, Çâp-i Dovvom, Tahran, 1355 ş., s. 190.

³²⁰ *Dîvân*, s. 95-98, (K. 46/1, 5, 8, 17, 21).

*Reşîde'd-dîn gibi, Allah rahmet eylesin, insanoğlundan vefalı kimse kalmadı.
O gül ve ben bülbül gibi, her ikimiz birbirimizden kolsuz kanatsız düşmüşüz.
O ki ay gibi görünen yıldızlardandır ki onun niyeti Ebû Tâhir ve o temizdir.
Güneşler her gece ayı yerine koyunca, onun geçerli hükmü güneş gibi (ışık)
veriyor.*³²¹

3.1.2.2.25. Tâce'd-dîn

Dîvân'dan anladığımız kadarıyla Seyyid-i Ecel Zâhîre'd-dîn Ebu'l-Kâşim Zeyd b. Hasan'ın oğludur. Dîvân'da adı iki yerde geçmektedir. Bunlardan birinde, babasına atfedilen şiirde açık talihinden bahsedilirken, kendisine ithaf edilen kıtada vefat etmiş olduğu anlaşılmaktadır:

فرزندِ نیک بختِ عزیزِ تو تاجِ دین در عهدِ تو به دولتِ بی منتها رسد (ق. ۳۴/۲۵)
*Senin bahtı açık oğlun Tâce'd-dîn, senin döneminde, sonsuz devlete
ulaşacaktır.*

اجلِ تاجِ دینِ قطعه و رقعه من فرو خوان و بیدِ مرا عودِ گردان
تَفَضَّلْ کن و روزِ منحوسِ مارا به دیدارِ مسعودِ مسعودِ گردان
*Çok aziz Tâce'd-dîn için benim kıtımı ve yazımı oku. Ve benim söğüdümü, öd
yap.*

*Înâyet eyle ve Mes'ûd'un görüşü ile bizim uğursuz günümüzü uğurlu yap.*³²²

3.1.2.2.26. Zeyd b. Hasan

Ebu'l-Kâşim Zâhîre'd-dîn Zeyd İbn-i Hasan el-Huseynî-i Mekkîni, babasının ölümünden sonra 524-557/1128-1161 yılları arasında Nişabur'un alevî nakibi oldu. Muderris-i Rażavî, Beyhaqî'nin *Lubâbu'l-Ensâb*'ından hareketle, doğumunu 506/1110 ve ölümünü de 557/1161 olarak kaydeder.³²³ Seyyid, Maden'a yaptığı seferde onun misafiri olmuştur. 554/1158'deki şâfi ve alevîler arasındaki kanlı çatışmada önemli bir rolü vardır. 555/1159'da Mueyyid Ay Abe Nişabur'u muhasara eder. Zeyd, halkı Mueyyid'e karşı koymasını yönünde teşvik etmiş ve başarılı

³²¹ *Dîvân*, s. 199, 200, (T. 1/1/1, 7;1/2/2, 9;1/3/4).

³²² *ae.*, s. 320, (M. 30/1, 2).

³²³ *ae.*, s. 407.

olmuştur. Ancak Mueyyid iki yıl sonra tekrar şehri muhasara eder ve alarak şehrin ileri gelenlerini darağacına göndermiştir.

Seyyid, bir kasidesini onun için söylemiş olup onun şehadetinden duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir:

جانا حدیثِ عشق چه گویی کجا رسد	هرگز بود که نوبتِ وصلت به ما رسد
رنجت به دل رسید دریغ ای صنم دریغ	رنج تو جز به جانِ عزیزم چرا رسد
جانم چو شمع در شبِ هجران به لب رسید	چون نیست روزِ وصلِ تو بگذار تا رسد
گر صد هزار پاره کنند این دل مرا	هر پاره را ز رنج تو دردی جدا رسد
دست از جفا بدار و بیندیش زانکه زود	رنج دلِ جفای من اندر جفا رسد
فرخنده فخرِ دولت و دین زید بن حسن	کز لفظِ او به گوشِ امل مرحبا رسد
آوازه‌ای ز موجِ گفت در فلک فتاد	آید خروشِ آب چو بر آسیا رسد

Ey sevgili! Aştan ne diye söz edersin; sonu nereye varır. Kavuşma sırasının bize geldiği hiç vâki oldu mu!

Senin derdin gönlüme değdi. Ne yazık ey sevgili, ne yazık! Senin derdin aziz canımdan başkasına niye değsin?

Ayrılık gecesinde mum gibi canım boğazıma geldi. Madem ki sana kavuşma günü yok, bırak gelsin.

Elini zulümden çek ve bir düşün; çünkü benim cefakâr gönlüm çok çabuk sıkıntıya düşüyor.

Şu gönlümü yüz bin parçaya bölseler, senin derdin, her bir parçasına ulaşır .

Devletin ve dinin övüncü mübarek Zeyd bin Hasan'dır; çünkü bizzat onun ağzından, emelin kulağına selâm gelir.

*Feleğe, avucunun dalgasından bir ses düştü. Su değirmene gelince çağlar.*³²⁴

3.1.3. ŞAİRLER

Seyyid Hasan-i Gaznevî Dîvânı'nda adı geçen şair sayısı son derece sınırlıdır. Bunlardan Ferruhî ve Firdevsî kendisinden önce yaşayan şairlerdir.

³²⁴ *Dîvân*, s. 47-49, (K. 25/1, 4, 8, 9, 14, 16, 24).

Senâ'î, 'Îmâdî, Mu'izzî ve Vaṭvâṭ ile ise aynı zaman diliminde yaşamıştır. Seyyid, bazı vesilelerle bu şairlerin adlarını dile getirmiştir.

3.1.3.1. Ferruḥî

İslamî İran edebiyatının ilk dönem kaside şairlerindendir. Ferruḥî, Gazneli Maḥmûd'un 998'de tahta çıkışının ardından onun saray şairleri arasına girdi. Bundan sonraki hayatı Sultan Maḥmûd ve onun iki oğlu Muḥammed ile Mes'ûd dönemlerinde geçti. Sultan Maḥmûd'un Hindistan'a yaptığı bütün seferlere katıldı ve kasidelerinde bunlar hakkında bilgi verdi. Gazneli Maḥmûd'un 421/1030 yılındaki vefatı dolayısıyla yazdığı mersiye bu türün şâheserlerinden sayılır. Ömrünün son yıllarını da Gazne'de geçiren Ferruḥî, 429/1038 yılında burada vefat etti.³²⁵

Ferruḥî'nin adı, Dîvân'da mülemmâ tarzında yazılan bir kasidede geçmekte, bu kasidede *Sultan Maḥmûd b. Muḥammed*'in ölümünden dolayı duyulan üzüntü dile getirilmektedir. Beyitte, Ferruḥî'ye şair tarafından sitemde bulunmaktadır:

شده ختم بر فرّ او فرخی شده وقف بر طبع او بی غمی (ق. ۱۲/۹۵)

Onun (Sultan Maḥmûd) ihtişamı son bulmuş ve Ferruḥî'nin mizacını da, gamsızlık bürümüştür.

3.1.3.2. Firdevsî

İran'ın millî destanı Şâhnâme'nin müellifidir. Tûs şehrine bağlı Tâberân'ın Bâj (Bâz) köyünde doğdu. Gazneli Maḥmûd'un tahta çıktığı sırada elli sekiz yaşındaydı. Buna göre 329/940 yılında doğmuş olmalıdır. 323/934 yılına da bazı kaynaklarda rastlanmaktadır.³²⁶ Büyük bir ihtimalle 369/980 veya 379/990 yılında Şâhnâme'yi yazmaya başlayan Firdevsî'yi kimin veya kimlerin desteklediği bilinmemektedir. Firdevsî, Gazne'ye giderek eserini Sultan Maḥmûd'a bizzat sunmuş, ancak hükümdar yeni veziri Aḥmed b. Ḥasan-i Meymendî'nin de etkisiyle Firdevsî'ye eserinin değerine lâyık bir ödül vermemiştir. Daha sonra Tûs'a dönen Firdevsî ömrünü yoksulluk içinde geçirmiş ve orada vefat etmiştir. Ölüm tarihi kaynaklara göre farklılık arz etmekte ise de 412/1020 tarihi doğruya daha yakın

³²⁵ Tahsin Yazıcı, "Ferruḥî-i Sîstânî", *TDVİA*, XII/410-411.

³²⁶ "Firdevsî", *MEBİA*, IV/643.

kabul edilmektedir.³²⁷

Dîvân'da adı Behrâmşâh adına yazılan bir kasidede geçmektedir. Bir beyit dışında adına rastlanmamıştır:

بارک الله در وجود خلق باری در نگر تا ببینی از عدم خلقی هم اکنون آمده
یک جهان بر زاده تازه روی فردوسی سلب رسته از زندان همه بر روی هامون آمده
نو عروس گلستان بر تخت مینا پیش شاه بهر جلوه نرم نرم از حجله بیرون آمده

Allah mübarek etsin! Halkın varlığına şöyle bir bak. Hemen şimdi yokluktan bir halk geldiğini görürsün.

Firdevsî'nin neslinden bir dünya bebek doğmuş da, hepsi zindandan kurtulup çöle ulaşmış.

*Bahçenin yeni gelini, sultanın huzurundaki minâ tahtında cilve yapmak üzere yavaş yavaş gelin odasından dışarı çıkmış.*³²⁸

3.1.3.3. 'İmâdî

"İranlı şair, 468/1076 yılında doğmuş olmalıdır. Bir süre Gazneliler'den III. Mes'ûd'un ordusunda çalışan 'İmâdî, bu hükümdarın ölümünden sonra Mâzenderân'da Bâvendîler'den 'İmâdu'd-devle Ferâmerz'in sarayına intisap etti. Onun vefatının (öl. 531/1135) ardından Irak'a giderek I. Tuğrul b. Muḥammed'in (526-529/1130-1133) hizmetine girdi. 'İmâdî'nin vefat tarihi için verilen 532/1136 ve 551/1155 yıllarından ikincisi gerçeğe daha yakın görünmektedir. Seyyid Ḥasan, Edîb Şâbir, Felekî-i Şîrvânî, Kîvâmî-i Râzî, Sa'de'd-dîn Eş'ad b. Şihâb-i Buḥârâî, Mecdu'd-dîn b. 'Adnân, Yûsuf b. Nâşir el-Kâtib gibi çağdaş şairler 'İmâdî'nin şiirlerini örnek almışlar, tezkire yazarları kendisinden övgüyle söz etmişlerdir."³²⁹

Seyyid, 'İmâdî ve Vaṭvât'ın adını kendisiyle mukayese ederek kendisinin, daha doğrusu kendi şiirinin daha üstün olduğunu söylemiştir:³³⁰

بلبلِ نِعْمَتِ فضلِ چو علی و چه عجب که شکفته است گل خلق نبی در چمنم

³²⁷ Mehmet Kanar, "Firdevsî", *TDVİA*, XIII/125-127.

³²⁸ *Dîvân*, s. 176, (K. 85/8, 9, 10).

³²⁹ M. Öztürk, "'İmâdî-i Gâznevî", *TDVİA*, XXII/171-172.

³³⁰ Dîvân'daki 9. tercî'-bend, 41. beyitte geçen "'İmâdîst" kelimesi şüphelidir. Razavî hoca bu kelimeye dipnot düşerek diğer nüshalardaki "'imârîst ve 'imâdest" kullanımlarını not almıştır. Ancak beytin anlamı bu kelimelerle daha bir anlamsız hale gelmektedir.

این کم از شعرِ عمادِیست اگر با شش ماه به رقم کلکِ عطارد بنگارد سخنم

‘Alî gibi fazilet nimetinin bûlbûlüyüm. Ne gariptir ki çimenimde nebinin ümmetinin gülü açmıştır.

*Eğer altı ayda sözümü Utarit’in kaleminin yazısıyla yazabilirse, bu, ‘Îmâdî’nin şiirinden daha değersiz olsun.*³³¹

Seyyid, ‘Îmâdî’yi andığı beyitte onunla bir rekabet içerisinde olduğu görülmektedir. Aşağıda, kendisini ve ‘Îmâdî’yi, ‘Îsâ ve eşeği ile mukayese etmektedir:

زنهار چو وطواط و عمادیم میندار کافسوس بود عیسی با خر به جوالی (ق. ۲۸/۹۲)

Sakın beni Vaṭvât ve ‘Îmâdî gibi sanma! ‘Îsâ ile eşeği aynı çuvala konsa yazık olur.

3.1.3.4. Mu‘izzî

İranlı kaside şairi, 439/1048 yılında Maden’da doğdu. Başta babası olmak üzere çeşitli âlimler tarafından yetiştirildiği Dîvân’ından anlaşılmaktadır. Sultan Melikşâh’ın himâyesine girdi. Herât, Nişabur ve Isfahân’a gitti. Nihayet Sencer hükümdar olunca onun hizmetine girdi ve Sencer’in sarayında *melîku’ş-şu‘arâliğa* yükseldi. Son olarak Sencer’in veziri Muîne’-d-dîn-i Kâşî hakkında kaside yazdığına ve daha sonraki devlet adamlarıyla ilgili şiiri bulunmadığına bakılarak Kâşî’nin görevde bulunduğu 520-523/1124-1127 yılları arasında vefat ettiği söylenebilir. İran edebiyatında klasik dönemin önemli birkaç şairi arasında yer alan Mu‘izzî hükümdarların ihsanlarıyla Sâ mânîler devrinde Rûdekî-i Semerkandî, Gazneliler döneminde Ferruhî-i Sîstânî ve ‘Unşûrî-i Belhî ve daha birçok şair gibi rahat bir hayat sürmüştür.³³²

Mu‘izzî’nin adı Dîvân’da üç yerde adı geçmektedir.³³³ Seyyid Hâsan, aşağıdaki beyitte *Sultan Behrâmşâh*’ın Seyfe’-d-dîn-i Sûrî’ye karşı kazandığı zaferin mutluluğuna Mu‘izzî’yi ve İskender’i ortak eder:

³³¹ *Dîvân*, s. 228, (T. 9/6/2, 3).

³³² Adnan Karaismailoğlu, “Mu‘izzî”, *TDVİA*, XXXI/98-99; ayrıca bk. Gökhan Gökmen, “*Mu‘izzî’nin Şiir Dünyası*”, Kırıkkale-Ankara Üniversiteleri, Sosyal Bilimler Enstitüleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale, 2018.

³³³ Mu‘izzî’nin adının geçtiği diğer beyit için bk. *Tez*, s. 386, (K. 29/43).

ز مدح او و فتح تو که هست آن بلبل و این گل

چمد طبع مُعَزّی و بنازد جانِ اسکندر (ق. ۹۰/۴۳)

Onun övgüsüyle, ki o bülbüldür, ve senin fethinle, ki bu da güldür, Mu'izzî'nin tabiatı süzülür ve İskender'in canı da gururlanır.

Aşağıdaki beyitte de Mu'izzî'nin adı geçmektedir. Beyitten anlaşıldığı kadarıyla Seyyid Hasan, Mu'izzî ile bir rekabet içerisindeydi:

خود حکم تو کن کین به یا شعر مُعَزّی

کای بر سمن از مشک به عمدا زده خالی (ق. ۲۹/۹۲)

Ey bilerek yağa boş yere misk karıştıran! Sen kendin yargıla; bu mu iyi, Mu'izzî'ninki mi?

3.1.3.5. Vaṭvât

Vaṭvât'ın 481-487/1088-1094 yılları arasında Belh'te doğduğu tahmin edilmektedir. Hayatına dair fazla bilgi yoktur. Dönemin önde gelen şair ve münşîlerinden biri olarak şöhrete kavuştu. İnşâ konusundaki yeteneği sayesinde Hârezmşâh Sultanı Atsız b. Muhammed'in (524-552/1128-1156) sarayında Dîvân-ı İnşâ reisliğine kadar yükseldi ve hayatının sonuna kadar Hârezmşâh sultanlarının hizmetinde bulundu. Atsız ve halefleriyle dönemin diğer bazı hükümdarları ve önemli devlet adamları için methiyeler yazdı. Vaṭvât 573/1177 yılında Hârezm'de vefat etti.³³⁴

Dîvân'da Vaṭvât'ın adı iki yerde adı geçmekte ve Seyyid Hasan'la Vaṭvât arasında bir rekabet sezilmektedir:

خدايگانا شعری ز گفته و طواط که کرده بود ردیفش ز امتحان آتش

بسانِ طوطی چون طبع من شکر خاید ز رشک گیرد و طواط را روان آتش

Ey padişah! Vaṭvât'ın söylediği ateş redifli şiir, sinama amaçlıdır.

*Benim tabiatım papağan gibi şeker ezerken, kıskançlıktan Vaṭvât'ın ruhunu ateş sarar.*³³⁵

³³⁴ Derya Örs, "Vaṭvât", *TDVİA*, XIIL/573-574.

³³⁵ *Dîvân*, s. 583, (K. 50/26, 32).

3.1.4. MİTOLOJİK ve EFSANEVÎ ŞAHSİYETLER

Dîvân'da İran mitolojisi ve tarihine ait birçok isim yer almaktadır. Bu durum, Türk olabileceğini düşündüğümüz şairlerin böyle bir millî hassasiyetinin olmaması, hepsi müslüman olan, içerisinde yaşadıkları farklı milletleri kendilerinden farklı görmemelerinden ve dönemin genel şiir anlayışından kaynaklanmış olabilir. Yine de örneğin bu dönemde yaşamış olan Firdevsî'deki millî heyecanın hiç olmazsa bir parçasının, milliyetinin Türk olabileceğini düşündüğümüz bazı şairlerde görülmesi gerektiğini düşünmekteyiz. Gerçekten bu dönemde ve daha sonraki asırlar boyunca Fars ve Türk şairler, İran mitolojisinden yoğun bir şekilde faydalanmışlardır. Bunun bir istisnası olarak tüm İslam edebiyatlarında meşhur olan Hz. Peygamber ve sahabilerin hayatları, Leylâ ve Mecnûn hikâyesi ile İran tarihinde iz bırakmış olan İskender-i Mağdûn (Makedonyalı İskender) sayılabilir. Bu kişiliklerin, meşhur olan özellikleri faydalanılarak teşbih unsuru olarak şiirde yer almışlardır. Yine de Seyyid Hasan-i Gâznevî Dîvânı'nın tümünde Türk sultanların övülüp göklere çıkarılması, onların İran'ın millî kahramanlarıyla mukayese edilip onlardan üstün görülmesi, şairimizin de bir nebze de olsa millî bir hassasiyete sahip olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

3.1.4.1. Âreş

İran padişahı Menuçih'r'in pehlivanlarından biri olup fırlattığı okla İran ve Turan arasındaki sınırı tayin etmiştir. Efsaneye göre sabah vakti fırlatılan ok, yarım günlük bir gidişten sonra Ceyhun veya Merv bölgesine düşünce sınır burası olmuştur. Bu yüzden Âreş'in yayı ve oku, efsanelerde ve şiirlerde meşhur olmuştur.³³⁶

Dîvân'da, oku ve yayıyla meşhur olan Âreş'in, *Behrâmşâh*'ın oku ve yayını gördüğünde eli ve ayağının birbirine dolanacağı belirtilerek sultanın azâmeti dile getirilmiştir:

آرش اگر بدیدی تیر و کمانت را نشناختی ز سهم تو ترکش ز دوکدان (ق. ۱۱/۶۸)

Âreş, senin okunu ve yayını görseydi, senin korkundan sadağı çıkırıktan ayıramazdı.

³³⁶ S. Şemîsa, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 72.

3.1.4.2. Bîjen

İran'ın meşhur pehlivanlarından. Gîv'in oğlu ve Rustem'in kızkardeşinin oğludur. Bir grup Ermeni Keyhüsrev'in sarayına gelmiş ve ölülerini telef eden domuzlardan şikâyetçi olmuşlar. Bîjen gönüllü olmuş ve domuzları öldürmüştür. Beraberindeki arkadaşı Gurgîn, onun cesaretini kıskanır, onu bir hileyle uzak bir çöle götürür. Efrâsiyâb'ın kızı Menîje'yle burada karşılaşır. Birbirlerine âşık olurlar. Menîje, Bîjen'i saklayarak kurtarır, gizlice babasının sarayına götürür. Bunu haber alan Efrâsiyâb, Bîjen'i Erjeng isminde bir kuyuya hapseder. Menîje, saraydan kaçır, perişan olur ama her gün bir ekmeği Bîjen'in kuyusuna bırakmayı ihmal etmez. Gîv, bir nevruz gecesinde câm-ı Cem'e bakarak oğlunun halini görür, Rustem'i onu kurtarması için gönderir. Rustem, Menîje'nin de yardımıyla Bîjen'i kurtarır.³³⁷

مُلکِ ده بیژن دل را که در این چاهِ گل است

تخت نه یوسف جان را که به زندانِ تن است (ق. ۳۵/۱۲)

Bu balçık kuyuda olan on Bîjen gönüllünün mülkü, beden zindanındaki on Yûsufçuğun tahtıdır.

3.1.4.3. Cemşîd

Tahmures'in oğlu, Pişdâdî krallığının 4. şâhıdır. 700 yıl saltanat sürdüğü rivayet edilir. Gemiciliği, elbise dikmeyi ve doktorluğu halka öğretmiştir. Demiri yumuşatarak ondan silah yapmıştır. Güzel kokuyu bulmuş, binalar ve hamam yapmıştır. Bunun gibi pek çok keşif ona atfedilmektedir. Nevruz, ilk olarak onun döneminde kutlanmış, bundan sonra meşhur tahtını yaptırmıştır. Cevheri işleyerek tahtını bu mücevherlerle süslemiştir. Tahtının, *taht-i Cemşîd*, *taht-i Cem*, *evreng-i Cem*, *şâdrevân-i Cem*, *kursî-i Cem*, *Mesned-i Cem* gibi adları vardır. Pek çok keşfin yanında şarabın da Cemşîd'in döneminde keşfedildiği rivayeti edebiyatta geniş yer bulmuş, *câm-i Cem* ibâresiyle âdeta özdeşleştirilmiştir.³³⁸

Dîvân'da bilge kişiliği ve zenginliğiyle yer almıştır. Aşağıdaki beyitte şair, Maḥmûd Gâzî Ḥân'ın veziri *Ḥâlid-i Mâlikî*'nin söz ustalığını ve savaşta mahâretini İran'ın efsanevî iki kahramanı olan Cemşîd ve Rustem'e benzetmiştir:

³³⁷ S. Şemîsa, *Ferheng-i Telmîḥât*, s. 176-177.

³³⁸ *ae.*, s. 176-177.

آن خردمند که بر تختِ سخن جمشید است

وان سخنور که به میدانِ هنر تهمتن است (ق. ۸/۱۲)

O bilge kişi, söz tahtında Cemşîd'dir. O söz ustası, hüner meydanında Tehemten'dir.

ز ده بیت تا صد مرا خود چه نقصان

ز کهدان جمشید کم گیر کاهی (ق. ۹/۹۷)

İster on beyit olsun, ister yüz beyit, benden ne eksiltir? Cemşîd'in samanlığından bir saman eksik farzet!

Aşağıdaki beytin birinci mısraında *Sultan Behrâmşâh* güneşe ve Cemşîd'e teşbih edilirken, diğer mısra da Allah'ın sıfatlarından ikisi sayılmaktadır:

3.1.4.4. Dârâ

Dârâ veya Dâryûş, Şâhnâme'nin ünlü şahlarından. Rivayetlere göre Dârâ, İskender'le yapmış olduğu bir savaşta İskender tarafından öldürülmüştür, bir başka rivayete göre ise savaştan kaçarken öldürülmüştür. Büyük bir krallığa sahip olması, İskender'le olan efsanevî savaşları, taç ve tahtıyla dillere destan olmuş bir hükümdar olmasından dolayı İran şiirinde adından çokça bahsedilmiştir.

Şair, *Sultan Behrâmşâh*'ı devletin ve milletin güneşi olarak tavsif etmekte, İran'ın meşhur krallarından Cemşîd'e ve Dârâ'ya benzetmektedir.

Şair, Behrâmşâh oğlu *Sultan Sa'îd*'i methederken İran'ın iki meşhur kahramanı Cemşîd ve Dârâ'yla mukayese eder:

خورشیدِ ملک و ملت جمشیدِ تاج و تخت

دریای عفو و رحمت و دارای انس و جان (ق. ۱۱/۶۶)

Devletin ve milletin güneşi, tacın ve tahtın Cemşîd'i, af ve mağfiret denizi, insanın ve cinin Dârâ'sıdır.

خورشید داد و دینی جمشیدِ تاج و تخت

دریای عفو و جودی و دارای اُنس و جان (ق. ۲/۶۹)

Adalet ve dinin güneşisin; tacın ve tahtın Cemşîd'isin. Bağışlama ve cömertlik denizisin, insanın ve cinin Dârâ'sısın.

3.1.4.5. Ferîdûn

Pişdâdiyân sülâlesinin Cemşîd soyundan İran'ın altıncı hükümdarıdır. İran'ın destanî hükümdarlarından Cemşîd'in soyundan gelen Atbîn'in oğludur. Zâhğâk, saltanatı için tehlikeli gördüğü Ferîdûn'u öldürmeye karar verir. Önce babası Atbîn'i öldürtür. Annesi çocuğunu Elburz dağına kaçıtır. Ferîdûn on altı yaşına girince annesinden, Zâhğâk'ın babasını öldürdüğünü öğrenir ve intikam için kendini hazırlamaya başlar. Bu sırada Kâve, Zâhğâk'a karşı ayaklanır ve Ferîdûn'un yanına gelip onu padişah olarak ilan eder. Ferîdûn, Zâhğâk'ı Demâvend dağında bir mağarada zincire vurur. Ferîdûn efsanesine başta Firdevsî'nin Şâhnâme'si olmak üzere birçok eserde geniş yer verilmiştir. İran'da Ferîdûn'un Zâhğâk'ı yendiği gün olarak kabul edilen Mihrigân (Arapça şekliyle Mithran) bayramı Nevruz kadar kutsal kabul edilir.³³⁹

Şair, *Sultan Behrâmşâh*'ın ihtişamını Cemşîd'e, askerlerini de Ferîdûn'a teşbih etmektedir:

خسرو جمشیدفر بهرام شه کز یک نظر

که بخواد از غلامان صد فریدون پرورد (ق. ۲/۲۳)

Cemşîd'in ihtişamında olan Sultan Behrâmşâh, bir bakışla isterse askerlerinden yüz Ferîdûn yetiştirir.

Şair, *Behrâmşâh*'ın methedildiği aşağıdaki beyitte sultan, azâmetleri, adaleti ve kahramanlıkları ile tanınmış tarihî bazı kişilerle mukayese ederek, Ferîdûn'un mülkünün, Nûşirevân'ın adaletinin, Cemşîd'in kadehinin ve İskender'in safasının ona daha çok yakıştığını düşünmektedir:

ملکِ افریدون بگير و عدلِ نوشروان بکن

جامِ جمشیدی تو نوش و کامِ اسکندر تو ران (ق. ۲۸/۶۳)

Ferîdûn'un mülkünü al, Nûşirevân'ın adaletini uygula. Cemşîd'in kadehini sen iç, İskender'in safasını sen sür.

³³⁹ T. Yazıcı, "Ferîdûn", *TDVİA*, XII/396.

3.1.4.6. Fir‘avn

Eski Mısır krallarının unvanıdır. Eski Mısır inancında Fir‘avn hem kral hem de Tanrı’nın oğlu ve dolayısıyla Tanrı’dır. Fir‘avn, yeryüzündeki düzenin muhafazasından ve devamından sorumlu olduğu gibi dinî hayatın da yetkili kişisiydi.

Kur’ân-ı Kerim’de Fir‘avn kelimesi sadece Hz. Mûsâ dönemindeki Mısır kralını ifade etmekte olup Hz. Yûsuf devrindeki krallar için rab ve melik kelimeleri kullanılmaktadır. Kur’ân’da yetmiş dört yerde geçen Fir‘avn Hz. Mûsâ’nın karşısında yer alan, büyüklük taslayan, böbürlen, ilâhlık iddiasında bulunacak kadar kendini beğenen, Mûsâ’nın Allah’ına ulaşmak için kuleler yaptıracak kadar taşkınlık gösteren, halkını küçümseyip zayıfları ezen, gerçeklere sırt çeviren bir kral olarak tasvir edilmektedir.

Mûsâ, insanlık tarihinde hak, adalet ve sağduyuyu temsil eden nübüvvet zincirinin bir halkasını oluştururken Fir‘avn, Kârûn, Hâmân ve taraftarları bunun karşısında yer alan bir zihniyeti temsil etmektedirler.

Bakara sûresi 50, A‘râf sûresi, 136 ve Enfâl sûresi 54. âyetlerde bildirildiğine göre, Allah’ın elçisini dinlememesi, ona karşı gelmesi sebebiyle Fir‘avn ve ailesi yıllarca kıtlık ve ürün azlığıyla imtihan edilmiş, üzerlerine tufan, çekirge, haşarat, kurbağalar ve kan gönderilmiştir. Fir‘avn ve kavminin yaptıkları ve yükselttikleri şeyler yıkılmış, Fir‘avn ve beraberindekiler denizde boğulmuştur. Fir‘avn boğulmak üzere iken iman etmiş, fakat imanı kabul edilmemiştir.³⁴⁰

Dîvân’da Hz. Mûsâ’nın Fir‘avn’un elinden kurtulması ve Nil nehrinde boğulması olaylarına telmih yapılmıştır:

کنند یاد که چون موسی از کفِ فرعون

به رست و مملکتش را تمام ویران کر (ق. ۲۱/۲۲)

Mûsâ, Fir‘avn’ın elinden kurtulunca, onun memleketini tamamen darmadağın etti, diye anlatırlar.

یکی ماهِ مُقَنَّع بود لیک افتاده در چاهی

کز آتش غرقه چون فرعون در آتش تا رود یکسر (ق. ۵۸/۴۳)

³⁴⁰ Ö. F. Harman, “Fir‘avn”, *TDVİA*, XIII/118-121.

Biri ay yüzlü idi fakat kuyuya düşmüştü de Fir'avn gibi biri onun suyunda boğulmuş ve o anda ateşe gitmişti.

3.1.4.7. Hâtem-i Tâî

“Ebû Şaffâne Hâtem b. ‘Abdillâh b. Sa’d et-Tâî el-Kahtânî (öl. 578/1183) Câhiliye döneminin cömertliğiyle ünlü şairidir. Tay kabilesinin reisidir. Babası Abdullâh o henüz çocukken ölmüş, kendisini zengin ve cömert bir kadın olan annesi Ğuneyye binti ‘Affîf yetiştirmiştir. Hâtem’in cömertliği, aşırı harcamalarını engellemek için kardeşleri tarafından hapsedilecek kadar iyiliksever olan annesinden gelir. Hâtem, çocuk yaşlarından itibaren cömertliği ve misafirperverliğiyle tanınarak *cevâd* lakabıyla anılmıştır.”³⁴¹ Hâtem, çok değerli atını, aç bir anne ve çocuğuna bağışlamış olmasından dolayı edebiyatta cömertliğin timsâli olarak kabul görmüştür.³⁴² Dîvân’da da memduhun cömertliğinden bahsedilen beyitlerde Hâtem-i Tâî’nin adı geçmektedir.

Aşağıdaki beyitte *Hâce ‘Amîd Ebû Tâhir* için, tarihteki meşhur bazı kişiliklerden yararlanarak olumlu hasletleri peşpeşe sıralanmaktadır. Bunlardan biri de Hâtem-i Tâî’dir:

به رزم رستمِ دستان و بزمِ کیخسرو به بذلِ حاتمِ طایی و عدلِ نوشروان (ق. ۳۳/۷۲)

Savaşta destan kahramanı Rustem, eğlencede Keyhüsrev, cömertlikte Hâtem-i Tâî ve adalette Nûşîrevân (gibidir).

Aşağıdaki beyitte *Hüsrevşâh*’ın cömertliği Hâtem-i Tâî’ye, savaşçılığı ise Hz. ‘Alî’ye teşbih edilmektedir:

ای عقل شاد باش که در بذلِ حاتم است

وی جان گواه باش که در رزمِ حیدر است (ق. ۲۰/۶)

Ey akıl! Mutlu ol ki cömertlikte Hâtem’dir. Ey can! Şahit ol ki savaşta Haydâr’dır.

Şair, dönemin hazinedarlarından *Hasan-i Ahmed*’i, cömertliği yönüyle Hâtem-i Tâî’ye benzetmektedir:

³⁴¹ Suleymân Tülücü, “Hâtem et-Tâî”, *TDVİA*, XVI/472-473.

³⁴² S. Şemîsa, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 227.

حسن احمد آنکه یک جودش طی کند نام حاتم طائی (ق. ۹/۸۷)

Ahmed oğlu Hasan, bağışıyla Hâtem-i Tâi'nin adını bile geçer.

3.1.4.8. İsfendiyâr

İran tarihinde hak, kudret ve lütuf sembolü olarak yer alan efsanevî kahramanın adıdır. İran'da İslam öncesi hanedanlardan Kiyânîler'in hükümdarı Guştâsb'ın en büyük oğlu, Lohrasb'ın torunudur. Zerdüştiliğin kutsal kitabı Avesta'da "Sipuntû-Dâte" (kutsal yaratılmış) şeklinde adlandırılmış ve "taxma" (Farsça tehm = güçlü kahraman) diye tanımlanmıştır. Bir şüphe üzerine babası tarafından zindana atılmıştır. Ancak babası Turan şâhı Ercasb tarafından hezimetle uğratılınca İsfendiyâr serbest bırakılır. Pehlevî kaynaklarında, Zerdüştiliğin yayılma ve öncüsü olarak yaptığı katkılardan dolayı Zerdüş't tarafından kutsal kılınmış, bedenine isâbet eden silahlar etkisiz kalmıştır. Edebiyatta daha çok Zaloğlu Rustem ile mücadelesiyle şöhret bulmuş ve trajedik ölümüyle anılmıştır.³⁴³

İran mitolojisinde Nûşirevân adaletiyle, İsfendiyâr ise savaşçılığıyla meşhurdur. Şair, *Behrâmşâh*'ın adaletini ve savaşçılığını, İran'ın bu meşhur efsanevî şahsiyetleriyle mukayese ederek, memduhunun daha üstün olduğunu dile getirmektedir:

ای ترا در عدل کمتر چاکری ناوشروان

وی ترا در حمله کهنتر بندهای اسفندیار (ق. ۱۶/۳۷)

*Ey (sultan)! Adalette Nûşirevân senin yanında kıymetsiz bir çırak gibidir. Hücumda ise İsfendiyâr sana göre daha küçük bir kuldur.*³⁴⁴

3.1.4.9. İskender

Dünyanın gördüğü en büyük krallardan biri olan İskender, Makedonya kralı II. Filip'in oğludur. İyi bir eğitim almış, Aristo'dan üç yıl süreyle ders görmüştür. Babasının ölümü üzerine milattan önce 336'da tahta geçmiştir. Büyük Asya seferine

³⁴³ M. C. Yâhakkî, *Ferheng-i Esâfir*, s. 122, 123.

³⁴⁴ Bu beyit Dihhudâ tarafından Nûşirevân'ın adaletine örnek olarak verilmiştir. A. E. Dihhudâ, *Emşûl u Hikem*, II/1357.

çıkarak başta İran olmak üzere pek çok ülkeyi fethetti. Mısır'ı fethettiğinde kendi adıyla anılan meşhur İskenderiye şehrini inşa etti. Bir rivayete göre kardeşi Dârâ ile giriştiği taht kavgası esnasında kardeşinin yapıp ettiklerini gözlemek için bir feneri yaptırmıştır. Mısır'da yaptırdığı bu devâsâ deniz feneri hasebiyle şiirlerde *âyîne-i İskender* namıyla anılmıştır.

Zaman içerisinde İran kültürünün tesirinde kalmış, onlar gibi yaşamaya başlamıştır. Bâbil'de vefat etmiş, cenazesi İskenderiye'de defnedilmiştir. İslamiyetten önce İranlılar tarafından melun olarak adlandırılan İskender, İslamiyetten sonra ise üstün bir şahsiyet olarak görülmüş ve Kur'ân'da geçen Zulkarneyn'in İskender olduğunu iddia etmişlerdir.³⁴⁵

Onun Hindistan'dan sonra Tibet'i ve Çin'i fethettiği, Çinliler'in Ye'cûc ve Me'cûc'den şikâyetleri üzerine meşhur seddi inşa ettirdiği, ölümsüzlük sırrına ermek için Kuzey kutbuna doğru 400 adamıyla beraber on sekiz gün "zulmet deryasında" yol aldığı, daha sonra Türkistan'ın fethini tamamlayıp dönerken Şehrizor'da öldüğü anlatılır.³⁴⁶

On iki yılda Anadolu'dan Hindistan'ın içlerine kadar devâsâ topraklar fetheden İskender'in kahramanlıkları, mülkü, azâmeti, ölümsüzlük suyunu araması, Ye'cûc ve Me'cûc ülkesinin sınırlarına dayanması, Dîvân'da bahsedilen hususlardır. Ayrıca methedilen sultanın taht ve tacı, kudreti gibi olaylar İskender dönemine teşbih edilerek kullanılmıştır:

سکندر آب حیوان را ز ظلمت جست و اینک من

همی در چشمه خورشید بینم آب حیوانش (ق. ۴/۵۲)

İskender ölümsüzlük suyunu karanlıkta aradı. Şimdi ise ben, güneşin çeşmesinde onun ölümsüzlük suyunu görüyorum.

Dönemin hazinedarlarından *Hasan oğlu Huseyn*'in methiyesinde şair memduhunun makamını İskender'in tahtına benzetmiştir:

پیش تخت سکندر آیینت سدّ یاجوج شاهراه شده (ت. ۲/۴/۱۱)

İskender'inkine benzer tahtının huzurunda, Ye'cûc'un seddi, ona yol olmuş.

Aşağıdaki beyte göre Gazne Sultanı *Behrâmşâh*, büyüklüğü yönüyle

³⁴⁵ S. Şemîsa, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 112-113.

³⁴⁶ Mahmut Kaya, "İskender", *TDVİA*, XXII/555-557.

Makedonya kralı İskender'den bile ileridedir:

ای سکندر و ش تویی مطلوبِ مُلک و مملکت

کان می اندر جام تو مطلوبِ اسکندر شود (ق. ۲۰/۳۲)

Ey İskender gibi olan, mülk ve memleketin isteneni sensin; çünkü senin kadehinde olan şarabı İskender talep eder.

Şair, *Behrâmşâh*'ı İskender ve Hz. Suleymân ile mukayese etmekte ve onlar için çok önemli olan yüzük ve yaşam suyuna şâhın ihtiyacı olmadığını belirterek memduhunu methetmektedir:

هم سکندر دولتی بی حسرت آبِ حیات

هم سلیمان ملکیتی بی منت انگشتی (ق. ۱۳/۹۱)

Hem âb-i hayât hasreti olmayan İskender devletlisin; hem de yüzük minneti olmayan Suleymân mülklüsün.

3.1.4.10. Keyhusrev

Kiyânî padişahıdır. Siyâveş ve Efrasiyâb'ın kızı Ferengîs'in oğludur. Efrasiyâb, kızının düşmana âşık olmasına kızarak cezalandırmak ister, fakat Pîran tarafından saklanır. Keyhusrev doğar. Bu arada yıllardır oğlunu arayan Gîv, onları bulup Kiyânî ülkesine getirir. Keyhusrev, Rustem tarafından eğitilir. Kiyân büyükleri, Keyhusrev'in şâh olup olmamasında ihtilafa düşerler, bazıları Kâvûs'un oğlu Feriberz'e haber gönderir, ancak Keyhusrev onu alt etmeyi başarır.³⁴⁷

Şair, aşağıdaki beyitte, Gazne Sultanı *Husrev Şâh*'ın methiyesinde Keyhusrev'in hikâyesine atıf yapmakta, başka bir beyitte de onun meclisinden bahsetmektedir.³⁴⁸

معزُّ دولت خسرو شه آن کز این حضرت

فسانه‌ای که ز کیخسرو است برهان کرد (ق. ۱۱/۲۲)

Mu'izzu'd-devle Husrev Şâh, bu hazretten, Keyhusrev'den bir efsane anlatmasını istedi.

³⁴⁷ S. Şemîsa, *Ferheng-i Telmîhât*, s. 475.

³⁴⁸ *Tez*, s. 276, (K. 72/33).

3.1.4.11. Leylâ ve Mecnûn

Amir kabilesinden olan Leylâ ve Kays'ın aşkları İslami edebiyatta en çok işlenen konular arasındadır. Leylâ'nın babası, Kays'la olan aşklarına karşı çıkar, Leylâ'yı başka biriyle evlendirir. Ancak Leylâ, hiçbir zaman eşine teslim olmayacaktır. Kays, bu ayrılıktan deliye döner ve Mecnûn olur. Çöllere düşer, yabanî hayvanlarla yaşar, her ikisi de bu üzüntüyle ölür. Rivayete göre Leylâ, güzel bir kız değilmiş, Mecnûn'a bu durum söylendiğinde: Siz ona bir de benim gözümle bakın, demiştir.³⁴⁹

Dîvân'da Leylâ'nın güzelliği, Mecnûn'un ona olan aşkı ve çöllere düşmesi *Ebû 'Alî Hasan b. Ahmed*'i methetmede bir vesile olarak dile getirilmiştir:

برو نهاده یک سلسله چو بر مجنون اگر چه هست مر او را لطافتِ لیلی (ق. ۹/۹۶)

Onda Leylâ'nın güzelliği olsa da bir kavmin Mecnûn'a yüklediği gibi yük yüklemiştir.

Şair, *Behrâmşâh*'ı methetmek için bu defa Leylâ ve Mecnûn hikâyesine atıfta bulunmakta, Leylâ'nın, Mecnûn'un mezarının toprağını eşelemesini ve Mecnûn'un âvâre âvâre gezmesini örnek olarak kullanmaktadır:

خاک را آرام و آسایش چو لیلی ساخته

آب در زنجیرِ سر گردان چو مجنون آمده (ق. ۱۲/۸۵)

Toprağı, Leylâ gibi sükûnetle ve huzurla kazmış; zincirdeki suyu, Mecnûn gibi âvâre yapmış.

3.1.4.12. Nûşîrevân

İran-Sâsânî imparatorluğu hükümdarıdır. 531 ile 579 yılları arasında hüküm sürmüştür. Babası Kûbâd'ın yerine tahta geçen Enûşîrvân'ın ilk icraatı Mazdeizm'in sebep olduğu zararları telâfi etmek olmuştur. Enûşîrvân, bütün araziye ve ürünü durumuna ve çeşidine göre yeniden vergilendirmiş, kişilerden alınan vergiyi sınıf ve kategorilerine göre düzenlemiştir. Aynı zamanda yaptığı askerî ve idarî reformlarla da meşhur olmuştur. Enûşîrvân, diğer din ve mezheplere karşı müsamahakâr

³⁴⁹ S. Şemîsa, *Ferheng-i Telmûhât*, s. 508.

davranan bir hükümdar olarak tanınmıştır. Sarayındaki doktor ve filozofları koruyan Enûşîrvân ilmî kitapları Yunanca ve Süryânîce'den Pehlevîce'ye tercüme ettirmiştir. İslami kaynaklarda âdil bir hükümdar olarak zikredilmiştir.³⁵⁰

Arap kaynaklarında *Kisrâ* namıyla meşhur olduğu için, edebiyatta da aynı adla anılmıştır. Babası Kûbâd, Mazdek olmasına rağmen o, Mazdeizm'le mücadele etmiştir. Çin imparatorunun kızını alarak Çinle İran'ın dostluğunu sağlamıştır. Satranç, onun zamanında Hindistan'dan İran'a gelmiş, Kelile ve Dimne'yi Pehlevîceye tercüme ettirmiştir. İbn-i Muqaffâ, bu metinden Kelile ve Dimne'yi Arapçaya çevirmiştir. İran edebiyatında adaletin temsilcisi olarak nam salmıştır.³⁵¹

Dîvân'da, Seyyid Hasan'ın, *Maḥmûd oğlu Sa'îd-i Melikşâh*'ın tahta çıkış merasiminde söylediği methiyesinde Melikşâh, İskender ve Enûşîrvân'la mukayese edilmiş ve onlardan üstün olduğu vurgulanmıştır:

در ممالک کوسِ اسکندر زنی آخر زدی

در عدالت به ز نوشروان شوی اینک شدی (ت. ۲/۴/۵)

Ülkelerde İskender'in kösünü çalasın, nihayet çaldın! Adalette Enûşîrevân'dan dahi iyi olasın, işte şimdi oldun!

3.1.4.13. Nûzer

Menûcihr'in oğlu, Tûs'un babası ve Pişdâdî padişahıdır. Nûzer, çok zalimdi, bu yüzden halk, Sâ'm'dan padişah olmasını istemiş ama Sâ'm bunu kabul etmemiştir. Nûzer ve ordusu, Efrâsiyâb tarafından ortadan kaldırılmıştır. Fars edebiyatında saltanatının azâmeti vesilesiyle yer bulur.³⁵²

Dîvân'da, Sultan Maḥmûd ve çocuklarının asaletine işaretle geçmektedir:

که تا سلطانِ دین محمود و فرزندِ پاکِ او

روانِ خسروان یک یک ز جم در گیر تا نودر (ق. ۹/۴۳)

Dinin sultanı Maḥmûd ve onun temiz çocukları, Cem'den Nûzer'e dek, tek tek kral ruhuna sahiptirler.

³⁵⁰ Nurettin Albayrak, "Enûşîrvân", *TDVİA*, XI/255-256.

³⁵¹ Z. Hânlerî, *Ferhengi Edebiyyât-i Fârsî*, s. 73, 74.

³⁵² S. Şemîsa, *Ferheng-i Telmîẓât*, s. 592.

3.1.4.14. Rustem

İran'ın bileği bükülmez en büyük cengâveridir. Lâkabı, "Teheften"dir. "Zâl oğlu Rustem" şeklinde de anılmaktadır. Dedesi Sâm'dır. Sistân ahâlisindendir. Atının adı Rağş, zırhının adı Bebr-i beyân'dır. Sîmurğ ile Zâl dost imişler. Zâl'ı Elburz dağlarında Sîmurğ yetiştirmiş, Rustem'in doğumuna şahit olmuştur. Bu yüzden Rustem ile İsfendiyâr arasındaki savaşta, Rustem'e yardım etmiştir. Yarasını iyileştirmiş ve İsfendiyâr'ı nasıl öldüreceğini göstermiştir.³⁵³

İran edebiyatında olduğu gibi Dîvân'da da, cengâverliği ve söz ustalığıyla, memduhun methedilmesinde bir vesile olarak kullanılmıştır.³⁵⁴

Aşağıdaki beyitte şair, *Hasan oğlu Huseyn*'in kahramanlığı İran'ın efsanevî kahramanı Rustem'le mukayese edilmiştir:

چو به میدان روی فلک گوید

که ای زمانه چه رستمی داری (ت. ۷/۵/۱۱)

Erlik meydanına çıkınca felek der ki ey zamane, nasıl Rustem'in var!

Şair, *Maḥmûd Buğra Hân*'ı savaşçılığı ve mertliği yönüyle Rustem'e ve Hz. 'Alî'ye benzetmektedir:

در جنگ و صلح رستم میدان و مجلسی

در کین و مهر حیدر مردی و مردمی (ق. ۲/۹۳)

Savaşta ve barışta meydanın ve meclisin Rustem'isin. Kin ve şefkatte, erliğin ve yiğitliğin Haydar'ısın.

Şair, *Devletşâh*'ın fetih ve zaferlerine, Hz. Suleymân'ın tahtının ve Rustem'in atının gıpta ettiğini söylemektedir:

پیکری کو فتح و نصرت را به حق جان آمده است

رشکِ رخسِ رستم و تختِ سلیمان آمده است (ت. ۱/۵/۱۵)

Öyle bir vücut ki doğrusu fetih ve zafere candır. Rustem'in atına ve Suleymân'ın tahtına kıskançlık gelmiştir.

³⁵³ S. Şemîsa, *Ferheng-i Telmûḥât*, s. 292-293.

³⁵⁴ *Tez*, s. 33, (K. 12/8).

3.2. MİTOLOJİK UNSURLAR

3.2.1. Anka: (Sîmurğ)

İslam tasavvuf ve sanatında Anka veya Sîmurğ, halk arasında zümrüdüanka adlarıyla anılan efsanevî kuştur. İnsanlar gibi düşünür ve konuşur. Çok geniş bilgi ve hünere sahiptir. Kendisine başvuran hükümdar ve kahramanlara akıl hocalığı yapar. Tüyleriyle dokunup yaraları iyi eder. Doğumundan sonra babasının emriyle ormana terkedilen Zâl'i (Rustem'in babası) o bulmuş ve yuvasına götürerek büyütüp yetiştirmiştir. Efsanelerde koruyucu melek kişiliği gösteren bu iyi kalpli ankanın yanı sıra canavar tabiatlı ikinci bir anka daha yer almaktadır. Bu kötü karakterli kuş da yüksek bir dağın tepesinde yaşar ve büyüklüğü uçan bir dağa veya siyah bir buluta benzer. Sîmurğ'dan bahseden ilk Farsça eser, Firdevsî'nin Şâhnâme'sidir. Daha sonra 'Atţâr-i Madenî'nin *Manţıku't-Ṭayr*'ında yer alan kuşlardan biri olarak tasavvufî bir anlam kazanmış, inzivâ ve istiğnânın sembolü haline gelmiştir.³⁵⁵

Dîvân'da devâsâ kanatları, pençeleri ve avcılığıyla konu edilmiştir. Şair, *Mecdu'l-mulk Kıvâme'd-dîn Hasan*'a olan sevgisini anlatırken onun tuzağına bilerek ve isteyerek yakalandığını söylemektedir:

جز چو من سیمرغ که تواند فکند این چنین یکدانه اندر دام تو (ت. ۶/۴/۱۰)

Sadece Sîmurğ'dan başka, kim senin tuzağına böyle bir yem atabilir?

Aşağıdaki beyitte doğan ve Sîmurğ, *Behrâmşâh*'ın av şölenindeki haşmetini tamamlayan iki metafor olarak kullanılmıştır:

گرفت شهپر سیمرغ نصرت از منقار

چو باز چتر رفیعش ره شکار گرفت (ق. ۶/۱۱)

Tıpkı doğanın yüce şemsiyesini av yolunda kazanması gibi, Sîmurğ'un şah kanadı, zaferi gagasından almış.

Ebû Naşr Ahmed için söylenen şu beyitte cömertliği methedilmiştir:

سوزیان ناید مگر از دست زرفشان او

چرخ گویی جمله را بر مخلص عنقا نهاد (ق. ۱۲/۱۷)

³⁵⁵ Sargon Erdem, "Anka", *TDVİA*, III/200-201; Z. Hıncal, *Ferheng-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 286.

*Onun altın saçan avucundan hiç zarar ziyan gelir mi? Sanırsın felek hepsini
'Anka'nın pençesine koymuş.*

3.2.2. Burâk

Hız. Peygamberin, Mîrâc gecesinde Hız. Peygamber'i taşıdığı rivayet edilen binitin adıdır. Vücudunun farklı kısımlarının farklı hayvanlara benzediği rivayet edilir. Daha çok at şeklinde tasavvur edilmiştir. Hız Peygamberden gelen bir rivayette Mîrâc gecesini, İsrâfîl ortalarında Burâk'ın olduğu yetmiş bin meleklerle beraber gelmiş, Mikâ'îl, yularını Hız. Peygambere vermiş, Cebrâîl de binmesini söylemiştir. Burâk Resul-i Ekrem'den başka diğer peygamberlere de hizmet etmiştir. Bu kelimedenden; *Burâk-i berktâz* (yıldırım gibi hızlı giden), *Burâk-i Cem* (Suleymân peygamberin tahtını götüren rüzgâr), *Burâk-i çehârom-i felek* (güneş), *Burâk-sîret* (hızlı koşan) gibi ıstılahlar türemiştir.³⁵⁶

آخر نه سیدی که سوارِ براق بود بر لاشه‌ای برهنه‌ای بس مختصر نشست (م. ۴/۶)

Nihayet dokuz seyyid Burâk'a bindi. Bir merkebe koşumsuz, oldukça sade bindi.

گفتم که آن براق که و آن فرشته کیست

دولت چه گفت گفت که آگه شو و بدان (ق. ۹/۶۵)

Dedim: O kimin Burâk'ı ve o melek kimdir? Talih ne dedi? Dedi ki: Öğren ve bil!

3.2.3. Gûlyabânî: (Gûl)

Bir çeşit şeytandır. Efsanevî bir varlıktır. İsteddiği şekle girebilen çirkin bir yaratıkmış. Câhiliye Arapları'nın folklorundan söz eden kaynakların tasvirlerine göre gûl, her renge ve şekle girebilen, ıssız çöllerde insanı şaşırtıp öldüren çirkin görünümlü bir yaratıktır. Geceleyin yalnız dolaşan insanlara değişik biçimlerde görünür ve onları aldatıp yok edermiş İbranicede adı *Mûdâr* olup bele kadar insan, belden aşağısı at veya keçi şeklinde tasvir edilmiştir. Allah Teâlâ, kötü cinleri, yıldızlar aracılığıyla yakıp kül ederken bazıları gûl şeklinde çöllere düşmüş. İran

³⁵⁶ M. C. Yâhâkî, *Ferheng-i Esâfîr*, s. 203-204.

edebiyatında mecazen vahşi yaratık, yamyam; kinaye olarak şeytan ve nefis anlamında kullanılmaktadır. Gûlyabânî ile ilgili olarak Farsçada *gûl-âsâ*, *gûl-peyker*, *gûl-i bî şâh u dom* ve *nîş-gûlî* gibi tabirler vardır.³⁵⁷

مگر لاحول بشتابد که شه ره از این غولان بیابان می نماید (ق. ۳۶/۳۴)

Lâhavle çekip aceleyle yola çıkmazsa, anayolda ortaya bu çöl eşkıyaları çıkar.

3.2.4. Hüma

Kemikle beslenen efsanevî bir kuştur. Gölgesi kimin başına düşerse devlet ve saltanata erişeceğine inanılır. Sırtı siyah, kül rengine dönük, göğsü ise kına rengindedir. İki ibiği, güzel sakalı ve kara kuştan uzun kanatları vardır. İran edebiyatında azîmet ve şükûh timsalidir. Yaşadığı mekânın aklın alamayacağı kadar yükseklerde olduğu tasavvur edilmiştir. Onu diğer efsanevî kuşlardan ayıran en önemli özelliği Hüma'nın cennet ve devlet kuşu olmasıdır. Daima göğün en üst tabakalarında yaşayan Hüma, yeryüzüne kırk arşın kadar yaklaşınca gölgesi bazı insanların üzerine düşer, işte bu insan, ya hükümdar ya da çok zengin olurmuş. Bu yüzden “saadet kuşu” olarak adlandırılmıştır. Farsçadaki *humâyûn* kelimesiyle aynı kökten gelmesi dikkat çekmektedir. Falda da iyi talihin sembolüdür. *Manîku't-Tayr*'da ise Hüma kuşu, makam isteyenlerin sembolüdür.³⁵⁸

Seyyid Hasan, hac ziyaretinde Hz. Peygamber'in kabri başında kaleme aldığı mülemma tarzındaki terciibentte, uzun süre ayrı kaldığı *Behrâmşâh* için dua ve niyazda bulunmuş, kuşlar içerisinde en güzeli tavustur, meleklerin tavusu da Cebrâîl'dir; ancak senin yüzünü görmek Cebrâîl'in Hüma'sı olmak gibidir diyerek sultana olan özlemini dile getirmektedir:

گرچه طاوسِ ملائک جبرئیل آمد ولیک

هست دیدارِ همایونت همای جبرئیل (ت. ۴/۴/۱۳)

Gerçi meleklerin tavusu Cebrâîl'dir ancak mübarek cemalini görmek Cebrâîl'in Hüma'sı olmak gibidir.

Şair, *Kıvâmu'l-mulk Ahmed-i 'Omer*'in azmini, her an halkın ihtiyaçlarına

³⁵⁷ M. C. Yâhakkî, *Ferheng-i Esâfir*, s. 606.

³⁵⁸ A. E. Dihhudâ, “Hümâ”, *Luğatnâme*, XV/23518; M. C. Yâhakkî, *Ferheng-i Esâfir*, s. 888.

yetiştği için Hüma kuşuna benzetmektedir:

همای همت او ظلّ مردمی گُسترد

که چون فریشته با صد هزار بال و پر است (ت. ۳/۴/۲)

Onun azminin Hüma'sı, halka gölge salar; çünkü melek gibi yüzbinlerce kanadı ve tüyü vardır.

3.2.5. Hühüt

İsmi Kur'ân-ı Kerim'de Suleymân peygamberin kıssasıyla ilgili olarak anılan bir kuştur. Kanatları ve kuyruğu siyah beyaz alacalı, diğer tarafları açık kahverengi, güzel çizgileri ve başında tacı olan bir kuştur. Hz. Suleymân'ın başının sağ yanında durur ve onunla konuşmuş. Birgün Hühüt, yerine konmamış, Hz. Suleymân Hühüd'un nerede olduğunu sormuş ancak bulamamışlar. Hz. Suleymân kızmış ve onu cezalandırmak istemiş. Bir müddet sonra Hühüt gelip yerine konmuş, Hz. Suleymân'a: "Ben bir şey biliyorum ki sen bilmiyorsun, bir yere gittim ki sen gitmedin, bir şey gördüm ki sen görmedin." diyerek Saba melikesi Belkıs'tan bahseder. Hz. Suleymân Hühüt'e bir mektup verip Saba melikesine götürmesini ve ne karar alacaklarını öğrenmesini ister, böylece meşhur Suleymân ve Belkıs hikâyesi vuku bulmuştur.³⁵⁹

Dîvân'daki Hühüt ile ilgili tüm kullanımlarda Hz. Suleymân'ın adı geçmektedir. *Behrâmşâh* için kaleme alınan bir kasidede yer alan aşağıdaki beyit, muhtemelen onun ikinci kez saltanata dönüşü üzerine söylenmiştir:

ز یمن آنکه هدهد را طلب کرد سلیمانی به ملک خود دگر یافت (ق. ۱۰/۱۳)

Hühüt'ü talep edenin uğurluluğundan, yeniden mülkünde Suleymânlık (padişahlık) buldu.

خوب نبود پای طاوس ز خاکِ درگهت

چون سر هدهد مُتَوَجّ گشت پای جبرئیل (ت. ۲۹/۱۳)

Tavusun ayağı senin dergâhının toprağından güzel olmaz. Cebraîl'in ayağı Hühüt'ün başı gibi taçlandı.

³⁵⁹ A. E. Dihhudâ, "Hühüt", *Luğatnâme*, XV/23426; M. C. Yâḥaqqî, *Ferheng-i Esâfir*, s. 871,872.

3.2.6. Nesnâs

Yarı insan şeklinde bir çeşit maymundur. *Dîv-i âdem* olarak da bilinmektedir. Dört gözü, bir kulağı, bir eli ve bir ayağı varmış. ‘Aden ve ‘Ummân ormanlarında çokça bulunurmuş. Halk onları avlayıp yermiş. Bazı rivayetlerde, nesnâsların Ad kavminden kalanlar olduğu belirtilmektedir. İnsana çok yakın hayvanlarmış.³⁶⁰

Dîvân’da bir beyitte geçen nesnas, benzetme unsuru olarak kullanılmıştır:

نه ناطق و همه منطق فروش چون طوطی

نه مردم و همه مردم نهاد چون نسناس (ق. ۱۲/۴۸)

Konuşmazlar ama hepsi papağan gibi akıl satarlar; insan değildirler ama hepsi nesnâs gibi insan tabiiyâtıdır.

3.3. MİLLETLER ve KAVİMLER

3.3.1. Genel Olarak Devlet-Millet-Halk

Millet kavramı başlangıçta *el-milletu’l-İslâmiyye*, *milletu’l-Mecûs* gibi din karşılığında kullanılmış, daha sonra Batı’daki “nation” kavramının sosyolojik ve siyasal anlamını almıştır.³⁶¹ Arapça “ḥlk” kökünden gelen halk, “herhangi bir insan topluluğu, ahali” kelimesinden alıntıdır. Aramice/Süryanice “ḥlk” kökünden gelen ḥelka “pay, bölük, kısım” anlamına gelmektedir.³⁶² Seyyid’in yaşadığı döneme ve Dîvân’a baktığımızda millet ve halk ibârelerinin, devletin sınırları içerisinde yaşayan topluluklar anlamında kullanıldığı söylenebilir. Millet ve halk, şahın methedilmesinde bir unsur olarak şiirde yer bulur.

Seyyid Ḥasan, *Muḥammed b. Ebû Manşûr* için kaleme aldığı kasidede, onu dine ve millete hizmet eden bir yiğit olarak nitelendirmektedir:

ظهیر دولت و ملت محمد

که دارد در جوانمردی مهارت (ق. ۲۷/۳)

Devletin ve milletin yardımcısı, yiğitlikte mahareti olan Muḥammed’dir.

³⁶⁰ Muḥammed Rizâ Şefî‘-i Kedkenî, *Şuvar-i Ḥiyâl der Şi‘r-i Fârsî*, İntişârât-i Âgâh, Tahran 1370 ş., s. 238.

³⁶¹ Recep Şentürk, “Millet”, *TDVİA*, XXX/64-66.

³⁶² <https://www.etimolojiturkce.com/kelime/halk1>, Erişim Tarihi: 15.12.2017.

Şair, *Behrâmşâh*'ı devleti ve milletiyle bütünleştirmiş; devlet onunla tekmil olurken millet de onun sayesinde huzur bulmuştur:

یمین دولت و دولت بدو گرفته کمال

امین ملت و ملت بدو بمانده متین (ق. ۴/۸۰)

Devletin merkezidir, devlet onunla kemâle ermiştir. Millet in emindir ve millet onunla metin kalmıştır.

Seyyid, dostu *Îmâm Burhâne*'d-dîn için kaleme aldığı kıtada onun birçok özelliğini sayıp dökerken aşağıdaki beyitte de cömertliğini methetmektedir:

پناه خلق به خلق فراخ دست تو باد

که همچو خلق همی خلق تنگ بار شود (م. ۲۰/۲۲)

Halk, senin elinin açık huyluluğuna sığınsın; çünkü halk gibi kötü huy da yok olur.

Selçuklu Sultanı *Muhammed oğlu Mes'ûd*'un vefatı üzerine Seyyid, kaleme aldığı mersiye tarzındaki terciibentte, o hayatta iken her tarafta eğlenceler düzenlendiğini vefatında ise memleketin her tarafında matem olduğunu söyleyerek duyduğu büyük üzüntüyü dile getirmektedir:

دی از تو سور بود به هر جا و مجلسی

و امروز ماتمی است به هر شهر و کشوری (ت. ۴/۳/۴)

Dün seninle her yerde ve her mecliste şenlik vardı; bugün ise her şehirde ve ülkede matem var.

Şair, *Hüsrev Şâh*'ın ölümünden büyük üzüntü duymuş, onu *Dîvân*'ın çeşitli yerlerinde anmıştır. Şu beyitte de ruhunun göklerde, himmetinin ise evrenin zirvesinde olduğunu söyleyerek onu saygıyla anmaktadır:

مُقَرَّرِ دولتِ باقیش قطبِ گردون ساخت

حَضِیضِ همتِ عالیش اوجِ کیوان کرد (ق. ۲/۲۲)

Feleğin kutbunda edebî istirahatgâhına çekildi; yüce himmetinin temelini evrenin zirvesine inşa etti.

ای عزم تو بر دولت و دین آکنده

وی زلزله بر جانِ ملوک افکنده (ر. ۱/۱۵۶)

Ey gayreti devlet ve dini kaplamış olan ve ey zelzele (gibi), meliklerin canına kastetmiş olan!

3.3.1.1. Acem-Fars

Acem, Arapların Arap olmayanlar ve özellikle İranlılar için kullandıkları bir tabirdir. Farsçada önceleri bir bölge ve burada yaşayan toplulukların genel adı olarak kullanılmıştır. Dîvân'da Arap ile Fars-Acem kelimeleri her defasında aynı beyit içerisinde birbirine kıyas edilerek, her defasında övgü dolu sözlerle kullanılmıştır:

نه تو کم از آن میری نه من کم از آهو

نی نیز کم است از عرب و عجم تو (غ. ۶/۵۸)

Ne sen o beyden aşağısın, ne de ben ceylandan (aşağıyım). Ne senin Arap'ın Acem'den aşağıdır ne de Acem'in Arap'tan.

پیش که پیش صدرِ عجم سیدِ عرب

کش زین دو اصل هم نسب و هم حسب رسید (ت. ۷/۳/۳)

Yaklaş! Çünkü Acem'in reisi, Arap'ın seyyidi huzurunda, bu iki asıldan hem soy sop hem asalet ulaştı.

3.3.1.2. 'Âd

Yemen bölgesinde yaşayan bir kavim olan Âd kavmi hakkında Kur'ân'dan edindiğimiz bilgilere göre, Hûd peygamber bu kavme gönderilmiş, ancak onu yalanlayıp inkâr ettikleri için şiddetli bir rüzgârla cezalandırılıp yok edilmiştir.

Dîvân'da hangi sultan için yazıldığı anlaşılamayan kasidede, sultanın düşmanlarının tıpkı Âd kavmi gibi zelil olacakları belirtilmektedir:

سرانجا آتش است و ما حضر باد

چه خلق است این که همچون عادیان

چو قوم عاد را زیر و زبر باد

حسود خاکسارت را که کردست

Bu nasıl bir halktır ki Âd kavmi gibi sonu şüphesiz cehennem ateşidir. Cehennem ateşi onların gıdası olsun.

*Senin toprağını kıskananı, Âd kavmini rüzgârın alt üst ettiği gibi rezil rüsvây etti.*³⁶³

3.3.1.3. Arap: (Tâzî)

Tarihin en eski milletlerinden biri olan Arapların müslüman olduktan sonra fetihler neticesi İran'ı almaları, İslamiyeti buralara yaymaları, Arapçanın tesiri gibi sebeplerle *Arap ve tâzî* ifadeleri İran şiirinde sıklıkla kullanılan kelimelerden biri olmuştur.

Dîvân'da, İranlıların Araplar için kullandığı başka bir kelime de *tâzî* kelimesidir. Her iki kelime de olumlu bir bakışla kullanılmıştır:

این عیدِ عرب که اندر آمد میمون تو صاحبِ عجم باد (ت. ۷/۵/۸)

Bu gelen Arap bayramı, Acem'in efendisi olan sana kutlu olsun

تازی و پارسی معجزم از باغِ علوم

خشک خاری است که در شاخ گل تر گیرند (ق. ۴۴/۲۹)

İlimler bağından Arapça ve Farsça mucizeler söylerim. Taze gül dalından kopardıkları, kuru diken misâli.

میرِ عرب آهو را بنواخت چو گفتند کین آهو یکرز گذشت از حرم تو (غ. ۵/۵۸)

Arap emiri ceylanı okşayınca dediler ki: Bu ceylan bir gün senin hareminden geçti.

3.3.1.4. Benî İsrail

Hız. Yâ'kûb'un on iki oğlunun soyundan türeyen millet, diğer bir deyişle Yahudi kavmi ya da İbrânîlerdir. Kur'ân-ı Kerim'de birçok âyette onlarla ilgili kıssalar anlatılmıştır. Genellikle Allah'ın bahşettiği nimetlere karşı ne kadar nankör olduklarından bahsedilmektedir.

Dîvân'da *Hârezmşâh Sultanı Sa'îd*, Hız. Mûsâ'ya ve ordusu da Mûsâ'yla birlikte Nil'i geçen İsrailoğullarına benzetilmiştir:

³⁶³ *Dîvân*, s. 31, (K. 15/ 22, 25).

شاه چون موسی و لشکر چو بنی اسرائیل

پیش او ساخته بر شه ره این نیل گذر (ق. ۶/۴۵)

Sultan, Mûsâ gibi ve ordusu, Benî İsrâîl... Onun önünde, bu Nil yolunu şâha geçit yapmış.

3.3.1.5. Çinli

Tarihin çok eski milletlerinden biri olan Çinliler, Dîvân'da bir yerde Çinli güzele hitap edilerek söz konusu edilmiştir. Aynı beyitte Çin'de yetişen ve onunla ilgili bazı inanışlar olan *mihr-giyah* bitkisine de hitap vardır:

ای لعبتِ چین ز چین چه آید وی مهرگیا ز کین چه آید (ت. ۱/۲/۸)

Ey Çinli güzel! Çin'de ne yetişir? Ey mihr-giyah! Kindarlıktan ne gelir?

3.3.1.6. Deylemli

Deylem, İran'ın kuzeyinde Gilan eyaletinin bir bölümünü teşkil eden, Hazar deniziyle Kazvin arasındaki dağlık bölgenin ve bu bölgede yaşayan kavmin adıdır. Bir beyitte Türk kelimesiyle birlikte anılmıştır:

آورد تُرک و دیلم گردون ز روم رنگ

تا داد روی رومی دل رنگِ لاله را (ت. ۶/۱/۱۴)

Türk ve Deylemli dolaşarak Rum'dan renk getirdiler. Rum yüreklinin yüzüne lâle rengini çalsın diye.

3.3.1.7. Gûrlu

Afganistanın orta dağlık bölgesi, Herât'ın doğu ve güney bölgelerinde yaşamış olan ve bir dönem kuvvetli bir imparatorluk kurmuş olan bir halktır. Seyyid Hasan'ın yaşadığı dönemde, Gûrlularla Gazneliler arasında zorlu savaşlar olmuştur:

عمرم دراز گشت چرا تا ز اهل غور دیده کنان بدیدم از این گونه کورپی (م. ۳/۳۶)

Ömrüm uzadı, neden mi? Gûr halkından böyle bir körü gözümle gördüm diye.

3.3.1.8. Hintli

Hint milleti de tıpkı Çinliler gibi çok eski bir millettir. Nüfuslarının kalabalık oluşu, kölelik sistemi ve gelenek ve inanışları ve daha birçok özellikleri şiirlerde yer alır. Dîvân'da suyu ki muhtemelen kutsal kabul edilen Ganj nehri kastedilmektedir ve bir Hintli köle sebebiyle bahsedilmiştir.

Aşağıdaki beyitte şair, *Maḥmûd Buğra Ḥân*'ı ve ordusunu methetmektedir:

بادِ تازی را بر عرصهٔ خاکی رانند آبِ هندی را در شعلهٔ آذر گیرند (ق. ۳۴/۲۹)

Arap rüzgârını toprağın arsasına sürerler. Hintlinin suyunu da ateşin alevine tutarlar.

3.3.1.9. Rumlu

Seyyid'in yaşadığı dönemde Anadolu merkez olmak üzere Roma imparatorluğuna mensup kişilere *Rûmî* deniliyordu. Dîvân'da bir beyitte, azîmet ve hezimetlerinden bahsedilirken, diğer bir beyitte hitap ifadesiyle kullanılmıştır.³⁶⁴

رومی بچه تا زادِ ترا یک مادر می داد مرا در آبِ خشک آتش تر (ر. ۲/۹۱)

Ey Rum çocuğu! Seni bir anne doğurunca, beni suda kurutur, ateşte ıslatırdı.

3.3.1.10. Suriyeli: (Sûrî)

Sûrî, Suriye ehlinden olan, manâsına gelmektedir. Dîvân'da birkaç yerde geçmektedir:

گر گشت بکام خلق سوری چه عجب شوم است خلاف خاندان محمود (ر. ۲/۸۱)

(Felek) Suriye halkının murâdınca dönse şaşılmaz, (ancak) bu uğursuzluklar Maḥmûd'un hanedanının örfüne aykırıdır.

Dönemin hazinedarlarından *Ḥasan oğlu Ḥuseyn* için kaleme alınan şiirden alınan aşağıdaki beyit, memduhun Suriyeli olma ihtimalini akla getirmektedir:

سوری بساز جام و جهان را به فضلِ من

دم دم کریم وار گلاب جلاب ده (ت. ۸/۹/۳)

³⁶⁴ Örnek için bk. *Tez*, s. 19, (K. 62/3).

Ey Suriyeli! Benim fazlımla kadehle ve cihanla bir şölen yap; cömertler gibi an be an gül suyu ver.

3.3.1.11. Türk

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Dîvân'da "Türk" kelimesi beş yerde geçmektedir. Anlaşıldığı kadarıyla fiziksel olarak beyaz tenli, renkli gözlü, doğudan gelen bazı soylara Türk deniliyordu. Seyyid'in Dîvân'ında, içerisinde Türk kelimesi geçen beyitlerin üçünde Türkler'in fiziksel olarak güzelliğine vurgu yapılırken, bir beyitte sarhoşluklarından bahsedilerek, şair tarafından olumsuz bir tavırla dile getirilmiştir.³⁶⁵

Seyyid Hasan, aşağıdaki beyitten anlaşıldığı kadarıyla memduhu ve dostu Ahmed 'Omer'den ihsan görmüş, o da bunun karşılığında onu methetmiştir. Ayrıca bu beyitte Türklerin güzelliği vurgulanmaktadır:

از آن سبب که یکی هندویی به من بخشد
هزار تُرک سیاه زلفِ سیمبر یابد
(ق. ۲۶/۱۸)

Bana bir Hintli bağışlaması sebebiyle bin siyah saçlı, gümüş tenli Türk bulsun.

Şair, Hâlid-i Mâlikî'ye atfen yazdığı kasidede, Türk güzellerini methetmektedir:

تو همان جامِ غمِ آهنجِ بخواه از ترکی
که ز خوبان چو مه از انجم زی انجمن است
(ق. ۳۹/۱۲)

Sen, o gam gideren kadehi bir Türk'ten iste; çünkü Ay gibi galaksisi olan, yıldızlar gibi güzelleri vardır.

دوش بر هندوی خود بد مستیی ترکانه کرد
تا امیدِ آشناوش [را] چنین بیگانه کرد
(غ. ۱/۲۲)

Dün gece kendi Hintli olduğu halde, Türk gibi zil zurna sarhoş oldu; böylece tanışa benzer umudu, kendine yabancılaştırdı.

³⁶⁵ Türk kelimesi ile ilgili son örnek için bk. *Tez*, s. 583, (T. 3/3/1).

ای ماه اگر نداری بر جان من ستیز وی ترک اگر نبستی در خون من کمر
دل چون گذاشتم به تو بگذار جان من دامنم که در جناب تو باشیم سر به سر

*Ey ay (yüzlü)! Benim canıma kastın yoksa; ey Türk! Benim kanımı (dökmeye)
kemer bağlamadıysan;*

*Madem sana gönül vermişim, canımı bağışla! Bilirim ki dergâhında baş başa
olacağız.*³⁶⁶

3.3.1.12. Ye'cûc-Me'cûc

Ye'cûc-Me'cûc, Zulkarneyn döneminde ortaya çıkmış olan, kıyametin kopmasına yakın bir dönemde tekrar ortaya çıkacağı ve yeryüzünde bozgunculuk yapacağı düşünülen bir topluluktur. Bazı kaynaklarda Yafes'in neslinden gelen iki Türk boyu oldukları belirtilmektedir. Kısa boylu, geniş suratlı, uzun kulaklıymışlar. Sayıları çok fazlaymış ve köpekler gibi havlarlarmış. Zulkarneyn onların diyarına gelince halk, yaptıklarını anlatıp ondan yardım istemişler. O da onlar için bir set yaptırarak ilerlemelerine engel olmuştur. Onlar da her gün gelip seddi delmeye çalışıyorlarmış, ancak Allah'ın adını anmadıkları için setteki yarıklar ertesi gün kapanıyormuş. Nihayet içlerinden biri müslüman olup Allah'ın adını anınca sedde bir gedik açmaya muvaffak olmuşlar. Böylece hepsi dışarı çıkıp dünyayı istila etmişler.³⁶⁷

İran edebiyatında önceleri İran'ı baştan başa fetheden İskender için olumsuz bir bakış varken zaman içerisinde onun ile ilgili görüşler değişmiş hatta Zulkarneyn ile İskender'in aynı kişiler olduğu kanaati yaygınlaşmıştır. Kıyamet alâmetlerinden sayılan Ye'cûc ve Me'cûc, Kur'ânı Kerim'de de uğursuz bir kavim olarak geçmekte, buradan hareketle İran ve diğer İslam edebiyatlarında da uğursuzlukları ve bozgunculukları yönüyle sıklıkla kullanılmışlardır.

Dîvân'da aşağıdaki beyitte Gazne Sultanı *Behrâmşâh*'ın Hindistan şâhı Seyfe'd-dîn-i Sûrî'yi mağlup ettiği zafer sonrasında Seyyid Hasan'ın kaleme aldığı kasidede, onun ordularının çokluğunu methederken Ye'cûc ve Me'cûc benzetmesini yapmıştır:

³⁶⁶ *Dîvân*, s. 252, (T. 17/5, 6).

³⁶⁷ M. C. Yâhakkî, *Ferheng-i Esâfîr*, s. 902-903.

چنان بسیار در آهن شده پنهان که می گفتی

مگر یاجوج و ماجوجند اندر سدّ اسکندر (ق. ۸۳/۴۳)

Öyle çok demirle gizlenmişler ki onları İskender'in seddinin önündeki Ye'cûc ve Me'cûc olduklarını sanırdın.

چو عفریت ملک سلیمان گزیده چو یاجوج سدّ سکندر گرفته (ق. ۳۰/۸۴)

İfrit gibi Suleymân'ın mülkünü seçmiş; Ye'cûc gibi İskender'in seddini kaplamış.

3.3.1.13. Zenci: (Zengî)

Afrika ırkından veya karaderili demek olan zengî, Dîvân'da siyah renkli oluşları sebebiyle bir beyitte geceye teşbih edilmiş, diğer beyitte ise Rumluyla beraber azâmet ve hezîmetlerinden bahsedilmiştir.³⁶⁸

چون شبِ زنگی لقا از زلف خوش بر بسته شد

روزِ رومی چهره را چهره گشاده تر شود (ق. ۵/۳۲)

Zenci suratlı gecenin yüzü, zülüfle kapanınca, Rum yüzünün gündüzü, daha aydınlık olur.

3.4. ÜLKELER ve ŞEHİRLER

3.4.1. Genel Olarak Ülke ve Şehir

Ömrünün büyük kısmını saray ve çevresinde geçiren Seyyid Hasan'ın şiirinde doğal olarak devlet kelimesi sıklıkla kullanılmıştır. Yaşadığı dönemde revâçta olan bazı ülke ve şehir adları yanında tarihî bazı ülke ve şehirler de söz konusu edilmiştir.

Şair, *Devletşâh*'ın azminden ötürü memleketin istikrara kavuştuğunu, fitnenin de onun adaletinin rüzgârından nasibini aldığını belirtiyor:

مملکت ثابت ز عزم چرخ پیمای تو گشت

فتنه‌ای خفته از نسیم عدل بیدار تو باد (ت. ۴/۷/۱۵)

³⁶⁸ Örnek için bk. *Tez*, s. 19, (K. 62/3).

Memleket, senin feleği dolaşan azminden dolayı istikrar buldu. Bir fitne, senin uyanık adaletinin esintisiyle uykuya dalsın.

ما را به نعم کردن کس خود چه نیاز است

در دولتِ رادی که چو تو محتشمی نیست (غ. ۶/۱۶)

Birinin bize nimet vermesine ne ihtiyacımız olabilir. Bu cömert devlette, senin gibi muhteşem biri yoktur.

3.4.1.1. Ülkeler

3.4.1.1.1. Ğûr

“Herât’ın doğu ve güneydoğusunda bulunan Orta Afganistan’ın dağlık bölgesiyle Gürcistan’ın (Garşistan) güneyi, Cûzcan, Ferahrûd, Herîrûd ve Murgâb nehirlerinin yöresindeki topraklara Ğûr denilirdi. Miladi X ve XI. yüzyıllarda bu bölgelerde hüküm süren devlet, Gurlular olarak bilinir.”³⁶⁹

Aşağıdaki beyitlerde Gazne Sultanı *Behrâmşâh*’ın, Ğûr ülkesine sefere çıkışından dolayı Ğûrlu yöneticilerden, halklarına, dağlarından denizlerine kadar her şeyin Gazne sultanına ve ordusuna düşman kesildikleri ve kendilerinin de tüm güçleriyle Behrâmşâh’a ve ordusuna karşı koydukları, etkileyici bir üslupla anlatılmaktadır:

سپاهِ غور هم گر راست خواهی با همه کژی

چو آتش نیزه زن بودند و همچون برق جوشن در

روان کردند سوی غور و گویی خصم ایشان شد

خدای و خلق و کوه و دشت و خار و سنگ و بحر و بر

Ğûr ordusu da doğrusunu istersen bütün kötülükleriyle ateş gibi ve kalkan delen yıldırım gibi mızrak fırlatıyorlardı.

*Ğûr’a doğru yola çıktılar ve âdeta Ğûr’un yöneticisi, halkı, dağı, ovası, dikeni, taşı, denizi, toprağı onlara düşman kesildi.*³⁷⁰

³⁶⁹ İqtidar Husain Siddiqui, “Ğûrlular”, *TDVİA*, XIV/207-211.

³⁷⁰ *Dîvân*, s. 89, (K. 43/81, 85).

3.4.1.1.2. Hâbeş

Doğu Afrika’da yer alan ülke, bugünkü Etiyopya’dır. Siyah ırktan olan Hâbeşliler, Fars edebiyatında leşker-i Hâbeş terkiibiyle, gecenin karanlığına kinaye edilmiştir.

Hâbeş kelimesi, Dîvân’da *Emîr Faḥre’d-dîn*’in methiyesinde geçmektedir:

طوقِ تاریکی شد از رای سکندر روشنم

چون شد از خاکِ حَبَش آبِ حیاتش آشکار (ق. ۲۹/۴۴)

Hâbeş toprağından âb-i ḥayât belirince, karanlık kubbe İskender’in görüşüyle benim için aydınlandı.

3.4.1.1.3. Irak

Şairin yaşadığı dönemde önemli bir yer olan Irak’ın, onun hayatının bazı dönemlerinde etkili olduğu bilinmektedir. Hac yolculuğuna çıktığında bir süre Irak’ta kalmış, oranın yöneticilerinden saygı görmüştür.

Aşağıdaki beyitte Sultan Sencer’in cömertliği methedilmektedir. Beyitten ve şiirden anlaşıldığı kadarıyla Seyyid, bu şiiri Bağdat’ta iken yazmış ve Gazne’ye, *Sultan Behrâmşâh* için göndermiştir:

دُر فشانم اگر شاه ز پستی عراق ابرِ کردار به بالای خراسان آرد (ق. ۲۷/۲۰)

Eğer şâh bana inciler saçarsa, yaratıcının bulutu beni, Irak’ın çukurlarından Horasan semâlarına getirir.

Irak Selçukluları sultanı *Muḥammed oğlu Mes’ûd*’un vefatı üzerine Seyyid’in kaleme aldığı mersiye, sultanın seferlerine atıfta bulunmaktadır:

شاهها مگر به عرصه میدان شتافتی یا از برای انس به بُستان شتافتی
یا چون نظام دادی ملک عراق را بهرِ قرار ملک خراسان شتافتی

Ey şâh! Meydanın arsasına mı yürüdün; yoksa alışmak için bostana mı yürüdün?

*Ya da Irak ülkesine bir düzen verince, istikrarı için Horasan’a mı yürüdün?*³⁷¹

³⁷¹ *Dîvân*, s. 212, (T. 4/2/1, 2).

3.4.1.1.4. Hindistan

Şairin yaşadığı dönem, hem Hint padişahlarının Türk ülkelerine hem de Türk sultanlarının Hindistan üzerine art arda seferler yaptığı bir dönemdir. Şair de genellikle bu durumu sultanı methetmek amacıyla bir vesile olarak kullanmıştır.³⁷²

Aşağıdaki beyitte de *Sultan Behrâmşâh*'ın Hindistan seferi üzerine, şairin bu durumdan memnun kaldığını ve şükrettiğini söyleyerek teşhis sanatı yapmaktadır:

می بنازد باز گویی خطہ ہندوستان

شکر حق گوید ہمی بسیار و ہستش جای آن (ق. ۱/۶۳)

Hindistan ülkesi yine cilveleniyor; sanki Tanrı'ya çokça şükrediyor ve de yeridir.

Şu beyit de *Sultan Behrâmşâh*'ın Hindistan şâhı Seyfe'd-dîn-i Sûrî'yi mağlup etmesi üzerine, Seyyid Hasan'ın yazdığı kasideden alınmış olup, ordusunun sayılamayacak kadar çok olduğu dile getirilmiştir:

بہ گردِ شاہ فوجافوج لشکر ہای ہندوستان

کہ گویی ذرہ بر خورشید پیوستند از خاور (ق. ۷۹/۴۳)

Padişahın etrafında bölük bölük Hindistan orduları, sanırsın zerreler gibi, doğu tarafından güneşe katıldılar.

تبارک اللہ آن ساعتِ خجستہ چہ بود

کہ بازگشت مظفر ز غزو ہندوستان (ق. ۷/۷۲)

Allah mübarek etsin! O Hindistan savaşından zaferle döndüğü mübarek an neydi öyle?

3.4.1.1.5. Ken'ân

Vâdedilmiş ülke, cennet, Hz. Ya'kûb'un ülkesi anlamlarına gelen ve Ken'ân ülkesi veya Ken'ân diyarı, Şeria (Ürdün) Nehri'nin batısındaki Antik Filistin topraklarına İbranice metinlerde verilen isimdir. Bu bölge günümüzdeki İsrail, Filistin ve Lübnan toprakları ile Ürdün, Mısır ve Suriye'nin kıyı kesimlerini

³⁷² Diğer örnek için bk. *Tez*, s. 318, (K. 26/15).

kapsamaktadır. Antik Çağ'da bu bölgede yaşadığı bilinen ilk halk ise aynı zamanda bu bölgeye ismini de vermiş olan Antik Ken'ânlılardır. İsrailoğulları Ken'ân ülkesini yaklaşık olarak MÖ 1500 ile 1000 yılları arasında ele geçirmiş ve orayı kendilerine yurt edinmişlerdir. Ken'ân halkının dili Ken'ânca, Batı Sami dilleri ailesine çok yakın bir dildir. Ken'ân halkından, Eski Ahit ve Tanah'ta, Mezopotamya ve Antik Mısır metinlerinde bahsedilmektedir. Günümüz Suriye'sine tekâbül eden topraklarda yaşamış Antik Ugarit halkı kendilerini Ken'ânlı olarak kabul etmemekle birlikte, günümüz arkeolojik kalıntıları, bu kavmin Ken'ânlı olduklarını ispat etmektedir.³⁷³

Dîvân'da, Hz. Yûsuf'un yaşadığı topraklar olan Ken'ân ili, bu sebeple Hz. Yûsuf'la ilgili olarak zikredilmektedir:

همیشه تا برود ذکر آنکه یوسف را چنان بزرگ دعا های پیر کنعان کرد (ق. ۲۰/۲۲)

Yûsuf'u o kadar yüceltenin Ken'ânlı ihtiyarın (Ya'kûb) duaları olduğunun zikri hep geçiyor.

Şair, Sultan Maḥmûd b. Muḥammed'in tahta çıkışını Hz. Yûsuf'un tahta çıkışına benzetmiştir:

رفت بر تخت گل زندانی همچو یوسف ز چه کنعانی (ق. ۱۰/۹۴)

Zindan gülü tahta çıktı, Ken'ân kuyusundan Yûsuf gibi biri.

در غریبی به همه حال بیابد ملکی که رخس معجزه یوسف کنعان دارد (ت. ۴/۱/۹)

Yüzünde Ken'ân'ın Yûsuf'unun mucizesi olduğu için her durumda gurbette bir mülk bulur.

3.4.1.1.6. Mısır

Kuzey Afrika'nın en eski medeniyetlerinden biri olan Mısır, eskiden beri büyük imparatorlukların ilgisini çekmiş ve bunlar arasında el değiştirmiştir. Tarihteki önemli medeniyet beşiklerinden bir tanesidir. Hz. Yûsuf ve Mûsâ kıssalarının geçtiği ülke olarak Kur'ân-ı Kerim'de de yer alır. Özellikle Mûsâ peygamber ve Fir'avn olayından dolayı edebiyatta söz konusu edilir. Bunun yanında Mısır'a hayat veren Nil nehri ve tarihteki meşhur kralları nedeniyle çeşitli vesilelerle şiirde yer alır:

³⁷³ Tuğba, Tekin, "M.Ö. 5000- M.S. 1967 "Arası Dönemde Kudüs'ün El Değiştirmesi", *Akademik Bakış Dergisi*, Celalabat, Kırgızistan, Mart-Nisan 2017.

گفتم که به عینه مگر مصر گذشت خود موکب بغداد کنون می آید (ر. ۲/۸۲)

Dedim ki sanki gözümün önünden Mısır geçti. Bağdat'ın muhafız birliği şimdi kendisi geliyor.

3.4.1.1.7. Roma: (Rûm)

Şair methettiği Türk sultanlarını yaşadığı dönemde büyük bir devlet olan Rûm imparatorluğu ile mukayese etmiş; bu imparatorluğun ordusunun büyüklüğü, topraklarının genişliği ve kayserlerinin ihtişamı gibi unsurları kendi sultanlarını övmeye bir araç olarak kullanmıştır.

Örneğin aşağıdaki beyitte Selçuklu Sultanı *Suleymân Şâh* mübalağalı bir şekilde methedilmektedir:

ای بر ایوانت شده کیوان هندو پاسبان

شاه رومی بر دربارت به درباری نشست (ق. ۱۵/۴)

Ey sultan! Hintli gökyüzü, eyvânına muhafız olmuş; Rûm kralı sarayında kapıcılığa başlamış.

بر طارمِ فلک چو شه زنگ شد کمین

در خاک تیره شد ملکِ روم را مکان (ق. ۴/۶۷)

Habeş sultanı feleğin kubbesinde pusuya yatınca, Rûm mülkünün mekânı kara toprağa gömülür.

3.4.1.1.8. Türkistan

Orta Asya, genel olarak Türklerin ana yurdu olan Türkistan, Dîvân'da sadece coğrafi bölge olarak, memduhun yani Gazne Sultanı *Behrâmşâh*'ın yüceltilmesi amacıyla kullanıldığı bir yer olarak ele alınmıştır.³⁷⁴

موافقِ بندگانِ او که غبطت می برد ز ایشان

به ترکستان و روم امروز هم خاقان و هم قیصر (ق. ۷۶/۴۳)

³⁷⁴ Diğer örnek için bk. *Tez*, s. 318, (K. 26/15).

Onun sana gıpta eden makbul hizmetkârları, bugün Türkistan'da hakan, Rûm'da kayserdirler.

3.4.1.2. Şehirler

3.4.1.2.1. 'Aden

Bugünkü Yemen'in başkenti olan 'Aden, kuruluşu çok eski yıllara dayanan bir liman kentidir. Burada çıkarılan ve 'Aden incisi şeklinde meşhur olan inci sebebiyle Dîvân'da yer almıştır.

Bir beyitte şair sözünü 'Aden incisine teşbih ederken, başka bir beyitte şâhın lütfunu, ona benzetir. Diğer bir beyitte de suyun değeri 'Aden incisine teşbih edilmektedir:

عور بی مایه‌اند از آن نخرند این حدیث چو لؤلؤ عَدَنم (ق. ۲۵/۵۹)

Tek gözlü soysuzdurlar; bu yüzden satın almazlar. Bu sözüm 'Aden incisi gibidir.

Şair, dönemin hazinedarlarından *Hasan b. Aḥmed*'in kalemını oka benzeterek hükmünün şiddetini belirtmekte, buna karşılık lütfunu da 'Aden incisine benzeterek samimî olduğunu anlatmaktadır:

کلک او تیزتر از تیرِ فلک لطفِ او پاک‌تر از دُرِّ عَدَن (ق. ۱۴/۷۵)

Onun kalemi, feleğin okundan daha sivridir; onun lütfü, 'Aden incisinden daha saftır.

پارهٔ گوشت چو جان دادش ماهِ چگل است

قطرهٔ آب چو پروردش دُرِّ عَدَن است (ق. ۲۶/۱۲)

O, bir parça ete can verince güzel yüzlü olur. Bir damla suyu besleyince 'Aden incisi olur.

3.4.1.2.2. Bağdat

Eskiden beri çok önemli bir kültür ve medeniyet kaynağı olan Bağdat, Abbâsî devletinin ve bugünkü Irak'ın başkentidir. Birçok Türk ve İslam devleti için büyük bir öneme sahip bir şehirdir. Eskiden bir ilim ve irfan merkeziydi. İlim tahsil etmek

isteyenlerin mutlaka uğraması gereken bir şehirdi. Şairin yaşadığı dönemde de Türk devletlerinin kimi zaman fethettiği, kimi zaman ise iyi ilişkiler kurduğu bir şehirdi.

Seyyid de hacca giderken Bağdat'a uğramış ve Bağdat'ın yöneticisi *Emîr Faḥre'd-dîn*'den iltifat görmüştür:

روزِ آدینه که از بغداد پی بیرون نهاد ابرِ گوهر کرد بر فرقِ غلامانش نثار
شحنهٔ بغداد می بایست بودش تا ابد در ازل زان خلعتِ عباس دادش کردگار

Cuma günü Bağdat'tan çıkarken onun kullarının başına bulut cevher serpti.

*Bağdat'ın koruyucusu sonsuza kadar yaşmalıdır. Ondan dolayı Tanrı, ezelde ona 'Abbâs'ın hilatini verdi.*³⁷⁵

3.4.1.2.3. Filistin

Güneydoğu Akdeniz'de bir bölgenin adıdır. Tarihte bir çok imparatorluğun fethine sanhe olan Filistin, Dîvân'da da sultanın fethi sebebiyle kullanılmıştır. Beytin kim adına sönlendiği belli olmamakla birlikte, bahsedilen fetihlere bakarak *Behrâmşâh* olabileceğini söylemek mümkündür:

هم از نهروان تا فلسطین گشاده هم از باختر تا به خاور گرفته (ق. ۴۶/۸۴)

Hem Nehrevân'dan Filistin'e fethetmiş, hem batıdan doğuya kadar almış.

3.4.1.2.4. Gazne

Gazne şehri, bugün Afganistan'ın başkenti Kâbil'in 145 km. güneybatısında yer alır. Şairin ömrünün büyük kısmını geçirdiği şehir, aynı zamanda Gazne devletinin başkentiydi. Son olarak Türk komutanı Alp Tegin, burayı Sâ mânîlerin elinden alarak kurulan yeni devletin merkezi yapmıştır. Şair Gazne'deyken hem kendisi hem de şehir birçok bâdire atlatmıştır. Şehir başkent iken bile kısa süreli olarak birkaç defa işgal edilmiştir. Böylelikle Dîvân'da, bu durumları düşündüren beyitler içerisinde yer almıştır.

Aşağıdaki beyitten anlaşıldığı kadarıyla, Gazne işgal altındadır. Bu beytin alındığı kaside ise Behrâmşâh'a ithaf edilmiştir. Bu durumda şairin hakîr bir ifadeyle hitap ettiği kişinin Gûr Sultanı Seyfe'd-dîn-i Sûrî, şâhın da Behrâmşâh olduğunu

³⁷⁵ *Dîvân*, s. 90, 92, (K. 44/3, 32).

söylemek mümkündür:

به غزنین گرچه اندر طشت خون آمد جهان گفتش

فدای شاه خواهی شد چو گاو این یک دو مه ای خر (ق. ۵۷/۴۳)

Ona dedi ki: Dünya Gazne'de kan çanağına dönmüş ise de, bu bir iki ay içerisinde inek gibi, şâha feda olacaksın, ey eşek!

چون ز غزنین کردم آهنگ ره هندوستان

از سپاه روم خیل زنگ می بستد جهان (ق. ۱/۶۲)

Gazne'den Hindistan yoluna çıkmak istediğimde, Rum ordusunun çingiraklarının sesi dünyayı kaplardı.

اگر نه غزنین دریاست چون از او بر خاست

پر از عجایب دریا هزار فتنه جان (ق. ۱۷/۷۰)

Gazne eğer deniz değilse, orada denizin gariplikleriyle dolu binlerce can fitnesi nasıl koptu?

3.4.1.2.5. Horasan

İran'ın doğusunda yer alan ve içerisinde İslam tarihi için kıymet arz eden Nişabur, Merv, Belh ve Herat gibi çok önemli şehirleri barındıran büyük bir bölgenin adıdır. Şair de çeşitli vesilelerle bu bölgeye seyahatlere bulunmuş ve bu bölgeden her defasında olumlu bir şekilde bahsetmiştir:

هر نسیمی که به من بوی خراسان آرد چون دم عیسی در کالبدم جان آرد (ق. ۱/۲۰)

Bana Horasan'ın kokusunu getiren her bir nesim, 'İsâ nefesi gibi, bedenime can verir.

Aşağıdaki beytin kim adına söylendiği şiirinden anlaşılmamakla beraber bahsedilen şehirlere bakarak *Behrâmşâh* için söylendiği tahmin edilebilir:

به غزنین تو موجی زده همچو دریا خراسان ز مدح تو گوهر گرفته (ق. ۳۵/۸۴)

Senin Gazne'ne denizdeki gibi bir dalga vurmuş, senin methinden Horasan'ı mücevher bürümüş.

Aşağıdaki beyitte *Behrâmşâh* ve oğlu *Ḥusrev Şâh*'tan bahsedilmekte, görüldüğü kadarıyla Horasan tarafına yapılan bir seferde *Ḥusrev Şâh* da babasına eşlik etmiştir. Şair de bu durumdan duyduğu sevinci dile getirmektedir:

کنون بگيرد عالم که قُرّةالعينش خليل وار شده نصرتِ خراسان کرد (ق. ۱۹/۲۲)

Şimdi dünyayı alır; çünkü onun gözünün nuru Halîl'e dönmüş de Horasan'a yardım eder.

3.4.1.2.6. Ḥoten

“Bugün Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı Uygur özerk bölgesi sınırları içerisinde yer alan bir şehir olan Ḥoten, klasik Türk ve İran edebiyatlarında Ḥoten veya aynı bölgede bulunan Ḥıtay (Ḥıtâ, Ḥatâ) dolayısıyla misk (muşk) ve âhû kelimeleriyle tamlamalar kurularak sık sık *muşk-i Ḥoten*, *âhû-yı Ḥoten* tabirleri ile anılır. Ḥoten bölgesinde sürüler halinde yaşayan bir tür ceylan (misk âhusu, âhû-yı misk) bulunur ki yılda bir defa göbeğinde biriken donmuş pıhtı halindeki nâfeyi düşürür. Kara renkli bu nâfe, kozmetik sanayiinde de kullanılan miskin ham maddesi olup, ceylanların Ḥoten bölgesinde yetişen lâle ve sümbüller ile beslendikleri için, bu güzel kokuyu meydana getirdiklerine inanılır. Ayrıca *âhû-yı Ḥoten*, güneşten kinayedir.”³⁷⁶

Dîvân'da birkaç yerde, her defasında söz konusu olan meşhur miskiyle anılmaktadır. Behrâmşâh dönemi hazinedarlarından *Aḥmed oğlu Ḥasan* ve onun oğlu *Ḥuseyn*'in methiyesinde şair memduhuna nezaketle hitap ederek onun hakkında iyi dileklerde bulunmaktadır:

ای گلبن جان سبزۂ گردونت چمن باد

خاکِ درِ تو هم نفسِ مشکِ ختن باد (ت. ۱/۴/۱۶)

Ey canın gül demeti! Senin feleğinin yeşili çimen olsun. Kapının toprağı Ḥoten miskine eş değer olsun.

Behrâmşâh'ın veziri *Ebû Ṭâhir*'in vefatı üzerine şair üzüntüsünü şu şekilde dile getirmektedir:

³⁷⁶ Ahmet Taşağıl, “Ḥoten”, *TDVİA*, XVIII/251-253; A. T. Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 46.

در برش برگِ سمن می باید وز خطش مشکِ خُتن می نماید (ت. ۱/۱/۷)

Onun göğsünde semen yaprağı olmalı. Onun yazısında, Hoten miski görünmeli.

3.4.1.2.7. Isfahan

Bugünkü İran'ın dördüncü büyük şehri ve bu adla anılan eyaletin merkezidir. Seyyid hizmetkârı olduğu ve hakkında pek çok şiir kaleme aldığı *Hasan-i Aḥmed*'i methederken meclisinin zenginliğini dile getirmekte, şarabını da Isfahan'ın gül suyuna teşbih etmektedir:

مجلسی چون بهشتِ پر نعمت باده‌ای چون گلابِ اصفهان (م. ۸/۲۹)

Cennet gibi bol nimetli bir meclis, Isfahan'ın gül suyu gibi bir şarap...

3.4.1.2.8. Kâbil

Afganistan'ın başkenti ve en büyük şehridir. Uzun bir tarihî geçmişi olan Kâbil, ticaret yolları üzerinde olması dolayısıyla her zaman ilgi odağı olmuş ve istilalara uğramıştır. Dîvân'da da, şâhın buraya gelmesi sebebiyle anılmıştır. Sultan Behrâmşâh'ın Hindistan seferine katılan Seyyid, muhtemelen Kâbil'e de uğramıştır:

تعالی‌الله چه ساعت بود کآمد شاه در کابل

خدایش حافظ و ناصر سپهرش مخلص و یاور (ق. ۳۳/۴۶)

Yüce Allah'ım! Şâh, ne zaman Kâbil'e geldi. Tanrı koruyucusu ve yardımcısı; felek, yâr ve yardımcısı olsun.

3.4.1.2.9. Kirman

Kirman şehri ya da eyaleti İran'ın güney doğusunda yer alan tarihî ve büyük bir eyalettir. Kirmân'ın meşhur bitkilerinden bir tanesi kimyondur. Siyah ve yeşil renkte olan bu bitki hem ilaç sanayiinde kullanılan hem de yemeklere konan kokulu bir bitkidir. Farsça atasözü ve deyimlerde de geçmektedir. Dîvân'da, Kirman şehri, bu bitkiye atıfla geçmektedir:

خرد نپسندد از طبع من ار هیچ بضاعت زیره زی کرمان فرستد (م. ۹/۱۰)

Akıl benim tabiatımı hiç beğenmezse de kimyonun sermayesini Kirman'dan gönderir.

3.4.1.2.10. Kufe

Irak'ın güneyinde Necef ile Kerbela arasında yer alır. Hz. 'Omer'in emriyle kurulmuştur. Hz. 'Omer' devrinde yapılan fetihlerde büyük rol oynayan şehrin önemi, Hz. Ali döneminde zirveye çıkmıştır. İslam tarihinde önemli bir yeri olan Kufe, Seyyid Hasan'ın Mekke yolundayken uğradığı ve yardımını gördüğü *Emîr Faḥre'd-dîn* için yazdığı kasidede geçmektedir:

تا به کوفه باز مانده بود حالش همچنین

هم عجب بودی اگر یک بار بودی یا دو بار (ق. ۱۰/۴۴)

Kufe'ye kadar bitkin düşmüştü; aynı zamanda bir defa ya da iki defa olması da garipti.

3.4.1.2.11. Lâhor: (Lehâvûr, Lohor)

Pakistan topraklarında yer alan önemli bir şehirdir. Dîvânda Lohor ve Lehâvûr şeklinde de geçen bu belde, Dîvân'dan anlaşıldığı kadarıyla şairin ziyaret etmek isteyip gidemediği bir şehirdir:

عمری مرا هوای لہاور بودہ بود ہمتِ بر آن سعادت مقصور بودہ بود

نی نی چو من بدیع بہ لہاور کجا بود این نکته بر ضمیر مستور بودہ بود

Ömrümde bir kez Lâhor'a gitmeyi istemiştım; gayretim bu mutluluğa kâfi gelmedi.

*Hayır, hayır! Benim gibi eşsiz biri nere, Lâhor nere! Bu mesele, içimde gizli kalmıştı.*³⁷⁷

براندہ ز لہور فالِ سعادت بہ نام خدای و پیامبر گرفتہ (ق. ۶/۸۴)

Tanrı'nın ve peygamberin adıyla açılmış da Lâhor'dan mutluluk falı kovulmuş.

³⁷⁷ *Dîvân*, s. 59, 60, (K. 31/1, 4).

3.4.1.2.12. Medine

Hız. Muhammed'in Mekke'den hicret ettiği ve kabrinin bulunduğu İslamiyetin bu önemli şehri, hacıların ikinci uğrak yeridir. Şair de Hız. Peygamberin hicreti ve kendisinin hac ziyareti sebebiyle bu şehri anmıştır.³⁷⁸

3.4.1.2.13. Mekke

Hız. Muhammed'in ve İslamiyetin doğduğu şehir olan Mekke, Hız. Peygamber'in hicreti vesilesiyle Dîvân'da yer almıştır. Seyyid Hâsan, hac yolculuğu esnasında uğradığı Bağdat'ta *Emîr Fağre'd-dîn*'den yardım görmüş, bu vesileyle onun için Dîvân'ında bir kaside yazmıştır:

من به راهِ مکه آن دیدم ز فخرِ روزگار کز پیمبر دید در راهِ مدینه یارِ غار (ق. ۱/۴۴)

Mağara arkadaşının Medine yolunda Peygamber'den gördüğünü ben, Mekke yolunda, zamanın gurur duyduğundan gördüm.

3.4.1.2.14. Mervîşehcan

Horasan'ın meşhur şehirlerinden biridir. Bir beyitte dile getirilmiştir:

چون شدی تازه و خوش و خرم روی میمون به مروشهجان کن (ق. ۱۰/۷۷)

Taze, hoş ve latif olunca talihli yüzünü Mervîşehcan'a çevir.

3.4.1.2.15. Nehrevan

Irak'ta Bağdat ile Hîlvân şehirleri arasında bir yerdir. İslam tarihinde Hız. 'Alî ile 'Abdullâh b. Vehb er-Râsibî liderliğindeki Hâricîler arasındaki savaş, bu bölgede cereyan etmiştir.

Dîvân'da bir beyitte sultanın fetihleri sebebiyle dile getirilmiştir.³⁷⁹

3.4.1.2.16. Nîşabur

İran'ın kuzey doğusunda yer alan Nîşabur, Horasan eyaletinin en önemli şehirlerindendir. Başta 'Omer Hâyâyâm ve Ferîde'd-dîn 'Atğâr ve Hacı Bektâş-ı

³⁷⁸ Örnekler için bk. *Tez*, s. 172, (K. 3/17), s. 307, (K. 44/1)

³⁷⁹ *Dîvân*, s. 308, (K. 84/46).

Velî'nin olmak üzere, pek çok İslam âlim ve sanatçısının memleketidir. Dîvân'da bir yerde geçmektedir:

هیچ ابری نجهد از طرفِ نیشابور که از این داده به بغداد نه باران آرد (ق. ۱۴/۲۰)

Niṣabur tarafından hiç bulut gelmez ki, bu nasip ile Bağdat'a yağmur getirsin.

3.4.1.2.17. Şam

Hız. 'Omer devrinde Bizans'tan fethedilip İslam yurdu haline gelen Şam, o günden bu yana İslam tarihindeki yerini hep korumuştur. Emevi devletinin merkezidir. Seyyid'in yaşadığı dönemde ise Selçukluların hâkimiyeti altındaydı. Seyyid, hac yolculuğu esnasında Şam'a uğramış ve buradaki beylerden iltifat görmüştür.³⁸⁰

چو از عراق فرستاده‌ایم دُرِّ باقی چرا به من زر فانی ز شام نفرستاد (م. ۷/۹)

Irak'tan kalıcı inci gönderdiği halde neden Şam'dan bana fani altın göndermedi?

3.4.1.2.18. Şuşter

İran'ın batısında yer alan Huzistan eyaletine bağlı bir şehirdir. Dîvân'da bir yerde kumaşı sebebiyle geçmiştir:

آبِ دهانِ کرم گره شد به حیلتی بگشاد بهر لاف که دیبای ششترم (ق. ۲۵/۵۷)

Bir hileyle, kerem ağzının suyu düğümlendi. Şuşter kumaşıyım, demek için ağzımı açtı.

3.4.1.2.19. Tibet

Çin'in Sincan Uyğur bölgesi yakınlarında yer alan Tibet, tıpkı Hoten gibi miskinden dolayı anılmıştır. Bu bölgedeki ceylanların yediği lâle ve sümbüllerin, bu kokuyu meydana getirdikleri söylenmektedir.³⁸¹ Dîvân'da da bu özelliği sebebiyle dile getirilmiştir:

³⁸⁰ Örnek için bk. *Tez*, s. 318, (M. 9/7).

³⁸¹ N. Chang - Kuan Lin, "Tibet", *TDVİA*, XIL/123-125.

کمینہ نفعہای این باشدی چو مشک تبت

کھینہ قطرہای آن گرددی چو درّ یتیم (ق. ۱۲/۶۱)

Değersiz bir esinti Tibet miski gibi olurdu, eski bir damla ise büyük inci tanesine dönüşürdü.

3.5. SOSYAL HAYAT

3.5.1. Saray ve Saray Çevresi

Bir vâiz olmasına karşın Seyyid'in ömrünün önemli bir kısmı saraylarda geçmiştir. Başta, ömrünün büyük bir kısmını geçirdiği Gazne Sultanı Behrâmşâh olmak üzere, Selçuklu Sultanı Sencer ve Hârezm Sultanı Atsız'ın sarayına rahatça girip çıkabiliyordu. Bazen ölen bir sultan ya da devlet büyüğü için devlet erkanının huzurunda bir mersiye okurken; bazen de sultanın tahta çıkış merasiminde kaside irâd ettiğine şahit olunmaktadır. Dîvân'da sarayla ilgili bir yığın unsur kullanılmıştır. Esasen methiye ağırlıklı bir Dîvân olan Seyyid Hâsan-i Ġaznevî Dîvânı'nda, saray ve sultanla ilgili unsurların çokluğu doğal bir durum olarak görülmelidir.

3.5.1.1. Padişah Unvanları

3.5.1.1.1. 'Azîz

Mısır yöneticilerinin ve Fir'avn'ın sarayındaki en yetkili kişinin unvanıdır. Kur'ân-ı Kerim'de, kardeşleri tarafından kuyuya atılan ve orada terkedilen Hz. Yûsuf'u bir kervanın kuyudan çıkararak Mısırlı birine sattığı belirtilmekte daha sonraki iki âyette Yûsuf'u satın alan kişiden adı verilmeksizin 'Azîz unvanı ile söz edilmektedir. Tefsirlerde bu kişinin adı Kıtîr şeklinde geçmektedir.³⁸²

Dîvân'da, Behrâmşâh oğlu *Husrev Şâh*'ın övgüsünde teşbih ilgisiyle, 'Azîz-i Mişr şeklinde kullanılmıştır:

ای چون عزیز مصر حفیظ و علیم ملک

³⁸² Ö. F. Harman, “ 'Azîz-i Mişr”, *TDVİA*, IV/343-344.

بالله که مملکت بتو همواره در خور است (ق. ۳۵/۶)

Ey Mısır'ın azîzi gibi mülkûn koruyucusu ve en bilgesi! Billah ki memleket sana hep lâyıktır.

3.5.1.1.2. Emîr

İlk defa Hz. ‘Omer zamanında *mu‘minîn* lakabının önüne getirilerek *emîru‘l-mu‘minîn* şeklinde kullanılmıştır. Selçuklular ve Gazneliler döneminde sultan, şehzâde, bazı devlet büyükleri ve bazı şairler tarafından, unvan olarak kullanılmıştır.³⁸³

Bağdat emiri *Faḥre‘d-dîn*’e yazılan kasideden alınan aşağıdaki iki beytin birincisinde, emîr hazretlerinin yaptığı bağışlar, Hz. Ebû Bekr’in Allah yolunda yaptığı bağışlara benzetilmiştir. Diğer beyitte ise emîrin adaleti vurgulanarak iyi bahtı için dua ve niyazda bulunmaktadır:

چون امیرالمؤمنین بو بکر در راهِ خدای

همتش در باخت دیناری چهل پنجه هزار (ق. ۱۲/۴۴)

Müminlerin emîri Ebû Bekr gibi, Allah yolunda onun himmeti, kırk elli bin dinar bahşetti.

یا رب این زیبا وزیرِ نیکپی بس مقبل است

هم بدین مقبلِ امیرِ عادل ارزانش دار (ق. ۲۶/۴۴)

Ya Rab! Bu uğurlu ve güzel vezir ne kadar bahtlıdır. Bu bahtlı, adaletli emîri değerli kıl.

3.5.1.1.3. Ġâzî

İslam toplumlarında savaşta başarı kazanan kumandanlara şeref unvanı olarak verilmiştir. Kur’ân-ı Kerim’de bir yerde Âl-i ‘İmrân sûresi, 16. âyette çoğul şeklinde geçmektedir. Hadislerde hem tekil hem de çoğul halinde kullanılmaktadır. Allah yolunda savaşan kimseler için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Dîvân’da sadece Sultan

³⁸³ H. Enverî, *İştilâḥât-i Dîvânî*, s. 19; Emir ile ilgili diğer örnekler için bk. *Tez*, s. 245, (K. 1/2), s. 315, (K. 44/27), s. 199, (T. 6/4/5).

Sencer'in kardeşinin oğlu ve veliahtı olan *Maḥmūd Buġra Ḥân* için kullanılmıştır:

خورشیدِ فتح و نصرت محمود غازی آنک

کز نورِ دین و نصرت شرع پیامبر است (ق. ۱۵/۶)

Fethin ve zaferin güneşi Maḥmūd Ġâzî, dinin nuru ve peygamberin şeriatının zaferidir.

Şair, Sultan *Behrâmşâh*'ın Seyfe'd-dîn-i Sûrî'yi mağlup etmesi üzerine kaleme aldığı kasidede sultanı cesareti ve haşmeti yönüyle Hz. 'Alî'ye, bedeni yönüyle de Rustem'e benzetmektedir:

سپهسالارِ غازی‌شان علی بد پیل شیرِ اوژن

که دادش دولت سلطان تن رستم دلِ حیدر (ق. ۸۰/۴۳)

Ġâzâ şanlı komutan, arslan yenen fil 'Alî idi; çünkü sultanın devleti ona Rustem cüssesi, Ḥaydar yüreği verdi.

3.5.1.1.4. Ḥân-Ḥâkân

Han ve hakan, Türk sultanlarının İslam öncesinden beri kullandıkları unvanlardır. Aslında Türk göçebe devletinin başında *kaġan* bulunur, o da akrabalarını *han* rütbesiyle kendisine bağlı oymakların başına yönetici olarak tayin ederdi. Fakat zamanla han unvanı *imparator*, *şâh*, *sultan* karşılığında hükümdarlar için kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle Cengiz Ḥân'ın *han* unvanını kullanmaya başlamasından sonra daha da yaygınlaşmıştır.³⁸⁴

Seyyid, *Behrâmşâh*'ı methederken, kayserin ve hakanın dahi sultana armağanlar gönderdiğini söyleyerek, sultanın üstünlüğü dile getirilmektedir.³⁸⁵

خاصه گانش را بس هدیه که قیصر سازد

بندگانش را بس تحفه که خاقان آرد (ق. ۱۴/۲۰)

Onun yakınları için, kayser ne çok hediye düzer. Onun kulları için, hakan ne çok armağan getirir.

Şair, *Maḥmūd b. Muḥammed*'in idaresinin dinin ve devletin yüzü olduğu,

³⁸⁴ Aydın Taneri, "Han", *TDVİA*, XV/517-518.

³⁸⁵ Diğer örnek için bk. *Dîvân*, s. 50, (K. 29/16).

cömertliğine de kaleminin şahit olduğunu belirtmektedir:

به فرّ دولتِ خاقانِ جمالِ دولت و دین

که نوکِ خامهٔ او هست ترجمانِ کرم (ق. ۵۸/۱۲)

Hakanın devleti, ihtişam bakımından dinin ve devletin cemâlidir. Onun kaleminin ucu, cömertliğin tercümanıdır.

منتت گاهی در ذمّتِ خاقان بینند خلعتت روزی بر قامتِ قیصر گیرند (ق. ۲۹/۲۸)

Bazen senin minnetini hakanın omuzunda görürler. Senin hilatını bir gün kayserin üzerine giydirecekler.

3.5.1.1.5. Hüsrev

Sözlüklerde *melik*, *padişah*, *kisrâ*, *kayser*, *şevket sahibi her padişah* anlamlarına gelmektedir. Seyyid'in bu kelimeler arasında bir anlam farkı gözetip gözetmediği anlaşılamamaktadır.³⁸⁶

Behrâmşâh için kaleme alınan kasideden seçilen aşağıdaki iki beyitte onun için *hüsrev* lakabı kullanılmakta, dünyanın lideri olarak telakkî edilmektedir:

خسروا طبعم به اقبالِ قبولت زنده شد

آب را آری حیات اندر روانی آمدست (ق. ۱۰/۲۹)

Ey padişah! Tabiatım senin kabul şansın ile dirildi. Suyu hayat verip akıtıyorsun.

خسرو اعظم خداوندِ جهان بهرامِ آنک

رسم او جان بخشی و عالم ستانی آمدست (ق. ۱۰/۱۴)

Âdeti, can bağışlamak ve âlemi fethetmek olan dünyanın lideri, yüce padişah Behrâm'dır.

خداوندِ جهان بهرامشاه آن خسروِ عادل

که با عمرِ خضر داده است حق مُلکِ سلیماناش (ق. ۵۲/۱۶)

³⁸⁶ A. E. Dihhudâ, "Hüsrev", *Luğatnâme*, VII/9777.

Behrâmşâh, o adaletli sultan dünyanın efendisidir; çünkü Hak, Suleymân mülkünü ona Hzir ömrüyle birlikte vermiştir.

3.5.1.1.6. Kayser

“Araplar’ın Roma ve Bizans imparatorları için kullandıkları unvandır. Araplar’ın, İslam’ın doğuşundan asırlarca öncesinden beri kayser unvanını Roma ve daha çok Bizans imparatorları için kullandıkları bilinmektedir. Bu unvan uzun asırlar başta Almanya olmak üzere Avrupa’da da kullanılmıştır.”³⁸⁷ Aşağıdaki beyitte Hârezmşâh Sultanı *Atsız*’ın kahramanlığı methedilirken, tarihteki meşhur bazı şahsiyetlerle karşılaştırılarak onlardan üstün olduğu vurgulanmıştır:

بگشای حصنِ رای و فروبندِ کارِ جم
بربای تاجِ قیصر و بشکنِ سریرِ خان (ق. ۱۵/۶۵)

Rây’ın kalesini fethet, Cem’in tarzını bırak. Kayser’in tacını başından çıkar ve Hân’in tahtını parçala.

3.5.1.1.7. Kistrâ

“Araplar’ın Sâsânî hükümdarları için kullandıkları unvandır. Kistrâ, şair ve edipler arasında da büyük gücü, zenginliği ve görkemli hayatıyla kaysere eş tutulmuş, gerek Câhiliye gerekse İslam şiirinde, her zaman onunla birlikte güç ve servet sembolü sayılmıştır. Çeşitli kaynaklarda Kistrâ’nın tacı, tahtı, hazinesi, kılıcı, zırhı, sarayının halı, mobilya ve eşyası lüks ve ihtişam unsurları olarak tasvir edilmiştir. Sâsânî kistrâları içerisinde en çok meşhur olan Enûşîrvân klasik Arap, Fars ve Türk edebiyatlarına konu olmuştur.”³⁸⁸

Dîvân’da bir beyitte heybeti nedeniyle Kistrâ’nın sarayı Kâbe ile mukayese edilip Kâbe’nin daha üstün olduğu dile getirilirken başka bir beyitte memduhun mürüvvetinin Kistrâ’nın mürüvvetinden daha yüksek olduğu dile getirilmiştir:

اندرین کعبه که از ایوانِ کسری برتر است
آنچنان بادا که هم در دولتِ جاوید شاه (م. ۸/۳۴)

³⁸⁷ Işın Demirkent “Kayser”, *TDVİA*, XXV/94-96.

³⁸⁸ Casim Avcı, “Kistrâ”, *TDVİA*, XXVI/71-72.

Kisrâ'nın eyvânından daha üstün olan bu Kâbe'de, şâh tıpkı devlette ebedî kaldığı gibi kalsın.

Aşağıdaki beyitte *Ebû 'Alî Ḥasan-i Aḥmed*'in bağışlayıcılığının büyüklüğü methedilmekte ve saadetine İran Kisrâ'sından üstün olduğu söylenmektedir:

مؤیدی که به نزدیکِ ابر بخششِ او همه کسیر نماید مروتِ کسری (ق. ۱۴/۹۶)

Bahşîşi buluta yakın bir muzafferdir ki bütün Kisra'nın mürüvveti, onun yanında eksik kalır.

گردون چو تاجِ کسری بر معجزاتِ حسن

از درّ و لعلِ چترِ سکندر برو نشان (ق. ۵/۶۷)

Felek Ḥasan'ın mucizelerine tıpkı Kisrâ'nın tacı gibi, inci ve yakuttan yapılma İskender gölgeliğini ona nişan olarak verdi.

3.5.1.1.8. Melik

“Sözlükte, *sahip ve mâlik olmak* anlamında *milik* kökünden türeyen *melik* kelimesi, hükümdar, kral ve bir şehir veya bölgenin idaresiyle görevli hanedan mensubu yüksek devlet görevlileri için kullanılan bir unvandır. Kelime Araplar arasında İslamiyetten önce kullanılmaya başlanmış olmakla birlikte, Dört Halife, Emevî ve Abbâsîler döneminde pek kullanılmamıştır. Sâ mânîler döneminde yeniden canlanan *melik* unvanı, daha sonra giderek yaygınlaşıp Gazneliler, Karahanlılar, Selçuklular ve Zengîler tarafından, çeşitli kademelerde, yaygın olarak kullanılmıştır.”³⁸⁹

Dîvân'da bazen sultan yerine *melik* unvanının kullanıldığı görülmektedir. *mulûk* şeklinde çoğulu da kullanılmıştır.

Selçuklu Sultanı *Muḥammed oğlu Mes'ûd*'un vefatı üzerine Seyyid, kaleme aldığı mersiye tarzındaki terciibentte, sultanın, zalim meliklerin zulûmlerine fırsat vermeden onları bertaraf ettiğini söyleyerek onu methetmektedir:

دستِ ستم ملوکِ جهان بر گشاده‌اند ناگه مگر بیستنِ ایشان شتافتی (ت. ۳/۲/۴)

Dünyanın melikleri, zulûm ellerini açmışlar. Yoksa hemencecik onları kapatmaya mı koştun.

³⁸⁹ Ahmet Güner, “Melik”, *TDVİA*, XXIX/51-53.

بدخواه تو گفت ای مَلِکِ هفت اقلیم

چون موی شدم کنون نترسم از بیم (ر. ۱/۱۴۰)

Senin kötülüğünü isteyen şöyle dedi: Ey yedi iklimin meliki! Kıl gibi olduğum için, şimdi korkudan korkmuyorum.

Şair, çeşitli ifadelerle devlet başkanlarına hitap ederek feleğin dönüşünün dahi memduhu *Behrâmşâh*'ın kurduğu düzene uyduğunu belirtmektedir:

خدایگانا شاها مظفرا ملکا نظام بین که ز تو دور روزگار گرفت (ق. ۱۰/۱۱)

Ey yüce kişi, ey şâh, ey muzaffer, ey melik! Feleğin dönüşünün, senden aldığı nizâma bak!

3.5.1.1.9. Mîr

Emîr kelimesinin kısaltılmış şeklidir. *Padişah*, *sultan* anlamına geldiği gibi *reis*, *sâlâr* anlamına da gelmektedir. Mîr Dâmâd, Mîr 'Alî-i Herevî gibi bazı isimlerin başına unvan ismi olarak da kullanılmaktadır.

Şair, *Behrâmşâh*'ı yedi göğün sultanı olarak takdim etmekte ve onun vakarından zorlukların kolaylığa dönüştüğünü söylemektedir:

ای که میرِ صفهٔ هفتم سبک دل شد ز رشک

کز وقارِ تو برو چندان گرانی آمدست (ق. ۲۵/۱۰)

Yedinci tabakanın mîrinin sana gıpta etmesinden ötürü gönlü yumuşadı; çünkü senin vakarın sebebiyle ona o kadar ağırlık çöktü ki...

عالمِ عادل مجاهدِ فخرِ دینِ میرِ عراق

سهمِ دولتِ بوالوفا مسعودِ امیرِ کامیار (ق. ۲۷/۴۴)

Adaletli âlim, mücahit, dinin övüncü, Irak emîri, devletin payı Ebu'l-vefâ Mes'ûd, mutlu emîrdir.

ای بر هزار میر و مَلِکِ تاجِ افتخار

وی با دو پشتِ جد و پدرِ شاه و پهلوان (ق. ۲/۶۸)

Ey bin tane emîr ve meliğe övünç tacı olan! Ve ey iki kuşaktan beri padişah

ve pehlivân olan!

3.5.1.1.10. Sultan

Kelime anlamı olarak güç, otorite, yönetici anlamına gelen sultanlık, bir sultanın idaresi altındaki ülke anlamında da kullanılır. İslam dünyasında V/XI. asırdan itibaren kullanılan bir yönetim biçimi, sultan da genellikle müslüman hükümdarlar için kullanılan bir unvandır. Sultan unvanı bugünkü Afganistan ve Doğu İran'da müstakil bir hâkimiyet kuran Gazneli Maḥmûd (388-421/998-1030) için devrin kaynaklarında yaygın biçimde geçmektedir. Bununla birlikte kelimenin İslam dünyasında siyasî bir unvan olarak yayılması, Selçuklular zamanında olmuştur. Kelime Selçuklular'dan sonra kısa sürede İslam dünyasına yayılmış Hârezmşâhlar'ın yanı sıra Eyyûbîler tarafından da benimsenmiştir.³⁹⁰

گر تو به خلافِ دولتِ سلطانی در کُنَجِ عدمِ نِهان شدن نتوانی (ر. ۱/۱۷۶)

Sen sultanın devletine muhâlif isen, yokluk köşesinde gizlenemezsin.

دهان مشکین شود هر گه که گوید بختِ جمشیدش

زبان شیرین شود هر گه که گوید عقلِ سلطاناش (ق. ۱۷/۵۲)

Ağz, onun Cemşîd bahtını söylediği her zaman misk kokar. Dil, onun sultan aklını söylediği her zaman tatlı olur.

من که سلطان سخن گشتم به حق

دولتش بین خواجه من بنده گشت (ت. ۷/۳/۱۰)

Ben haklı olarak söz sultanı oldum ama onun devletine bak ki benim efendim köle olmuş.

3.5.1.1.11. Şâh-Padişah

Şâh, bazı İslam devletlerinde yönetici, hâkim, padişah ve hükümdar anlamında kullanılan bir unvandır.³⁹¹ Padişah ise İslam devletlerinde çok geniş ülkelere sahip hükümdarlara verilen unvandır.³⁹²

³⁹⁰ Osman Gazi Özgüdenli, "Sultan", *TDVİA*, XXXVII/496-497.

³⁹¹ Tufan Gündüz, "Şâh", *TDVİA*, XXXVIII/248-250.

³⁹² Halil İnalcık, "Padişah", *TDVİA*, XXXIV/140-143.

Dîvân'da şâh, padişah ve sultan unvanlarının anlamları arasında belirgin bir fark yoktur. Tıpkı sultanlar gibi padişah da adaletli, halkına karşı müşfik ancak düşmanına karşı haşmetlidirler. Az da olsa şâh veya padişah kavramlarıyla Allah da kastedilmiştir.

Dîvân'da başta Behrâmşâh olmak üzere dönemin hükümdarları, sultan, şâh, padişah unvanlarıyla nitelendirilmiştir. Bu hükümdarlar; cihanın sultanı, adaletli, cesur, halkını koruyup gözeten, yumuşak huylu, ancak düşmanlarına karşı şiddetlidirler.

Seyyid Hasan, Irak Selçukluları sultanı *Muhammed oğlu Mes'ûd*'un vefatı üzerine kaleme aldığı mersiye tarzındaki tercibendin matla beytinde, hem sultanın ölümünden duyduğu üzüntüyü, hem de ortamın matem ve ağıt atmosferini gözler önüne sermiştir:

شاه جهان گذشته و ما همچنين خموش

(ت. ۱/۱/۴) کو صد هزار نعره و کو صد هزار جوش

Cihanın şâhı göçüp gitmiş ve biz öylece suskun. Hani nerede yüz binlerce nara, hani nerede yüz binlerce feryat?

Gazne Sultanı *Sa'îd*'in annesi için yazılan mersiyeden alınan aşağıdaki methiyede şair, sultana hitap etmekte; onu yumuşak huylu ve ahdine sadık bir kişi olarak tarif etmektedir:

ای پادشاه مشفق و سلطان نیک عهد

(ق. ۱۳/۶۶) وی خسرو رحیم دل و شاه مهربان

Ey müşfik padişah ve ahdine sâdık sultan ve ey gönlü affedici padişah ve şefkatli şâh!

Seyyid Hasan, memduhu *Zeyd b. Hasan*'ın garip gurebâya kol kanat gerdiğini, onların sorunlarını padişaha arz etmesini delil olarak ortaya koymaktadır:

بشنو حدیث من که بسی قصه های زار

(ق. ۱۲/۲۵) از عاجزان به بارگه پادشا رسد

Benim sözümü bir dinle; düşkünlerin birçok acı hikâyesi, padişahın sarayına ulaşır.

گرچه شاه و صاحبِ خسرو سپردندم به تو

من به تو هم بهر تو نه از بهر آن را آمدم (غ. ۵/۵۳)

Şâh ve taht sahibi, beni sana gönderdiyseler de, ben sana senin için geldim, onun için değil.

ای بی نظیر ساعدِ بو بکر پر هنر الحق درود خوانِ تو شاهِ جهان شده (ق. ۳/۸۶)

Ey eşsiz, çok hünerli Sâ'id-i Ebû Bekr! Doğrusu cihan şâhı, sana selâm söylemiş.

Şair, Behrâmşâh döneminin hazinedarlarından *Necîbu'l-mulk Hasan oğlu Huseyn*'in methiyesinde, aşağıdaki beyti sultana ithaf etmiş olmalıdır:

ای صدرِ ملک خلعتِ شاهت خجسته باد

بر دامنِ تو دامنِ اقبال بسته باد (ت. ۱/۹/۳)

Ey devletin başı! Şâhlık hilatin mübarek olsun. İkbâlin eteği, senin eteğine bağlı olsun.

از دل معین دولت و دین جان به شاه داد

مزد خدایگان و بزرگان بزرگ باد (ت. ۸/۱/۶)

Dinin ve devletin temiz gönlünden şâha can verdi. Büyüklerin ve padişahların emeği büyük olsun.

3.5.1.1.11. Rây

Rây, Hint padişahlarının unvan ve lakaplarındandır.³⁹³ Seyyid, *Sultan Sencer*'e yazdığı methiyede, onu methederken Türkistan hânından ve Hindistan râyından üstün olduğunu söylemektedir:

خانِ ترکستان ز رای تو ذخیره می نهد

رای هندستان برای تو نفس بر می کشد (ق. ۱۵/۲۶)

Türkistan hânı, senin tedbirinle ganimet topluyor. Hindistan'ın râyı, senin için nefes alıp veriyor.

³⁹³ A. E. Dihhudâ, "Rây", *Luğatnâme*, VIII/11853.

3.5.1.2. Hâkimiyet ve Sultanlık Alâmetleri

Aşağıda maddî ve manevî şeklinde iki kısımda dile getirdiğimiz uygulamalar İslam dünyasında Emevilerle başlayıp asırlar boyunca genişleyerek İslam devletlerinde hatta tüm dünyada son asra kadar devam eden bir gelenek şeklini almıştır. Devlet ve hâkimiyetle ilgili bu uygulamalar ülkeye, bölgeye ve zamana göre birtakım farklılıklar gösterse de genel olarak benzer özellikler taşımaktadır. Bu alâmetler, maddî ve manevî alâmetler şeklinde iki grupta incelenebilir. Sultanların unvan ve lakapları, hutbe okutmak manevî alâmetler içerisinde yer alırken; sikke bastırmak, hilat giydirmek, taht, tac, bayrak, sancak, payitaht, nevbet ve daha birtakım unsurlar maddî alâmetler içerisinde sayılabilir. Bu unsurların birçoğu geçerliliğini günümüzde de devam ettirirken, bir kısmının târihî değeri dışında bir geçerliliği kalmamıştır.

3.5.1.2.1. Dîvân

Arapça, Farsça, Urduca ve Türkçede kullanılan idarî bir terimdir. Kelime bugünkü Arapçada *hükümet dairesi*, *memurluk yeri*, *sekreterlik* anlamlarına gelmektedir. Hz. ‘Omer’le birlikte tüm İslam dünyasında yaygınlaşmaya başlamıştır.³⁹⁴ Gazneliler dönemindeki dîvân anlayışıyla ilgili olarak çalışmamızın “Gazneliler Dönemi Sosyal Durum” başlığı altında genel bilgiler verilmiştir. Burada Dîvân’da nasıl kullanıldığı üzerinde, şiirden hareketle birkaç cümleyle yetinilmiştir.

Şair, Behrâmşâh’ın dîvânını methederken Utarit yıldızını delil olarak getirmektedir:

صدرِ دیوانِ دوم تیرست تا یابد مُعین

با خجسته کلکِ تو در هم زبانی آمدست (ق. ۲۰/۲۰)

İkinci dîvânın başkanı Utarit’dir. Belirlenince senin mübarek kalemin ile gönüldaş olmuştur.

3.5.1.2.2. Hutbe

İslam devletlerinde uzun asırlar, tahta çıkan sultanın adına hutbe okunması, sultanlık alâmetlerinin başında gelmekteydi. Bu hutbe onların bağımsızlık

³⁹⁴ Abdülaziz, ed-Dûrî, “Dîvân”, *TDVİA*, IX/386, 387.

simgelerinden biriydi. Ülkenin dört bir tarafında okunan hutbeler sayesinde insanlar yeni sultanın kim olduğunu öğrenmiş oluyorlardı. Dîvân'daki hutbe kavramı da, bir ibadet unsuru olarak değil, özellikle methedilen sultanın adına okunması yönüyle ele alınmıştır.

Aşağıdaki beyitte *Maḥmûd Buğra Ḥân*'ın adına hutbe okunmasının sevinci, melekler yedi göğü minberin ayağına getirirler, şeklinde dile getirilmektedir:

ملاء اعلا چون خطبه به نامت شنوند

هفت گردون را در پایه منبر گیرند (ق. ۲۷/۲۹)

Yüce âlemlerdeki melekler, senin adına hutbe okuduğunu duyunca, yedi göğü minberin ayağına getirirler.

Aşağıdaki beyitte, *Behrâmşâh*'ın idaresinden duyulan mutluluk dile getirilmiştir:

به خطبه‌ای که ز القاب تست نازنده

به خطبه‌ای که ز انصاف تست آبادان (ق. ۴۰/۷۲)

Senin lakapların ile onurlanmış hutbeye, senin insafından âbâd olmuş bir hutbeye yemin olsun!

روزی که دهر خطبه کند جز به نام تو بادا شکسته منبر مردی و مردمی (ق. ۲۳/۹۳)

Bir gün felek, senin adından başkasına hutbe okursa, erliğin de insanlığın da minberi kırılsın.

3.5.1.2.3. Sultanların Lakapları

Gazneliler devleti hükümdarları, örnek aldıkları Sâmânîler, Abbâsîler devletine benzer lakaplar almışlar; bu lakaplar çoğu zaman bağlı oldukları veya saygı gösterdikleri devletin hükümdarı tarafından kendilerine verilirken bazen de kendileri tarafından şehzâde veya devletin ileri gelenlerine verilirdi. Örneğin Gazne devletinin kurucusu Sebuk Tegin *mu'înu'd-devle* ve *nâşîru'd-devle* lakaplarını kullanırken Sultan Maḥmûd, *yemînu'd-devle* ve *emînu'l-mille*, Abbâsî halifesi el-Ḳâdir Billâh tarafından, *velî-i emîru'l-mu'minîn*, *nizâme'd-dîn*, *kehfû'l-İslâm* ve *'l-muslimîn*; Sultan Maḥmûd'dan sonra gelenler *şihâbe'd-dîn* ve *'d-devle*, *ḳutbu'l-mille*, *bahâu'd-devle*, *ḳivâmu'd-devle*, *zaḥîru'd-devle*, *'alâu'd-devle*, *sulṭânu'd-devle*, *yemînu'd-*

devle gibi birçok lakaplar almışlardır. Bu lakapları sadece sultanlar değil onların oğulları ve kardeşleri de kullanmışlardır:

دولتش بادا همره که چو تاج الدوله ناگهانیش به سوی سفر آهنگ افتاد (ت. ۷/۲/۹)

Talihi ona yoldaş olsun. Çünkü Tâcu'd-devle'nin aniden sefere çıkması gerekti.

عشق ما را تا ابد باقی ذکر سایه شمس المعالی می کند (ت. ۷/۲/۱۰)

Aşkımız ebediyete kadar bâkî kalacak ve devamlı Şemsu'l-me'âlî'nin gölgesini zikredecektir.

از تو چون دولت نجیب الملک چرخ کهنه ز سر جوان گشته (ت. ۷/۲/۱۲)

Köhne felek seninle Necîbu'l-mulk'ün devleti gibi yeniden gençleşmiş.

فرخنده جمالت که گل دولت و دین است

باغ نظر منتخب الملک حسن باد (ت. ۴/۴/۱۶)

Devlet ve dinin gülü olan mübarek yüzün, Muntehâbu'l-mulk Hâsan'ın nazar bağı olsun.

آن فرق کیست فرق خداوند تاج و گاه

سلطان یمین الدوله بهرامشاه شاه (ت. ۸/۶/۱۴)

O üstünlük kime ait? Tahtın ve tacın şâhı, Sultan Yemînu'd-devle şâh, Behrâmşâh'a aittir.

ابوالمظفر بهرامشاه بن مسعود

که جان صورت ملک است و نور دیده دین (ق. ۵/۸۰)

Ebu'l-muzaffer Behrâmşâh b. Mes'ûd, devletin yüzünün canı ve dinin gözünün nurudur.

3.5.1.2.4. Taç

Taç giymek, sultanlık alâmetlerinin önemli unsurlarından birisidir. Taht kelimesiyle birlikte kullanılması âdeti bir gelenek halini almıştır. Taç, altından yapılması, mücevherlerle süslü olması ve sultanın başında olması hasebiyle çeşitli

ilgilerle şiirlere konu olur. Eskiden idareyi ele alanlara taç giyme töreni yapılırdı. Taçla ilgili bütün ibâre ve tamlamalar, dönüp dolaşıp sultan ve onun sultanlığıyla ilgilidir. Taçla ilgili Dîvân'da geçen bazı kelime grubu ve tamlamalar şu şekildedir: *Tâc u taht, tâc-i yâkût, tâc-i dîn, tâc-i zer, tâc-i melek, tâc-i şâh-i cihan, tâc-i sepîde-dem, tâc-i sipihr, tâc-i hûrşîd, tâc-i nûrânî, tâc-i şâh, tâc-i devlet*. Bu tamlamalardan *tâc-i sepîde-dem, tâc-i şâh, tâc-i yâkût, tâc-i hûrşîd* kinayeli olarak güneş, ay ve gökyüzü gibi unsurlar için kullanılmıştır.

Sultanı methedebilmek için taçla birlikte başta güneş olmak üzere kozmik unsurlardan faydalanılmıştır. Dîvân'daki bir rubaiden alınan aşağıdaki beytin hangi sultan adına söylendiği tespit edilememiştir:

خاکِ قدمت به تاجِ خورشیدِ ارزد یک روزه غمت به عمرِ جاویدِ ارزد (ر. ۱/۵۸)

Senin ayağının toprağı, güneşin tacına değer. Senin bir günlük tasan, ebedî ömre değer.

Aşağıdaki beytin kim adına yazıldığı belli olmamakla birlikte, şiirin tamamına göz atıldığında *Behrâmşâh* için yazıldığı söylenebilir:

جلالِ ترا تاجِ بر سر نهاده جمالِ ترا بخت در بر گرفته (ق. ۲/۸۴)

Taç, senin celâlini başına taç etmiş. Talih, senin cemâlini kaplamış.

Şair, padişahlarda olan tacı lütuf olarak *Sultan Sencer*'den aldıklarını ve o taçların onun hizmetine âmâde olmalarını arzu etmektedir:

هر تاج که دارند شهان گرچه تو دادی

در خدمتِ درگاهِ تو آن تاجِ کمر باد (ق. ۹/۱۴)

Şahların sahip oldukları tacı sen verdin ama o taç, senin sarayının hizmetinde kemer kuşansın.

Şair, sabahın aydınlığının *Behrâmşâh*'ın tacıyla gerçekleştiğini, onun gölgeliğinin de geceyi meydana getirdiğini söyleyerek memduhunu ululamaktadır:

مگر نه چترِ تو شامِ سیاه گردون ساخت

چو فرِّ تاجِ تو صبحِ سپید کار گرفت (ق. ۱۱/۱۱)

Tacının ihtişamı, sabah aydınlığı gibi iş görünce sâyebânın da feleği kara geceye çevirmedi mi?

3.5.1.2.5. Saray: (Bârgâh, Derbâr, Kâh, Kaşr)

Sultanların ve ailelerinin yaşadıkları yer olan saraylar, hem devlet ve halkın işlerinin görüldüğü mekânlar hem de sultanların itibar, makam ve azâmetlerinin birer göstergeleridir. Bayram namazları, resmî tören ve kabul merasimleri, çevgan oyunu için mekân, ordu arzı, köleler ve hizmetçiler için yatakhaneler vb. düşünüldüğünde Gazne sarayları sadece bir bina değil âdetâ çok yönlü bir komplekstir. İslam peygamberi Hz. Muhammed'in ve dört halifenin saray gibi bir düşüncelerinin olmamasına karşın bildiğimiz kadarıyla Mu'âviye'nin Şam'da Kubbetu'l-Hazrâ'yı yaptırmayla başlayan saray geleneği, gittikçe yaygınlaşmış, sonraki tüm İslam devletlerinin vazgeçemedikleri bir gerçeklik olarak tarihteki yerlerini almışlardır.

Dîvân'da; süslü, ihtişamlı, yüksek gibi özelliklerinden dolayı çeşitli benzetmelere konu olmuş, aynı zamanda mecaz olarak da şiirde yer almışlardır.

Şair, *Kıvâmu'l-mulk Ahmed-i 'Omer'in* methiyesinde, gönlünü sevgili için bir saray şeklinde nitelendirmekte ve kapılarını sonuna kadar onun için açmaktadır:

بیار باده که لیبک عشقِ یار زدیم سرای پرده دل سوی آن نگار زدیم (ت. ۱/۱/۲)

Şarap getir; çünkü sevgilinin aşkına "lebbeyk!" dedik. Gönül sarayını, o sevgiliye doğru kurduk.

Saray, sultanın mülkünün ve kudretinin bir göstergesidir. Kötü gözlerden korunmaya layık muhteşemliktedir. Aşağıdaki beyitte *Behrâmşâh*'ın Hindistan şâhı Seyfe'd-dîn-i Sûrî'yi mağlup etmesi üzerine şair tarafından *mülkün sarayı* ve *dinin şevketi* olarak tavsif edilmiştir:

که شد عالی به فرش باز قصر ملک و فرّ دین

ز بهر دفع چشم بد فرو آویخت دو پیکر (ق. ۳۳/۴۳)

Mülkün sarayı ve dinin şevketi, yaygıyla yine muhteşem oldu. Nazardan korumak için iki de heykel asıldı.

Saray, aynı zamanda sultanın yaşadığı yer olarak, dünyalık her türlü isteğin ulaştırıldığı bir mekândır:

بر آنم که امروز چون داد خواهی نهم قصه‌ای در چنین بارگاہی (ق. ۱/۹۸)

Bugün tıpkı bir davacı gibi, böyle bir sarayda bir kıssa anlatmak isterim.

Şair, kendisini saraylara lâayık olarak gören ravinin bu tutmundan hoşlanarak

sarayı kendisine lâıyk bulmaktadır:

خاکی بر من کزین سرای اندیشد بر جای بماند وز جای اندیشد (ر. ۱/۵۳)

Râvî beni böyle bir sarayda düşünür; uygundur ve yerinde düşünür.

Şair Sultan Sencer'in sarayını methederken, kozmik unsurlardan faydalanmakta; güneşin harareti ve bulutun nemli oluşundan yararlanarak hüsnütalil sanatı yapmaktadır:

تا دامن ابر از عرق چشمه خورشید از خجلت بحر کف دربار تو تر باد (ق. ۱۰/۱۴)

Bulutun eteği, güneşin pınarının teri ile senin sarayının zemininin utancından ıslansın.

در سُلکِ بندگان دگر گرچه نیستم

در سُلکِ بارگاهِ تُوام هست آب و جاه (ق. ۱۸/۸۱)

Artık senin kullarının zümresinden olmasam da, sarayının zümresinde itibârım ve makamım var.

3.5.1.2.6. Taht

Hükümdarlığın en önemli simgelerindendir. Taht ve taç, birlikte en sık kullanılan kavramlar arasındadır. Birçok millette görülen ve günümüzde önemi azalmakla birlikte devam eden bir gelenektir. Hz. Peygamber ve Dört Halife'nin tahtı olmamasına rağmen sarayların inşâ edilmesiyle birlikte neredeyse tüm İslam devletlerinde büyük önem arz etmiştir.

Dîvân'da başta *tâc u taht* ve *taht-i Suleymân* olmak üzere *taht-i İskender*, *taht-i cihan-dârî*, *taht-i bâr-gâh*, *şâhib-i taht*, *taht-i sulţânî* ve *taht-i vefâ* gibi farklı terkipler içerisinde kullanılmıştır.

Şair, *Behrâmşâh*'ın tacının ve tahtının kutluluğunu vurgularken, devletin ve mülkünün varlığı ve devamını ayın ışığından daha gerekli bir unsur olarak görmektedir:

ای تخت را خجسته‌تر از تاج‌گاه را وی ملک را فریضه‌تر از نورِ ماه را (غ. ۱/۱)

Ey tahtı, tacgâhından daha kutlu olan ve ey mülkü, ayın ışığından daha zarurî olan!

Behrâmşâh'ın tahtı, felekle eşdeğer tutulurken kendisi de gökyüzünün tacı

olarak düşünölmüştür:

تختِ تو چرخ باد که تاجی سپهر را روی تو لعل باد که پشتی سپاه را (غ. ۴/۱)

Tahtın felek olsun, çünkü göğün tacısın; yüzün yakut olsun, çünkü ordunun hâmisî sensin.

Sevgili, âşığın gönöl sarayındaki tahtına oturmakta, onun sultanı olmaktadır. Böylece âşığın gözü başka hiçbir şeyi görmemektedir:

بر تخت دلم به پادشاهی بنشست پس مردمک چشم مرا بار نداد (ر. ۱/۴۳)

Gönöl tahtında padişahlığa oturdu, sonra da benim gözbebeğime izin vermedi.

Tahtını rüzgârın taşıması, değerinin, itibarının ve saltanatının çok yüksek olması gibi ilgilerle Suleymân peygamberin tahtına özellikle vurgu yapılmıştır.³⁹⁵

Hız. Yûsuf'un kuyudan kurtulup tahta oturması da karşılaştırma unsuru yapılan konulardandır.³⁹⁶

بزرگ همت و قدر و بلند افسر و تخت

خجسته رایت و رای و گزیده نام و نشان (ق. ۴/۷۲)

Büyük himmet ve kıymet, yüce taht ve taç, kutlu bayrak ve hüküm, seçilmiş ad ve san(sın).

به تاجِ تو که از او تافت شعله خورشید

به تختِ تو که ازو خاست رتبتِ کیوان (ق. ۳۹/۷۲)

Güneş'in ışığının parladığı tacına ve Keyvan'ın rütbesinin yükseldiği tahtına (and olsun)!

سرورا ساکن به تخت آباد باش همچنین باقی بمانی شاد باش (غ. ۱/۳۷)

Ey öncü! Tahtında sâkince âbâd ol, öylece bâkî kalırsın. Mutlu ol.

3.5.1.2.7. Yüzük: (Hâtem, Negîn)

Gazne hükümdarları, taşına kendi adlarının yazılmış olduğu yüzükler

³⁹⁵ Örnek için bk., *Tez*, s. 123, "Hz. Suleymân".

³⁹⁶ *ae.*, s. 125, "Hz. Yâ'kûb".

kullanmışlardır. Özellikle hilat unsuru olarak vezirlere verilmiş; böylece onları vekil tayin ederek devlet ve memleket işleri için, kendi fermanlarından sonra vezirin fermanının geçerli olduğunu göstermişlerdir. *Hâtem*, özellikle padişahların taktığı yüzüğe denir. Şiirde sevgilinin dudağına kinaye edildiğine şahit olunur. *Negîn*, yüzüğü daha bir değerli kılan taştır. Böyle olmakla birlikte genel olarak yüzük anlamında da kullanılabilir. *Dîvân*'da bir beyitte hem *negîn* hem de halka (yüzük) kelimesi kullanılmıştır.

Yüzükle ilgili kullanımlar, gerçek ve mecazî kullanımlarıyla birlikte memduhun etrafında dönmektedir. Sultanın yüzüğünün talihli olması, yüzüğünün haşmetinin bir göstergesi olması, sultanın tıpkı yüzüğün taşı gibi, feleğin halkalarından biri olması ve sultanın yüzüğünün hâkimiyeti altında olanların birlik ve dirliği gibi çeşitli imajlarla kullanılmıştır:

دل حلقه و درد تو نگین است زان حلقه و زین نگین چه آید (ت. ۲/۲/۸)

Gönül yüzük ve senin derdin onun taşıdır. O yüzükten ve bu taştan ne çıkar?

Aşağıdaki beyitte şairin yaşadığı dönemin hazinedarlarından *Hasan oğlu Huseyn*'in şefkatli bir yönetici olduğuna vurgu vardır:

ملک در زیر مهر مهر تو شد که ز اقبال خاتمی داری (ت. ۲/۵/۱۱)

Ülke, senin şefkat mührünün egemenliği altına girdi; çünkü senin ikbalden bir hâtemin var.

Hz. Peygamber, Kayser'e mektup yazdığında, bazı sahabiler Rûm krallarının nâmelere mühür vurduğunu söyleyince, Hz. Peygamber de gümüş bir yüzük seçerek onu mühür olarak kullanmıştır. Bu yüzük Hz. Ebû Bekr, 'Omer ve 'Osmân dönemlerinde de kullanılmış ancak daha sonra bir kuyuya düşerek kaybolmuştur.³⁹⁷

Aşağıdaki beyitte sanki bu olaya atıf yapılmakta, sultanın ölen bir yakınının, öteki âleme irtihâli nedeniyle Hz. Peygamberin yüzüğü anılmaktadır:

گر سوده شد نگینی در خاتم جلال تاج سر ملوک جهان یادگار باد (ت. ۲/۵/۶)

Allah celle celâlin son peygamberinin yüzüğü eskimiş olsa da, cihan padişahlarının tacı, yadigâr kalsın.

Şair, *Sultan Behrâmşâh*'ın Seyfe Seyfe'd-dîn-i Sûrî'yi mağlup etmesi üzerine kaleme aldığı kasidede, artık dünyanın huzur bulacağını ve her şeyin daha iyi

³⁹⁷ P. Ehûr, *Kilk-i Hîyâl-engîz*, II/832.

olacağını belirtmektedir:

بیاساید کنون خاتم بیفزاید کنون سکه

بیارآمد کنون دنیا بیاراید کنون منبر (ق. ۲۳/۴۳)

Şimdi yüzük dinlenir, şimdi sikke artar, şimdi dünya sâkinleşir, şimdi minber süslenir.

Şair, *Emîr Seyyid Zâhire 'd-dîn*'i liyâkat ve kâbiliyetleri yönüyle hazineye benzeterek methetmekte, onun kıymetinin her zaman takdir edilerek bilinmesini dilemektedir:

ای ذخر دین و دولت سلطانِ اهلیت در حلقه سپهر محلت نگیه باد (م. ۱/۸)

Ey devletin ve dinin hazinesi, liyâkatli sultan! Felek halkasında yerin, yüzük taşı gibi olsun.

Şair, aşağıdaki beyitte *Behrâmşâh*'ı methederken yüzük örneğini vermekte, yüzüğünün halkası halkı bir şemsiye gibi kuşatmakta, düşmanları ise bu koruyucu halkanın dışında kalmaktadır:

بسان حلقه انگشتریست بر خصمت

همه چنانکه ترا هست جمله زیرِ نگین (ق. ۲۴/۸۰)

Senin yüzüğünün taşının altında olanların hepsi, düşmanın için yüzük halkası gibidir.

بیرون ز حدّ نگین دلم تنگ حلقه شد

کز حلقه چون نگینم بیرون نهاده‌ای (ت. ۵/۸/۳)

Gönül taşımın halkası, haddinden fazla daraldı; çünkü beni yüzük taşı gibi halkadan çıkardın.

3.5.1.2.8. Sikke Bastırmak: (Zer Zeden, Sikke Zeden)

Padişahlar saltanata gelince üzerlerinde resmi, adı veya mührü bulunan paralar bastırırlardı. Bu, onların bağımsız olduklarının bir nişânesiydi. Şair, *Kıvâmu'l-mulk Aḥmed-i 'Omer*'in hazinedarlığından övgüyle bahsetmekte, dolaylı olarak ondan bahşış talep etmektedir:

زد از رخم زر و شادم که خواجه خازن به زیر پایش باری از این زر اندازد (ت. ۶/۲/۲)

Yüzümden altın sikke bastırdı ve hazinedar hazretleri, bu altından, ayağının altına atar diye o kadar mutluyum ki!

Şair, aynı şekilde *Maḥmûd Buğra Hân*'ın dönemini de zenginliği yönüyle methetmektedir:

زر زدن هست همه تاجوران را لیکن نام محمود محمد همه در زر گیرند (ق. ۲۵/۲۹)

Bütün taç sahipleri için altın bastırmak vardır; ancak Muhammed oğlu Maḥmûd'un adını, herkes altınla anar.

3.5.1.2.9. Bayrak-Sancak: ('Alem, Râyet)

Sultanlık alâmetlerinden biridir. Günümüzde olduğu gibi her devletin, üzerinde çeşitli renklerde, işaret ve sembolleri olan bayrakları bulunmaktaydı. *Luğatnâme*'de sancağın, ordunun alâmeti olduğu kaydedilmektedir.³⁹⁸ Ayrıca sultanın âvânesi anlamına geldiği de başta Beyhaḳî olmak üzere bu dönemde ele alınan tarih kitaplarından anlaşılmaktadır. Hükümdara ait devleti temsil eden resmî bayrakların yanında şehzâde, kumandan, yarı bağımsız hükümdarlar da bayrak taşımaktadır. Gaznelilerde hükümdarın sancağının üzerinde siyah renkli bir bayrak vardı. Bu bayrak aynı zamanda, Abbâsî halifeliğinin meşru temsilcisi olduklarının bir işaretidir.³⁹⁹

Şair, memduhu *Behrâmşâh*'a hitap ederek onun devletinin bayrağının güzellerin saçından da ihtişamlı olduğunu söylemektedir:

بهرامشه ای شاه که از رایتِ شب رنگ

در کوکبه چون زلفِ بتان ماه گرفتگی (غ. ۳/۷۰)

Behrâmşâh, ey sultanım! Gece renkli bayrağınla, güzellerin saçları gibi bir kalabalık içerisinde ay (gibi bir güzel) yakaladın.

Şair, *Sultan Sencer*'in fetihlerinin nişanı olan sancağını, gelinlerin yüzlerindeki süslere teşbih etmektedir:

آن رایتِ عالیش که زلفین فتوحست زیب گل رخسارِ عروسان ظفر باد (ق. ۵/۱۴)

³⁹⁸ A. E. Dihhûdâ, "Râyet", *Luğatnâme*, VIII/11810

³⁹⁹ S. Şemîsa, "*Ferheng-i İşârât-i Edebiyyât -i Fârsî*", s. 719; H. Enverî, *İşlâḥât-i Dîvânî*, s. 246.

Fetihlerin iki zülfü olan o yüce bayrağın, zafer gelinlerinin gül yüzlerinin süsü olsun.

Şair, gökyüzünün *Behrâmşâh*'ın meclisine itaat ettiğini, bayrağının da gökyüzünde güzellerin kulağındaki küpe gibi durduğunu söyleyerek sultanını ululamaktadır:

مطیعِ مجلسِ عالیشِ آسمانِ گویی

که ماهِ رایتِ اعلاشِ گوشوار شده است (ق. ۱۴/۸)

Gökyüzü, onun yüce meclisinin itaat edenidir; sanki yüce bayrağının ayı, küpe olmuştur.

Şair *Behrâmşâh*'ı, devletinin timsâli olan bayrağının kökünün sağlamlığı ile, zaferden zafere koştuğunu söyleyerek güzel bir manzara ortaya koymaktadır:

عَلَمِ که هست نهالِ فتوحِ در کفشان

ثباتِ بیخِ شرفِ برگِ و فتحِ بار شده است (ق. ۱۸/۸)

Ellerinde tuttukları fetih sırtlarındaki sancak, hâkimiyet şerefının kökünün ve muzafferiyetinin kalıcılığını süsler.

همایونِ رایتِ اعلا همی رای سفر دارد

ز یکسو همعنانِ فتحِ و ز دیگر سو ظفر دارد (ق. ۱/۲۱)

Yüce, mübarek bayrağın, sefer düşüncesindedir. Bir yandan fethin, diğer yandan da zaferin dizginini tutar.

3.5.1.2.10. Asker-Ordu: (Leşker, Sipâh)

Her devletin bir ordusu vardır. Ordunun güçlü olması günümüzde olduğu gibi geçmişte de ayakta kalmanın en önemli unsurlarından biridir. Methedilecek kişi sultan olunca doğal olarak ordusunun gücü, sefere giderken ortalığı toza dumana katan ihtişamlı görünüşü, cesareti, mübalağalı bir biçimde dile getirilmiştir

Aşağıdaki beyitte şair, Irak selçukluları sultanlarından, *Maḥmûd Buğra Ḥân*'ı ve ordusunu tasvir etmektedir:

بی ساقه و طلیعه بند و گشادِ تو گردی نکرد لشکرِ مردی و مردمی (ق. ۷/۹۳)

Senin tedbirinin gözcü ve öncü birlikleri olmadan, yiğitlik ve mertlik ordun, toz bile kaldırmadı.

Aşağıdaki beyitte, *Behrâmşâh*'ın ordusunun büyüklüğü, bütün haşmetiyle göz önüne serilmektedir:

به رنگِ جزع نمود این رواقِ پیروزه

جهان ز لشکرِ منصور چون غبار گرفت (ق. ۱۲/۱۱)

Bu firuze revak, duman rengine döndü; muzafferin askerinden cihanı toz kapladı.

Şair, Selçuklu Sultanı *Muhammed oğlu Mes'ûd*'un vefatı üzerine söylediği mersiye tarzındaki terciibentte, onun zaferlerine atıfta bulunarak, bu defa feleğin ordusunun kendisini yenilgiye uğrattığını belirtiyor:

دردا که دهر لشکرِ عمرِ تو بر شکست

ای بار ها شکسته به یک حمله لشکری (ت. ۶/۳/۴)

Ey defalarca bir hamleyle bir orduyu yenilgiye uğratan! Ne yazık ki felek, senin ömrünün ordusunu yendi.

Şair, Sultan *Behrâmşâh*'ın ordusunun çokluğunu yıldızlara benzeterek anlatmaktadır:

چو مه پنهان همی افکند چون هر جا نور دیده

سپاهی ساخت هر جایی چو اختر بی حد و بیمر (ق. ۱۸/۴۳)

Gizli ay gibi gördüğü her canlıyı alıp, her yerde yıldızlar gibi sayısız bir ordu yaptı.

پشتِ سپاه و روی سپهر و پناهِ دین

آرامِ تخت و رقعتِ تاج و جلالِ ملک (ق. ۵/۵۳)

Ordunun dayanağı, göğün yüzü ve dinin sığınağı(sin). Tahtın huzuru, tacın nâmesi ve mülkün celâli(sin).

ای ز لشکرکشی چو ماه شده عزمِ تو رهبرِ سپاه شده (ت. ۱/۴/۱۱)

Ey asker sevketmekten ay gibi olan! Senin azmin ordunun rehberi olmuş.

3.5.1.2.11. Hazine: (Genc, Gencîne)

Altın, gümüş, elmas gibi değerli madenlerin bir arada olmasıyla oluşan yığın; bazen de bu gibi değerli varlıkların muhafaza edildiği yerlere *hazine* adı verilmiştir. Güçlü bir hazineye sahip olmak eski devletler için ayakta durabilmeleri için hem zarurî bir ihtiyaç hem de bir ihtişam göstergesiydi. Eskiden bir devlet, fethedilince, ilk iş hazinesine el konulurdu. Üstelik sadece devletler değil kişiler hatta harâmîler de hazine biriktirmenin peşindeydi. Galebe çalınan bir ülkeye verilen en önemli cezalardan biri de, her yıl düzenli olarak vergi vermesiydi. Bu da devletin hazinesinin güçlü olmasını sağlıyordu. Özellikle ordunun ihtiyaçları, yapılacak seferlerdeki harcamalar, maaş ve imâret işleri gibi bir yığın harcama hazineden karşılanmaktaydı. Sultan ve ailesinin de özel hazinesi vardı.⁴⁰⁰

Hazineyi emniyetli bir şekilde saklama endişesi, onun genellikle yıkık, virân yerlerde olması düşüncesini doğurmuş, ayrılık acısından harabeye dönmüş olan şairin gönlüyle irtibatlandırılmıştır:

گنجی تو درین دل خرابم خود گنج وطن خراب خواهد (غ. ۳/۳۱)

Sen, bu perişan gönlümde bir hazinesin; zaten hazine, harâbeye dönmüş vatan ister.

Şair, *Emîr Seyyid Zâhire'd-dîn*'in hazine odasındaki her bir altından daha değerli olduğunu belirterek onun değerinin yanında, hazinenin dahi bir kıymetinin olmadığını ifade etmektedir:

هر زر که در خزانه‌ای کان سازد آفتاب بهر فدای جان عزیزت هزینہ باد (م. ۸/۸)

Bir hazine dairesinde güneşin maden oluşturduğu her altın, senin aziz canına feda edilmek üzere harcansın.

klasik şiirde hazine denince akla gelen ilk unsurlardan biri de *Qârûn*'un hazineleridir. *Mecdu'l-mulk*, *Qivâme'd-dîn Hasan* için söylenen mersiyede şair dertlerinin çokluğunu, *Qârûn*'nun hazinelerinin çokluğu ile kıyas etmiş ve gam hazinesine sahip olduğu için kendisini de *Qârûn*'a benzetmiştir:

دل فرو شد در زمین از سهم تو زانکه بود از گنج غم قارون شده (ت. ۵/۱۰)

Gönül, senin korkundan toprağa gömüldü; çünkü gam hazinesinden dolayı

⁴⁰⁰ H. Enverî, *İştilâhât-i Dîvânî*, s. 94-95.

*Ķârûn haline gelmişti.*⁴⁰¹

Aşağıdaki beyitte şair *Emîr Seyyid Zâhire'd-dîn*'i methederken, onun iyi bir sultan ve iyi bir namının olmasını hazineye benzeterek, devletin hazinesinin olmamasının hiç de önemli olmadığını, onun nâmının devletin hazinesinden daha önemli olduğunu vurgulamıştır:

زر هیچ در خزانه تو نیست ای ملک زر تو نام نیکو عمرت خزینه باد (م. ۹/۸)

Ey melik, hazinende hiç altın yok; şöhretin altının, ömrün de hazinen olsun.

Sultanın eşiğinin toprağı, mücevherdir. Hazinelerden daha değerlidir. Bu yüzden onun toprağını, cevher ve altın hazinesi olarak nitelendirmek gereksizdir:

مخوانش خازن زر و گهر که خاکِ درش

عزیزتر ز زر و قیمتی تر از گهر است (ت. ۵/۴/۲)

Ona altın ve mücevher hazinesi deme; çünkü eşiğinin toprağı altından daha aziz ve mücevherden daha kıymetlidir.

Seyyid Hasan, *Maḥmûd oğlu Sa'îd Melikşâh*'ın tahta çıkış merasiminde ümerânın huzurunda okuduğı methiyesinde, sultanın tahta geçmesinden duyduğu sevinci dile getirmiştir:

دُرّ ناموزون تو بخشی دُرّ موزون خازنت

زر ناموزون نثار دُرّ موزون باد و هست (ت. ۷/۵/۵)

Senin ayarsız incin ayarlı hazinenin sadece bir parçasıdır. Ayarsız altın, ayarlı inciye feda olsun ve öyledir de.

Aşağıdaki beyitte ise farklı olarak hazine ile gam arasında ilişki kurularak, sevgilinin gamı bir hazine gibi düşünülmüştür. Nasıl ki hazine sahibi sevinç içerisinde olur, aynı şekilde sevgilinin gamına sahip olan âşık da mutlu ve bahtiyardır:

غم گنج نهاده‌ای چه خواهی دیگر اشکم چو گشاده‌ای چه خواهم دیگر (ر. ۱/۹۵)

Hazine gamı biriktirmişsin, daha ne istersin. Göz yaşımı açmışsın, daha ne isteyeyim.

⁴⁰¹ Bu beytin birinci mısrasındaki سهم kelimesi شرم şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taṣṣih-i İntikâd-i Dîvân-i Seyyid Ḥasan-i Gaznevî*, s. 300.

3.5.1.3. İdârî ve Askerî Görevler

3.5.1.3.1. At Koşumcusu: (Ġâşiye-keş)

Ġâşiye, sultanların ve diğer devlet erkânının atlarının örtüsüne denir. Ġâşiye-keş ise bu atların koşumuyla görevli kişidir. Sultan ata binince bu örtü Ġâşiye-keş tarafından alınır, attan indiğinde tekrar atın üzerine konurdu.⁴⁰²

Dîvân'da *Sultan Sencer* methedilirken, diğer sultanların onun ancak Ġâşiye-keşi mesâbesinde oldukları söylenmiştir:

خدمتی سوی دربارِ تو خاقان می برد

غاشیه پیشِ سر اسبِ تو قیصر می کشد (ق. ۱۷/۲۶)

Hakan, senin sarayına hizmet götürüyor. Kayser, senin atının koşumunu takıyor.

در پیشِ او که غاشیه کش بود جبرئیل هم انبیا دویده پیاده هم اصفیا (ق. ۴۹/۹۸)

Cebrâîl, onun önünde at koşumcusu olunca; hem enbiyâ hem evliyâ onun koşan piyâdeleri olur.

3.5.1.3.2. Bekçi: ('Ases)

'Ass kelimesinin çoğulu olup gece bekçisi anlamındadır. İşlenmesi şeriatçe caiz olmayan eylemlere bakan zabıta memuruna da ases denilmiştir.⁴⁰³

Dîvân'da bir yerde asesle eş anlamı olan *şahne* kelimesi ile geçmektedir:

از شام تا سحرگه گُردم به گردِ کویت

چون هست شحنة عشقت بیمِ عسس ندارم (غ. ۴/۴۵)

Akşamdan sabaha değin sokağının etrafında dolanıyorum. Aşkının inzibâtı olduğu için, gece bekçisinden korkmam.

3.5.1.3.3. Davulcu: (Maḳre'e-zen)

Eskiden ordu ve saraylarda davulcular bulunurmuş. Bu görevliler sefere

⁴⁰² A. E. Dihhudâ, "Ġâşiye-keş", *Luġatnâme*, II/16550; diğer bir örnek için bk. *Tez*. s. (T. 15//3/5).

⁴⁰³ A. T. Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 61-62.

çıkılacağı zaman veya seferde davullar çalıp orduyu harekete geçirirmiş.

Şair, *Ebû 'Alî Hasan b. Aḥmed*'i methederken kozmik unsurlardan faydalanarak, onun kadrini meleğe, havadaki bulutu ise davulcusuna temsil olarak getirir:

قدر تو ملکوار چو گیرد ره گردون پیش سر او ابر هوا مقررعه زن باد (ت. ۳/۴/۱۶)

Senin kadrin, melek gibi feleğin yolunu tutunca, onun başının önünde havadaki bulut davulcu olsun.

باد بر شه ره او غاشیه کش ابر در موکب او مقررعه زن (ق. ۷/۷۵)

Rüzgâr, onun güzergâhı üzerine atının koşumcusudur. Bulut, onun mâiyetinde davulcudur.

3.5.1.3.4. Hazinedar: (Ḥâzin)

Geçmiş devletlerin hazinelerinin idaresini elinde bulunduran saray görevlisine hazinedar denilmektedir. Eski devletlerdeki en önemli görevlerden bir tanesidir. Devletlerin; halkın, sarayın ve özellikle ordunun ihtiyaçlarının karşılanması için, güçlü bir hazineye ve akıllı bir hazinedâra ihtiyaç vardı. Bu görevliler doğrudan padişaha bağlıydılar ve ona hesap verirdiler. Emirleri altında hazine defterlerini tutan *hazine kâtipleri*, *hazine müşrifânları*, *şâgirdân* ve *hammâllar* vardı. Merkezdeki hazinedarlar, genellikle Türk gulamlar arasından seçilirken taşra teşkilatında, bu uygulamaya dikkat edilmemiştir. Sultanlar bazen de çok güvendikleri nedîmelerinden birini hazinedar olarak seçebiliyordu.⁴⁰⁴

عیار عهد مکن کم خازن سلطان ز نقد نقد خزانه عیار می خواهد (ت. ۶/۳/۲)

Sultanın hazinedarı! Ahdin değerini azaltma. Hazinelerin her birinden değer bekliyor.

سزد که نوبت سلطان عشق هیچ کنیم

چو کوس خازنی خاص شهریار زدیم (ت. ۷/۱/۲)

Padişahın özel hazinedarının davulunu çaldığımız için aşkın sultanının sırasını iptal etmemiz yakışır.

⁴⁰⁴ H. Enverî, *İştilâḥât-i Dîvânî*, s. 95.

3.5.1.3.5. Muhafız: (Derbân, Hâcib, Pâsbân, Şahne)

Derbân; sarayın önünde görevli muhafız, saray muhafızı, kâpûcî, nighbân anlamına gelmektedir.⁴⁰⁵

Aşağıdaki beyit Selçuklu Sultanı *Suleymân Şâh*'a atfedilen methiyeden alınmıştır:

ای بر ایوانت شده کیوان هندو پاسبان

شاه رومی بر دربارت به دربانى نشست (ق. ۱۵/۴)

Ey (sultanım)! Hintli gökyüzü, eyvânına muhafız olmuş; Rûm kralı sarayında kapıcılığa başlamış.

Sözlükte padişah veya yöneticilerin kapıcısı, perdedâr, padişah muhafızı anlamlarına gelen hâcib, vezirden sonraki en önemli saray görevlisidir. Elbette bu görev *hâcib-i buzurg* (baş hâcib) ya da *hâcibu'l-ḥuccâb* (tüm sarayidaresinin başı) içindir. Sarayda başka hâcipler de bulunmaktadır. Baş hâcibin başlıca görevleri; sultan ile halk, sultan ile saray görevlileri arasındaki ilişkileri düzenlemek, haksızlığa uğrayanları sultanın izniyle Dîvân-i Mezâlîm'e çıkarmak, elçileri kabul ederek ihtiyaçlarıyla ilgilenmek ve törenlerde ve toplu kabullerde törenleri düzenlemektir. Genellikle emirler arasından padişah tarafından seçilirlerdi. Az da olsa gulâmlar arasından hâciplik seviyesine çıkanlar olmuştur. Göreve getirilirken özel bir tören düzenlenerek; siyah bir elbise, iki boynuzlu bir külâh ve altından bir kemer içeren bir hilat giydirilirdi. Gazneli Maḥmûd'un en meşhur hâcibi *Emîr 'Alî Ġarîb*'dir. *Ḥâcibu's-şems* ifadesiyle güneş kastedilir. Tıpkı hâcibin, padişah ve sarayın koruyup kollaması gibi, güneş de evrenin hâcibidir.⁴⁰⁶

Aşağıdaki beyitte şair, memduhu *Behrâmşâh*'ın cömertliğini methederek ince bir şekilde himmetini talep etmektedir:

حاجبِ پاداشت را گو هیچ دل از خود میر

جودِ شاهنشاه دارد طاقتِ پاداشتی (غ. ۹/۶۹)

Ödül görevlisine: Kendini üzme! diye söyle. Padişahın cömertliğinin ödül verecek kadar gücü vardır.

⁴⁰⁵ Örnek için bk. *Tez*, s. 300, (K. 4/15).

⁴⁰⁶ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İştîlâḥât-i Nucûmî*, s. 197; H. Enverî, *İştîlâḥât-i Dîvânî*, s. 34-35.

Hârezmşâh Sultanı *Sa'îd* için yazılan kasideden alınan aşağıdaki beyitte, sultanın avanesi ve ordusunun muntazam hali, bir törenin anlatıldığı hissini vermektedir:

بندگان چست چو گلبن به قبا و به کلاه

حاجبان راست چو خامه بدو شاخ و به کمر (ق. ۱۶/۴۵)

Kullar, elbise ve külahlarıyla gül fidesi gibi serpildiler. Muhafızlar, iki boynuz ve kemerleriyle, kalem gibi düzgün.

Pâsbân, şehrin emniyetinden, sükûnet ve düzeninden sorumlu kişi demektir. Mecazen Zühal yıldızı anlamına da gelmektedir:

نقابت صف پنجم به پاسبانی داد که آب و آتش در تیغ او کنند قران (ق. ۱۶/۷۲)

Senin yüzünün örtüsü, beşinci safı bir muhafıza verdi; çünkü su ve ateş, onun kılıcında yakınlaşırlar.

پاسبانان گنج فضلِ منند بر فلک دید های بیداران (م. ۱/۳۱)

Felekte uyanıkların bakışları benim fazilet hazinemın koruyucularıdır.

Şahne, sözlük anlamı olarak *yük*, *azık*, *düşmanlık*, *at sürüsü* anlamlarına gelen Türkçe kökenli bir kelimedir. Günümüzdeki emniyet âmirinin karşılığıdır. Askerî memurlar olup şehirlerin asayişini sağlayıp korumakla yükümlü görevlilerdir. Özellikle meyhane ve işrethaneleri basıp karakola götürür ve cezalarını verirdi. Sultanın özel hizmetkârlarından ve hâcipleri arasından seçilip atanırlardı. Bazen eyaletlere atandıkları da olmuştur.⁴⁰⁷

Şair, *Behrâmşâh*'ın adından faydalanarak kozmik âlemi kullanıp memduhunu methetmektedir:

از حلقه جای شیر سوارِ ستارگان

همنام تو که شحنة چرخ است بر شده است (ق. ۲/۹)

Halkada, arslan burcunun yerine oturan yıldızlar, senin adaşın olan feleğin muhafızı olmuş.

Aynı şekilde aşağıdaki beyitte de şair, *Behrâmşâh*'ı methederken kozmik unsurlardan yararlanmaktadır:

⁴⁰⁷ A. E. Dihhudâ, “Şahne”, *Luğatnâme*, IX/14177; H. Enverî, *İştilâhât-i Dîvânî*, s. 223-224.

شحنه میدان پنجم تا سلحدار تو شد

زخم او بر خصم جای بی گمانی آمدست (ق. ۲۳/۱۰)

Beşinci meydanın bekçisi, senin silahtarın olunca, onun yarası düşmana emin bir yer olmuştur.

3.5.1.3.6. Ulak: (Berîd)

Peyk veya *çapar* da denilen berîd, padişahın mektuplarını taşıyan haberci demektir. Dîvân-i Berîd hakkında “Gazneliler Dönemi Sosyal Durum” bölümünde ayrıntılı bilgi verilmiştir.⁴⁰⁸

برید ساخت ز گوش و طلایه از دیده وزیر کرد ز هوش و وکیل در ز زبان (ق. ۲۶/۷۲)

Kulaktan haberci ve gözden muhafız yaptı. Zekâdan vezir ve dilden saray görevlisi yaptı.

3.5.1.3.7. Vekîl-i Der

Bu ibâredeki *der* kelimesi, *dergâh* veya *derbâr* kelimesinin kısaltması olsa gerektir. *Mutlak vekîl* veya *nâib-i menâb* da denilirmiş. Sarayın ve devlet erkânının yakınlarında ikamet eden, halkın dilek ve şikâyetlerini bu kişilere ileten görevlilere bu ad verilmiştir. Sarayın mutfak ve fırın, ahırlardaki hayvanların harcamaları, maaşların ödenmesi için gerekli görevlilere yapılacak ödemeler ve sultanın özel mülklerinin bakımından sorumludur.⁴⁰⁹

برید ساخت ز گوش و طلایه از دیده وزیر کرد ز هوش و وکیل در ز زبان (ق. ۲۶/۷۲)

Kulaktan haberci ve gözden muhafız yaptı. Zekâdan vezir ve dilden saray görevlisi yaptı.

3.5.1.4. Belge ve Evrak Çeşitleri

3.5.1.4.1. Bârnâme

Mal sahibi tarafından, malını nakliye şirketine teslim ettiğinin belgesidir.

⁴⁰⁸ Tez, s. 7.

⁴⁰⁹ ae., s. 337, (K. 72/26); H. Enverî, *İştilâhât-i Dîvânî*, s. 45, 46.

Malın özellikleri, gönderen kişi, teslim alan kişi, sigortası, malın ağırlığı gibi özellikler yer almaktadır. Bârnâmenin tarihi, gemicilikle paraleldir. Eski Roma’da malı gemilerle taşımak için malın özelliklerinin yazıldığı bir belge hazırlanmış. Zamanla bu belgeler çeşitlenmiştir.⁴¹⁰ Dîvân’da iki yerde geçmektedir:⁴¹¹

کند ز خاکِ حریمِ تو بارنامه نسیم زند به آبِ حِسامِ تو داستان آتش (ق. ۲۲/۵۰)

Seher yeli, hareminin toprağından irsâliye yapar. Ateş ise kılıcının suyuyla destan yazar.

3.5.1.4.2. Fermân

Padişahın mührünü taşıyan yazılı emir demektir. Mutlak ve tartışılmazdır. Ölüm pahasına yerine getirilmelidir. Suleymân peygamberin yağmur, rüzgâr gibi unsurlara emir verebilmesi sebebiyle Dîvân’da, bu peygamberle beraber anılmasına yol açmıştır:

سلیمان وار گر فرمان دهی تو سبک چون کوه بر بندد کمر باد (ق. ۱۹/۱۵)

Sen, Suleymân gibi emir verirsen; rüzgâr, dağ gibi çabucak kemer bağlar.

Aşağıdaki beyitte, *Ebû Naşr Aḥmed* methedilmektedir:

دایره کردارِ عالم بر طریق اتفاق

ملک را سر بر خطِّ فرمانِ او عمدا نهاد (ق. ۱۷/۱۷)

Âlemin inşâ dairesi, ittifakla mülkü, bile bile onun fermân yazısının başına koydu.

گشاده دولت و دین چشم تا رود بر تخت

نهاده جانِ جهان گوش تا دهد فرمان (ق. ۶/۷۲)

Din ve devlet, tahta oturması için gözünü açmış. Cihanın canı da fermân vermesi için kulak kesilmiş.

3.5.1.4.3. Fetihnâme

Pîrûzînâme de denilen fetihnâme, bir yerin veya ülkenin fethedildiğini halka

⁴¹⁰ A. E. Dihhudâ, “Bârnâme”, *Luḡatnâme*, III/4049.

⁴¹¹ Diğer örnek için bk. *Tez*, s. 549, (K. 48/16).

ve diğer ülkelere ilan eden mektuptur. Şair, aşağıdaki beyitte *Sultan Sencer*'in şanını anlatabilmek için İkizler burcu ve Utarit yıldızını delil olarak kullanmaktadır.⁴¹²

راست پنداری عطارد نامۀ فتحت نوشت

زان کمر شمشیرِ زرینش دو پیکر می کشد (ق. ۱۹/۲۶)

Hakikaten Utarit'in, senin fetihnâmeni yazdığını sanırsın. O yüzden kemerindeki altın işlemeli kılıcında iki alâmet taşır.

آفتاب از کلکِ زرین بر رخ سیمین ماه

فتح نامه ساخته نصر من الله ترا (ت. ۳/۵/۱۳)

Güneş, altın kalemle ayın gümüş yüzüne, senin zaferinin Allah'tan olduğuna dâir fetihnâme yapmış.

3.5.1.4.4. Menşûr

Padişah tarafından vezirlik, müşirlik, nâiblik gibi üst düzey görevlerin verildiği ya da bir kimsenin serbest kaldığını ilan eden fermanıdır. Farsçası *guşâdnâmedir*:⁴¹³

ره دو دیدۀ امید تنگ بسته شده است گشادنامۀ پروانگی زبانِ تو باد (ت. ۶/۷/۲)

Umudun iki gözünün yolu, iyice kapanmış. Senin dilin, açılış izinnâmesi olsun.

Seyyid, dostu *Mecdu'l-mulk*, *Kıvâme'd-dîn Hasan* için söylediği mersiyede, onun için yazdıklarının gizli kalmasını istemektedir:

گرچه آن منشورِ من مسطور ماند این سخن در حقِ تو منشور باد (ت. ۴/۵/۱۰)

*O fermanım yazılı olarak kalmış ise de, senin hakkındaki bu söz, fermân hükmünde olsun.*⁴¹⁴

3.5.1.4.5. Nâme

Farsça bir kelime olan nâme; mektup, sevgi ve aşka dair yazı, kitap, mecmua

⁴¹² Fetihnâme ile ilgili diğer örnek için bk. *Tez*, s. 549, (K. 48/16).

⁴¹³ A. T. Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 179.

⁴¹⁴ Bu beytin ikinci mısrasındaki حق kelimesi مدح şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taşhîh-i İntikâd-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî*, s. 302.

gibi anlamlara gelmektedir. Eskiden başlıbaşına bir kitaba ad olabildiği gibi uzun şiirler ve kasideler de nâme adıyla nitelendirilebilirdi. Dîvân'da daha çok padişah fermanı anlamında kullanılmıştır. Bir beyitte de mektup anlamıyla kullanılmıştır:

نی یاد کند یار ز رنج سفرم نی نامه نویسد و نه پرسد خبرم (ر. ۱/۱۲۷)

Sevgili, yolculuğumun çilesini ne anar, ne mektup yazar, ne de halimi sorar.

گر خلعت آمدن نمی فرمایی باری به جواب نامه تشریفم ده (ر. ۲/۱۵۸)

Geldiğim için hilat vermiyorsan, bâri cevabî mektubunla beni şereflendir.

ز جاه ار پایه‌ای باشد بود پای تو بر فرقش

ز بخت ار نامه‌ای باشد بود نام تو عنوانش (ق. ۲۳/۵۲)

Makamın bir ayağı olsa, senin ayağın onun tepesinde olur. Bahtın bir mektubu

olsa, senin adın, onun başlığı olur.

ابوالمظفر بهرامشاه بن مسعود که هست نامش بر نامه ظفر عنوان (ق. ۷۲۵)

Ebu'l-muẓaffer Behrâmşâh b. Mes'ûd ki onun mektubunun adı, zafer mektubunun başlığıdır.

3.5.1.4.6. Tevkî'

İmzalanmış, mühürlenmiş fermân, padişah mührü, imzası gibi anlamlara gelmektedir. Bir resmî yazışma ıstılahı olarak, zaman zaman birbirinden farklı şekillerde de olsa resmî yazıların altındaki sultanın imzası ya da mührü, mektupların sonuna yazılan kısaca tekid cümlesi anlamıyla da kullanılmıştır.⁴¹⁵

Tevkî, Dîvân'da *Hâlid-i Mâlikî* için yazılan şiirde teşbih yoluyla sevgilini saçına benzetilmiştir:

حلقه زلفش بر صفحه عارض گویی

نقش توقیع شهنشه به صلاتِ ثمن است (ق. ۴۵/۱۲)

Saçlarının kıvrımının yüzüne düşmesi, sanırsın şâhlarşâhının bedel bahşışı üzerine düştüğü kayıttır.

⁴¹⁵ H. Enverî, *İstîlâhât-i Dîvânî*, s. 176; A. T. Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 180.

توقیع خداوند جهان نقشِ ظفر باد هر دم که زند مایه صد عمرِ دگر باد (ق. ۱/۱۴)

Cihanın padişahının mektubu, zafer nakışlı olsun. Aldığı her nefes, yüz yeni ömrün mayası olsun.

3.5.1.4.7. Tuğra

Padişah mührüne verilen addır. Özel bir dizaynla yapılan ve padişahların fermânlarına vurulan mühüredir. Dizaynındaki eğrilikler sebebiyle sevgilinin kaşına teşbih edilmiştir.

Aşağıdaki beyitte *Sultan Sencer*'in mührü hilale benzetilerek kazandığı zafer methedilmektedir:

طغرای هلالیش دریغ است به کاغذ آن ابروی پیروزی بر روی قمر باد (ق. ۴/۱۴)

Onun hilal mührünün kâğıda (vurulması) yazıktır. O muzaffer kaş, ayın yüzünde olsun.

3.5.1.4.8. Şâhin Motifi: (Bâz Çetr)

İşlevi hakkında detaylı bilgi edinemediğimiz *bâz çetr*, padişahların gölgeliğinde bulunan şâhin simgesidir. Altından işleyerek yapılmıştır.⁴¹⁶

Aşağıdaki beyitte *Sultan Behrâmşâh*'in devletinin gölgesinde her canlının koruma altında olduğu vurgulanmaktadır:

بسا طوطی که از بیضه تر و تازه برون آید

جهان را همچو باز چتر سلطان زیر پر گیرد (ق. ۱۱/۲۴)

Yumurtadan henüz çıkmış olan birçok papağan, sultanın şemsiyesinin doğanı gibi cihanı, kanatlarının altına alır.

دُرّ تاجش را فلک در عقدِ انجم می نهید

بازِ چترش را ملک در زیرِ شهپر می کشد (ق. ۱۱/۲۶)

Felek, tacının incisini yıldızların düğümüne koyuyor. Melek, şemsiyenin doğanını, şehperin altına çekiyor.

⁴¹⁶ Sîrûs-i Şemîsâ *Ferheng-i İşârât-i Edebiyyât-i Fârsî*, İntişârât-i Mitra, Tahran 1387 ş. s.152.

3.5.1.5. Teşrîfât ve Bazı Tabirler

3.5.1.5.1. Devlet

Bir saray şairi olan Seyyid Hasan-i Ġaznevî'nin Dîvân'ında en çok kullandığı kelimelerden bir tanesi de devlettir. Sultanın devletinin daim olması bu beyitlerdeki ana mesajdır. Esasında şairin rahatlığının devam etmesinin yolu da devletin ayakta kalmasına bağlıdır. Şairi maddî ve manevî yönden besleyen sultanın varlığı devletin varlığına bağlıdır. Sultanın dışında methedilen birçok şahsiyet de devlet büyükleridir. Devlet kavramı, sadece siyasî anlamıyla değil *baht*, *talih* anlamıyla da kullanılmıştır. Kelimenin bu anlamı da memduhun varlığı ve mutluluğuyla irtibatlıdır. Daha buna benzer birçok sebepten dolayı devlet kavramı Dîvân'da önemli bir konuma sahiptir.

Şair, memduhu *Hasan oğlu Huseyn*'in bahtının devlete sığınak olmasını dilemektedir:

دولت خواجه را که باد جوان بخت بُرنای تو پناه باد (ت. ۵/۴/۱۱)

Senin genç bahtın, genç olası vezirin devletine sığınak olsun.

Şair, *Hasan-i Ahmed*'in devletinin daima kuvvetli olmasını arzu ederek makamında mutlu olmasını dilemektedir:

دایم بنای دولت تو استوار باد بر مرکبِ سعادت جاهت سوار باد (ت. ۱/۷/۱۷)

Senin devletin her zaman sapasağlam olsun. Makamın mutluluk binitine binsin.

Aşağıdaki beyitte de *Hâce 'Amîd Ebu Tâhir*'in devletinin ihtişamı güneşle kıyaslanmış, devletin onun hâkimiyeti altında emniyette olduğu belirtilmiştir:

دولت پناه دارد در ظلّ رای او جز دولتش که داشت ز خورشیدِ سایان (ق. ۱۲/۷۳)

Devlet tedbirinin gölgesine sığınır, güneşten gölgesi olan devleti dışında.

3.5.1.5.2. Hediye: (Tuḥfe)

Eskiden bir devlet, başka bir devlete iyi niyetlerini sunarken kıymetli hediyeler gönderirmiş. Devlete bağlı diğer devletler, uç beyleri veya eyalet valileri bağlılıklarını göstermek istediklerinde benzer şekilde sultana hediyeler sunarlarmış. Devletin ileri gelenleri, ne zaman padişahı ziyarete gitmek isterlerse, yanlarında

hediye götürürlermiş.

Aşağıdaki beyitte *Behrâmşâh oğlu Mes'ûd*'un sultan oluşundan duyulan mutluluk dile getirilmiştir:

دولت تازه بهر او هر روز تحفه نو به بارگاه برد (غ. ۹/۲۶)

Yeni devlet, onun için her gün saraya yeni bir armağan götürür.

Âşık, her fırsatta mâşuğuna canını ve gönlünü hediye olarak sunduğunu belirtir:

دل هدیه تو کردم آن را نخواستی جان تحفه می فرستم این را چگونه ای (غ. ۴/۶۵)

Gönlü, sana armağan olarak verdim, istemedin. Armağan olarak "can" gönderiyorum; buna ne diyeceksin?

به هدیه چشم نزد دل رساند چو تحفه دل به سوی جان فرستد (م. ۵/۱۱)

Gözü, hediye olarak gönlün huzuruna ulaştırdı; gönlü, armağan olarak cana gönderdi.

3.5.1.5.3. Hilat

Terim olarak, halifeler ve hükümdarlar tarafından taltif etmek ve şereflelendirmek amacıyla devlet adamlarına ve diğer bazı kişilere giydirilen değerli elbiseyi ifade eder. Memurların görev ve derecelerine göre değişiklikler arz eder. İslamiyetten önce de bazı kültürlerde ve Türklerde uygulandığı bilinmektedir. Abbâsî halifelerinin taltif etmek istedikleri Türk hükümdarlara hilatlar verdiği bilinmektedir. Türk hükümdarlar bu hilatlara büyük önem vermiş, hükümdarlık ve otoriterliğinin göstergelerinden biri olarak kabul etmişlerdir. Hilat vermek, Gazneliler döneminde de çok önem verilen bir saray geleneği haline gelmiştir. Sarayın hilatler için özel bir görevlisi vardı. Hilatler çok defa tek bir parça elbise değil, cübbe, sarık, diğer elbiseler, altın ve gümüş, eğerli at, bayrak, kös gibi değişik hediyelerden oluşmaktadır.⁴¹⁷

خلعت دادیم پار الحق امسال در آرزوی پارم (ق. ۳۷/۵۶)

Geçen yıl hilat verdik, doğrusu bu yıl geçen yılın arzusundayım.

Seyyid, *Ebû Naşr Muḥammed b. 'Abdu'l-mecîd*'in vezâret makamına

⁴¹⁷ Mehmet Şeker, "Hilat", *TDVİA*, XVIII/22-25.

getirilmesinden duyduğu memnuniyeti şu şekilde dile getirmektedir:

خجسته خلعت شاه جهان چو پوشیدی

به طالعی که تولا کند بدو تقویم (ق. ۱۸/۶۱)

Cihan şâhının mübarek hilatını giydiği için, şanslısın demektir; çünkü takvim onunla muhabbet kurar.

حجت میدان و زین و خلعت تاج و کلاه

دولت چتر و کلاه و حجت دیهیم و گاه (م. ۶/۳۴)

Hüccet, şarap kadehi ve koşum(dur). Hilat, taç ve külâh(tır). Devlet, otağ ve külâh(tır). Hüccet. taç ve taht(tır).

3.5.1.5.4. Huzura Kabul: (Bâr Dâden)

Sözlükte izin, ruhsat, meyve vermek, çiçek açmak anlamına gelen *bâr* kelimesi ıstılahî olarak, bir kimsenin padişahın huzuruna girmesine izin vermek, huzura kabul etmek demektir.⁴¹⁸ Padişahların devlet işlerinin nasıl yürüdüğünü görmek için devlet erkânıyla yaptığı dîvân toplantılardaki katılımlar için de kullanılan bir tabirdir. Hâce, ulemâ, vezîr-i â'zâm, dîvân âzâları, askerî erkan gibi görevli kimseler bu izne sahiptirler.

Hâce Nizâmu'l-mulk, *Siyeru'l-Mulûk* adlı eserinin 28. bahsinde bu konuya temas etmiş, saraya ve padişahın huzuruna çıkmak isteyenlerin uyması gerektiği kuralları belirtmiştir. Örneğin bunlardan biri, huzura gelmek isteyenler, eğer önlerindeki perde, perde görevlisi tarafından kaldırılırsa izin çıkmış, kaldırılmazsa izin çıkmamış demektir.⁴¹⁹

Şair, çok iyi bildiği huzura kabul etme merasimini, hem saray geleneği anlamında, hem de mâşukunun huzuruna kabul edilmek şeklinde ve kozmik unsurları da dâhil ederek kullanmıştır:

چو بار دادی خورشیدوار شایستی که ذرهوار میان خانه بودمی و نهام (ت. ۶/۶/۲)

Sen izin verince güneş gibi, zerre misâli, evin içinde olmam yakışırda ama değilim.

⁴¹⁸ M. Mu'în, "Bâr Dâden", *Ferheng-i Fârsî*, I/449.

⁴¹⁹ H. Enverî, *İştîlâhât-i Dîvânî*, s. 23.

Şair, memduhu *Behrâmşâh*'ın büyüklüğüne delil olarak, izin vermesi halinde: Yıldızlar, gökteki en parlak yıldızı onun tahtına hediye vermeye hazırdırlar, diyerek göstermektedir:

هر ساعتی که بار دهی اخترانِ چرخ آرند نورِ دیده زرين نثارِ تخت (ت. ۴/۵/۱۴)

İzin verdiğin an, gökyüzünün yıldızları, altın gözüün nurunu tahta hediye ederler.

تاجی بر سر ز خاکِ پایش بر تختِ وفاش بار دادیم (غ. ۲/۵۰)

Başımızda ayağının toprağından bir taçla, onun vefa tahtına yol verdik.

Aḥmed 'Omer için söylenen şu beyitte şair, belki de kendi nefesine hitap etmekte ve memduhuna hizmet etmesini buyurmaktadır:

خاکِ قدمش چو بار دادت خدمت چو قلم همه به سر کن (ق. ۱۱/۷۶)

Sana, ayağının toprağına hizmet için izin verdiğine göre, kalem gibi bütün gücünle çabala.

3.5.1.5.5. Makam: (Câ, Câ-y-gâh, Mekân)

Makam, mevki, rütbe demektir. İnsanların toplum içinde bulundukları yerdir, olumlu anlamda ayrıcalıklı yer anlamlarına da gelmektedir. *Sultanlık makamı, Maḳâm-ı Maḥmûd, Maḳâm-ı İbrahîm* gibi. *Dîvân*'da genellikle sultanın makamı övülürken, dinî anlayışa uygun olarak makama bel bağlamak ya da ona güvenmenin insanı doğru yoldan uzaklaştıracağı anlayışı vardır:

بر جاه مکن تکیه که آسیب دلی نور از خورشید و رونق از مه ببرد (ر. ۲/۵۲)

Makama yaslanma ki gönlü yaralar; güneşten nuru; aydan da ışığı götürür.

ای شاه روی عالم و اقبال او تویی تا عالم است روی به اقبال و جاه دار (ق. ۸/۳۸)

Ey padişah! Âlemin yüzü ve bahtı sensin. Âlem var olana kadar bahta ve makama yönel.

رادی که باشد از کرم آرایش زمن دولت گرفته در کَنَفِ جاهِ او وطن (ت. ۱/۴/۱۷)

Keremi ile zamanın süsü olan cömerlik makamının gölgesinde, vatan devlet bulmuş.

3.5.1.5.6. Meclis

Sözlükte *oturma yeri, toplanma yeri, bazı konuların oturup konuşulduğu, tartışıldığı mahfil* anlamlarına gelmektedir. Dîvân'da iki anlamda da kullanılmıştır. Birincisi, devlet işlerinin konuşulup karara bağlandığı padişah meclisi; ikincisi de *bezm* ya da *işret* adı verilen eğlence meclisleridir.

Aşağıda iki farklı durum için *Behrâmşâh*'a hitap edilmekte; birincisinde savaş meydanındaki yiğitliği, ikincisinde mecliste şâh olarak önemi vurgulanmıştır:

ای به میدانِ معنی مردی و مردِ معنوی

وی به مجلسِ گوهرِ شاهی و شاهِ گوهری (ق. ۱۰/۹۱)

Ey meydanda yiğitliğin anlamı ve manâ eri olan! Ve ey mecliste padişahlık cevheri ve mücevherin şâhi olan!

در باغِ خدایگان چو سر بر کردی مجلسِ پُر دُرّ کلاهِ پُر زر کردی (ر. ۲/۱۶۳)

Padişahların bağında bulununca, meclisi incilerle, külâhı altınla doldurdun.

در مجلسِ خسرو همایونِ اختر آن طرفگی لاله سرمست نگر (ر. ۱/۹۴)

Yıldızı uğurlu şâhin meclisinde, sarhoş lâlenin şaşırtıcılığına bak!

Behrâmşâh'ın övgüsünde, sevgili aya teşbih edilerek, şâhin meclisine lâyük görülmüştür:

تو دریغی به حسن به هر چه زیرا که مهی

مجلس چون فُلکِ شاه سزای تو بود (غ. ۷/۳۰)

Her şeyin karşısında senin güzelliğine yazık; çünkü sen bir aysın. Şâhin gemisi gibi olan meclis, sana yakıştır.

مجلسِ حضرتِ همایون را خوشتر از بارگاهِ رضوان کن (ق. ۱۱/۷۷)

Hazreti Hümayûnun meclisini, Rıẓvân sarayından daha güzel yap.

3.5.1.5.7. Vezir: (Hâce)

Sözlükte ağa, erbâb, buzurg, devletmendân, sâhib, seyyid, maktû'un-nesl gibi birçok anlamları bulunan *hace* kelimesi, Sâsânîler döneminden başlayarak, vezirlere

hâce dendiği gibi İslami dönemde de vezirler için *hâce* unvanı kullanılmıştır. Vezirlerin büyüğüne *hâce-i buzurg* denilmiştir. Aynı şekilde büyük bilgin, edip ve şairler için de kullanılan saygı ifade eden bir sıfattır. Örneğin: Hâce Naşîre'd-dîn-i Tûsî, Hâce 'Abdu'l-lâh-i Enşârî, Hâce Nizâmu'l-mulk ve Hâce Hâfız-i Şîrâzî bunlardan birkaçıdır. *Dîvân*'da hem vezir hem de devletin ileri gelen bazı memurlarının sıfatı olarak kullanılmıştır.⁴²⁰

کار حق اینک چنین سازد امیری کش بود

چون رشیدالدین وزیرِ کاردان حق گزار (ق. ۲۴/۴۴)

Reşîde'd-dîn gibi, işin bilen bir vezir, Hakk'ın işini şimdi böylece bir emir gibi yerine getirir.

Şair, Kâbe'yi tamir eden dönemin vezirlerinden *Cemâle'd-dîn Muḥammed* ve emrindekileri övmekte ve onlar için niyazda bulunmaktadır:

بگو کای خواجه مقبولِ مقبل غلامانت سزاوارِ امارت (ق. ۲۱/۳)

Dedi ki: Ey kabul makamının makbul veziri! Senin kulların, emirlik makamına layıktır.

Behrâmşâh için kaleme alınan kasideden alınan aşağıdaki beytin hangi vezir için söylendiği anlaşılamamaktadır:

وزیرِ عالم و عادل سفیرِ کامل و مقبل

که بتوان یافت از هر دو نشان و نام پیغمبر (ق. ۷۵/۴۳)

Her ikisinde peygamberin adı ve nişânesi bulunan adaletli ve âlim vezir, bahtlı ve kâmil sefir.

از خرد یک شبی پرسیدم کای وزیرِ جهانستان ملوک

کیست از مقبل که خوش ناید بی از او آب در دهان ملوک

Bir gece akla sordum: Ey padişahların cihan fetheden veziri!

*Bahtı açıkların içinden hoşlanmayan kimdir ki, kendisinin dışında padişahlardan nemalanıyor.*⁴²¹

⁴²⁰ Örnek için bk. *Tez*, s. 337, (K. 72/26).

⁴²¹ *Dîvân*, s. 107, (K. 54/7,8).

3.5.1.5.8. Yer Öpmek: (Hâk-bûs, Zemîn-bûs)

Sultanın, devlet ve din büyüklerinin hizmetinde olanlar, huzura geldikleri zaman yeri öperlermiş, genellikle yedi defa bu hareketi yaparlarmış. Bu hareket onların sultana karşı saygılarını ve alçak gönüllü olduklarını gösterirmiş.

Şu beyitte şair, *Devletşâh*'ın emrine âmâde olduğunu ve ona saygısının sonsuz olduğunu bildirmektedir:

شهریارا هر کجا هستم به فرمان توام

خاک بوس درگهت چون نقش ایوان توام (ت. ۱۵/۴)

Ey padişah! Nerede olursam olayım, senin emrindeyim. Eyvânının nakışı gibi dergâhının toprağını öperim.

Aşağıdaki beyitte şair, *Ebû Naşr Muhammed b. 'Abdu'l-ḥamîd*'in cömertliğini dolaylı olarak övmektedir:

چو مادحی که ببوسد خاکِ درگه او ببرد زرِ درست و نبرد عذرِ سقیم (ق. ۸/۶۱)

Övgücü, onun dergâhının toprağını öpünce hâlis altın alır, çok da ayıplanmaz.

3.5.1.5.9. Yüzü Duvara Dönmek veya Yüzü Yere Koymak: (Rûy der Dîvâr, Rûy ber Zemîn)

Eskiden bazı devletlerde sultanın geçişi esnasında saygı icâbı yüzlerini ya duvara doğru çevirirlermiş ya da yere eğilerek yüzlerini değdirirlermiş. Ancak İran edebiyatında rûy der dîvâr, mecazen perişan ve hayran olmak, kaybolmak, ölmek anlamına da gelmektedir.⁴²²

چو محنت کشتگان اندر تحیر به مانده روی در دیوار بودم (غ. ۳/۴۳)

Mihnet çekenler gibi, hayretler içerisinde yüzüm duvara dönük olarak kala kalmıştım.

هر شب که چو آفتاب بدهی بارم تا روز چو سایه روی در دیوارم (ر. ۲/۱۲۶)

Her gece güneş gibi bana müsaade etsen de, sabaha kadar gölge gibi, yüzüm duvara dönük kalsam.

⁴²² A. E. Dihhudâ, "Rûy der Dîvâr", *Luğatnâme*, IX/12350.

گاهی چو سایه روی نهم بر زمین ملک

گاهی چو ذره رقص کنم در هوای شاه (ق. ۶/۸۲)

Bazen gölge gibi mülkün toprağına yüz sürerim; bazen de şâhın sevdasıyla zerreler gibi raks ederim.

3.6. MESLEKLER

3.6.1. Aktar: ('Attar)

Güzel kokular, kurutulmuş çeşitli bitkiler, çiçekler ve buna benzer ev ilacı gereçleri, baharat çeşitleri satılan dükkan ve bu işi meslek edinen kimseye aktar adı verilir. Çok eski bir meslek olup eskiden meşhur bazı kimselerin 'attâr' şeklinde lakapları vardı, örneğin Ferîde'd-dîn 'Attar-i Madenî, 'Alî-i 'Attâr adıyla bilinen VI/XII. asır muhaddis ve fakihlerinden İbn-i İbrâhîm b. Dâvûd b. Selman-i Dimeşkî gibi.

Behrâmşâh'ın methiyesinde şair, rüzgârın tabiattaki rolünden yola çıkarak, dikkatimizi tabiata çevirmektedir:

باد نقاشی است یا عطار کو هر صبحدم

این توانایش بین کز ناتوانی آمدست (ق. ۴/۱۰)

Rüzgâr bir ressam mıdır yoksa aktar mı? Çünkü onun her sabah bu kudretini gör ki güçsüzlükten doğmuştur.

مشک بر نافه‌ای که خلقم داد کیسه داری کند به عطاران (م. ۲/۳۱)

Nâfede olan misk gibi beni yarattı da aktarlara torbacılık yaptıdır.

Aşağıdaki beyitte, sabâ rüzgârı bağdaki gülleri açtırması ve ortalığa çeşitli çiçek kokularının yayılmasına vesile olmasından hareketle, şair tarafından hem ressam hem de aktar olarak nitelendirilmektedir:

صبا نقاش و عطار است پنداری که پیوسته

چو نقاشی به پایان برد عطاری ز سر گیرد (ق. ۴/۲۴)

Sabâ rüzgârı, nakkaş ve aktardır. Sanırsın ki sürekli bir ressam gibi, işini

tamamlıyor ve aktarılığa başlıyor.

3.6.2. Aynacılık: (Âyine-dârî)

Eskiden aynanın herkeste bulunmaması sebebiyle *âyine-dârî* adlı bir meslek varmış. Bu aynacılar, aynalarıyla mahalle mahalle dolaşır, para karşılığında insanların aynada kendilerini görmelerine vesile olurlarmış. Ayrıca müşterilere ayna tutan veya onların süslenmelerine yardım eden berberlerin çıraklarına da *âyine-dâr* adı verilirmiş.⁴²³ Ayrıca eskiden aynalar çoğunlukla metalden üretildikleri için parlaklıkları bozulunca *zeng zedegî* ya da *zengâr giriftegî* denen kişiler tarafından parlatılıp cilâ çekilerek yeniden eski haline getirilirmiş.⁴²⁴

Şair, aşağıdaki beyitte *Ebû Naşr Muḥammed b. ‘Abdu’l-mecîd*’in tedbirini, cihanı gösteren sihirli bir küreye benzeterek, ileri görüşlülüğünü övmektedir:

سزد که رای تو آیینہ دارِ غیب آمد که هست رای تو جهان نمای جهان (ق. ۱۶/۷۱)

Doğrusu senin tedbirin gayb âleminin aynacısı olsa, lâyıktır; çünkü senin tedbirin cihanın sihirli küresidir.

3.6.3. Kâtip: (Debîr)

Farsçanın hâkim olduğu alanlarda kâtip kelimesinin yerine kullanılan bir tabirdir. Sâsânî döneminde rahipler ve askerlerden sonra gelen bir tabaka olan debirlik, İslami dönemde de önemini korumuş, bir hükümdar için önemli olan dört memur sınıfından biri haline gelmiştir.⁴²⁵

Şair sultan *Sencer*’in devletinin dîvânından bahsetmekte, adını bilemediğimiz bir kişi için dîvân kâtibine olumlu bir telkinde bulunmaktadır:

لیک در خاطر ام آید کہ دبیرِ خاصہ نام این گمشده در اوّل دیوان آرد (ق. ۲۶/۲۰)

Özellikle kâtibin, bu kayıp kişinin adını, dîvânın başına aldığını hatırlıyorum.

در این رواقِ دویم کاتبی پدید آورد

کہ دست و خامہ او بستِ حلّیتِ دیوان (ق. ۲۱/۷۲)

⁴²³ S. Şemîsa, *Ferheng-i İşârât-i Edebiyyât -i Fârsî*, s. 74; İ. Pala, “Ayna”, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 47.

⁴²⁴ P. Ehûr, *Kilk-i Ḥiyâl-engîz*, I/264.

⁴²⁵ Sadi Kucur, “Debîr”, *TDVİA*, IX/63-64.

Bu ikinci eyvânda, divânın süsünü tanzim edecek, eli ve kalemi olan bir kâtip yarattı.

3.6.4. Kimyager

İksir yapan, ilaç yapan, madenleri birbirine karıştırarak daha faydalı karışımlar elde eden kişidir. Eskiden *meşşâk* ya da *iksîrî* sözcükleri de kullanılmış. Özellikle bakırı altına dönüştürme çabaları uzun yıllar bilim adamlarının kafalarını meşgul etmiştir. İşte bu işle meşgul olan kimselere kimyâger denmiştir. Kelime, günümüzde de geçerliliğini korumaktadır.⁴²⁶

ز خاک اگر کشد اقبالِ کیمیاگرِ او

بهر یکی که جدا شد صدی دگر یابد (ق. ۲۳/۱۸)

Baht, eğer onun kimyagerini topraktan ayırırsa, her bir an için yüz (tane) başkasını bulur.

Aşağıdaki beyitte şair, *Necîbu'l-mulk Huseyn b. Hasan*'ın devlet işlerindeki mahâretini övmektedir:

گر چو زر گشت کارِ او چه عجب کیمیاگرِ بودِ رضای پدر (ت. ۵/۳/۱۲)

Onun işi altına dönse şaşılmaz, babanın rızası (çocuğun) kimyager olmasıdır.

3.6.5. Hâkim: (Ḳâzî)

Hukukî meseleleri çözmek üzere devlet tarafından görevlendirilen ve mahkemelerde görev yapan yetkili kişilere verilen addır. Kurumun başındaki görevli *Ḳâzî'l-ḳuzât* lâkabını taşır. *Ḳâzî* kelimesi asırlarca bu anlamıyla kullanılmıştır. Geçmiş peygamberlerin ve Hz. Muhammed'in de hâkimlik görevleri ve uygulamaları olduğu bilinmektedir. İslam dünyasında Hz. Peygamber ile başlayan hâkimlik görevi, devletin genişlemesiyle geliştirilerek daha sonra İslam devletlerinin temel kurumlarından biri haline gelmiştir:

قاضی ز دستِ خواجه عطا امروز هر جا که می رسد کلکی دارد (م. ۱/۱۴)

Hâkim, bugün nereye gitse, vezir 'Atâ'nın (bağışlayıcı vezirin) elinden aldığı bir kalemi vardır.

⁴²⁶ A. E. Dihhudâ, “Kimyâger”, *Luğatnâme*, XII/18848.

قاضی صدرِ ششم را طالع مسعود تو

مقتدای فتوی صاحبقرانی آمدست (ق. ۱۰/۲۴)

Mutlu talihin, altıncı göğün hâkimi için uğurlu fetvânın başkanı olmuştur.

سپرد صدرِ ششم را به قاضی عادل

که یک نم از قلم اوست چشمه حیوان (ق. ۷۲/۱۷)

Altıncı makamı, adaletli hâkime teslim etti. Yaşam suyu, onun kaleminin bir damlasıdır.

3.6.6. Hizmetkâr: (Hâdim)

Sözlük anlamıyla *huzzâm, hîdmet-guzâr, hîdmet konende, nûker*, mecazen *mûtî*, tasavvufta *dergâhta dervişlere hizmet eden kimse* anlamlarına gelir. Çok geniş kapsamlı bir kelimedir. Bu anlamda tüm varlıklar Allah'ın hizmetkârlarıdır. Dar anlamda resmî veya gayriresmî bir kurumda hizmetli olarak çalışan kimse demektir.⁴²⁷

Eski devletlerde saray görevlileri başta olmak üzere, tüm halk sultanın hizmetkârları olarak kabul edilirdi. Aynı şekilde âşık da, kendisini sevgilinin hizmetkârı olarak kabul eder:

وی چون ز شرطه سوی حرم شد کلیم وار

گامی دو سه بر اسبک خادم مگر نشست (م. ۶/۳)

O, Kelîm (Mûsâ) gibi nöbet yerinden hareme doğru iki üç adım gitse, hizmetçi atına binmiş mi olur?

Aşağıdaki beyitte, Behrâmşâh oğlu Husrev Şâh'a hitap edilmekte ve meclise getirilen bir nâmeden bahsedilmektedir:

شاه به مجلس تو فرستاد خادم

خطی چو خط دوست که از مشک و شکر است (ق. ۶/۳۶)

Ey şâh! Senin hizmetkârın meclise, misk ve şekerden olan dost yazısı gibi bir

⁴²⁷ H. 'Amîd, "Hâdim", *Ferheng-i 'Amîd*, I/413.

yazı gönderdi.⁴²⁸

Şair, dönemin vezirlerinden *Cemâle'd-dîn Muḥammed*'i methetmekte ve kendisini de onun hizmetkârları arasında saymaktadır:

هزاران چاکر و خادم به پیشش که کمترشان منم با این حقارت (ق. ۲۹/۳)

En aşağıları ben olan binlerce hizmetçisi ve kölesi var.

3.6.7. Mersiyeḥân: (Novḥe-ger)

Sözlük anlamı; yüksek sesle ağlayıp inleyen, feryad ü figan eden, meddah anlamlarına gelmektedir. Cenaze evlerinde ya da mescitlerde profesyonelce ağıt okuyarak, ağlayıp ortamı hüzünlendirme, günümüzde hâlâ bazı bölgelerde devam etmektedir. Bu kişilere meddâh da denilmektedir. Bu gelenek İran'da bugün yaygın bir şekilde devam etmektedir.

Şair, *Sipehsâlâr 'Alî b. El-Ḥuseyn-i Mâhûrî*'nin vefatından duyduğu üzüntüyü dile getirirken iki teşbih ortaya koymakta; birinci mısradaki teşbihte matem için kılıcını başına vurup ezâ çeken bir kimse, ikinci mısradaki teşbihte de âdeta davulunu yüzüne vuran ağlamaklı bir kimse, gözler önüne serilmektedir:

تیغ بر سر زده بر خون تو چون غمزده‌ای

کوس بر روی زده نالان چون نوحه‌گری (ق. ۲۵/۹۰)

Senin (akan) kanın için, kılıcı kafasına çalmış bir mahzun gibi... Davulunu yüzüne vurmuş, ağlamaklı, ağıt yakan biri gibi...

Aşağıdaki beyitte, alegorik bir anlatım sezilmektedir.

رفتند گوزنان به ره تهنیتِ گور گشتند شکالان به عرین نوحه‌گر شیر (ق. ۱۷/۴۷)

Ceylanlar, zebraları kutlamaya gitti; çakallar, ormanda arslana ağıt yaktı.

3.6.8. Muṭrib

Arapça *iṭrâb*, şevke getirmek, coşturmak anlamına gelen kelimeden türetilmiştir. Bir musiki aleti çalan, sâzende ya da ilâhî, gazel, şarkı vb. okuyan,

⁴²⁸ Bu beytin ikinci mısrası aşağıdaki gibi düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taşhîḥ-i İntikâdî-i Dîvân-i Seyyid Ḥasan-i Ġaznevî*, s. 64.

مشکی چو خط دوست که پر شهد و شکر است

hânende, *raḳḳâs* anlamlarına gelmektedir. Bezmlerde yer alan önemli unsurlardandır. Âşık, zaman zaman sâkî veya mutribe hitap ederek içini ona döker.

Şair, *Maḥmûd Buğra Hân*'ın kazandığı bir zafer sonrasında yazdığı tebrik kasidesinde ortamın neşesini dile getirmekte; anlatıcıların bu zaferi dilden dile yaydıklarını, çalgıcıların da neşeden kendinden geçtiklerini ifade ederek, kazanılan zaferi kutlamaktadırlar:

راویان هر نفسی تهنیتی نو خوانند مطربان هر کَرْتی پردهٔ دیگر گیرند (ق. ۳/۲۹)

Râviler, her nefeste yeni bir tebrik söylüyorlar. Mutribler, her defasında başka bir makam tutuyorlar.

Seyyid'in hizmetkârı olduğu ve hakkında pek çok şiir kaleme aldığı *Hasan-i Aḥmed*'in meclisinde keyif içerisinde olduğu anlaşılmaktadır:

ساقیا نی انیس هم چون دل مطربا نی لطیف هم چون جان (م. ۹/۲۹)

Ey sâkî! Ney, gönül gibi bir dosttur. Ey mutrib! Ney, can gibi hoştur.

Şair, *Behrâmşâh*'ın işret meclisine atıfta bulunarak, gamlıların bile onun meclisinde keyiflendiğini belirtiyor:

مطربِ صحنِ سوم در بزمِ تو عشرت پذیر

زین غمین تر داشت اندر شادمانی آمدست (ق. ۲۱/۱۰)

Üçüncü sahnenin mutribi, senin içki meclisinde işretçidir. Bundan önce daha kederliydi, şimdi neşe içerisinde.

3.6.9. Ressam: (Naḳḳâş)

Resim ve minyatür yapan kişiye nakkâş denir. Sevgilinin göz ve kirpikleri âşığın gönlüne açtığı yaralardan dolayı nakkâş olarak nitelendirilir. Ayrıca sevgilinin saç da yüzünün üzerinde aldığı çeşitli şekillerle nakkâş andırır. Nakkâş denince akla hemen ünlü ressam Mânî gelir. Bazen her şeyi yaratıp şekil veren Allah'ın bir sıfatı olarak da kullanılır. *Naḳḳâş-ı ezel* ve *naḳḳâş-ı sun* gibi tamlamalar ile bu anlam kastedilir.⁴²⁹

Şair, çoğu zaman huyu ve davranışlarını övdüğü memduhu *Behrâmşâh*'ın, bu

⁴²⁹ İ. Pala, "Naḳḳâş", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 348.

defa ağzının güzelliğini methetmiş, bunda da aşırıya kaçmıştır:

نقاشِ صُنعِ چهرهٔ خویش همی کشید

بیکار شد چو کار به شکلِ دهن رسید (غ. ۶/۳۳)

Yaratıcı ressam, güzel yüzünü çiziyordu. Ağzının şekline gelince aciz kaldı.

Şair, memduhu *Cemâle'd-dîn Muḥammed*'in huyunu methederken attârdan ve nakkâştan faydalanmaktadır :

خهی در خُلقِ عَطَّارتِ حلاوت زهی در خطِ نقّاشتِ مرارت (ق. ۱۶/۳)

Senin attârının huyunda suyunda ne kadar sevimlilik var! Senin nakkâşının çizgisinde ne kadar çok acılık var!

گر خردِ خلقِ مرا عطار کرد از غم سزد

زآنکه نقاشِ طبیعتِ مشک در خون پرورد (ق. ۸/۲۳)

Halkın akli gam ile beni aktar yaptıysa yakışır; şundan ki tabiatın ressamı miski kan ile besler.

3.6.10. Tabip

Hekimlik işiyle uğraşan kimselere verilen addır. Dîvân'da 'Îsâ peygamberin ölüyü diriltmesi hâdisesine gönderme yapılarak kullanılmıştır:

نامد به طبیب هیچ حاجت ورنی تعجیل برین بود نزولِ عیسی (ر. ۲/۱۶۲)

Tabibe hiç ihtiyaç olmadı. Yoksa 'Îsâ'nın yeryüzüne inişinde mi acele edildi?

3.6.11. Tüccar: (Kâsib)

Arapça *kesb* masdarından türetilen kelime, alım satım işleriyle uğraşan kimsedir. Mecazen bir şey elde etmek için uğraş veren kimseye de kâsib denilmektedir. Dîvân'da bir yerde geçmektedir:

در خوابش ار ببینی کاسیب بر تو زد

خرقه سبک بشوی که از خونِ سگ بود (م. ۲/۲۱)

Tüccarın, sana dokunduğunu rüyanda dahi görsen, ince hırkanı yıka ki

köpeğin kanı bulaşmış olabilir.

3.7. SAVAŞ ve SAVAŞ ALETLERİ

3.7.1. Genel Olarak Savaş: (Rezm, Cenk, Silah)

Daha çok *rezm* kelimesiyle ifade edilen savaş kavramı, sultanın kötülükleri ve kötülükleri bertaraf etmek, adaleti sağlamak, memlekete huzur getirmek gibi saiklerle yaptığı, bundan dolayı da övgüyü hak ettiği şeklinde düşünülmüştür.

Aşağıdaki beyitte şair, *Behrâmşâh*'ı savaşta kötülerin korkulu rüyası, barış zamanında ise iyilerin hamisi olarak nitelendirmektedir:

در رزم پای بداندیش بریدی در بزم همه دستِ نکوخواه گرفتی (غ. ۴/۷۰)

Savaşta kötü düşünenin ayağını kestir. Mecliste bütün iyilik isteyenlerin elinden tutun.

خوش حریفی می کند تا راست بیند کارِ من

چون یکی کُز شد سببِ در جنگ و پیکار ایستد (ق. ۹/۱۹)

Benim işimi doğru görmek maksadıyla rakiplik ediyor. Biri yanlış olsa da savaş ve kavgaya kalkışır.

Her türlü savaş aletinin genel adı olan silah kelimesi, bugün de bu manâda kullanılmaktadır. Kim adına yazıldığı anlaşılamayan aşağıdaki beyitte, şair bir savaş ortamı tasvir etmektedir. Behrâmşâh ile birlikte Hind seferine katılan şairin, bu şiiri *Behrâmşâh* hakkında söylemiş olabileceği tahmin edilmektedir:

ز عکسِ سلاح و آوازِ مرکب زمین و زمان برق و تندر گرفته (ق. ۱۰/۸۴)

Silahların yankısından ve binitlerin sesinden, yer ve zamanı şimşek ve gök gürültüsü kapladı.

Şair, savaşta zafer kazanması ve barışta ise huzur bulması için Gazne Sultanı *Behrâmşâh*'a dua etmektedir:

در بزم جامِ عشرتِ او را نصیب کن در رزم تیغِ او را نصرتِ پناه دار (ق. ۷/۳۸)

Mecliste, ona iştret kadehi nasip eyle. Savaşta, onun kılıcına zafer ihsân eyle.

3.7.2. Gürz

Eski bir savaş aleti olan gürz, Dîvân'da özellikle sultanın adaleti sağlamasının ve zafer kazanmasının sembollerinden biri olarak düşünülmüştür. Aşağıdaki beyitte *Behrâmşâh*'ın adaleti sağlamak amacıyla savaş alanına çıktığında, önünde kimsenin duramayacağı belirtilmektedir:

او گرز کرده باز نگردد مگر دكو اندیک باز گرد به عدلِ شهنشه است (غ. ۸/۴)

*O, gürzünü çıkarmış, artık geri toplamaz; inşallah, o şâhlar şâhının adaletini sağlamaya çıkarılmıştır.*⁴³⁰

Aşağıdaki beyitte, *Behrâmşâh*'ın kazandığı zaferlerin dünyayı huzura kavuşturduğu dile getirilmiştir:

ظفر به همتِ گرزِ گران جمال گرفت

جهان به دولتِ شاهِ جهان قرار گرفت (ق. ۲/۱۱)

Zafer, değerli gürzün himmetiyle güzelleşti. Dünya, cihan şâhının devletinde istikrar kazandı.

Şair, aşağıdaki beyitte, *Sultan Sencer*'in savaşçılığını anlatırken, gürzünün şiddetinden kalkanların delik deşik olduğunu belirterek sultanını methetmektedir:

بسیار ز تیرت سپرش همچو زره شد

این بار ز گرزت زرهش همچو سپر باد (ق. ۱۵/۱۴)

Çok kalkanlar senin okundan zırha döndü. Bu sefer zırhı senin gürzün ile kalkan gibi olsun.

3.7.3. Hançer

Keskinliği yönü ile ön plana çıkan bir savaş aleti olan hançer, sultanın düşmanlarının kalplerine korku saldığı, yiğitliğinin nişânelerinden biri olarak ele alınmıştır. Tabiatı savaş, kan, karmaşa gibi olumsuz olan Merih gezegeni de hançerle

⁴³⁰ Bu beyit Dihhûdâ tarafından temennâ bildiren olsun, inşallah anlamında “endik” kelimesine örnek olarak verilmiştir. A. E. Dihhûdâ, *Luğatnâme*, III/3536. Ayrıca beytin sözlükteki yazılışıyla Dîvân'daki yazılışı arasında önemli farklılıklar bulunmaktadır. Muhtemelen Dihhûdâ bu beyti farklı bir yazmadan almıştır. Beyit, sözlükte şu şekildedir:

او گرز کرده باز نگردد به گرد کو اندیک باز کرد به عدلِ شهنشه است

birlikte benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte *Behrâmşâh*, iki özelliğinden dolayı iki gök cismine benzetilmektedir: Meclisteki şefkati ve savaştaki haşmeti:

ای که چون برجیس در مجلس پیایی رحمتی

وی که چون مریخ در هیجا سراسر خنجری (ق. ۲۰/۹۱)

Ey ki Bercis gibi mecliste baştan başa rahmet olan! Meriḥ gibi cenk alanında hançer olan!

Şair, *Behrâmşâh*'ın âvânesinin zafer sohbetlerini dile getirerek, hançerinin düşmanın sesini soluğunu kestiğini söylemektedir:

گفته بلند موکبِ تو با ظفر سخن کرده دراز خنجرِ تو بر عدو زبان (ق. ۵/۶۹)

Maiyetin, yüksek sesle zaferden söz etmiş. Hançerin, düşmana dil uzatmış.

برنده‌تر از خنجرِ مریخ حسامت چالاک‌تر از کلکِ عطارد قلمِ تو (غ. ۲/۵۸)

Senin kılıcın Meriḥ'in hançerinden daha keskin. Kalemin, Utarit'in kaleminden daha işlek.

Aşağıdaki beyitte *Ḳıvâmu'l-mulk Aḥmed-i 'Omer*'in kazandığı zafer hançerinin parıltısıyla sembolleştirilmiştir:

ثباتِ دولتِ او جانِ صورتِ امل است

شعاعِ خنجرِ او نورِ دیده‌ی ظفر است (ت. ۲/۴/۲)

Onun devletinin sükûneti emel yüzünün canıdır. Onun hançerinin parıltısı, zafer gözünün ışığıdır.

3.7.4. Kalkan: (Siper)

Savaşlarda daha çok savaşçıyı düşmanın hamlesinden koruyucu bir özelliği olan kalkanın bu özelliği hem gerçek hem de mecazî manâlarının doğmasına yol açmıştır. Örneğin, aşağıdaki beyitte gönül, bela okunun kalkanına benzetilmiştir:

دل گر ز هجرت سپر تیر بلاست

تن گرچه ز اندوه تو چون موی بکاست (ر. ۱/۱۰)

Ayrılıktan dolayı, gönül bela okunun kalkanı olsa; beden, üzüntünden kıl gibi incelse de...

Aşağıdaki beyitlerde de kozmolojik unsurlar ve savaş aletleriyle bir savaş sahnesi tasviri yapılırken, dönemin vezirlerinden *Hâlid-i Mâlikî*'nin ordusunun zırhları gökyüzüne ve güneş de kalkanlara teşbih edilmektedir:

آسمان در صفِ جنگش زره تیرانداز

آفتاب از پی فتحش سپر تیغ زن است (ق. ۲۲/۱۲)

Gökyüzü, onun savaş meydanında ok atan bir zırh... Güneş, onun fethinin ardından kılıç çalan bir kalkandır.

3.7.5. Kement

Hayatın değişik alanlarında kullanılan bir eşya olması, kolayca eğilip bükülebilmesi gibi özelliklerinden faydalanılarak kullanılmıştır. Şairin yaşadığı dönemin hazinedarlarından *Hasan oğlu Huseyn*'in bükülmez bileğine vurgu yapılmıştır:

زان کمندِ هلالِ خَمِ نگرد خَمِ دیگر در آسمان آرد (ت. ۶/۳/۱۱)

O hilalin kemendinden eğilmez de gökyüzünde bir başka eğilme meydana getirir.

Aşağıdaki beyitte şair, Gazne sultanı *Behrâmşâh*'ın kemendinin sağlamlığını ve kılıcının keskinliğini örnek olarak vererek, onun savaşçılık yönünü, etkileyici bir dille anlatmaktadır:

شاهی که از نهاد کمندِ زره درش با تیغِ آفتاب شکن در شکن رسد (غ. ۵/۳۳)

Padişah, zırh yırtan kemendin tabiatıyla ve güneşe benzer kılıcıyla ortalığı kırıp geçirmiştir.

Aşağıdaki beyitte, kement kelimesi, bir deyim içerisinde mecazî anlamıyla kullanılmıştır:

در بند نیاید به کمندِ انصافت گویی که به جان کند گزندِ انصاف (ر. ۱/۳۵)

Senin insafın ipe sapa gelmiyor. Sanki insaf, cana zarar vermek düşüncesindedir.

3.7.6. Kılıç: (Şemşîr, Tîğ)

Eski savaşların vazgeçilmez saldırı silahıdır. Dîvân'da kılıç yerine *şemşîr* kelimesi kullanılmakla beraber yaygın bir şekilde kullanılan kelime *tîğ* kelimesidir. Özellikle “tîğ” kavramı gerçek anlamının yanında, keskinliği yönüyle dille beraber teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Aynı şekilde kozmolojik unsurlarla, gönül ve canla birlikte değişik ilgilerle beraber edebî kullanımlara yol açar. *Tîğ-i kebûd, zebân-ı tîğ, tîğ-zen, tîğ-i zebân, tîğ-i rây, tîğ-i âftâb, âb-i tîğ* şiirde kullanılan kılıçla ilgili bazı tamlamalardır.

Şair, *Sultan Behrâmşâh*'ın Seyfe'd-dîn-i Sûrî'yi mağlup etmesi üzerine kaleme aldığı kasidede, sultanın aşk ile kılıç çalması sonucu kılıcını güneşe, kılıcından sıçrayan kıvılcımları da sarı rengi nedeniyle nilüfere teşbih etmiştir:

چنان بوی ظفر می زد ز شمشیرش که پنداری

ز تیغ آفتاب از عشق بشکفته است نیلوفر (ق. ۶۹/۴۳)

Kılıcından öyle zafer kokusu geliyordu ki sanki güneşin kılıcından aşk ile nilüfer açmıştı.

Sultan Behrâmşâh'ın gaza yolunda kılıç çalması, ceddinin yolunda gittiğine misâl olarak gösterilip övülmüştür:

تیغ زن تا بر تو خواند رسم جدّت آفرین

غزو کن تا از تو گردد جانِ جدّم شادمان (ق. ۳۴/۶۲)

Kılıç çal ki ceddinin töresi sana “aferin” desin. Gazve et ki ceddinin ruhu senden hoşnut olsun.

سوریست مخلصان را از تیغ او کز آن

هر لحظه دشمنان را نو ماتی رسد (غ. ۵/۲۳)

Onun kılıcından muhlislere bir ziyâfet vardır; çünkü onunla o her an düşmanlara yeni bir matem eriştirir.

Şair, dönemin hazinedarlarından *necîbu'l-mulk* lakaplı *Ebû 'Alî Hâsan oğlu Huseyn*'e hitap etmekte ve onun savaşçılığını methetmektedir:

ای ز محق سرِ دشمن شده تیغت پر آب

طاس افلاک پر آوازِ عفالله تو باد (ت. ۵/۷/۹)

Ey düşmanın başını yok etmekte kılıcı çeliklenen! Feleklerin kubbesi, Allah seni affetsin, nidasıyla dolsun.

Aşağıdaki beyitte dönemin hazinedarlarından ve Seyyid'in dostlarından Hasan oğlu Huseyn için yazdığı terciibentte, ona duyduğu sevgiyi dile getirerek; âşğın sevgiliden övgüyle söz etmeye başlayınca, gönlünün de âdeta kılıç gibi kınından çıkıp harekete geçtiğini dile getirir:

جان چگوید ثنای سیمبرش دل چو شمشیر بر زبان آرد (ت. ۴/۳/۱۱)

Can, o gümüş tenlinin övgüsüne dair ne söylerse, gönül kılıç gibi dile getirir.

Aşağıdaki beyitte vezir Reşîde'd-dîn Ebû Tâhir'in hükmü, bir kılıca teşbih edilmiş, etkisi parlayan bir güneş gibi her tarafta kendini hissettirmektedir:

تیغ خورشید است عالی رای او هر کجا سر می زند زر می دهد (ت. ۵/۳/۱)

Onun yüce görüşü, güneşin kılıcıdır. Her nereye uğrarsa altın verir.

3.7.7. Mızrak: (Neyze, Remh)

Eskiden önemli bir savaş aleti olan mızrak, ucunun sivriliği ve uzun oluşu yönleriyle hem gerçek hem de teşbih unsuru olarak kullanılmaktadır. Bunlardan birinde mızrak, gökyüzünde kayıp giden yıldızla benzetilmiştir.⁴³¹

Behrâmşâh'ın haşmetinin karşısında güzellik unsurlarından gül ve süsen bile sönük kalmakta, utançlarından başları önlerinde huzurdan ayrılmaktadır:

بی سکه شاه آمد از آن خوار و خجل رفت

زر زده و نقره خام گل و سوسن (غ. ۷/۵۶)

Altın işlemeli ve ham gümüşe (benzeyen) gül ve süsen, şâhın mızrağı olmadan geldi. Bu yüzden utançla ve zelil olarak gittiler.

Şair, *Behrâmşâh*'ın hem azmini hem de muhafızlarını methetmektedir:

چون مُدبّر بد خو حرمت همه بابت

رَمح گذارند که چو عزمت همه سر باد (ق. ۱۲/۱۴)

⁴³¹ *Tez*, s. 545, (K. 72/3).

Hareminin gazapli muhafızı gibi herkes kapında mızrak koyarak azmin gibi hepsi kesilsin.

ز رمحش چرخ تیر انداز پشت چون کمان آرد

ز تیغش برق آتش بار دایم دیده تر دارد (ق. ۵/۲۱)

Ok atan feleğin sırtı, onun mızrağı ile bükülür. Ateş yağdıran yıldırımın gözü, onun kılıcı ile daima yaşıdır.

3.7.8. Ok: (Tîr)

Belli bir mesâfedeki düşmana saldırı için vazgeçilmez silahlardan biri de oktur. Ucunda temren adı verilen keskin bir demir parçası bulunan bir çubuktur. Yaydan fırlatılması, çubuk şeklinde oluşu, düşmanına saplandığı zaman büyük acılar vermesi, temreninin sivri olması, hedefe doğru gitmesi gibi birçok özellikleri sebebiyle değişik ilgiler içerisinde kullanılmıştır:

شستی اگر گشاد عدو از کمین مگر

تیرش خطا پدید و ز دستش کمان فتاد (ق. ۲۰/۱۶)

Düşman eğer siperinden kıpırdarsa, onun oku yanlış uçar ve onun yayı elinden düşer.

Bir savaş aleti olmakla birlikte *feleğin oku*, *ümidin oku*, *gam oku* ifadeleriyle mecazî olarak da kullanılmaktadır:

یک تیر امید بر نشانه نزنم افسوس که از نشانه خوردم تیری (ر. ۱/۱۶۸)

Ümit oklarının birini hedefe vuramam. Maalesef hedeften bir ok yedim.

تیر فلک که هست به دستش کمان سخت

می بفکند سپر ز زبان چو خنجرم (ق. ۷/۵۷)

Elinde sert yayı olan feleğin oku, hançer gibi dilimden kalkanı düşürüyor.

از شستِ بلات نوش خوردیم وز تیرِ غمت جگر بختیم (غ. ۴/۴۱)

Senin ok atan belalı parmağından yiyip içtik; senin gamının okundan ciğer parçaladık.

3.7.9. Sadak: (Tîr-keş)

Sırta veya bele asılı duran, okların konulduğu torbaya verilen addır. Benzetme ilgisiyle kullanılmıştır.⁴³²

Şairin hayatından öğrendiğimiz ve aşağıdaki beyitten anlaşıldığı kadarıyla Seyyid, bazı dönemlerde gözden düşmüş ve birtakım sıkıntılar çekmiştir:

بودی نیام تیغ فصاحت دهان من

اکنون بین که ترکش تیر سحر شده است (ق. ۱۱/۹)

Ağzım, fasihlik kılıcının kılıfı idi. Şimdi bak, seher okunun sadağı olmuş.

3.7.10. Sığmak: (Penâh)

Hem savaşla ilgili bir terim, hem de sosyal hayatta kullanılan bir kelimedir. Her iki durumda da benzer anlamları ihtiva etmektedir. Gündelik hayattaki kullanımında, başta Allah'a sığınma anlamı olmak üzere, gerçek anlamıyla askeri alanda, dönemin sultanı ya da değerli görülen bazı mekânlar için de kullanılmaktadır:

پناه کریمان مبادا به من اگر من به دونان پناهی کنم (غ. ۹/۴۸)

Eğer ben alçaklara sığınırsam, kerimler bana sığınmasın.

Aşağıdaki beyitte Gazne Sultanı *Behrâmşâh* methedilmektedir:

او را پناه دولت و دین کرده ای به عدل

اکنون به فضل هم تو خودش در پناهدار (ق. ۲/۳۸)

Adalet ile onu dinin ve devletin koruyucusu yaptın. Şimdi de kendi fazlın ile sen ona sığın.

پناه گردن و گوشم به طوق و حلقه تست

کنون تو دانی خواهم بخوان و خواه بران (ق. ۵۶/۷۲)

Boynum da kulağım da senin halkana sığınmıştır. Şimdi sen bilirsin; ister çağır beni, ister kov!

⁴³² Örnekler için bk. *Tez*, s. 613, (K. 47/12), s. 26, (T. 4/1/5).

3.7.11. Temren: (Peykân)

Okun ucundaki küçük, sivri demir parçasıdır. Düşmana saplandığı zaman büyük acı verir. İşte bu özelliği şairler tarafından ilgi çekici bulunmuş, hem gerçek anlamıyla savaş sahnelerinden bahsedildiği hem de mâşuğun kirpiklerinin benzetildiği bir unsur olmuştur. Nasıl ki temren insanın canını feci bir şekilde acıtırsa, mâşuğun, oka ya da temrene benzeyen kirpikleri de aynı şekilde âşığı yaralar ve onu acılar içerisinde bırakır:

رخ اعدات گلگون باد از آن گل که او از خار پیکان می نماید (ق. ۲۵/۳۴)

Senin düşmanlarının yüzü o gül ile kızarsın; çünkü o dikenden bir temren gibi görünüyor.

شکلِ او گویست زان پایش چو چوگانى بود

دستِ او تیر است از آن گوشش چو پیکان آمده هست (ت. ۳/۵/۱۵)

Onun şekli yuvarlaktır, onun için ayağı çevgân gibidir. Onun eli oktur, onun için kulağı temrene benzemiştir.

اگر ندارم دل در هوا چنان بادا

که موی در تن من گردد آتشین پیکان (ق. ۵۷/۷۲)

Gönlümde senin arzun olmasa, bedenimdeki tüyler ateşten, oka dönüşürler.

3.7.12. Yay: (Kemân)

Bir savaş aleti olarak yay, okun atıldığı alettir. Edebiyattaki kullanımı, hem bir savaş aleti olması hem de eğriliği sebebiyle sevgilinin kaşına benzetilmesidir.

Aşağıdaki beyitte tesir edici yönüyle, *Husrev Şâh*'ın azmi güzellerin gözüne ve saçına teşbih edilmiştir:

چون چشمِ دلربایان عزمش کمان کش است

چون زلفِ خوبریان حزمش زره در است (ق. ۲۶/۶)

Onun azmi gönül çalanların gözü gibi yay çekendir. Onun irâdesi güzellerin saç gibi zırh delendir.

گویى كه شرزه شیر گشايد همى كمين

روزی كه در شكار شها در كشى كمان (ق. ۱۰/۶۸)

Ey padişah! Avda yay çektiğin gün, sanki kızgın arslan, pusudan saldırmış gibi olur.

Aşağıdaki beyitte Hârezmşâh sultanı *Atsız*’ın savaş alanındaki mahâreti ve atikliği, ok ve kılıcı kullanmadaki ustalığı, delil gösterilerek anlatılmıştır:

كين صد هزار تيغ كشد از يكي سپر

وان صد هزار تير زند از يكي كمان (ق. ۱۹/۶۵)

Bu, birinin kalkanına yüz bin kılıç vurur ve o, birinin yayına yüz bin ok fırlatır.

دريغ من كه چو شد كارِ مملكت چون تير

كشيد بر من سرگشته روزگار كمان (ق. ۵۱/۷۲)

Memleketin işi ok gibi düzelince, zamane ne yazık ki, benim gibi bir garibe yay çekti!

3.7.13. Zırh: (Cevşen, Zereh)

Savaş esnasında vücudu korumak üzere tasarlanmış ve deri, metal vb. malzemeyle yapılan koruyuculara zırh, cevşen gibi adlar verilmiştir. Dîvân’da gerçek anlamıyla memduhın övgüsünde ilgi unsuru olarak kullanılmıştır.⁴³³

از جوشنِ خصم جعبه گردد تيرِ تو چو خار های ماهی (غ. ۸/۸۳)

*Senin okun, balık pulları kadar çok olduğu için, düşmanın zırhı sadağa dönmüş.*⁴³⁴

Şair, *Maḥmûd Būgra Ḥân*’ın savaşçılığını anlatmak için savaş sahnesinden yararlanmaktadır:

تيغ ها صيقلِ خورشيد سپرکش گردند نيزه ها دامنِ گردون زرهور گیرند (ق. ۳۴/۲۹)

Kılıçlar, güneşin ışıklarına kalkan oldu. Mızraklar, feleğin eteğine zırh oldu.

⁴³³ Örnek için bk. *Tez*, s. 617, (K. 11/15), s. 646, (G. 8/3), s. 654, (K. 45/5).

⁴³⁴ Bu beyit Dihhûdâ tarafından, ok kabı, sadak anlamında “Ce‘be” kelimesine örnek olarak verilmiştir. A. E. Dihhûdâ, *Luḡatnâme*, V/7763.

3.8. YAPILAR

3.8.1. Ateşkede

Zerdüştilerin ibadet yeri ve Zerdüştlüğün en önemli sembolüdür. Ateşkedelerin hepsi birbirine benzer ve genellikle sekiz dergâhı olan ve her dergâhın da sekiz köşesinin bulunduğu ve ortasından ateş yükselen yapılardır. Ateşin yükseldiği yere *âteşdân* adı verilmektedir.

Şair, dönemin hazinedarlarından *Necîbu'l-mulk* lakaplı *Ebû 'Alî Hasan oğlu Huseyn*'e hitap etmekte, geldiği makam yüzünden kendisini unutmaması halinde çok üzüleceğini söyleyerek gönlünü ateşkede teşbih etmektedir:

پسرا بو که مرا باز فراموش کنی

وین دل تنگ چو آتشکده پر جوش کنی (ت. ۱/۳/۹)

Ey oğul! Olur da beni yine unutursan. Bu darlanmış gönlü, ateşkede gibi kaynatırsın.

Behrâmşâh'ın methiyesinde şair, sevgiliye put diye hitap etmekte ve onun mekânının âteşkede değil kendi gönlü olduğunu dile getirmektedir:

جای می سازمت اندر دل و می خواهم عذر

کای بُت آتشکده تنگ نه جای تو بود (غ. ۶/۳۰)

Gönlümde senin için bir yer ayırırım ve özür dilerim ki ey put (sevgili)! Senin yerin dar bir ateşkede olamaz.

3.8.2. Bina

Arapça inşa etmek fiilinin masdarıdır. İmâret, yapı anlamında kullanılan çok eski bir kelimedir. *Dîvân*'da hem gerçek hem de mecaz anlamıyla örneğin *din kurumunun binası, can evinin binası, ömrün binası* şeklinde mecazî olarak da kullanılmıştır.

Şair, aşağıdaki beyitlerde dönemin hazinedarlarından *Hasan-i Aḥmed*'in konaklarını -ki bunlar anlamda çocukları da olabilir- Cevzâ burcuna, mülkünü ise güneşe benzetmektedir:

اوج خورشیدِ مُلکِ منظرِ تست نه بنایی که برجِ جوزایی (ق. ۶/۸۷)

Dokuz binan ile Cevzâ burcu gibisin. Devletin güneşinin zirvesi, senin manzarandır.

Aşağıdaki beyitlerde dönemin hazinedarlarından *Hasan-i Aḥmed*'in yaptırdığı imaretler övgüsüyle tasvir edilmektedir:

تا پذیرد بنای خانۀ جان استواری بگاہِ بُرنایی

باد چندان بقای دولتِ تو که چنین صد بنا بفرمایی

Can evinin binasını, kabul ettiği için gençlikte sapasağlamsın.

*Senin devletin, böyle yüz tane bina yapana kadar bâkî olsun.*⁴³⁵

Seyyid, Kâbe'yi tamir eden Vezir Cemâle'd-dîn Muḥammed'e yaptığı bu hayırlı iş için dua etmektedir:

بنای عمرِ تو معمور بادا که کردی روضۀ ما را عمارت (ق. ۲۲/۳)

Bizim bahçemizi yaptırdığın için senin de ömür binan mamur olsun.

3.8.3. Çeşme

Farsça *çeşm* yani göz kelimesinden türemiş olan çeşme, suyun kaynağı olması, berrak, saf ve akıcı olması, şekli vb. yönleriyle benzetmelerin ilhâm kaynağı olmuştur.

Aşağıdaki beyitte, çeşme şekli, tadı ve akıcılığı yönüyle sevgilinin ağzına teşbih edilmiştir:

دهانش چشمۀ نوش و زبرجد رمیده است از کران چشمۀ نوش (غ. ۳/۳۸)

Ağzı tatlı ve yakut çeşmesi; tatlı çeşmenin kenarından ürkmüş gibi.

Sevgilinin dudakları yaşam kaynağı olarak telakkî edilir. Bu itibarla şair çeşmeye hitapla, sevgilinin dudaklarını kasteder:

ای چشمۀ آب زندگانی وی شعلۀ آتش جوانی (غ. ۱/۷۵)

Ey yaşam suyunun çeşmesi! Ve ey gençlik ateşinin alevi!

Şu beyitte de güneş, yaşam kaynağı oluşu ve dünyayı aydınlatıp ısıtması nedeniyle çeşmeye benzetilmiştir:

⁴³⁵ *Dîvân*, s. 178, 179, (K. 87/6, 20, 21).

ای قبه معلق چرخ دگر شدی زان تا با اوج چشمه خورشید بر شدی (م. ۱/۳۹)

Ey feleğin asılı kubbesi! Değiştin. Bundan dolayı güneşin çeşmesinin başına kadar gittin.

Göz yaşının; rengi, akıcılığı ve çokluğu ile en çok teşbih edildiği unsurlardan biri çeşmedir:

هر دیده از وفاتِ تو گریان چو چشمه‌ای

هر سینه از فراقِ تو سوزان چو مجمری (ت. ۱۸/۴۰)

Her göz senin vefatın yüzünden çeşme gibi ağlar. Her sîne, senin ayrılığından bir buhurdan gibi yanar.

Şairin memduhu *Behrâmşâh*'ın okuna arslan dahi karşı duramaz:

تیرش سوی آن جوی که در بیشه همی رفت

بگشاد زه از چشمه خون جگر شیر (ق. ۱۰/۴۷)

Onun oku ormanda akan ırmağa doğru gidiyordu. Arslanın ciğerinin kan çeşmesinin derisini açtı.

3.8.4. Duvar

Çok eskiden beri kullanılan bir yapı unsuru olarak sağlamlığı, koruyucu özelliği, cansız oluşu sebebiyle sitem etmeden dostu dinlemesi gibi birçok sebeple gerçek ya da mecaz anlamda ve teşbihlerde kullanılmıştır:

Şair, memduhu *Devletşâh*'ı ululamakta ve mahâretini methetmektedir:

کی بود ممکن که هرگز سر به دیوار آیدش

کاهنین دیوار اگر بیند هم از وی دُر کند (ت. ۶/۱۱۵)

Onun başının duvara değmemesi hiç mümkün mü? Demirden duvar dahi görse, ondan inci yapar.

چگونه آبی آبی که صورتِ دیوار حیات یابدی ار باشدی از آتش غدی (ق. ۷/۹۶)

Nasıl bir su? Öyle bir su ki duvar dahi ondan gıdalansaydı, hayat bulurdu.

Şair, *Behrâmşâh*'ın *Seyfe'd-dîn-i Sûrî*'yi mağlup etmesi üzerine kaleme

aldığı kasidede, onun muazzam bir fetih yaptığını, böylece devâsâ bir devlete kavuştuğunu söylemektedir:

که بهر نو عروسِ مُلکِ دولت خانه‌ای کردی

فلک بام و زمین صحن و جهان دیوار و جنتِ در (ق. ۹۴/۴۳)

Mülkün yeni gelini için bir saray yaptın. Damı, felek; arsası yeryüzü; duvarı cihan ve kapısı cennettir.

3.8.5. Ev: (Hâne)

Kelime olarak *oda*, *saray*, *dâr*, *insanların yaşadığı mekân* anlamına gelir. Dîvân'da hem gerçek anlamı hem de *göz evi*, *vefa evi* gibi mecaz anlamıyla kullanılmıştır:

ترکِ این گنبدِ نه پوشش گردان گویند

کمِ این خانه بی روزن بی در گیرند (ق. ۱۴/۲۹)

*Bu dokuz katlı dönen künbedi terkederler. Bu kapısız, penceresiz evden daha değersiz sayarlar.*⁴³⁶

کس جز تو مرا طرب فرا نیست مباد جز کوی توام خانه وفا نیست مباد (ر. ۱/۴۰)

Bana senden başka mutluluk veren yoktur ve olmasın da. Bana sokağından başka vefa evi yoktur, olmasın da.

زنهار خیال را به مهمان بفرست کز آتشِ دل خانه چشم آب زدیم (ر. ۲/۱۳۸)

Sakın hayalini misafirliğe gönderme; çünkü gönül ateşinden dolayı gözün evini gözyaşıyla suladık.

Aşağıdaki beyitte şair, kendisinden uzak duran ve hayallerini yıkan mâşuğuna sitem etmektedir:

چه کرده‌ام که چنین بر گرفتی از من دل

چه شد که خانه مهرم همی کنی تو خراب (ق. ۹/۲)

⁴³⁶ Bu beytin ikinci mısrası aşağıdaki gibi düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taşhîh-i İntikâdî-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gâznevî*, s. 102.

کم این خانه پر روزن بی در گیرند

Ne yaptım ki gönlünü benden öylece uzaklaştırdın? Ne oldu ki aşk yuvamı yıkıyorsun?

دریغ من که میانِ خانه پر ز ذره شدم

کنون چو سایه گرفتم از آفتاب کران (ق. ۵۰/۷۲)

Ne yazık ki evin içinde zerrelerle doldum. Şimdi gölge gibi güneşten kenara çekildim.

3.8.6. Gemi: (Keştî, Sefîne)

Bir deniz taşıma aracı olan gemi, benzetme ilgisiyle kullanılmıştır. Bir beyitte bir darbimeselden yola çıkılarak karşılaştırma yapılırken, başka bir beyitte fırtınanın gelişine teşbih edilmiştir:

من کز نم دیده آسیا گردانم کشتی بر خشک در سفر چون رانم (ر. ۱/۱۹۱)

Ben gözümün yaşıyla değirmen çeviriyorum. Gemiye yolculukta, karada nasıl yürüteyim?

هست چون کشتی و گردد آتشین دریا سراب

آیتست این خود که آتشِ اصلِ طوفان آمده است (ت. ۵/۵/۱۵)

Serap bir gemi gibidir; ateş gibi deryada dolaşır. Bu da ateşin, tufanın ta kendisi olduğunun işaretidir.

Şair, memduhu Behrâmşâh'ı, bu defa kozmik unsurlardan yararlanarak methetmiştir:

بر کران آب های آسمان سیمای او

بسته کشتی های طولانی ز راهِ کهکشان (ق. ۲۰/۶۲)

Onun gökyüzü gibi yüzünün denizinin sahiline, samanyolu kanalıyla uzun gemiler bağlanmış.

Şair, Emîr Seyyid Zâhire 'd-dîn'i methederken varlığını Hz. Nûh'un gemisine benzetmekte ve bu kurtuluş vesilesi olan geminin her zaman onun ayaklarının altında olmasını dileyerek, onun için dua ve temennide bulunmaktadır:

ای ذاتِ تو سفینه طوفانِ روزگار در پای بود در نظرت این سفینه باد (م. ۱۰/۸)

Ey varlığı feleğin tufânının gemisi olan! Bu yelkenli gemi, senin nazarında ayaklar altındadır.

3.8.7. Gölgelek-Çadır: (Çetr, Hayme, Sâyebân)

Daha çok padişah otağı veya gölgeleği anlamında kullanılan *çetr*, büyüklüğü, güzelliği ve ihtişamıyla göz kamaştıran, etrafı ve dünyayı nurlandıran muhteşem bir koranak olarak düşünülmüştür. Padişah çadırları, padişahlık alâmetleriyle dolu olduğu için daha da bir gösterişlidir. Bu çadırlar altın sırma işlemeli ve altın kadifeden yapılmış.⁴³⁷

Hârezmşâh sultanı *Sai 'îd*'in çadırı, büyüklüğü ve yüksekliği sebebiyle feleğe; atı da büyüklüğü yönüyle heybetli bir dağa teşbih edilmiştir:

چترِ عالیش چو چرخى که شود بی حرکت

رخشِ میمونش چو کوهی که شود جاناور (ق. ۱۳/۴۵)

Onun yüce gölgeleği, hareketsiz bir felek gibidir. Mübarek atı, canlanmış bir dağ gibidir.

گر زنی خیمه چو گردون زن ور کنی منزلی به بستان کن (ق. ۵/۷۷)

Çadır kuracaksan felek gibi kur. Bir konak inşa edeceksen bağa kur.

دل خیمه میان سنبل و سوسن زد خاریم نهاد و تکیه بر گلشن زد (ر. ۱/۵۹)

Gönül, sünbül ile süsen arasına çadır kurdu. Bana bir diken batırdı, gül bahçesine yaslandı.

Seyyid Hasan, aşağıdaki beyitte Gazne sultanı *Behrâmşâh*'ın azâmetiyle, tavus kuşunun kanatları arasında benzerlik ilgisi kurularak sultanın ihtişamına vurgu yapmıştır:

طاوس وار از جهتِ جلوه بر گشاد چترِ همای سایه او پر و بال ملک (ق. ۷/۵۳)

Onun Hüma'nın şemsiyesine benzer gölgesi, tavus gibi cilvelenerek, mülkün kolunu kanadını aştı.

⁴³⁷ A. T. Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 120.

خورشید سایبان کند از نور وقتِ بار

تا چشم اختران نرسد در جمالِ مُلک (ق. ۳/۵۳)

Yıldızların gözü, mülkün cemâline dokunmasın diye güneş, kabul zamanı ışıktan gölgelik yapar.

3.8.8. Hännâne

Hız. Peygamberin sırtını yaslayarak hutbe verdiği hurma ağacından olan odun direğe verilen isimdir. Sonraları mescidin içerisine minber-i şerif yapıp kullanılmaya başlanınca bu direk kaldırılmıştır.⁴³⁸

خوابگاهِ مصطفیٰ و کعبمان پیش و پس

بارگاه و منبر حنانه‌مان از چپ و راست (ق. ۳/۱۳)

Muştafa'nın kabri ve Kâbe'miz, önde ve arkada... Hännâne'mizin minberi ve sarayı sağda ve solda...

3.8.9. Hisar-Kale

Eskiden şehirleri, düşmandan korumak için etrafını duvarlarla çevirirlerdi. Bu kaleler, o şehrin savunmasında önemli bir işlev görürdü. Dîvân'da hisar ve kale kelimeleri, gerçek anlamının yanında gönlün hisara benzetilmesi yahut feleğin kaleye benzetilmesi gibi teşbih unsuru olarak, sultanın övgüsü nedeniyle kullanılmıştır.

Şair, *Necîbu'l-mulk Hasan oğlu Huseyn*'in mizâcını ve yumuşak huyunu, sabah rüzgârının gülü açtırmasına benzetmektedir:

بادِ سحر چگونه گشاید حصارِ گل

خُلُقش لطیفه کرمش هم چنان گشاد (ت. ۵/۵/۳)

Seher yeli, gülün hisarını nasıl açarsa; onun mizâcı da, kereminin yumuşaklığını öyle açtı.

Şair, *Behrâmşâh*'a hitap ederek, onun Allah'ın yardımıyla fitneleri ortadan kaldırdığını ve nice kaleler fethettiğini söyleyerek onu ululamaktadır:

⁴³⁸ A. E. Dihjûdâ, "Hännâne", *Luğatnâme*, VI/ 9216.

بس فتنه که از فضل خداوند شکستی

بس قلعه که المنت الله گرفتی (غ. ۵/۷۰)

*Tanrı'nın lütfuyla ne kadar çok fitne önledin. Allah'a şükür ki ne kadar çok kale aldın.*⁴³⁹

Şair, Mekke'deyken yazıp Gazne'ye gönderdiği kasidesinde *Sultan Sa'îd*'i methetmektedir:

واین قلعهٔ فلک را هم حلقه کرده‌ام

در عهدهام که فتح کنم از دعای شاه (ق. ۲۳/۸۳)

Bu feleğin kalesini de kuşatmışım. Şâhın duasıyla fethetmeyi düşünüyorum.

3.8.10. Kapı: (Der)

Evin giriş bölümünde ve evin her bir bölümünün giriş ya da çıkışını sağlayan kısmıdır. Daha çok sevilenin ya da bir büyüğün (Allah, peygamber, sultan, sevgili) huzuruna giriş yeri şeklinde kullanılmıştır:

هر کس ز درِ تو حاجتی می خواهد من آمده‌ام از تو ترا می خواهم (ر. ۲/۱۳۴)

Herkes kapında bir ihtiyacını dileniyor. Ben, geldim, senden seni istiyorum.

رفتم ز درت دل به غمت کرده گرو بردم ز درت عشقِ کهن با غم نو (ر. ۱/۱۵۰)

Gönlümü derdine rehin bırakarak kapından gittim. Eski aşkı, yeni derdimle kapından çektim.

3.8.11. Kubbe-Dam: (Bâm, Eyvân, Saḳf, Târem)

Evin ya da diğer yapıların en yüksek noktasıdır. Kubbe, yuvarlaklığı ve yüksekliği ilgisiyle gökyüzüne benzetilir. Bununla ilgili olarak; *saḳf-i ezraḳ*, *saḳf-i sâde*, *saḳf-i lâciverdî*, *târem-i mînâ*, *târem-i felek*, *târem-i ezraḳ* ifadeleri gökyüzüne kinaye edilmiştir. Gökyüzünün ve güneşin uç noktaları, zirvelerin zirvesi olunca, bu durum memduhu methetmek için ilgi kurulan bir unsur olmuştur.

Şair, *Behrâmşâh*'ın hükmünü güneşe, karakterini de denize benzeterek, âb-i

⁴³⁹ A. E. Dihhūdâ bu beyti "el-minnetullâh" maddesine örnek olarak kullanmıştır: *Luḡatnâme*, III/3268.

ḥayâtın onun karakter denizinden ancak bir damla olabileceğini söylemektedir:

ز نورِ رایش یک ذره قبه خورشید ز بحرِ طبعش یک قطره چشمه حیوان (ق. ۲۰/۷۰)

Onun hükmünün ışığından bir zerredir güneşin kubbesi; onun karakter denizinden bir damladır, hayat suyum.

چون خیزران دو تا شد تا بارِ همتش بر پشتِ قبه فلک شیشه گر نشست (م. ۲/۶)

Onun hikmetinin yükü, bambu sapı gibi bükülünce, camcı feleğin kubbesine oturdu.

در ایوانِ حکمت سریری نهم به طاقِ خرد بارگاهی کنم (غ. ۲/۴۸)

Hikmet eyvânına bir yatak sereyim. Aklın kubbesine bir saray inşâ edeyim.

3.8.12. Kuyu: (Çâh)

Çeşitli amaçlarla doğal olarak ya da insanlar tarafından su bulmak amacıyla açılan dar ve derin yapılardır. Klasik şiirde bağın olmazlarından biri de kuyudur ki sevgilinin gamzesi kuyuya benzetilir. Tabii âşık da bu kuyuya düşen bir zavallıdır. Eskiden her evin bir kuyusu varmış ki buna *çâh-i âbî* derlermiş. Asma bahçeleriyle ünlü Bâbil şehrinin de meşhur bir kuyusu varmış:⁴⁴⁰

در چهش افکنده‌ای بسلسله بسته آگهم ای جان ز هر نهان که تو داری (ق. ۶/۸۸)

Zincire bağlayarak onu kuyuya atmışsın. Ey can! Sende olan her sırdan haberdarım.

Kuyu denince akla ilk gelen unsurlardan biri de Hz. Yûsuf'un kuyuya atılması hâdisesidir. Şu beyitte şair, zorluklarla bir yerlere geldiğini ifade etmektedir:

چو عیسی به کیوان پریدم ز خاکی

چو یوسف به ایوان رسیدم ز چاهی (ق. ۵/۹۷)

Îsâ gibi topraktan gökyüzüne uçtum. Yûsuf gibi kuyudan saraya ulaştım.

گر حاسدت چو چشمه خورشید مطلع است

چون سایه تنگ بند به زندان چاه باد (ت. ۳/۷/۱۴)

⁴⁴⁰ S. Şemîsâ, *Ferheng-i İşârât-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 20.

Seni çekemeyen güneşin çeşmesi gibi doğarsa, incecik gölge gibi kuyu zindanında sıkışıp kalsın.

3.8.13. Merdiven: (Nerdibân)

Merdiven, bir yerden yukarı doğru çıkmak ya da aşağı inmek amacıyla kullanılan bir eşyadır. Şiirde mecazen yükselme aracı olarak kullanılmıştır:

از درِ دولت سبک بر بامِ همت رو که چرخ

با چنین نُه پایه بهرِ نردبانِ آمدست (ق. ۲۸/۱۰)

Devlet kapısından usulca himmet damına çık ki felek, böyle dokuz ayağıyla merdiven olarak yaratılmıştır.

3.8.14. Mezar: (Ârâmgâh, Gûr, Turbet)

Mezar kelimesi, sözlükte, *turbet*, *toprak* anlamında; ârâmgâh ise *sâkin*, *huzurlu yer* anlamına gelmektedir. İslamiyete göre imanlı kimseler, kıyamete kadar mezarlarında huzurla uyuyacaklardır. Her iki kelime mecazen kabir ya da mezar anlamına gelir. Dîvân'da türbe, mezar; ârâmgâh ise huzurlu yer anlamıyla kullanılmıştır.

Dönemin sultanının ölen bir yakınının vefatı üzerine yazılan mersiye, dağların bile merhumun vefatından duydukları üzüntü nedeniyle, gözlerinden kan gibi gözyaşı akıtacağı söylenerek teşhis sanatı yapılmıştır:

گر کوه سَنگِ دل به مَثَلِ دیده داردی

بر تربتِ مبارکِ او خونِ بباردی (ت. ۱/۳/۶)

Taş yürekli dağın, söz gelimi, gözü olsaydı, mübarek türbesine kan yağardı.

آرامگه دل خمِ مویت دیدم بینایی دیده خاکِ کویت دیدم (ر. ۱/۱۲۴)

Gönlümün sâkinliğini, saçının kıvrımında gördüm. Gözümün ışığını, sokağının toprağında gördüm.

بر پای عقل بندِ گرانست این سرم

در حبسِ چرخِ گورِ روانست این تنم (ق. ۶/۶۰)

Bu başım, aklın ayağına ağır bir bağıdır. Bu bedenim, feleğin hapsine yürüyen bir mezardır.

آراستند روضه آرامگاه جان

یکسر گشاده شد همه در های آسمان (ق. ۱/۶۶)

Canın huzur bulduğu bahçeyi süslediler. Gökyüzünün kapıları baştan başa açıldı.

3.8.15. Tandır: (Tenûr)

Arapça, Farsça ve Türkçede ortak olarak kullanılan, ekmek pişirilen yere verilen isimdir. Çamurdan yapılip içinde ateş yakıldıktan sonra kenarlarının kızdırılıp ekmek yapılan yerdir. Hûd sûresi 40. âyette ve Mu'minûn sûresi 27. âyette benzer şekilde Cenâb-ı Hak: “Sonunda emrimiz geldiğinde ve tandır feverân ettiği zaman...” şeklinde geçmektedir. Tandır, Dîvân'da da sıcaklığı yönüyle kullanılmıştır:

آسمان آتش بیکار بتابد چو تنور

اختران از تفِ خون لعلی چو اخگر گیرند (ق. ۳۲/۲۹)

Gökyüzü tandır gibi işe yaramaz ateş saçar. Yıldızlar, kanın sıcaklığından kor gibi yakuta dönüşür.

3.8.16. Zindan

Zindan, suçluların cezalarını çekmek için alıkonuldukları yere denir. Zindandaki insanın etrafı duvarlarla çevrilidir. Bu yüzden etrafında olup bitenleri göremezler ve karanlıkta kalmalarından dolayı derin bir kasvet içerisindeyler. Tıpkı zindandaki insan gibi, âşığın canı ve gönlü, sevgilinin ayrılığından ya da kendisini tanımaması ya da ilgilenmemesi sebebiyle âdeta zindandadır. Üstelik âşığın tek suçu, sevgiliye duyduğu sonsuz aşktır:

از تو دل در بر من عاریتی بی تو جان در تن من زندانی (غ. ۲/۷۹)

Göğsümdeki kalbim, senden bana emanettir. Sensiz bedenimdeki can, bana bir zindandır.

ای دلت بی خبر از مملکت عالم جان

چیست چندین هوس از بهر سپنجی زندان (ق. ۱/۶۴)

Ey, gönlü can âleminin memleketinden habersiz olan! Bu geçici zindana bu kadar heves nedir?

Şair, *Sultan Behrâmşâh*'a olan sevgisini “Eğer cemâlin yoksa âlem bana zindandır.” diyerek mübalağalı bir şekilde dile getirmektedir:

به جلالِ تو که گردون همه عالم بر من

بی جمالِ تو همی تنگ چو زندان آرد (ق. ۲۳/۲۰)

Celâline and olsun ki felek, cemâlin yoksa bütün âlemi bana zindan gibi dar ediyor.

3.9. YAZI ile İLGİLİ UNSURLAR

3.9.1. Genel Olarak Yazı: (Hât)

Temel anlamı *yazı*, *çizgi*, *ferman*, *satır* anlamlarına gelen hat, şiirde hem bu anlamıyla hem de sevgilinin yüzündeki tüy için teşbih unsuru olarak kullanılmaktadır:

جان از سخت بزرگ واری آموخت وز خط تو مشک مه نگاری آموخت (ر. ۲/۷)

Can, senin sözünden büyüklük öğrendi. Misk, senin hattından, ay yüzlülüğü öğrendi.

Hat kavramı yukarıdaki kullanımın yanında, esas itibâri ile sevgilinin yüzündeki tüylere kinaye edilir ve çeşitli ilgilere yol açar; sevgilinin yüzünde ilk çıkan tüylerin renginin yeşile çalması, sırlı oluşu, kokulu bir şekilde düşünülmesi, çekiciliği gibi unsurlarla birlikte düşünülür.

Şair, *Sipehsâlâr ‘Alî b. El-Ḥuseyn-i Mâhûrî*’ye olan sevgisini, onun kendisini terk etse bile kendisinin onu terketmeyeceğini söyleyerek ifade etmektedir:

در گذر از من اگر نیز خطایی کردم کز تو و خطِّ وفای تو ندارم گذری (ق. ۸/۹۰)

Hata edersem benden vazgeç; ancak senden ve vefa hattından vazgeçmem.

Mes'ûd Şâh'ın methiyesinde şair, sevgilinin zülfüne ve hattının güzelliğine vurgu yapmakta, onların güzelliğinden birçok âşığın yoldan çıkıp tekrar yola geldiklerini söylemektedir:

ای بسا شیفته را کز شب و روز خط و زلف

بردی از راه و دگر باره به راه آوردی (ق. ۴/۸۹)

Gece gündüz hattın ve zülfünle o kadar çok hayranını yoldan çıkardın ve tekrar yola getirdin ki!

3.9.2. Defter: (Cerîde)

Sözlüklerde *defter*, *nâme*, *neşriye*, *ruznâme*, *mecelle*, *tenhâ*, *mucered*, *munferid* gibi anlamlara gelen “ceride” kelimesi ve bilinen anlamıyla “defter” kelimesi *Dîvân*'da, hem kâğıt destesi olarak, hem de yazı yönüyle mecazen başka kavramlarla ilgi kurularak kullanılmıştır. Eskiden şiir mecmualarına da defter adı verilirdi:

ای چشم من از نقش رخت دفتر آب آورده غمت راز دلم بر سر آب (ر. ۱/۲)

Ey yüzünün nakışından ötürü gözümün su defterine döndüğü! Kederin, gönül sırrımı suyun başına getirdi.

Şair, *Ahmed oğlu Hasan*'a makamıyla hitap, ederek kötülüklerden emin olmasını dilemektedir:

ای صدر حریم تو حرم باد سر دفتر لفظ تو نغم باد (ت. ۱/۵/۸)

Ey makam sahibi! Senin özel mülkün emniyet içerisinde olsun. Senin söz defterinin başı “evet” olsun.

Şair, *Necîbu'l-mulk Hasan oğlu Huseyn*'i methetmekle âdeti bir servet edindiğini açıkça dile getiriyor:

حاصل ز پس همی که کنم باقی از ثنات

شکری که بر جریده گردون رقم شود (ت. ۷/۷/۳)

*Övgün ile biriktirdiğim hasılat, feleğin defterine yazılacak bir şükürdür.*⁴⁴¹

⁴⁴¹ Bu beytin birinci mısrasındaki *همی نه پس* ifadesi *ز پس همه* şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taşhîh-i İntikâd-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gâznevî*, s. 296.

3.9.3. Kâğıt: (Kırtâs)

M. Ö. İkinci ya da üçüncü yüzyıllarda Çinliler tarafından icat edildiği düşünülen kâğıt, Dîvân'da üç yerde geçtiğini tespit ettiğimiz kâğıt, özellikle renginden dolayı gerçek anlamıyla ve teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.⁴⁴²

Şair, aşağıdaki beyitte kalem ve kâğıdı teşbih unsuru olarak kullanıp ikiyüzlülükten şikâyet etmektedir:

هر که با تو چو کاغذ و چو قلم

دو زبان و دو روی شد به سخن (ق. ۲/۲۷)

Seninle olan herkes, kâğıt gibi, kalem gibi sözde iki dilli ve iki yüzlü oldu.

سیه سر و دو زبان لیک گنک چون خامه

سپید کار و دو روی و ضعیف چون قرطاس (ق. ۱۳/۴۸)

Siyah uçlu ve iki dilli ama kalem gibi lâl; işi gücü beyaz, iki yüzlü ve kâğıt gibi zayıf.

3.9.4. Kalem: (Hâme, Kilk)

İslam kültüründe kalemin önemi büyüktür. İlmin, bilginin ve marifetin aracı ve simgesidir. Hz. Peygambere ilk inen vahiylerde Cenâb-ı Allah kalem kelimesine vurgu yapmıştır.⁴⁴³ Aynı şekilde 68. sûrenin adı, Kalem sûresidir. Bazı müfessirlere göre melekût âleminde ilk yaratılanın kalem olduğu söylenmektedir. Hikmet sahipleri demişlerdir ki din ve dünya iki kıvam üzeredir: Kalem ve kılıç. Kılıç, kalemden daha aşağı tabakadadır.⁴⁴⁴ Bir mazmun olarak, kalemin değişik kullanımları vardır: Ucunda biriken mürekkep ile yaş dolu gözü hatırlatır. Kara mürekkep içinde olunca âşığı hatırlatır. Sevgilinin boyu kalem gibi düzgündür. Kaşı da şekilce kaleme benzer. Sevgilinin saçları kalem olunca “ben” de, o kalemden damlayan mürekkep olur.⁴⁴⁵

Yazı yazmanın en önemli aracı olan kalem, insanları etkileyici oluşu, şekli,

⁴⁴² Defter ile ilgili diğer örnek için bk. *Tez*, s. 470, (K. 84/28).

⁴⁴³ *Kur'ân-ı Kerîm*, ‘Alak Sûresi, 1-5. âyetler.

⁴⁴⁴ M. C. Yâhâkî, *Ferheng-i Esâfîr*, s. 654.

⁴⁴⁵ İ. Pala, “Kalem”, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 253, 254.

ucunun sivri oluşu, zekânın ve yeteneğin ortaya konulmasının aracı, dinî önemi, kaza ve kaderin yazılması, yazdıklarının kalıcı oluşu gibi çeşitli yönleriyle kullanılır. Dîvân'da yer alan kalemle ilgili bazı terkipler şunlardır; *kilk-i necîb-i dîn*, *qalem-i hukm-i kazâ*, *kilk-i 'Utârid*, *kilk-i câdû-tab*, *kilk-i 'aql*, *qalem-i nûr*. Kalemin Dîvân'daki belirgin özellikleri şu şekilde örneklenebilir.

“Söz uçar, yazı kalır.” diye bir söz vardır. Bu yüzden kalem, hem kalıcılığıyla hem de yazdıklarıyla ölümsüzdür:

تم جسم قلم را شرم دارد که سوی چشمه حیوان فرستد (م. ۱۱/۱۱)

Vücudum, bedenim kalemden utanıyor; çünkü kalem, ölümsüzlük suyuna doğru gönderir.

Kalemin ucundan çıkanların etkileyiciliği, her dönemde ilgiyle karşılanmış, onun sihirli gücü olduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştır.⁴⁴⁶

Şair, dönemin hazinedarlarından *Necîbu'l-mulk* lakaplı *Ebû 'Alî Hasan oğlu Huseyn*'in huyunu methetmek için feleği kişileştirerek, kaleminin memduhu methetmeye koyulduğunu ifade etmektedir:

تیر گردون ز پی مدح سگالش چو قلم
هم گشاده لب و هم بسته میان خواهد شد (ت. ۵/۴/۹)

Feleğin oku kalem gibi onun huyunu övmek için hem ağzını açmış ve hem kemerini kuşanmış olacak.

Sultanın fermânı, kalemle dile getirilir ve onun kalemi feleğin okuna teşbih edilerek, ondan daha keskin olduğu hükmüne varılır.⁴⁴⁷

Dinin emir ve nehiyleri yüce kitabımız Kur'ân-ı Kerim'de yazılmıştır. Bir âyeti kerimede Allah: “O Rab ki kalemle yazmayı öğretti.” buyurmaktadır.⁴⁴⁸

این هم بر این نُسق که ز کلکِ نجیبِ دین
گرچه شبه نمود همه گوهر اوفتاد (غ. ۷/۱۸)

Bu da dinin asil kalemi uyarıncadır; kehribar gibi görünse de, tümüyle mücevherdir.

Kalem, şairin söz ustalığının da bir göstergesidir. Şair, *Selçuklu Sultanı*

⁴⁴⁶ Örnek için bk. *Tez*, s. 460, (K. 23/4).

⁴⁴⁷ *ae.*, s. 303, (K. 75/14).

⁴⁴⁸ *Kur'ân-ı Kerîm*, 'Alağ Sûresi, 4. âyet.

Sencer'i methederken kendi nazmını da methetmektedir:

زینسان که به زیرِ قلمِ نظمِ گهر هاست

همواره به زیرِ قدمتِ نثرِ گهر باد (ق. ۱۶/۱۴)

Kalemimin altında cevherlerin nazmının olması gibi senin ayağının altında hep cevher nesri olsun.

Seyyid, *Necîbu'l-mulk Hasan oğlu Huseyn*'i eleştirenlere şiddetle karşı gelerek onlara beddua etmektedir:

هر دون که بر خلافِ تو گیرد قلم به دست

حقا که از نهیبِ تو دستش قلم شود (ت. ۳/۷/۳)

Sana karşı eline kalem alan her alçağın, hakikaten senin korkundan eli kalem kesilsin.

خصمت چو قلم به دست گیرد دستش ز نهیبِ تو قلم باد (ت. ۳/۵/۸)

Senin düşmanın eline kalem alınca, senin azâmetinden onun eli, kalem olsun.

3.9.5. Sahife

Üzerine yazı yazılan, kâğıdın bir yüzüne sahife denilmektedir. Genellikle kâğıt beyaz, yazı ise siyah olarak düşünülür. Bu açıdan sayfa yeni bir başlangıcın ve temizliğin sembolüdür.

Aşağıdaki beyitte *Husrev Şâh*'a olan muhabbet vurgulanırken cömertliğinin büyüklüğü madenlerle kıyas edilmektedir:

از مهرِ او صحیفهٔ جانِ ها منقش است

با جودِ او ذخیره‌ای کانِ ها محقر است (ق. ۲۱/۶)

Onun sevgisinden canların sayfası tezhiplidir. Onun cömertliğinin yanında madenlerin stoğu az kalır.

آه گر زیرِ زمین بگذردی از عیوق صفحهٔ آینهٔ چرخ شدستی پنهان (ق. ۲۴/۶۴)

Ah! Yerin altı ayyuktan geçseydi, feleğin aynasının sayfası, gizli olurdu.

3.10. ŞİİR ile İLGİLİ UNSURLAR

Dîvân'da az da olsa şiirle ilgili bazı terimlere rastlanmaktadır. Bu kelimeler, genel itibarıyla şiir terimi olarak kullanılırken destan, hikâye kelimelerinin terim anlamından ziyade daha geniş anlamda kullanıldığı söylenebilir. Yine bu terimler daha ziyade şairin kendisiyle ilgilidir. Yani kendi şiirinin veya nazmının övgüsü için ya da kendi şairliği ve hayatıyla ilgili olarak kullanılmıştır.

3.10.1. Genel Olarak Şiir ve Şair

Şiir, en sade tanımıyla vezinli ve uyaklı söz anlamına gelir. Bu tanımда her türlü manzum eser kastedilmektedir. Seyyid de bunun farkındadır. Bulduğu bazı vesilelerle şiirini methetmekten geri durmaz. Hazret-i Mûsâ ve asası mucizesine gönderme yapar. Bir başka beyitte de şiirden dolayı zor bir duruma düşse, yine şiirle birlikte ayağa kalkacağını belirterek, kalemine olan güvenini dile getirir:

شعر چو گشت معجزه و سحر از او بکاست

گفتند همگنان تو کلیمی و این عصاست (م. ۲/۵)

Şiirim, mucize olunca ve onun sihiri azalınca herkes: “Sen Mûsâ’sın ve bu da asadır.” dediler.

هر که شعر بلند من خواند کان یکی از فلک سواریهاست (م. ۱/۲)

Benim yüksek şiirimi okuyan herkes; o, feleğe binenlerden biridir (demiştir).

آنم که گر به شعر فرود آیدی سرم از اوج جرمِ شعری سر بر گذارمی (ت. ۵/۶/۱۷)

Öyle birisiyim ki şiir yüzünden başım öne düşse, zirveden başıma, şiirden olan bir ağırlık koyarım.

چو بر خواند بشوید تا نگویند چنان شعری چنین نادان فرستد (م. ۱۵/۱۰)

Okuyunca silip yok etsin ki: Öyle bir şiiri ancak böyle bir ahmak gönderir! demesinler.

بنده را بختیست در هر فن ز شعر فارسی

چشم زخمش را چو خاری گلستانی آمدست (ق. ۳۰/۱۰)

Farsça şiirin her feninde, bir kölenin bahtı vardır. Bir diken gibi, kötü bakışına bir gül bahçesi vardır.

زان بود شاعر ز جودت چون صدف پر دُر دهان

زان کند زائر ز مهتر همچو کان پر زر کنار (ق. ۲۸/۳۷)

Onun için senin cömertliğinden şairin ağzı inci dolu sedef gibidir. O yüzden, ziyaretçinin sana olan muhabbetinden ötürü, eteğini altın dolu maden gibi doldurur.

3.10.2. Beyit

Kelime anlamıyla *ev, çadır, hane, konak* anlamlarına gelen beyit, şiirde; *iki mısradan oluşan, kendi içinde bir bütünlük taşıyan parçalara* denir. Klasik İslam edebiyatının en temel nazım birimi beyittir.

Seyyid, Sultan *Hüsrev Şâh*'a hitap ederek hem onu övmekte hem de kendisine verdiği şiir yazma kabiliyetinden dolayı Allah'a şükretmektedir:

شاه ز حسن بشنو بی‌تی که عجیب است

کان شکرِ خدایست تبارک و تعالی (ق. ۲۶/۹۲)

Ey şâhım! Hasan'dan şaşılacak bir beyit dinle. O da yüce ve mübarek Tanrı'ya şükürdür.

Aşağıdaki beyitte bülbülün şakıması, *Behrâmşâh*'ın huyunu methetmede bir ilgi unsuru olarak kullanılmıştır:

در ثنای خلق گلبوی تو دستان ها زند

بلبل و در نغمه‌اش این بیت مضمون آمده (ق. ۴/۸۵)

Senin gül kokulu tabiatının övgüsünde, bülbül destanlar söyler ve nağmesinde de bu mazmunlu beyti söylemiştir.

Şair, aşağıdaki beyti *Necîbu'l-mulk Hasan oğlu Hüseyn*'e adayarak cömertliğini kadehe teşbih etmiştir:

این بیت کیست بیتِ حسینِ حسن که هست

در جامِ جودِ او دل و جانِ امید است (ت. ۸/۷/۳)

Bu beyit kimindir? Cömertlik kadehinde, umudun gönlünün ve canının olduğu

Hasan oğlu Huseyn'indir. .

Şadre'd-dîn Buḥârî için yazılan kıtadan alınan aşağıdaki beyitte, Farsça ve Arapça iki beyte benzetilerek birbirine eş değerde tutulmuştur:

پارسی و تازی سلطانِ برهان را دو بیت

زین می کنم انصاف فرمانِ تو سرور می دهم (م. ۵/۲۸)

Farsça ve Arapça, delil sultanının iki sarayıdır. Bundan dolayı insaf ediyorum. Senin fermânını baş tacı ediyorum.

3.10.3. Destan-Efsane-Kıssa

‘Alî Ekber Dihḥudâ’da Luḡatnâme’de, kıssayla ilgili olarak; *hikâye, dâstân, haber, beyân-i ḥal, beyân-i aḥvâl, ‘arz-i ḥal, suḥan, ḥarf* anlamları, destan kelimesi için de *serguzešt, kışşa, hikâyet, efsane* ya da *âvâz, surûd, nağme* karşılıkları verilmiştir.⁴⁴⁹ Eskiden halk arasında, konaklarda ve saraylarda kıssa, hikâye ve masal anlatan halk sanatçılarına *kışşa-ḥân* adı verilirdi ve bu kelimeler arasında pek bir anlam farkı yoktu. Kur’ân-ı Kerim’de tarihî kişiler ve olaylara dair yer alan haberlere de kıssa denilmektedir: Yûsuf kıssası, Mûsâ kıssası gibi.

Dîvân’da da görüldüğü kadarıyla destan, efsane ve kıssa kelimeleri arasında anlam farkı gözetilmemiş; hikâye, destan, kıssa anlamlarıyla yani baştan geçen veya hayalî olay, durum anlamıyla kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitten anlaşıldığı kadarıyla Seyyid, halkın bazı dilek ve şikâyetlerini *Mes ‘ûd Şâh*’a iletmektedir:

پس بدان بوی قصه های حسن گرچه زار است پیش شاه برد (غ. ۷/۲۶)

O halde Hasan’ın kıssalarının kokusunu anla. Sultanın huzuruna takdim ettiği şikâyetler de olsa...

در جمله ممکن است چه ممکن که واجبست

گر قصه کرده ام سرِ مقصودِ من بخوان (ق. ۳۰/۶۷)

Cümle ile de mümkündür, hatta mümkünden öte gereklidir. Kıssa olarak söylediysem de maksadımı anla!

⁴⁴⁹ A. E. Dihḥudâ, “Destan”, *Luḡatnâme*, XII/10828.

واو شش باشد و حی هشت همین نسبت هست

تا نگوئی شش و هشت چه دستان و فین است (ق. ۱۶/۱۲)

Vav, altıdır ve hay sekiz. İşte bu şekilde, altı ve sekiz söylemezsen (bu) nasıl bir hikâye ve sanat olur.

Şair, Hâce 'Amîd Ebû Tâhir için birçok hikâye söylediğini ve bu sözlerinin artık dillere düştüğünü belirtiyor:

از بس که در مدیحش دستان زدم کنون

خلقی همی زند به سخن هام داستان (ق. ۶/۷۳)

Onun övgüsü hakkında o kadar destan söyledim ki şimdi halk sözlerimi kısasa olarak anlatıyor.

Fesâne, efsanenin kısaltılmış halidir. Asılsız hikâye, kadınların anlattığı asılsız olay ve hikâyeler, mesel, dâsitân, efsane anlamlarına gelmektedir.⁴⁵⁰ Behrâmşâh'ın veziri Ebû Tâhir'in vefatı üzerine yazılan mersiyyede şair, üzüntü içerisinde olduğunu ifade etmektedir:

مکن ای جان که سَمَر خواهد شد

وین دلم زیر و زیر خواهد شد (ت. ۱/۲/۷)

Ey can! Yapma, efsane olacak ve bu gönlüm alt üst olacak.

زمانه خواست که افسانه بودمی و نهام

از این سعادت بیگانه بودمی و نهام (ت. ۱/۶/۲)

Felek, efsane olmamı istedi ama değilim. Bu mutluluğa kayıtsız kalmamı istedi ama kalmadım.

اکنون هرکس که پرسد افسانه من

اول گویم که هر چه دل بود نبود (ر. ۲/۷۴)

Şimdi benim hikâyemi soran herkese, önce ne kadar gönül var idiyse, şimdi olmadığını söyleyeyim.

⁴⁵⁰ A. E. Dihhudâ, "Fesâne" *Luġatnâme*, XI/17152.

3.10.4. Gazel

Aşk, sevgili, şarap, bahar gibi coşkulu haller karşısındaki duyguları anlatan şiirlere gazel adı verilir. İran şiirine, İslamiyeti kabulden sonra giren gazel nazım şekli, başlangıçta kasideye bağlı bir ya da birkaç beyitti ve tegazzül adını taşımaktaydı. Tabiatıyla İran şiirinde de ilk dönemlerde kasidelerin nesib veya teşbib kısmını oluşturan gazel, zaman içerisinde bağımsız bir şiir türü olarak ortaya çıkmış ve tüm İslam edebiyatlarında en sevilen türlerden biri haline gelmiştir. İran şiirinde gazelin bağımsız bir tür olarak ortaya çıkması, Selçukluların son dönemlerine rastlar. Enverî, Hâkânî ve çağdaşları ve nihayet Sa’dî’yle en olgun düzeyine çıkar. Yine zaman içerisinde erken dönemde Hâkîm Senâ’î başta olmak üzere Hâfız, Sâ’dî, Mevlânâ, ‘Attâr gibi büyük şairlerin elinde dinî-tasavvufî, felsefî ve ahlakî bir nitelik kazanarak gazelde işlenen konular çeşitlenmiştir.

Ebû ‘Alî Hasan-i Ahmed’in övgüsünde, gazel övgü şiiri olarak ve Mes’ûd-i Sa’d-i Selmân ile Mu‘izzî’nin gazellerinin gücüne gönderme yapılarak kullanılmıştır:

به نزد صورتِ دولت که عاشق است ترا
مدایح تو که مشهور باد هست غزل
(ق. ۱۳/۵۵)

Sana âşık olan devletin yüzünün yanında, senin övgülerin -ki meşhur olsun- gazeldir.

مدح مسعود و غزل های معزی را خلق
گرچه با آتش و با آب برابر گیرند
(ق. ۴۳/۲۹)

Halk, Mes’ûd’un methiyesini ve Mu‘izzî’nin gazellerini, ateş ve suyla eşit tutuyor ise de.

چندان کزین غزل به تَخْلُص رسد سخن
اندر ثنای و مدحت صدرِ زمان مرا
(ت. ۷/۳/۱۷)

Söz zamanın önderinin övgüsünde bu gazel ile beni selamete ulaştırır.

3.10.5. Kaside

Kaside, edebiyat terimi olarak, ilk beyti kendi içinde, diğer beyitleri ise ilk beyitle uyaklı olmak üzere en az 15 beyit uzunluğunda ve aynı vezinde söylenmiş

nazım biçiminin adıdır. Kasideler tertip itibâriyle dîvânların başında yer alır. İran şiirinde kasidenin varlığı IV/X. yüzyıla ya da çok sınırlı sayıda olmakla birlikte III/IX. yüzyıla kadar uzanır. Ancak asıl gelişimini V/XI. asırdan sonra yapmıştır.

Aşağıdaki beyit, Seyyid Hâsan'ın bazı şairlerin büyüklük iddialarına cevap niteliği taşımakta, dolaylı olarak kendi şiirini methetmektedir:

بر دعویی که نیست چو من در همه جهان

هر بیت از این قصیده به حجت گواه باد (ق. ۵۴/۱۴)

“Bütün dünyada benim gibisi yoktur” iddiasına, bu kasidenin her bir beyti, kesin biçimde delil olsun.

Ḳıvâme'd-dîn Aḥmed 'Omer için kaleme alınan kasidede, şair zaman zaman yaptığı gibi, kendi şiirini methetmektedir:

مرا به گفت چه حاجت که خود همی گوید

همین قصیده که اعجوبه ایست تا محشر (ق. ۳۳/۴۶)

Benim söylememe ne gerek var; mahşere kadar benzersiz olduğunu, bu kasidenin kendisi söylüyor.

پوشیده هم نباشد بر رای روشنت

فهرست این قصیده که در دل بود نهان (ق. ۳۳/۶۷)

Gönülde gizli olan bu kasidenin muhtevâsı, aydın görüşüne kapalı olmasın.

3.10.6. Methiye

Sözlük anlamı olarak birini övmek, meziyetlerini dile getirmek demektir. Genel olarak tüm övgü şiirlerine methiye denebilir. Uzun yıllar kaside nazım şekliyle yazılmış olup daha sonra bağımsız bir nazım şekli olmuştur. Devlet büyüklerine yazılan methiyelerde maddî bir karşılık elde etme amacının olduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Özellikle ‘Abbâsîlerden sonra sarayın kapılarının şairlere açılmasıyla, methiye türünün altın çağı başlamış oldu.⁴⁵¹

Seyyid Hâsan'ın yaşadığı dönem, methiye'nin zirve dönemlerinden birisidir. *Sebk-i Ḥorâsânî* adı verilen bu tarzın en önemli nazım şekli methiyedir. Bu nedenle

⁴⁵¹ M. Faruk Toprak, “Methiye”, *TDVİA*, XXIX/410, 411.

Seyyid Ḥasan-i Gaznevî Dîvânı'nın da ekseriyetle methiyelerden oluşması, dönemin anlayışıyla paralellik arz etmektedir:

فرو جمله گردد ز اشعار بنده سه قطعه ز مدح تو چون پادشاهی (ق. ۷/۹۷)

Bu kulun şiirlerinin üç kıtası bile, senin gibi padişahın övgüsünde eksik bir cümledir.

لیک حرصِ بندگی و آرزوی مدح تو

موجبِ این بیت های امتحانی آمدست (ق. ۳۱/۱۰)

Ancak kulluk hırsı ve seni övme arzusu, sınanmaya vesile olan bu beyitlerin yazılmasına sebep oldu.

Şu beyitte de Seyyid, açıkça *Behrâmşâh*'ın kulu ve kölesi olduğunu ve şiirinin onu methetmekle ün kazandığını dile getirmektedir:

بلند همتِ شاهِ حسن که بنده تست

جهان به مدح تو شاهِ بزرگوارا گرفت (ق. ۲۲/۱۱)

Ey yüce irâdeli padişah! Senin kölen olan Ḥasan, cihanı senin gibi yüce padişahın övgüsüyle aldı.

3.10.7. Mersiye

Türk, Arap ve İran edebiyatlarında ölen kişinin ardından yazılan şiirlere verilen addır. Farsçada müstakil olarak mersiyesi günümüze ulaşan ilk şair Rûdekî'dir (öl. 228/940). Konularına göre farklı özellikler gösteren mersiye sarayla, önemli kişi veya ailelerle ilgili olanlar, destanî, dinî-tasavvufî, felsefî ve sosyal konulu örnekler şeklinde gruplandırmak mümkündür. Saray şairleri tarafından bir bakıma görev gereği hükümdar ve saray mensupları hakkında söylenmiş mersiye ilk örneği Ferruhî-i Sistânî'nin Gazneli Maḥmûd'un ölümü üzerine (421/1030) yazdığı şiirdir. Enverî'nin kaleme aldığı bu tür mersiye zamanla kendine has kalıplar ve özellikler kazanmıştır. Fars şiirinde en çok kaside tarzında yazılan mersiye kîta, tercî'-bend ve terkîb-bend gibi nazım şekilleri de kullanılmıştır.⁴⁵²

⁴⁵² M. Faruk Toprak, "Mersiye", *TDVİA*, XXIX/215-217.

Dîvân'da Seyyid Hasan, *Cemâle'd-dîn Aḥmed-i Ġâzî*'nin vefatından duyduğu üzüntüyü dile getirirken, mersiye sahâsında başarılı olduğu imâsında bulunmaktadır:

حَسَن اَر مَرثِيه‌ای گفَت برای تو سَزَد

که شنود از لبِ تو مدحت خود صد چندان (ق. ۲۸/۶۴)

Hasan, senin adına bir mersiye söylemişse yakışır; çünkü senin dudağından yüz katı fazla kendi methini duyar.

3.10.8. Nazım ve Nesir

Sözlükte *dizmek*, *ipe inci dizmek* anlamına gelen nazım; şiirden farklı olarak his ve hayal boyutunun olmadığı, sadece vezin ve uyağın olduğu şiir şeklindeki yazıdır. Bu tür eserlere de *manzum eser* adı verilir. Buna mukâbil, mısra esasına değil, cümle esasına dayanan ve düşünce yönü ağır basan yazılar da *nesir* diye isimlendirilir. Bu tür eserler, *mensur eser* diye anılır. Seyyid, Dîvân'ında kullandığı nazım ve nesir ifadelerini de bu şekilde kullanmıştır:

هر چه افتدت بگوی که لؤلؤ نهاده‌ام

نثری که بد دروغ‌تر از نظمِ نیک رواست (م. ۳/۳)

Başına her ne geldiyse anlat; çünkü (başına) inci koymuşum. Daha yalan olan nesir, iyi nazma tercih edilir.

Şair, kendi nazımının ve nesrini, *Behrâmşâh*'ı methetmekten dolayı inciye benzetmekte, yani kaleminin değer kazandığını belirtmektedir:

ای ز روی لطف و آیت عقل را تو جان شده

وی ز مدحت نظم و نثرم دُرّ مکنون آمده (ق. ۱۶/۸۵)

Ey lütuf ve âyet yüzünden, akla can olan sen! Ve ey övgüsü, nazmımı ve nesrimi, gizli inci yapan!

Seyyid, şiir yazmadaki marifetinin farkında olarak nazmı, cevher düğümüne benzetmiş ve onu da akıcı bir üslupla yazdığını söylemiştir.⁴⁵³

Şair, *Sâ'id Ebû Bekr*'in vefatı üzerine kaleme, inciye, nazma ve nesre insanî özellikler verip teşhis sanatı yaparak üzüntüsünü dile getirmiştir:

⁴⁵³ *Tez*, s. 454, (T. 2/7/5), s. 380, (K. 14/16).

ای کلکِ سر فکنده و دُرچِ سیاه روی

وی نظمِ دل شکسته و نثرِ زبان شده (ق. ۹/۸۶)

Ey utangaç kalem ve kara yüzlü inci! Ve ey kalbi kırılmış nazım ve dil kesilmiş nesir!

نظمی کردم که خلق را دایم چون گوهر تیغ در زبان ماند (ق. ۳۴/۲۸)

Halk için ağızda daima kılıç olarak kalsın diye, mücevher gibi nazım yazdım.

هر چند که نظم کردم این عقد نثری که کنی از این گهر کن (ق. ۱۲/۷۶)

Bu akdi her ne kadar nazmettiysem de, nesir yapacaksan bu cevherden yap.

با خلق داوری چکنم بهر نظم و نثر

اندیک من نخواسته داده‌است داورم (ق. ۴۴/۵۷)

Nazım ve nesir için halka niçin hakemlik edeyim. İnşallah Tanrı ben istemeden vermiştir.

3.11. MÜZİK ile İLGİLİ UNSURLAR

3.11.1. Çeng

Batılıların târ adını verdikleri çok eski bir müzik aletidir. Arp adı verilen müzik aletine de benzetilmektedir. Sâsânîlerden beri bilinen bir müzik aleti olmakla birlikte günümüzde İran'da yaygın değildir. Eski şairlerce tahta kısmının eğri olmasından dolayı yaşlı ve kambur insana teşbih edilirmiş, bu yüzden örneğin Hâfız tarafından *hamîde-i kâmet* ve *pîr-i munhanî* şeklinde anılmıştır. Tellerini saçtan veya ipekten yaptıkları için sevgilinin saçı ile çeng arasında ilgi kurulur. İnsan boyuna kadar ulaşan çengi çalabilmek için yanında durmak gerekir. Bu durum şairlerin, sevgilinin yanında durmalarına teşbih edilerek söyleyemedikleri arzularını hayal ettirmiş.⁴⁵⁴

Bir müzik aleti olarak Dîvân'da, benzetme yönüyle ve meclislerde eğlence unsuru olarak kullanılmıştır:

⁴⁵⁴ P. Ehûr, *Kilk-i Hîyâl-engîz*, II/743; Seyyid Alî-i Mîrniyâ, *Ferheng-i Merdûm*, *Folklor-i İran*, İntişârât-i Pârsâ, Tahran 1369 ş., s.139.

مشک و خط دوست را ز سنبل ننگ است

پیش سخنش نوای بلبل چنگ است (ر. ۱/۲۵)

Dostun miski ve hattı, sünbül den utanır. Onun sözünün yanında bülbülün şakıması, çeng gibidir.

3.11.2. Davul: (Kûs, Ṭabl)

Padişah fermanlarının halka ilan edildiği, azâmetinin her tarafa duyurulduğu, savaşta ordunun coşturulduğu çok yönlü bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Esasında kûs, davulun sekiz on misli büyüğüne denilmektedir. İran'da başta Kerbela olayı sebebiyle yapılan ezadârî merasimlerinde ve bazı yerel düğünlerde kullanılmaktadır.⁴⁵⁵

Davul deyince ilk olarak akla gelen onun bir müzik aleti olduğu algısı, Seyyid'in Dîvânı'na göz atınca değişmektedir. Davul, Ġaznevî Dîvânı'nda daha ziyade, ordunun galeyana getirilmesi, kazanılan zaferin coşkusunun davul yoluyla ilan edilmesi, sultanın ordusunun ihtişâmının gösterilmesi gibi askerî bir işlevi görülmektedir.

Seyyid Hasan, *Sultan Behrâmşâh*'ın kazandığı zafer üzerine çalınan davullardan duyduğu sevinci dile getirirken, çadırının güzelliği karşısında, feleğin gözünün şaşı kalacağını söylemektedir:

به کوسِ تو که ازو گوش فتح شد آگاه

به چترِ تو که از او چشم چرخ شد حیران (ق. ۳۸/۷۲)

Senin davulunla kulak fetihten haberdar oldu; senin çadırınla feleğin gözü bakmaktan şaşı oldu.

که برق کشد خندان از چرخ حبّابی که رعد زند گریان بر طبل دوالی (ق. ۲۱/۹۲)

Bazen şimşek gibi felekten gülerek bir kabarcık alır; bazen gök gürültüsü ağlayarak sahtekâr davula vurur.

فلک را تف تیغ در تاب کرده جهان را دم کوس بر سر گرفته (ق. ۱۳/۸۴)

Kılıcın küfü, feleği çeliklemiş; davulun sesi, cihanı kaplamış.

⁴⁵⁵ S. A. Mîrniyâ, *Ferheng-i Merdûm*, s. 139.

3.11.3. Def

Daha çok ritim vermek amacıyla kullanılan bir müzik aletidir. Eskiden *dâire* de denilirmiş. Tahtası, söğüt ağacından, derisi ise keçi derisinden yapılan defler daha makbul olurmuş.⁴⁵⁶ Müziğe çok uygun bakmayan İslam âlimleri, belli ölçülerde def çalmayı câiz görmüşlerdir. Bu yüzden İslam toplumlarında yaygınlaşmıştır.

Hasan Gaznevî Dîvânı'nda, tespit edebildiğimiz kadarıyla bir yerde, çeng ile birlikte kullanılmıştır:

فلک ز بدر و مه نو نواخته دف و چنگ

جهان چو شام و سحر کرده رنگ و بوی ارزان (ق. ۱۱/۷۰)

Felek, yeni dolunay ve hilalden def ve çeng çalmış. Cihan, gece gündüz renk ve kokuyu kıymetlendirmiş.

3.11.4. Mızrap: (Zehme)

Saz, ud gibi telli çalgılar için kullanılan yardımcı bir unsurdur. Dîvân'da teşbih unsuru olarak kullanılmıştır:

بد سگالت را چو زیر از زخمه نالان باد دل

نیک خواست را چو گل ابر خندان باد جان (ق. ۳۷/۶۲)

Gönül, kötülüğünü isteyen, mızraptan ağlayan saz teli gibi ağlasın. Can, iyiliğini isteyen, gül gibi güleç bulut olsun.

3.11.5. Nağme

Nağme, bir sözün ya da sesin kolağa hoş gelecek şekilde, ahenkle söylenmesi ya da çalınmasıdır. Bu açıdan bakıldığında her müziğin bir nağmesi olmaktadır. Verilmek istenen mesaj, belli ki nağmeli bir şekilde daha etkili ve hoş bir şekilde iletilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'in tegannîli bir şekilde okunması tavsiye edilmiştir.

Bahar mevsiminde bağ-bahçe şenlendiğinde kuşlar nağmeyle şarkı söylerken, ağaçlar ve çiçekler, onlara eşlik eder:

⁴⁵⁶ S. A. Mîrniyâ, *Ferheng-i Merdûm*, s. 146.

بید بر پرده بلبل ز طرب سر جنبان

سرو بر نغمت قمری ز فرح دست زنت (ق. ۳۸/۱۲)

Söğüt, bülbülün ötmesiyle neşeden baş sallıyor. Servi, kumrunun nağmesine neşesinden el çırpıyor.

نزد بلبل نوا لیکن به مرغان کنون آهنگ دستان می نماید (ق. ۲۹/۳۴)

Bülbülün huzurunda söylenen şarkılar, şimdi kuşlara hikâye gibi geliyor.

3.11.6. Ney

Kamışın fidanından yapılan bir müzik aletidir. Yedi adet deliği vardır. Bunlardan altı tanesi ön bölümde yukarıdan aşağıya doğru dizilirken bir tanesi de neyin arka kısmındadır. Özellikle Mevlânâ Celâle'd-d'in'in Mesnevi'sinden sonra, İslam dünyasında çokça rağbet gören bir müzik aleti hâline gelmiştir. Üfleyerek çalınan bir müzik aletidir.⁴⁵⁷ Dîvân'da teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.

Şair, *Ebû Naşr Muḥammed b. 'Abdu'l-ḥamîd*'in düşmanlarının gizlice onun aleyhinde çalıştıklarını ancak boşa kürek çektiklerini belirtmektedir:

چو نای دشمن جاه تو باد پیماید که همچو ابر زند طبل را به زیر گلیم (ق. ۱۹/۶۱)

Senin makamına düşman olan boşa kürek çeker. Bulut gibi, davulu kilim altında çalar.

بر گوشمال چرخ نهی چشم همچو نای

اینک ز کیست راست نهاده چو مزهرم (ق. ۱۷/۵۷)

Ney gibi feleğin küpesine göz koyuyorsun. Şimdi udum gibi rast ve nihan makamını kim çalar?

Şair, aşağıdaki beyitte *Maḥmûd Bûğra Ḥân*'ın kazandığı zafer sonrasında düşmanlarının hâli tasvir edilmekte matem içerisinde ağıt yaktıkları dile getirilmiştir:

نای رویین سبک و کوس مسین بر سرشان

نوحه و ناله چو ماتم زدگان درگیرند (ق. ۳۷/۲۹)

⁴⁵⁷ S. A. Mîrniyâ, *Ferheng-i Merdûm*, s. 140.

Çinko kaplı ney, bakır kasnaklı davulla, başlarında matemliler gibi ağıt yakarlar.

3.11.7. Ud: (Berbet)

İran tarihinde kullanılan en eski ve en yaygın müzik aletidir. Yedi adet teli varmış. Birinci teline *zîr* adı verilir.⁴⁵⁸ *Dîvân*'da gerçek anlamı ve benzetme ilgisiyle kullanılmıştır:

گوښمالم دهد چو برېط لیک گر بنالم چو نای نېښندد (ت. ۳/۳/۱۱)

Kulağıma ud gibi geliyor fakat ney gibi inlesem hoşlanmaz.

خواهی که نشاط خاطر آید برېط بنواز و جام می خواه (غ. ۵/۶۰)

Gönlümün ferahlamasını istiyorsan ud çal ve şarap kadehi iste.

3.11.8. Zurna: (Surnây)

Neye benzer, üflemeli bir müzik aletidir. Daha çok festivallerde ve düğünlerde çalınır.⁴⁵⁹ Uzun bir borusu vardır. Bu yüzden benzetmelere konu olmaktadır:

گه چو سرنای نماید سر بر نای گلو

گاه چون طبل نماید دل در هیچ بری (ق. ۲۴/۹۰)

Bazen neyi zurnaymış gibi boğazına götürür; bazen davul gibi hiçbir gönülde yer edinmez.

3.12. YİYECEK ve İÇECEKLE İLGİLİ UNSURLAR

3.12.1. Azık: (Tûşe)

Zâd, zehîr, tûşe insanların yolculuk esnasında yanlarına aldıkları bir miktar yiyeceğe denir. Eskiden insanlar uzun yolculuklar yaptıklarında yanlarında azık götürürlermiş. Âzûka da aynı anlama gelmektedir. Azığın özelliği, doyuncaya kadar keyifli keyifli yemek değil, yola devam edecek kadar karnını doyurabilmektir. Bu

⁴⁵⁸ M. Mu‘în, “Berbet”, *Ferheng-i Fârsî*, I/497.

⁴⁵⁹ S. A. Mîrniyâ, *Ferheng-i Merdûm*, s. 139.

sebeple azlığı temsil eder.⁴⁶⁰ İslam’a göre dünya, ebedî ahiret hayatı için azığın hazırlandığı bir mekândır:

توشه‌ای نی که آن دهد قُوتَم گوشه‌ای نی که آن بود سَکنم (غ. ۳/۴۴)

Bana güç verecek bir azığım yok ki, meskenim olacak bir köşem yok ki!

کس این قصه ننهد ولیکن توان خورد چنین توشه‌ای بر سر شاهراهی (ق. ۳/۹۷)

Kimse bu hikâyeyi anlatmaz ama böyle bir azık, yol başında yenebilir.

3.12.2. Badem

Edebiyatta birçok benzetmelere konu olan bir meyvedir. En çok, şekli ve rengiyle mâşuğun gözüne benzetilmiştir. Bademin acısını tuzla alırlarmış, bazen de acısı ve tatlısı bir arada olurmuş, bu durum mâşuğun; kahrına ve nazına teşbih edilir. Bademin benzetildiği unsurlardan biri de dildir. Mâşuğun tatlı dili, badem tadında kabul edilmiştir.⁴⁶¹

خورشید بنفش و ماه گلرنگش بین بادام فراخ و پسته تنگش بین (ر. ۱/۱۴۷)

Onun menekşe gibi güneşine ve gül renkli ayına bak. İri bademine ve dar fıstığına bak.

گر پوستش که خشک چو بادام بر دلست

جانش به لب رسیده و مانده چو پسته باد (ت. ۴/۱۰/۳)

Gönlünün kabuğu, badem gibi kuru ise de canı çıksın ve fıstık gibi kalsın.

3.12.3. Buğday: (Gendum)

İnsanlığın en eski zamanlarından beri bilinen ve kullanılan buğday gönle, ortasındaki çizgi de göğsün ortasına teşbih edilmiştir. Buğday tanesi, kapalı iki dudağa benzetilmiştir. Buğdayla ilgili sözler yağlı ve tatlı oluşu üzerinde yoğunlaşmıştır. Harmanı rüzgâra salıp tanesiyle samanını birbirinden ayırmak, iyi ve kötü amellere hakemlik yapmaya temsil edilmiştir. Arpa ekmeği, fukara yemeğine kinaye edilmiştir. Arpa azlığın sembolüdür. Hz. Âdem’in bir rivayete göre buğday

⁴⁶⁰ H. ‘Amîd, *Ferheng-i ‘Amîd*, I/330.

⁴⁶¹ Behrâm-i Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl Şi‘r-i Fârsî*, İntişârât-i Suhen, Tahran 1387 ş., s. 20.

yiyecek cennetten kovulması, *buğday gösterip arpa satan* şeklinde bir deyimın ortaya çıkmasına yol açmıştır.⁴⁶²

خدایگانا گندم نخورده چون آدم برون فتادم ناگه ز روضه رضوان (ق. ۴۸/۷۲)

Ey padişah! Âdem gibi buğday yemeden Ravza-i Rîzvân'dan dışarıya düştüm.

3.12.4. Ekmek: (Nân)

İnsanlığın en eski besin maddelerinden biri olan ekmek, başta buğday olmak üzere çeşitli hubûbattan yapılabilir. Kelime zaman içerisinde anlam genişlemesine uğrayarak her çeşit geçim ve yiyecek kapısı anlamı kazanmıştır. Dîvân'da da bu anlamıyla kullanılmıştır:

گه بنالی که وای نان ناید گه به رنجی که آه جان برود (م. ۱/۲۰)

Bazen ekmek gelmiyor diye şikâyet ediyorsun. Bazen can çıkıyor diye inciniyorsun.

انده نان و جان مخور بنشین کین بیاید به وقت و آن برود (م. ۲/۲۰)

Ekmek ve can tasası çekme, otur oturduğun yerde; çünkü bu, vakti gelince gelir; o, vakti gelince gider.

درین زمانه تویی آب خواه و دست بشوی

که بر بساط تو بتوان شکست نان کرم (ق. ۲۳/۵۸)

Bu zamanda su isteyen de el yıkayan da sensin. Çünkü cömertlik ekmeği ancak senin sofranda bölünebilir.

3.12.5. Fıstık: (Peste)

İran şiirinde sevgilinin küçük ağzı, fıstığa teşbih edilmiştir. Yerli yerinde konuşan ağız, açılmış fıstığa; kapalı ağız da açılmamış fıstığa benzer. Fıstığın içi yeşil, üzeri de kırmızı renklidir. Bu sebeple Farsçada “Arsızca gülen handân fıstık ve kırmızı dil, yeşil başı kaybettirir” demişlerdir. Herkesi neşelendiren yârin sözü, tuzlu fıstığa; küçük ağzıyla paylaşılan sözü, fıstığın şekerine benzetilir. Bu şekilde

⁴⁶² B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl Şi'r-i Fârsî*, s. 319.

tatlılığın ve tuzluluğun iç içe olması, çeşitli mazmunların doğmasına yol açmıştır. Ayrıca sevgilinin yeşil hatları ve tatlı ağız, fıstığın içine teşbih edilmiştir. Yine papağanın yeşil tüyü ve şekeri sevmesi de yeni istiarelerin doğmasına yol açmıştır:⁴⁶³

Dîvan'da da benzer şekilde, daha ziyade fıstık-ağız-dudak ilişkisi içerisinde kullanılmıştır:

راست خواهی هر کجا گل ناهه یی از لب گشاد

همچو غنچه لاله را پسته دهانی آمدست (ق. ۱۱/۱۰)

Doğrusunu istersen nerede kokulu gül gibi dudağımı açtıysa, gonca gibi, lâleye, fıstık ağızlı geldi.

ز پسته گر نمکدان ساخت نشکفت شکر بین کز نمکدان می نماید (ق. ۳/۳۴)

Fıstıktan eğer tuzluk yapılsa şaşılmaz. Tuzlukta görünen şekere bak.

Şair, Necîbu'l-mulk Hasan oğlu Huseyn'e olan muhabbetini papağanın şeker ve fıstık sevgisine benzetmektedir:

روزی نگر که طوطی جانم سوی لب

بر بوی پسته آمد و در شکر اوفتاد (ت. ۶/۲/۳)

Kısmete bak! Canımın papağanı, dudağına doğru fıstık kokusuna geldi ama şeker içerisine düştü.

بوسه‌ای از لبشان گر به مثل نقل کنی

بوسه را در نمک و پسته و شکر گیرند (ق. ۱۱/۲۹)

Dudaklarından bir öpücüğü örnek olarak nakledersen, öpücüğü tuz, fıstık ve şeker banarlar.

3.12.6. Kebap

Doğu milletlerinin en sevdiği yemeklerden biri olan kebab, şiirlerde genellikle mecazî anlamda, şairin ciğerinin dağlanıp tıpkı kebab gibi olması bağlamıyla kullanılmıştır:

دل چون ز لب شراب خواهد درد از جگرم کباب خواهد (غ. ۱/۳۱)

⁴⁶³ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, s. 60.

Gönül senin dudağından şarap isteyince dert, ciğerimden kebab ister.

حقا که بر فلکِ دل روز از غمش بسوخت

والله که در هوا جگرِ شب کباب شد (ت. ۵/۱/۶)

Doğrusu felekte gündüzün gönlü, onun gamı ile yandı. Vallahi havada gecenin ciğeri kebab oldu!

3.12.7. Nar: (Enâr)

Şiirde çok kullanılan bir meyve değildir. Rengi ve taneli oluşundan hareketle bazen teşbih unsuru olarak kullanılmaktadır.

Aşağıdaki beyitte, narın tane tane ve kırmızılık özelliğinden faydalanılarak *Behrâmşâh*'a düşman olan meliklerin yüreklerinin korkudan dolayı, nar gibi parça parça oldukları ve kan revân içinde kaldıkları anlatılmaktadır:

دلِ ملوک به صد پاره و همه در خون

ز بیمِ آن حرکت چون دلِ انار شده است (ق. ۲۳/۸)

O hareketin korkusundan meliklerin yüreği, narın içi gibi yüz parça ve hepsi kan içinde kalmıştır.

تلخی به طعمِ شکر و جسمی به لطفِ جان

خامی به عمرِ پخته و آبی به رنگِ نار (ق. ۹/۴۱)

Şeker tadında bir acılık, can kadar lâtif bir cisim, kemâle ermiş bir ömür kadar hamlık, nar rengine bir su...

3.12.8. Süt: (Şîr)

Klasik şiirde çok kullanılan bir kavram değildir. Dîvân'da da aynı şekilde sütle ilgili özel bir kullanım görülmemekle beraber, özellikle şeker kelimesiyle birlikte bir imaj oluşturmakta ve yan yana kullanılmaktadır.⁴⁶⁴

Aşağıdaki beyitte şair *Husrev Şâh*'a olan yakınlığını, misk ile anber ve süt ile şeker ilişkisi bağlamında değerlendirmektedir:

⁴⁶⁴ Süt ve Şekerin birlikte kullanıldığı diğer beyitler için bk. *Tez*, s. 515, (K. 6/1).

هم دل در آن وصال چو با عنبر است مشک

هم جان در آن فراق چو با شیر شکر است (ق. ۶/۲)

Hem gönül o kavuşmada misk ile anber gibidir; hem can o ayrılıkta süt ile şeker gibidir.

3.12.9. Şarap: (Mey, Bâde)

Şarap sözlük anlamıyla *içecek, içilir olan her şey, içerisinde yenilecek bir şey olmayan, içilebilir sıvı, mey, bâde, hamr, mol.*⁴⁶⁵ Er-Ravendî, Râhetu's-Şudûr'da şarap konusuna ayrı bir bahis açmış; şarabın kesinlikle haram olduğunu ancak, üzüm suyunun hangi kıvamdan sonra haram olduğunu delilleriyle ortaya koyarak, sultanların buna dikkat ettiklerini ifade etmiştir.⁴⁶⁶

Şarabın *nebîd, hamr, şâh-dârû, çerâg-i muğân, âteş-i muğân* gibi birçok sıfatı vardır. Esas itibarıyla üzüm suyunun mayalanarak başkalaşması sonucu, insanı sarhoş eden bir içecektir. İran efsanesine göre şarabı bulan Cemşîd'dir. Taberî Tarihi ve bazı İslami rivayetlerde şeytanın buluşu olduğu söylenmiş, bu yüzden de 'amelu's-şeytân olarak tanımlanmıştır. Zerdüştlükte ise yasaklanmamış aksine içilmesi teşvik edilmiştir. Arap ve İran coğrafyasında *ummu'l-ḥabâis, hamr-i bihişt, mâder-i mey, duḡter-i rez, bâde-i mest* gibi değişik adlarla anılmıştır.

Tasavvufta sembolik anlamıyla sâlikin gönlünü hoş eden, ona hoşça vakit geçirten bir unsur, mâbuda beslenen muhabbet ve aşk (şarâb-i vahdet) anlamı verilmiş; meyhaneyi de ârifin ilahî zevk aldığı bânî olarak kabul etmişlerdir. Kelime tasavvufta kazandığı bu olumlu anlamı sonucu İslam edebiyatlarının vazgeçilmez bir mecazı olmuştur.⁴⁶⁷

Kur'ân-ı Kerim'de ise açıkça ve defalarca içilmesinin haram olduğu ve şeytanın ameli olarak büyük günahlardan olduğu belirtilmiştir.

Dîvân'da açıkça şarap arzu edilmekte, sembolik anlamlar yüklenmekte, onu içmenin verdiği keyiften bahsedilmekte ve sevgili ile ilgili teşbihlere konu olmaktadır:

⁴⁶⁵ A. E. Dihhudâ, "Bâde", *Luğatnâme*, III/3994.

⁴⁶⁶ er-Râvendî, *Râhetu's-Şudûr*, s. 416-428.

⁴⁶⁷ M. C. Yâḥâkî, *Ferheng-i Esâfîr*, s. 799-801.

بگذار نامِ هجر که هنگامِ غم گذشت

در ده شرابِ وصل که وقتِ طرب رسید (ت. ۵/۳/۳)

Ayrılığın adını anma, gam zamanı geçti. Kavuşma şarabını ver, neşe zamanı geldi.

در ده پسرا می که چمن را تابست

آن می که گل نشاط را مهتابست (ر. ۱/۲۶)

Ey oğul! Şarap ver; çünkü o gül bahçesinin parlaklığıdır. O şarap, sevinç gülüne mehtaptır.

می ده که بر آن سوسن و گل آید خوش

گلرنگ شراب از قدح سوسن وش (ر. ۲/۱۱۱)

Şarap ver; çünkü o, süsen ve gülün hoşuna gider. Gül renkli şarabı, onun süsen gibi kadehinden ver.

از برای شراب و شربت او هر بهار این سپهر دایره گرد (م. ۲/۱۵)

Onun şarabı ve şerbeti için, her bahar bu yuvarlak felek dönsün.

امشب مه من که آفتابی دگر است

هر بوسه که می دهد شرابی دگر است (ر. ۱/۱۹)

Bu gece, benim ayım, bambaşka bir güneştir. Verdiği her bûse, başka bir şaraptır.

بر دست من ای شوخ می روشن نه وین بار گران هجر بر دشمن نه (ر. ۱/۱۶۰)

Ey sevgili! Elime aydınlık şarap ver. Bu ağır ayrılık yükünü düşmana yükle.

غم فردا چه خوری می خور و خوش زی امروز

اگر دولت می خوردن و خوش زیستن است (ق. ۳۴/۱۲)

Eğer şarap içme ve hoş yaşama imkânın varsa, yarının tasasını ne diye çekesin? Şarap iç, mutlu ol bugün.

اقبال چنان گفت که گر خواهدی آن صدر

از مهر و مهش باده و ساغر کنمی من (ق. ۱۵/۷۸)

O önder isterse ay ve güneşinden şarap ve kadeh yapacağını, talih şöyle söyledi.

3.12.10. Şeker

Şeker, tatlılığıyla bilinen bir yiyecektir. Asıl şeker, şeker kamışı denilen bir bitkinin usâresinden üretilir. Klasik şiirin değişmez kuşlarından biri olan papağanın en çok sevdiği yiyeceklerden biri de şekerdir. Edebiyatta, sevgilinin dudakları ve konuşması şeker ve baldır ve bu, âşğın hiçbir zaman ulaşamayacağı bir şeydir.

Şair, *Muntehâbu'l-mulk Ahmed oğlu Hasan*'ı fiziksel ve ruhsal yönden methederek huyunu şekere, yakışıklılığını ise aya benzetmektedir:

ای در آبدار نهان کرده در شکر

وی مشکِ تابدار طرازیده بر قمر (ت. ۱/۱/۱۷)

*Ey suda gizlenmiş şeker gibi olan ve ey ay gibi parlak ve misk kokularla süslenmiş olan!*⁴⁶⁸

تو می بدهی باده و خاصه ز پی نُقل زان پسته یاقوتین شکر کنمی من (ق. ۵/۷۸)

Sen çerezin ardından şarap veriyorsun; oysa o yakut gibi fıstıktan şeker yaparım ben.

سزد که بسته دلم چون شکر در آب گداخت

که آب از آن شکر آبدار می خواهد (ت. ۳/۳/۲)

Kapalı gönlüm, şeker gibi suda erise, lâyıktır; çünkü suyu, o sulu şekerden talep eder.

دلش ز حلقه شبرنگشان قمر جوید لبش ز پسته گلگونشان شکر یابد (ق. ۲۸/۱۸)

Gönlü, gece renkli halkalarından ay arar. Dudağı, gül renkli fıstıklarından şeker bulur.

⁴⁶⁸ Bu beyit A. E. Dihhudâ tarafından süslenmek anlamında “Tarâzîden” maddesine örnek olarak verilmiştir, *Luğatnâme*, X/15403.

3.12.11. Üzüm ve Üzüm Asması: (Engûr, 'Onnâb, Tâk)

Klasik dönem İran şiiri üzüm, üzüm asması ya da üzüm salkımıyla ilgili çeşitli mazmunlarla doludur. Asmanın yukarıya doğru, eğri bükü bir şekilde hızla büyümesi, bu zaman zarfında ayakta durabilmek için bir dayanağa ihtiyaç duyması çeşitli benzetmelere konu olmuştur. Şairler, üzümün pençeye benzeyen yaprağını insanın eline, salkımını sevgilinin saçına, tanesini de sevgilinin iri gözlerine benzetmişlerdir. Arapça *bintu'l-ineb*; Farsça *duhter-i rez*, şaraptan kinayedir. Küpte, ağzı kapalı şarap baş örtülü bir kız, şişede olan şarap da saydam bir perdenin arkasındaki kız şeklinde hayal edilmiştir. Farsçada üzüm, sirke ve koruk ile ilgili birçok deyim bulunmaktadır. *Sirke-i ebrû* veya *sirke-i cebîn*, ekşi yüzlü ve sinirli bir kimseye tasavvufta ise bâde içen rindin karşısındaki hırka giymiş zâhide teşbih edilmiştir:

مه گرچه دهد نور به انگور وليکن

زان خوشه انگور ندارد که تو داری (غ. ۳/۷۲)

Ay, üzüme ıstık verse de sende olan üzüm salkımı, onda yoktur.

چون نار به صد پاره نماید دل عشاق

چون روزه به خون دل انگور گشادند (ت. ۶/۱۱۶)

Aşıkların gönlü nar gibi yüzlerce parçaya benzer. Orucu üzümün gönül kanıyla açarlar.

3.13. GİYİM-KUŞAM

3.13.1. Elbise: (Câme, Kâbâ, Kirbâs)

Elbise, vücudu örten bir kumaş parçası olmakla birlikte, şiir sahâsında bundan öte manâlar taşır. Siyah elbise, üzüntünün sembolüdür. Başta ağaçlar ve çiçekler olmak üzere bu dünyaya ait birçok unsur mecazen dünyanın elbiseleri ya da süs unsurları olarak kabul edilirken, varlık ve yokluk, terzinin elinden çıkan ipek bir elbisenin nakışları şeklinde düşünülmüştür.

Seyyid Hâsan, aşağıdaki beyitte olduğu gibi, zaman zaman sıkıntıya düşmüş,

bunu da şiirine yansıtmıştır:

نقش طراز جامه دیاست هست و نیست

یا رب تو هستیی ده کین نیست در خورم (ق. ۲۵/۱۴)

Varlık ve yokluk, ipek elbise terzisinin nakışdır. Ya Rab! Sen bana varlık ver, bu yokluk, bana lâıyk değil.

Servilerin nazlı nazlı salınışı *Behrâmşâh*'ın huzuruna çıkan kullar gibi tasvir edilmiştir:

سرو نازان بین که گویی این جهان لُعبتی

پیشِ سلطان در قُبای آن جهانی آمدست (ق. ۳/۱۰)

Nazlı serviye bak ki sanki bu oyuncak dünya, sultanın huzuruna, diğer dünyanın elbisesiyle çıkmış.

بر آسمان و زمین همچو صبحِ گل هرگز

نه خنده زد که نه در حالِ خنده جامه درید (م. ۳/۲۳)

Yerde ve gökte, sabah gülü gibi, asla ne güldü ne de gülmekten elbisesini yırttı.

چو مه که توزی بگدازد و به صد منت

ز ماهتابِ جهان را عوض دهد کرباس (ق. ۱۵/۴۸)

Tûzî kumaşını eriten ay gibi yerine yüz minnet ile mehtaptan dünyaya kurbâs kumaşı verir.

فخرِ ملوک و تاجِ سلاطین که چرخ گفت

بر تختِ دولتست کلاه و قُبای شاه (ق. ۷/۸۳)

Padişahların övüncü ve sultanların tacı olan felek, şâhlık külâhı ve kaftanının devlet tahtında olduğunu söyledi.

3.13.2. Etek: (Dâmen)

Etek (dâmen), bir elbise çeşidi olarak, çok değişik imajlarla kullanılan bir

kelimedir. İçerisinde etek kelimesi geçen beyitlere bakıldığında, hep başka bir kelimeyle kullanıldığı görülmektedir. İnsana yeni ve farklı ilhâmlar vermektedir: *Dest be dâmen zeden* sığınmak anlamını, *dâmen-i âhîr zaman* kıyamet gününü, *pâk dâmenî* (ismet ve günahsızlığı, *ter dâmenî* günahkâr olmayı ifade eden belli başlı deyimlerdir.⁴⁶⁹

Dîvân'da da *dâmen-i ğam*, *dâmen-i tâli*, *dâmen-i haşr*, *dâmen-keşân* gibi tamlamalarla istiare bildiren terkiplerle kullanılmaktadır. Etekle ilgili kullanımların, neredeyse tümünün mecazî anlamlar içermesi dikkat çekmektedir:

وین دست و دل از دامنِ غم باز کشم

وین بارِ تن از گردنِ جان بر گیرم (ر. ۲/۱۲۸)

Bu elimi ve gönlümü, keder eteğinden çekeyim de bu beden yükünü canın boynundan alayım.

Seyyid Hasan, *Sultan Sencer*'in büyüklüğünü anlatırken kozmik unsurlardan faydalanmakta, himmette feleklere ulaştığını, talihte de Müşteri yıldızına çıktığını söylemektedir:

ای که موکبِ همت بر چرخِ اعظم می برد

وی که دامنِ طالع بر سعدِ اکبر می کشد (ق. ۱۴/۲۶)

Ey himmet alayının en yüce feleğe çıkardığı sen! Ve ey talih eteğinin Müşteri yıldızına sürüklediği sen!

Şu beyitte şair, *Muhammed b. Manşûr* için dua etmektedir:

دامنِ حشرِ حافظت باد در حشمتِ بی کرانِ الهت (غ. ۸/۱۰)

Allah'ın sonsuz haşmetinde, haşrın eteği, koruyucun olsun.

دستم چو نمی رسد به سوی امید در دامنِ غم کشیده‌ام پای امید (ر. ۲/۸۶)

Elim ümide doğru uzanamadığı için ümidin ayağını kederin eteğine çektim.

یک روز می گذشتم دامنِ کشان ز چرخ

آلوده شد به چشمه خورشید دامنم (ق. ۲۰/۶۰۰)

⁴⁶⁹ İ. Pala, "Dâmen", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 105.

Bir gün etek çekerek felekten geçiyordum. Eteğim, güneşin çeşmesine bulandı.

3.13.3. Gömlek: (Pîrâhen, Murakka‘)

İslam edebiyatlarında gömlek denilince akla ilk olarak Yûsuf peygamberin gömleği gelmektedir. Kardeşleri tarafından kıskanılıp kuyuya atıldıktan sonra gömleğine güvercin kanı sürüp babaları Hz. Yâ‘kûb’a getirmişler ve Yûsuf’un kurtlar tarafından öldürüldüğünü söyleyip, delil olarak gömleğini göstermişlerdir. Hz. Yâ‘kûb, bu haber üzerine üzüntüsünden kör olmuştur. Nihayet yıllar sonra kuyudan kurtulup Mısır’a vezir olan Hz. Yûsuf, buğday almaya gelen kardeşlerine kendini tanıtmış, onları çok iyi karşılamış, gömleğini onlara vermiştir. Gömleği koklayan Hz. Yâ‘kûb’un gözleri açılmıştır.⁴⁷⁰

Dîvân’da hem açıkça bu olaydan bahsedilmiş, hem de *sabır gömleği* ibâresiyle bu olaya telmihte bulunulmuştur:⁴⁷¹

آن رفت که عشوه می خریدم ز تو من پیراهن صبر می دیدم ز تو من (ر. ۱/۱۴۶)

Senin cilvene katlandığım, senin yüzünden sabır gömleğini yırttığım zamanlar geçti.

گنبدِ عقل طاقِ دستارم گلشنِ جان رواقِ پیرهنم (ق. ۲/۵۹)

Aklın künbedi, kavuğumun kavisidir. Canın bahçesi, gömleğimin eşiğidir.

3.13.4. Kese

İçerisinde para, altın gibi değerli eşyaların saklandığı küçük torbadır. Ayrı bir parça olabildiği gibi, elbiseye bitişik de olabilir. Dîvân’da bir yerde geçtiğini tespit ettiğimiz kelime, mecazlı bir söyleyişle kullanılmıştır:

هر کیسه که بر وفاش جان از دل دوخت

بدرید و به آتش جفا پاک بسوخت (ر. ۱/۹)

Can, onun vefası için gönülden diktiği her keseği yırtıp, zulüm ateşinde tamamen yaktı.

⁴⁷⁰ Z. Hânlerî, *Ferhengi Edebiyyât-i Fârsî*, s. 227.

⁴⁷¹ *Dîvân*, s. (K. 20/4).

3.13.5. Külâh

Başa giyilen bir eşyadır. Kenarlarından aşağıya doğru püskülleri vardır. Bu durum bazı teşbihlere konu olur. Ayrıca eskiden bazı külâh çeşitleri, ilim sahibi olmanın bir göstergesiydi. Bu tür kişilere halk tarafından saygı gösterilirdi. Nitekim Dîvân'da *Hasan-i Aḥmed*'in övgüsünde böyle bir kullanım söz konusudur:

تاج خواص بر سر دولت رسید باز تا هر فضول کج نهد گوشه کلاه (ق. ۲/۸۲)

Küstahlar, külâhların köşesini bükmesin diye seçkinlerin tacı yine devletin başına oturdu.

نه چون من بود هر که دارد ثنایی نه در تو رسد هر که یابد کلاهی (ق. ۱۴/۹۷)

Ne her övülen benim gibi olur, ne de her külâh bulan sana erişir.

رخش روزست و ابر و گوشه روز نهاده‌ست از برای فتنه شب‌پوش (غ. ۲/۳۸)

Yüzü gündüzdür. Bulutu ve gündüzün köşesini fitneye külâh olarak koymuş.

3.13.6. Örtü: (Ḥicâb, Niḳâb)

Genel olarak bir şeyin üzerini kapatma aracı, fakat daha ziyade kadınların yüzlerini örtmek için kullandıkları eşya anlamına gelmektedir. Dîvân'da teşbih yoluyla güneş, ay ve bulut arasında kurulan ilgiler hasebiyle kullanılmıştır:

ماهش از شب نقاب می بندد ابر بر آفتاب می بندد (ت. ۱/۱/۱۱)

Onun ayı, geceden örtü bağlıyor. Bulutu güneşin üzerine örtüyor.

خورشید عجبشان نگشاید نقاب از آن

چون سایه روی بسته به دیوار می رود (ق. ۲۳/۳۰)

Güneşin örtüyü kaldırmadan gölge gibi yüzü duvara dönük gitmesine şaşıyor.

برداشت پرده‌دار طبیعت حجابِ باغ

بگشاد نقشبندِ ریاحین نقابِ گل (ت. ۲/۳/۱۴)

Bağın örtüsünü doğanın perdedârı kaldırdı. Gülün örtüsünü de reyhaneların yaratanı açtı.

3.13. Perde

Işığın girmemesi veya başkalarının görmemesi saikiyle evlerin pencerelerinin önüne asılan bez parçasıdır. Engelleme, örtme işlevinden dolayı perdeyle ilgili çeşitli tamlamalar kurulur. Bu tamlamaların çoğu mecaz anlamlıdır. Hem nazım hem de nesirde sık sık müracaat edilen bir kelimedir. Ayrıca eski Türk İslam devletlerinde perde-dâr namıyla sultanın herkesçe görünmesini engelleyen perde görevlileri vardı.⁴⁷² Dîvân'da perde ile ilgili kullanılan belli başlı tamlamalar şunlardır: *Perde-i ten, perde-i gûş, perde-i ğayb, perde-i nûr, perde-i bulbul*.

Behrâmşâh'ın veziri *Ebû Tâhir*'in vefatı üzerine yazdığı mersiyyede şair, Merhumu, güzel kokular sürmüş yeni geline benzetmekte ve onu bir daha göremeyeceğini bildiği için *gayb perdesi* deyimini kullanmaktadır:

در ثنای توام از پرده غیب نو عروسانِ معطر زاده (ت. ۵/۴/۷)

Gayb perdesinden seni övüyorum. Güzel kokulu doğmuş yeni gelinler (gibi).

خاکی شده‌ام چو سایه تو در پرده نور خود نهانی (غ. ۵/۷۷)

Senin gölgen gibi toprak olmuşum. Sen kendi nurunun perdesinde gizlisin.

Şairin memduhu *Hasan oğlu Huseyn*'in kalp güzelliği, sözlerine yansımaktadır:

آفتاب از لفظ رنگینت پرده گوش دل منقش باد (ت. ۴/۶/۱۱)

Güneş, senin renkli sözlerinden nakışlı yüreğinin kulağına perde olsun.

افسوس که بخت دلفروزیّت نبود جز پرده‌داری و دیده دوزیت نبود (ر. ۱/۷۵)

Eyyahlar olsun ki gönül aydınlatan bahtın yoktu. Sır açmaktan ve göz dikmekten başka bir şey yoktu.

3.13.8. Yaka: (Gerîbân)

Bazı elbiselerin üst tarafında bulunan bez parçası. Klasik şiirde sıkça kullanılan kelimelerden bir tanesidir. *Yakasından tutmak, yakalamak* deyimini şairlerin hayallerine değişik imajlar getirmiştir:

آورد پای مهر چو در دامن زمین بگرفت دست ماه گریانِ آسمان (ق. ۳/۶۷)

⁴⁷² “Perde-dâr”, *Tez*, s. 8.

Güneş, yeryüzünün eteğine ayağını basınca; ayın eli, göğün yakasına yapıştı.

عشق چون آمد و بگرفت گریبانِ دلم

در چنین حالِ مرا بر چدنِ دامن چیست (غ. ۶/۱۲)

Aşk gelip gönlümün yakasını tuttuğunda, benim bu vaziyette eteğimi toplamam ne anlama gelir?

دامنِ خورشید اگر شب بر ندارد گو مدار

چون من اندر ظلّ خورشید گریبانِ توام (ت. ۳/۴/۱۵)

Gece, güneşin eteğini kaldırmazsa söyle kaldırmayın; çünkü ben güneşin gölgesinde sana yaka olurum!

3.13.9. Zünnâr: (Şest)

Özellikle yahudî, hristiyan, mecûsî ve zimmîlerin bellerine doladıkları, kalın bir ip veya kumaştan yapılan bir çeşit kuşaktır.

Dîvân'da sadece bir yerde, o da şest kelimesinin karşılığı olarak teşbih ilgisiyle kullanılmıştır:

من روی بدان زلف چو شست آوردم

در بندگی تو هر چه (که) هست آوردم (ر. ۱/۱۲۲)

Ben zünnâr gibi o zülfe yöneldim. Senin kulluğunda ne gerekirse yaptım.

3.14. SÜS EŞYALARI

3.14.1. Kıymetli Taşlar ve Madenler

Tarihin her döneminde kıymetli taşlar insanoğlunun ilgisini ve dikkatini çekmiştir. Bu ilgi, günümüzde dahi öneminden hiçbir şey kaybetmemiştir. Bu ilginin kaynağını iki nedene bağlayabiliriz. Birincisi, madenin insan hayatına getirdiği kolaylıklar yani onu eşya yapımında kullanması, ikincisi de onu işleyerek süs ve yatırım aracı olarak kullanmasıdır. Altın, gümüş, elmas gibi değerli madenler, ülkelerin hazinelerinin gücü, dolaylı olarak devletin gücüne güç katan en önemli unsurlardandır. Çünkü hazinesi güçlü olan devlet, ordusunun ve halkının ihtiyaçlarını

karşılayabilmektedir. Öte yandan başta demir olmak üzere bazı madenler ise silah ve eşya yapımında kullanıldığından hem devletin gücüne katkı sağlamakta hem de halkın hayatını kolaylaştırmaktadır. Altın, gümüş gibi süs eşyası yapımında kullanılan ve değerli taşlar kategorisine aldığımız madenler ise sadece devletin gücünü değil, insanların da ekonomik gücünü temsil etmektedir. Devletler kadar insanlar da bu değerli eşyaları biriktirmekte; böylelikle hem ileriye yönelik bir yatırım yapmış olmakta hem de maddî refaha kavuşmaktadır.

Elbette Dîvân'a da bakılınca şair, kıymetli taş ve madenlere, yukarıda yapılan değerlendirmelerden biraz daha farklı bir bakış açısıyla bakacaktır. O, şiirin bir gereği olarak bu unsurları öncelikle sevgili ve methettiği kişileri övmek için bir sebep olarak kullanacaktır. Özellikle değerli madenlerin özellikleri şaire birtakım hayaller ve teşbihler kurmak için fırsatlar sunmakta, örneğin yakutun kırmızılığı, sevgilinin dudağının yanında sönük kalmakta, altın ve gümüşün parlaklığı gibi sultanın da devletinin zirvelerde yer aldığı vb. ifadeler kullanılmaktadır.

3.14.1.1. Genel Olarak Maden: (Kân)

Seyyid'in Dîvân'ında maden kelimesi, daha çok *kân* kelimesiyle de ifade edilmiştir. Kelime "bir şeyin menbaı, ocağı" anlamına da gelmektedir. Bu anlamıyla daha çok gevher, pîrûze, inci, altın, vb. değerli madenlerle birlikte kullanılır. Sevgilinin güzelliğinin maden olarak nitelendiği de görülmektedir. Değerli taşların kaynağı olan maden, Dîvân'da hem gerçek hem de mecazî anlamı ile kullanılmıştır.⁴⁷³

Şair dönemin hazinedarlarından *Hasan b. Ahmed*'in varlığının karanlık cihana aydınlık getirdiğini söyleyerek onu taştan çıkan mücevhere benzetmiştir:

روشن آمد ز جهان تاریک چون زر از سنگ و گهر از معدن (ق. ۱۵/۷۵)

Taştan çıkan altın ve madenden çıkan cevher gibi, karanlık cihandan aydınlık geldi.

شده است کان بزرگی و طبع کان آنست

که هر چه بیش دهد مایه بیشتر یابد (ق. ۲۴/۱۸)

⁴⁷³ Diğer beyitler için bk. *Tez*, s. 331, (M. 8/8), s. 189, (R. 23/1), s.192, (G. 14/3).

Büyük bir madene dönüşmüştür ve tabiatı onun madenidir; çünkü ne kadar çok verirse, sermaye daha da çoğalır.

3.14.1.2. Akik

Çeşitli renklerde kıymetli bir maden olan akik taşının en değerlisi, kırmızı olanıdır. Süheyl yıldızının etkisiyle kırmızıya dönüştüğüne inanılır. Bu yüzden bu yıldızın en parlak görüldüğü ülke olan Yemen’de çıkarılmaktadır. Sevgilinin dudağı akîke benzetilir. İnsan üzerinde taşınmasının da sağlık açısından bazı faydaları olduğuna inanılmaktadır.⁴⁷⁴

‘Alî b. ‘Osmân için yazılan kasidede, âşığın gözyaşının kana dönmesi, akike teşbih edilmiştir:

چشم ز غمت عقیق بار است رازم ز پی تو آشکار است (ق. ۱/۵)

Gözüm senin kederinden akik yağdırıyor. Seninle ilgili sırrım, açığa çıkmış.

3.14.1.3. Altın: (Zer)

İnsanlığın kıymetini en üst düzeyde tuttukları değerli madenlerin başında altın gelir. Kıymetli oluşu ve rengi sebebiyle edebiyatta birçok teşbihe konu olur. Padişah ve devlet büyükleri, cömertliklerini altın bahşederek gösterirlermiş. Devletlerin güçleri sakladıkları altınla ölçülür. Bir devlet, başka bir devlete hâkimiyetini, onu altın vergisine bağlayarak gösterir. Hazine denince akla önce altın gelir. *Altın taç, altın hançer, altın kadeh, altın kemer* İslamiyette çok yeri olmamasına rağmen gücün simgeleri olarak müslüman padişahlar tarafından kullanılmış ve edebiyatta yerini almıştır. *Zer u sim* veya *sim u zer* şeklinde en çok gümüşle yan yana kullanılır. Değerli olan her şey altına benzetilebilir. Ayrıca altın, dünyaya olan aşırı sevgi ve bağlılığın göstergesi olarak kabul edilir, bunun için eleştiri konusu olur. Rengi ve parlaklığı sebebiyle gümüş, aya benzetilirken altın, güneşe benzetilir. Dîvân’da altınla ilgili kullanımları şu şekilde sıralayabiliriz:

Padişahın cömertliğinin işaretlerinden biri de eşrafına ve halkına dağıttığı altındır. Padişah, ne kadar çok altın dağıtırsa o kadar cömert demektir ki şairin memduhları olan sultanlar ve diğer idareciler mutlaka cömert kişilikleriyle ön plana çıkarlar.

⁴⁷⁴ İ. Pala, “Akik”, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 14.

Aşağıdaki beyitte *Behrâmşâh*'ın cömertlikte sınır tanımadığı dile getirilmektedir:

به کان اندر اگر صدساله زر باشد به یک ساعت

چنان بخشد که پنداری مگر کینست با کانش (ق. ۱۹/۵۲)

Bir madende yüz yıllık altın olsa, onu bir anda öyle bahşeder ki madene düşmanlığı var sanırsın.

Padişahı methederken, güneşle altın ve ay ile gümüş arasında renk dolayısıyla ilgi kurulmuştur:

بادا مه و مهر چون زر و سیمت تا از تو امید شادمان ماند (ق. ۳۷/۲۸)

Ay ve güneş, senin altın ve gümüşün gibi olsun ki senden mutlu bir ümit kalsın.

Sultan *Behrâmşâh*'ın hükmü, güneşin ışıyla mukayese edilerek onun hükmünün altından daha değerli olduğu vurgulanmıştır:

ابوالمظفر بهرامشاه بن مسعود

که زر خورشید از رای او عیار گرفت (ق. ۴/۱۱)

Ebu'l-muzaffer Behrâmşâh bin Mes'ûd, güneşin altını, onun görüşünden değer aldı.

Bazen bir mukayese aracı olarak, altının diğer bazı değerler karşısında değersiz olduğu söylenerek, vurgulanmak istenen düşünce daha etkili bir şekilde anlatılmış olur. Örneğin sevgiliden gelmedikten sonra, başka yerden elde edilen altının değersiz olması gibi:

زرین کمران پیشم هر چند بیایند چه سود

که از دستِ تو سیمین کمرم نیست (غ. ۱۴/۱۵)

Senin elinden gümüş kemerim olmadıktan sonra, altın kemerliler yanıma ne kadar gelseler ne fayda!

3.14.1.3.1. Caferî Altın: (Zer-i Ca'ferî)

Eski milletler çeşitli madenlerden sikke yaparlardı. Altınla karıştırılan

sikkeler daha değerliydi. Rivayete göre *Câ'fer-i Bermek* vezâret makamına gelince altınla başka bir madeni karıştırıp sikke yapmayı yasaklamış, sadece saf altından sikke yapılmasına izin vermiş. Böylece bu tabir ortaya çıkmış. Tabii olarak katışıksız altına, en değerli altın gözüyle bakılırdı.⁴⁷⁵

Aşağıdaki beyitte şair, sultan *Behrâmşâh*'ı methetmek için önce bağdan bir misâl getirmekte, çimenin ancak gül ve bülbülle bir anlam kazandığını belirterek, sultanın da tıpkı çimendeki gül ve bülbül gibi, *Câ'ferî* altınıyla meşhur olduğunu belirtmektedir:

از گل و بلبل چمن برگ و نوا یابد چنانک

از شهنشه خلق نام نیک و زر جعفری (ق. ۷/۹۱)

Çimen, gülle bülbülle yeşerir, canlanır; tıpkı sultanlar sultanından halkın ve Câ'ferî altının şöhret kazanması gibi.

3.14.1.4. Cevher: (Gûher)

Cevher, kıymetli taş veya madenlerin tümünü anlatan bir kavramı ifade ettiği gibi, inci ya da elmas gibi özel bir değerli taşı da ifade edebilir. Dîvân'da gerçek anlamıyla insanların bu unsura verdikleri değer anlamının yanında övgüsünde bulunan varlıkların değer ve üstünlüklerini ifade etmekte bir araç olarak da kullanılmıştır. Cevherle ilgili bazı ibâreler şu şekildedir: *Gûher-i 'adl, gûher-i halqaha-yi gerdûn, âb-i hayât-i gûher-i pâkân, 'ahd-i gûher, gûher-i vaqt, gûher-i şâh ve şâh-gûher, nazm-i gûher, neşr-i gûher...* Bu kelimeden türetilen ve günümüzde çokça kullanılan *cevahir* ve *mücevher* kelimeleri ise Dîvân'da geçmemektedir.

Seyyid Hasan, en çok medhettiği kişi olan Gazne Sultanı *Behrâmşâh*'ı cevhere benzetmiştir:

گوهر کان خداوندی ملک بهرامشاه

آنکه هر لفظش بجای دُرّ شہوار ایستد (ق. ۱۲/۱۹)

Saltanatın madeninin mücevheri, Melik Behrâmşâh'tır. Onun her sözü şâhlara lâyük inci yerine geçer.

⁴⁷⁵ S.Şemîsa, *Ferheng-i İşârât-i Edebiyyât -i Fârsî*, s. 581.

دریا چو ابر بارِ دگر آب شد ز شرم

چون گشت روشنش که چه پاکیزه گوهرم (ق. ۵۷/۲)

Ne kadar temiz bir mücevher olduğum ona malum olunca, deniz bulut gibi utancından yeniden suya dönüştü.

3.14.1.5. Elmas

Eskiden beri bilinen ve tabiatla çok az bulunan, çok değerli parlak bir madendir. Çok zor işlemlerden sonra elde edilir. Parlak yapısı, şiirlerde kullanılan en belirgin özelliğidir. Dîvân'da sultanın azmi, kılıcı ve oku elmasla beraber anılmaktadır.⁴⁷⁶ Ayrıca elmas, değerli bir maden olması hasebiyle söze teşbih edilerek Dîvân'da yer almıştır.

Aşağıdaki beyitte şair zaferi mücevhere benzeterek *Behrâmşâh*'ın hükmünün netliği sonucunda zaferin elde edildiğini belirtmektedir:

مضاء رای تو چون گوهرِ ظفر بنمود

خرد بدید که از برق چون جهد الماس (ق. ۴۸/۳)

Senin hükmünün keskinliği, zaferin mücevherini gösterince, akıl yıldırımın nasıl elmas saçtığını gördü.

Aşağıdaki beyitte *Mes'ûd Şâh*'ın sözleri elmasa teşbih edilerek, inci ve yakutunun, insanların yolunu aydınlattığı söylenerek, mecazî bir anlatım yapılmıştır:

جز سخن های همچو الماسش دُرّ و یاقوتِ او که راه برد (غ. ۲۶/۴)

Onun elmas gibi sözlerinden başka, onun inci ve yakutu da rehberlik eder.

Bir başka beyitte *Behrâmşâh*'ın azmi kılıca benzetilerek elmas kadar değerli olduğu belirtilmiştir:

بنامیزد بنامیزد زهی شاهِ قضا قدرت

که تیغِ عزمِ تو گوهرِ ز الماس قدر گیرد (ق. ۲۴/۱۷)

Tanrı'nın adıyla, Tanrı'nın adıyla! Kudretli padişah; senin azminin kılıcı, elmas mücevher gibi kıymetlenir.

⁴⁷⁶ *Dîvân*, s. 62, (K. 32/24), s. 46, (K. 24/17).

3.14.1.6. Firuze: (Pîrûze)

Mavi-yeşil renginden dolayı turkuaz olarak da bilinen bu değerli taş, eskiden en çok Nişabur'da çıkarılmış. Rengiyle gökyüzüne benzetilen firuze, Dîvân'da hem bu anlamda hem de maden anlamıyla yer almaktadır:

هر سنگی را که آفتاب از تک و تاز پیروزه و لعل کرد در عمرِ دراز (ر. ۱/۹۷)

Güneş, her bir taş, uzun ömrü boyunca vurarak, firuze ve lâl haline getirdi.

همی تا بازِ زرین بر سر این چترِ پیروزه

ز مشرق هر سپیده دم سواد بحر و بر گیرد (ق. ۲۶/۲۴)

Bu firuze şemsiyenin başındaki altın kanatlı doğan, doğudan (doğarak) her kuşluk vakti, deniz ve karanın karalığını alır.

هر کجا روی نهی چون فلک پیروزه

نجم پیروزی در کوکبه همراه تو باد (ت. ۷/۷/۹)

Firuze felek gibi hangi tarafa yönelirsen zafer yıldızı ihtişamda seninle olsun.

3.14.1.7. Gümüş: (Sîm, Sîmîn, Noķre)

Adı altınla beraber en çok kullanılan değerli madendir. Altına göre değeri daha azdır. Bu yüzden zaman zaman altınla karşılaştırıldığı da olur. Sevgilinin yüzü ve yanağı, rengi yönüyle gümüşe benzetilir:

نقره اندامی و من زر رویم به زر پخته خرد نقره خام (غ. ۵/۴۰)

Sen gümüş endamlısın ve ben altın yüzlüyüm. Ham gümüş, işlenmiş altın ile satın alınır.

Şair, dönemin vezirlerinden *Ebû Naşr Muḥammed b. 'Abdu'l-ḥamîd*'in devletin hazinesini doldurmak için gösterdiği gayreti takdir eder:

کنون بدیع نباشد که سعی تو سازد

برای نقد خزانه ز مهر و مه زر و سیم (ق. ۱۷/۶۱)

Şimdi senin hazineni ay ve güneşe benzeyen altın ve gümüşle doldurmak için

çalışman yadırғанmaz.

Aşağıdaki beyitte, yıldızlar, parlaklıkları, beyazlıkları ve şekilleri itibarıyla gümüşe benzetilmiştir:

ز کان ها گوهرانِ زر و ز گردون اخترانِ نقره

ز صحرا آهوانِ مشک وز دریا ماهیانِ عنبر (ق. ۵/۴۳)

Madenlerden altın cevherler ve felekten gümüş yıldızlar; çölden misk âhuları ve denizden anber balıkları...

Bir zenginlik göstergesi olan altın ve gümüş, başta şairin memduhları olmak üzere, cömert insanlar için hem kıymetsiz bir metâ, hem de cömertliklerini göstermeleri açısından bir araçtır:

سیم و زرِ عالم همه دادیم به خلقان

زانجا که سخاهای کف با خطرِ ماست (ق. ۶/۷)

Dünyanın altın ve gümüşünü halka verdik, elin cömertliği, bizim için tehlikeli olmasına rağmen.

3.14.1.8. İnci: (Durr, Lu'lu', Mervârîd)

Şekli, parlak oluşu, oluştuğu yerler, rengi, oluşumuyla ilgili inanışlar gibi çok çeşitli açılardan şiire konu olan değerli taşlardandır. Necef ve 'Aden incileri, şiirlerde çok geçer. Saflığın ve güzelliğin nişânesidir. Rivayetlere göre inci, sedefin içinde nisan yağmurlarının yağmasıyla oluşmuş. Klasik şiirde özellikle sevgilinin dişleri, inciye benzetilir.

Şair, dönemin hazinedarlarından *Necîbu'l-mulk* lakaplı *Ebû 'Alî Ḥasan oğlu Ḥuseyn*'den ayrı kalmasından duyduğu acıyı dile getirirken, onun dudağını lâleye, dişlerini de inciye benzeterek, döktüğü gözyaşının kan rengine döndüğünü söylemektedir:

لؤلؤ چشم مرا کرد به رنگ لاله

آنکه از لاله و لؤلؤ لب و دندان دارد (ت. ۲/۱/۹)

Lâleden dudağı, inciden dişi olan o (sevgili), gözümün incisini lâle rengine çevirdi.

Şu beyitte de yağmur taneleri inciye teşbih edilerek, dalların bu sayede tomurcuklandığı dile getirilmiştir:

هفته دیگر به سعی ابر مُروارید بار آورد شاخ شکوفه عقد مُروارید بار (ق. ۱/۳۷)

Ertesi hafta inci yağdıran bulutun gayretiyle dal, inci taşlı yüzük gibi tomurcuklandı.

دُرّی پر از عجایب دریا شود به حُکم

هر قطره‌ای که در صدفِ دل بیروم (ق. ۳/۵۷)

Gönül sedefimde beslediğim her damla, hükümle denizin gizemleriyle dolu bir inciye dönüşür.

آن شد که تو را به جانِ بها می کردم

وز بهرِ تو هر که به درِ ها می کردم (ر. ۱/۱۲۳)

Onun için senin değerini, canım ile beraber biliyordum. Ve senin için, herkesi kapılardan kovuyordum.

3.14.1.9. Kehribar

Ağaçtaki reçinelerin zaman içerisinde başkalaşmasıyla oluşan bir maden çeşididir. Saydam bir yapısı vardır. Yumuşak ve hafif bir taş olmasından dolayı, çeşitli süs eşyaları yapımında kullanılır. Sarıdan kırmızıya çalan renkleri vardır. Dîvân'da rengi ve değeri nedeniyle yer almıştır:

رویم چو کهرِبا شد هر ساعت ز جزع

وه شاخ بسد است که بر کهرِبا رسد (ق. ۷/۲۵)

Her an figan etmekten yüzüm kehribar gibi oldu, heyhat, kehribara yaklaşan mercan daldır.

Seyyid Ḥasan-i Gâznevî, Selçuklu Sultanı Sencer'in yürekliğinin büyüklüğü karşısında, zalimlerin korkudan kehribar rengine dönüştüğünü söylemekte, hatta daha ileri giderek kehribarın saman çöpünden dahi korkar hale geldiğini ifade ederek mübalağa ve hüsnütalil sanatının güzel bir örneğini vermektedir. Kehribar, saman ve saman rengi ile korku ilişkisi, bu teşbihin can alıcı noktasıdır:

چنان از ظالمان بر بود باسش دل که در عالم

ندارد کهربا زهره که پرکاه بر باید (ق. ۶/۳۳)

Zalimlerden yürek cesaretini öylesine aldı ki, dünyada kehribarın saman çöpünü çekecek cesareti kalmadı.

3.14.1.10. La'l

Yakuta benzer, parlak, kırmızı renkli bir madendir. Renginden ötürü mâşuğun dudağına teşbih edilmiştir.

Behrâmşâh için kaleme alınan gazelde, âşık çiçekleri misâl göstererek sevgilinin dudağından bûse dilemektedir:

گفتم ز لعلدان لبش باده چنم

چون بر سمن بنفشه‌ای توبه شکن رسید (غ. ۸/۳۳)

Dedim ki lâl gibi dudağından bir bâde tadayım; çünkü tövbe bozan menekşe, yasemine erişti.

آن جزع بین که بر کف موسیش ساحریست

وان لعل بین که بر لب عیسیش همدیست (غ. ۴/۸)

O nazarlığı gör ki Mûsâ'nın avucu gibi sihirlidir. O yakutu gör ki o, 'Îsâ'nın dudağının hemdemidir.

Behrâmşâh'ın cömertliği, toprak-taş ilişkisi örneğiyle vurgulanmıştır:

با جود تو سنگ و لعل بی حقی کز خاکِ سیه به دستِ کان ماند (ق. ۲۸/۲۸)

Senin cömertliğine rağmen taş ve lâl, kara topraktan oldukları için, haksız yere madenin elinde kalır.

3.14.1.11. Mercan: (Bissed)

Denizin zeminine yapışık halde yaşayan bir çeşit deniz hayvanı olmasına karşın iskeleti daha çok kırmızı renkte olup, mücevher yapımında kullanılır. Şiirde sevgilinin dudağı, ağzı, âşığın kanlı gözü ve gözyaşları mercana teşbih edilir. Dîvân'da rengi nedeniyle kullanılmıştır.

Selçuklu Sultanı *Sencer*'in kılıcının korkusundan dolayı düşmanlarının yüzü kehribar rengine dönmektedir:

لاجوردیست حسامت که چو دشمن از بیم

کهرباگون شد ازو بسد و مرجان آرد (ق. ۱۷/۲۰)

Kılıcın laciverttir ki düşman korkudan kehribar renkli olunca ondan mercan çıkarır.

گویی که آفتاب مگر ذره ذره کرد بر کهکشان ز زیره مرجان و کهربا (ق. ۱۶/۹۸)

Sanki güneş mercan ve kehribar parçalarıyla, samanyolunu zerre zerre yapmış.

3.14.1.12. Sedef

İstiridye, midye gibi sert kabuklu deniz hayvanlarının kabuğunda bulunan beyaz ve sert bir maddedir. Eskiden beri süs eşyası yapımında kullanılır. İncinin oluşumuna olan katkısı nedeniyle, şiirlerde genellikle inciyle beraber anılır. Rengi nedeniyle gökyüzüne, insan bedenine ve dişlere; şekli nedeniyle ağıza teşbih edilir:

Şair, dostu ve memduhu *Ahmed 'Omer*'in temiz bir insan oluşunu gök ve denizle kıyaslamıştır:

سپهر اگر چه صدف پیکر است و دریا رنگ

به پاکی تو بتا کیست اگر گهر یابد (ق. ۳۲/۱۸)

Gök, sedef bedenli ve deniz renkli olsa da; cevher de bulsa, ey sevgili! Senin gibi temiz kim vardır?

Şair, sedefin düzenli aralıklarla ağzını açıp kapamasını *Muntehâbu'l-mulk Ahmed oğlu Hasan*'ı anması, gülün açılmasını da onu arzu etmesi şeklinde yorumlamıştır:

گویی صدف ثنای ترا ورد خویش ساخت

گویی که گل هوای ترا اختیار کرد (ت. ۴/۵/۱۷)

Sanki sedef senin övgünü kendi zikri yapmış, sanki gül, seni arzu etmeyi seçmiş.

Aşağıdaki beyitte şair, *Kıvâmu'l-mulk Aḥmed-i 'Omer*'den bahşiş isterken, sanatlı yollara başvurarak, öncelikle dilinin keskinliğini kılıcına benzetmiş sonra da eğer sedef gibi ağzıma inciler doldurursan, benim de seni methetmek için inci dolu bir ağzım olur, diyerek ustaca bir lâife yapmıştır:

صدف وار ار دهان من پر از گوهر کنی شاید

که در مدحت چو تیغم یک زبان پر لؤلؤ مکنون (ق. ۲۴/۷۹)

Eğer ağzımı sedef gibi inciyle doldurursan, belki seni övmek için, kılıcım gibi gizli incilerle dolu bir dilim olur.

بی کور کرده چشم بدان را و چون صدف

پیرایه دار حق ز درونست زیورم (ق. ۹/۵۷)

Kötü gözleri kör etmenin peşinde, süslü sedef gibi hakkıyla içimden gelir süsüm.

3.14.1.13. Yakut

Elmasta sonra en sert madendir. En değerli madenlerden biri olarak kabul görmüştür. Kırmızı ve tonları, siyah ve sarı renklerde olabilir. Çok çeşitli süs eşyası yapımında kullanılır. Rengi ve elde edilmesinin zor oluşu nedeniyle sevgilinin dudağına teşbih edilmiş; değeri nedeniyle memduhun övülmesinde teşbih unsuru olarak kullanılmıştır:

دلم زان پسته خندان شکر یافت وز آن یاقوت جان افشان گهر یافت (ق. ۱/۱۳)

Açılmış fıstıktan şeker buldu gönlüm. O can saçı yakuttan cevher buldu gönlüm.

Seyyid Ḥasan, döneminde yaşayan bir devlet büyüğünün vefatı üzerine kaleme aldığı mersiyede, memduhunu güneşe ve yakuta teşbih ederek, istiare yapmıştır:

خورشید را بدان که چو هر کوکبی نبود

یاقوت را بدان که چون او گوهر اوفتاد (ت. ۶/۴/۶)

Her yıldız benzemeyen güneşi tanı. Ancak cevherin denk geleceği yakutu da

tanı.

حسن هم اکنون دری ز بحر طبع آوردی

که همچو یاقوت او را دهد زمانِ آتش (ق. ۲۸/۵۰)

Ey Hasan! Şimdi zamanın ona ateş verdiği bir yakut gibi, tabiat denizinden bir kapı açtın.

3.14.1.14. Zümrüt

Yeşil renkte, süs yapımında kullanılan bir madendir. Dîvân'da iki yerde geçmektedir. Aşağıdaki beyitte gülün açışı ve güzel kokusu *Behrâmşâh*'ı methetmek amacıyla, bir araç olarak kullanılmıştır:

گل گرفته جامِ یاقوتین به دستِ زمردین

پیشِ شاهنشاه به بوی دوستکانی آمدست (ق. ۱۲/۱۰)

Gül, yakut kadehi zümrüt eline almış da şâhlar şâhının huzuruna, şerefe içmek arzusuyla çıkmıştır.

در آورد این غم از پایم که چون سر بر کند روزی

ز طرفِ چشمهٔ یاقوتِ زمرد رنگِ ریحانش (ق. ۷/۵۲)

Bu gam beni öyle yıprattı ki günün birinde yakut çeşmesinin tarafından, zümrüt renkli reyhane nasıl başkaldırır?

تا همچو شکلِ چرخِ زمرد به پیشِ چشم

بر روی او فشاند همه گنجِ شایگان (ق. ۶/۶۷)

Onun yüzüne, gözümün önünde, zümrüt feleğin şekli gibi bütün değerli hazineleri saçır.

3.14.2. Diğer Madenler

3.14.2.1. Cıva: (Sîm-âb)

Oda sıcaklığında sıvı halde bulunan gümüş renkli, zehirli, kimyasal bir

maddedir. Arapçası *zîbâk*, Türkçesi *sündüktür*. Sanayîde, çeşitli alanlarda kullanılır.⁴⁷⁷

Dîvân'da, titreke ve gümüş rengiyle sevgilinin bedenine benzetilmiş, titreme özelliğinden dolayı, sihir yapımında kullanılmasıyla konu edilmiştir. Ayrıca civalı aynalar daha parlak olur. Teşbih unsuru olarak da kullanılmıştır:

شاخ ها گر زنده شد شاید که این گرینده ابر

تعبیه کرده است سیماب و دُر افسون آمده (ق. ۱۱/۸۵)

Eğer dallar dirilse, şu ağlayan bulutun cıva ile karışması ve incinin büyülenmesi uygundur.

که زر افشانند درخش از گنبد سیمابگون

که ز رعد افتد صدا در گنبد نیلوفری (ق. ۳/۹۱)

Bazen şimşek, cıva renkli kubbeden altın saçar. Bazen gök gürültüsünden mavi künbette ses yankılanır.

کردست مرا زمانه در تاب امشب حیران شده می طپم چو سیماب امشب (ر. ۱/۴)

Felek beni ateşler içinde kıvrandırıyor bu gece. Kendimi kaybedip cıva gibi kıvranıyorum bu gece.

3.14.2.2. Çelik: (Pûlâd)

Demir ve karbon karışımıyla elde edilen sert bir madendir. Eskiden kılıçlar su verilerek çeliklenirdi. Aşağıdaki beyitte de onun bu yönüne işaret edilmiştir:

فرعی ندهی عمر کزو مایه نگیرد اصلی نکند تیغ چو پولاد نباشد (ت. ۲/۵/۱۸)

Ömre ayrıntı katmazsan faydası olmaz. Kılıç da çelik gibi olmazsa faydası olmaz.

3.14.2.3. Demir: (Âhen)

Çok eskiden beri bilinen bir maden olan demirden, özellikle savaş araç gereçleri yapıldı. Fars edebiyatında hançer, bıçak, kılıç anlamlarında da kullanılır.

⁴⁷⁷ A. T. Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 370.

Bu yüzden özellikle kılıçla beraber çokça zikredilir. Sağlam oluşu ve cesâret sembolü olması yanında, sevgilinin acımasızlığı ve katı yürekliliği *âhen-dil* ibâresiyle demire teşbih edilmiştir.⁴⁷⁸

Ebulma‘âlî Naşr b. Muḥammed için yazılan methiyede sevgili meleğe teşbih edilerek hem güzelliği hem de cesareti övülmüştür:

آهن دلی ای پری رخ ار چند ترسان باشد پری ز آهن (ق. ۴/۷۴)

Melek demirden korksa da, demir kalplisin ey melek yüzlü!

Aşağıdaki beyitte, Behrâmşâh’ın okunun zaferini ve kılıcının keskinliğini, elmasın ve yakutun bile kışkırdığını belirterek şânını övmektedir:

از گشاد تیرشان الماس از آهن جهد

وز فروغ تیغشان یاقوت خاکستر شود (ق. ۲۴/۳۲)

Oklarının zaferinden, demirden elmas sıçrar. Kılıçlarının keskinliğinden, yakut küle döner.

چنان نمود که گویی زمین آهن رنگ

ز کشته خود را در دانه انار گرفت (ق. ۱۷/۱۱)

Öyle göründü ki sanki demir renkli zemin, kendi ektiğinden nar tanesi aldı.

3.14.3. Diğer Süs Unsurları

3.14.3.1. Ayna

İnsanların ve cisimlerin görüntülerini yansıtan bir eşya olarak çok çeşitli ilgilerle şiirde yerini alır. *Âb-gîne* veya *âb-gûne* yani su gibi ibâresinden kısaltmadır. Bazı dilcilere göre ise şekil ve görüş anlamına gelen *edvenek* kelimesinden gelmiştir. Mecazen şarap şişesi anlamına gelmektedir. Bugün İran’da birçok yerde nevruz için tertip edilen masada ve nikâh akitlerinde hâlâ ayna konulması âdettendir. İslam irfanında da ayna şeffaflığı, saflığı ve sadakati temsil eder.⁴⁷⁹

Eskiden bir eşyayı yansıtan her şeye, ayna veya o şeyin aynası, denirmiş. Bu

⁴⁷⁸ R. ‘Afîfî, *Ferhengnâme-i Şi‘rî*, s. I/91.

⁴⁷⁹ M. C. Yâḥaḳḳî, *Ferheng-i Esâfîr*, s. 63-64.

itibarla aynayla ilgili birçok tamlama türetilmiştir.⁴⁸⁰

Ayna ile ilgili Dîvân'da yer alan başlıca tamlamalar; *âyine-i deryâ*, *âyine-i sîm-âb*, *âyine-i dil*, *âyine-i çeşm*, *âyine-i gerdûn*, *âyine-i cûd*, *âyine-i baht*, *âyine-i nîkûyî*, *âyine-i can*'dır.

Sevgili aynaya bakarak güzelliğinin farkına varır, süslenir. Aynanın önü parlak iken arkası siyahtır. Yani ayna iki yüzlüdür. Bazen aldatıcı olabilir. Aynanın ön tarafı aydınlık, parlak ve lekesizdir. Tıpkı sevgilinin yüzü de parlak ve pürüzsüzdür. Böylece sevgilinin yanağı ve yüzü, genel hâli, âşığın canı ve gönlü aynaya benzetilir.⁴⁸¹

Aynanın en çok teşbih edildiği unsurlar; âşığın, memduhun veya mâşuğun gönlü, kalbi veya canıdır:

جو آینه جانم از زنگ تن بپرداخت حاشا که آهی کنم (غ. ۵/۴۸)

Canımın aynasını tenimin pasından arıttı, Allah korusun bir âh edeyim diye.

صد آه بر آورم ز آینه دل کاینه دل ز آه روشن گردد (ر. ۲/۴۶)

Gönül aynasından yüz kere âh ederim çünkü gönül aynası, âh çekerek parlar.

Ayna, aşağıdaki beyitte, parlaklığı ve yansıtıcılığı yönüyle güneş ve bahtla birlikte anılmıştır:

جز بهر نظاره تو خورشید بر آینه بختم نیاید (غ. ۳/۳۲)

Sırf sen seyredeceksin diye güneş, bahtımın aynasında görünmez.

تا تیغ آفتاب چو روشنگری مقیم بر روی چرخ آینه کردار می رود (ق. ۳۰/۳۰)

Güneş'in kılıcı, sabit bir aydınlatıcı olana kadar, ayna tabiatlı feleğin üzerine çıkıyor.

Sevgilinin yanağı saflığı yönüyle aynaya teşbih edilmiştir:

آینه نیکویی است عارض او آه کاغاز کرده زنگارش (ق. ۸/۵۱)

Onun yanağı, iyilik aynasıdır. Ne yazık ki paslanmaya başlamış.

Şair için her fırsat, memduhun övgüsünde bir araç olarak kullanılabilir. Ayna da bu unsurlardan biridir. Örneğin cömertlik aynası, ümit aynası gibi ifadeler bu amaçla kullanılmıştır:

⁴⁸⁰ P. Ehûr, *Kilk-i Hîyâl-engîz*, I/264.

⁴⁸¹ İ. Pala, "Ayna", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 47.

از آینه جود مصور دستت وز چشمه خورشید سخی تر دستت (ر. ۱/۵)

Elin cömertlik aynasında görünür, güneş çeşmesinden daha cömerttir elin.

Aşağıdaki beyitte, ümit aynaya, *Behrâmşâh*'ın cömertliği de bu aynanın cilâsına benzetilerek, yüzünün sürekli güleç olması temenni edilmiştir:

جود تو باد صیقل آینه‌ای امید تا هر زمان ز رویش زنگار می رود (ق. ۳۱/۳۰)

Senin cömertliğin ümit aynasının cilâsı olsun ki onun yüzündeki paslar her zaman gitsin.

Eskiden aynayı demir veya tunçtan yaparlarmış. Aynanın cinsi maden olduğu için âh da onun yüzeyini buharlaştırıp karartırmış.⁴⁸²

Şair, *Mecdu'l-mulk Hasan-i Aḥmed*'in büyüklüğünü, aynayı örnek vererek anlatmakta, hiçbir âhın, onun büyüklüğünü göstermekten dolayı aydınlanan aynayı karartamayacağını düşünmektedir:

آینه‌ای که عکسِ بزرگی نمود گشت

روشن چنان که تیره نگردد به هیچ آه (ق. ۸/۸۲)

Büyükliğin resmini gösteren ayna, öyle aydınlandı ki hiçbir âhla kararmaz.

Eskiden bazı madenlerden ayna yapılırdı. Sadece maddî imkânları iyi olan kişiler cam aynaya sahip olabilirdi. Sonraları cıva kullanarak kaliteli aynalar elde edilmiş:⁴⁸³

همی فروخت رخس چون بر آسمان مریخ

همی طپید دلم چون بر آینه سیماب (ق. ۵/۲)

Gökyüzündeki Meriḥ gibi yüzü aydınlanıyordu. Civalı aynadaymış gibi yüreğim atıyordu.

Şair aşağıdaki beyitte Gazne sultanı *Mes'ûd Şâh*'ı methetmek için ayna örneğini vererek sultanın mutluluğu karşısında aynanın dahi kıskançlığı tutacağını söyleyerek mübalağada bulunmaktadır:

آینه گر صفای او بیند دست چون صبحدم ز ماه برد (غ. ۳/۲۶)

Ayna eğer onun safasını görse, seher vakti aydan el çeker.

⁴⁸² S. Şemîsa, *Ferheng-i İṣârât-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 69.

⁴⁸³ *ae.*, s. 72.

3.14.3.2. Küpe: (Gûşvâr)

Kulağa takılan bir süs unsuru olan küpe, kulak ilgisi nedeniyle hem bir süs ögesi olarak hem de söz ve sözle ilgili benzetmelere konu olur. *Kulağa küpe olmak* deyimini, doğrudan ve dolaylı olarak hem nazımda hem nesirde kullanılan bir tabirdir.

Husrev Şâh için söylenen aşağıdaki beyitte nasihatın kulağa küpe olması anlayışı vardır. *Husrev Şâh*'ın Seyyid Hasan'dan küçük olduğu düşünüldüğünde verilen nasihatın, Seyyid tarafından *Husrev Şâh*'a yönelik olduğu söylenebilir:

گفتم رسد به گوشِ تو پندم چو گوشوار

آری رسد ولیکن چون حلقه بر در است (ق. ۱۱/۶)

Dedim, nasihatim kulağına varır da küpe olur; evet, varır ama kapıdaki halka gibi olur.

در گردن و گوشش از مه نو از مهرِ تو طوق و گوشوار است (ق. ۲۸/۵)

Onun boynunda ve kulağında, senin güneşinden dolayı yeni aydan, gerdanlık ve küpe vardır.

گفتی چو گوشوارت دُرِست در دهان

دُر در دهان چه سود که چون حلقه بر درم (ق. ۱۵/۵۸)

Sanki kulağındaki küpe gibi ağzında da inci vardır. Ağzındaki inciden ne fayda! Kapıdaki halka gibiyim.

3.14.3.3. Misk ve Anber: (Gâliye, Nâfe)

Asya'nın yüksek dağlarında yaşayan bir tür ceylanın erkeğinin karın derisi altındaki bir bezden çıkarılan güzel kokulu, yağlı bir salgı maddesidir. İslam kültüründe özel bir yeri vardır. Misk ve anber kullanmanın sünnet olduğuna dair işaretler vardır. Misk kelimesi, Kur'ân'da Muṭaffifîn sûresinde geçmektedir.

Aşağıdaki beyitte *Reşîde'd-dîn Ebû Ṭâhir*'in hükmü mücevhere, yaratılışı da anber kokusuna teşbih edilmektedir:

آنکه رایش رنگِ گوهر می دهد وآنکه خلّش بوی عنبر می دهد (ت. ۱/۳/۱)

Öyle ki onun görüşü, mücevher rengi veriyor. Ve öyle ki onun yaratılışı,

anber kokusu veriyor.

Gâliye, Arapça *gâlî* kelimesinin müennesi olup misk, anber ve lâle kokularının karışımıyla elde edilir. Rengi siyah olup saçlara sürülürmüş:

گویی که طوق غالیه گون را به امتحان

سر حلقه گل ز گردن بلبل فکنده‌ای (ت. ۲/۱/۳)

*Sanki misk renkli gerdanı, sınamak üzere bülbülün boynundan alıp gülün boynuna takmışsın.*⁴⁸⁴

Hoten miski ile meşhur olduğu için, bazen *muşk-i Hoten* ifadesi kullanılır:

مگر این موسم خندیدنِ باغ ارم است

مگر این نوبتِ پاشیدنِ مشکِ ختن است (ق. ۳/۱۲)

Yoksa şimdi İrem bağının gülme mevsimi midir? Yoksa bu, Hoten miskinin serpilme sırası mıdır?

Şair, Emîr Faḫre'd-dîn'in, fiziksel ve ruhsal yönlerini methetmektedir:

خلق و خُلق مشکبوی عنبرین رنگش نگر

کش فدا زبید معنبر زلف و مشکین خالِ یار (ق. ۲۸/۴۴)

Yaratılışı, misk kokulu huyu ve anber rengine bak! O anber zülüflü ve misk benli sevgiliye feda olmak yakışır.

3.14.3.4. Tarak: (Şâne)

Ağaç, boynuz, kemik, maden gibi şeylerden yapılan ve saçın süslenmesinde kullanılan bir alettir. Ağaç veya madenden yapıp saçların açılması ya da temizlenmesinde kullanılır.⁴⁸⁵ Dîvân'da tarak denilince, doğal olarak sevgilinin saçılığıyla ve teşbih unsuru olarak kullanılmıştır:

خون گشته دلی از خود آویخته دارد

هر تار که از فرق تو در شانه بماند (غ. ۳/۲۷)

⁴⁸⁴ Bu beytin ikinci mısrasındaki سر حلقه ifadesi در خلق şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taḫḫîḫ-i İntikâd-i Dîvân-i Seyyid Ḥasan-i Gâznevî*, s. 302.

⁴⁸⁵ A. E. Dihhudâ, "Şâne", *Lugatnâme*, IX/14046.

Kana bürünmüş bir gönül, senin başından tarakta kalmış her saç teline, kendiliğinden asılmıştır.

صفای آینه دارند هر دو و مژه ها

به پیش هر یک همچون دو شانه زیر و زیر (ق. ۱۱/۴۶)

Her ikisinde ayna safası var ve kirpikler her birinin yanında; biri aşağıda biri yukarıda iki tarak (gibidir).

3.15. GÜNLÜK HAYATTA KULLANILAN EŞYA ve ALETLER

3.15.1. Genel Olarak Mal-Mülk

Dîvân'da mal ve mülk kavramının, genel olarak olumlu ve olumsuz şekilde iki zıt telakkîde değerlendirildiği söylenebilir. Bir dünyevî unsur olarak mal-mülk, geçici bir değerdir. Bu yüzden şair, mala mülke tamah etmediğini, malın fânî olduğunu, kalıcı olana teveccüh ettiğini çeşitli vesilelerle dile getirir. Mal ve mülke olumlu yaklaşım ise şairin kendisi için değil, başta methettiği sultan olmak üzere, devletin ileri gelenlerine yöneliktir. Çünkü sultanın malının çoğalması, hem düşmanlarına karşı bir güç göstergesi, hem de cömertliliğini göstermesi açısından bir zarûrettir. Bu yüzden şair, her fırsatta bir taraftan memduhunun malının ve mülkünün çoğalması için dua ederken diğer taraftan onun çokluğuyla övünür:

بخر از مالِ فانی جان باقی که میمون باد بر تو این تجارت (ق. ۲۳/۳)

Fânî mal al, bâkî can; çünkü bu ticaret senin için hayırlıdır.

Seyyid Hâsan, başta Behrâmşâh olmak üzere, himmetini gördüğü sultanlardan memnuniyetini açıkça dile getirir:

در خواب فرستند سلاطین زمانه آن مال که عشر صلۀ ماحضر ماست (ق. ۵/۷)

Zamanenin sultanları, bizim atıştırma bahşışimizin öşrünü, uykuda gönderir.

Şair, memduhu Behrâmşâh'a ömrünün uzun olması için dua etmekte, devletini de hak ettiğini belirtmektedir:

در عمر دراز تو فزون بادا ملکت کین ملک نه ز اندیشه کوتاه گرفتی (غ. ۹/۷۰)

Senin uzun ömründe mülkün çoğalsın. Çünkü sen, bu devleti dar görüşlülüğünle almadın.

Ebû Naşr Muḥammed b. ‘Abdu’l-mecîd için söylenen aşağıdaki beyitte onun kurduğu düzen methedilmektedir:

نظامِ مُلْکِ محمد که یمنِ صورتِ او خجسته آمده بر مُلْکِ پادشاهِ جهان (ق. ۵/۷۱)

Muḥammed’in mülkünün nizâmı olan cemâlinin uğuru, cihan padişahının mülküne kutlu geldi

3.15.2. Asa

İslam tarihi ve kültüründe asa denince akla ilk gelen Hz. Mûsâ’nın asasıdır. Hz. Mûsâ, Fir‘avn’ın sihirbazlarını Allah’ın lütfuyla asasıyla bertaraf ettiği gibi, Fir‘avn’dan kaçarken Nil nehrini yine asasıyla yarıp maiyetiyle birlikte nehrin öte yakasına geçmişlerdir.

Asa ile ilgili Dîvân’daki bütün kullanımlar, hep bu tarihî olaya atıfta bulunularak kullanılmıştır:

بر بحر دست خواجه زدم خشک رود شد

گفتم بلی نشان عصا این بود عصاست (م. ۲/۵)

Efendinin elini, denize vurdum, ırmak kurudu; evet, dedim. Asanın alâmeti, bu asa olmalı.

موسی ز بی قراری خود در مقام قدس

خود را در او فگند به در پیش تو عصا (ق. ۵۴/۹۸)

Mûsâ, kutsal makamda kendi kararsızlığı yüzünden kendisini ona bıraktı, asasını, huzurundaki kapıya.

3.15.3. Bağ: (Bend)

Düğüm, bağ, tuzak, kement veya iple iki şeyi birbirine bağlamak. İki değerli varlığın bendine düşülebilir: Sevgili ve sultan. Aralarındaki fark; bentlerin mahiyetleridir. Örneğin sevgilinin saçı, kaşı ya da gözü buna sebep olurken; adalet, cesaret, merhamet gibi özellikler sultanın bendine düşme vasıtalarıdır. Her iki

şekilde, can alıcı nokta gönüldür. Gönül bazen bu tuzaklara düşmektedir.

Hasan Aḥmed-i Huseyn için söylenen şu beyitte, ona hizmet etmekten mutluluk duyulacağı belirtilmiştir:

در بند بندگیش فتادند عالمی در بند بندگی چنو می توان فتاد (ق. ۶/۱۶)

Onun kulluğunun bağına bir dünya düşmüş, onun gibi birisinin bağına elbette düşebilir.

دلم خواهد که بگریزد ز بند زلف او لیکن

ز بیم آنکه خون گردد نباشد زهره آتش (ق. ۱۰/۵۲)

Gönlüm onun zülfünün bağından kurtulmak ister. Fakat kan revân olma korkusundan buna cesaret edemez.

Şair, *Cemâle'd-dîn Muḥammed*'in temiz kalbini övmektedir:

اگرچه آن دل پاکت دریغ است که بندی در مهمات غرارت (ق. ۳۱/۳)

Gerçi o senin temiz gönlünün, kılıcın önünde bir bent olması yazıktır.

3.15.4. Buhurdan: (Micmer)

İçinde nazardan korunmak amacıyla ateş veya tütsü yakılan, madenden yapılan bir kap olan buhurdan, sıcaklığıyla âşıkların göğsüne ve aşkın kendisine; içerisindeki korların yuvarlak şekli ve renkleriyle güneşe benzetilmiştir. Âşığın gözle görülmeyen âhının dumanı da buhurdandan çıkan dumana teşbih edilir.

Âşıkların sînesi, sevgilinin aşkıyla dağlanmış; böylece rengi ve yakıcılığıyla buhurdana teşbih edilmiştir:

مجمر مهر سوخت چون عودم چنبر ماه تافت چون رسنم (ق. ۸/۵۹)

Muhabbet buhurdanı öd gibi yandı. Ayın çenberi ise ipim gibi dolandı.

بر مجمر سینه های عشاق رو جلوه کنان یکی گذر کن (ق. ۶/۷۶)

Âşıkların göğüslerinin buhurdanına nazlanarak git, bir uğra.

3.15.5. Çenber- Halka

Genel olarak daire şeklindeki eşyalara halka veya çenber adı verilir. Usturlabın parçalarından birine de halka adı verilmiştir. *Halqa-i zerrîn*, güneşten

veya dolunaydan; *halqa-dârân* ise, yedi gezegenden kinayedir.⁴⁸⁶ Eskiden meclislerde -örneğin zikir halkası- halka şeklinde otururlardı. Cim harfinin yuvarlağına da halka adı verilmiştir.⁴⁸⁷ Halka ile ilgili Dîvân'daki kullanımlar şu şekildedir:

Sevgilinin saçları halka halka olup âşığın avlandığı birer kementtir:

دل در طراز حلقه زلفت در افتاد

جان گرچه نقش بست ز دل برتر افتاد (غ. ۱/۸)

Gönül, senin zülfünün halkasının süsüne kapıldı. Can, nakış bağladıysa da gönülden üstün oldu.

Âşığın gönlü, hem şekil olarak hem de küçüklük ilgisiyle halka gibi dardır:

دل من تنگ چو حلقه است و خوش آنک

حلقه را دُرّ نگین خواهد بود (غ. ۵/۲۹)

Benim gönlüm halka gibi dardır. Ne mutlu ki inci yüzüğün halkasında olacak.

Kölelerin kulaklarına, köle olduklarını gösteren halkalar takılırdı. Bunlara *halka-i bendegî* denilirdi:

چون حلقه بندگیش داری در گوش

او گم نکند تو پنبه از گوش بکش (ر. ۲/۱۰۸)

Kulağında, ona kulluk halkası olduğu için o, (seni) kaybetmez. Sen kulağından pamuğu çıkar.

Aşağıdaki beyitte gülün kokusu, sümbülün ve lâlenin şekilleri kullanılarak can ile irtibatlandırılmıştır:

جانا ز مشک سلسله بر گل فکندهای

در گوش لاله حلقه سنبل فکندهای (ت. ۱/۱/۳)

Ey can! Güle miskten zincir takmışsın. Lâlenin kulağına sümbül halkası takmışsın.

Şu beyitte de şekil olarak yuvarlaklığı yönüyle kullanılmıştır:

⁴⁸⁶ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfîlâhât-i Nucûmî*, s. 208.

⁴⁸⁷ P. Ehûr, *Kilk-i Hîyâl-engîz*, II/812; A. E. Dihhudâ, “Halka”, *Luğatnâme*, VI/9180.

به شكرانه آنكه دیدی به میدان رسن ها گلوشان چو چنبر گرفته (ق. ۱۱/۸۴)
Şükürler olsun ki gördün, meydanda ipler boğazlarını halka gibi sarmış.

3.15.6. Duvak: (Pîrâye-i ‘Arûs)

Dîvân’da bir defa kullanıldığını tespit ettiğimiz gelin duvağı, süs unsuru olarak *Behrâmşâh*’ın methiyesinde kullanılmıştır. Şair bu beyitte şiirini inciye benzeterek sultanın övgüsü için gelin duvağı olsun demektedir:

هر دُرّ که طبع بنده بزآرد ز بحرِ غیب پیرایهٔ عروس ثنای تو شاه باد (ت. ۶/۷/۱۴)
Benim tabiatımın gayb denizinden çıkardığı her inci, sen padişahımın övgüsüne gelin duvağı olsun.

3.15.7. İğne: (Sûzen)

İğne, ucu sivri bir araçtır. Baş tarafında ise ipin geçmesi için küçük bir delik yer almaktadır. Dîvân’da iğne deliği ile göz arasında bir ilgi kurularak kullanılmıştır:

ریسمان وارم از آن می تابند که تهی چشم تراند از سوزن (ق. ۲۲/۷۵)
İğneden daha dar gözlü oldukları için beni ip gibi eğiriyorlar.

3.15.8. İp: (Rîsmân, Tanâb)

Rîsmân, *nîh*, *rişte*, *resen*, *tanâb*, pamuk ve yünden yapılan kalın ipe verilen isimdir.⁴⁸⁸ Her türlü dokuma maddelerinin bükülmüş liflerinden örülebilen, çeşitli kalınlıklarda ve uzunluklarda olabilen ve bir şey bağlamakta kullanılan bir eşyadır. Şekli ve işlevi sebebiyle şiirlerde yer almaktadır. Özellikle suçluların idam edilmesinde kullanıldığı için, mecazî olarak sıkça kullanılmaktadır:

در حلقِ جان ز بس که فکندم طنابِ تن
شد جان دوست روی چو تن نیز دشمنم (ق. ۴/۶۰)

Canın boğazına beden urganını o kadar doladım ki; can dost yüzlü oldu, tıpkı bedeninin bana düşman olması gibi.

⁴⁸⁸ A. E. Dihhudâ, “Tanâb”, *Luğatnâme*, IX/12474.

3.15.9. İpek: (İbrîşîm)

Hem günümüzde hem de eskiden beri değeri bilinen bir eşyadır. Eskiler sazın tellerini ipekten yaparlarmış. Bu yüzden *ibrîşîm-zeden* (saz çalmak), *ibrîşîm-zen* (mutrib) anlamına gelirdi.⁴⁸⁹ Dîvân'da gerçek anlamıyla kullanılmıştır:

سرِ فریاد نداریم پگاهست هنوز یک دو ابریشیم باید که فراتر گیرند (ق. ۴/۲۹)

Henüz seher vaktidir diye feryat edecek hâlimiz yok, bir iki ipek daha olmalı ki daha sıkı tutsunlar.

3.15.10. Kadeh: (Câm, Sağar, Peymâne)

Altın, gümüş, cam gibi eşyalardan yapılan ve şarap içmede kullanılan bardaktır. Tasavvufta ârifin gönlü, âlem-i vücûd; mecazen şarabın kendisi anlamlarına gelmektedir. Rivayetlere göre şarabı İran şâhı Cemşîd bulmuştur. Bu yüzden Cem'in kadehi anlamında *câm-i Cem* ibâresi klasik Türk ve İran şiirinde çok meşhurdur. Şekli, rengi, içindeki şarap ve sarhoşluk gibi ilgilerle değişik şekillerde kullanılır. Eğlence meclislerinin temel unsurlarından biri olan kadeh; şaraptan, sarhoşluktan bahsedilen beyitlerde, doğal olarak kadeh de anılır.

Çiçeklerden gül, nergis ve lâle; şekilleri ve renkleri yönüyle kadehe benzetilir:

از جام لبالب کن و در ده که در این وقت

بی باده نمی زبید جام گل و سوسن (غ. ۵/۵۶)

Kadehi ağzına kadar doldur ve ver çünkü şimdi gül ve süsen kadehi, şarapsız olmaz.

Kadeh, rengi ve yapıldığı madde itibariyle altın, gümüş, yakut gibi ziynetlerle teşbih ilgisi kurar:

جام زر بارد چون دست به عشرت یازد

تیغ سر باشد چون روی به میدان آرد (ق. ۱۳/۲۰)

İçki meclisine el uzatınca altın kadeh yağar. Savaş meydanına yönelince, kılıç başlar saçar.

⁴⁸⁹ S. Şemîsa, *Ferheng-i İşârât-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 82.

جامِ یاقوت سازد از لاله قحفِ زرین نماید از گلِ زرد (م. ۳/۱۵)

Lâleden yakut kadeh ve sarı gülden altın kâse yapar.

Gönül de rengi itibariyle kadehle ilişkilidir. Âşığın gönlünün kırmızılığı düşünülünce kadeh veya şarabın rengiyle benzerliği ortaya çıkar:

زین یک دو سه پیمانه میازار ای دل

گر می بخرند نشوی خوار ای دل (ر. ۱/۱۱۵)

Bu iki üç kadehle incinme ey gönül! Eğer seni şarapla satın alırlarsa, alçalma ey gönül!

Aşağıdaki beyitte *Maḥmûd Bûğra Hân*'ın kazandığı bir zafer sonrasında yapılan eğlence anlatılmakta, neşelerine Zühre yıldızı ortak edilmektedir:

زهره در ساغرشان رقص کند همچو حباب

گاه عشرت چو به کف گوشه ساغر گیرند (ق. ۱۰/۲۹)

Zühre, kadehlerde kabarcıklar gibi dans eder. Bazen avuç içi gibi kadehin köşesinde eğlenirler.

به ساغر تو که او راست در دهن دیده

به خنجر تو که او راست در شکم دندان (ق. ۳۶/۷۲)

Ağzında gözü olan kadehine, karnında dişi olan hançerine (and olsun)!

3.15.11. Kafes

Tahtadan veya madenden yapılan hayvan barınağıdır. Mecazen kalp ve gönül ya da insan bedeni anlamına da gelir. Genellikle insanın gönlü veya canı, insanın bedeninde duran esir kuşlara benzetilir:

شاید که نیست گردم تا سال و ماه باری

دل در قفس نبینم جان در حرس ندارم (غ. ۶/۴۵)

Belki bir dahaki yıla, aya kadar ölürüm. Hiç olmazsa gönlümü kafeste görmeyeyim, canım güvende değil.

بلبل نه‌ای منال در این آبگون قفس

مجرم نه‌ای مباش در این شیشه‌گون حصار (ق. ۱۱/۴۰)

Bülbül değilsin, bu mavi renkli kafeste inleme! Suçlu değilsin, bu cam renkli zindanda kalma!

3.15.12. Kalbur: (Ġarbâl, Ġarbîl)

Tahta ya da metalden yapılan ve gözenekli ince tellerden oluşan, taneli veya una benzer ince maddeleri yabancı maddelerden ayıklamak amacıyla çok eskiden beri kullanılan bir mutfak eşyasıdır. Tarif edilen özelliklerinden dolayı çeşitli ilgilerle teşbihlere konu olur. Elek, aşağıda yer alan iki beyitte, darb-ı mesel ya da hikmetli söz diyebileceğimiz kullanımlar içerisinde gerçek ve mecazî anlamlarıyla yer almıştır:

علمی که به درس و بحث معلوم نشد

آیست که از چاه به غربال کشند (ر. ۲/۶۹)

Okumayla, münâzarayla anlaşılmayan bir bilgi, kuyudan kalbur ile çekilen su gibidir.

دردا که به غریل خرد عالم را

سر سر کردیم و هیچ بر سر نامد (ر. ۲/۶۲)

Ne dertmiş ki akıl kalburuyla dünyayı eledik de kalburda hiçbir şey kalmadı.

3.15.13. Kandil

İçerisinde gazyağı, zeytinyağı gibi yakıtlarla, bir fitil yardımıyla yakılarak kullanılan eski bir aydınlatma aracıdır. Verdiği zayıf ışık, şekli ve yanması gibi yönleriyle teşbih unsuru olarak kullanılır. Dîvân'da âşığın yanıp kavrulan gönlü, kandile benzetilmiştir:

بس نبود آنکه چو قندیل همی سوخت دلم

تا در آن قندیل از بخت قضا سنگ افتاد (ت. ۵/۲/۹)

Yüreğimin kandil gibi yanması yeterli değildi, o kader nasibinden kandile taş düşene kadar.

3.15.14. Kemer

Sözlüklerde bel, sırt, bele takılan eşya, dağın kıvrımlı ve kabarık yeri, iki sütun veya ayağı üstten birbirine bağlayan yarım dairevî şekil, meşin kuşak gibi anlamlara gelmektedir. Dîvân'da bele takılan eşya, dairevî şekil ve bel anlamlarında kullanılmıştır. İnsanın beli anlamındaki kullanımı, ayrıca madde başı olarak incelenmiştir:

دوش آن بت زرين کمر سيمين بر می کرد نیاز بر من از پسته شکر (ر. ۱/۹۱)

Dün gece o altın kemerli ve gümüş tenli güzel, bana fıstık gibi ağzıyla, şeker diye yalvarıyordu.

Şair aşağıdaki beyitte, *Behrâmşâh*'ın azmini felekle karşılaştırmış ve sultanının azmini felekten üstün tutmuştur. Sultanının gücü karşısında ise dağ bile zayıf kalmaktadır:

گرش افتد به کشتن چرخ را عزمش فرود آرد

ورش باید به قوت کوه را حزمش کمر گیرد (ق. ۱۴/۲۴)

Öldürmek isterse onun azmi feleği yere indirir. Gerekirse güç bakımından tedbiri dağa kemer bağlatır.

Şair, sultanın ordusundaki savaşçıların cengâverliklerini metheder:

به نيزه هر يك ار يابد کمر از کوه بر بايد

به ناوک هر يك ار خواهد سها از چرخ بر دارد (ق. ۱۱/۲۱)

Her biri mızrak bulursa, dağın kemerini alır. Her biri okla eğer isterse felekten Süha'yı koparır.

3.15.15. Kilim

Yere serilen bir çeşit yaygı olan kilim, darb-ı mesel üsluplu bir anlatımla teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Bu beyitte *Zeyd b. Hasan*'ın cömertliği methedilmiştir:

باشد سپید کاری ابرِ سیه گلیم

در عهد چون تو بیش چه لافِ سخا رسد (ق. ۲۲/۲۵)

Siyah kilimli bulutun beyazlaması olur. Senin gibi birinin zamanında cömertliğin lâfi mı olur?

3.15.16. Kilit: (Kıfl)

Farsça’da kapıya takılan düzeneğe “kıfl”, bu düzeneği açıp kapayan araca ise “kilîd” denilmektedir. Dîvân’da bir yerde, ağız kufle, dil ise kilide benzetilerek teşbih unsuru olarak kullanılmıştır:

گشاده دار درت پیش از آنکه بسته شود

در آن دهان چو قفلت زبان همچو کلید (م. ۸/۲۳)

Kapını kapanmadan önce açık tut. O kilide benzeyen ağızındaki dil, anahtar gibidir.

3.15.17. Koşum ve Üzengi: (‘Înân, Rikâb, Fitrâk)

Binek hayvanları için kullanılan iki eşya olan koşum ve üzengi Dîvân’da sıklıkla kullanılan unsurlardandır. Hem gerçek hem de mecazî anlamlarıyla birlikte kullanılmışlardır. Örneğin şairin, *bâ kûh hazm-i sabit-i û hem-rikâb geşt* (onun kararlı siyaseti dağ ile üzengidaş oldu), *bâ bâd azm-i sabit-i û hem-‘înân futâd* (onun istikrarlı gayreti, rüzgâr ile konumdaş oldu) gibi memduhun kararlı siyaseti ile dağ arasında ilgi kurması ya da aynı şekilde memduhun gayreti ile rüzgâr arasında kurulan ilişki bunlara ek olarak *gerdûn-i bed-rikâb* (kötü üzengili felek), ‘înân-i kerem (kerem koşumu), *fitrâk-i zinhâr* (emân üzengisi) gibi kelime grupları, şairin şiir alanındaki mahâretini ortaya koyan unsurlar olarak değerlendirilebilir:

با کوه حزم ثابت او هم‌رکاب گشت با باد عزم ثابت او هم‌عنان فتاد (ق. ۳/۱۶)

Onun kararlı siyaseti dağ ile üzengidaş oldu. Onun istikrarlı gayreti rüzgâr ile koşumdaş oldu.

اشهبِ گردون بد رکاب نگیرد جز پی یکران خوش عنان که تو داری (ق. ۱۲/۸۸)

Senin sahip olduğun soylu attan başkasına, kötü feleğin kır atına üzengi takılmaz.

Şair, *Behrâmşâh*'ın cömertliğini anlatmak için koşum ve üzengi örneğini vermekte; sultanın keremini atın koşumuna benzeterек onu bağış yönüne çevirmesini isterken bir taraftan da atın üzengisini şâhın emânına benzeterек yalvaran elin onu tutmasını istemektedir:

تو هم عنانِ کرم سوی عفو تاب که او

به دستِ خواهش فتراکِ زینهار گرفت (ق. ۲۱/۱۱)

Sen de kerem dizginini bağış tarafına döndür; çünkü o yalvarış eliyle emân üzengisini tuttu.

عُلُو قدرِ ترا باد هم‌رکابِ افلاکِ مضاءِ عزمِ ترا باد هم‌عنانِ آتش (ق. ۳۴/۵۰)

Felekler, senin kıymetinin yüceliği ile üzengidaş olsun. Azminin keskinliği de ateş ile sana koşumdaş olsun.

3.15.18. Mum: (Şem‘)

Çok eskiden beri bir aydınlatma aracı olarak kullanılan mum; yanarken erimesi, loş bir ışık vermesi, etrafını aydınlatması, şekli ve etrafında keleklerin dönerek kendilerini feda etmeleri gibi birçok özellikleriyle şiirlerin vazgeçilmez unsurları arasında yer alır. Âşık ve mâşuk arasında teşbih unsuru olur. Mecazen bilgili olmayı ifade eder:

روزم ز هجرِ تو به صفتِ چون شب آمده است

وینک چو شمعِ جانم از آن بر لب آمده است (غ. ۱/۵)

Günüm senin ayrılığından gece gibi geldi bana. Şimdi ise o yüzden canım mum gibi ağızıma geldi.

ای مرا کاسته چون ماه بیفزای اول

وی مرا سوخته چون شمعِ بیفروز نخست (غ. ۹/۳)

Ey beni ay gibi azaltmış olan, önce artır. Ve ey beni mum gibi yakmış olan, önce yak beni.

جان بر افشانم صد ره چو یکی پروانه که شبی پیش رخ شمع به پایان آرد (ق. ۷/۲۰)

Bir gece mumun gözü önünde hayatına son veren bir kelebek gibi, yüz kez canımı feda ederim.

ز عشق روی نگاری که شمع خوبانست

کنم به سر بر چون شمع جاودان آتش (ق. ۶/۵۰)

Güzellerin mumu olan sevgilinin yüzünün aşkından, ateşi sonsuz olan mum gibi yaşıyayım.

3.15.19. Nal

Atın ayaklarının altına çakılan bir eşya olan nal gerçek ve mecaz anlamlarıyla ve daha çok teşbih unsuru olarak kullanılmıştır. Aşağıdaki beyitte şair, *Devletşâh*'ın atının nalının yarasının bile değerli olduğu, toynağının da âlemin gözü için sürme değeri taşıdığını söyleyerek memduhunun atını övmektedir:

زخمِ نعلش نقشبندِ مرکزِ خاکی شده است

گردِ سمش توتیای چشمِ کیوان آمده است (ت. ۲/۵/۱۵)

Onun nalının yarası, toprağın ortasında resim olmuştur. Onun toynağı, Keyvan'ın gözüne sürme olmuştur.

Şair, aşağıdaki beyitte, Hârezmşâh Sultanı *Atsız*'ı methederken, yerin onun yolunda bir çakıldan ibâret, zamanın ise nalından kalkan bir toz mesâbesinde olduğunu söyler:

افتاده همچو سنگی بر راهِ او زمین بر خاسته چو گردی از نعلِ او زمان (ق. ۵/۶۵)

Zemin, onun yolunda taş gibi döşemiş; zaman, onun nalından bir toz gibi kalkmış.

چون بپوشیدی زمین از زخمِ نعلِ او زره

بر فکندی آسمان از گردِ او برگستوان (ق. ۱۵/۶۲)

Yeryüzü onun nalının yarasından zırh kuşanınca, gökyüzü onun kopardığı tozdan dolayı zırhını çıkarırdı.

3.15.20. Orak: (Dâs)

Çiftçilikte kullanılan bir eşya olan orak, şiirde çok kullanılan eşyalardan biri değildir. Dîvân'da bir yerde şekli ve rengi nedeniyle aya benzetilmiştir:

همیشه تا که نماید قمر ز سبزه چرخ

گهی چو سیمین خرمن گهی سیمین داس (ق. ۱۷/۴۸)

Her zaman Kamer, feleğin yeşilliğinden, bazen gümüş harman gibi, bazen de gümüş orak gibi görünür.

3.15.21. Pranga: (Tavk)

Demirden yapılan ve esâretin bir göstergesi olan pranga, sevgiliye bağlı olmanın bir nişânesi olarak, gerçek ve mecaz anlamları ile teşbih unsuru olarak kullanılmıştır:

آزادی از غمش سبب طوق بندگی است

محرومی از لبش اثر یار محرمی است (غ. ۵/۸)

Onun tasasından kurtuluş, kulluk prangasına vurulmaya sebeptir. Onun dudağından mahrum olmak, mahrem sevgilinin eseridir.

فاخته طوق عشق بر گردن در غم دوست غمغسار من است (غ. ۲/۹)

Boyundaki aşk boyunduruğunun guguğu, dostun gamını çekmede benim derttaşımıdır.

3.15.22. Tas

Kâseden daha büyük bir mutfak eşyası olan tas, şekli itibariyle benzetme yönüyle kullanılır. Örneğin, *tâs-i eflâk*, gökyüzünün kubbesine; *tâs-i nigûn*, *tâs-i felek* ise gökyüzünden kinayedir:

در طاس فلک فتاده آوازه من تا کیست که دست رد بر این طاس نهد (ر. ۲/۷۲)

Benim şöhretim, feleğin tasına düşmüş; bu tası elinin tersiyle itecek biri var mıdır?

به پیشِ خلقِ تو نرگس چو باد پیماید

بدان که بر کفِ زرین نهاد سیمین طاس (ق. ۷/۴۸)

Senin yaratılışının önünde nergis rüzgâr gibi uçunca, altın avuca gümüş tasın konulduğunu bil.

3.15.23. Terazi

Çok eskiden beri kullanılan bir tartı aletidir. Birçok bilimde adalet kavramıyla iç içe kullanılır. Dîvân'da iki yerde memduhun medhedilmesinde bir vasıta olarak kullanılmıştır. Bunlardan birinde memduh, kereminde ölçüyü gözetmediği anlamında bir ifadeyle övülürken, diğesinde adalet terazisine vurgu yapılmıştır.

Seyyid Hasan, *Muhammed b. Ebû Manşûr*'un Kâbe'yi tamir ettirmesi üzerine onun için kaleme aldığı kasideden seçilen aşağıdaki beyitte, onun cömertliğinin sınırsız olduğunu, elinin terazisinin olmadığını belirtir:

ترازو را نداری از کرم زانک ترازو یست مقلوبِ وزارت (ق. ۱۵/۳)

Cömertlik konusunda elinin terazisi yok; çünkü vezâretin tersten okunuşu terazidir.

Seyyid Hasan, en çok methettiği kişilik olan Sultan *Behrâmşâh*'ın özellikle adaletine her vesileyle övgüde bulunmuş, din ve devlet işinde onun adaletinin terazisinin dimdik olduğunu söylemiştir:

دین و دولت هر دو چون در گوهرِ عدلش نشست

کارِ عالم راست از عدلش چو طیار ایستد (ق. ۱۴/۱۹)

*Din ve devlet her ikisi, onun adaletinin incisi ve cevheri olduğundan, dünyanın işleri, onun adaletiyle Tayyâr gibi dimdik durur.*⁴⁹⁰

3.15.24. Testi-Çömlek: (Kûze, Sufâl)

Farsçada *kûze testi*, *sufâl*, *balçıktan yapılan eşyalar* ve *hum* kelimesi de

⁴⁹⁰ Bu beyit A. E. Dihhudâ tarafından terazinin dili anlamında “Tayyâr” maddesine örnek olarak verilmiştir, beytin birinci mısraında yer alan *gûher* kelimesi yerine Dihhudâ'da *kefe* kelimesi yer almaktadır, beyitte kast edilen anlam dikkate alındığında kefe kelimesinin daha doğru olduğu düşünülebilir. Onun adaletinin kefi yoktur, demek adaletini tartmaya gerek yok, zaten kantarın dili daima ortada duruyor demektir, *Luğatnâme*, X/15585.

şarap küpü anlamına gelmektedir. İslami edebiyatta çokça kullanılan unsurlardandır.

Şair, *Husrev Şâh*'ın olgunluğunu methederken ilginç bir darb-ı mesel örneği vermektedir:

نا دیده کمال که گمان برد که هرگز

خوشر ز شکر کوزه بود بسته سفالی (ق. ۴/۹۲)

Senin kemâlini görmeyen zanneder ki ağzı bağlı çömlek, şeker testisinden daha iyidir.

Aşağıdaki beyitten, sultanın bir yakını olduğu anlaşılan bir kişinin ölümünden duyulan üzüntü dile getirilmiştir:

بر روی خود زمین نم دیگر براندی

در پشت خم فلک خم دیگر در آردی (ت. ۴/۳/۶)

Yerin kendi yüzüne, başka bir nem sürer. Feleğin küpünün sırtına, yeni bir kavis getirir.

3.15.25. Yün: (Şavf)

Şair, *Dîvân*'da bir beyitte yün kelimesini teşbih unsuru olarak kullanmakta, bu vesileyle zamanenin değersizliğinden bahsetmiştir:

این دهر رنگریز مرا صوفِ اطلس است

وین چرخ نقره خنگ مرا اسب و استر است (ق. ۳۹/۶)

Bu boyacı dünya benim için atlas bir yün kumaştır ve bu ayardı düşük gümüş çark, benim için attır, katırdır.

3.15.26. Zincir

İç içe geçmiş demir halkalardır. Birbirine eklemlenip uzar gider. Bu özelliği teşbih ilgisi olarak kullanılır:

اگر سر گشته ابر آمد چرا پس نهد زنجیر هر دم بر شمر باد (ق. ۵/۱۵)

Eğer serseri bulut geldiyse, ne diye her an rüzgârın hızına zincir vurur?

Aşağıdaki beyitte şair, cennetin odalarını *Behrâmşâh*'ın sarayının dehlizine,

feleğin halkalarını da, dergâhının zincirlerine benzeterek, sultanının sarayını tasvir etmektedir:

غرفه های خُلد دهلیزی است ایوانِ ترا

حلقه های چرخ زنجیرِست درگاهِ ترا (ت. ۶/۵/۱۳)

Cennetin odaları senin eyvânının dehlizidir. Feleğin halkaları, senin sarayının (kapılarının) zinciridir.

3.16. ÖLÇÜ ALETLERİ ve BİRİMLERİ

3.16.1. Dinar

İslam dünyasında genel olarak altından yapılan sikkeler için kullanılmıştır. İslamiyetten önce de kullanılan bir değişim aracıydı. Ağırlığı bir miskal olarak kabul edilmiştir. İslam dinarı *menkuş* ismiyle anılmıştır. Zaman içerisinde farklı madenlerden de üretilmiştir. Kelime bugün bazı Arap ülkelerinin para birimi adıyla yaşamaktadır.

Dîvân'da da şair, sık sık memduhunun himmetini talep ettiği durumlarda, dinar kelimesini kullanılmıştır:

زانست شکفته گل رخسار چو داری

صد بدره دینار و مرا خود درمی نیست (غ. ۴/۱۶)

Yüz dinar kesesine sahip olduğun için yanağında güller açmış; oysa benim bir dirhemim bile yok.

زان بر افتاد امل زانک نشسته است تهی

بدره و صره زر از درم و از دینار (ق. ۱۴/۴۲)

Altın kesesi, dirhemden ve dinardan boş olarak oturduğu için umudu kesilmiş.

نیکوان بزم را دینار بخش و باده خواه

گردنان رزم را فرمان ده و کشور ستان (ق. ۱۹/۶۳)

Meclisin güzellerine dinar verip şarap iste. Savaşın komutanlarına ferman verip ülke fethet.

3.16.2. Dirhem

Eski Yunanca drahmi kelimesinin Farsçaya ve Arapçaya geçmiş şeklidir. Hem bir ağırlık birimi hem de daha çok gümüş paraların genel adıdır. Ortalama 3 gram ağırlıktadır. Günümüzde bazı Arap ülkelerinin para birimi olarak ismi yaşatılmaktadır. Dîvân'da hem ekonomik bir unsur hem de değerli olması hasebiyle teşbih unsuru olarak kullanılmıştır.

Behrâmşâh'ı hemen her yönüyle metheden Seyyid Hasan, onun mal mülkten yana da çok zengin olduğunu söyler:

از حشَم اندکست بیشترش وز درم اندکست بسیارش (ق. ۱۸/۵۱)

Mal mülkten yana az olan, onda çoktur. Dirhemden yana az olan, onda fazladır.

Şair yaşadığı dönemin hazinedarlarından *Hasan oğlu Huseyn*'in himayesinde kendisini güvende hissetmektedir:

به خدا ار ز بیم عین کمال دلِ خود را چو درهمی داری (ت. ۵/۵/۱۱)

Vallahi, eğer nazardan korktuğu için kendi gönlünü bir dirhem gibi tutarsan...

3.16.3. Sikke

Madenî bir değişim aracıdır. Kelime Arapçadan gelmektedir. Kökeni, parayı bulan Lidyalılara kadar uzanmaktadır. Daha sonra genel olarak tüm madenî paraların adına sikke denmiştir. İslam dünyasında çoğunlukla altın, gümüş ve bakırdan üretilmiştir. İslam dünyasında Emevîlerden itibaren sikke bastırıp hutbe okunması geleneği yaygınlaşmış, âdeta bağımsızlığın bir sembolü haline gelmiştir. Kelime bugün de İslam ülkelerinde yaşamaktadır.

Selçuklu Sultanı *Muhammed oğlu Mes'ûd*'un vefatı üzerine Seyyid, kaleme aldığı mersiye tarzındaki terciibentte, üzüntüsünü dile getirmek için altın ve hutbe kavramlarına başvurmakta, sultanın ölümüyle altının değersiz, hutbenin manâsız kaldığını belirtmektedir:

ای سکه بی عیار بماندی در آن میبچ

وی خطبه از خطاب فتادی در آن مکوش (ت. ۴/۱/۴)

Ey sikke! Değersiz kaldın, o yüzden dönüp durma ve ey hutbe! Hitaptan düştün, daha uğraşma.

3.16.4. Uşturlâb

Yunanca yıldız ve ayna kelimelerinden müteşekkil bileşik bir kelimedir. Yıldızların aynası, yıldızların terazisi ya da yıldızların mikyâsı anlamına gelmektedir. Yunanca eserlerden yapılan tercümeler sonucunda bilinen usturlâb, müslüman ilim adamları tarafından geliştirilmiş ve çeşitlendirilerek yıldızları ve gezegenlerin uzaklık ve büyüklüklerini ölçmek için kullanılmıştır.⁴⁹¹

Şair, *Nâşir-i Huseyn*'in tabiatıyla gaybın sırrı arasında irtibat kurmaktadır:

پدید باشد اسرار غیب بر طبعش

چنان که شکل نجوم و فلک در اصطرب (ق. ۱۷/۲)

Gaybın esrarı onun tabiatında âşikârdır; yıldızların ve feleğin şeklinin usturlâbda görünmesi gibi.

3.17. İNANÇ, ÂDET ve GELENEKLER

Seyyid'in *Dîvân*'ında sosyal hayata dair farklı birçok konuda tasavvurlar ve inançlar bulunmaktadır. Bu anlayışları tasnif ederek, kaynağını dinden alanlar, "Din ile İlgili İnanışlar"; içeriğinde dinî kabuller olmakla birlikte sağlam bir dinî dayanağı olmayan anlayışlar da "Batıl İnançlar" başlığında toplandı. Her iki gruba girmeyen bazı unsurlar da "Diğer Kültürel Unsurlar" başlığı altında bir araya getirildi.

3.17.1. Din ile İlgili İnanışlar

3.17.1.1. Adalet, Hak, Hukuk

Adalet, davranış ve hükümde doğru olmak, hakka göre hüküm vermek, eşit

⁴⁹¹ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşlâhât-i Nucûmî*, s. 73; Z. Hânlerî, *Ferhengi Edebiyyât-i Fârsî*, s. 52.

olmak, eşit kılmak gibi mânâlara gelen bir masdar isimdir. Yine aynı kökten bir masdar-isim olan ve *orta yol, istikamet, eş, benzer, misil, bir şeyin karşılığı* gibi mânâlara gelen ‘adl kelimesi, sıfat olarak kullanıldığında âdil ile eş anlamlı olup aynı zamanda Allah’ın isimlerinden biridir. Adalet, Kur’ân-ı Kerim’de ve hadislerde genellikle düzen, denge, denklik, eşitlik, gerçeğe uygun hükmetme, doğru yolu izleme, takvaya yönelme, dürüstlük, tarafsızlık gibi anlamlarda kullanılmıştır. Kur’ân-ı Kerim’e göre adaletin ölçüsü yahut dayanağı hakkaniyettir. Hidayete hak sayesinde ulaşılabileceği gibi adalet de hakka uymakla sağlanır.⁴⁹² Kur’ân-ı Kerim’de 247 yerde geçen hak kelimesi âyetlerin çoğunda batılın zıddı olarak kullanılmıştır. İslam düşüncesinde hak kavramı genellikle dış dünyada gerçekten mevcut olan, mevcudiyeti sabit ve devamlı olan varlık, gerçeğe uygun bilgi, hüküm, söz, anlamlarında kullanılır.⁴⁹³ Hukuk ise kişilerin birbirleriyle veya devletle olan ilişkilerini düzenleyen kurallar bütünü, bununla ilgili ilim veya sahip olunan haklar anlamında bir terimdir. Hak kelimesinin çoğulu olan hukuk, literatürde genellikle iki anlamda kullanılır. Birincisi, toplum hayatını ve dışa akseden şekliyle beşerî ilişkileri cebrî müeyyidelerle düzene koyan kurallar bütünüdür. Hukuk kelimesinin ikinci anlamı, hak kelimesinin çoğulu olarak *temelde kanun koyucunun, görünürde ise dinin, aklın ve hukuk düzeninin tanıdığı yetki, güç ve imtiyazlar* demektir.”⁴⁹⁴

Dîvân’da adalet, hak ve hukuk kavramları doğrudan dönemin sultanıyla ilgili olarak kullanılmıştır. Sultan her zaman adaletlidir. Halkının hak ve hukukunu gözetendir. O, her zaman Allah’ın adaletiyle hareket eder. Devletini ayakta tutmanın, halkını mutlu etmenin yolunun hak ve hukuktan geçtiğini, adaletle hareket etmesi gerektiğini bilmektedir. Seyyid, her defasında başta Sultan Behrâmşâh olmak üzere, methettiği diğer sultan ve devlet adamlarını adaletli oldukları gerekçesiyle yüceltmıştır:

آن عدل کیست عدلِ خداوندِ تاج و گاه

سلطانِ یمینِ دولت بهرامشاه شاه (ق. ۱۴/۲۴)

O kimin adaletidir? Saltanat sahibinin. Sultanın, devletin sağ kolunun, Şâh Behrâmşâh’ın, adaletidir.

⁴⁹² Hayreddin Karaman, “Adalet”, *TDVİA*, I/343-344.

⁴⁹³ M. Çağrı, “Hak”, *TDVİA*, XV/137-139.

⁴⁹⁴ Mehmet Demirci, “Hukuk”, *TDVİA*, XV/151.

هر که جان دارد برو شه را حقوقِ نعمت است

کفر باشد هر که بر حق خطّ نسیان می کشد (ق. ۲/۲۷)

Canı olan herkes üzerinde sultanın nimet hakları vardır. Her kim Hak üzerine inkâr çizgisi çekerse, küfürdür.

از جودِ تو برد ابر گردون رخت وز عدلِ تو تاج یافت پنداری بخت (ر. ۱/۶)

Feleğin bulutu, senin cömertliğinden yükünü tuttu. Sanırsın talih, senin adaletinden taç giydi.

Adaletle ilgili söylenenlerin hepsi sultanın şahsiyeti etrafında toplanmakla birlikte, onun yaşadığı mekân olan saray da bu övgüden nasibini alır:

مشرق خورشید عدلست این همایون بارگاه

ملک و دین را تا ابد در ظلّ او بادا پناه (م. ۱/۳۴)

Bu kutlu saray, adalet güneşinin doğduğu yerdir. Mülk ve din, sonsuza dek onun gölgesine sığınsın.

Şair, devletlerin devam ve bekâsını sultanların adaletli olmasında görmektedir. Bu durum adalet kavramının devletler için her devirde çok önemli bir unsur olduğuna delildir:

ای دولت و دین را بسزا شاهنشاه ای بر عدلت دوام ملک تو گواه (ر. ۱/۱۵۲)

Ey devlete ve dine yakışan! Ey adaletine mülkünün devamı şahit olan sultanlar sultanı!

3.17.1.2. Âb-i Hayât

İçen herkesin ölümsüz olacağına inanılan efsanevî sudur. Güya İskender, Hızır (as) ile beraber bu suyu aramaya çıkar. Suyu bulurlar ancak İskender, suyun âb-i hayât olduğunu anlayamaz. Böylece sudan sadece Hızır (as) içer. Böylece İskender, ölümsüzlük suyunun farkına bile varamadan geri döner. İran edebiyatında sevgilinin ağzı, dudağı ve konuşması âb-i hayâta teşbih edilir.⁴⁹⁵ *Âb-i çeşme-i hayat, âb-i beķâ, âb-i zindegî, âb-i Hızır, âb-i hayvân, çeşme-i Hızır, çeşme-i hayvân, âb-i zulâl* gibi farklı kullanımları vardır. Şemîsa'nın kaynaklardan aktardığına göre İskender-i

⁴⁹⁵ P. Ehûr, *Kilk-i Hîyâl-engîz*, I/197-200.

Zulkarneyn, Hızır ile beraber zorlu bir yolculuktan sonra suyun başına varır. Hızır (as) sudan içer, İskender içeceği zaman su, birdenbire yok olur. Çok karanlık ve meşakkatli bir yerdeymiş. İran şiirinde bazen kinayeli olarak şarap yerine kullanıldığı da olur.⁴⁹⁶

Dîvân'da bir beyitte, canlılar için hayatî önem taşıyan yağmur, rüzgârın onu denizin üzerinden getirip yeryüzüne serpmesiyle yaşam kaynağı haline gelir:

بادِ آتش بار چون از روی دریا در شود خاکِ پژمرده ز آبِ زندگانی تر شود (ق. ۱/۳۲)

Ateş sağan rüzgâr, denizin üzerinden geçince ölgün toprak hayat suyuyla ıslanır.

Şair, *Devletşâh*'ı methettiği için şanın her tarafa yayıldığını, sultanın devletin Hızır'i olmakla birlikte kendisinin de sultana âdeta yaşam suyu sunduğunu söyleyerek ustaca kendisini de methetmektedir:

عمرِ باقی یافتی زین مدحِ جان افزای من

ای خضرِ دولت به حجتِ آبِ حیوانِ توام (ت. ۶/۴/۱۵)

Benim bu cana can katan övgümle kalıcı ömür buldun. Ey devletin Hızır'i! Doğrusu, senin ölümsüzlük suyunum.

Şair, *Maḥmūd oğlu Sa'îd Melikşâh*'ı methederken, âb-i ḥayâtı bir vesile olarak kullanmaktadır. Öyle ki yaşam suyunu onun düşmanları dahi bulmuş olsa, bu su onların ağzında kanlı bir zehre dönüşür, diyerek mübalağalı bir ifade kullanmıştır:

فی المثل گر آبِ حیوان باز یابد حاسدت

آبِ حیوان در دهانش زهر پر خون باد و هست (ت. ۶/۵/۵)

Meselâ seni çekemeyenler ölümsüzlük suyu bulsa dahi, o su ağzında kanlı bir zehir olsun, zehirdir de.

Aşağıdaki beyitte şair, *Cemâle'd-dîn Aḥmed-i Ġâzî*'nin vefatından duyduğu üzüntüyü dile getirmektedir:

شورشِ آه چه کم باشد جایی که ز عجز

سینه در خاک نهد چشمه ز آبِ حیوان (ق. ۲۵/۶۴)

⁴⁹⁶ S. Şemîsa, *Ferheng-i İşârât-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 24.

Âhın isyanı az da olsa, bir yerde acizliğinden ötürü, hayat suyunun pınarından, yüzüstü toprağa kapanır.

Şair, gam çekmektedir. Gam çekmek her babayiğidin harcı değildir. Bu yükü, ancak gerçek âşıklar yüklenebilir. Gerçek âşıklar, çektikleri gamdan dolayı şikâyetçi olmazlar, çünkü bilirler ki gam, onların yaşam suyudur, onsuz varlıklarını idame ettiremezler:

غم آتش و دل هیمة غمناکانست غم آب حیاتِ گوهرِ پاکانست (ر. ۱/۲۴)

Gam ateştir ve gönül, kederlilerin odunudur. Gam, temizlerin mayasının hayat suyudur.

Aşağıdaki beyitte *Maḥmūd oğlu Sa‘îd Melikşâh*’la yaşam suyu bağlantılı hâle getirilerek sultanın, tıpkı âb-i ḥayât gibi aniden ortaya çıktığı ve hünerlerini ortaya koyduğu ifade edilmektedir:

نقشِ دولت بین که ناگه از نقاب آمد پدید

آبِ حیوان بین که باری از سراب آمد پدید (ت. ۱/۲/۵)

Örtüden ansızın ortaya çıkan devletin simgesine bak. Seraptan bir anlığına ortaya çıkan ölümsüzlük suyuna bak.

3.17.1.3. Bayram: (‘İyd)

Mutluluğu, sevinci, coşkunluğu ifade eder. İran edebiyatında özellikle nevruz bayramının ayrı bir anlamı vardır. Bu yüzden nevruz bayramı ayrı bir başlık altında incelenmiştir. *Dîvân*’da nevruz bayramının dışında kullanılan dinî bayramlar ise özel adı verilmeden ‘*iyd-i mubârek*’ ibâresiyle geçmektedir:

اندر این عیدِ مبارک پی فرخنده اثر بار داده است سلیمان نبی باز مگر (ق. ۱/۴۵)

Bu mübarek, bereketli ve eseri kutlu bayramda, Süleymân peygamber yoksa yine huzura müsaade mi verdi?

Seyyid hizmetkârı olduğu ve hakkında pek çok şiir kaleme aldığı *Hasan-i Aḥmed*’i yeryüzünün lideri sıfatı ile nitelendirmektedir. Beyitten anlaşıldığı kadarıyla devlet büyükleri bayramın ikinci günü tebrikleri kabul ediyordu:

که دوم روزِ عید ما را بود نزد صدر زمین و زین زمان (م. ۳/۲۹)

Çünkü bayramın ikinci günü biz, yeryüzünün liderinin huzurunda ve

zamanenin eyerinde idik.

3.17.1.4. Bela

İnsanın hayatta karşılaşısına çıkan maddî ve manevî sıkıntılar bela olarak nitelendirilir. İslam'a göre karşılaşılan bela ve musibetler, insanın sınanması vesilesiyledir. Kim belalara sabrederse kurtuluşa erecektir. Belaya uğrama, aynı zamanda günahattan arınmaya ve mânen yükselmeye vesiledir.

Bela kavramı Dîvân'da dinî anlamıyla kullanılırken, bir beyitte kadehe benzetilmiş olup aşık kendi gönlüne hitap ederek, kötülük vek belalara sabretmesini tavsiye etmektedir:

ای دل قدح بلاش چون نوش بکش هر بد به امید روی نیکوش بکش (ر. ۱/۱۰۸)

Ey gönül! Bela kadehini kana kana iç. Her kötülüğe, onun güzel yüzünün ümidi için tahammül et.

از عمر که بگذشت بلا می بینم وز چرخ که بر کشد جفا می بینم (ر. ۱/۱۳۵)

Geçen ömürden bela görüyorum. Dönen felekten zulüm görüyorum.

سرکوفته در پای بلا می گردیم دل رفته ز جان نیز جدا می گردیم (ر. ۱/۱۳۹)

Başımız eğik, belanın dibinde dolanıp duruyoruz. Gönül, canı terketmiş yine de ayrı ayrı dolaşıyoruz.

3.17.1.5. İstihare

Sözlükte “hayırlı olanı isteme” anlamına gelen istihare, terim olarak “bir iş veya davranışta Allah katında hayırlı olanı kılınan nâfile bir namaz ve dua ile talep etme” mânasında kullanılır. Dîvân'da da aynı şekilde ve de denize benzetilerek kullanılmıştır.

Seyyid Hasan, *Muhammed b. Ebû Mansur*'un Kâbe'yi tamir ettirmesi nedeniyle onun için kaleme aldığı kasideden seçilen aşağıdaki beyitlerde istihareye yattığını dile getirmektedir:

خرد مسکین در این خدمت فروماند فتاد اندر بحار استخارت

چو نیک و بد ندانستم در این باب فتادم در بحار استخارت

Zavallı akıl, bu hizmetin altından kalkamadı. İstihare denizlerine düştü.

*Bu konuda iyiyi ve kötüyü ayırt edemediğim için istihare denizine düştüm.*⁴⁹⁷

3.17.1.6. Nevruz

Farsça yeni gün anlamına gelen nevrüz, İran'da yılın ilk ayı yani Ferverdin ayının ilk gününe tekâbül etmektedir. Eskiden halk, nevrüze yirmi gün kala hazırlıklara başlamış. Bu hazırlıklar; evi boyayıp küçük tamir işlerini yapmak, evin etrafını temizlemek, halı ve perdeleri yıkamak, eksik kilim veya halı varsa onları temin etmek, yeni elbise ve ayakkabı almak, nevrüz gecesi için pirinç, tereyağı ve et almak, lavaş pişirip hazırlamak, *heft sîn* sofrası için eksikleri tamamlamak şeklinde özetlenebilir. Böyle olunca aynı oranda çarşı pazar hareketlenir, bu mekânlarda izdiham olurdu. Kuruyemişçiler büyük tabaklara fındık, fıstık, bâdem, çeşitli çekirdekler doldurur, onları dükkanın en göz alıcı yerlerine koyarlardı. Manavlar meyvelerini her zamankinden daha düzgün bir biçimde düzenler, vazolara nergis ve sümbül soğanları koyarak dükkanlarını süslerlerdi. Kısaca nevrüz diğer bütün bayramlardan daha çok öneme hâizdi.⁴⁹⁸

Baharın gelişini de simgeleyen nevrüz birçok millet tarafından kutlanan bir bayramdır. Dîvân'da da mutluluk, yeme içme ve eğlence vakti olarak bir bereket ve neşe kaynağı olarak görülmüştür.

Şair, *Ebû Naşr Aḥmed*'i methetmek için nevrüzün gelişini ve çiçeklerin açışını, onun himâyesinde gerçekleşmesine bağlayarak hüsnütalil sanatı yapmıştır:

ابر نوروزی بر آمد وز سرِ تو دامنِی در دهانِ نرگسِ تر لؤلؤ لالا نهاد (ق. ۲۲/۱۷)

Nevruz bulutu çıkageldi ve senin himâyende eteğinden yeni bitmiş nergisin ağzına parlak bir inci koydu.

Aşağıdaki beyitte şair, nevrüzün gelişini *Husrev Şâh*'ın huzuruna çıkmak için bir fırsat saymıştır. Yukarıdaki beyitte olduğu gibi bu beyitten de anlaşıldığı kadarıyla nevrüz, şairlerin huzura çıkabilmelerinde bir fırsat olmaktadır:

در دهر تو خوش می خور و خوش باش که امروز

نوروز گرفتست به دیدارِ تو فالی (ق. ۲۵/۹۲)

⁴⁹⁷ *Dîvân*, s. 7, 8, (K. 3/7, 26).

⁴⁹⁸ S. A. Mîrniyâ, *Ferheng-i Merdûm*, s. 28-40.

Sen dünyada hoşça şarap iç ve mutlu ol ki bugün nevrüz, seninle görüşmek için fal açmış.

معذور همه دار چو عید آمد و نوروز گر بارِ گرانی بر تو بیشتر آریم (ت. ۶/۲/۱۶)

Sana fazla yük oluyorsak kusurumuza bakma; çünkü bayram geldi, nevrüz geldi.

3.17.1.7. Recm: (Seng-sâr)

İnsanın beline kadar toprağa gömüldükten sonra taşlanarak öldürüldüğü ceza şeklidir. İslam kültüründe uygulaması, çok az görülmekle beraber, daha çok sembolik bir anlam ifade etmektedir.⁴⁹⁹ Dîvân'da bir yerde metaforik olarak putperestlikten dolayı recm istendiği görülmektedir:

یک راه تو سنگسارمان کن چون می دانی که بت پرستیم (غ. ۶/۴۱)

Madem bizim putperest olduğumuzu biliyorsun, bir defa recm et bizi.

3.17.1.8. Talih: (Baht, İkbâl)

Talih yıldızı, talih burcu, talih derecesi; burçlar âleminde belirlenmiş bir zamanda doğu ufkunda bir kimse doğarsa ona *tâli'-i mevlûd* veya *tâli'-i an şahsî* derler. Yıldızlar ahkâmında günlük işlerde talihın ufkuna ve uygun bir zamana göre hareket edilmesi tavsiye edilmiştir. Bu inanıştan dolayı edebiyatta da çok sıklıkla yer alan bir kavram olmuştur.⁵⁰⁰ Baht, dinî anlamda Allah'ın insanlar için belirlediği hayat programıdır. Bu anlamda kader ile benzer anlamda kullanılmıştır. İnsanlar, gerçekleştiremedikleri ya da gerçekleşmesini istemedikleri bazı olayları kaderlerine bağlamışlardır. Arapça *tâli'*, Türkçe talih ile aynı anlamda ise de talih kelimesi olumlu bir anlama gelmektedir. Dîvân'daki kullanımları arasında ise belirgin bir fark gözükmemektedir.

Şair, Gazne Sultanı *Behrâmşâh*'ın sarayının korunması için temennide bulunmaktadır:

تازه گیاهِ بخت شکفته گلِ مراد از خاک و آب رونق این بارگاه دار (ق. ۳/۳۸)

Baht bitkisi, yenice murat çiçeği açmış. Toprakla ve su ile, bu sarayın

⁴⁹⁹ M. C. Râmpûrî, "Seng-sâr", *Çiyâsu'l-Luğât*, s. 486.

⁵⁰⁰ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfîlâhât-i Nucûmî*, s. 487.

güzelliğini koru.

Aşağıdaki beyitte *Huseyn b. Hasan*'ın gençliği ile dünyanın talihi arasında bir olumlu ilişki kurulmuştur:

زین جوان بختِ جهان باز جوان خواهد شد

هر چه در خاطرِ من گشت همان خواهد شد (ت. ۱/۴/۹)

Bu gençten (dolayı) dünyanın talihi yine gençleşecek. Hatırimdan ne geçtiyse aynısı olacak.

Aşağıdaki beyit, Selçuklu Sultanı *Suleymân Şâh*'ın, Hemedân'da, saltanat merasiminde Seyyid *Hasan Gaznevî*'nin devlet erkânı huzurunda okuduğu tebrik şiirinden alınmıştır. Sultanın tahta çıkışı, bahtı ile ilişkilendirilmiştir:

بخت چون بر تخت دیدت تهنیت ها کرد و گفت

آنکه بر تختِ جهانداری تو می دانی نشست (ق. ۱۶/۴)

Baht, seni tahta oturmuş görünce tebrik etti ve dedi ki: İmparatorluk tahtına senin bildiğin oturdu.

Aşağıdaki beyit Behrâmşâh dönemi ordu komutanlarından *Sipehsâlâr 'Alî b. Huseyn-i Mâhûrî*'nin methiyesinden alınmıştır:

از شبِ زلفِ تو گمراه نیم زانکه مرا روزِ اقبالِ امیر است نکو راهبری (ق. ۱۱/۹۰)

Senin zülfünün gecesinde yolumu kaybetmem. Çünkü emirin ikbal gündüzü benim için iyi kılavuzdur.

Aşağıdaki beyit ise *Necîbu'l-mulk* lakaplı dönemin hazinedarlarından *Huseyn b. Hasan* için söylenmiş, bahtının kıyamete kadar açık olması dilenmiştir:

طالعِ آن و قدرِ این تا حشر گوهر حلقه های گردون باد (ت. ۶/۵/۱۲)

Onun talihi ve bunun kadri, haşre kadar feleğin halkalarının mücevheri olsun.

Aşağıdaki beyit *Ebu'l-muzaffer* lakaplı *Behrâmşâh* için söylenmiştir. Seyyid her zaman yaptığı gibi memduhunu yüceltmektedir:

روی سپهر طالعِ او را سزد از آنک

نورِ دو چشمِ شاهِ جهان بوالمظفر است (ق. ۲۲/۶)

Gökyüzü, onun talihine yakışır. Çünkü cihan sultanı Ebu'l-muzaffer'in iki gözünün ışığıdır.

اقبال مرا گوید کای نادان هی هی در دولت خسرو تو نه محتاج سؤالی (ق. ۱۲/۹۲)

İkbâl bana söyler ki: Bre cahil! Sultanın devletinde sen bir soruya muhtaç değilsin.

3.17.1.9. Fâtiha ve Veinyekâd Okumak

Fâtiha ve Veinyekâd okuyup üflemek, müslümanlar arasında çok yaygın bir inanıştır. Fâtiha, Kur'ân'ın ilk sûresidir. Kur'ân'ın özü anlamında *ummu'l-Kur'ân* denmiştir. Kur'ân'ın içerdiği tüm esasları barındırmaktadır. Fazileti hakkında birçok rivayet vardır. Veinyekâd, Kalem sûresinin 51. ve 52. âyetleri, nazar duası olarak bilinir.⁵⁰¹

3.17.2. Batıl İnanışlar

3.17.2.1. Âh ve Ayna

Âh çekmenin hem gerçek anlamıyla hem de mecazen, âşîğin feryadının göklere ulaşması yönüyle kullanılması ayna ve âh arasında bir ilişki ortaya çıkarırmış; bu ilişkiye aynanın paslanması, gönül aynası, iyilik aynası, feleğin aynası ve ışık da dahil olduğunda, edebî açıdan sanatsal ifadeler ortaya çıkmaktadır:

شود آینه گردون تاریک هر زمانی که کند در ما آه (غ. ۴/۶۲)

Bizim incimiz, âh ettikçe, felek aynası kararır.

ای گشته در هوای تو هر صبح بر فلک

آینه‌ای که خیزد ازو صد هزار آه (ق. ۶/۸۱)

Ey ki senin arzun peşinde her sabah felekte yüzbinlerce âh koparan bir aynaya dönüşmüş olan!

بودی از دیدنش آینه چشمم روشن آه کاینه ز نم در خطر زنگ افتاد (ت. ۴/۲/۹)

⁵⁰¹ Daha fazla bilgi için bk. *Tez*, s. 113, "Veinyekâd", s. 112, "Fâtiha".

Gözümün aynası onu görmekle aydınlandı. Âh ki ayna nemden dolayı pas tehlikesine düştü!

3.17.2.2. Ateş, Taş ve Demir: (Âteş, Seng, Âhen)

İki taşın kuvvetlice birbirine sürtülmesinden ateş kıvılcımları meydana gelir. Bu yüzden eskiden insanlar taşın içinde ateş olduğunu sanıyorlardı. Seyyid'in Dîvân'ında ilginç bir biçimde, bazı beyitlerde bu üç kelimenin birbiriyle olan ilişkilerine işaret edilmiştir:⁵⁰²

جهد آتش ز دل آهن و حیران من از آنک

حالِ بی آتشِ دل آن دل چون آهن چیست (غ. ۲/۱۲)

Demirin ortasından ateş sıçrar ve o ben, demir gibi gönlün, ateşsiz gönlün hali nice olur diye şaşarım.

Aşağıdaki beyitte, şair, memduhu *Ḳivâme'd-dîn Ebû Naşr Muḥammed*'in düşmanlarının korkaklığını dile getirmekte ve korkularından dolayı ondan gizlenmelerinin onlar için daha doğru bir hareket olacağını söyleyerek, sultanın gücünü vurgulamaktadır:

در سنگ نهان شد ز تو چون آتش الحق

هرکس که بود خصم تو در سنگ نهان به (ت. ۶/۶/۱۸)

Senden, ateş gibi taşa gizlendi. Doğrusu düşmanın olan herkesin taşa gizlenmesi daha iyi.

Aşağıdaki beyitte şair, *Behrâmşâh*'ın düşmanlarını nitelendirirken, onların korkularından tir tir titrediklerini söyleyerek tüylerini mızrağa, derilerini zırha benzetmiştir:

که موی بر تنشان آتشین سنان گشته است

که پوست بر دلشان آهنین حصار شده است (ق. ۲۵/۸)

Tüyler, vücutlarına ateşli mızrak olmuş. Deri kalplerine demirden zırh olmuştur.

⁵⁰² S. Şemîsa, *Ferheng-i İşârât-i Edebiyyât -i Fârsî*, s. 28.

3.17.2.3. Dil Bağlama: (Zebân-bend)

Düşmanın veya kötü söz söyleyenlerin dilinin bağlandığı bir çeşit sihirdir.⁵⁰³

Ahmed 'Omer için yazılan aşağıdaki beyitte şair memduhunu överken kendi şiirinin de kalitesine vurgu yapmıştır:

چو عقدِ گوهر سحرِ حلال کردم نظم

گره گشای و زبان بند چو بنانِ تو باد (ت. ۵/۷/۲)

*Sihr-i helali mücevher taşı gibi nazmettiğim zaman, düğüm çözen ve dil bağlayan, parmak uçların gibi olsun.*⁵⁰⁴

3.17.2.4. Fal

Çeşitli tekniklerle gelecekte ve bilinmeyenden haber verme, gizli kişilik özelliklerini ortaya çıkarma sanatıdır. Dince uygun görülmemesine karşın Dîvân'da olumlu bir bakış açısıyla ele alınmıştır:

من روی سوی راه نهادم به فالِ نیک

امید خود بریده ز پیوند و خانمان (ق. ۱۴/۶۷)

Ben iyi niyetle yola koyuldum. Eş dosttan, aileden umudumu keserek.

زهی مبارک فال و زهی خجسته تنی

که چرخ بر تو سعادت کند نثار همی (ق. ۱/۹۶)

Öyle mübarek bir fal ve öyle kutlu bir bedensin ki felek sana mutluluk bağışlıyor.

Şair, *Sultan Behrâmşâh*'ı methetmek için bu defa faldan yararlanmakta, onu kıskananların ömürlerinin az kaldığını söylemektedir:

از عمرِ حاسدانِ تو مانده است اندکی

وین فال بر سرِ زبانِ ها بسیار می رود (ق. ۲۲/۳۰)

Seni kıskananların ömrü az kalmış. Bu fal, dillere destan olur.

⁵⁰³ A. E. Dihhudâ, "Zebân-bend", *Luğatnâme*, IX/12642.

⁵⁰⁴ Bu beytin ikinci mısrasındaki بنان kelimesi سنان şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taşhîh-i İntikâd-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî*, s. 300.

3.17.2.5. Göz Bağlama: (Çeşm-bendî)

Halkın gerçeği öğrenmemesi için yapılan bir çeşit sihirdir.⁵⁰⁵ Aşağıdaki beyitte şairin yaşadığı dönemin hazinedarlarından *Hasan oğlu Huseyn*'in gözlerinin güzelliğine vurgu yapılmaktadır:

چشم بندی بین که خوش خفته چشم جادوش خواب می بندد (ت. ۵/۱/۱۱)
Sihirbazlığa bak ki iyi uyumuş. Onun sihirli gözünü uyku kapatıyor.

3.17.2.6. Güneş, Taş, Cevher: (Âftâb, Seng, Gûher)

Güneşin ışınlarının bazı taşları cevhere dönüştürdüğüne inanılır. Bu yüzden *vucûd-sâz-i ma'den* deyimi, güneşten kinayedir.⁵⁰⁶

Dîvân'da da güneşle taş ve toprak, cevher ya da güneşle taş ve yakut arasındaki ilişki ortaya konulmaktadır:

مُحَالِی نِیَسْت اِیْن مَعْنِی کِه گَرْدَد لَالَه وَ گوهر
چو خاک و سنگ را خورشید در ظلّ نظر گیرد (ق. ۲۵/۲۴)

Güneş, taşı ve toprağı gölgesi altına alınca lâleye ve cevhere dönüştür, demek anlamsız değildir.

نمود دُرّی از آب قطره‌ای در بحر نگاشت لعلی از سنگ ریزه‌ای در کان (ق. ۲۴/۷۲)
Denizde bir damla sudan bir inci yaptı. Maden içerisinde taş parçasından bir yakut oluşturdu.

3.17.2.7. Hazine ve Virâne Yerler

Eskilerin inancına göre hazineler virân yerlerde saklanırmış. Şairler de bundan yola çıkarak sevgiliyi veya aşkı hazineye, gönüllerini de virâneye teşbih ederek, onları gönüllerinde sakladıklarını söylemişlerdir:

ای گنجِ روان در دلِ ویران کُنت جای
تا بو که مگر گنج به ویرانه بماند (غ. ۴/۲۷)

⁵⁰⁵ S. Şemîsa, *Ferheng-i İşârât-i Edebiyyât -i Fârsî*, s. 366.

⁵⁰⁶ *ae.*, s. 48.

Ey hep revâçta olan hazine! (Gel) sana virân gönlümde yer vereyim de belki hazine virânedede kalır.

گنجی تو درین دل خرابم خود گنج وطن خراب خواهد (غ. ۳/۳۱)

Sen bu harap gönlümde bir hazinesin; zaten hazine, harap bir vatan ister.

در میان دلی و این چه عجب وطن گنج بود ویرانی (غ. ۷/۷۹)

Gönlün ortasındasın. Bu nasıl bir şeydir ki harâbe, hazinenin vatanıdır.

3.17.2.8. İsfend: (Sipend)

İspent, ispend, sifend, sipend, sipenc, ispenc gibi değişik kullanımları vardır. Türkçesi üzerlik olup tütsülük de denilmektedir. İspend yakmak ve onu ateşin üstüne dökmek, ondan etrafa yayılan duman, nazardan korunmak için eskiden beri geçerli olan bir inanıştır. Tohumlar ateşin üzerinde çatırdadıkça musallat olan cinler dağılırmış. Eskiden isfendden yapılan ilaca *sudâb-i kûhî* denirdi. Küçük çocukların nazardan korunması için de isfend yakılırdı. İsfendi korun üstüne dökünce çıkardığı çıt çıt sesleri, kısıkcın gözlerinin çatlamasına teşbih edilir. Yine isfendin korun üzerinde havaya doğru sıçraması, onun raksı şeklinde yorumlanmıştır. Âşığın gönlü de isfende benzetilmiştir; nasıl ki isfend yanıp kavruluyorsa âşığın gönlü de aynı şekilde yanıp kavrulmaktadır.⁵⁰⁷

خود را چو سپند از جهت دفع گزندش

بر معمر خورشید زدی کوکب سیار (ق. ۱۴/۳۹)

Kendini isfend gibi, zararından korunmak için güneşin buhurdanına attın, bir gezegen gibi.

3.17.2.9. Muska: (Hırz)

Hırz kelime anlamı olarak, korunaklı yer demek olup mecazen muska ya da kötü gözlerden korunma duasıdır. Bir kağıda yazılıp boyuna asılarak taşınır. Rivayete göre Hz. Peygamber, Yemen seferinde böyle bir duayı yanındakilere tavsiye etmiştir. Nazarlık, ya da muska taşıma geleneği, günümüzde de geçerliliğini

⁵⁰⁷ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, s. 160; M. C. Yâhâkî, *Ferheng-i Esâfir*, s. 121; A. T. Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 371.

korumaktadır.⁵⁰⁸

Şair, hac yolculuğu esnasında uğradığı Bağdat'ta *Emîr Faḥre'd-dîn*'in gösterdiği ilgiden memnun kalmış, onun için bir kaside yazarak memnuniyetini dile getirmiştir:

در پناه جاه و ظلّ عدل و حرز دولتش آرزوی عمرِ ما ایزد نهاد اندر کنار (ق. ۳/۴۴)

Makamına, adaletinin gölgesine ve devletinin korumasına sığındık. (ama) Tanrı bizim ömür arzumuzu bir kenara bıraktı.

Şair, Allah'ı zikredişinin, kendisini muska gibi koruduğuna inanır:

زو در دلم نبود خطر زان که همچو حرز

راندم همی ثنای خداوند بر زبان (ق. ۱۹/۶۷)

Gönlümde ondan korku yoktu. Çünkü dilimde her zaman Tanrı'nın hamd ü senâsını muska gibi söyledim.

Şair, *Husrev Şâh*'ın şifâ bulması temennisiyle yazdığı kasidede, onu şu şekilde methetmektedir:

بر پوستِ سبزِ فلک از کلکِ عطارد تعویذِ نوشتی پی او گنبدِ دَوّار (ق. ۱۳/۳۹)

Utarit'in kalemiyle feleğin yeşil kabuğuna onun uğruna muska yazdın “dönüp duran kubbe” diye.

3.17.2.10. Nazar

Dîvân'da nazarla ilgili olarak; *'aynu'l-kemâl*, *çeşm-i bed*, *çeşm-i bed dūr*, *çeşm-i zaḥm*, *çeşm-i şûr* ifadeleri yer almıştır. Eskiler bazı bakışların ve bazı renkli gözlülerin nazar değdireceğine inanırlardı. *Çeşm zeden*, *çeşm resânîden* ve *nazar zeden* nazarla ilgili olarak kullanılan mastarlardır. Onları gördükleri zaman, *'aynu'l-kemâl*, *çeşm-i bed dūr*, *be nâm-i Îzed*, *Bismillâh* ibârelerini söyleyerek kötü bakışlardan korunacaklarına inanıyorlardı. Câhiliye döneminde Araplar arasında yaygın olan nazar, İslamiyet ile birlikte İran coğrafyasında da yayılma imkânı bulmuştur.⁵⁰⁹ Kem gözlerden uzak durmanın, nazardan korunmada bir yol olduğu, Anadolu'da da yaygın bir inanıştır:

⁵⁰⁸ P. Ehûr, *Kilk-i Ḥiyâl-engîz*, II/784; A. T. Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 211.

⁵⁰⁹ S. Şemîsa, *Ferheng-i Îşârât-i Edebiyyât -i Fârsî*, s. 365; M. C. Yâḥaḳḳî, *Ferheng-i Esâfîr*, s. 302, 303.

زان که تا چشم بدش نگزاید چشم نیکوش در افسون افتاد (غ. ۵/۱۷)

Kötü gözden korunsun diye iyi gözü büyülendi.

ز چشم زخمی کافتاد و رفت بیش مباد

زمانه داشت غرض گوشمالِ اهلِ هنر (ق. ۲۳/۴۶)

Nazar değdi ve geçip gitti. İnşallah daha kötüsü olmaz. (Sanki) zamanenin hüner ehlinin kulağını bükmeye garezi varmış.

Aşağıdaki beyitte *Behrâmşâh*'ın tahtının övülmesi için, göze teşbih edilen nergis bekçi şeklinde düşünülmüştür:

تا عروسِ ملکِ شاه از چشمِ بد ایمن شود

چشمِ خوابِ نرگس اندر دیده‌بانی آمدست (ق. ۹/۱۰)

Şâhın mülkünün gelini, kötü gözden korunsun diye nergisin uykulu gözü, bekçiliğe soyunmuş.

Şair, Hârezmşâh Sultanı *Sa'îd*'in, dostları için âdeti su, düşmanları için ise ateş misâli olduğunu söyleyerek methetmektedir:

چشمِ بد دور از این تعبیه ابر نهاد که ولی را همه آبست و عدو را آذر (ق. ۳/۴۵)

Bulutun hazırladığı bu karışımın kötü göz uzak olsun; çünkü dosta sudur, düşmana ateş.

Aşağıdaki beyitte Sultan Sencer'in kardeşinin oğlu, *Maḥmûd. b. Muḥammed Ḥân*, bağa gelen ve bağı neşeye boğan bahara teşbih edilerek kötü gözlerden uzak olması temennisinde bulunulmuştur:

تویی به باغِ شرف سبزه و بهارِ امید

تویی که چشمِ بدت دور قهرمانِ کرم (ق. ۱۸/۵۸)

Şeref bahçesinde, çimenin ve umudun baharı sensin. Kem göz, senin gibi kerem kahramanından uzak olsun.

Şair, memduhu *Ḳivâme'd-dîn Ebû Naşr Muḥammed*'in kendisi için söylediği güzel sözlerden dolayı, onun için iyi dileklerde bulunarak, kötü gözlerden uzak olmasını dilemektedir:

چشم بد از آن دور که چون آن سخنِ او

در گوشِ من شیفتهٔ ممتحن آمد (ت. ۳/۱/۱۸)

Kötü göz ondan uzak olsun; çünkü onun o sözü, benim gibi imtihan olan hayranın kulağına gelmiştir.

Şair, *Behrâmşâh* için dua ve niyazda bulunmaktadır:

از گوشمالِ دهر نگه داشتی مرا بادا ز چشم زخمِ خدایت نگاه دار (ق. ۱۳/۳۸)

Feleğin uyarısından beni korudun. Tanrı da seni kötü gözden korsun.

3.17.2.11. Nil Çekmek: (Nîl Keşîden)

Nil, usâresinin kaynatılarak başta boyacılık olmak üzere çeşitli alanlarda kullanılan bir bitkidir. Özellikle siyah renkte olurmuş. Eskiden süslenmek, kötü gözden korunmak ya da tâziye için yüze nil çekilirmiş. *Câme be nîl keşîden* deyimi, siyah elbise giymek ve matem içerisinde olmak anlamına gelmektedir. Kötü gözlerden korunmak için, özellikle çocukların yüzlerine nil çekilirdi.⁵¹⁰

در نیل زدم مُرَقَّعِ صبرِ ولیک یک پیوندش ز عمر در می باید (ر. ۲/۸۳)

Sabır gömleğine nil çektim; lâkin tutması için bir ömür gerekiyor.

Şair, *Behrâmşâh*'ın methiyesinde, sultanın güzelliğine vurgu yapmaktadır:

زمانه نیل کشیده است بهر دفع گزند

ز سر دهند جهان را که چون نگار شده است (ق. ۶/۸)

Felek, nazardan korunmak için nil çekmiş. Sevgili gibi güzelleştiği için cihanı feda ederler.

3.17.2.12. Sihar-Sihirbaz: (Câdû, Efsûn-Sâhîr)

Sihar, eskiden bir ilim dalı olarak kabul edilmiştir. Sevgilinin gözlerinin, âşığı cezbedip onu kendine bağlaması nedeniyle her zaman sihir özelliği vardır. Bunun yanında etkileyiciliği özelliğiyle kalemin de sihirli yönü vardır.⁵¹¹

⁵¹⁰ A. Mâhyâr, *Ez Serî tâ Sureyyâ*, İntişârât-i Câmi-i Gul, Tahran 1382 ş., s. 614.

⁵¹¹ P. Ehûr, *Kilk-i Hîyâl-engîz*, I/223.

Şair, *Sultan Behrâmşâh*'ın hem savaşçılık hem de ilmî yönünü methetmiştir:

ناوکِ غدارِ او دل ها به حجت خون کند

(ق. ۴/۲۳) خامه جادوی او جان ها به افسون پرورد

Onun acımasız oku, gerçekten yürekleri kan eder. Onun sihirli kalemi canları efsunla besler.

کافر هر دو گواهی می دهد بر ساحری

(ق. ۱۴/۲۳) که به افسون جان اهل ربع مسکون پرورد

Kâfir ve (kâfur), her ikisi de bir sihirbaza tanıklık eder; çünkü (dünyanın) halkının canını sihirle besler.

Şair, Gazne sultanı *Behrâmşâh*'ın devletinin büyüklüğünü Hz. 'Îsâ'nın mucizesine benzeterek, kendisinin onun övgüsüne mahâl bırakmadığını belirtmektedir:

در جهانداري يد و بیضاست چون عیسی ترا

(ق. ۲۲/۹۱) ورنه اندر مدح تو بنمایم صد ساحری

İmparatorlukta, 'Îsâ gibi senin için yed-i beyzâ vardır; yoksa senin övgünde yüzlerce sihir gösteririm.

Behrâmşâh'ın methiyesinde sevgilinin gözünün âşığı perişan ettiği, dudağının da bu perişanlığa katkı sağladığını söylemektedir:

هلاکم کرده بود آن چشم جادوش یک افسون لبش آن کار دریافت (ق. ۵/۱۳)

Onun sihirli gözü, beni helâk etmişti. Dudağının bir efsunu da o işe yardımcı oldu.

3.17.2.13. Uğur-Uğursuzluk: (Sa'd-Naḥs)

Sâ'd, uğurlu, bahtı açık, talihli olmayı ifade ederken naḥs ise tam tersi; uğursuzluk, şûm, kötü talih anlamlarına gelir. Farslar *vârûn* ya da *vârûne* derler. Bu durumlar yıldızlar ve burçlarla ilişkilendirilmiştir. Örneğin Zühre yıldızı, *sa'd-i asgar* yani küçük uğur iken Müşteri yıldızı, *sa'd-i ekber* yani büyük uğura tekâbül etmektedir. Aynı şekilde Zühal yıldızı, büyük uğursuzluk iken Merih, küçük

uğursuzluk olarak kabul edilmiştir. Yıldızların ve burçların iyi ya da kötü vakitleri bu teoriden ortaya çıkmıştır.⁵¹²

Şair, *Emîr Seyyid Zâhire 'd-dîn*'i methederken yolunun ve bahtının her zaman açık olmasını dilemektedir:

ای گشته سعد اکبر با ذات تو قرین با طالع سعادت کبری قرینه باد (م. ۲/۸)

Ey uğur, senin zatın ile bütünleşmiş olan! Büyük mutluluk da talihinle bütünleşsin.

Şu beyit *Devletşâh* için söylenmiş; onun dostlarının murâda ermesi dilenirken, düşmanlarının uğursuzlukla perişan olması arzusu dile getirilmiştir:

از سعد باد کارِ نکوخواه تو به کام

وز نحس باد حالِ بد اندیشِ تو تباه (ق. ۲۲/۸۱)

Senin hayrını isteyen işi, uğurunla murâda ersin. Senin kötülüğünü isteyen hâli, uğursuzlukla heder olsun.

Aşağıdaki beyitte, Irak Selçukluları sultanı *III. Melikşâh*'ın saltanata çıkışından duyulan mutluluk ifade edilmektedir:

از سعادت آنچه گنجد در خمِ هفت آسمان

مقتضای طالعِ سعادت هم اکنون باد و هست (ت. ۵/۵/۵)

Uğurunla yedi göğün kubbesine sığan, şu andan itibaren uğurlu talihinin sebebi olsun, zaten de öyledir.

مهرِ برجیس اقتدار و ماهِ خورشید اشتهار

ابرِ دریا آستین و سعدِ گردون آستان (ق. ۲۶/۶۲)

Bercis'in güneşi iktidardır, güneşin ayı şöhrettir; denizin bulutu yendir ve feleğin uğuru eşiktir.

Şair, aşağıdaki beyitte, Gazne sultanı *Devletşâh*'ın, müşrikler için uğursuzluk, tam tersine, müminler için uğur getiren bir padişah olduğunu söyleyerek, memduhunu methetmektedir:

⁵¹² E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfâlâhât-i Nucûmî*, s. 388-389; A. T. Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 354.

چندان که مُشرکان را نحس است بدسگال

چندان که مؤمنان را سعد است نیکخواه (ق. ۲۱/۸۱)

Nitekim müşrikler için kötü huylu ve uğursuzdur. Aynı şekilde müminler için uğurlu ve iyilik isteyicidir.

3.17.2.14. Su ve Ateş

Suyun tabiatı soğuk, ateşin ise sıcaktır. Anâsır-ı erbânın birbirine zıt iki unsuru olan su ve ateş, Dîvân'da bu özelliklerinden yola çıkılarak birbirinden güzel edebî çağrışımlar ortaya konulmuştur.

Aşağıdaki beyitte şair memduhu *Hasan oğlu Huseyn*'in hatırının gönlünü yakması nedeniyle, su gibi hızla akıp geldiğini söyleyerek, memduhunu anmaktadır. İkinci mısra da tekrar ateş ve su ilişkisinden yararlanılarak memduhın cenk alanındaki yiğitliği, kılıcının suyunun ateş gibi olması dileği ile anlatılmaktadır. Eskiden iyi kılıç üretmenin şartı, yapım aşamasında kılıç kızgın iken ona su vermekten geçermiş:

آتشِ خاطرت چو آب آمد آب شمشیر تو چو آتش باد (ت. ۶/۶/۱۱)

Senin hatırının ateşi, su gibi oldu. Senin kılıcının suyu, ateş gibi olsun.

Şair, *Behrâmşâh*'a hitap ederken, su ve ateşin birbirine karışamama özelliğini hatırlatmakta buna karşın şarabın verdiği ateşle gül suyunu bir arada bulundurmasını bu şekilde aşkının dâim olmasını dilemektedir:

آتش به آب گرچه نپیوندد ای نگار پیوسته دار آتش می را به آب گل (ت. ۶/۳/۱۴)

Ateş su ile karışmasa da ey sevgili! Şarabın ateşini sürekli gül suyuna tut.

Siyasî ve sosyal atmosferin kötü olduğunun dile getirildiği ibârelerden biri fitne ateşi deyimidir. Şair dönemindeki fitne ateşinin ortalığı kapladığını söyleyerek talihine sitem etmekte, böyle olmakla birlikte suyun lütfundan bahsederek ümidini ortaya koymaktadır:

آتشِ فتنه جهان بگرفته بد اقبال ببین

کز میانِ قهرِ آتشِ لطفِ آب آمد پدید (ت. ۶/۲/۵)

Kötü talihe bak! Fitne ateşi dünyayı kaplamış. Ateşin kahrının ortasından

suyun lütfu ortaya çıktı.

بگری به ماتم مَلِکی کز فراقِ او در سنگ خاره دیدهٔ آتش پر آب شد (ت. ۴/۱/۶)

Sultanın mateminde ondan ayrıldığı için ağlarsın. Kayadaki ateşin gözü yaş oldu.

3.17.15. Tılsım

Kelime Yunanca *telesma* kelimesinden Arapçaya gelmiştir. İslam dünyasına ait olmayan bir konudur. Sihirle ilgisi vardır. *Abrahadabra* ibâresiyle bazı hastalıkların defî için kullanılmıştır. Farsçaya ise *ecce mecci lâ terecci* şeklinde tercüme edilmiştir. Yunanlı hekim Belinas, tılsımın babası olarak kabul edilir. Ondan gelen bazı rivayetlere göre tılsım; fırtınadan, yılan ve akrep sokmalarından korunmak için kullanılmıştır.⁵¹³

دام چهار شاخ نهادست و زین طلسم

یک مرغِ دل نمی جهد از دامِ یاسمین (ت. ۴/۲/۱۴)

Dört kollu tuzak kurmuş ve bu tılsımdan dolayı yaseminin tuzağından hiçbir gönül kuşu kaçamaz.

3.18. OYUNLAR

3.18.1. Nişangâh: (Burcâs)

Hedef, nişangâh demektir.⁵¹⁴ Uzunca bir çubuktur. Padişah veya devletin ileri gelenleri bayramlarda veya törenlerde bu çubuğun üzerine altın ve gümüş takıp okçular tarafından fırlatılmış. Kendine güvenen süvariler de bu oka doğru at sürüp çubuğu yakalamış. Çubuğu yakalayana altın, gümüş, at ve hilat verilmiş.⁵¹⁵

دلِ حسود تو نالان و مضطرب باد ز تیرِ حادثه مانند سینه بُرجاس (ق. ۱۸/۴۸)

*Sıskanç yüreğin, olay okuyla hedefin ortası gibi mustarip olsun ve inlesin.*⁵¹⁶

⁵¹³ M. C. Yâhâkî, *Ferheng-i Esâfîr*, s. 558.

⁵¹⁴ M. Mu‘în, “Burcâs”, *Ferheng-i Fârsî*, I/499.

⁵¹⁵ S. Şemîsa, *Ferheng-i Îşârât-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 178.

⁵¹⁶ Bu beyit A. E. Dihhudâ tarafından hedef, nişangâh anlamında “Burcâs” maddesine örnek olarak verilmiştir, *Luğatnâme*, III/4530.

هر تیر کز این طبع چو الماس جهد بر دیده منش جای چو بُرجاس دهد (ر. ۱/۷۲)

Bu elmas gibi tabiattan sıçrayan her ok, benim gözümde hedef gibi yer almakta.

3.18.2. Çevgân ve Gûy

Dörder kişilik takımlar halinde ve at üstünde, iki kalenin olduğu, çevgân adı verilen baş tarafı eğri bir sopayla ve gûy denen bir topla oynanır. Oynanan alan yaklaşık iki yüz elliye üç yüz elli metre boyutlarındadır. Amaç, gûyu rakip kaleye bırakmaktır. Bu yüzden çevgân, zaferin nişânesi olarak kabul edilmiştir. Çevgân oyunu Selçuklu ve özellikle Gaznelilerde sultan ve avanesinin oynadığı bir oyundur. Çevgân-bâz: çevgân oyuncusu; çevgân-dâr ise çevgân malzemelerini taşıyan kişi için kullanılan terimlerdir. Çevgânın eğriligi, sevgilinin saçına teşbih edilirken felek de usta bir çevgân oyuncusu olarak hayal edilmiştir. Ayrıca savaş sahnelerinde insan kellesi top, atların ayağı da çevgân olarak vasıflandırılır. Sevgilinin kaşı ve zülfü, uçlarının kıvrımlı olması sebebiyle çevgâna benzetilir.⁵¹⁷

یا بر نشاط گوی ربودن به مرغزار با قامتِ خمیده چو چوگان شتافتی (ت. ۶/۲/۴)

Ya gûy çalmanın sevinciyle, eğri boyunla çevgân gibi çimenliğe doğru koşun.

Aşağıdaki beyitte, Gazne sultanı Behrâmşâh'ın gayreti ve azmi methedilirken, toprakla ve felekle olan mücadelesi, gûy ve çevgân oyununa benzetilerek dile getirilmiştir:

یمین دولت بهرامشه که همتِ او

ز گوی خاک و خم چرخ گوی و چوگان کرد (ق. ۵/۲۲)

Devletin direği Behrâmşâh, gayretiyle toprağı yuvarlayarak ve feleği bükerek gûy ve çevgân oynadı.

اگر چو چوگان سر گشته‌ایم نیست عجب

از آنکه تکیه بر این گوی بی قرار زدیم (ت. ۵/۱/۲)

⁵¹⁷ P. Ehûr, *Kilk-i Hîyâl-engîz*, II/753; . Pala, “Çevgân”, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 102.

Çevgân gibi âvâre isem şaşılmaz; çünkü bu kararsız yuvarlak topa dayanmışız.

گوی امید ز چوگانِ فلک بر یابند توشهٔ عمر ز دورانِ جهان بر گیرند (ق. ۱۵/۲۹)

Ümidin gûyunu, feleğin çevgânından kaparlar. Ömrün azığını, cihanın devrânından toplarlar.

3.18.3. İp cambazlığı: (Bend Bâzî)

Çok eskiden beri bilinen bir hüner oyunudur. İpin üzerinde yapılan çeşitli cambazlıkların genel adıdır.⁵¹⁸ Dîvân'da bir beyitte, teşbih unsuru olarak kullanılmıştır:

به بندبازی چون چشمِ ساحرِ معشوق
به پایکوبی چون زلفِ درهمِ جانان (ق. ۱۵/۷۰)

Cambazlıkta sevgilinin sihirli gözü gibi(dir). Dans etmekte, sevgilinin dağınık saçı gibi.

3.18.4. Hokkabaz: (Mühre-bâz)

Göz boyayan, hilekâr, hokkabaz anlamlarına gelen bir kelimedir. Bir çeşit sihribazlık mesleğidir. Şiirde sevgilinin gözüne teşbih edilmiştir. Seyyid'in, Behrâmşâh dönemi baba, oğul ve torun şeklinde üç nesil hazinedarlarından en sonuncusu olan Ebû 'Alî Hasan-i Aḥmed oğlu Huseyn'i methederken, ona oğul şeklinde hitap etmesi gayet mantıklıdır. Çünkü Seyyid her üçünün devrini idrâk etmiş, dostluklarını kazanmış, onlara hizmet ederek, onlar için methiyeler kaleme almıştır:

در جمله آنچه از تو رسد ای پسر به من
از چشمِ مهره باز تو بس بوالعجب رسید (ت. ۴/۳/۳)

Ey oğul! Senden bana gelebilecekler arasından, hokkabaz gözünden çok garip bir şey erişti.⁵¹⁹

⁵¹⁸ S. Şemîsa, *Ferheng-i İṣârât-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 585.

⁵¹⁹ Bu beytin ikinci mısrasındaki از تو رسد ای پسر به من ifadesi رسید از توای پسر به من şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taṣṣih-i İntikâd-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gâznevî*, s. 304.

3.18.5. Kura

Kâğıt ya da başka bir materyal kullanarak, numara veya işaretler koyup şans yolu ile kazanç elde etme yoludur. Kur'a ile ilgili olarak *kur'a keşîden*, *kur'a endah'ten* ve *kur'a zeden* fiilleri kullanılmaktadır. İslamiyette bazı sınırlamalarla birlikte kur'a çekmenin mübah olduğu hüküm ve uygulamalar bulunmaktadır. Belirsiz bazı durumları belirli kılmak için kullanılan bir yöntemdir. Şair de kur'anın bu özelliğinden faydalanıp aşkının neticesini bilmek ister:

هر شب که دلم به حيله ها در ماند

(ر. ۱/۶۵) خواهد که به فال و قرعه حالی داند

Gönlüm, hilelerle çaresiz kaldığı her gece, durumu fal ve kura ile bilmek ister.

Şair aşağıdaki beyitte, kur'a kelimesini, gözyaşı yerine, nasip kısmet, kâğıt parçası, yazı yazılan varak anlamıyla kullanılmış ve onlar da yüzünde kalıcı olarak âdeta sarı altın varaklara dönüşmüştür. Tek başına bu beyit şairin sanat gücünü göstermesi açısından önemli bir işarettir:

صد قرعه سیمین سرشک از چشمم بر قرعه زرین رخم گرداند (ر. ۲/۶۵)

Gözümde akan yüzlerce gümüş renkli gözyaşı damlasını, yüzümün altın varağına döndürdü.

3.18.6. Şah-Mat

Satranç oyununda mat olma durumu, şahın mat olduğunun ilan edilmesi, satrancın şahını mat ettiklerinde söylenen söz.⁵²⁰ İran'da çok eskiden beri bilinen bir oyundur. *Mat etmek, mat olmak, şah mat* ifadeleri zaman içerisinde rakibi yenme, alt etme anlamında mecazî bir anlam kazanmıştır.

Şair, *Ebu'l-ma'âlî Naşr b. Muḥammed* için kaleme aldığı methiyede, sevgilinin cemâlini görmediği her gece, âdeta şah mat olduğunu belirtiyor:

وین طرفه که بی رخت به هر شب شه مات همی شود مُعین (ق. ۹/۷۴)

Bu hokkabaz cemâlin olmadan her gece belirli bir şekilde şah mat oluyor.

⁵²⁰ A. E. Dihhudâ, "Şâh-Mât", *Luḡatnâme*, IX/14089.

نشود از تو پسر خواجه به سر اگر از مات به سر خواهد شد (ت. ۷/۲/۷)

Mattan kurtulacak olsan da senden hoca oğlu olmaz.

خوی نکوی تو رای وصل کند لیک بخت بد مات هم به خواب نبیند (غ. ۸/۲۵)

Senin iyi huyun fikirleri birleştirir; ancak kötü talih, şah-matı uykuda bile göremez.

3.18.7. Tavla: (Şeş Derre)

Tahte-i nerd, bâzî-i şeş derre, şeş cihet, câ-yi helâk, âciz u zelîl gibi farklı adlar altında oynanan çok eski bir oyundur. Tarihinin 5000 yıl öncelerine kadar uzandığı iddia edilir. İran şahı Nevşiyân'ın akıllı veziri Buzurg-mihr tarafından icât edildiği sanılmaktadır. Zar ve mührelerle oynanır. Bir zekâ oyunu olarak günümüzde de yaygındır.

Dîvân'da, şair tarafından, *Hasan oğlu Huseyn*'in övgüsünde bir araç olarak kullanılmıştır:

جودش به لعب ششدره‌ای کوه باز کرد

با مهر های لعل شد از هر دُکان گشاد (ت. ۶/۵/۳)

Onun cömertliği, altı vadili dağ oyununu başlattı. Kırmızı mührelerle her dükkân açıldı.

3.19. DİĞER KÜLTÜREL UNSURLAR

3.19.1. Aman Dilemek: (Zînhâr Hâsten)

Eskiden savaşçılar yenildiklerinde canlarının bağışlanması amacıyla aman dilerlerdi. Sadece savaşta değil sosyal hayatta da bir kimsenin kendi veya başkası adına çeşitli nedenlerle aman dilemesi, özrünün bir göstergesiydi. Resmî olarak yapılan aman dileme için yazılan mektuba da *zinharnâme* adı verilmekteydi.⁵²¹

Dîvân'da sembolik bir tarz ile, gülün candan aman dilemesinden bahsedilmektedir.

⁵²¹ H. Enverî, *İştilâhât-i Dîvânî*, s. 253.

Aşağıdaki beyitte şair, Gazneliler dönemi hazinedarlarından *Aḥmed ‘Omer* için yazdığı terciibentte, ona olan sevgisini, onu nazlı bir sevgiliye teşbih ederek dile getirmektedir:

می از لبِ تو صفا یادگار می خواهد

گل از رخِ تو به جان زینهار می خواهد (ت. ۱/۳/۲)

Şarap, dudağından yadigâr olarak safa istiyor. Gül, yüzünden can-ı gönülden aman diliyor.

با جامهٔ دریدهٔ پر خونِ گل از درخت نزدیکِ خلقِ شاه به زینهار می رود (ق. ۶/۳۰)

Gül, kanla dolu yırtık elbiseyle ağaçtan şâhın halkına doğru aman dilemeye gidiyor.

زینهاریان اگرچه بسی داشت زیرِ پر هم جان نبرد زین فلک زینهارخوار (ق. ۱۵/۴۰)

Sözünü tutmayan, kanadının altında birçok aman dileyen olsa da, bu felekten kurtulamaz.

3.19.2. Dört Çivi: (Çahar Mîh)

Duvar veya zemin üzerine bir şeyi dikdörtgen veya kare şeklinde dört çiviyle çakmak, bir işi sağlam yapmak, sıkıca bağlamak, köşeye yapıştırmak gibi anlamlara gelmektedir. Ayrıca bir çeşit işkence çeşididir.⁵²²

هستم چهار میخ در این خانهٔ دو در پر ها زنم چو باز گشایند روزنم (ق. ۱۸/۶۰)

Bu iki kapılı eve dört çiviyle çakılmışım. Kapımı açsınlar diye doğan gibi kanatlarımı çırpıyorum.

3.19.3. Gül Suyu Çıkarma: (Gol-âb-gîr)

Gül den özel yöntemler kullanılarak gül suyu elde edilmiştir. Gül suyu, içecek olarak, bazı yemeklere katılarak, en çok da güzel kokusu sebebiyle yaygın olarak kullanılır. Kâbe, gül suyuyla yıkanıp temizlenmiştir. Gül yağı sürmek müslümanlar tarafından sevap olarak kabul edilir. Dîvân'da da birçok beyitte gül suyu ibâresi hem gerçek anlamıyla hem de teşbih ilgisiyle yer almıştır.

⁵²² A. E. Dihşudâ, “Çahâr Mîh”, *Luğatnâme*, VI/8373.

Sultan Mes'ûd'un vefatı üzerine *Maḥmûd oğlu Sa'îd Melikşâh* tahta geçmiştir. Şair, güle teşbih ettiği Sultan Mes'ûd'un toprağa verilmesinden sonra, onun soyundan gelen Sultan Melikşâh'ı da gül suyuna teşbih ederek, ustaca bir beyit ortaya koymaktadır:

آن گل از بستانِ شاهی گر نهان شد زیرِ خاک

منتِ ایزد را که باری این گلاب آمد پدید (ت. ۳/۲/۵)

O gül, şâhın bahçesinden toprağın altına saklandıysa Tanrı'ya şükürler olsun ki (o gülden) bu gül suyu oluştu.

Aşağıdaki beyitte şair, *Nâşir-i Hüseyn*'in methiyesinde hüsn-i tâ'lîl sanatı yapmaktadır. Güneşin batışı, memduhun yüzünün güzelliğini kıskanmasına bağlanmaktadır:

ز رشک روی تو هر شب نهان شود خورشید

ز شرم روی تو عرق چکد چو گلاب (ق. ۲۲/۲)

Güneş, senin cemalini kıskandığı için her gece gizleniyor. Senin cemalinden utandığından gül suyu gibi terliyor.

3.19.4. Kâğıt Gömlek: (Pîrehen-i Kâgezî, Kâgezin Câme)

Pîrehen-i Kâgezî, Kâgezin Câme, kâğıttan yapılan ve mazlumların, adalet isteğini üzerine yazdıkları elbiseye verilen isimdir. Eskiden zulme uğrayan bazı kimseler, kâğıttan elbise yapar, padişaha şikâyetlerini bu yolla yaparlardı. Padişah bu kişilerin zulme uğradıklarını ve dertlerine derman aradıklarını anlardı. *Ḳabâ-yi kâgezîn pûşîden* deyimi, şikâyet eylemek, dâd u bîdâd etmek anlamına gelmektedir. Bu iki ibâre, aynı zamanda güneşin doğduğu sabahın ilk aydınlığından kinaye olarak kullanılır.⁵²³

چو زر پیرهن کاغذی کرده ایثار چو خطبه ز بیداد منبر گرفته (ق. ۲۸/۸۴)

Minberin adaletsizliğinden hutbe okuyunca altın gibi kâğıttan gömlek dağıtmış.

⁵²³ M. Mu'în, "Kâgezin Câme", *Ferheng-i Fârsî*, III/2843; A. T. Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 239.

3.19.5. Köle: (Bende, Çâker)

İnsanların hürriyetlerinden yoksun bırakılıp başkalarının hizmetine sunulması şeklinde açıklanabilecek bir kelime olan köle ya da kölelik, çok eski bir uygulamadır. Eski devletlerin birçoğunda halk, sultanların köleleri kabul edilirdi. Aynı şekilde âşık da, sevgilinin kapısında bir hizmetçi, bir köle gibi bekler, tek düşüncesi ona hizmet etmektir. Sevgilinin hükümdar, sultan, şâh, efendi vb. şekillerde vasıflandırılışı, âşığın da sevgiliye olan bağlılığı, âşığın köle, esir ve dilenci olarak tasavvurunun en önemli sebebidir. Âşığın, sevgilinin her türlü arzusuna boyun eğmesi ve canını feda etmeye hazır olması bu tasavvurlarda kurulan ilginin temelini oluşturmaktadır. Dîvân'da her iki anlayış yer almaktadır:

فردا بخرم هر آنچه در شهر بلاست جز آن نتوان که بر سر بنده قضاست (ر. ۱/۱۲)

Yarın bela şehrinde her ne varsa hepsini satın alacağım; ancak ben kulunuzun başında olan yazgıyı alamam.

هر دم خسرو هزار دلِ شاد کند هر روز هزار بنده آزاد کند (ر. ۱/۷۰)

Padişah her an bin gönlü mutlu eder. Her gün bin köleyi azat eder.

Şair, *Behrâmşâh*'ın büyüklüğü ile felek arasında bağlantı kurarak feleğin dahi onun emrine âmâde olduğunu belirtmektedir:

چرخ اگر گردد به رایت بس عجب نبود که خود

گر بخواهی ایستد پیشت برسم چاکری (ق. ۱۶/۹۱)

Felek, istediğin gibi dönerse çok garip olmaz; çünkü istersen, bizzat huzurunda hizmetkâr olarak dikilir.

تو خداوندی و من هستم یکی از بندگان

منت ایزد را که مخصوصی به بنده پروری (ق. ۲۳/۹۱)

Sen büyüksün ve ben de senin kullarından bir kulum. Tanrı'ya şükürler olsun ki köle beslemekte benzersizsin.

3.19.6. Kulağı Küpeli: (Halqa be Ğûş)

İtaat eden, *fermân-ber* anlamına gelir. *Halqa-i bendegî* de denir. İran ve bazı

Türk boylarının adetlerindendir. Eski Türk ve İran devletlerinde yalnız kölelerin değil, devletin hizmetinde olan bazı kimselerin de küpe taktıkları anlaşıyor. Acem ve Türk şairleri halkalı Hindûlardan bahsetmişlerdir. Köleler, kulağına demirden, gümüşten veya altından halka takarlarmış. Bazen de bu halkalara firar ettikleri zaman, kölenin kime ait olduğu belli olsun diye, sahibinin adını kazırlarmış.⁵²⁴

Behrâmşâh'ın methiyesinde sevgilinin, âşığı kendine bağlayan zülfünü kulağına götürüp halka yaptığını, buna karşılık kendisinin zaten kulağında küpe olduğunu söyleyerek, aşkının büyüklüğünü anlatmaktadır:

به دست آن زلف را بر گوش هر ساعت کند حلقه

چو من خود حلقه در گوشم چه باید کرد دستانش (ق. ۵۲/۸)

Eliyle o zülfü her an kulağına halka yapar. Benim gibi küpesi zaten kulağında olan birinin ellerini ne yapmalı?

Şair, *Hasan oğlu Hüseyn*'in kölesi olmakla iftihar etmekte, bu vesileyle başkalarına minnet etmekten kurtulduğunu söylemektedir:

جانم چو از تو دارد در گوش حلقه‌ای

از طوق منت دگران باز رسته باد (ت. ۳/۱۰/۶)

Canım madem senin gibisinin halkasını kulağında taşıyor, başkalarının minnet prangasından kurtulsa bari.

گوش که در حلقه او بود لفظ تو مالیده سفاهت هر بد گهر شده است (ق. ۹/۹)

Senin sözünün küpe olduğu her kulak, her kötü cevherin aptallığının kurbanı olmuştur.

3.19.7. Matem Elbisesi: (Câme-i Matem, Kabâ-yi Siyah)

Bazı milletlerde cenazesi olan kişiler bir müddet siyah renkli elbiseler giyerler ki bu elbiselere matem elbisesi adı verilir. İslamiyette böyle bir uygulama olmadığı halde bazı İslam topluluklarında görülen bu uygulama, Hristiyanlığın bir tesiri olarak değerlendirilmektedir:

ای چرخ فلک قد بخم از زلف توام در دوخته تا جامه ماتم ز توام (ر. ۱/۱۱۹)

⁵²⁴ P. Ehûr, *Kilk-i Hîyâl-engîz*, II/815.

Ey çark-ı felek! Boyum senin zülfün yüzünden eğri. Senin yüzünden matem elbisesi dikmişim.

در آن زمان که قباى سیاه پوشیدی یکى بگوى چه ماند دو هفته ماه ترا (ق. ۶/۱)

Siyah elbise giydiğin zaman bir şey söyle ki, senin iki haftalık ayından ne kaldı?

3.19.8. Merhem-Tiryak

Yılan ve akrep sokmasında vücuda giren zehirin define kullanılan panzehirdir. Yunan hükemâsından Mitridat'ın keşfettiği kabul edilir. Haşhaş bitkisinin kabuğundan elde edilir. Morfin elde edilerek tıpta kullanılır. *Pâdzehr* veya *nârkûk* da denir. Tadı acı ve rengi kahverengidir. Halk arasında zehirin ilacı olarak bilinir. Tiryak, uyuşturucu, afyon gibi anlamları olsa da şifâ bulmak için kullanılan bazı karışımlara da tiryak adı verilmektedir.⁵²⁵

زهر تن فضل راست تریاک درد سر آرز راست چندن (ق. ۲۳/۷۴)

Vücudun zehirine, fazilet panzehirdir; tamahkâr başın ağrısına hoş kokulu bir ağaçtır.

گاهی زهر مرا تریاق سازد گاهی درد مرا درمان فرستد (م. ۲/۱۱)

Bazen benim zehirimi tiryak yapar. Bazen de derdime derman gönderir.

وین کار نکوز عشق درهم که مراست

جز مایه درد نیست مرهم که مراست (ر. ۲/۱۱)

Bu hayırlı iş, benim dirhem aşkımdandır. Benim sahip olduğum merhem, derdin kendisinden başka bir şey değildir.

3.19.9. Mil Çekmek: (Mil Keşîden)

Eski bir cezalandırma şeklidir. Öldürülmek istenmeyen bazı kimselerin gözlerine mil çekilip kör edilirdi. Bunlar arasında tahttan indirilen padişahlar olabileceği gibi, toplumun her katmanından insan olabilirdi.

Aşağıdaki beyitte güneşin doğuşuyla kamaşan göz için mecazen sabahın mil

⁵²⁵ H. 'Amîd, "Tiryak", *Ferheng-i 'Amîd*, II/295; A. T. Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 410.

çekmesi ifadesi kullanılmış, benzer şekilde gecenin gelişi de sürmeye teşbih edilerek *Behrâmşâh*'ın inişli çıkışlı devrânına atıfta bulunulmuştur:

از میلِ صبح دیدهٔ سعدش سپید گشت

از نیلِ شام چهرهٔ بختش سیاه باد (ت. ۴/۷/۱۴)

Sabahın mil çekmesiyle onun uğurlu gözü, aklaştı; Gecenin sürme çekmesiyle bahtının çehresi kararsın.

3.19.10. Miras

Bir kimsenin ölümü üzerine varislerine kalan hak, mal, borç gibi unsurlardır. Kelimenin bu anlamından yola çıkılarak devletlerin, kurumların ve insanların huy ve davranışları da gerçek ve mecazen miras kelimesiyle ifade edilebilir. Nitekim *Dîvân*'da bir beyitte bu anlamda kullanılmıştır:

دولتشه تاجور که دارد میراث ز خوی مصطفایی (غ. ۸/۶۶)

Taş sahibi Devletşâh'a Muştâfâ'nın ahlakından miras kalmıştır.

3.19.11. Nakış: (Nakş)

Tasvir, şekil, mecazen film, tiyatro gibi sanatlarda girilen rol, birinin şahsiyetine tesir etmek, işlemek, ortaya çıkmak, belirlemek, resim yapmak gibi anlamlara gelmektedir.⁵²⁶ Bu ve öteki âlemde her ne varsa Allah'ın nakışlarıdır. Şair, bu nakışlara sanatçı gözüyle bakarak onu yeniden yorumlar. Gönül gözüyle bakabildiği oranda hakikatleri kavrama anlayışı daha büyük olur. Dünyadaki basit nakışlardan yola çıkarak hakiki nakkaşa ulaşılır. Tasavvufta bunun adı, seyr ü sulûktur. Sadece iki gözünü kullanarak bakarsa eşyanın hakikatini anlayamaz, gördüğüyle yetinmek zorunda kalır. Kaldı ki o bakışta bile kendini hayran bırakacak sonsuz güzellikler bulabilir. Tabiat, gökyüzü, sevgili bunlardan sadece birkaç tanesidir.

Dinî bir kişiliği olan Seyyid Hasan'ın zaman zaman nakışların özüne doğru bir bakışta bulunduğu hissedilse de, genelde somut görüntülerde kaldığı, görünen güzelliklerle yetindiği söylenebilir:

⁵²⁶ H. 'Amîd, "Nakş", *Ferheng-i 'Amîd*, II/1077.

نقشِ بهشت چیست از آن باغ یک گل است

آبِ حیات چیست از آن چاه یک زه است (غ. ۳/۴)

Cennetin nakışı nedir ki? O bahçeden sadece bir çiçektir. Ölümsüzlük suyu nedir ki? O kuyudan sadece bir sızıntıdır.

Şair, *Mes'ûd Şâh*'ın kahramanlıklarının yanında zaman zaman fiziksel özelliklerini de çeşitli varlıklara benzeterek teşbih etmektedir. Aşağıdaki beyitte onun güzelliği ve güzel kokusu karşısında ay ve misk sönük kalmaktadır:

این چه نقش است که از مشکِ سیاه آوردی

وین چه نقص است که در گوشهٔ ماه آوردی (ق. ۱/۸۹)

Siyah miskten getirdiğin bu ne nakıştır? Ve ayın köşesine getirdiğin bu ne kusurdur?

وین طرفه که نقششان به دل نزدیکست هر چند نقشبندی از دور کند (ر. ۲/۷۱)

Her ne kadar nakışını uzaktan işlese de, bu armağanın tesiri gönle yakındır.

ای نقشِ تو از دیده به دل جان بسته

روی از دل و دیدهٔ تو به خونم سُسته (ر. ۱/۱۵۴)

Ey yüzü gözden gönle can bağlamış olan! Cemalin gönül ve gözünden beni kanla yakamış.

3.19.12. Sürme: (Tûtiyâ)

Gözlere çekilen koyu renkli bir süs unsuru olmasının yanında, eskiden göz ağrısını dindirmek için de kullanılmış. *Tûtiyâ* isimli bir taşın dövülmesinden elde edilir. *Dîvân*'da genelde *tûtiyâ* kelimesi kullanılırken bir yerde *sürme* kelimesine rastlanmıştır. Sevgilinin ayağının tozu, hastalıklı gözlere çekilen *tûtiyâ*ya benzetilir.⁵²⁷

Aşağıdaki beyitte şair, *tûtiyâ* kelimesini *Ebu'l-Ğâsım Zeyd b. Hasan*'ı ulularken bir araç olarak kullanmakta, kozmik âlem, toprak ve sürme arasında ilişki kurarak teşbih ve mübalağadan yararlanmaktadır:

⁵²⁷ A. T. Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 413.

ای آنکه چشمِ انجم روشن شود اگر

از خاکِ پای تو به فلک توتیا رسد (ق. ۱۹/۲۵)

Ey ayağının toprağından feleğe sürme ulaşırsa, yıldızların gözünün aydınlandığı...

Şair, Sultan Sencer'e olan saygısını, onun toprağını gözlerine sürme olarak kullandığını belirterek dile getirmektedir:

این همایون حضرتِ سلطان و این چشم من است

کان مبارکِ خاک را چون توتیا در می کشد (ق. ۵/۲۶)

Bu mübarek hazreti sultan ve bu da benim gözümdür ki o mübarek toprağı sürme gibi gözüne çeker.

خورشید را از آن سببی نیست دردِ چشم

کو چشم را ز خاکِ درش ساخت توتیا (ق. ۴۵/۹۸)

Kapısının toprağından gözüme sürme yaptığım için, güneş gözümün ağrısına bir sebep olmaz.

Aşağıdaki beyitte şair, Behrâmşâh'tan ayrı kalmasından duyduğu üzüntüyü dile getirilmiştir:

چشمی که خاکِ بارگهت سرمه داشتی

راه زهاب چشمهٔ خونِ جگر شده است (ق. ۱۰/۹)

Sarayının toprağından sürmesi olan bir göz, ciğerin kanının çeşmesine yol olmuştur.

3.19.13. Özgürlük Senedi: (Ḥaṭṭ-i Âzâdî, Ḥaṭṭ-i Bendeğî)

Köleler yaşlanınca veya bir şekilde özgür bırakılmak istenince ellerine sahipleri tarafından bir özgürlük belgesi verilirmiş ki bu belgeye *ḥaṭṭ-i âzâdî* ya da *ḥaṭṭ-i bendeğî* adı verilir. Bu kağıda sahip olanlar, gittikleri yerlerde dolaşırlarmış.⁵²⁸

Aşağıdaki beyitten şairin, bir sefer dönüşünde Mes'ûd Şâh'ın huzuruna çıktığı anlaşılıyor:

⁵²⁸ Tez, s. 78, (R. 1/2).

یافت چون دل خط آزادی و آمد ز سفر

پیشکش پیش خداوند به راه آوردی (ق. ۹/۸۹)

Gönül, özgürlük senedini elde edip yolculuktan döndüğünde yoldan padişahın huzuruna hediye getirirdi.

3.20. İNSANA AİT UNSURLAR

3.20.1. Organ Adları

Seyyid Hasan-i Gaznevî Dîvânı'nda insana ait organ adları, genelde sevgili ve âşkın organlarıyla ilgilidir. Bu organlara benzetme ve mecaz sanatı kullanılarak çeşitli anlamlar yüklenmiştir. Sevgilinin kalbi, boyu, kaşı, gözü, alnı, alnındaki çizgileri ve daha birçok organlarının hepsi farklı birer güzellik unsurudur. Bunların içerisinde farklı diyebileceğimiz iki organ; sevgilinin gözleri ya da bakışları ile kalbi ya da gönlüdür. Mâşûğunun her uzvunu mükemmel olarak kabul eden âşık için gönül ve bakışlar için aynı şeyi söyleyemeyiz. Sevgilinin gözleri ve kalbi âşığa eziyet eden iki ana organıdır. Şairin, üzerinde en çok durduğu kendi organı ise kalbidir. Onun sürekli oklara hedef olan, yaralı, kanlar içerisindeki kalbi, âdeta şiirin ortaya çıkma sebebidir. Şairin bu organları ne şekilde kullandığı kendi başlıkları içerisinde değerlendirilecektir.

Bütün bunların yanında başka kişiliklerin organları da -çok fazla olmamakla birlikte- söz konusu edilmektedir. Örneğin Mûsâ peygemberin elinin beyaza dönüşmesi mucizesinde olduğu gibi.

3.20.1.1. Alın: (Cebîn, Pişânî)

Sevgiliye ait güzellik alâmetlerinden biri de onun alnıdır. Beyaz ve parlak olduğu için Ay, nur ve Zühre yıldızına benzetilir. Gece gibi siyah olan saçlar arasında, gündüz gibi varlığını belli eder. Saç, zülûf, kâkül, gamze, perçem kelimeleriyle tenasüp ilişkisi içerisinde kullanılabilir:⁵²⁹

همیشه تا که نشاط مراد را باشد ز جرم گنبد خضرا طلوع زهره جبین (ق. ۲۶/۸۰)

⁵²⁹ İ. Pala, "Ağız", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 18-19.

Gönüle neşe gerekli oldukça yeşil künbedin yıldızlarından, Zühre alınlılar doğar.

Aşağıdaki beyitte şair, memduhu Gazne sultanı *Behrâmşâh*'ı methetmek için kozmik unsurlardan faydalanmakta, güneşin sıcaklığını memduhun bereketine bağlamaktadır:

جبین خورشید از یمن نام او بر چرخ به داغ بهرام اندر ازل نگار گرفت (ق. ۴/۱۱)

Güneşin alını, felekte onun bereketinden, ezelde Behrâm'ın sıcaklığıyla nakışlandı.

تو آفتابی و بر مه شود ز فر تو خاک

ز بس که پیش تو شاهان به ره نهد جبین (ق. ۱۶/۸۰)

Sen, haşmetin ile ayın başına toprak koyan bir güneşsin. Birçok padişah, senin önünde alnını toprağa koyar.

3.20.1.2. Ayak: (Pâ)

Ayağın yeri, insanın en alt kısmında yer almaktadır. Aynı şekilde toprak da yerde bulunmakta, ayaklar altında çiğnenmektedir. Âşık, bu iki unsuru yanyana getirerek yüzünü sevgilinin ayağına ve ayağının toprağına sürerek acizliğini dile getirmiş olur. Ayrıca ayağının toprağı, sevgili için himmettir ve baş tacı edilecek kadar değerlidir:

ای که از خاک پای همت خویش چرخ را تاج سر فرستادی (م. ۱/۴۰)

Ey kendi himmet ayağının toprağından feleğe baş tacı gönderen!

تا در غم تو پای من از جای برفتست

هم جان سر تو که سر خویش ندارم (غ. ۴/۴۶)

Senin gamını çekmekten ayağım yerden kesilene kadar canım da başına feda olsun; çünkü kendi başım yoktur.

پای تا بر سر زمانه نهد تاج سر کرده خاکپای پدر (ت. ۲/۳/۱۲)

Ayağını zamanenin başına koyunca, babasının ayağının toprağını başına taç yapmış.

3.20.1.3. Baş: (Ser)

Âşığın, aşkıdan dolayı çektiği dert ve sıkıntıların en çok etkilediği organlarının biri de başıdır. Âşık, başını sevgilinin ayağının yoluna koyar. Başını onun için feda etmeye razıdır. Ayrıca başla ilgili olarak çok değişik ve ilgi çekici mecaz ve deyimler kullanılmıştır. Bu kullanımlardan bazıları şöyledir:

Ser guzešten, hâk ber ser, sâye-i ser-i zulf, ser endâhten, ser bahşîden, ser ber tâc, ser-i şîr, ser ber zeden, ser uftâden, ser-i vilâyet, ser ber ser, ser-i âteş, ser-keş, sad ser, ser-i câr-sû.

چون مردم چشم خویش تا کی باشیم آب از سر ما گذشته و ما تشنه (ر. ۲/۱۵۳)

Ne zamana kadar kendi gözbebeğimiz gibi olacağız. Su, başımızdan aşmış ve biz hâlâ susuzuz.

من خنگ سوار کرده افلاکم خاکش بر سر که سر نهد بر خاکم (ر. ۲/۱۳۱)

Ben feleklerin atının omuzuna binmiş biriyim. Toprak başına ki başını toprağıma koyuyor.

3.20.1.4. Bel: (Kemer, Miyân)

Klasik şiirde sevgilinin beli her zaman kıl kadar ince ve dardır. Âşık, bele takılan kemeri daima kıskanır. Çünkü kendisi sevgiliyi kemer gibi saramamıştır. Miyân, hem bel, hem de orta anlamına gelir. Bel de orta yerededir. Dîvân'da daha çok orta anlamının kullanıldığı görülmektedir.

Şair, dönemin hazinedarlarından *Necîbu'l-mulk* lakaplı *Ebû 'Alî Hasan oğlu Hüseyn*'e hitap ederek sitâyîşte bulunmaktadır:

سرو را طارم ازرق در و درگاه تو باد کمرِ جوزا شایانِ کمرگاه تو باد (ت. ۱/۷/۹)

Servi için senin kapın ve dergâhın, mavi gökyüzü olsun. Cevzâ'nın kemeri, senin beline yakışsın.

گر پیر با جوان نکند دست در کمر

بس چرخ پیر چون کمرِ این جوان گرفت (ت. ۳/۲/۶)

Her ne kadar yaşlı, gencin kemerini tutmasa da bu gencin kemerini tutan nice yaşlı felek vardır.

3.20.1.5. Ciğer

Ciğerden kasıt, daha ziyade âşîğın kalbidir. Âşîğın özellikle sevgiliden dolayı çektiği sıkıntılar, sevgilinin yaralayıcı hatta öldürücü bakışları, fırlattığı oklar (kirpik), hep âşîğın ciğerini hedef alır. Âşîğın ciğeri, bu saldırılardan dolayı parça parça olur, kan revân içinde kalır. Bazen de ayrılıktan dolayı ciğer dağlanır, yanar kül olur. Âşîğın acı ve ıstıraplarının merkezlerinden biri olan ciğeri, bu ıstırapları çekerken, yanında olan diğer paydaşı ise gönüldür:

جگر و دل غم فراقِ تو خورد زین دل و زین جگر چه می خواهی (غ. ۴/۸۱)

Yürek ve ciğer, senin ayrılığından gamlanır; bu yürekten ve bu ciğerden ne istiyorsun?

چکنم با دلِ پر خون فکار که از او در جگرم خون افتاد (غ. ۶/۱۷)

Kan revân yaralı gönülle ne yapayım? Çünkü o gönülden ciğerime kan damlıyor.

دردت ز دلم به در نمی داند شد وین سوزِ تو از جگر نمی داند شد (ر. ۱/۱۸۶)

Derdin gönlümden çıkmak bilmiyor. Bu senin acın ciğerimden gitmek bilmiyor.

Behrâmşâh'ın veziri *Ebû Tâhir*'in vefatından dolayı, üzüntüden şairin ciğeri kanla dolmuştur:

جگرم خون شد و آمد در چشم باز آن خون به جگر خواهد شد (ت. ۵/۲/۷)

Ciğerim kan olup gözüme geldi. O kan yeniden ciğere dönecek.

Aşağıdaki beyitte, bir yandan Selçuklu Sultanı Mes'ûd'un ölümünden duyulan acı dile getirilirken, bir yandan da onun yerine tahta geçen *Maḥmûd oğlu Sa'îd Melikşâh* methedilmektedir:

از غم سلطان جگر ها خون شد آنگه مُلک را

راستی از خونِ تازه مشک ناب آمد پدید (ت. ۲/۲/۵)

Sultanın gamından ciğerler kanla doldu. O vakit, doğrusu mülkte taze kandan misk kokusu ortaya çıktı.

3.20.1.6. Cilt: (Pûst)

Klasik edebiyatta çok kullanılan bir unsur değildir. Dîvân'da da sadece bir yerde, gerçek anlamıyla ve teşbih unsuru olarak kullanılmıştır:

یکی از پوست بیرون آی چون گل که بر تن پوست زندان می نماید (ق. ۱۳/۳۴)

Bir an gül gibi kabuğundan dışarı çık; çünkü beden üzerindeki deri, zindana benzer.

وگر بتابم رو از وفا چنان بادا که پوست بر تن من گردد آهنین زندان (ق. ۵۸/۷۲)

Eğer yüzümü vefadan çevirirsem, vücudumun derisi demirden bir zindan olsun.

3.20.1.7. Damar: (Reg)

Edebiyatta, kanın içerisinde dolaşıp tüm vücuda yayılması özelliği nedeniyle kullanılır. Aşk, tıpkı damarlardaki kan gibi, âşığın her tarafını sarar. Şair, *Hâce 'Amîd Ebû Tâhir'*in methiyesinde, ona olan sevgisinin damardaki kan gibi her tarafını kapladığını, ondan duyduğu memnuniyetin ise kemikteki ilik gibi olduğunu belirtmektedir:

در دل هوای اوست چو خون در میانِ رگ

در جان رضای اوست چو مغز اندر استخوان (ق. ۵/۷۳)

Gönülde onun arzusu var, tıpkı damardaki kan gibi; canda onun rızası var, tıpkı kemikteki ilik gibi.

3.20.1.8. Dil: (Zebân)

İnsanın önemli organlarından biri de dildir. Edebî açıdan sözün dil aracılığıyla söylenmesi, dille ilgili bir çok deyimın ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bizatihi şiirin kendisi dil aracılığıyla var olmaktadır. Birbirine zıt bir şekilde hem tatlı hem acı olabilen bir organdır. Şair, bu durumun farkındadır. Bazen tezat sanatını kullanarak aynı beyit içerisinde bu acı ve tatlı durumu ustalıkla ortaya koyar:

زبانِ تلخ داری ای پسر لیک چو گفتارِ حسن شیرین دهانی (غ. ۷/۷۸)

Ey oğul! Acı dilin var ama Hasan'ın sözü gibi ağzın tatlı.

Sevgilinin dili ve dudağı karşılaştırma unsuru olarak kullanılabilir. Bu durumda dil acı, dudak ise tatlıdır:

سبحان الله زبان تلخش نگرید بیزار شدم از آن لب شیرینش (ر. ۲/۱۱۰)

Sübhānallah! Onun acı dili ağlamasın, onun tatlı dilinden usandım.

Dilin acı ve keskin olşunun yanında; tatlı sözün ve övgünün kaynağı da dildir:

یکی شده است تر و خشک هر چه می گوید

به صد هزار زبان و دولت و ثنا گوید (ت. ۸/۵/۲)

Yaş ve kuru birleşmiş. Her ne söylerse yüz bin dille devlete övgüde bulunur.

Şair, Aḥmed ‘Omer’in düşmanlarının ecel korkusuyla dillerinin tutulduğunu ve sonlarının da perişan olduğunu söylemektedir:

زبان تیغ چو در هم شود ز بیم اجل

خروش موکب حق گوی ترجمان تو باد (ت. ۳/۷/۲)

Kılıcın dili, ecel korkusuyla tutulunca, Hakk’ı söyleyen muhafız alayının haykırışı tercümanın olsun.

Şair, Devletşâh’ı methederken bahçe ve bahçenin ortamından yararlanarak bağın sultanın huyunun kölesi olduğunu belirtmekte ve bu iddiasına delil olarak da özgür süseni getirmektedir:

بر دعوی که بنده اخلاق تست باغ آرد زبان سوسن آزاده را گواه (ق. ۱۲/۸۱)

Bahçe, huyunun kulu olduğu iddiasına, özgür süsenin dilini şahit getirir.

3.20.1.9. Diş: (Dendân)

Dişler, sevgilinin güzellik unsurlarından biridir. Sevgilinin ağzında sırayla kusursuz bir şekilde dizilidir. Sevgili güldüğünde ortalığa ışık saçan bir inciye dönüşür. Böyle olunca ağız inci kutusu, dudaklar onun kapısı ya da kilidi ve dişler de incidir. *Lu’lû, le’âl, durr, cevahir ve gûher* kelimeleri de diş yerine kullanılır.

Sevgilinin gözyaşları deniz olunca dişleri de ‘Aden incisi olur:⁵³⁰

⁵³⁰ İ. Pala, “Dendân”, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 111.

لؤلؤ چشم مرا کرد به رنگ لاله آنکه از لاله و لؤلؤ لب و دندان دارد (ت. ۲/۱/۹)

Lâleden dudağı ve inciden dişi olan o (sevgili), gözümün incisini lâle rengine çevirdi.

Diş ifadesi sadece güzellik unsuru olarak değil, deyim içerisinde ve gerçek anlamıyla da kullanılmıştır.

Şair aşağıdaki beyitte *Cemâle'd-dîn Aḥmed-i Ġâzî*'nin vefatından duyulan üzüntüyü dile getirmektedir:

لب و دندانت مریزاد کزین پس بی تو

کار ناید ز پس خنده لبی را دندان (ق. ۲۹/۶۴)

Bundan sonra dudağın ve dişin dökülmesin; dudak, sensiz gülümsemenin ardından, dişlerin işine yaramaz.

از دور ببینیم پریشان دندان چه زنی و لب چه خایی (غ. ۴/۶۶)

Uzaktan perişan görüyoruz. Dişlerini neden gıcırdatıyorsun ve dudağını niye ısırıyorsun?

3.20.1.10. El: (Dest)

Âşığın çekmiş olduğu üzüntü, gam ve dert bir ele benzer. Bu el âşığın yakasına yapışır ve onu bırakmaz. El kavramı bir güzellik unsuru olmaktan çok işlevselliğiyle ön plana çıkan bir unsurdur. Gerçek anlamıyla da kullanılır. Birkaç beyitte ise deyim içerisinde kullanılmıştır:

دستی که نمی رسد چه بازم تیغی که نمی برد چه رانم (غ. ۸/۴۷)

Erişemeyen elimi ne diye uzatayım, kesmeyen kılıcımı ne diye sallayayayım.

امید را ز دامن آن سرو جویبار

گر صد هزار دست بود جمله کوتاه است (غ. ۴/۴)

Yüz bin el olsa da, o ırmak servisinin eteğinden umut tamamen kesilmiştir.

در دستِ یکی ستمگر افتاد دلم در پای غمش به سر در افتاد دلم (ر. ۱/۱۳۲)

Gönlüm, bir zalimin eline düştü. Gönlüm, onun kederiyle birlikte yaşamaya başladı.

Şair, *Emîr Seyyid Zâhire'd-dîn*'i methetmekte ve işlerinin yolunda gitmesini dilemektedir:

ور بر شود بر این فلکِ آبگینه رنگ پایش ز دستِ حادثه بر آبگینه باد (م. ۶/۸)

Eğer bu cam renkli feleğin üzerine çıkarsa ayağı kader yüzünden billur kadehe gömülsün.

بر دیده من پای چو ابرو بنهی تو بر گردن تو دست چو چنبر کنمی من (ق. ۷/۷۸)

Gözümün üzerine kaş gibi ayak koyuyorsun. Ben de kolumu boynuna çenber gibi dolayayım.

3.20.1.11. Göğüs: (Sîne)

Âşığın sinesi, canın bulunduğu, aşkın sırlarının saklandığı yerdir. Parça parça, yaralı halde ve kan içerisindedir. Mecazen kalp yerine kullanılır. Âşık, aşkıyla ilgili her duygusunu sînesinde saklar, sinesi âşığın âdeta sır kutusudur. Sıkıntısı, eziyeti, kederi, sevinci ve mutluluğu hep sînesinde gizlidir. Ama genellikle ıstırapla doludur. Aşkın ateşiyle yanıp kavrulmaktadır. Sakladığı sırlardan dolayı mahzen, sevgilinin yüzünün orada yansıması sebebiyle ayna olur:

سینه همه درد را به درد نداند دیده همه خواب را به خواب نبیند (غ. ۵/۲۵)

Yürek, bütün dertleri dert olarak bilmez; göz, bütün rüyaları uykuda görmez.

گرچه در دیده من نقش خیال تو بماند ورچه بر سینه من عکس جمال تو برست

بیش در دیده و در سینه نمی جویم از آنک دوش در آتش دوران نمی دانم جست

Gerçi gözümde hayalinin resmi kalmış olsa da; yüreğime yüzünün aksi yansısa da...

*Gözümde ve gönlümde çok aramıyorum; çünkü dün gece devrânının ateşinde, "Bilmiyorum." sıçradı.*⁵³¹

3.20.1.12. Kulak: (Gûş)

Seyyid Hâsan'ın *Dîvân*'ında kulak ile ilgili kullanımlar, kulağın memduhun bir güzellik unsuru olmasından ziyade gerçek anlamı ile yani onun işitme ve dinleme

⁵³¹ *Dîvân*, s. 263, (G. 3/5, 6).

yönü ile ilgilidir:

چشم تو گرامی بر دیدارِ کرامت گوش که بزد بر در دستانِ سعادت (ت. ۳/۳/۱۶)

Senin gözün, kerâmet görmesiyle azizdir. Saadetin hikâyesine kim kulak kesilir?

چشم های آسمان خوش شنو گوش های گشته بر پیغام تو (ت. ۲/۴/۱۰)

Gökyüzünün gözlerini iyi dinle. Kulaklar senin mesajını dinliyor.

روید نباتِ نیشکر از جویبارِ گوش چون نایزه گشاد زبانِ شکرگرم (ق. ۵/۵۷)

Şeker yapan dilim ağzını açınca, kulak arkında şeker kamışının tohumu biter.

3.20.1.13. Parmak: (Engušt, Şest)

Dîvân'da tespit edebildiğimiz kadarıyla, güzellik unsuru olarak değil, bir organ olarak gerçek ve mecaz anlamıyla kullanılmıştır:

انگشت نمای خلق گشتم وز خود جلدی همی نمایم (غ. ۳/۴۹)

Halkın parmakla gösterileni oldum. Kendimden böyle bir görüntü sergiliyorum.

به ده انگشت اگر چراغ کنم خود یکی در شمار می گیرد (ت. ۴/۱/۱۲)

Eğer on parmağı, kandil gibi tutsam, kendisini biri sayar.

در هجر شست قبضه آن شاه شیر دل

هم پَر ز تیر و هم کمر از خنجر اوفتاد (ت. ۲/۴/۶)

O arslan yürekli padişahın kudret parmağının yokluğunda; hem tiy oktan hem de kemer hançerden düştü.

3.20.1.14. Göz ile İlgili Unsurlar

3.20.1.14.1. Göz-Bakış: (Çeşm, Dîde, Dîdâr)

Sevgilinin anlatıldığı beyitlerin büyük çoğunluğunu onun yüzü ve gözleri teşkil eder. Âşıkla sevgili arasındaki tüm irtibat gözler yoluyla sağlanır. Âşığın ve sevgilinin kalbi ve gönlüne giden yol, gözlerden başlar. Gözlerin bakış şekli bile âşık

tarafından çok şey ifade eder. O zaten hiçbir vakit âşığa dikkatli bir şekilde bakmaz, onun yan bakışı her şeye yeter. Sevgilinin büyüleyici gözlerinden âşığın kurtulması imkânsızdır. Onu büyüleyerek tuzağına çeker, tutsak eder hatta öldürür. Üstelik bu tuzakta yalnız da değildir; her biri birbirinden tehlikeli olan kaşlar, kirpikler ve gamze onun en büyük yardımcılardır. Şiirlerde göz ile ilgili birçok teşbih unsuru kullanılır. Bunlardan bazıları: *Câdû, sâhîr, mest, bîmâr, kâtil, cellâd, sayyâd, ħarâmî*... Şekil yönünden en çok nergis, âhû ve bâdemi andırır.⁵³²

بس چشم شور و روی ترش بود منتظر

تا چشمشان سفید شد و رویشان سیاه (ق. ۵/۸۲)

Gözleri o kadar hiddetli ve yüzü asık halde bekliyordu ki nihayet gözlerini ak bürüdü ve yüzleri karardı.

Şair, *Emîr Faḫre'd-dîn*'den beklentilerini âşığın mâşukundan beklentilerine benzetmiş; onun mimiklerinden, kendisine cevaplar aradığını dile getirmiştir:

چشم اقبال و دلِ بختِ تو باشد روز و شب

از سواد و از سویدا چشم و دل را افتخار (ق. ۳۱/۴۴)

*İkbâl gözün ve bahtının gönlü, gece gündüz gözümün siyahlığıyla ve gönlümün kara noktasıyla iftihar etsin.*⁵³³

Sevgilinin gözü fitnedir. Böyle olmakla birlikte aşık için sevgilinin iki kaşı dışında yöneleceği başka bir cihet yoktur:

از فتنه چشم تو خور و خوابم نیست

جز طاقِ دو ابروی تو محرابم نیست (ر. ۱/۲۹)

Senin gözünün fitnesinden yemekten ve uykudan oldum. Senin iki kaşının kemerinden başka mihrâbım yok.

Üzüntü büyük olunca âşığın gözünün kan ağlamaktan başka yapacak bir işi yoktur. Dönemin büyüklerinden *Şerefu'l-mulk Ebû 'Alî Ḥasan-i Aḫmed*'in vefatı sebebiyle yazılan mersiyyeden alınan aşağıdaki beyitte, onun ölümünden duyulan üzüntü dile getirilmektedir:

⁵³² İ. Pala, "Çeşm", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 101.

⁵³³ Bu beytin ikinci mısrası 'Abbâs-i Begcanî tarafından aşağıdaki gibi düzeltilmiştir:

بخت است و باشد

ای دل ز صبر بگسل وی عقل نیست شو

وی جان ز تن برون شو وی دیده خون بیار (ق. ۱۸/۴۰)

Ey gönül! Sabrı bırak. Ey akıl! Yok ol. Ey can! Bedenden çık ve ey göz! Kan ağla.

ای عکس خیالت آفتاب چشمم زین بیش مبر چو آب خواب چشمم (ر. ۱/۱۳۰)

Ey hayalinin aksi, gözümün güneşi olan! Gözümün uykusunu su gibi bundan fazla akıtma.

در آب دو چشمم همه عکس رخ تست

خاکم کردی بر آتش هجران چست (ر. ۱/۳۳)

İki gözümün yaşında hep senin yüzünün aksi var. Hızlıca ayrılık ateşine beni gömdün.

در عشق نماند دیده را جای امید تا آخر اگر چنین بود وای امید (ر. ۱/۸۶)

Aşk konusunda gözde bir umut kalmadı. Sonuna kadar böyle olacaksa, vay ümidin haline!

رای تو هزار چشم دارد لیک هر چشم به چشمه سنان ماند (ق. ۲۶/۲۸)

Senin hükmünün bin gözü var ama her göz de mızrak gözesine benziyor.

3.20.1.14.2. Gözbebeği: (Merdumek, Merdum-dîde, Merdum-i çeşm)

Gözün ortasında yer alan ve küçüklüğü ve güzelliği yanında, insanın görme işlemine katkısıyla dikkati çeken gözbebeği, sevgili yerine kendisine hitap edilen bir unsurdur. Büyüleyici bir özelliği vardır. Zaman zaman kendini beğenir ve âşığa görünmekten imtinâ eder. Ancak âşık, her zaman ona hayrandır. Onu gördüğünde kendini kuşlar gibi hafif ve hür hisseder:

ای مردم دیده خویشتن بینی چیست

کین مردم دیده خویشتن بین نبود (ر. ۲/۱۸۷)

Ey gözbebeği! (Bu) kendini beğenmişlik nedir? Çünkü bu gözbebeği, kendini beğenmiş değildi.

بگشت مردمک چشمِ جادوی تو مرا

بِهانه اینکه پری خون نار می خواهد (ت. ۵/۳/۲)

Senin sihirli gözünün bebeği, meleğin, ateşinin kanını istemesi bahanesi ile beni öldürdü.

زینگونه که در چشمِ تو ای مردمِ چشم

گشتم سبک آن به که گرانی ببرم (ر. ۲/۱۹۰)

Ey gözbebeği! Senin gözünde öyle hafifledim ki, bir değer bulsam iyi olur.

ای مردمِ چشمِ مُلکِ بینا از تو آموخته جود ابر و دریا از تو (ر. ۱/۱۴۸)

Ey gözbebeği! Devlet seninle görür. Bulut ve deniz cömertliği senden öğrenmiştir.

3.20.1.14.3. Gözyaşı: (Eşk, Sırışk)

Gözyaşı dökmek, âşığın tipik özelliklerinden biridir. Gözyaşı dökmek onun âşıklık alâmetlerinden biri olarak kabul edilir. Özellikle sevgiliden ayrı kalmaktan duyulan üzüntü ve özlem, sevgilinin cevri ü cefası, gözyaşı dökmesinin en önemli sebebidir. Değişik özellikleriyle birçok farklı benzetmeler türetilir. Bazen dökülen gözyaşı o kadar yoğun olur ki âşığın gözü kan çanağına döner. Gözyaşı için kullanılan diğer ifadeler ise *âb-i çeşm* ve *hûn-i ciger*'dir.

Âşığın gözyaşı, rengi ve parlaklığı sebebiyle inciye teşbih edilir. Ancak bu inci kan kırmızısıdır:

زانکه چکد لؤلؤ خوش آب ز چشمم چشمِ تو در لؤلؤ خوش آب نبیند (غ. ۴/۲۵)

Gözümden pekmez (gibi) inci damladığından dolayı, senin gözün incideki pekmezi görmez.

Aşırı ağlamaktan dolayı âşığın gözyaşı kan rengine döner, oluşan bu kırmızılık yakuta teşbih edilmiştir:

چشمم سفید گشت چو گوی بلور و من

زین اشکِ لعل همچو بلور مُلّوّم (ق. ۱۰/۶۰)

Gözüm yumru billur gibi ağardı ve ben bu yakut göz yaşımdan rengârenk billur gibiyim.

بر خیالِ رخ تو کرد گذر اشکِ من زان همه گلگون افتاد (غ. ۳/۱۷)

Gözümün yaşı, senin yüzünü hayal edince, kan rengine döndü.

Doğal olarak âşığın gözyaşı dökmesinin asıl sebebi, mâşuktan ayrı düşmesinden dolayıdır. Şu beyitte şair, zaman zaman sorunlar yaşadığı *Behrâmşâh*'tan ayrı düşmesinin verdiği üzüntüyü dile getirmektedir:

در فراقش ز اشکِ چهرهٔ من مرد باید که سیم و زر چیند (غ. ۳/۲۸)

Ondan ayrı iken yüzümden akan gözyaşından, adamın gümüş ve altın dermesi gerek.

دلِ من نیست شد و سوزِ تو از سینه نرفت

اشکِ من موج زد و نقشِ تو از دیده نُشُست (غ. ۳/۳)

Gönlüm yok oldu ama senin acın yüreğimden gitmedi, göz yaşım dalga gibi vurdu ve senin resmin gözümde silinmedi.

زین پیش بیردند چو آبِ چشمم بر خاک نیفتد آخر آبِ چشمم (ر. ۲/۱۳۰)

Bundan önce gözyaşımı akıttıkları için, artık gözyaşım toprağa düşmez.

بی روی تو از هلاکِ جانم غم نیست با یادِ تو آبِ دیدگانم کم نیست (ر. ۲۸۷۱)

Senin cemalin yoksa, canımın helâk olmasına üzülmem. Seni anmakla gözlerimin yaşı eksilmez.

3.20.1.14.4. Kaş: (Ebrû)

Kaşlar, mâşuğun en önemli güzellik unsurlarından biri olarak kabul edilir. Kavisli, eğri kaşların ise ayrı bir değeri vardır ve mutlaka yaya benzetilir. Kaşın en önemli özelliği eğri olmasıdır. Bu eğrilik onun davranışlarına da yansır. Çatılırsa kızgınlığını ve sitemini temsil eder. Hilal şekli alınca bayramı hatırlatır. Çünkü bayram hilalin görünmesiyle başlar. Bazen ebrû kelimesinin oluştuğu harflerden yola çıkılarak çeşitli kelime oyunları yapılır:⁵³⁴

⁵³⁴ S. Şemîsa, *Ferheng-i İşârât-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 81; İ. Pala, "Ebrû", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 130.

نبینی آنکه دو دیده نبیند ابرو را اگرچه بیند هفت آسمان و چار ارکان (ق. ۲۷/۷۰)

İki gözün yedi göğü ve dört yönü görse de kaşı görmediğini görmüyor musun?

Şair, sevgilinin kaşlarını mihrâba teşbih ederek, aşkının büyüklüğünü bu yolla anlatmak ister.⁵³⁵

3.20.1.14.5. Kirpik: (Muje)

Kirpik, şekli ve rengi itibarıyla oka teşbih edilmiştir. Sevgilinin kirpikleri âşığı yaralayan hatta öldüren oklardır. Kirpikler göz kapaklarına saf saf dizilirler. Tıpkı sevgilinin saçları ve kaşları gibi siyah renklidirler. Sevgilinin kaşı, gözü, gamzesiyle birlikte kirpikleri bir olup âşığın gönlüne hücum ederler. Âşık da bu saldırıdan şikâyetçi değildir. Çünkü acı ve ıstırap âşığın aşkını artıran unsurlardır.⁵³⁶

Seyyid, çok sevdiği ve hizmetinde de bulunduğu *Hasan-i Ahmed*'in zaman zaman fiziksel güzelliğini de methetmektedir:

از کُله بس مشک بر سمن که تو پاشی

وز مژه بس تیر بر کمان که تو داری (ق. ۳/۸۸)

Şapkandan yasemine ne çok misk serpiyorsun. Yayın üzerinde kirpikten ne çok okun var.

Aşkın yolu, zorlu bir yolculuktur. Sabır gerektirir. Bu yolda acılar çekmek icap eder. Bu yolda gözden süzülen yaş, kirpiklerin ıslanmasına sebep olur. Kirpiklerin ıslanması, yolculuğun sabırla devam ettiğinin delilidir:

در شیوه عشق صبر و زر می باید آب مژه و خون جگر می باید (ر. ۱/۸۳)

Aşk yolunda sabır ve altın gerek. Kirpik suyu ve ciğer kanı gerek.

Aşağıdaki beyitte ise farklı bir kullanım olarak, kirpik ile süpürge arasında ilgi kurulmuştur:

شاهراه دولتست و مردم چشم پری

چون سلاطین از مژه روید همی آن بارگاه (م. ۴/۳۴)

⁵³⁵ Örnek için bk. *Tez*, s. 144, (R. 29/1).

⁵³⁶ İ. Pala, "Kirpik", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 277.

Devletin ana yolu ve meleğin gözbebeğidir. Çünkü padişahlar o sarayı kirpiklerle süpürür.

شاه و لشکر را چو دیدی در دلت آمد که کرد

عکسِ یک خورشیدِ روشن صد هزاران جرمِ ماه (م. ۵/۳۴)

Sen padişahı ve orduyu görünce, güneşin bir yansımasının yüz bin ayı ışıktırdığı aklına geldi.

3.20.1.15. Yüz ile İlgili Unsurlar

3.20.1.15.1. Genel Olarak Yüz

Sevgilinin güzellik unsurlarının üzerinde toplandığı asıl merkez onun yüzüdür. Bir bütün olarak yüzünün yanında ayrı ayrı gözü, kaşı, kirpikleri, yanağı, ağzı ve dişlerinin her biri çeşitli benzetmelerle birer güzellik âbidesidir. Aslında sevgilinin dudakları kırmızı, kaşları siyah olmasına rağmen yüzü söz konusu olduğunda bunlar pek görülmez. Bütüncül olarak parlak ve beyaz aya ve aynaya teşbih edilir. Elbette sevgilinin yüzü daima parlak, tertemiz ve çok güzeldir. Aksi asla düşünülemez. Esasen âşığın asıl hedefi sevgilinin yüzünü görmek ve ona ulaşmaktır. Bu, bütün bir aşkın özetidir.

Dîvân'da, yüz ile ilgili olarak *âriz, cemâl, çehre, rû, rûy, ruh, ruhsâr, sîmâ, sûret* gibi değişik kelimeler kullanılmıştır. Âşığın en büyük arzusu sevgilinin yüzüne kavuşmaktır. Ancak bunun mümkün olmayacağını bildiği için, hiç olmazsa onun aya benzeyen yüzünü, kendisine göstermesini ister:

بنمای به من تو آن رخ مهوش خویش هان تا نبرم آبِ تو از آتشِ خویش (ر. ۲/۱۱۲)

Aya benzeyen kendi yüzünü bana göster ki, kendi ateşimle şerefini düşürmeyeyim.

Âşığın, ciğerinin kanla dolu olmasına bir sebep de sevgilinin aynaya benzeyen yüzüdür:

مشک را خون شد جگر کان عارض چون آینه

زلفِ چین بر چینِ او مشاطگی بی شانه کرد (غ. ۴/۲۲)

Onun ayna gibi yüzünden, miskin ciğeri kan oldu. Onun dağınık saçını,

taraksız tarayıp süsledi.

Sevgilinin yüzü, rengi nedeniyle gümüşe teşbih edilir. Ayrıca sevgilinin ayna gibi parlak olan yüzü, geceye benzeyen zülfünün binit ve yol göstericisidir:

بی عارض چون سیمِ توام سنگی نیست

زین آمدنم جز بتو آهنگی نیست (ر. ۱/۳۱)

*Senin gümüş gibi yüzün olmadan bana bir itibar yok. Bu gelişimden, senden başka bir maksadım yok.*⁵³⁷

روی تو مرکبِ شبِ زلف است و خوشتر آنک

خورشیدِ تک سواره بر آن مرکب آمده است (غ. ۳/۵)

Yüzün, zülfünün gecesinin binitidir; hatta ondan daha iyisi, güneş o binitin üzerine bir süvari gibi olmuştur.

Aşağıdaki beyitte şair, memduhu *Husrev Şâh*'ın yüzü ve yüz hatlarıyla, dört unsurdan ikisi olan su ve ateş arasında, benzerlik ilgisiyle bir irtibat söz konusudur:

عارض و خطش چو آب و آتش سازنده‌اند

خود به آتش کی کند در عهدِ خسرو آبِ رنگ (غ. ۷/۳۹)

Yüzü ve çizgileri, su ve ateş gibi yapıcıdırlar. Husrev zamanında, su ateşe nasıl da renk verir!

Şair, sultan *Behrâmşâh*'ı methederken aşırıya kaçarak yüzüne âdeta kutsallık atfetmektedir:

بود آرزوی بخت جمالِ مبارکت ایزد نهاد آرزو اندر کنارِ تخت (ت. ۶/۵/۱۴)

Bahtın arzusu, senin mübarek cemalin idi. (Bu yüzden) Tanrı, arzuyu tahtının kenarına koydu.

بر چهرهٔ من به نام خود زر داری بر دیده که تختِ تست افسر داری (ر. ۱/۱۶۵)

Çehremde kendi adının yazılı olduğu altın var. Senin tahtın olan gözümde tacın var.

⁵³⁷ Bu beyit Dihhüdâ tarafından misli, gibi anlamında “Çûn” kelimesine örnek olarak verilmiştir. A. E. Dihhüdâ, *Luğatnâme*, VI/8334.

هر شب که رخ سپهر گلشن گردد عالم تاریک چون دل من گردد (ر. ۱/۴۶)

Her gece göğün yüzü gül bahçesine döndünce, karanlık dünya benim yüreğim gibi oluyor.

3.20.1.15.2. Ağız: (Dehân)

Sevgilinin güzellik unsurlarından birisi de onun ağzıdır. Sevgilinin dudakları, dişleri ve dili ile beraber, edebiyatta birçok benzetmenin kaynağını oluşturur. Öncelikle sevgilinin ağzı çok küçüktür. Bu yönüyle goncaya, mühre ve hatta noktaya teşbih edilir. Kapalı olduğunda sır, gizem ve gizliliğin sembolü olur. Dişlerin ve sözün mücevhere benzetildiği durumlarda ağız, mücevher kutusu olur. Âşığın sevgiliden beklediği şey, tatlı ve güzel şeyler söylemesidir. Bu yüzden onun ağzı bal gibidir. Ancak sevgili çoğu zaman âşığın beklediği sözleri söylemekten imtinâ eder, hatta tam tersi acı sözler söyler. Aslında âşık bu duruma aşınadır, fakat kabul etmek istemez ve hayretini dile getirir.⁵³⁸

Dîvân'da sevgilinin ağzı şirin, dili ise acıdır. Bu yönüyle bir tezatlık söz konusudur:

در این شیرین دهان از بختِ شورم عجب نبود بدان تلخی زبانی (غ. ۸/۷۸)

Bu şirin ağızda kötü bahtım yüzünden o kadar acı bir dilimin olması şaşırtıcı değil.

Seyyid, çok sevdiği ve hizmetinde de bulunduğu *Hasan-i Aḥmed*'in zaman zaman fiziksel vasıflarını da tasvir eder. Bu durumu onun için yazdığı diğer beyitlerde de müşâhade etmek mümkündür:

در عجبم کان حدیث های بزرگت

چون به در آید از آن دهان که تو داری (ق. ۲/۸۸)

Senin o büyük sözlerinin, sende olan o ağızdan nasıl çıktığına hayret ederim.

Sevgili konuşmaya başlayınca hem inciye benzeyen dişleri hem de sözleri ortaya çıkmış olur. O zaman da bütüncül olarak ağzı beyaz renge bürünür:

در مدح تو چون دهان سیمین بگشاد در حال همه دهان او زرین شد (ر. ۲/۶۰)

⁵³⁸ İ. Pala, "Ağız", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 9-10.

Senin övgün hususunda gümüş renkli ağzını açar açmaz, ağzı tamamen altın gibi oldu.

Sevgilinin dudakları gibi ağzı da küçüktür:

آینه بیار است خط چون زنگش دل گشت فراخ از دهانِ تنگش (ر. ۱/۱۰۹)

Pas renkli hattı aynayı süsledi, onun dar ağzıyla gönül ferahladı.

چون غنچه بخنده بگشایی لب و گویی

چون گل دهنِ تنگِ تو پر زر کنمی من (ق. ۴/۷۸)

Gonca gibi gülüşle dudağını açtığı zaman, sanki senin o gül gibi küçük ağzını altın ile doldururum ben.

3.20.1.15.3. Ben: (Hâl)

Vücutta meydana gelen siyah noktadır. Edebiyatta sevgilinin yüzünde bulunan benlerin rengi ve küçüklüğü yönüyle kullanılır. Güzellerin yüzünde siyah bir benin olması, güzellerin güzelliklerine güzellik katan bir unsur kabul edilmiştir. Hatta yüzünde doğal bir ben olmayan bazı kimseler, yüzlerine yapay benler yaparlarmış. Bu benler âşığı tuzağa düşürüp canına kasteden tuzaklardan bir tanesi kabul edilmiştir.⁵³⁹

خالِ تو در قصدِ جانِ من شده جانِ من بی قصدِ حالی می کند (ت. ۱۳/۱۰۰)

Benin canıma kastetmiş. Canım, kasıtsızca keyif çatıyor.

تا خالِ تو یک بوسه ستد از خورشید زلفت مه را گرفت صد بار کنار (ر. ۲/۸۹)

Benin güneşten bir öpücük alınca zülfin yüz kez ayı kapladı.

هم خال و رخست و هم ندیم ساقی هم مجمر و عود هم گلابِ شکر (ر. ۲/۹۴)

Hem ben ve yüzdür hem sâkinin yardımcısı; hem buhurdan ve öddür hem şeker şerbeti.

3.20.1.15.4. Çene-Çene Çukuru: (Zekân, Zinahdân, Çâh-i Zinahdân)

Sevgilinin aşkına esir olmanın unsurlarından biri de mâşuğun çenesi ve

⁵³⁹ P. Ehûr, *Kilk-i Hîyâl-engîz*, II/844.

kuyuya benzetilen çene çukurudur. Hz. Yûsuf'un atıldığı kuyu ile de irtibatlandırılmıştır. Bazı şairlerce sevgilinin çene çukuru, hiçbir zaman ulaşamayacak olan *âb-i hayât* olarak nitelendirilmiştir. *Zeneh* şeklinde de kullanılmıştır.⁵⁴⁰ Âşığı sevgilinin tuzağına düşüren unsurlardan biridir. Aşağıdaki beyitlerin birinde sevgilinin tuzaklarından kurtulmanın imkânının olmadığını, bir tuzaktan kurtulup bir diğerine düşen âşığın halinden öğreniyoruz. Bir diğerinde de çene çukurundan çıkan iple darağacına gitmektedir.

Behrâmşâh'ın methiyesinde, şair sevgilinin saçını tuzağa benzetmekte, o tuzaktan kurtulsa bile çenesinin çukuruna düştüğünü söyleyerek, sevgilinin aşkıdan kurtulmanın imkânsız olduğunu söylemektedir:

ز بند زلف پر بندش دلم ناگاه اگر بجهد

فرو افتد هم اندر حال در چاه زرخدان (ق. ۹/۵۲)

Gönlüm ansızın çok tuzaklı saçının tuzağından kurtulsa da hemen çene çukuruna düşer.

Şair, *Sultan Behrâmşâh*'ın uzun sakalını hoş bir şekilde tasvir ederek, onu çekemeyenlerin boynuna geçirilecek urgana benzetmiştir:

حاسدت گرچه ادب نیست بر آویخته باد

به همان رشته که از چاه زرخدان آرد (ق. ۳۱/۲۰)

Çok hoş değilse de seni kıskanan, çene çukurundan çıkan iple asılsın.

Hâlid-i Mâlikî için kaleme alınan kasideden alınan şu beyitte, âşığın gözyaşları en nihayetinde çenesinden süzülüp akıp gitmektedir:

شده از چشمه زرین فلک آب روان

از خیال چه سیمینش که اندر ذقن است (ق. ۴۳/۱۲)

Çenesindeki gümüş renkli kuyuyu hayal etmekten, feleğin altın pınarından su akmaya başlamış.

3.20.1.15.5. Dudak: (Leb)

Sevgilinin güzellik unsurları arasında dikkat çekenlerinden biri olan dudak,

⁵⁴⁰ P. Ehûr, *Kilk-i Hîyâl-engîz*, II/734.

başta rengi ve şekli olmak üzere çeşitli benzetmelere konu edilir. En dikkati çeken iki özelliği tatlı oluşu ve kırmızı rengidir. Kırmızılığı söz konusu olunca kırmızı şarapla ve goncayla birlikte anılır. Madenlerden ise la‘l, yâkût ve mercana teşbih edilir. Şekil yönünden hokka, inci ve Suleymân’ın mührü olur. Sevgilinin dudaklarının düşüncesi bile âşığın bedenine, canına ve gönlüne şevk verir. Sevgilinin dudaklarının kıpırdamasıyla âşığın kalbi titremeye başlar, âdeta kendinden geçer, çünkü bu durum her zaman karşılaşacağı bir şey değildir. Sevgili genellikle suskundur. Zaten dudakları da çok küçüktür. Bu sebeple konuştuğu zaman bile ne söylediği tam olarak anlaşılmaz. Bu sebeple dudaklar aynı zamanda sırların ve gaybın sembolüdür. Ancak sevgilinin dudaklarının kıpırdaması, aynı zamanda dilinin de harekete geçmesi demektir ki bu durum âşık için hayra alâmet değildir. Çünkü sevgili, âşığın istediği sözleri hiçbir zaman söylemeyecektir.⁵⁴¹

Şair, bir taraftan sevgiliden kendisine dertten başka bir şey ulaşmadığını, bir taraftan da, sevgilinin dudağından başka bir intizârının olmadığını belirterek içerisinde bulunduğu çıkmazı dile getirir:

حاصل ز تو جز دردِ دل ریش ندارم

قسم از لبِ نوشینِ تو جز نیش ندارم (غ. ۱/۴۶)

Yürek paralayan dert dışında senden bir kazancım yok. Yemin olsun ki, senin tatlı dudağından, dil yarasından başka bir şeyim yok!

فام لبِ می از آن لبِ می فام است

رنگِ رخِ لاله زانِ رخِ گل رنگ است (ر. ۲/۲۵)

Şaraba benzeyen dudağının rengi, şarap renkli o dudaktadır. Lâlenin yüzünün rengi, o gül renkli yüzdendir.

جانم ز تو از واقعه تو حالی

آمد به لب و تو لب همی جنبانی (ر. ۱/۱۷۵)

Canım senden de, senin durumundan da burnuma geldi ve sen sürekli dudaklarını büküyorsun.

⁵⁴¹ İ. Pala, “Leb”, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 285.

گر نگشتند ز رخسار و لبش خوار و خجل

رنگ گلِ زرد سر افکندگی سوسن چیست (غ. ۴/۱۲)

Onun yüzünden ve dudağından dolayı rezil ve mahçup olmadıysalar, sarı gülün rengi ve süsenin başının eğikliği nedendir?

Behrâmşâh için yazılan gazelden alınan aşağıdaki beyitte sevgilinin bûsesi şeker, dudağı da cevher gibidir:

لبم از بوسِ او شکر چیند گوشم از لعلِ او گهر چیند (غ. ۱/۲۸)

Dudağım, bûsesinden şeker derer. Kulağım, lâlinden cevher toplar.

ما را ز لبش نیست امیدی لیکن وانجا که امید هست یا رب تو بده (ر. ۲/۱۵۷)

Bizim için onun dudağından ümit yoktur lâkin ne kadar ümit varsa ya Rab, sen ver!

Şair, *Hâlîd-i Mâlîkî* için yazdığı kasidede, sevgilinin kırmızı dudağının insanı sarhoş ettiğini; insanın yüreğini dağlayan gözünün ise halkı perişan ettiğini söyler:

لبِ می رنگش بی چاشنیی مست کن است

چشمِ بد مستش بی عربده مردم فکن است (ق. ۴۰/۱۲)

Şarap renkli dudağı, tadılmadan sarhoşluk verir. Onun insanı deli eden gözü, usulca halkı perişan eder.

3.20.1.15.6. Gamze

Sevgilinin süzgün ve manâlı yan bakışı gamze olarak adlandırılır. Bazen göz, kaş ve kirpiklerin birlikte ortaya koyduğu harekete de gamze denilir. Sevgili gamzesiyle naz yapar, bu sayede âşığı kedere boğar. Sevgilinin gamzesi, yaralayıcı veya öldürücü bir silah olan ok ve kılıca benzetilir. Âşığa eziyet eden gamzenin yanında gözler, kirpikler ve kaşlar da âşığa hücum eder, onu gönlünden yaralayıp ıstırap çekmesine sebep olur. Sevgiliden âşığa yönelik olarak gamzeyle ilgili birçok durum ortaya çıkar. *Fettân, tîğ, tîğ-zen, kâfîr, tîr, şimşîr, gammâz, mest, maḥmûr* bunlardan bazılarıdır.⁵⁴²

⁵⁴² İ. Pala, "Gamze", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 162.

جورم همی زان غمزۀ خونخواره تست رنجم همه زان کژدم جراره تست (ر. ۱/۱۵)

Zulüm çekmem hep senin kan dökücü gamzendendir. Çilem hep senin o akrebe benzeyen zülfündendir.

دلم ز غمزۀ او یافت ناوک سحری مباد کو ز دلم ناوک سحر یابد (ق. ۴/۱۸)

Gönlüm, onun gamzesinden seher vakti ok yedi. O, bâri gönlümden seher vakti ok yemesin.

3.20.1.15.7. Yanak: (‘Ârız)

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri de onun yanağıdır. Rengi nedeniyle aya ve aynaya teşbih edilir. Hatta çoğu zaman aydan daha parlaktır. Bazen yüz anlamıyla da mecaz-i mürsel (ad aktarması) şeklinde kullanılır. Şair, *Behrâmşâh*’ın yüzünü güzellik aynasına, yüzündeki tüyleri de aynanın rengine benzeterek yüzünü tasvir eder:

عارضش آیینۀ حُسن است و خطش رنگِ او

بس عجب نبود بر آیینۀ ز مشک نابِ رنگ (غ. ۴/۳۹)

Yüzü, güzellik aynası ve tüyleri, onun rengi. Aynanın saf misk rengine oluşu, çok şaşılacak bir şey değil.

خورشید غلامِ عارضت گشت و به جان

پیش رخ تو حدیث مه باری چیست (ر. ۲/۲۷)

Güneş, canı gönülden yanağının kulu oldu. Senin yüzünün olduğu yerde, ayın lâfı mı olur?

Şair, *Behrâmşâh*’ın methiyesinden alınan aşağıdaki beyitte sultanı kozmik unsurlardan parlaklıkları sebebiyle güneşe, Nahit’e, Merîh’e benzetmiştir. Ayrıca bu unsurlardan güneşe karanlık ömür, Nahit’e eğlencenin çarkı ve Merîh’e parlak kılıç anlamları yüklemiştir. Son olarak da işte sen o güzel yüzlü sevgilisin, diyerek memduhunu güzeller güzeli olarak görmektedir:

خورشیدِ عمرِ تیره و ناهیدِ چرخِ بزمِ مریخِ تیغِ شعله و آن ماهِ گلِ عذار (ق. ۷/۴۱)

Karanlık ömrün güneşisin ve eğlence çarkının Nahit’isin; parlak kılıcın

Merîḥ'isin ve o gül yanaklı aysın.

3.20.1.15.8. Yüzdeki Çizgiler ve Tüyler: (Ḥat)

Sevgilinin yüz hatları ve yüzündeki tüyler ile bazı unsurlar arasında benzerlik ilgisi kurulur. Örneğin yanaktaki tüyler ile toz arasında hem renk hem de çokluk yönüyle irtibat vardır. Bembeyaz ve parlak bir aynaya benzetilen yanağın üzerindeki tüyler, aynanın tozları mesâbesindedir.

Dîvân'da yüzdeki tüyler ile yazı arasındaki irtibat görülmektedir. Bu durumda sevgilinin yanağı kitap veya temiz bir sayfa olurken, tüyler, yine renk ve çokluk özelliğiyle yazı olmaktadır:

از زلفِ تو باد گل سواری آموخت وز خطِّ تو مشک مه نگاری آموخت (ر. ۱/۷)

Rüzgâr, senin zülfün ile güle binmeyi öğrendi. Misk, senin hattın ile kâtipliği öğrendi.

Aşağıdaki beyitte sevgilinin hattı, renginin güzelliği yönüyle, saç da kıvrık oluşu yönüyle kozmik unsurlardan, Zühre ve Müşteri yıldızlarıyla irtibatlandırılarak teşhis yapılmıştır:

خطِّ تو کشیده زهره را نیل ای یار جعدِ تو نگاشت مشتری را چو نگار (ر. ۱/۸۹)

*Ey sevgili! Hattın Zühre'ye nil çekmiş, kıvrık saçın Müşteri'yi put gibi resmetmiş.*⁵⁴³

مشکین خطِ دوست را ز سنبل ننگ است

پیشِ سخنش نوای بلبل چنگ است (ر. ۱/۲۵)

Sevgilinin siyah hattı sünbül den utanır. Onun sözünün yanında, bülbülün nağmesi çengdir.

3.20.2. Şahsiyet ve Duygular ile İlgili Unsurlar

3.20.2.1. Genel Olarak Huy-Tabiat: (Ḥulk, Tab‘)

Birbirine yakın anlamlara gelen huy ve tabiat kelimeleriyle daha çok

⁵⁴³ Bu beytin birinci mısrasında yer alan خط kelimesi خط şeklinde düzeltilmiştir. Ayrıca Dîvân'da 89 rubâi iken Begcanî'de 119 rubâi olarak kaydedilmiştir: A. Begcanî, *Taṣṭih-i İntikâd-i Dîvân-i Seyyid Ḥasan-i Gâznevî*, s.353.

sevgilinin veya diğer memduhların huyu ve tabiatı kastedilmektedir. Huyundan bahsedilen kişi sultan ise huyu övülür, çünkü genellikle sultanların adaletinden, yumuşak huyluluğundan, iyiliğinden ve cesaretinden bahsedilmektedir. Buna karşılık sevgilinin huyu ise tam tersidir. Âşığa eziyet etmek, sevgilinin en tabii huyudur. Bu yüzden şair, bu durumdan yakınır ve sevgiliden kendisine eziyet etmemesi için âdeta yalvarır:

ای صنم ماهروی هر چه توانی مکن هست ترا جورِ خوی تا بتوانی مکن (غ. ۱/۵۴)

Ey ay yüzlü güzel! Elinden her geleni yapma. Eziyet etmek, tabiatında var, elinden geleni yapma.

Genelde şairler memduhlarının tabiatından bahsetmek istediklerinde onların çok yumuşak huylu, merhametli, adalet sahibi vb. özelliklerini öne çıkarırlar. Aşağıdaki beyitlerde de bu durum değişmemiş; *Hasan oğlu Huseyn*'in yumuşak tabiatı ve cömertliği methedilmiştir:

صلحی به اختیار چرا کرد زانک داشت طبعی چنان لطیف که مر چنگ نایدش

آن طبع کیست طبع حسین حسن که هست از طبعِ جودِ او دل و جان امید مست

Çünkü avuca alınamayacak kadar nârin bir tabiatı vardı. Neden kendi isteğiyle barışı seçti?

*Cömertlik huyundan ümidin gönlünün ve canının sarhoş olduğu tabiat kimindir? Hasan oğlu Huseyn'in tabiatıdır.*⁵⁴⁴

ز طبع تست زمان را بهارِ گوهر بار ز جودِ تست زمین را خزانِ زرافشان (ق. ۱۱/۷۲)

Mücevher yağdıran bahar zamanı, senin tabiatındandır. Yeryüzüne altın saçan güz, senin keremindendir.

3.20.2.2. Acizlik

Dine göre insan, Allah'ın kudreti karşısında aciz bir varlıktır. Acziyetinin farkında olan, Allah'a sığınır, O'na tevekkül eder. Acziyetini unutup böbürleneler için ise felâket vardır. Şeytan, bu durumun en güzel örneğidir. Duanın bir anlamı da kulun Rabb'ine karşı acziyetini ifade edip ondan yardım dilemesidir. Âşık da, aşkı ve mâşuğu karşısında acizdir, acziyetini her fırsatta dile getirir:

⁵⁴⁴ *Dîvân*, s. 208, (T. 3/6/7, 8).

دلِ عشق به جان جست ولیک ار نشدی زان

عاجز چو زنی آنگه مردی سره بودی (غ. ۵/۷۱)

Aşkın gönlü cana sıçradı, ancak bir kadın gibi ondan aciz olmasaydın, o zaman tam bir erkek olurdun.

آخر به عجزِ معترف آیند کای اله دانسته شد که هیچ ندانسته‌ایم ما (ق. ۳/۹۸)

Sonunda ey Tanrım, anlaşıldı ki biz hiçbir şey bilmiyormuşuz, diye kendi acizliklerini itiraf edecekler.

3.20.2.3. Ayrılık, Özlem: (Firâk, Hicr, Hâsret)

Âşığın en tabii özelliklerinden iki tanesi, ayrılık ve bu ayrılıktan duyulan özlemdir. O, sürekli ayrılık acısı çekmektedir. Sevgili yakınında olsa bile bu acı devam eder. Bu duygusuna üzüntü de eşlik eder. Ancak kavuşma ümidini de hiç eksik etmez. Ömrünü, kavuşma ümidi içerisinde devam ettirir:

جانا تو به وصلِ خویش تعریفم ده وز بارِ فراقِ خویش تخفیفم ده (ر. ۱/۱۸۵)

Ey can! Kendine kavuşmayla beni onurlandır. Kendi ayrılık yükünden beni hafiflet.

Husrev Şâh için kaleme alınan aşağıdaki beyitte şair, sevgiliden ayrılmanın verdiği üzüntüyle ateş arasında bağ kurulmuş; âşık, ayrılık ateşiyle yanarken gönlü de buhurdana döner:

تا بر سرِ تو مردم چشمم گلاب ریخت

در آتشِ فراقِ دلم همچو مجمر است (ق. ۱۰/۶)

*Gözümün bebeği, senin başına gül suyu döktüğü sürece, gönlüm ayrılık ateşiyle buhurdan gibidir.*⁵⁴⁵

آتش زده در هجرِ تو گرمی باید در خورد درشتی تو نرمی باید (ر. ۱/۸۵)

Senin ayrılık yangınında sıcaklık gerekir. Senin kabalığının karşısında yumuşaklık gerekir.

⁵⁴⁵ Bu beytin birinci mısrası aşağıdaki gibi düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taşhîh-i İntikâdî-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gâznevî*, s. 324.

Âşık, ayrılığa öylesine alışır ki bazen bu ayrılıktan hoşlandığı da olur. Bu durumda ayrılık ona eziyet yerine zevk verir:

با ناخوشی هجر خوشم تا چه شود

تو می کش و من همی کشم تا چه شود (ر. ۲/۷۹)

Ayrılığın nâhoşluğu ile hoşum, bakalım ne olacak? Sen çek, ben de çekiyorum, bakalım ne olacak?

3.20.2.4. Cefa-Vefa

Birbirinin zıddı olan bu kavramlar Dîvân'da da sık sık birlikte ele alınmışlardır. Sevgiliden, sürekli cefa çeken âşık, bu halinden çok şikâyetçi olmasa da vefa beklediği de olmaktadır. Ancak bunun gelmeyeceğini bilmektedir. O yüzden bir beyitte *vefaya gece gelmiş* ifadesiyle bu durumu anlatmıştır. Vefasızlığın temel sebebi ayrılıktır:

دوستان را بند گردان از وفا و نه باری از جفا دشمن مکن (م. ۱/۳۲)

*Dostları vefa ile bağla. Hiç olmazsa cefa ile (kendine) düşman etme.*⁵⁴⁶

مُردم من از جفای فراوانت ای نگار

چند آخر از جفا نه وفا را شب آمده است (غ. ۴/۵)

Ey sevgili! Senin aşırı cefandan öldüm ben! Cefa ne zaman bitecek, vefa gecen daha gelmedi mi?

از هجر در این میان وفا می بینم باری ز کسان بین که چها می بینم (ر. ۲/۱۳۵)

Bu arada ayrılıktan vefa görüyorum. Hiç olmazsa bir bak, kimlerden neler görüyorum.

Aşağıdaki beyitte şairin yaşadığı dönemin hazinedarlarından *Hasan oğlu Huseyn*'in güzelliğine vurgu yapılmaktadır:

خوبی بی وفا و بد عهدش رخت سبزه بر آب می بندد (ت. ۳/۱/۱۱)

Onun vefasız ve sözünü tutmayan güzelliği, yeşilliğin elbisesini suya bağlar.

⁵⁴⁶ Bu beytin birinci mısrasında yer alan *بند* ifadesi *بند* şeklinde düzeltilmiştir. Ayrıca kıta Dîvân'da 32 numarada yer almışken Begcanî'de 34 numarada yer almaktadır: A. Begcanî, *Taşhîh-i İntikâd-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî*, s. 324.

ساعتی نگذرد که عاشقِ او خاک از جورِ او به سر نکند (غ. ۹/۲۴)
Onun âşığı, bir an bile geçmeden cefadan onun başına toprak döker.

3.20.2.5. Dert-Üzüntü

Âşığın en büyük özelliklerinden bir tanesi, dert ve üzüntü içerisinde bulunmasıdır. Başta sevgiliden ayrı kalmanın verdiği üzüntü olmak üzere sevgilinin birçok davranışı âşığın sürekli bir acı içerisinde olmasına yol açar. Dîvân'da üzüntüyü ifade eden birçok kelime vardır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Âzâr, âzâb, cefâ, cevr, feryâd, figân, gam, guşşa, derd, belâ, nâle, renc, zâr.*

شاد از چهام از آن که در این غمکده یکیست
درمان و درد و نیک و بدو سور و شیونم (ق. ۱۱/۶۰)

*Niçin neşeliyim? Çünkü bu gam yerinde derdim ve dermanım, iyim ve kötüm, eğlencem ve figanım birdir.*⁵⁴⁷

Şair, *Reşîde'd-dîn Ebû Tâhir*'in vefatından duyduğu derin üzüntüyü dile getirmektedir:

غصه چونان شد که تو بر تو نشست
گریه چونان شد که نم در نم نماند (ت. ۲/۱/۱)

Keder öyle bir hâl aldı ki, katmer katmer oldu; ağlayış o halde oldu ki, yaş üstünde yaş kalmadı.

چون باز رهد ز غصه جانِ پاکم مگری چو زنان که بهر تو غمناکم (ر. ۱/۱۳۱)
Temiz canım yine üzüntüden kurtulunca, senin için üzülüyorum diye kadınlar gibi ağlama.

تو فارغ و ما خویشتن از غم کُشتیم سبحان الله چگونه پشتا پشتیم (ر. ۲/۱۲۰)
Senin umrunda değil ama biz kendimizi gamla öldürdük. Sübhanallah! Biz nasıl sırt sırtayız!

Âşık, gönlü gam ile dolu olmasına rağmen, bu durumdan şikâyetçi değildir:

⁵⁴⁷ Bu beyit A. E. Dihhudâ tarafından gam yeri, üzüntü mekânı anlamında “Gamkede” maddesine örnek olarak verilmiştir, *Luğatnâme*, XI/16810.

گویند ز عشق درد دل خیزد این درد دلم هزار بایستی (غ. ۶/۶۷)
Aşktan gönül derdi çıkar, derler. Bu gönül derdim bin tane olsun.

ای نیست شد در غم تو هست همه هشیار به تو بوده دل مست همه (ر. ۱/۱۵۹)
Herkesin varlığı senin gamında yokluğa dönüştü. Herkesin sarhoş gönlü seninle ayılmıştı.

ما را همه شادی ز غم تست و فزون باد
اندی که غمت هست اگر هیچ غمی نیست (غ. ۳/۱۶)

*Bizim için bütün mutluluk, senin gamınladır ve daha da çoğalsın. Şükür, hiç gam olmasa da senin gamın var!*⁵⁴⁸

هم شد به عون بخشش او رنج من سبک
هم شد ز بار منت او پشت من گران (ق. ۳/۷۳)

Hem onun bahşış yardımı ile benim çilem hafifledi. Hem de onun minnet yükü ile sırtım ağırlaştı.

3.20.2.6. Kıskanç-Kıskançlık: (Ḥasûd-Ḥasûdî)

Sözlüklerde, kişinin kendi mahremini koruması yönünde gösterdiği aşırı hassasiyet olarak tanımlanır. Bu anlamda kıskanç kelimesiyle ḥasûd kelimesi tam örtüşmemektedir. Ḥasûdî, başkasının sahip olduğu imkânları çekememe, bundan dolayı olumsuz duygular besleme anlamında kullanılır ve bu yönüyle kötü olarak değerlendirilir. Kıskançlık ise, mâkul ve gerekli ortam ve zamanda gösterilen tepki olunca normal karşılanmaktadır.

Dîvân'da geçen ḥasûd ya da ḥasûdî ifadesi bu anlamda olumsuz durumu ifade etmektedir:

بی وزنی حسود سبکسارِ او نگر کز صد هزار کوه یکی سنگ نایدش (ت. ۳/۶/۳)
*Onu kıskananın basitliğine ve ölçüsüzlüğüne bak. Yüz bin dağ koysan tartmaz.*⁵⁴⁹

⁵⁴⁸ Bu beyit Dihhûdâ tarafından, özel, özellikle anlamında “Endî” kelimesine örnek olarak verilmiştir. A. E. Dihhûdâ, *Luğatnâme*, III/3536.

Aşağıdaki beyitte şair, *Emîr Seyyid Zâhire'd-dîn*'in gülen dudağını kadehe benzetirken düşmanlarının gönlünü sürahiye teşbih ederek, perişan olmalarını diler:

خندان لبِ مطیع تو همچون پیاله شد

پر خون دلِ حسودِ تو همچون قنینه باد (م. ۴/۸)

*Senin itaat eden güleç dudağın kadeh gibi oldu. Sen kıskananın gönlü sürahi kadar kanla dolsun.*⁵⁵⁰

3.20.3. İnsan Tipleri

3.20.3.1. Deli-Divâne

Âşığa ait özelliklerden birisi de onun aşkı yüzünden deli divâne olmasıdır. Ancak bu durum âşığı rahatsız etmez, bilâkis o, bu halinden memnundur:

هشیار نیم تُهمتَش از من بردار دیوانه زنجیرِ توام بر من نه (ر. ۲/۱۶۰)

Ayık değilim, onun töhmetini benden kaldır. Senin zincirinin delisiyim, (onunla) beni bağla.

3.20.3.2. Dost-Veli

Dûst kelimesi hem sevgiliyi hem de düşmanın zıddı olan dost ve arkadaşlığı ifade eder. İslam'a göre dost, Allah için birbirini seven kimse demektir. Cemiyet hayatında ise birbirini samimî bir şekilde seven, dertlerini ve sevinçlerini paylaşan insanlar birbirlerinin dostudurlar, görüşü yaygındır. Dîvân'da hem sevgili hem de düşmanın zıddı anlamları ile kullanılmıştır:

حسن از دوست چه نالی چندین کانچه افتاد ز گردون افتاد (غ. ۹/۱۷)

Hasan sevgiliden yana niye bu kadar sızlanıyorsun, başa gelen felekten gelmiştir.

Şair, *Hasan oğlu Huseyn*'e dinin tacı lakabıyla hitap etmekte, düşmanlarını

⁵⁴⁹ Bu beytin birinci mısrasındaki سبکسار kelimesi سبکبار şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taşhîh-i İntikâd-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî*, s. 304.

⁵⁵⁰ Bu beyit A. E. Dihhudâ tarafından *şevved* fiilinin kısaltılmışı olarak “Şed” maddesine örnek olarak verilmiştir. Dihhudâ fiilin bu şekildeki kullanımına çeşitli örnek beyitler verdikten sonra Meliku’ş-şu‘arâ Bahâr’ın fikirlerini delil olarak getirmektedir. Bu konuda daha fazla bilgi için bk. *Luğatnâme*, IX/14187.

itaat altına alınca onların dahi dost olacaklarını düşünmektedir:

ای تاج دین سزد که حریمت حرم شود

دشمن چو شد مسخر تو دوست هم شود (ت. ۱/۷/۳)

Ey dinin tacı! Yakışır ki çevren haremin olsun. Düşmanın itaatkâr olunca, dost da olur.

ای دوست مطیع دشمنِ هجران باش

همخانه عقل و همنشین جان باش (ر. ۱/۱۰۳)

Ey itaatkâr dost! Ayrılığın düşmanı ol. Aklın arkadaşı ve canın yoldaşı ol.

به ولی و عدو عطا و خطا هم ببخشی و هم ببخشایی (ق. ۱۵/۵)

Affetmede ve hatada, dost ve düşman için hem bağışlayan hem de bağışlanansın.

3.20.3.3. Düşman: (Hâşm, 'Aduv)

Dîvân'da görüldüğü kadarıyla, düşman gerçek manâsıyla kullanılmıştır. Dîvân içerisinde sultan ve devlet ile ilgili beyitlerde yoğun olarak geçen düşman ifadesi, hem savaş ortamındaki düşman hem de genel olarak dost kavramının karşıtı olarak daha soyut bir anlamda ele alınmıştır. Düşmanı tanımlarken bazı benzetmelerden de yararlanılmıştır:

عدو همچو مه مهره بر چیده از نو چو مردان ره آن جهان بر گرفته (ق. ۱۵/۸۴)

Mertler, o cihana doğru yönelince, düşman ay gibi yeniden boncuk toplamış.

Aşağıdaki beyitte şair, Hasan oğlu Huseyn'i edebî bir üslupla methetmekte, düşmanlarının ağzını goncaya ve güle benzeterek ilginç bir tezat ortaya koymaktadır:

اول عدو ز ذکرش چون غنچه لب بیست

وآخر همه به شکرش چون گل دهان گشاد (ت. ۴/۵/۳)

Önce düşman, gonca gibi onu anmaktan dudak kapattı ve vazgeçti sonra gül gibi hep onun şükrüne başladı.

گر صبر نه‌ای دل پر خون بگریز و ر خصم نه‌ای فلکِ دون بگریز (ر. ۱/۹۹)

Sabırlı değilsen, ey kan dolu gönül, kaç! Ve eğer düşman değilsen, ey kötü felek, kaç!

وقتِ شادی به نشینی خود کند هر دشمنی

دوست آن باشد که با جان وقتِ تیمار ایستد (ق. ۱۰/۱۹)

Hoş vakitlerde her düşman yanında güzel güzel oturur. Hasta olduğunda gönülden(baş ucunda) durandır dost.

3.20.3.4. Gelin: ('Arûs)

Gelin, bir hanımın evlendiği günde kendisine verilen isimdir. Bu özel günde özellikle giydiği en güzel kıyafet olan süslü gelinlikle âdeta özdeşleşir. Bu yüzden hem mutluluğun hem de güzelliğin ve süslü olmanın temsilidir. 'Arûs ifadesi, Dîvân'da gerçek anlamıyla birlikte; 'arûs-i cihan, 'arûs-i ruḥ, 'arûs-i mulk, nev-'arûs, pîrâye-i 'arûs, gul-i ruḥsâr-i 'arûs, gul-i 'arûs gibi güzellik ve bir süs nişânesi olarak değişik tamlamalar içerisinde yer almıştır.⁵⁵¹

گشاد صورتِ دولت به شکرِ شاهِ دهان

چو بست زیور اقبال بر عروسِ جهان (ق. ۱/۷۲)

İkbâl, dünya gelinini süsleyince, devletin yüzü sultana şükür etmek için ağzını açtı.

Behrâmşâh'ın sarayı ve tahtının zerâfeti, geline teşbih edilmiştir:

ای شاه دورِ چترِ تو چرخِ دگر شده است

دولتِ عروسِ ملکِ ترا جلوه‌گر شده است (ق. ۱/۹)

Ey şâh! Senin otağının etrafında başka bir felek oluştu. Devlet senin mülkünün gelininde (tahtında) görünmüştür.

مردم دیده را عروسِ رخت روی بسته به جلوه‌گاه برد (غ. ۲/۲۶)

Senin gelin gibi yüzünün gözbebeğini, yüzü duvaklı olarak zıfâf odasına götürdü.

⁵⁵¹ Arûsla ilgili diğer tamlamalar için bk. *Dîvân*, s. 44, (K. 23/7), s. 176, (K. 85/10), s. 28, (K. 14/5), s. 222, (T. (7/2/5), s. 244, (T. 14/7/6).

برای چشمِ هر نا اهلِ گویی عروسِ باغ را شد جلوه گر باد (ق. ۷/۱۵)

Rüzgâr, her ehliyesizin gözü için sanki bağın gelinine cilvelendi.

3.20.3.5. Köle-Kölelik: (Bende, Eşîr, Ġulâm-Bendegî, Çâkerî)

Allah'ın yarattığı kişi, itaat eden anlamına gelen *bende*; özgürlüğü elinden alınmış kişi anlamına gelen *esir* ve köle anlamına gelen *ġulâm* kelimeleri birbirleriyle eş veya yakın anlamlı olarak kullanılmıştır. Bu ifadeler o dönemde sadece dinî terminolojide değil, başta padişah olmak üzere, bir büyüğün hizmetkârı, sevgiliye kalben bağlı olan âşık anlamıyla da kullanılmaktaydı. Hatta çoğu zaman sıradan kişiler için bile bir alçakgönüllülük ifadesi olarak, toplumun her tabakasında müracaat edilen kalıp ifadeler bulunmaktaydı. Köleliğin söz konusu olduğu bu devirde kelimelerin gerçek anlamlarıyla yani *başka bir kişinin tahakkümü altında yaşamak, özgürlüğü elinden alınmak* şeklinde kullanımı da söz konusudur.

Eskiden bir ülkenin bütün tebası, o ülkenin padişahının kulları olarak kabul edilirdi. Buradaki anlamı, hizmetkâr şeklinde algılamak gerekir. Aşağıdaki beyitte muhtemelen şâhın kulluğuna giren şairin kendisidir. Sultan ise uzun yıllar hizmetinde bulunduğu *Behrâmşâh*'tır:

ای سعدِ فلک بندگی شاه گرفتی وز دیده و جان خدمتِ درگاه گرفتی (غ. ۱/۷۰)

Ey feleğin uğuru! Şâhın kulluğuna girdin ve canı gönülden sarayın hizmetine koyuldun.

Şu beyitte Maḥmûd Ġâzî Ḥân'ın veziri *Ḥâlid-i Mâlikî*'nin idaresi, cömertliği ve tedbiri hasebiyle methedilmektedir:

عالم از رادی و رایش حُسن آبادی باد

با همه چیزش تا من که غلامش حَسَن است (ق. ۴۷/۱۲)

Âlem, onun cömertliği ve tedbiri ile, ben kulu Ḥasan olduğum sürece, her şeyiyle güzel bir memleket olsun.

Şu beyitte sevgilinin yüzünün güzelliği karşısında güneş, onun kölesi olmuş, ayın adının dahi anılması lüzumsuz görülmüştür.

Normalde âşıklar sevgilinin kulu ve kölesi olduklarında meşhur olup adları her tarafa yayılır. Şair, kendisinin de sevgilinin kulu olmasına rağmen adının

anılmamasından şikâyetçi olmaktadır:

کرده است مرا بنده و بس در عجبم من

کین بندهٔ مسکین را نامی نکند دوست (غ. ۵/۱۱)

Beni kul etmiş de dostun bu miskin kulu şöhrete kavuşturmamasına, ben çok hayret ediyorum.

من بسته میان خدمتِ او را و مرا هیچ

یک روز گرامی چو غلامی نکند دوست (غ. ۴/۱۱)

Ben onun hizmeti için kemerimi bağlamışım. Sevgili ise beni bir gün bile, bir köle gibi değerlendirmiyor.

این بنده‌ای که هست به مدحِ تو مفتخر

وین چاکری که هست به مهرِ تو شادمان (ق. ۳۴/۶۷)

Bu, senin medhin ile övünen köledir. Bu, senin şefkatin ile sevinen kuldur.

3.20.3.6. Sarhoş: (Mest)

Sarhoşluk, insanın içilen içkiden dolayı aklının başından gitmesi, davranışlarının normalin dışına çıkması, hatta ne konuştuğunu bilmez hâle gelmesi hâlidir. Âşığın sıfatları arasında yer alır. Klasik şiirde şarap, meyhane ve sarhoş üçgeninde âdeta başka bir dünya kurulmuştur. Sarhoşluğun; şarap içmekten tutun, Allah aşkına kadar uzanan bir çizgide değişik anlamlar kazandığı bilinmektedir. Tasavvuf da bu durumdan nasibini almış, sarhoş olmayan hiç kimsenin ne aşkın dairesine girmesinin, ne de ilahî aşka ulaşmasının hiçbir şekilde mümkün olmadığı anlayışına varılmıştır. Hâl böyle olunca, şiirde gerçekten âşığı mest eden şeyin, gerçek şarap mı, aşkın verdiği sarhoşluk mu yoksa ilahî aşkın haleti rûhiyesi mi olduğunu anlamak zorlaşmaktadır.

Seyyid'in yaşadığı dönemde henüz tasavvufî anlayışın olgun şeklini almadığını düşünürsek, tasavvufa girmeden âşığı sarhoş eden unsurların şarap olabileceği gibi; asıl olarak mecazen sevgilinin bedeni, yüzü, gamzesi, göz ve bakışları gibi birçok özelliğinin de olabileceği düşünülebilir. Esâsen aşkın kendisi,

insanı mest etmeye yetmektedir. Üstelik âşık, bu vaziyetinden şikâyetçi değildir, Sevgili âşığa, bir taraftan azap verirken bir taraftan âşığı kendine getirir:

ای نیست شد در غم تو هست همه

هشیار به تو بوده دل مست همه (ر. ۱/۱۵۹)

Herkesin varlığı senin gamında yokluğa dönüştü. Herkesin sarhoş gönlü seninle ayıldı.

نرگس خوشبوی مخمورِ طبعی خاستست

بیدِ خرم روی سر مستِ جوانی آمدست (ق. ۲/۱۰)

Doğal, mahmur, hoş kokulu nergis açmıştır. Güzel yüzlü söğüt, gençlik sarhoşluğu ile gelmiştir.

ز عدل صاحب ار بویی ببیند کند عرضه صبحی جام زر باد (ق. ۸/۱۵)

Sahip, adaletten bir koku duyarsa, altın yapılı kadeh de şarap sunar.

3.20.4. Diğer Unsurlar

3.20.4.1. Akıl

Akıl kelimesi, Arapçada men etmek, sığınmak, alıkoymak, tutmak gibi anlamlara gelir. İnsandaki idrâk ve düşünme kâbiliyetine akıl denilmektedir. Kur'ân-ı Kerim'de akıllı insanlara hitap eden yüzden fazla âyet vardır. İslam'ın emir ve yasaklarına riâyet etmenin temel şartlarından biri akıl ve idrâk sahibi olmasıdır. İnsan, doğru ile yanlış aklı sayesinde ayırt eder. Sâd sûresinin 29. âyetinde akıl sahiplerine şöyle buyurulmaktadır: (Bu Kur'ân) âyetlerini iyiden iyiye düşünsünler ve temiz akıl sahipleri öğüt alsınlar diye, sana indirdiğimiz mübarek Kitap'tır.

Akıl, insana sabrı telkin eder. Âşıkta ise en az olan şey sabırdır. Beklemekten bıkip usanmıştır. Aşağıdaki beyitte şair, sabır konusunda akılla tartışmakta, sabrının tükendiğini belirtmektedir:

ای عقل چند گویی کاخر کجاست صبرت

گر تو به بوی صبری من صبر پس ندارم (غ. ۷/۴۵)

Ey akıl! Sabrın nerede, diye daha ne kadar söyleyeceksin? Sen sabır arıyorsan, bende sabır yok.

عقلم سر خود گیرد و از پای در آید

صبرم به سر کوی تو از دست بر افتاد (غ. ۲/۹)

Aklım, kendi işinin peşinden koşup elden ayaktan düşer. Sokağının başında seni beklemekten sabrım tükendi.

İlim ile akıl arasında paralel bir ilişki vardır. Şair bunun farkındadır. Dünyanın ilmine akıl ile ulaşılacağını bilmekte, ilim ve akı birbirini destekleyen iki unsur olarak görmektedir:

از علم زمین و آسمان می گیرم وز عقل عنانِ این و آن می گیرم (ر. ۱/۱۲۹)

İlim ile yeri göğü alırım. Akıl ile onun bunun gemini tutarım.

Sevgilinin saçı, âşığın aklını başından alan unsurlar arasında yer alır:

زلفی ز برای عقل سوزی داری عمری ز برای کینه‌توزی داری (ر. ۱/۱۶۷)

Aklı baştan almak için bir zülfün var. Kindarlığa ise bir ömür vaktin var.

3.20.4.2. Boy: (Çad)

Sevgili denince akla gelen ilk özelliklerden başında, düzgün ve uzun boylu oluşudur. Bunun için *bulend, bâlâ, râst, mevzûn, ser-keş, dil-keş, dil-cû, hîrâmân, revân, âzâde* kelimeleriyle birlikte anılabilir. Sevgilinin boyu için en çok kullanılan iki ağaç, servi ve çınardır. Her ikisinin de benzer durumu ifade ettiği söylenebilir. Çınar ve servi, sırf bu yüzden klasik edebiyatın en meşhur iki ağacıdır, denilebilir.

Şair, ‘*Oşmân oğlu Ali*’nin boylu poslu bir delikanlı olduğunu, şiiirlerin vazgeçilmez iki ağacı servi ve çınara teşbih ederek anlatmıştır:

با قد کشیده همچو سرو است با دست گشاده چون چنار است (ق. ۱۳/۵)

Uzun boyuyla servi gibidir. Açık avucuyla çınar (yaprağı) gibidir.

آخر نشست قدت از پای چو سرو

تا خوش بتم از دست چو گل بر نگرفت (ر. ۲/۳۶)

Boyun bir türlü servi gibi yere oturmadı ki hoş endamlı sevgilim, gül gibi

elinden gül almadı.

3.20.4.3. Can

Dîvân'da en çok yer alan kavramlardan olan *can* kelimesi, insanın *gönlü*, *ruhu*, *özü* manâlarına gelmektedir. En çok *can u dil* şeklinde ikilemeli biçimde geçmektedir. Can, iyiliği, güzelliği ve saflığı temsil ederken buna karşılık beden kirli, alçak ve nefsanî arzuların sembolüdür. Can ve beden, hem birbirini tamamlayan iki unsur hem de birbirine zıt iki kavramdır.

Can, şu beyitlerde insanın özü, ruhu anlamlarında kullanılmıştır:

جان جز به امید تو سُکونی نگرفت دیوانه شدم وز دم فسونی نگرفت
(ر. ۱/۳۸)

Can, senden başkasının ümidiyle sükûnet bulmadı. Dîvâne olduğum halde nefesten de efsunlanmadı.

Bir âşığın sevgiliye feda edebileceği şeylerin başında can gelir. Hatta canın kendisi bizzat sevgilidir. Şair, *Behrâmşâh*'tan ayrı kalmasından dolayı gönlünün ona kavuşmak arzusuyla dolu olduğunu, ancak ona kavuşursa mutlu olacağını ifade etmektedir:

دل و جانم به ره جانانست گر بدو باز رسم جان آنست
(غ. ۱/۷)

Gönlüm ve canım, canânın yolundadır; eğer ona kavuşursam, işte can odur.

İnsanın bedeni, somut olan yönü, canı ise soyut tarafıdır. Bu itibarla bu iki kavram, karşılaştırılan unsurlar arasında yer alır:

جان درخور راحتست در رنج مدار

تن درخور تخته است در تخت مبد
(ر. ۲/۸۵ ۱)

Can rahat etmeye lâyıktır, onu sıkıntıya sokma; vücut tabuta lâyıktır, onu tahta bağlama.

Şair, *Ebu'l-Ğâsım Zeyd b. Ğasan*'a olan sevgisini şu şekilde dile getirmektedir:

یا جهد کن که جان ز تن مانده بگسلد

یا سعی کن که دل به من خسته وارسد
(ق. ۱۳/۲۵)

Ya gayret göster, bedende kalan can çıksın, ya da çaba sarfet, bu bitkin

kuluna o gönül ulaşsın.

Şair, Sultan Sencer için kaleme aldığı aşağıdaki beyitte, beden ve can, aşkın acısına kendi dillerince cevap verir; beden göz yaşı akıtırken, can gönül acısı çeker:

جسمش ز نم دیده و جانش ز تفِ دل

سوزان و گدازنده چو شمع و چو شکر باد (ق. ۱۴/۱۴)

Vücudu göz yaşıyla ve canı yürek acısıyla mum ve şeker gibi yansın ve eriyip gitsin.

Şair, aşağıdaki beyitte, üzüntüsünü bedeninin çeşitli kısımlarına hitap ederek dile getirmiştir:

ای دل ز صبر بگسل وی عقل نیست شو

وی جان ز تن برون شو وی دیده خون بیار (ق. ۱۸/۴۰)

Ey gönül! Sabırdan çatla, ey akıl! Yok ol. Ey can! Tenden ayrıl ve ey göz! Kan ağla.

دلم را دردِ هجرانش بخست و قصدِ جان دارد

کنون جانِ من و انصافِ شاه و دردِ هجرانش (ق. ۱۴/۵۲)

Onun ayrılık derdi gönlümü incitti ve canıma kast etti. Şimdi bir canım var, bir şâhın insafı, bir de ayrılığının derdi.

3.20.4.4. Kan: (Hûn)

Kandan kasıt, âşığın kanıdır. Bu yüzden kan ile ilgili söylenen her şeyin merkezinde âşık vardır. Elbette şairin ya da âşığın kandan bahsetmesinin sebebi sevgilidir. Âşığın kan revân içerisinde olmasının tek müsebbibi sevgilidir. Kan, başta rengi olmak üzere âşığın gözü, gözyaşı, gönlü, ciğeri, ve yarasıyla bağlantılıdır. Bu organların hepsi ya tamamıyla kana dönmüş ya da kan revân içerisinde kalmıştır. Bu sebeple Dîvân'da da daha çok bu olumsuz özelliği nedeniyle kullanılmaktadır.

Kan, renk yönüyle de bir hayli teşbihlere konu olur. Şarap, gül, lâle, kırmızı elbise, sevgilinin dudağı, akîk taşı, kıvılcım, şûle ve ateş, kanın rengiyle irtibatlı belli başlı unsurlardır:

در هجرِ تو والله که نبارم جز خون

من با تو کی آن کنم که با من تو کنی (ر. ۲/۱۶۱)

Vallah, senin ayrılığından dolayı, (gözümden) kandan başka bir şey akıtmıyorum. Senin yaptığını ben sana nasıl yaparım?

خونِ دل از آب دیده زان می بارم تا آن دل و دیده در کنارم افتاد (ر. ۲/۴۴)

O gönül ve göz yanımda olsun diye gönlümün kanını, göz yaşımla akıtıyorum.

این طایفه را چو خویشتن دانستند خون را می و راز را سخن دانستند (ر. ۱/۶۸)

Bu tayfayı kendinden bilince, kanı şarap, sırrı söz anladılar.

3.20.4.5. Nefes: (Dem)

Canlılar için en hayati unsurdur, denilebilir. Birçok ilmin konuları arasına girer. Edebiyatta da değişik birçok özelliği kullanılarak şairlere ilhâm kaynağı olur. Âşığın, aşkını dile getirdiği unsurlardan biridir. Bizatihi sevgili, bazen nefesin ta kendisi olur. Hava ile olan birebir ilişkisinden dolayı tabiat ortamına taşınır, *subh-dem* ifadesi ile özdeşleşir. Sosyal hayatta sihir ve düğüm ile irtibatlandırılır. Tarihte özellikle *dem-i Mesîh*, *dem-i 'Îsî* ifadeleriyle Hz. 'Îsâ'nın ölüleri diriltten nefesine atıfta bulunulur.⁵⁵²

Şair, *Sultan Behrâmşâh*'a olan sevgisini, onun yolunu gözleyerek sabırsızlıkla beklediğini söyleyerek şöyle dile getirmiştir:

هر چه گویم چه عجب از دم آن باد که او

خبر از خاک ره موکبِ سلطان آرد (ق. ۱۰/۲۰)

O rüzgârın nefesine dâir ne söylesem, gariptir ki o, sultanın mâiyetinin yolunun toprağından haber getiriyor.

ای شده جان با جمالت هم نفس از همه خلقم تو می بایی و بس

*Ey cemali can ile hemnefes olan! Bütün halkın içinden, bana sen gereksin, işte bu kadar!*⁵⁵³

⁵⁵² Örnek için bk. *Tez*, s. 121, (R. 128/1).

3.20.4.6. Saç: (Kolâle, Mû, Mûy, Torra, Zulf)

Sevgiliyle ilgili en etkili unsurlardan biri de onun saçlarıdır. Siyahlığı, kokusu, ince ve uzun oluşu, çokluğu gibi özellikleriyle birçok benzetmelere konu olur. Saç ile ilgili olarak kullanılan zülûf; saçların sağ ve sol cenahtan zincir şeklinde örülüp kulaklara doğru asılması şeklindedir ki şiirde normal saçtan daha özel bir yeri vardır. Uçları halka şeklinde yapılır ve bunlara örneğin çiçek gibi süsler takılmıştır. Bu sebeple zülûfle ilgili birçok ibâre kullanılmıştır. Bunlardan bazıları; *halqa-i zulf*, *perîşânî ve bî-ķarârî-i zulf*, *zulf çû zencîr*, *silsile-i zulf*, *kemend u dâm bûden-i zulf*, *hindûy-i zulf*, *bûy-i zulf*, *şeb-i zulf*, *mâr-i zulf*.⁵⁵⁴ Sevgilinin saçı dağınık, uzun ve perişan haliyle, âşığın aklını başından alır. Onun güzel kokusu miskte bile bulunmaz. Siyah renktedir. Şekil yönüyle ip, çevgân, âb-i revân, râyet, seccâde, nal, hat, kement gibi birçok unsura teşbih edilir. Kokusu yönüyle anber, reyhane, öd, gâliye, misk ve renk yönüyle de gece, zulûmât, duman, Hindû, kâfir, putperest gibi birçok unsura benzetilir.⁵⁵⁵

Âşığın gönlü, sevgilinin saçına bağlıdır. Onun saçı âşık için bir tuzak olmasına rağmen, âşık, sevgilinin saçının bir telinin bile, şeklinin bozulmasına razı gelmez:

زان می ترسم که دل به زلفت باریست یک تار ز زلف تو دگرگون گردد (ر. ۲/۴۷)

Yüreğimin, senin zülfüne yük olup saçının bir telinin bozulmasından korkuyorum.

Husrev Şâh için yazılan kasideden alınan aşağıdaki beyitte şair, sevgilinin saçının kokusunu, âşığı kendine çeken bir misk ü anber olarak tasavvur etmiştir. Bu kokuda âşığı cezbeden büyümlü bir etki vardır. Bu koku, âşığı kendinden geçirerek mest eder:

جان را ز عارض و لب او شیر و شکر است

در رازِ خط و طره او مشکِ عنبر است (ق. ۱/۶)

Onun yüzü ve dudağı, can için süt ve şeker gibidir. Onun saçının ve yüzünün tüyünün sırrında, misk ü anber vardır.

⁵⁵³ Bu beyti A. E. Dihhûdâ gereklemek anlamına gelen “Bâyesten” fiiline örnek olarak kullanmıştır: *Luğatnâme*, III/4336.

⁵⁵⁴ P. Ehûr, *Kilk-i Hîyâl-engîz*, IV/1168.

⁵⁵⁵ İ. Pala, “Saç”, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 384.

Şair, *Husrev Şâh*'ın övgüsünde, sevgilinin kıvrım kıvrım saçını kendi haline teşbih ederek bu durumdan şikâyetçi olmadığını; çünkü gönlünün, onun saçlarının kıvrımında huzur içerisinde olduğunu söylemektedir:

چون زلفِ تو شد حالم و این از همه خوشتر

کندر خمِ زلفِ تو دلم دارد حالی (ق. ۳/۹۲)

Senin saçın benim halime döndü, bu hepsinden de hoş; çünkü zülfünün kıvrımında, gönlüm huzur içinde.

Sevgilinin zülfü, âşğın bağıdır. Saçlar onu nereye çekerse âşık da oraya gidecektir:

یا رب در این کلاله چرا عقل گمراه است

کان صد هزار حلقه شب رنگ بر مه است (غ. ۱/۴)

Ya Rab! Ayda yüzbinlerce gece renkli halka olduğu halde, akıl bu kâkülde neden yolunu kaybeder?

Şair, *Hasan oğlu Ahmed*'in methiyesinde, dünyayı gezdiğini, buna karşılık gözünün ve gönlünün sevgilinin saçında ve yüzünde kaldığını ifade etmektedir:

مانده در پای بندِ زلف و رخت این دل و دیده جهان گشته (ت. ۴/۲/۱۲)

Dünyayı gezmiş olan bu gönül ve göz, zülfünün ve yüzünün prangasına bağlı kaldı.

Âşık, sevgilinin saçı karşısında çaresizdir. Kendisine söz geçiremeyen âşık, sevgilinin iki telini görünce çaresiz her şeye olduğu gibi rıza gösterecektir:

یکتا دل من نساخت با خود با زلفِ دو تات می بسازد (غ. ۳/۲۱)

Benim biricik gönlüm kendiyle uyuşamadı. İki telli zülfünle uyuşacak mıdır?

یارم چو کلاله بر گل و لاله نهاد جان نیز دل شکسته بر ناله نهاد (ر. ۱/۴۳)

Yârim, gülün ve lâlenin üzerine kâkül koyunca, can da kırık gönlünü inlemeye koydu.

وقت آنست که مستانِ طرب از سر گیرند

طره شب ز رخ روز همی بر گیرند (ق. ۱/۲۹)

Sarhoşların yeniden neşelenmeye başlama ve gündüzün yüzünden gecenin saçlarını kaldırma zamanıdır.

Kıvâme'd-dîn Hâsan'ın vefatı üzerine söylediği terciibentte sevgilinin saçları, âşığın gönlüne tuzak kurup onu kendine esir eden; ancak bu sayede gönlünü ayakta tutan unsurlardandır. Bazen âşık olmasının nedeni, sevgilinin iki tutam saçıdır:

زلفِ تو کان هست دل را پای‌بند

بوده در دستِ من دلخون شده (ت. ۶/۱/۱۰)

*Gönlüme ayak bağı olan zülfün, elimde kanlı bir gönül olmuş.*⁵⁵⁶

همیشه تا به طبیعت جهان چنان باشد که چهرهٔ ثمر از طرهٔ شجر یابد (ق. ۳۹/۱۸)

Tabiat var oldukça, dünya daima ağacın zülfünden dolayı, meyvenin çehresi nasıl oluyorsa, öyle olsun.

3.20.4.7. Tırnak: (Nâḥun)

Günümüzde hanımlar için tırnaklar önemli bir güzellik unsurudur. Dîvân'da sevgiliye ait bir çok organ güzellik unsuru olarak ortaya çıkarken tırnakların geri plânda kaldığı söylenebilir. Bir beyitte günümüzde de kullanılan et-tırnak ilişkisi kullanılmakta ve tırnakların uzamasıyla ayrılığın baş gösterdiği söylenerek ustaca bir kullanım yapılmıştır:

من با تو چنان بدم که ناخن با گوشت

لیکن چو دراز شد بریدم ز تو من (ر. ۱/۱۴۶)

Ben seninle etle tırnak gibiyidim. Lakin (tırnak) uzayınca senden ayrıldım.

زاستین چون یدِ بیضا بنمایی گردون دامنِ صبح ز غیرت به گریبان آرد

بهرِ تعویذِ تو نشگفت که پیلِ سرمست ناخنِ شیرِ ژیان از بنِ دندان آرد

Yerinden yed-i beyzâyı çıkarınca, felek sabahın eteğini utanç ile yakasına getirir.

Sana dua etmek için, sarhoş fil kükreyen arslanın tırnağını dişinin kökünden

⁵⁵⁶ Bu beytin ikinci mısrasındaki دلخون kelimesi اکنون şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taṣṣih-i İntikâdî-i Dîvân-i Seyyid Hâsan-i Gâznevî*, s. 300.

söksün, (denilmesi) şaşırtıcı olmaz.⁵⁵⁷

3.20.4.8. Vücut: (Beden, Cism, Ten, Peyker)

Beden, insanın et ve kemikten müteşekkil maddî yönüdür. Yemek içmek gibi dünyevi ihtiyaçlara bağlıdır. Hevâ ve heves peşindedir. Bu yüzden nefsi ve arzuları temsil eder. Bedeni ayakta tutan, ruhu ve canıdır. Asıl olan ise candır. Âşık bedeninin normalde bir kıymeti yoktur. Ancak sevgilinin yoluna feda olursa bir anlam kazanır. Sevgilinin bedeni ise çok güzel hatta kusursuzdur. Her şeyden önce ince ve nârindir. Beyaz tenlidir, ay gibi parlar.

Dîvân'da dikkat çekici bir şekilde sadece âşık bedeninden söz edilmekte, sevgilinin durumuna göre çoğu zaman eziyet içerisinde, ama bazen çok küçük ilgilerden de olsa rahat olduğu görülmektedir.

Şair dostlarından *Kıvâme'd-dîn Ebû Naşr Muḥammed*'in kendisini ziyaret etmesi nedeniyle duyduğu sevinci dile getirmiştir:

امروز یکی خوش سخنی نزد من آمد

کز آمدنش جانِ دگر در بدن آمد (ت. ۱/۱۸)

Bugün yanıma hoş sohbet birisi geldi. Onun gelişiyile birlikte, bedene başka bir can geldi.

Şu beyitte ise âşık, vücudunu sevgilinin uğruna feda ederken, gönlünü de onun âzâbına bırakır.

تن در بد و نیک یار دادیم دل در غم آن نگار دادیم (غ. ۱/۵۱)

Kendimizi sevgilinin iyiliğine de kötülüğüne de feda ettik. Gönlümüzü sevgilinin kederine adadık.

دور از تو تا که دور شد ستم ز تو مرا هر روز صد هزار بلا بر بدن رسد (م. ۱/۱۷)

Senin zulmün benden uzaklaşınca, her gün bedenime yüz bin bela gelir.

جانا تنِ نالان که نماندست ببر وین یکدلِ حیران که نماندست ببر (ر. ۲/۹۰)

Ey can! Bu hiçbir şeyi kalmamış inleyen bedeni al götür. Bu hiçbir şeyi kalmamış hayran gönlü al götür.

⁵⁵⁷ *Dîvân*, s. 40, (K. 20/17, 18).

چو جسم کیسه جان گشت و جان خزانه عقل

نگاشت بر گهر عقل مُهر الرحمان (ق. ۲۷/۷۲)

Vücut, canın kesesi ve can, aklın kabı olunca, akıl incisine Raḥmân'ın mührünü bastı.

3.20.5. Aşk ile İlgili Unsurlar

3.20.5.1. Genel Olarak Aşk: (Dûstî, Sevdâ)

Aşkla ilgili olarak, karşı cinse duyulan istekten İlahî aşka kadar birçok tanım yapılabilir. Hepsinin ortak noktası, sevginin ileri derecesi, hatta aşırı derecesidir. Aşk, Kur'an'da geçmeyen bir kavramdır. Bunun yerine sevgiyi ifade eden başka kavramlar yer almaktadır. Böyle olmakla birlikte, özellikle mutasavvıflarca en çok kullanılan kelimelerin başında gelir. Aslında sözlük anlamına bakıldığında İslam'a uygun olmayan bir manâ içerdiği söylenebilir. Kelimenin nereden geldiğiyle ilgili birçok iddialar var ise de 'âşûka adlı bir bitkiden geldiği görüşü yaygındır. Bu bitki bir çeşit sarmaşık olup sarıldığı ağacın nefes almasına bile imkân vermemektedir.

klasik edebiyatta karşı cinse duyulan arzudan ilahi aşka kadar aşkın her türlüşünün konu edildiği söylenebilir. Bu anlamda maddî ve manevî aşk kavramları ortaya çıkmaktadır. Şiirde yer alan aşk, âşıkla daha çok ilgili olan bir durumdur. Dîvân'a bakıldığında aşk denen şeyin, âşığın etrafında döndüğü görülür.

Sembolik olarak gül ve bülbül arasında örülen aşk dünyasının içinde diken, bağ-bahçe, ağaçlar ve çiçekler, seher yeli, sabah vakti gibi değişik unsurlar yer almakta; bunların her birine bir rol biçilmekte ve yeri ve zamanı gelince rollerini oynamaktadırlar. Bu tiyatroda gül âşığı temsil ederken, bülbül de mâşuğu temsil etmektedir.

Aşk-âşık-mâşuk arasındaki ilişki, daha çok âşığı ilgilendiren bir durumdur. Aşk, sevende haddinden fazla iken, sevilende neredeyse yok gibidir. Seven için aşk sonsuzdur, onun bitmesi gibi bir şey söz konusu değildir. Aşkla ilgili bütün söyleyişlerde mübalağa esastır.⁵⁵⁸

⁵⁵⁸ İ. Pala, "Ağız", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 38-39.

'Ali b. 'Osmân için yazılan kasideden alınan aşağıdaki beyitte, aşk âşığı ne edeceğini bilemez bir duruma sokar. Onu kararsızlığa sürükler. Çünkü aşkın tabiatında kararsızlık vardır:

از عشقِ تو بی قرار گشتم عشقِ تو هنوز بر قرار است (ق. ۲/۵)

Aşkından kararsız bir hâle düştüm. Aşkın hâlâ karar üzeredir.

Aşk, insanı enseden yakalayan güçlü bir ele benzer. Bir kere gelip insanı yakaladı mı, artık ondan kurtululma imkânı yoktur:

چگونه در کشم دامن ز عشقش که دستِ دل گریانم گرفتست (غ. ۳/۲)

Gönül eli, yakama yapışmışken, onun aşkından nasıl vaz geçerim.

Aşağıdaki beyitten anlaşıldığı kadarıyla şair, çok kereler âşık olmuştur:

عشق باری صدم افزون افتاد لیک زینسان نه که اکنون افتاد (ق. ۱/۱۷)

Yüzden fazla âşık oldum; ama böylesi hiç olmadı.

Aşk, bir yolculuktur. Bu yolculukta ısrar etmek gönle ıstırap vermek demektir:

در راهِ تو دیده را زمین باید کرد در عشقِ تو دردِ دل گزین باید کرد (ر. ۱/۵۴)

Senin yolunda, gözü yere dikmek gerek. Senin aşkında, gönül derdini seçmek gerek.

Âşık, aşk ateşiyle sürekli yanıp tutuşmaktadır. Sevgilinin iki dudağı ise bu yangını söndürecek tek vâsıtaadır:

تا ظنِ نبری ای بدو لب آبِ حیات کینِ آتشِ عشقِ تو بمیرد هرگز (ر. ۲/۱۸۸)

Ey iki dudağıyla hayat suyu olan! Bu senin aşk ateşinin söneceğini sanma sakın!

Şairin kendisi her zaman âşık olduğu ve bu durumundan hiç şikâyetçi olmadığı halde, bazen aşkın zorluklarını dile getirip âşık olunmamasını tavsiye eder:

عشق اندوهِ حسرتست و خواری عاشقِ مشوید اگر توانید (غ. ۷/۳۴)

Aşk; karamsarlık, hasret ve rüsvay olmaktır. Eğer elinizden gelirse âşık olmayın.

آرامِ دل مرا بخوانید بر مردمِ چشمِ من نشانید (غ. ۱/۳۴)

Gönlümü sâkinleştireni çağırın. Onu gözbebeğime oturtun.

جز عشق تو سرمایه دین داری نیست

جز درد تو سرمایه هشیاری نیست (ر. ۱/۱۸۳)

Senin aşkından başka dindarlık sermayesi yok. Senin derdinden başka ayıklık sermayesi yok.

Âşık, bedeni ve canıyla birlikte aşk ile yoğrulmaktadır:

منم در عشق تو جسمی و جانی کشیده پوستی بر استخوانی (غ. ۱/۷۸)

Senin aşkında bir beden ve bir can olup, bir deri bir kemik kalan benim!

3.20.5.2. Âşık

Aşkın en önemli üç unsurundan biridir. Şiirde kendini başta âşık olmak üzere değişik sıfatlarla ve şairin mahlâsıyla ifade eden kişiliktir. Aşkla birlikte âşık ve mâşuk arasında ilginç bir ilişki vardır. Bu ilişkide âşığa biçilen rol, zorlu bir yolculuktur. Dert, üzüntü, ağlayıp inleme, ayrılık, özlem, yalvarıp yakarma, çaresizlik, mest olup dîvâneler gibi dolaşma, sabırsızlık, ıstırap âşığın, aşkıdan dolayı sahip olduğu özelliklerdir. Onun tek arzusu sevgilisine kavuşmaktır. Bu uğurda canından geçmeye razıdır.

Âşık, sadece sevgiliden değil; zamane, felek, ağyâr gibi unsurlardan da zulüm görür. Bu zulümden dolayı günlerce ağlar, âh çeker, gözüne uyku girmez, aklını yitirecek hâle gelir. Bütün bu özellikleriyle çeşitli sıfatlarla nitelendirilir: iki bûklüm, şûrîde, mest, bîtâb, gam çeken, başı dönmüş, gönlü kırık, buhurdan, nergis, bülbül, ney...⁵⁵⁹

Dîvân'da aşk ile ilgili beyitlere bakıldığında yukarıda da değinildiği üzere hep âşık üzerinden bir bakış olduğu görülmektedir. Kurulan dünyanın neredeyse tek öznesi âşıktır. Âşık, yer aldığı beyitlerin çoğunda konuşur, aşkıyla ilgili bir şeyler anlatır. Sevgili, çoğunlukla karşısında yoktur bile, ama ona biçilen rol budur. O, bu duruma aldırış etmeden görevini îfa eder. Özellikle saray şairleri, memduha karşı olan muhabbetlerini ve beklentilerini âşık-mâşuk ilişkisiyle dile getirmişlerdir.

Şair, kendisinin şâhın kölesi olduğunu söyleyerek, tek amacının ona hizmet etmek olduğunu belirtmektedir:

⁵⁵⁹ İ. Pala, "Ağız", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 37.

عاشق زار توام می بینی بنده خاص شهم می دانی (غ. ۵/۷۹)

Görüyorsun, senin için inleyen bir âşığım. Şâhın has kuluyum, biliyorsun.

Şair, kendi göremediği sevdiğine, haberinin ulaştırılması için başkalarından medet umar hale gelir. Onu çok sevdiği halde, aldığı karşılıktan memnun değildir:

که دهد یارِ مرا از منِ بی دل خبری

که کند سوی من خسته به رحمت نظری (ق. ۱/۹۰)

Bu âşıktan, yârime kim bir haber götürür. Şu bitkine kim merhamet gözüyle bakar?

Şair, haklı olarak zaman zaman sızlanmaktadır. Çektiği sıkıntıların büyüklüğünü ifade etmek için, düşmanın dahi bu şekilde kötü bir durumda olmamasını temenni etmektedir:

ای جانِ جهان مباد بر دشمنِ تو

آنچه از تو بر این عاشق بی چاره تست (ر. ۲/۱۵)

Ey cihanın canı! Senden, senin bu zavallı âşığının başına gelen, düşmanının başına gelmesin!

Sevgilinin bulunduğu mahalle, sokak, ev, âşıkların toplandığı ve cümbüşün eksik olmadığı bir yerdir. Aḥmed 'Omer'in methiyesinde bu ortam, kıyamet ortamına benzetilerek ne derece ihtişamlı olduğu ifade edilmektedir:

قیامت است ز عُشاق بر درت دایم

که هست شورِ قیامت همیشه در کویت (ت. ۶/۵/۲)

Kapında âşıklardan dolayı daima sana karşı isyan vardır. Mahallende her zaman kıyamet kargaşası vardır.

Şairin kendisini değersiz, buna karşın sevgilinin her şeyini değerli görmesi, âdeta onun huyu haline gelmiştir:

نی نی غلطم مرا بحل کن تو بوسه‌ای کم بها نداری (غ. ۹/۷۳)

Hayır, hayır! Hatalıyım, beni affet. Senin değersiz bir bûsen yoktur.

داند به کرم عهد و وفای تو که امروز جز آرزوی روی تو کارِ دگرم نیست (غ. ۶/۱۵)

Ahd ü vefan çok iyi biliyor ki, bugün senin yüzünü görme arzusundan başka bir işim yok.

Âşık, var olma sebebinin, sevgilinin aşkına ve ondan ayrı kalmanın verdiği ıstıraba borçlu olduğunun bilincindedir. Bu yüzden sevgiliden ayrı kalmaktan dolayı acı çekip sızlanıp durmakla beraber, bu durumundan şikâyetçi değil, aksine memnundur:

ز وصلِ یارِ دلبر بر نخوردم ز هجرِ دوست برخوردار بودم (غ. ۲/۴۳)

*Âşık olduğum sevgiliye kavuşmaktan nasiplenmedim de, dostun ayrılığından nasiplendim.*⁵⁶⁰

در دولتِ عاشقی حسن را کانست که هیچ کم نیاید (غ. ۸/۳۲)

Âşıklık devletinde Hasan odur ki (bu işten) hiç hiç geri durmaz.

3.20.5.3. Bağ-Bahçe: (Bûstân, Ravzâ)

Dinlerde, insanlara vâdedilen cennetin önemli bir özelliği, içerisinde her türlü güzelliğin olduğu bağlarla dolu olmasıdır. Bu yüzden dünyada da hükümdarlar ve diğer insanlar her zaman imkânları ölçüsünde bağ yapmakla meşgul olmuşlardır.

İçerisinde her türlü güzelliğin bulunduğu bir yer olarak düşünülen bağ-bahçe, yeşilliği ve tazeliğiyle, başta gül olmak üzere her türlü çiçeğin taze olarak yer almasıyla, âşık için, güzelliğin, zevk ve eğlencenin mekânı olmasıyla, mâşuğun at oynattığı yer olmasıyla, ilkbahar mevsimi ve sabâ rüzgârıyla, dikeniyi vb. diğer birçok unsurlarıyla şiirde yer edinmiştir. Memduhların iyilik ve cömertlikleri, dikenlerle dolu çorak yerleri cennet bahçelerine çevirir. Bahçe, güllerin mekânı olduğu kadar, bu güllerin etrafını saran dikenlerin de mekânıdır. Çünkü güller, dikenlerle doludur. Gülü dermek, zahmetli bir iştir. Bahçe, dikenlerin bu zahmetli yönünden dolayı çoğu zaman dünya için benzetilendir. Dünya hayatının bazı lezzetleri olsa da insana verdiği acı ve sıkıntılar vardır.

Bağa kimse girmesin diye bağın etrafı duvarla çevrilir ve üzerleri dikenle kaplanırdı. Kapısının bir kilidi olur ve bu kilit *bâğ-bânda* bulunurdu. Bahar gelince bağ bir mesîre yerine döner, bağbânın misafirleri olurdu. Dîvân'da, bağ ve bostan kelimelerinin kullanıldığı bazı tamlamalar şu şekildedir: *Bâğ-i vasl (kavuşma*

⁵⁶⁰ Bu beyit A. E. Dihhûdâ tarafından karşılaşmak, faydalanmak anlamında “Ber horden” maddesine örnek olarak verilmiştir, *Luğatnâme*, III/4541.

bahçesi), *bâğ-i İrem* (*Âd kavmi lideri Şeddâd'ın Şam'da yaptırdığı rivayet edilen bağ*), *bâğ-i lutf* (*lütf bahçesi*), *bâğ-i huld* (*cennet bahçesi*), *gul-i bâğ-i cihandârî* (*hükümdarlık bahçesinin gülü*), *bâğ-i 'omr* (*ömür bahçesi*), *bâğ-i 'ulûm* (*ilimler bahçesi*), *bâğ-i ma'mûr* (*bakımlı bahçe*), *bâğ-i sipihr* (*gökyüzü bahçesi*), *bâğ-i dil* (*gönül bahçesi*), *bâğ-i lo'b* (*güzellerin olduğu bahçe*), *bâğ-i gulistân* (*gül bahçesi*), *bâğ-i şeref* (*şeref bahçesi*), *bûstân-i şâh* (*sultanın bahçesi*), *bûstân-i ma'ânî* (*manâ bahçesi*), *bûstân-i şukr* (*şükür bahçesi*), *bûstân-i husn* (*güzellik bahçesi*).

Dîvân'daki bahçe ile ilişkili diğer unsurları şöyle sıralayabiliriz:

Şair saç, kaş, kirpik, göz, burun gibi yüz güzelliğini oluşturan unsurları bahçeye benzeterek, *Behrâmşâh*'ı tasvir etmede bir araç olarak kullanmıştır.

Aşağıdaki beyitte, memduhun yanağı yasemin yaprağına, sakalı da tomurcuk filizine benzetilmiştir:

در بوستانِ حسنش بنگر که چون به وقت

نو باوۀ شکوفه ز برگ سمن رسد (غ. ۷/۳۳)

Onun güzellik bahçesine bak ki vaktinde, yasemin yaprağından yeni tomurcuk filizi çıkıyor.

Bağın vazgeçilmez unsurlarından birisi, sevgilinin orada bulunmasıdır. Sevgili âdeta bağa ve oradakilere şeref verir, onun varlığı ortamın neşelenmesine ve hareketlenmesine sebep olur:

هر زمان تا لعبتانِ باغ در خنده شود

برقِ آتش بار اندر آبگون چادر شود (ق. ۸/۳۲)

Ne zaman bağın güzelleri gülmeye başlasa, mavi renkli çadıra, ateş saçan yıldırım düşer.

Bağdaki önemli unsurlardan birisi de âşık, gül ve diken ilişkisidir. Gül, sevgiliyi temsil eder. Âşık, gülü dermek ister, ancak araya rakip yani diken girer. Diken, âşık ve mâşukun kavuşmasına mâni olur:

چگونه گل چمن از باغ وصلش که از خارش گلستانم گرفتست (غ. ۴/۲)

Onun vuslat bağından nasıl gül dereyim; çünkü bahçem dikenleriyle kaplanmış.

Gönül bahçesi tabiri, klasik İslam şiirinde önemli bir unsurdur. Âşığın gönlü, aşkın sahnesi olan gönülde cereyan eder. Bu durumda âşık, eğer mutluysa gönül bahçesi de neşeli ve çiçekleri açmıştır ya da tam tersi, âşık eğer mutlu değilse gönül bahçesi kurumuş, çiçekler solmuş, etrafı sessizlik kaplamıştır. Tabii bu durum âşığın elinde değil, sevgilinin lütfuna bağlıdır:

باغِ دلم که پر گلِ فضل است خشک شد

گر ممکن است وعدهٔ یک فتح باب ده (ت. ۳/۹/۳)

Fazilet çiçekleriyle dolu olan gönlümün bahçesi kurudu. Eğer mümkünse yeni bir açılışın sözünü ver.

Bağdaki mâşuğun temsilcisi olan gülün teşbih edildiği unsurlardan birisi de gelindir. Gülün açması, etrafa gülümseyen gelinle eşdeğerdir:

عکس کرده مشتری بر گنبدِ آیینه‌گون

چون عروسِ گل که لبخنده زند بر بوستان (ق. ۸/۶۲)

Müşteri, bahçeye gülümseyen gül gelini gibi, saydam renkli kubbeye yansımış.

Bahçeye yeşil görünümü veren unsur, onu âdeta halı gibi kaplayan çimenden dolaydır. Çimen, bahçenin değişmez unsurlarından biridir.

Aşağıdaki beyitte *Hasan oğlu Huseyn*, huyu ile gülün kokusu arasında ilişki kurularak methedilmektedir:

تا بوی خُلقِ او نکشد گل به بوستان از شحنةٔ چمنِ مددِ رنگِ نایدش (ت. ۲/۶/۳)

Onun huyunun kokusu, gülü bahçeye çekmedikçe, çimen bekçisinden renk yardımı alamaz.

Bahçe denilince doğal olarak en güzel bahçelerin bulunduğu cennet bahçeleri akla gelir. Bu yüzden cennet bağı (bağ-i bihişt) tabiri meşhur bir tabirdir. Şair doğal olarak cennet bağlarına göndermede bulunur. Cennet bağı olunca, af ve mağfiret gibi dinî terimler de ortaya çıkar:

از باغِ خلد بخشش و بخشایش گلست

هردم نسیمِ آن به عطا و خطا رسد (ق. ۲۰/۲۵)

Af ve mağfiretin, cennet bağından bir güldür. Onun rüzgârı her an, bağışa da cezaya da dönüşebilir.

Bahçeyle ilgili kullanımlardan biri de ömür bahçesidir. Gerçekten ömür, yeşermesi ve sonrasında da sararıp solmasıyla insan ömrünü temsil eden en tipik özelliklerden birisidir. Selçuklu Sultanı *Muhammed oğlu Mes'ûd*'un vefatı üzerine Seyyid'in kaleme aldığı mersiye tarzındaki terciibentte, onun vefatını, ömür bağından bitkisel zehir içmiş, ifadesiyle nitelendirmektedir:

ای نوش کرده زهر گیاهی ز باغِ عمر

الحق خجسته مهر گیاهی گذاشتی (ت. ۲/۴/۴)

Ey ömür bağından bitkisel zehir içmiş olan! Doğrusu mübarek mihr-i giyâh bıraktın.

Seyyid Hasan-i Gaznevî Dîvânı'nda çok olmamakla birlikte, gökyüzü ile ilgili unsurlar ile bağ arasında bir ilişkinin kurulduğu görülmektedir. Örneğin aşağıdaki beyitte, yıldızların aydınlatıcı özelliğiyle bahçe arasında bir ilişki kurulmuştur. Tabii buradaki yedi yıldızın, memduhun yüzündeki uzuvları olma ihtimali de vardır, bu unsurların oluşturduğu görüntü ile kozmik unsurlar birbirine teşbih edilmiş olabilir:

این هفت اختر که باغ معمور کند نقشی که کند از قلم نور کند (ر. ۱/۷۱)

Bağı mamur eden bu yedi yıldız, yaptığı resmi nur kalemiyle yapar.

Bâğ-ı 'ilm ya da bâğ-i 'ulûm ibâresi ile, ilim ve bahçe arasında bir ilişki kurulur. Şairler, ilim veya sanatçılığı yönü ile kendilerini ya da başka birilerini methetmek istediklerinde bu tamlamadan faydalanırlar.⁵⁶¹

3.20.5.3.1. Gül Bahçesi: (Gul-şen, Gul-zâr, Gul-estân)

Aşkın, âşığın ve mâşuğun at oynattıkları yer gül bahçesidir. Gül bahçesi, sadece güllerin yetiştiği yer değil, tüm çiçeklerin ve ağaçların yetiştiği, akarsuların aktığı, bülbüllerin öttüğü, bayramın ve baharın geldiği yer olarak tasavvur edilir. Gül bahçesi, şairin tabiat tasvirlerinin gözde yeridir. Eğlence meclislerinin mekânıdır, bu yüzden en çok cennet bahçelerine teşbih edilir:

⁵⁶¹ Örnek için bk. *Tez*, s. 290, (K. 29/44).

ز بهر گلشن اول گزید صباغی

کز اوست لاله و گل سرخروی در بستان (ق. ۲۲/۷۲)

Gülbahçesi için önce bir boyacı seçti; çünkü, gül bahçesindeki lâle ve gülün kırmızılığı ondandır.

Şair, *Hasan oğlu Ahmed*'in methiyesinde, memduhun yüzünü gül bahçesine, kendisini de bülbüle teşbih ederek, onun için feryat eden bülbülün nasıl onun vasıflarını dile getirebileceğini sorar:

صفت گلستان رخسارت چون کند بلبل زبان گشته (ت. ۶/۲/۱۲)

Dil kesilmiş olan bülbül, senin yüzünün gül bahçesinin vasıflarını, nasıl dile getirir?

Şair, *Husrev Şâh*'ın methiyesinde, onun celâlini bağa benzetmiş, bu bağın gülü açınca her tarafı gül kokusu kapladı, diyerek onun gülüşünü tasvir etmiştir:

شاهها ز گل باغ جلال تو که بشکفت

شد گلشن نیلوفری از عطر چو گلزار (ق. ۱۰/۳۹)

Ey şâh! Senin celâlinin bağının gülünün açmasından dolayı, nilüfer bahçesi, kokudan gül bahçesine döndü.

Aşağıdaki beyitte de şair, memduhunun yüzünü gül bahçesine benzetmektedir. Memduhun sakallı suratı gülünce, bahçedeki açılmış güllere dönmektedir:

خداوندا به صنع آن خدایی که از خاری گلستان می نماید (ق. ۳۰/۳۴)

Ey efendim! O yaratıcılık vasfınla, dikenlikten gül bahçesi zuhur ediyor.

در گلستان هر آنکه رود بی جمال دوست

والله که بهر سرزنش خار می رود (ق. ۳/۳۰)

*Her kim gül bahçesine dostun cemali olmadan giderse; vallahi, dikene serzeniş etmeye gider.*⁵⁶²

⁵⁶² Bu beyit Dihhûdâ tarafından sızlanmak, serzenişte bulunmak anlamında “Serzeniş” kelimesine örnek kullanılmıştır. A. E. Dihhûdâ, *Luğatnâme*, IX/13596.

3.20.5.3.2. İrem Bağı

İrem bağı, gül bahçesinin kendisine en çok benzetildiği mekândır. İrem bağı, Yemen’de ‘Âd kavmi hükümdarlarından Şeddâd’ın cennete nisbet, Allah’a isyan ederek yaptırdığı söylenen muhteşem bahçedir. Rivayetlere göre, içerisinde her türlü cevâhirden köşkler ve hisarlar ile değişik ağaçlar varmış. Uzunluğu 12 fersahı buluyormuş. Hud peygamber Şeddâd ve ahâlisine memur olarak gönderilmiş ancak Şeddâd, Allah’a isyanda ısrar edince bağı, Allah’ın gazabıyla içindekilerle beraber kumlara gömülmüş, geride bir eser kalmamıştır.⁵⁶³ İşte bu rivayete dayanarak İrem bağının güzelliği, şiirlerde çokça kullanılan bir teşbih unsuru olmuştur.

Aşağıdaki beyitte şair, *Hâlid-i Mâlikî*’nin idaresinden duyduğu memnuniyeti anlatabilmek için, zamaneyi İrem bağına ve oradaki çiçeklerin kokusuna benzetmektedir:

مگر این موسمِ خندیدنِ باغِ ارم است
(ق. ۳/۱۲) مگر این نوبتِ پاشیدنِ مشکِ ختن است

Yoksa şimdi İrem bağının gülme mevsimi midir? Yoksa Hoten miskin in serpilme sırası mıdır?

آن آتشی که باغِ ارم گشت بر خلیل
(ق. ۱۴/۶۰) جست از دل چو سنگ و زبان چو آهنم

Halîl’e İrem bağı gibi olan o ateş, taş gibi gönlümden ve demir gibi dilimden sızradı.

3.20.5.4. Cilve, Cilveger, Cilvegâh

Cilve; kendini başkasına göstermek, ortaya çıkarmak, tecelli, İlahî nurun kalplerde ortaya çıkması, güzellik, cazibe anlamlarına gelmektedir. Cilveger; açık, meydanda, parlak, tecelli etmiş, demektir. Cilvegâh ise gerdek odası, ortaya çıkan mekân, kinayeli olarak cihan ve devrân manâsına gelir.⁵⁶⁴

همیشه تا گل و بلبل به جلوگاهِ بهار کنند ساخته برگ و نوا برای جهان
(ق. ۲۷/۷۱)

⁵⁶³ M. C. Yâhaqqî, *Ferheng-i Esâfîr*, s. 96-97.

⁵⁶⁴ M. Mu‘în, “Cilvegâh”, *Ferheng-i Fârsî*, I/526.

Gül ve bülbül, baharın tecelli ettiği yerde, her zaman cihana neşe versin.

Seyyid, *Ḳivâme'd-dîn Ḥasan*'ın, her zaman doğru yolda yürüdüğünü belirtmekte ve ahirette de mekânının cennet olmasını dilemektedir:

منزلِ تو شاهراهِ مردمیست مرکزِ تو جلوه‌گاهِ حور باد (ت. ۳/۵/۱۰)

Senin menzilin insanlığın ana yoludur. Sarayın, hurinin cilvegâhı olsun.

Şair, *Behrâmşâh*'ın devletine olan sevgisini, Leyla ile Mecnûn hikâyesine atıfta bulunarak dile getirmektedir:

شد عروسِ دولتش ز آبِ دو چشمم جلوه‌گر

حسنِ لیلی را کمالِ عشقِ مجنون پرورد (ق. ۷/۲۳)

Onun devletinin gelini, iki gözümün yaşıyla zâhir oldu. Leylâ'nın güzelliğini, Mecnûn'un aşkının olgunluğu besler.

در وقتِ نو بهار سوی جلوه‌گاه گل

از خار کمتر است که بی یار می رود (ق. ۲/۳۰)

Bahar vaktinde gülün cilvegâhına yârsız giden kimse, dikenden aşağıdır.

زانکه تا بر مردم‌دیده عروسِ باغ را

حقه آینه‌گون جلوه دهد مشاطه‌وار

باد می سوزد بخور و ابر می ریزد گلاب

چرخ می گوید نوید و باغ می سازد نثار

Bahçenin gelinini, gözbebeğinde kuaför gibi hileyle güzel göstermek için cilvelendirdi.

*Rüzgâr ud yakıyor ve bulut gülsuyu döküyor. Felek müjde veriyor ve bahçe bağışta bulunuyor.*⁵⁶⁵

3.20.5.5. Eğlence Meclisi: (Bezm, 'İşret, Sûr)

İçki içilip musiki ve raksın olduğu eğlence meclisleri, *bezm* ya da *işret* olarak adlandırılır. Bu meclislerin asıl konukları âşık ve sevgilidir. İçki sunup hizmet eden

⁵⁶⁵ *Dîvân*, s. 69, (K. 37/4,5).

sâkî de çoğu zaman mâşuğun kendisidir. Bu meclis, meyhanelerde olabildiği gibi, bağ ya da bahçede, saraylarda hatta gökyüzünde kurulabilmektedir. Yine bu meclislerde, âşık bazen bülbüller gibi neşeyle öterken, bazen de dut yemiş bülbüle döner, sesini keser. Kimi zaman bu yerler bayram yerlerine benzetilir. O vakit, meclis eğlence ve neşenin doruğa çıktığı mekânlar olur. Bu itibarla nevrız bayramı, bezm için en uygun zamandır. Bezmin unsurlarından biri olan mutrib ve nağmeler, göklere kadar çıkar, felek, devrân, kozmik âlem işin içine girer. Öte yandan *bezm-i elest*, *bezm-i fenâ*, *bezm-i beķâ* gibi ibâreler işin içine girince işin rengi değişir, dinî ve tasavvufî anlayış ortaya çıkar.⁵⁶⁶

شاه سوسن نمونه پروین شد زان خطه بزم ازو سپهر آیین شد (ر. ۱/۶۰)

Ey şâhım! Süsen, Pervin'e benzedi. O eğlence meclisi, onunla felek tabiatlı oldu.

شبهای وصال ما کجا شد آخر وآن عشرتِ حالِ ما کجا شد آخر (ر. ۱/۹۲)

Bu vuslat gecelerimiz ne zaman son buldu. Ve o işret halimiz ne zaman son buldu?

چو خرم شدی یاد کن بندهای را که بودی از او بزمِ شکر گرفته (ق. ۳۸/۸۴)

Sen mutlu olduğunda, onunla şükür meclisi tertipledeğin bir kulu hatırla.

ای نرگسِ تر جهان معطر کردی وین بزمِ چو چرخ را پر اختر کردی (ر. ۱/۱۶۳)

Ey taze nergis, cihanı güzel kokularla bürüdün! Ve bu feleğe benzeyen eğlence meclisini, yıldızlarla doldurdun.

هم به حق کشورستانی هم ز رادی زر دهی

هم به عشرت باده نوشی هم ز راحت بر خوری (ق. ۲۶/۹۱)

Hem hakikaten fâtihsin, hem cömertlikten altın bağışlarsın; hem işrette şarap içersin, hem rahatlıktan nasiplenirsin.

در ده می سوری که در سور گشادند

درهای طربخانه معمور گشادند (ت. ۱/۱۶)

⁵⁶⁶ İ. Pala, "Bezm", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 71.

Sevinç şarabını sun; çünkü eğlence kapısını açtılar, lüks eğlence mekânının kapılarını açtılar

3.20.5.6. Güzellik: (Husn)

Güzellik deyince akla ilk gelen sevgilinin yüz güzelliğidir. Yine güzellik deyince Hz. Yûsuf'un ve genel olarak meleklerin güzelliği dile getirilir. Klasik İslam edebiyatlarında Allah, melekler, peygamberler, bağ, bahçe ve çeşitli ağaç ve çiçekler, başta bülbül olmak üzere çeşitli hayvanlar, bezm ve benzeri iştret meclisleri, cami, Kur'ân hatları, sevgilinin bedeni ve çeşitli uzuvları, nazlı yürüyüşü, bakışları, put, kadeh, dünya ve gökyüzüne ait çeşitli nakışlar, ayna... güzellikleri yönüyle kullanılan sadece birkaç örnektir. Dîvân'da da söz konusu güzellikler çeşitli vesilelerle dile getirilmiştir.

Şair, memduhu *Behrâmşâh*'a bir dizi özellik atfederek O'nu methetmektedir:

روی اقبال و پناه دولت و پشتِ هُدی

(غ. ۷/۶۱) پیشگاهِ دین و دولت صاحبِ گیتی حسن

İkbâlin yüzü, devletin sığınağı, yol göstericiliğin dayanağı; dinin ve devletin makamı, güzellik dünyasının sahibidir.

در دامِ طره تو که پر دانه دل است

(غ. ۲/۱۸) سیمرغِ حسن تو چه عجایب در افتاد

Senin güzellik Sîmurg'un, gönül yemiyle dolu zülfünün tuzağına, garip bir biçimde düşüverdi.

حسنِ تو ترا بیخبری برده به تختی

(ت. ۲/۲/۱۸) مهرِ تو مرا بیگنهی کرده به چاهی

Senin güzelliğin, seni habersizce bir tahta ulaştırmış. Sevgin, beni günahsızca bir kuyuya salmış.

3.20.5.7. Naz, İşve

Sözlüklerde işve kelimesi; *kirişme, lütuf, övünç, refah, asayiş, güzel, mutlu*

anlamlarına gelmektedir.⁵⁶⁷ Sevgilinin önemli özelliklerinden bir tanesi, onun nazlı ve işveli oluşudur. Onun salına salına yürüyüşü, gamzesi, bakışları, hâl ve hareketleri her zaman nazlı ve işvelidir. Onun bu tavırları, âşığı kendine çeker, işten güçten alıkoyar, onu kendine hayran bırakır, mest eder.

Âşık, boş yere sevgilinin kendisine iltifat edeceğini umar:

یک وعده که نیم عشوه بد یار نداد در گلشن وصل خود مرا خار نداد (ر. ۱/۴۲)

Sevgilinin uyumsuz, yarım yamalak işvesi, bir vaatte bulunmadı. Kendi vuslat bahçesinde, bana diken vermedi.

صد عشوه و صد نادره و بذله بگویم

در پیش من آغازِ کلامی نکند دوست (غ. ۳/۱۱)

Yüz işve, yüz nadir söz ve lâtîfe söyleyen; buna rağmen sevgili benim yanımda söze başlamaz.

زین گونه عشوه ها که تو آغاز کرده‌ای

ترسم که از فراق تو نبود امان مرا (ت. ۶/۳/۱۷)

Başlattığın bu türlü işvelerden dolayı, korkarım ayrılığından aman dilemem.

3.20.5.8. Fitne

Sözlükte *fesat, karmaşa, kargaşa, şûriş, tebâhî, ayartma, azdırma, ara bozma* Anlamlarına gelen fitne kelimesi, mecazen *âşık, meftûn, güzel yüz, güzel göz, güzel kadın, mihnet, azap, dalâlet* gibi anlamlara gelmektedir. Kelimenin anlamından da anlaşılacağı üzere olumsuz durumları ve ortamları tavsif etmede kullanılan bir kelimedir.

Şiirde özellikle sevgilinin göz ve bakışları, ortalığı birbirine katıp karıştırdığı için *fitneci, fitne çıkaran* sıfatıyla anılır. Bu durumda birincisi gerçek anlamıyla bazen de siyasî yönüyle fitne fesattan bahsedilmesi, ikincisi de edebî yönüyle sevgilinin bir özelliği olarak kullanılmasıdır.

Aşağıdaki beyit, Selçuklu Sultanı *Suleymân Şâh*'ın tahta çıkış merasiminde, Seyyid Hâsan'ın okuduğu methiyeden alınmıştır. Beyitte fitne, yüzü siyah bir insana

⁵⁶⁷ H. 'Amîd, " 'İşve", *Ferheng-i 'Amîd*, II/723.

benzetilmiş, sultanın kılıcıyla, fitnenin bir daha ayağa kalkamayacak şekilde belinin kırıldığı vurgulanmıştır:

فتنه شب رو به روز بد نشست از تیغ او

هم به دشواری بخیزد چون به آسانی نشست (ق. ۱۳/۴)

Gece yüzlü fitne, onun kılıcıyla kötü güne düştü. Madem kolayca oturdu, güçlülükle kalsın.

Bir saray şairi olan Seyyid Hasan, sarayda dönen oyunlar nedeniyle zaman zaman sıkıntılar yaşamıştır. Şair, bu durumu döneminin fitne ortamına bağlamakta ve bu durumdan şikâyetçi olmaktadır:

فتنه روزگار من این است که در این روزگار پر فتنم (غ. ۱/۴۴)

Benim devrânımın fitnesi, bu fitne dolu çağda yaşamamdır.

چه کنم فتنه از آنست که بر نارد چرخ

هر مرادی که بدان جان و دلم مُفتتن است (ق. ۲۷/۱۲)

Ne yapayım, felek canımın ve gönlümün aşık olduğu her murâdı vermediği için fitne çıkıyor.

او چو در چنگ جلالِ دولت آید روزگار

در دلم ناید که فتنه جان برد از چنگ او (ت. ۷/۶/۱۵)

O, bir müddet devletin ihtişamının pençesine düşünce onun pençesiyle can fitnesinin ortadan kalkacağı içime doğmaz.

3.20.5.9. Çarşı-Pazar

İnsanların alış veriş yapmak için bir araya toplandıkları mekânlardır. Dîvân'da kelimenin bu gerçek anlamından ziyade örneğin; *bâzâr-i aşk* (gönlüne aşk ateşi düşen âşığın sevgilisine yönelmesi) ya da *bâzâr-i gam* (gam pazarı) gibi ifadelerle, tasavvufî anlamına daha yakın bir anlam hissedilmektedir.⁵⁶⁸

این ناز و تکبرِ تو تا چند بازارِ غمِ ترا روایی (غ. ۶/۶۶)

⁵⁶⁸ S. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, II. Basım, İstanbul 2005, s. 285.

Senin bu naz ve kibrin, senin gam pazarında, daha ne kadar revâçta olacak?

بر آن زلف و لب و خال و بناگوش سوی بازارِ عشقش برده‌ام دوش (غ. ۱/۳۸)

Dün gece beni zülfüne, dudağına, benine ve ensesine (bindirerek) aşk pazarına doğru götürmüş.

3.20.5.10. Gönül-Kalp: (Dil)

Dîvân'da en çok tekrar eden kelimelerden biri de dil (gönül) kelimesidir. Âşığın gönlü, mâşuğun at oynattığı mekândır. Mâşuk, âşığın gönlü sayesinde pervasızca hareket eder; sürekli nazlanır, âşığa dilediği cefayı çektirir, eziyet eder çünkü âşığın kendisini terk etmeyeceğini, onun varlık sebebi olduğunu bilir. Bu yüzden merhametsiz, katı yürekli anlamlarında, mâşuğun gönlü taş benzetilerek *âhen-dil*, *dil-i seng*, *seng-dil* ya da *sengîn dilî* ibâreleri kullanılmıştır. Âşık, sevgisi yüzünden sürekli keder içerisinde. O mutlu olsa bile bu durum asla uzun sürmez. Âşığın sürekli hüznü olması sebebiyle *renc-i dil*, veya *sûz-i dil*; yaralı olması sebebiyle *dil-i mecrûh*; ateşler içerisinde olması sebebiyle *âteş-i dil*; mâşuğun attığı oklar yüzünden kan revân içerisinde olması sebebiyle de *hûn-i dil* ibâreleri kullanılmıştır. Ayrıca *sûy-i dil*, *kûy-i dil*, *ârâm-i dil*, *hâne-i dil*, *dil-i nîk*, *dil-i dânâ*, *dil-i pâk* gibi tamlamalar içerisinde yer aldığı gibi *dil-cûy*, *dil-teng*, *dil-şode*, *dil-şâd*, *dil-dâr*, *dil-hûn*, *dil-dûz* gibi bileşikler; *dil u can*, *can u dil*, *dil u dilber*, *dest u dil*, *dil u çeşm*, *ciger u dil*, *cism u dil*, *dil u dîde* gibi bağlama grupları içerisinde yer almaktadır. Gönülden kasıt, âşığın gönlüdür. Gönülle ilgili söylenenlerin hemen hepsi, âşığın gönlünde olup bitmektedir.

Âşık, her şeyden önce kendinin varlık sebebi olarak gördüğü, mâşuğun sevdâsına tutulmuştur:

دل و دلبر نمی بینم چه دانی که چون سودای ایشانم گرفتست (غ. ۲/۲)

Ortalıkta bir gönül ve sevgili görmüyorum. Sen onların bana sevdâlandığını nereden biliyorsun?

Şair, Ebu'l-ma'âlî Naşr b. Muḥammed'e olan sevgisini güneş ışığına benzetererek onun sevgisinin her gönüle düşebileceğini belirtiyor:

مهر تو فتد میانِ هر دل چون مهر که در فتد به روزن (ق. ۲۱/۷۴)

Senin sevgin her gönlün ortasına düşer; tıpkı pencere aralığından sızan ışık

hüzmesi gibi.

Âşığın gönlü, daima yangın yeridir. Sevgili, kulaklarını âşığın feryadına tıkamıştır. Bu yangının sebebi çoğunlukla sevgilinin ayrılığından kaynaklansa da, bazen aşkın bizatihi kendisi bir yangın sebebidir:

هر روز ترا یکی بد آموز دگر هر لحظه ز تو در دل من سوز دگر (ر. ۱/۹۳)

Her gün senin başka bir akıl hocan oluyor. Her an gönlümde, senden dolayı yeni bir yürek yangını oluyor.

قصه آتش دل من چکنم خود تو چون آب فرو می خوانی (غ. ۶/۷۹)

Gönlül ateşinin hikâyesini ben ne yapayım. Sen kendin su gibi okuyorsun.

Âşığın gönlünün acı çekmesinin asıl sebebi, sevgiliden ayrı düşmesidir:

کس را ز فراق نیست این غم که مراست

این سوز دل و دو چشم پر نم که مراست (ر. ۱/۱۱)

Kimsede benimki gibi ayrılık gamı yok; bendeki gönlül acısı ve yaşlı iki gözü yok.

دل را چو هوای آن دل آرای گرفت دست غمش آمد و مرا پای گرفت (ر. ۱/۳۷)

Gönlü, o gönlü şâd edenin arzusu kaplayınca, onun gamının eli geldi ve beni ayağımdan yakaladı.

Âşık, her ne kadar aşkından dolayı keder içerisinde ise de bu keder, ayrılık acısını bastırmaktadır:

دل در غم عشق یار بستیم وز دردِ سرِ فراق رستیم (غ. ۱/۴۱)

Gönlü, sevgilinin aşkının gamına bağladık ve (böylece) ayrılık derdinden kurtulduk.

Sevgili, âşık için her şeydir:

دل در بد و نیک تو نهادم آخر به غم تو باز گشتم (غ. ۹/۴۲)

Ben senin iyiliğine de kötülüğüne de gönlül verdim. Sonunda senin gamına geri döndüm.

Âşık, sevgiliye kavuşamayacağını bilmektedir. Bu yüzden hayalleriyle tesellî bulmaktadır:

داد دلم ای خیال هر شب تو بده

کس می ندهدم نشان از آن لب تو بده (ر. ۱/۱۵۷)

Ey hayal! Gönlümün hakkını her gece sen ver; kimse o dudaklardan bana bir nişan vermiyor, sen ver.

Ḳivâme'd-dîn Ḥasan için söylenen aşağıdaki beyitte, âşığın, sevgilinin iki tutam zülfüne kandiği için perişan olduğu söylenmektedir:

دلم دانی چرا شد در دو زلفش پریشان بر پریشان می نماید (ق. ۹/۳۴)

Gönlümün, onun iki zülfüne neden kapıldığını bilir misin? Perişanlık üstüne perişanlık!

Seyyid, *Mecdu'l-mulk Ḳivâme'd-dîn Ḥasan* için söylediği mersiye, üzüntüsünü dile getirirken, ruhunun daraldığını ve aklına kötü kötü düşüncelerin geldiğini söylüyor:

دل که با زلف تو حالی می کند جان ما را بد سگالی می کند (ت. ۱/۲/۱۰)

Senin zülfünle dertleşen gönül, ruhumuzu daraltıyor. Aklımıza kötü düşünceler getiriyor.

Âşık, zaman zaman sevgili ve gönlü arasında irtibat kurar, onlara hitap eder ve onlarla dertleşir:

ای که دل را دل و جان را جانی وز دل و جان چه نکوتر آنی (غ. ۱/۷۹)

Ey gönle gönül, cana can olan! Gönülden ve candan daha iyi ne varsa o, sensin.

چشم از نظری هلاک تو جست ای دل

جان دست به خون تو فرو شست ای دل (ر. ۱/۱۱۶)

Göz, bir bakışınla helâk olmayı aradı, ey gönül! Can, senin kanın ile elini yıkadı, ey gönül!

Âşık, sevgili görüşmeyi kabul etmediğinde, teselliye kadeh ve meyde arar:

یک چند نهان سوی دلارام شدیم

واکنون به عیان جفت می و جام شدیم (ر. ۱/۱۹۲)

Kaç kez gizlice sevgili tarafına gittik; şimdi ise açıkça mey ve kadeh ile çift olduk.

Âşık, kendisine bir teselli bahanesi bulunca, kendisinin daha iyi olacağını düşünmektedir:

وگر گزینم و یکسو نشینم از ره او تن عزیز و دل خویشتن ندارم خوار (غ. ۵/۳۶)

Eğer onun yolundan inzivâyâ çekilir ve bir köşeye oturursam, kıymetli bedenimi ve gönlümü aşağılatmam.

دل رفته بود و جان شده منت خدای را

کان دل به سینه آمد و آن جان به تن رسید (ق. ۳/۳۳)

Gönül çekip gitmişti ve Tanrı'ya şükretmişti; o gönül sineye geldi ve o can bedene ulaştı.

Sevgilinin gönlünün benzetildiği unsurlardan biri de yırtıcı kuşlardır. Bu kuşlar, âşığın gönlünü, pençeleriyle yakalar:

این باز جرّه بس که پر از مهر صاحبست

آن دل که در کشاکش چنگل فکنده‌ای (ت. ۶/۱/۳)

*Karmaşa içerisinde avladığın o gönülden dolayı, bu erkek doğan, sahibinin sevgisiyle doludur.*⁵⁶⁹

Bütün çektiklerine karşın âşık, kendi derdine yanmamaktadır. Onun asıl derdi, sevgilinin arzularını yerine getirememeye korkusudur:

ترسان نه از آنم که دلم خون گردد یا در طلب تو حال من چون گردد (ر. ۱/۴۷)

Yüreğimin kan olmasından da, sana kavuşmak uğruna ne hâllere düşeceğimden de korkmam.

Mâşuk da, aşkın merkezinin âşığın gönlü olduğunu bilmektedir, Aşağıdaki beyitte şair, mâşuğa seslenerek isterse gönlünü ondan uzaklaştıracağını söylese de mâşuk bu duruma yanaşmaz. Çünkü âşığın aşkına icabet etmese de, onsuz bir hiç olduğunun farkındadır:

دل گفتم بیرم من از تو ای مینایی گفتا که مبر که با دلت بُرنایی (ر. ۱/۱۷۰)

⁵⁶⁹ Bu beytin birinci mısrasındaki این kelimesi ای şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taşhîh-i İntikâd-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî*, s. 303.

Dedim, gönlümü senden alayım ey mina renkli! Dedi, alma! Çünkü sen, gönlün ile gençsin.

3.20.5.11. Sevgili: (Canân, Dilber, Dûst, Ma'sûk, Yâr)

Âşığın, âşık olduğu ve kavuşmak istediği kimsedir. Âşığın var oluş sebebidir. Klasik edebiyatın temel unsurlarından biridir. Ağzı, yüzü, boyu, endamı, yürüyüşü kısaca her uzvu ayrı bir güzellik taşır. Buna karşılık huyu o kadar da iyi değildir. Sevgilinin özellikleri saymakla bitmez. Dine ve tasavvufa doğru gittikçe sevgili bu sefer Allah olur, peygamber olur. Sevgiliyle ilgili olarak klasik şiirlerde onlarca kelime vardır; *can, canân, yâr, dost, ma'sûk, hub, şanem, âftâb, kâfir, but* ve *sulţân* bunlardan sadece birkaç tanesidir.

Dîvân'daki sevgili tipi daha çok karşı cins gözükmemektedir. Dîvân'ın bazı tasavvufî unsurları içermesine rağmen, tasavvufî bir yönünün olmaması, bizi böyle bir düşünceye sevk etmektedir. Bütün klasik İslam edebiyatlarında olduğu gibi Dîvân'da da sevgili idealize edilmiş bir sevgilidir. Yani başta memduhlar olmak üzere, üzerine methiye yazılan her varlık mâşuk olabilir.

Dîvân'da sevgili yerine kullanılan kelimeler: *But, but-rûy, canân, dil-ber, dûst, mâh-rûy, meh-peyker, ma'sûk, nigâr, şanem, yâr*'dır:

به بوسه یارِ من از پسته شکر اندازد به بذله از صدف لعلِ گهر اندازد (ت. ۱/۲/۲)

Sevgilim, öpmek sûretiyle fıstıktan şeker, şakayla, sedeften mücevher çıkarır.

ای دل به دل آنچه می کند یار بکش

این بار چنانکه باید این بار بکش (ر. ۱/۱۰۷)

Ey gönül! Dostluk edenin gönlüne kendini feda et. Bu defa, bu yükü gerektiği gibi çek.

دل فدای تو که بس دلجوئی جان نثارِ تو که خوش جانانی (غ. ۳/۷۹)

Gönlüm sana feda olsun; çünkü o kadar sevimlisin ki! Canımı sana adıyorum; çünkü o kadar hoş bir sevgilisin ki!

بی جمالِ جانفزای و بی خیالِ دلبرش

آردم از عمرِ سیری آیدم از خوابِ رنگ (غ. ۸/۳۷)

Onun cana can katan cemali ve sevgilinin hayali olmaksızın hayatımdan
usanırım, renkli uykudan uyanırım.

خوبی صنما چو ابرِ تابستان گر ماند دیر یک زمان ماند (ق. ۱۶/۲۸)

Putun iyiliği, yaz bulutu gibidir. Uzun süre kalsa bile, bir an gibidir.

صنما بستۀ آنم که در این منزل تست

خبری یابم زان زلفِ شکسته به درست (غ. ۱/۳)

*Ey güzel! Senin bu menziline o kıvrıcık saçından doğru bir haber alırım diye
bağlanıp kaldım.*

آلا تا شمع را بیند روشن چون رخ جانان

آلا تا شَکری بیند شیرین چون لبِ دلبر (ق. ۹۱/۴۳)

*Ey mumu sevgilinin yüzü gibi aydın görenler! Ey şekeri sevgilinin dudağı gibi
tatlı görenler!*⁵⁷⁰

مهمانِ من آمده است جانان امروز با عیش خوشم به روی مهمان امروز (ر. ۱/۹۸)

*Sevgili, misafirim olarak gelmiş bugün. Bu safayla, misafirin yüzüne karşı
neşeliyim bugün.*

هرگز نکنی به نیک و بد یاد مرا بیچاره کسی که چون تو یاری دارد (ر. ۲/۵۰)

*Hiçbir zaman beni iyi ya da kötü olarak anmazsın. Senin gibi dostu olan ne
zavallı bir kişidir!*

در چنین وقت بی می و معشوق بیهوده زیستن نه کارِ من است (غ. ۱۲/۹)

*Böyle bir zamanda şarapsız ve mâşuksuz beyhûde yaşamak, benim işim
değildir.*

3.20.5.12. Rakip: (Raķîb)

Klasik İslam şiirindeki aşkın unsurları arasında yer alan kavramlardan biri de
rakiptir. Âşıkla mâşuğun arasına giren; âşığı mâşuğundan uzaklaştıran her şey
rakiptir. Buna göre âşık ve mâşuğun sembollerinden olan gül ve bülbülün rakibi,

⁵⁷⁰ Bu beytin ikinci mısrası, A. Begcanî tarafından şu şekilde düzeltilmiştir:

آلا تا لعل محبوبان دهد شیرینی شکر

diken olmaktadır. Çünkü bülbül, güle her konmak istediğinde, diken onun bağına batar ve onu kanatır. Böylece bülbülün feryatları göklere çıkar. Aynı şekilde tasavvufta da sâlikî, Hak yolundan uzaklaştıran mâsîvâ kavramı içerisine giren her şey, *raķîb* olarak nitelendirilmektedir:

هیچ عاشق دیده خوش در وجود

کز رقیب دید ها سوی عدم آواره نیست (غ. ۲/۱۳)

Hiç kendi varlığıyla mutlu âşık gördün mü? Çünkü rakipten dolayı, bakışlar yokluğa doğru atılmaz.

وگر نه چون شبه دفع گزند نام ترا

رقیب این دُرِّ یکدانه بودمی و نهام (ت. ۷/۶/۲)

Yoksa şebe taşı gibi senin adına gelen zararların defî için bu eşsiz incinin rakibi olurdum, oysa değilim.

3.20.5.13. Sâķî

İşret meclislerinde su ve şarap dağıtan güzellerdir. Eğlence meclislerinin, bezmlerin neşe kaynağıdır. Ortalıkta dolaşarak şarabı bitenlerin kadehlerini doldurur. Güzelliğiyle bazen mâşuğun yerini alır. Şiirlerde genellikle ona hitap edilir. Güzellerin devamı istenir. Gerçek ve mecaz anlamlarıyla kullanılabilir. Örneğin, tasavvufta müridlere feyz ulaştıran *mürşîd-i kâmilî* temsil eder. *Sâķî-i kevser* ise ‘Alî b. Ebî Tâlib’in lakaplarındanıdır.⁵⁷¹

Seyyid Hâsan-i Ğaznevî Dîvânı’nda, sâķî kelimesi çok az geçmektedir. Halbuki Dîvân’ın önemli bir kısmını gazeller oluşturmaktadır. En azından aşk konulu gazellerde bu kelimenin daha çok kullanılması beklenir. Bu durum, Fars şiirinin bu devrede henüz klasik şeklini almadığının bir işareti olabilir. Kelimenin geçtiği beyitlerde tasavvufî bir manâ hissedilmemektedir:

از دستِ ساقی و سقیهم شراب خواست

جام شراب یافت ز جام جهاننما (ق. ۵۳/۹۸)

⁵⁷¹ Buse Atalay, “Klasik Türk Edebiyatında Şairlerimizin Sâķî Kavramına Kazandırdığı Anlamlar”, *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl: III, Sayı: X, Aralık 2017, s. 680.

Kadeh veren ve kadeh alandan şarap istedi. Dünyayı gösteren küreden şarap kadehi buldu.

Şair, *Hasan oğlu Huseyn*'in keremini şaraba teşbih ederek, kendisine de kereminden bir yudum vermesini istemektedir:

صدرا ز جرعه کرم یک شراب ده

ساقی تو باش گر همه زهر است ناب ده (ت. ۱/۹/۳)

Ey vezirim! Kereminin yudumundan bir şarap ver. Şarap dağıtan sen ol; eğer hepsi zehir ise hâlisinden ver.

هم خال و رخست و هم ندیم ساقی

هم مجمر و عود هم گلاب و شکر (ر. ۲/۹۴)

Sâkî hem bendir, hem yüzdür, hem de arkadaştır; hem buhurdan, hem öd, hem gül suyu, hem de şekerdir.

ساقیان گرم در آرند شراب گلگون

که نسیمش ز دم خُرم مجمر گیرند (ق. ۵/۲۹)

Sâkîler, esintisi buhurdanın hoş nefesinden alınmış sıcak gül renkli şarap getirirler.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

SEYYİD HÂSAN-İ GÂZNEVÎ DÎVÂNÎ'NDA TABİAT

4.1. GENEL OLARAK TABİAT

Dîvân'ın önemli bir bölümünü tabiat ile ilgili kavramlar oluşturmaktadır. Burada söz konusu olan tabiat; sadece yaşadığımız çevre değil, geniş anlamıyla yeryüzüne ait tabiat kavramına girecek olan her şey ve kozmik âlem dediğimiz evrene ait unsurlardır. Tabiat kelimesi de birkaç yerde, kendi anlamıyla kullanılmıştır. Bu kelimenin türetildiği bir başka kelime olan “tab’ ” ise *huy*, *yaratılış*, *öz anlamlarıyla* daha çok kullanılmıştır. Kavram, bu anlamıyla “huy” başlığı altında incelenecektir:

طبیعت گر درختان را مُطَرّا می کند شاید

که چون گردد مُطَرّا عود قیمت بیشتر گیرد (ق. ۵/۲۴)

Tabiat, ağaçları ıtırly yapıyorsa belki öd kokulu olunca daha da değerlenir.

چون به طالع با کرم همشیره‌ای در طبیعت با وفا همزاد باش (غ. ۳/۳۷)

Madem ki talih bakımından keremle kardeşsin; tabiaten de vefayla ikiz ol.

4.2. KOZMİK ÂLEM

4.2.1. Gökyüzü: (Âsmân)

Eski İran düşüncesine göre gökyüzü dört kattan müteşekkildi. Bu katlar *pâygâh-i sitâregân* (yıldızlar katı), *pâygâh-i mâh* (ayın bulunduğu kat), *pâygâh-i hûrşîd* (güneşin bulunduğu kat) ve *pâygâh-i rûşen-i bî pâyân* (sonsuz aydınlık kat). Sâsânîler döneminde ise yedi kat olarak kabul edilmiştir. İslam âlimleri de gökyüzünü büyük bir küre şeklinde düşünmüşlerdir. Eskiler bu yedi feleğin üzerinde bir sabit felek ve bütün felekleri kuşatan atlas feleğini, *feleku'l-*

eḫlâk olarak kabul etmişlerdir.⁵⁷²

Dîvân'da, rengi dolayısıyla *âb-gîne*, *âb-gûn*, *gunbed-i aḫẓar*, *ḫubbe-i âb-gûn*, *gunbed-i ḫaẓrâ*; yükseklerde oluşu nedeniyle *'arş*, *semâ*, *âsmân*, *sipihr*; dönmesi sebebiyle *çarḥ*, *felek*, *gerdûn* gibi birçok farklı kelimeyle ifade edilen gökyüzü kavramı, dünyanın yukarısında yer alması ve uzaklığı sebebiyle, birçok unsurla ilgili olarak çeşitli bileşik ve tamlamalarla özellikle teşbih ve teşhis sanatlarıyla birlikte kullanılmıştır. Bu tamlamalardan bazıları şöylece sıralanabilir: *Âsmân-i ma'âlî*, *eyvân-i âsmân*, *tîr-i âsmân*, *âbhâ-yi âsmân*, *gerîbân-i âsmân*, *heft âsmân*; *safḫa-i âyine-i çarḥ*, *çarḥ-i hilâlî*, *çarḥ-i bezm*, *çarḥ-i gerdân*, *çarḥ-i sabit*, *tîr-i çarḥ*, *Nahit-i çarḥ-i bezm*, *kemân-i çarḥ*, *çarḥ-i aḫẓar*, *çarḥ-i a'zâm*, *çarḥ-i felek*, *aḫterân-i çarḥ*, *çarḥ-i dîn*, *kemer-i çarḥ*, *çarḥ-i ḫorde-kâr*, *çarḥ-i ḫabbâb*, *gûşmâl-i çarḥ*, *ḫubbe-i mu'allâḫ-i çarḥ*; *ḫutb-i felek-i devlet*, *devrân-i felek*, *deryâ-yi felek*, *âsyâ-yi felek*, *çarḥ-i felek*, *şahîn-i felek*, *tîr-i felek*, *sa'd-i felek*, *çeşme-i zerrîn-i felek*, *zâviye-dârân-i felek*, *burâḫ-i felek*, *evc-i felek*, *ḫûrşîd-i felek*, *felek-i âb-gîne renk*; *sipihr-i huner*, *rûḫ-i sipihr*, *ḫalḫa-i sipihr*, *sebze-i bâğ-i sipihr*, *sipihr-i âyîn*, *rûy-i sipihr*.

Dîvân'da gökyüzüyle ilgili kullanımların başında çeşitli ilgilerle övülen padişahın özellikleri gelmektedir. Padişahın makamının, gökyüzünü onurlandırması, gökyüzünün onun sayesinde talihli olması, makamının göklerin zirvesine çıkması gibi özelliklerle sultan, sultanlık ve gökyüzü arasında bağlantı kurulmaktadır.

Şair, *Behrâmşâh*'ın sultanlığının dünyayı aydınlattığını, bu yüzden de âlemin onun talihine yakıştığını söylemektedir:

روی سپهر طالع او را سزد از آنک

نورِ دو چشمِ شاهِ جهان بوالمظفر است (ق. ۲۲/۶)

Âlem, onun talihine yakışır; çünkü cihan şâhı Ebu'l-muẓaffer'in ışıyla aydınlanır.

Gökyüzü gündüz vakti özellikle havanın açık olduğu zamanlarda mavi-yeşil rengiyle dikkat çeker ve *gunbed-i ḫaẓrâ* sıfatını alır. *Ebû Naşr Aḫmed* için söylenen aşağıdaki beyitte şair, memduhunun huyunu, sihirli bir kaleme teşbih ederek alınının açık olduğunu dile getirmiştir:

⁵⁷² M. C. Yâḫaḫkî, *Ferheng-i Esâfir*, s. 43-45.

ای سر افرازی که اندر کلکِ جادو طبع تو

گنبدِ خضرا به حق سر بر یدِ بیضا نهاد (ق. ۲۰/۱۷)

Ey başı dik olan! Senin sihirli kalem gibi huyundan, doğrusu yeşil künbed, başını Yed-i beyzâ'ya koydu.

مشو ز نیک و بد چرخ نیک و بد زنه‌ار

که نیک او ز بد و سر ز پای نیست پدید (م. ۲/۲۳)

Feleğin iyilik ve kötülüğünden, sakın iyi ve kötü olma ki onun iyisi kötüsü, başı ayağı belli değildir.

بر عرش ذره ذره خداوند مستویست

چه ذره در اسافل و چه عرش در علا (ق. ۱۹/۹۸)

Zerre, ister en alt katmanlarda olsun ister 'arş-i 'alâda olsun, Tanrı âlemdeki her zerreye hükmeder.

کریمی کو که در عالم زیون نیست

اسیر و عاجز این چرخ دون نیست (غ. ۱/۱۴)

Bu âlemde zelil olmayan, bu aşağılık feleğe esir ve muhtaç olmayan bir kerem sahibi nerede?

ناورده‌ای برون چو منی را هزار سال

اینک تو ایدری فلکا و من ایدرم (ق. ۱۷/۱۲)

*Benim gibisini bin yılda yaratmadın. Şimdi ey felek, sen burdasın ben de!*⁵⁷³

4.2.2. Yıldızlar ve Gezegenler ile İlgili Unsurlar

4.2.2.1. Genel Olarak Yıldız: (Sitâre, Ahter, Kevkeb, Şihâb)

Gökyüzündeki cisimlerden hareketli ve parlak olanlarına denir. Yıldız tabir edenlere göre, rüyada toplu ve parlak bir şekilde görülürlerse iyilik ve düzene, tersi

⁵⁷³ Bu beyit Dihhûdâ tarafından *burada* anlamında “İder” kelimesine örnek kullanılmıştır. A. E. Dihhûdâ, *Luğatnâme*, III/3686.

olursa kötülük ve düzensizliğe alâmettir.⁵⁷⁴ Yıldızlar; parlak oluşları, uzaklarda ve gökte olmaları, insanlara tesir etmeleri gibi birçok yönleriyle çeşitli benzetme, teşhis ve hayallere konu olurlar. Dîvân'da kullanılan yıldızlarla ilgili bazı ibâre ve tamlamalar şöyledir: *Heft aḥter, aḥter-i merdî ve merdumî, aḥterân-i delv, aḥterân-i nuḳre, ḥusrev-i humâyûn aḥter, aḥterân-i çarḥ; heft kevkeb, kevkeb-i baḥt, tîrkeş-i mukevkeb-i şeh, kevkeb-i seyyâr.*

Şihâb kelimesi, esas itibarıyla meteor yani göktaşı demektir. Bu göktaşları diğer gezegenler gibi güneşin etrafında döner, ondan aldıkları ışığı yansıttıkları için yıldızla karıştırılırlar. Rivayetlere göre şihâb, şeytanların ve cinlerin gökten aldıkları bilgileri yeryüzüne götürmelerini engelleyip onları yakıyormuş.⁵⁷⁵

Behrâmşâh'ın hazinedarlarından *Necîbu'l-mulk Ḥuseyn b. Ḥasan*'a ithâf edilen bu şiirde memduhunun azmi ve cömertliği, hızlı hareket etmeleri ve parlaklığıyla meteora, çok olması yönüyle de buluta teşbih edilmiştir:

شعله عزم او شهاب افتاد قطره جود او سحاب افتاد
(ت. ۱۲/۴)

Onun azminin kıvılcımı, meteor kesildi; cömertliğinin damlası, bulut kesildi.

Munteḥâbu'l-mulk Ḥasan-i Aḥmed hakkında yazılan bu terciibentte şair, yıldızların kayarken gökyüzünde oluşturdukları çizgilerle kendi kalemi arasında ilişki kurarak sevgisini bu şekilde dile getirmektedir:

شب ها به دستِ فکرت زین کلک چون شهاب
نام تو بر صحیفه گردون نگارمی
(ت. ۱۷/۶)

Geceleri seni düşünerek bu meteor gibi kalemle, ismini feleğin sayfasına yazıyorum.

Kozmik âlemle devlet, sultan, ordu, sosyal hayat arasında ilgiler kurmak, bu dönem şiirlerinde olduğu gibi Seyyid'de de çokça başvurulmuş bir özelliktir:

ستاره جیش و زحل چاکر و سهیل نگین
شهاب رمح و سُها ناوک و هلال کمان
(ق. ۷۲/۳)

Yıldız, asker; Zühal, köle; Süheyl, yüzük; Şihâb, mızrak; Süha, ok ve Hilal, yay(dır).

⁵⁷⁴ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfîlâḥât-i Nucûmî*, s. 373.

⁵⁷⁵ *ae.*, s. 455.

Aşağıdaki beyitlerde Behrâmşâh Güneş'e, oğulları da yıldızlara benzetilerek bahtlarının açık olması dilenmektedir:

تو آفتاب و شش پسرانت چو اختراند تا حشر باد مر همه را در شرف قران
هم چشم اختران شده روشن به آفتاب هم روز آفتاب مبارک با اختران

Sen Güneş'sin ve altı oğlun da yıldızdır. Mahşer'e kadar hepsi kırânın şerefinde olsunlar.

*Hem Güneş ile yıldızların gözü aydın hem de Güneş'in günü yıldızlar ile mübarek olmuş.*⁵⁷⁶

سپهر قدرت و ناهید بزم و فرخ مهر

شهاب حمله و مریخ رزم و کیوان کین (ق. ۳/۷۹)

Felek kudretli, Nahit meclisli, Ferruḥ muhabbetli, Şihâb darbeli, Merîḥ cenkli ve Keyvan kinlisin.

4.2.2.2. Ay: (Ḳamer, Mâh)

Dünya'ya en yakın gezegen olan ay, birinci felekte yer alır. Dünya'nın uydusudur. Güneş'ten sonra dünyaya en çok etki eden gezegendir. Eskiden birçok millet ve insan ayı kutsal kabul etmiş ve ona tapmıştır. İslamiyetteki birçok unsur da ay takvimine göre düzenlenmiştir. Tabiatı soğuk ve nemlidir. Bu gezegenin etkisinde olanlar; ihmalkâr, kararsız ve hayâlperest olurlar.⁵⁷⁷ Geceyi az da olsa aydınlattığı ve güzelleştirdiği için genellikle olumlu bir imajı vardır. Beyazlığı ve parlaklığıyla, sevgilinin kendisine ve yüzüne benzetilir. Işığını Güneş'ten aldığı için kimi zaman Güneş'le beraber kullanılır. Dönüşü, hilal ve dolunay şekilleri çeşitli ilgilerle konu edilir.

Seyyid Ḥasan-i Ġaznevî Dîvânî'nda ay kelimesi ile ilgili olarak değişik tamlama ve kelime grupları kullanılmıştır. Bunların bazıları şunlardır: *Mâh-i gul-i 'izâr, sipâh-i mâh, mâh-i nev, mâh-i şeb, çenber-i mâh, mâh-i Mûsâ, mâh-i Muḳanna', nûr-i mâh, mâh-i Çigil, zulf-i butân-i mâh, dûst-i mâh; bedr-i tâbân, rû-yi ḳamer, tedvîr-i ḳamer, âsitân-i gerdûn.*

⁵⁷⁶ *Dîvân*, s. 144, (K. 69/20,21).

⁵⁷⁷ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfîlâhât-i Nucûmî*, s. 679.

قمر کو پیکر دیوش نبودی ز دستی خاک در چشم قمر باد (ق. ۱۱/۱۵)

*Ay, dîvânının ulağı olmasaydı, o ayın gözüne bir avuç toprak dolsun.*⁵⁷⁸

قمر به چرخ بود نور بر زمین و به عکس

مکانشان به زمین است و نورشان به قمر (ق. ۱۰/۴۶)

Ay felekteydi, ıstık yerde... tam tersine mekânları yerde ve ışıkları aydadır.

خدایگانِ سلاطین چو شمس قاهر باد

تو چون قمر شده از نور رای او تابان (ق. ۳۰/۷۰)

Sultanların padişahı güneş gibi kızgın olsun. Sen de ay gibi onun hükmünün nurundan parlak olasın.

ور تیره گشت ماهی از سایه زمین خورشید مُلک در کَنفِ کردگار باد (ت. ۳/۵/۶)

Yerin gölgesinden (dolayı) bir ay kararır, mülkün güneşi Tanrı'nın himâyesinde olsun.

4.2.2.2.1. Ay tutulması: (Mehâk)

Dünya'nın Güneş ile ayın arasına girmesiyle meydana gelen kozmik bir olaydır. Ay'ın bir süre ışıksız kalması, onun korkması ya da ondan daha parlak bir varlığın ortaya çıkması gibi bazı teşbihlere ilhâm kaynağı oluşturmaktadır. İnsanlar güneş ve ay tutulmasını, olumsuz bazı olayların olacağına yorumlamışlardır:

محاقِ ماه بشاید ز بهرِ عَزُّ هلال شبِ سیاه بیاید برای قدرِ سحر (ق. ۲۶/۴۶)

Hilalin onuru için ayın tutulması gerekir. Seherin değerinin anlaşılması için kara gece gelmelidir.

Şair, *Husrev Şâh*'ın methinde, ayın tutulması sonucu bir süre ortalıktan kaybolmasının geçici olduğunu, sultana olan muhabbetinin ise sonsuz olduğunu söylemektedir:

بر چرخِ هلالی که پدید آید یک چند از دستِ محاقش نبود بیمِ زوالی

⁵⁷⁸ Bu beytin birinci mısrası aşağıdaki gibi düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taşhîh-i İntikâdî-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gâznevî*, s. 78.

این نادره بشنو که مرا بیم محاق است اکنون که ز عشق تو شدم همچو هلالی

Felekte bir süreliğine ortaya çıkan hilalin tutulmasından dolayı yok olacağından korkulmamalı.

*Bu vecizeyi dinle ki ben ay tutulmasından korkuyorum. Çünkü şimdi senin aşkından hilale döndüm.*⁵⁷⁹

4.2.2.2. Hilal

Hilal, ayın yeryüzünden görünen şekillerinden birine verilen addır. Sevgilinin kaşının benzetildiği unsurlardan biri de onun hilal şeklinde olmasıdır. Ayrıca yay da eğriliğinden dolayı hilale teşbih edilmiştir:

گمان مبر که هلالِ هنر بزرگ شود
از آنکه خرد شکسته است آسمانِ کرم (ق. ۵/۵۸)

Hüner hilalinin büyüyeceğini sanma; çünkü keremin feleği, küçük parçalara bölündü.

هلال وار چو کردی ز چرخ ملک طلوع
شوی هر آینه بدری مسلم از نقصان (ق. ۲۸/۷۰)

Mülkün feleğinden hilal gibi doğduğunda, şüphesiz dolunay gibi oluyorsun.

گشته هلالِ دولت در پای او رکاب
داده سپهر توسن در دستِ او عنان (ق. ۱۱/۷۳)

Devletin hilali, onun ayağına üzengi olmuş. Feleğin atı, dizginini onun eline teslim etmiş.

4.2.2.3. Mehtap

Geceleyin ayın parlaklığı, nuru ve ışığıdır. Mâh'ın (ay) kısaltılmış şekli olan *meh* ve tâbîden (ışık saçmak) fiilinin mastarının şimdiki zaman kökü olan *tâb*' ifadesinden türetilmiştir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁹ *Dîvân*, s. 188, (K. 92/8, 9).

⁵⁸⁰ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfâlâhât-i Nucûmî*, 682.

در آب چو مهتابِ ترا خواهم دید بر خاک چو خورشیدِ ترا خواهم جست (ر. ۲/۳۳)
Suda mehtap gibi seni göreceğim. Toprakta güneş gibi seni arayacağım.

4.2.2.3. ‘Ayyûk

Gökyüzünün en parlak beşinci yıldızıdır. Sarı ve parlak bir rengi vardır. Müneccimler arasında *kâtı* ismiyle bilinir. Halk arasındaki bir inanışa göre ona bakanın susuzluğu gidermiş. *Sitâre-i boz*, ya da *bozgâle* ondan sonra görüldüğü için *bozbân* adıyla da anılmıştır. Gezegenin sağ tarafında, kırmızı renkli, küçük ve parlak bir yıldızdır. Süreyyayı takip edip korumuş.⁵⁸¹ Türkçede sesi ayyuka çıkmak diye bir tabir vardır.

Dîvân’da çok yüksek ve uzakta oluşu nedeniyle kullanılmıştır:

فلک بارنامه به عیوق برده ملک فتحنامه به شهر گرفته (ق. ۱۶/۴۸)

Felek, izin belgesini ‘Ayyûk’a çıkarmış. Melek, fetihnâme’yi, kanadına almış.

آه گر زیر زمین بگذردی از عیوق صفحه آینه چرخ شدستی پنهان (ق. ۲۴/۶۴)

Ah! Yerin altı ‘Ayyûk’tan geçseydi, feleğin aynasının sayfası, gizli olurdu.

4.2.2.4. Benâtu’n-na‘ş: (Heft Evreng)

Kuzey yarım kürede yer alan, büyük ayı ve küçük ayı takım yıldızlarının da içinde bulunduğu, yedi yıldızdan meydana gelmiş yıldız topluluğuna denir. Arapça benât:kızlar ve na‘ş:tabut, ölü kelimelerinden oluşan bir terkiptir.⁵⁸² Gökyüzünün şekillerinden olan bu yedi yıldızın dördü, dört köşeli bir tahta benzemekte ve *na‘ş* denmektedir. Diğer üç yıldız ise nâşın ortasında durmaktadır. *Heft berâderân* ya da *dubb-i ekber* de denilmektedir.⁵⁸³

Şair, aşağıdaki beyitte, *Behrâmşâh*’ın kozmik unsurlardan istifade ederek, alabildiğine cömertliğini, geniş bir alana yayılan Benâtu’n-na‘ş takım yıldızına teşbih etmiştir:

اگر گنجی به دست آرد فراهم کرده چون پروین

⁵⁸¹ A. E. Dihjudâ, “‘Ayyûk”, *Luğatnâme*, XI/16460; M. C. Yâhâkî, *Ferheng-i Esâfir*, s. 600, 601.

⁵⁸² Cemal Kurnaz, “Benâtu’n-na‘ş”, *TDVİA*, V/430-431; A. T. Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri*

Sözlüğü, s. 90.

⁵⁸³ Z. Hânlerî, *Ferhengi Edebiyyât-i Fârsî*, s. 92.

ز بخشش چون بنات النعش گرداند پریشانش (ق. ۲۰/۵۲)

Bir hazine bulup onu Pervin gibi hazırlasa, cömertliğinden ötürü onu Benâtu'n-na 'ş gibi dağıtır.

گردان بنات نعش چو مرغی که سر نگون

ناگه به سوی آب خور آید ز آشیان (ق. ۱۱/۶۷)

Benâtu'n-na 'ş, birden yuvasından baş aşağı yalağa düşen kuş gibi dönüp durmada.

4.2.2.5. Dünya

İnsan, hayvan ve bitkilerin üzerinde yaşadığı, bilindiği kadarıyla canlıların yaşamasına tek elverişli gezegendir. *Âlem, cihan, gîti, gunbed* gibi çeşitli kelimelerle ifade edilen dünya hem bir kozmik unsur hem de içinde yaşanan mekân olarak önem taşır. Sultanlar hükmünü dünyada geçirmektedirler. Onları methederken, dünya mülkünün sahibi, dünya meliklerinin başı gibi mübalağalı ifadeler kullanılır. Dünyanın geçiciliği şairlerce sıkça vurgulanan bir konudur. Bu yüzden dünya için *misafirhane* ya da *saray* benzetmeleri kullanılır. Dinî açıdan *dünya ahiretin tarlasıdır* düşüncesinin gereği, dünyanın birtakım zevkleri olmakla birlikte, esâsen asıl hayat için hazırlanılması gereken bir imtihan yeridir.

Allah, peygamber, sultan gibi yüceltilen varlıklar için *kerem dünyası, himmet dünyası*, gibi terkiplerle mecazî anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Aşağıdaki beyitte Sultan Sencer'in kardeşinin oğlu, *Maḥmûd b. Muḥammed Ḥân* adına, bağımsız bir devletin nişâneleri olan, sultan adına okunan hutbeden ve basılan sikkeden dolayı Allah'a şükredilmektedir:

هزار منت حق را که خطبه و سکه

به نام مجلسِ عالیست در جهانِ کرم (ق. ۲۹/۵۸)

Hakk'a binlerce şükür ki kerem dünyasında hutbe ve sikke, âlî meclisinin adınadır.

Şairler tarafından dünya iki türlü algılanmıştır. Bunlardan birincisi hem dünyanın hem dünya zevklerinin gelip geçici oluşu ve dünya malının kimseye kalmaması sebebiyle dünyanın değersizliği, dünyayı olumsuzlama anlayışı, ikinci

olarak da tam tersi dünyanın güzellikleri, aşk, sevgili, tabiat, mal-mülk gibi dünyaya ait zevklerden, neşeden, eğlenceden bahseden anlayış. Şairlerin bu zıt gibi görünen anlayışlarının temeline baktığımızda, dünyadan memnun kaldıklarında, vaziyetleri iyi olduğunda dünyaya olumlu bir gözle baktıkları; tam tersi sıkıntılar içerisinde olduklarında ise dünyayı olumsuzladıkları görülmektedir.

Aşağıdaki beyitte hem dünyaya önem vermeme hem de ona karşı bir meydan okuma söz konusudur:

خود دهر که باشد که مرا کمزنی آرد وآن گاه من اندر حرم محترم تو (غ. ۴/۵۸)

Senin hareminde saygı gördüğüm zaman, dünyanın kendisi nedir ki, beni altetsin!

Aşağıdaki beyit *Muntehâbu'l-mulk Ḥasan-i Aḥmed* hakkında söylenen terciibentten alınmıştır. Beyitte memduhunun gazabının şiddetli olduğu, ancak sabrı nedeniyle ortalığı yakıp yıkmadığı dile getirilmiştir:

زان تا جهان خراب نگرده ز خشم تو

ذاتِ ترا خدای چنین بردبار کرد (ت. ۷/۵/۱۷)

Gazâbından dünya harap olmasın diye, Tanrı senin zatını böyle sabırlı yaptı.

Selçuklu Sultanı *Mes'ûd*'un vefatı üzerine, Seyyid Ḥasan tarafından onun adına ümerânın huzurunda irâd ettiği mersiye tarzındaki terciibentten alınmış olan şu beyitte, dünyanın dahi bu işe şaşırıp kaldığı, feleğin de âdeta batağa saplandığı söylenerek üzüntüsü dile getirilmektedir:

از حسرتِ تو چیست جهان پای در گلی

در ماتمِ تو کیست فلک خاک بر سری (ت. ۳/۳/۴)

Cihan, hasretinden ne haldedir? Batağa saplanmış felek, senin mateminde ne hâldedir.

بشکفت همه جهان ز فـضـلم نشکفته یکی گل از هزارم (ق. ۳۲/۵۶)

*Bütün dünya benim faziletimden çiçek gibi açtı. (Buna rağmen) bülbülümün bir gülü bile açmadı.*⁵⁸⁴

⁵⁸⁴ Bu beyit A. E. Dihhudâ tarafından *Emşîl u Hikem*, II/1571. maddesine örnek olarak verilmiştir.

4.2.2.6. Güneş: (Âftâb, Hürşîd, Mihr)

Güneş sistemi adını verdiğimiz yıldızlar topluluğunun merkezinde yer alan parlak ve sıcak bir yıldızdır. Dünyadaki canlıların yaşaması için hayatî öneme sahiptir. Bu yüzden eski birçok milletin kutsal kabul ettiği bir unsurdur. Dördüncü gökte yer alan Güneş'in tabiatı, sıcak ve kurudur. Arslan burcunda yer alır. İslam edebiyatında güzellik, parlaklık, yükseklik, kuvvet, öfke, şiddet, his, utanma gibi özellikleri vardır.⁵⁸⁵ Uzak oluşu, parlak ve yakıcı oluşu, dünyayı aydınlatması, şekli, rengi gibi birçok özelliğiyle en çok kullanılan kozmik unsurlar arasında yer alır.

Dîvân'da yer alan güneşle ilgili tamlama ve ibârelerden bazıları şöyledir: *Âftâb u mâh, âftâb-i kimyâger, tîğ-i âftâb-şiken, âftâb-i rûy-i zemîn, âftâb-i sâye-i yezdân, tâb-i âftâb; hûrşîd-i muhterağ, hûrşîd-i 'omr-i tîre, hûrşîd-i enver, hûrşîd-i zemîn, hûrşîd-i baht, hûrşîd-i zât, hûrşîd-i gul-furûş, hûrşîd-i re'y, nûr-i hûrşîd, hûrşîd-i mulk u millet, hûrşîd-i fetḥ u nuşret, çeşme-i hûrşîd, kubbe-i hûrşîd, tîğ-i hûrşîd, zer-i hûrşîd, micmer-i hûrşîd, mâh-i hûrşîd, sâye-i hûrşîd; mâh u mihr, mihr-i munîr, pâ-yi mihr, hazîne-i mihr, mihr-i bercis, şemsu'l-mulûk.*

Gökyüzündeki en parlak, aydınlık ve ısı veren yıldız olması sebebiyle eskiler tarafından gökyüzünün sultanı olarak kabul edilmiş, bu özelliğiyle hem methedilen sultanların saltanatlarına hem de bizzat kendilerine benzetilmiştir. Ayrıca yüksekte yer almasıyla şâhın mevki ve makamına teşbih edilir. Eskiler güneşi padişaha, ayı da vezire teşbih etmişlerdir.⁵⁸⁶

Işığı ve ısıısıyla yeryüzünün nuru, aydınlatıcısı hatta kimyâgeri olur. Yine yeryüzünü aydınlatması sebebiyle, ayla birlikte kullanılmıştır:

آفتابِ کیمیاگر تا ببخشی کوه کوه

ذره ذره سوی کانه‌ها از عدم زر می کشد (ق. ۲۲/۲۶)

Kimyâger güneş, sen dağ dağ bağışlayınca, yokluktan zerre zerre madenlere altın çeker.

Aşağıdaki beyitte şair, Aḥmed 'Omer'in methiyesinde sevgilinin yüzünü, parlaklığı ve güzelliği ilgisiyle güneşe benzetmiştir. Ayrıca güneş bile sevgilinin uğruna feda edilir:

⁵⁸⁵ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşîlâḥât-i Nucûmî*, s. 240.

⁵⁸⁶ A. T. Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 67.

رسد چو سایه سر زلف پر دلش بر پای

بر آفتاب به آن دل همی سر اندازد (ت. ۵/۲/۲)

Yürekli zülfünün ucunun gölgesi ayağa düşünce, güneşin yüzü o gönle hep baş eğer.

Güneşin en çok teşbih edildiği unsurların başında sevgili gelirse, ikincisi de sultan ve onun devletidir. Aşağıdaki beyitte şair, *Sâ'îd Ebû Bekr*'in yönetimini güneşe teşbih etmiştir:

خورشیدِ دولتِ تو چو ماهِ مُقَنَّعی پیدا هنوز ناشده در چه نهان شده (ق. ۶/۸۶)

Senin devletinin güneşi, peçeli ay gibidir. Henüz ortaya çıkmadan kuyuya gizlenmiştir.

Şair, sultanın ordusunu methederken, sayıca çok olmalarının yanında, kılıçlarından çıkan kıvılcımları güneşe teşbih etmiştir:

چون ذره اگرچه بی حسابند همه در تیغِ زدن چو آفتابند همه (ر. ۲/۱۹۴)

(Şâhin ordusu) zerreler gibi hepsi sayısız olsalar da, kılıç çalmakta hepsi güneş gibidirler.

Şair, zıt unsurları kullanarak sevgiliden muhabbet beklerken, derdinden yanıp tutuştuğunu dile getirmektedir:

گفتم کز آفتابِ تو تابِی رسد به من

دردِ او حسرتا که از آن تابِ تب رسید (ت. ۲/۳/۳)

Senin güneşinden bana bir sıcaklık gelse, dedim. Ne yazık ki onun derdinden beni ateş bastı.

Aşağıdaki beyitte Seyyid Hasan, *Muhammed b. Mansûr*'a olan muhabbetini, onun irâdesini güneşin ışığına teşbih ederek dile getirmektedir:

دیدم کنون که خاصیتِ نورِ آفتاب در همتِ محمدِ منصور بوده بود (ق. ۵/۳۱)

Şimdi anladım ki güneşin ışığının özelliği, Muhammed-i Manşûr'un irâdesinde imiş.

Aşağıdaki beyitte de Hârezmşâh Sultanı *Atsız*'ın ihtişamı, güneş ışınlarına ve parlak bulutlara teşbih edilmiştir:

بالش هزار حمله خورشید نوربخش

بر صد هزار و مر همه چون ابرِ درفشان (ق. ۸/۶۵)

Onun kanadı, bin parlak güneşin vurması (gibidir). Ondan daha fazlası ise yüz bin parlak bulut gibidir.

4.2.2.6.1. Güneş Tutulması: (Kusûf)

Ayın, Güneş’le dünya arasına girmesi sonucu, ayın gölgesi dünyanın bir bölümünü karanlıkta bırakır. Eskiler bu duruma *mahrût-i zıl* demişlerdir.⁵⁸⁷

Şair, *Şerefu’l-mulk Ebû ‘Alî Hasan-i Aḥmed*’in talihinin yâver gitmemesini, güneş tutulmasına benzetmiştir:

خورشید بختتان ز قضا گشت منکسف

گردون جاهتان ز امل ماند در غبار (ق. ۱۷/۴۰)

Sizin talih güneşiniz, kazara tutuldu. Makamınızın feleği, emelden dolayı toz içinde kaldı.

Şair, aşağıdaki beyitte ay ve güneşin serbestçe hareket etmelerini, *Mecdu’l-mulk Hasan-i Aḥmed*’in yönetimine olan güvenin delili olarak sunmaktadır:

منت خدای را که به اقبال پادشاه

ایمن شد از محاق و کسوف آفتاب و ماه (ق. ۱/۸۲)

Tanrı’ya şükürler olsun ki padişahın lütfuyla, ay ve güneş, tutulmaktan emin oldu.

Aşağıdaki beyitte, ayın hilal şeklinin kavisliğiyle, kalkanın kavisliği arasında benzetme özelliği kurularak güneşin, ay ile tutulduğu bilgisi açıkça verilmiştir. Ancak sembolik olarak düşünecek olursak güneş sultana, ay da vezire teşbih edilmiştir:

خورشید زند تیغ و شود منکسف از ماه

آری چه عجب ماه به شکل سپر ماست (ق. ۴/۷)

⁵⁸⁷ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşlâḥât-i Nucûmî*, s. 231.

Güneş, kılıç vurur, ay yüzünden tutulur. Evet, ayın bizim kalkanımız şeklinde olması ne garip!

4.2.2.7. İkizler Yıldızı: (Firḳadân)

Kuzey kutbuna yakın, çok yüksek, sabit ve parlak özellikleriyle edebiyatta kullanılan iki yıldızdır. Küçük ayı takım yıldızının ucundaki ön planda ve parlak olan ikisine *Firḳadân* adı verilir. Aynı yerden doğup aynı yerden battıkları için, insanlar tarafından geceleyin yön bulmada faydalanılmıştır. İkizler yıldızına Farsçada *du beraderân* adı verilmiştir.⁵⁸⁸

Dîvân'da geçtiği tüm beyitlerde gözle irtibatlı olarak kullanılmıştır. İki tane ve yan yana oluşları, birbirleriyle olan uyumları ve parlak oluşlarıyla her defasında göze teşbih edilmişlerdir. Aşağıdaki beyitte de şair, *Behrâmşâh*'ın gözlerini Firḳadân yıldızına benzeterek, bu sayede ülkeyi gözetleyip kolladığını söylemektedir:

هر دو دیده فرقدان به نهاده گویی کرده بود

شب مر ایشان را بر اطرافِ ممالک دیده بان (ق. ۱۱/۶۲)

Her iki gözünü Firḳadân gibi koymuştu. Sanki gece onları ülkenin etrafına muhafız yapmıştı.

دواند همچو دو پیکر یکی شوند به عزم

دواند همچو دو فرقد یکی کنند نظر (ق. ۴/۴۶)

İkizler burcu gibi ikidirler. Azimde birleşirler. İki Firḳad gibi ikidirler. Bir gözle bakarlar.

چرخى که مطالع جلالش را چشم فرقد به دیدبان ماند (ق. ۱۸/۲۸)

Öyle bir felek ki, Firḳadân'ın gözü, haşmetinin doğuş yerlerinin muhafızına benzer.

گفتم که چو شب‌روی به کس ننمایی ماننده فرقدین یارِ مایی (ر. ۱/۱۷۱)

Dedim ki gece yüzlü gibi kimseye görünmeyesin. Firḳadân yıldızı gibi bizim yârimizsin.

⁵⁸⁸ H. İbrâhîm Şener, "Firkadan", *TDVİA*, XII/399-400; A. T. Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 179.

4.2.2.8. Samanyolu: (Kehkeşân, Mucre)

İçinde güneş sisteminin de yer aldığı yüz milyardan fazla yıldızdan oluşan, gece beyazımsı renkte görünen yıldızlar kümesine samanyolu adı verilmektedir. Araplar *mucre*, İranlılar *râh-i şîrî*, Batılılar *galaksi* adını vermişlerdir. Geceleyin görülür. Halk, Mekke yolu olarak nitelendirirmiş.⁵⁸⁹

Aşağıdaki beyitte *Behrâmşâh*'ın gücünün felekten duman çıkarmaya muktedir olduğu, bu dumanın da Samanyolu'nu ateşe vermeye kâfi geleceği söylenerek mübalağada bulunulmuştur:

ز چرخ اگر تو بخواهی چنان بر آری دود

که گیرد از تفِ آن راهِ کهکشان آتش (ق. ۲۲/۵۰)

Sen istersen felekten öyle bir duman çıkarırsın ki onun harâretinden Samanyolu tutuşur.

Şair, aşağıdaki beyitte Hârezmşâh Sultanı *Atsız*'ı methetmek için, kozmik unsurlardan faydalanmaktadır:

از حلقهٔ هلالش زمینی سبک و لیک از کوکبِ مجره برو ساختی گران (ق. ۴/۶۵)

Hilalinin halkasından yeryüzü hafif ama, Samanyolu'nun yıldızları ile onu ağırlaştırdın.

روی ما را ز کبودی وز پُر اشکی خویش

هیچ کس باز ندارد ز ره کاهکشان (ق. ۲۳/۶۴)

Morarmış ve gözyaşlı yüzümüzü, Samanyolu'nun yolundan hiç kimse alamaz.

تو آسمانی اندر علو و اندر تو مجره‌وار یکی آب ساخته مجری (ق. ۵/۹۶)

Sen yüce gökyüzüsün. Yaratıcı, sende Samanyolu'na benzer akan bir su yapmış.

4.2.2.9. Kırân

Yakınlık manâsına gelip terim olarak iki gezegenin bir burçta birleşmesi ya da iki yıldızın aynı burçta ve aynı hizada yer almasıdır. Kutlu yıldızların kırânına

⁵⁸⁹ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfîlâhât-i Nucûmî*, s. 621.

ķırân-i sa'deyn, uğursuz yıldızların *ķırânına* da *ķırân-i naḥseyn* denilir. Bu yıldızların Zühre ile Müşteri olduğu da iddia edilmiştir. Bazen bu iki yıldızın aynı hizaya gelmesi, büyük felâketlerin habercisi kabul edilir.⁵⁹⁰

Şair, bâzen bakışlarını gökyüzüne çevirerek, bir gece manzarası tasviri yapar:

اختران خوش خوش همی چهره گشاده از نقاب

گشته این با آن مقابل کرده آن با این قران (ق. ۶/۶۲)

Yıldızlar, güzel güzel, yüzlerindeki örtüleri açmışlar; bu, onunla karşı karşıya gelmiş, öbürü onunla ķırân olmuş.

Şair, *Behrâmşâh*'in azmiyle kozmik unsurlar arasında irtibat kurarak, *ķırânın* meydana gelmesini, sultanın azmine bağlar:

شود چو زهره ز خورشیدِ محترق گر هیچ

کند زمانی با عزمِ او قرانِ آتش (ق. ۱۹/۵۰)

Ķırân, Zühre gibi yakıcı Güneş'ten olursa, hiç olmazsa bir zaman, onun azmiyle ateşlenir.

چندان که مه ستاند از آفتابِ نور

چندان که زهره سازد با مشتری قران (ق. ۲۱/۶۵)

Nasıl ki Ay, Güneş'ten ışık alır, aynı şekilde Zühre de Müşteri ile bir burca girer.

ای شاهِ زمین دورِ زمانِ بی تو مباد

تا حشرِ سعود را قرآنِ بی تو مباد (ر. ۱/۴۱)

Ey yeryüzünün padişahı! Zaman sensiz dönmesin. Haşre kadar ķırânın saadeti sensiz olmasın.

4.2.2.10. Kutup Yıldızı: (Cedî)

Kuzey Kutbu'na yakın Benâtu'n-na'ş takım yıldızının ucunda yer alan ve kibleyi bulmada yardımcı olan parlak yıldızın adıdır. Sabit kaldığı için yön bulmada

⁵⁹⁰ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşlâḥât-i Nucûmî*, s. 582; İ. Pala, "Ķırân", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 269.

faydalanılan yıldızlardandır. Oğlak burcunun da adıdır. Onuncu aya yani *dey/ekim* ayına karşılık gelmektedir.⁵⁹¹

Aşağıdaki beyitte *Hâce Muḥliş Nedîm-i Sâvî*'yi kıskananlar ile baykuş arasında bahtsızlık ilgisi kurularak, onu kıskananlara beddua edilmiştir:

جدیی که هست خانه کیوان بوم شکل

کز طالع حسودت گردد نزار باد (م. ۱۱/۷)

Baykuş şeklindeki Keyvan'ın evi olan Cedî, seni kıskananın bahtı olursa, zayıf olsun.

4.2.2.11. Menzil

Yıldızların ve gezegenlerin izlediği yol, mesâfe, konaklanacak yer anlamlarına gelir. Dîvân'da her iki anlamının kullanıldığı görülmektedir. Bunlardan birincisinde sultanın övgüsünde, onun takip ettiği yolun doğruluğu methedilirken diğerinde ayın yörüngesi söz konusu edilmiştir.⁵⁹²

Şair, *Behrâmşâh*'ı methetmek için kozmik unsurlardan yararlanmakta; gezilerini feleğe, yolunu aya, yol göstericiliğini yıldızlara ve de işinin ehli olmasını Utarit yıldızına benzetmiştir:

چون فلک عالم نورد و چون قمر منزل گذار

چون ثوابت رهنمای و چون عطارد کاردان (ق. ۱۴/۶۲)

Felek gibi âlemi dolaşırsın, ay gibi menzil edinirsin, yıldızlar gibi yol gösterirsin, Utarit gibi iş bilensin.

4.2.2.12. Mirrîḥ: (Behrâm)

Şiirlerde vezin gereği *Merîḥ* ya da *Mirrîḥ* şeklinde kullanılan kelime Keldanice *Merdah* kelimesinden gelmektedir. Arapçası *Merîḥ*, Farsçası *Behrâm*, Latincesi *Marstir*, Kızıl görünümünden dolayı *Kızıl gezegen* de denilmektedir. güneş sisteminin 4. yıldızı, meşhur 7 yıldızdan biridir. 5. felekte yer alır. Tabiatı zulüm, cenk, husûmet, hırsızlık, yağma, kan dökme gibi olumsuz özellikleri vardır. Elinde

⁵⁹¹ A. E. Dihḥudâ, “Cûdey”, *Luḡatnâme*, V/7898.

⁵⁹² Menzille ilgili diğer beyit için bk. *Tez*, s. 528, (T. 10/5/3).

bir kılıç veya hançer ile tasvir edilir. Bu yüzden *şâhibu'l-ceyş-i şems* unvanı vardır. Naḥs-i asgar (küçük uğursuzluk) olarak adlandırılmıştır. Dünya ve Jüpiter yıldızları arasında konumlanmıştır.⁵⁹³

Aşağıdaki beyitte Behrâmşâh'ın oğlu *Devletşâh*'in cengâverliği karşısında Meriḥ dahi imtinâ etmektedir:

از گریبان نیام او چو آرد سر بخشم

بر فلک مریخ دامن بر کشد از جنگِ او (ت. ۴/۶/۱۵)

Yakadan öfkeyle onun kını çıkınca, başımı feda ederim. Meriḥ, onunla savaştan eteğini feleğe çeker.

تا بر سپاهِ ماه به میدانِ تیغِ رنگ مریخ با سیاست باشد سپاه دار (ق. ۱۴/۳۸)

Kılıç renkli alanda, Meriḥ siyasetle ayın ordusuna kumandan olur.

Şair, *Emîr Seyyid Zaḥîre'd-dîn*'i methederken kozmik unsurlardan faydalanmakta, tabiatı yumuşaklık olan Bercis'i kendisine uygun görürken, tabiatı haşinlik olan Meriḥ'i ise düşmanlarına lâıyk görmektedir:

برجیس بر موافقِ جاهِ تو مهربان مریخ بر مخالفِ عهْدت به کینه باد (م. ۳/۸)

Bercis, senin makamına uygun olarak şefkatli; Meriḥ ise senin ahdinin zıddına kindar olsun.

Şair, Sultan *Mes'ûd Şâh* için kaleme aldığı mersiye de, onun hasletlerini anlatırken, iyiliği karşısında tabiatı savaş ve kan olan Meriḥ dahi sultan için cenk eder, diyerek onu methetmektedir:

تا مگر مریخِ خونی را سلح داری دهی

گرچه گویی یا نه بر خصمانت خنجر می کشد (ق. ۲۳/۲۶)

Kanlı Meriḥ'e de silahdarlık verirsen, söyleyen de söylemesen de senin düşmanlarına hançer çeker.

بهرام تافت از فلکِ پنجمی

چونانکه دیده سرخ کند شرزده هر زمان (ق. ۹/۶۷)

Behrâm, beşinci felekte her zaman gözleri kamaştıracak kadar kızardı.

⁵⁹³ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfîlâhât-i Nucûmî*, 729-730.

4.2.2.13. Müşteri: (Bercis)

Altıncı gökte bulunan *sa'd-i ekber* (büyük uğur) diye de isimlendirilen bu yıldızın tabiatı sıcak ve rutubetlidir. 6. felekte yer alır. Evi, yay ve Hût'ta; şerefi ise Seretândadır. Zühre'den sonraki en parlak yıldızdır. İlmî gayret, utangaçlık, alçakgönüllülük, cömertlik, kerem, fesâhat, hikmet gibi olumlu özellikler taşır.⁵⁹⁴

Dîvân'da da bu şekilde *Behrâmşâh*'ın olumlu hasletleri, onun azâmeti Müşteri'nin, şâhın büyüklüğü karşısında boyun eğmesi, Müşteri gibi yüksek bir makama çıkışı gibi ilgilerle kullanılmaktadır:

چو اوج مشتری باد از بلندی چو دورانِ فلک باد از درازی (م. ۲/۳۷)

Yükseklik itibâriyle, Müşteri'nin zirvesi gibi olsun. Uzunluk itibâriyle, feleğin devrânı gibi olsun.

Şair, *Ahmed oğlu Hasan*'ın vezirlik makamına getirilmesinden duyduğu mutluluğu dile getirirken, onu Müşteri yıldızına benzetmiş, Zühre'nin de onun emrine âmâde olduğunu belirtmiştir:

در صدرِ تو مشتری نشسته در امرِ تو زهره ایستاده (ت. ۵/۴/۸)

*Senin başvezirlik makamına Müşteri oturmuş. Zühre senin fermanına, el pençe dîvân durmuş.*⁵⁹⁵

بر مشتری و زهره بناز از سعودِ دل بر آفتاب و ماه بتاب از ضیاءِ جان (ق. ۲۲/۶۵)

Müşteri ve Zühre ile içtenlikle övün. Güneş ve Ay'a canın nuru ile ışık saç.

خجسته کعبهٔ دولت مبارک خطهٔ عشرت

به برجیس آن یکی مُختص به زهره این دگر مقرون (ق. ۲/۷۹)

Devletin mübarek Kâbe'si, iştretin kutlu toprağı; biri Bercis'e özel, diğeri Zühre'ye yakın.

4.2.2.14. Nesr-i Tâyir

Geceleyn gökyüzünde ve batı yönünde kartala benzeyen yıldız kümesinin en parlak yıldızdır. Bu kümenin kuyruğundaki kuzeye bakan on ikinci yıldızdır.

⁵⁹⁴ A. E. Dihhudâ, "Müşteri", *Luğatnâme*, XIII/20933.

⁵⁹⁵ Bu beytin ikinci mısrasındaki امر kelimesi لهو şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taşhîh-i İntikâdî-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî*, s. 309.

Görünüşünden dolayı kartal yıldızı da denilmektedir.⁵⁹⁶

Nesr-i t̤âyirin görünümü şaire ilhâm vermiş, *Devletşâh*'ın cengâverliğinden dolayı şirkin umudunun kırıldığını, sultanın âdeti kartal kanadı taktığını belirtmiştir:

لاغری کامیدِ اهلِ شرک را لاغر کند

بهرِ او از شهپرِ خود نسِرِ طایرِ پَر کند (ت. ۱/۱/۱۵)

Şirk ehlinin umudunu kıran zayıflık, bizzat Nesr-i t̤âyir'in kanadından ona kanat yapar.

4.2.2.15. Nesr-i Vâkı'

Geceleyin gökyüzünde ve batı yönünde kartala benzeyen yıldız kümesinde yer alan bir yıldızdır. Bu kümenin güneye bakan yıldızıdır. Diğer parlak iki yıldızla birlikte üçgen oluşturuyorlarmış.⁵⁹⁷

Seyyid Hasan, aşağıdaki beyitte *Hâce Muhlîş Nedîm-i Sâvî*'yi çekemeyenlere beddua ederek, ona duyduğu muhabbeti dile getirmektedir:

تا هست نسِرِ طایرِ بر برجِ سنبله خصمتِ چو نسِرِ واقع افتاده خوار باد (م. ۷/۷)

Nesr-i T̤âyir, başak burcunda olduğu sürece düşmanın Nesr-i Vâkı' gibi zelil olsun.

4.2.2.16. Seyyâre

Seb'a-i seyyâre, heft aḥter ya da *kevâkib-i seb'a* adı verilen yedi gezegen varmış, bunlar; *Ḳamer, Utarit, Zuhre, Şems, Meriḥ, Müşteri* ve *Zuḥal*'dir. Farsçaları ise *Mâh, Tîr, Nahit, Hûrşîd, Behrâm, Bercis* ve *Keyvan*'dır. Eskilerin inanışına göre bu yedi yıldızın yeri; yedi gök veya yedi felektir. Mu'în'e göre ise yedi kardeş yani büyük ayı yıldız kümesidirler.⁵⁹⁸

Seyyâreler, memduhun özelliklerine teşbih unsuru olarak kullanılmıştır:

هستی تو ایستاده به یک پای پیشِ او زان بر سرای پرده سیاره بر شدی (م. ۹/۳۹)

Senin varlığın onun huzurunda tek ayak üstünde durmuş. Onun için gezegen

⁵⁹⁶ A. E. Dihhudâ, "Nesr-i T̤âyir", *Luḡatnâme*, XIV/22460.

⁵⁹⁷ *ae.*, "Nesr-i Vâkı' ", XIV/22459.

⁵⁹⁸ M. Mu'în, "Seyyâre", *Ferheng-i Fârsî*, II/1966.

otağına yükseldin.

Seyyid, dostu *İmâm Burhâne'd-dîn*'i güneşe, etrafındaki insanları da gezegenlere benzeterek, etrafındakilerin onun ilminden faydalanarak sultana hizmet yolunda gittiklerini belirtmektedir:

تو آفتابی و سیاره محترق گردد چو پیش خدمتِ آن شاه تاجدار شود (م. ۱۴/۲۲)

Sen güneşsin ve gezegen senden ışık alır da, o taç sahibi sultanın hizmetkârı gibi olur.

Şair, Sultan *Hüsrev Şâh*'ın büyüklüğünü dile getirmek için feleğin yıldızlarını ve dünyanın dört yönünü delil olarak getirmektedir:

گردون به هفت کوکب و گیتی به چار طبع

یک تن نپرورید قرینش به صد قران (ق. ۲۲/۶۷)

Felek yedi yıldızıyla ve dünya dört tabiatıyla, yüz yoldaşıyla onun benzeri birisini yetiştiremedi.

4.2.2.17. Süha

Büyükayı yıldız kümesinin en küçük yıldızıdır. Çok küçük olduğu için güneş doğarken gözden kaybolan ilk yıldızdır, yüksekliğin ve yüceliğin ifadesinde kullanılır. *Dîvân*'da da aynı şekilde yüksekliği ve parlaklığı yönüyle kullanılmıştır:

به نیزه هر یک ار یابد کمر از کوه بریاید

به ناوک هر یک ار خواهد سها از چرخ بر دارد (ق. ۱۱/۲۱)

Her biri mızrak bulursa, dağın kemerini alır. Her biri okla eğer isterse felekten Süha'yı koparır.

باری بر اوج ماه نبیند کسی سُها باری به جای سرو نبیند کسی گیاه (ق. ۶/۸۲)

Hiç kimse bir kere dahi Süha'yı ayın zirvesinde göremez. Hiç kimse bir kere dahi servin yerinde ot göremez.

4.2.2.18. Süheyl

Güney yarım küreden görünen parlak bir yıldızdır. Kuzey yarım küre için

kutup yıldızı neyse, güney yarım küre için Süheyl yıldızı odur. Gemi (Sefîne) feleğinde yer almış. Sıcak mevsimlerin sonunda doğarmış, bu yüzden meyveler onun zamanında olgunlaşmış. En iyi biçimde Yemen'den görüldüğü için *Süheyl-i Yemen* denirmiş. Dîvân'da bir beyitte, parlaklığı ve yüzüğe benzerliğiyle konu edilmiştir.⁵⁹⁹

Behrâmşâh için kaleme alınan aşağıdaki beyitte şair, iştret meclisi tasviri yapmakta, Süheyl yıldızını da kadehe teşbih etmektedir:

در جام بی قرار بود راست هم چنانک گیرد سهیل در شکن ماه نو قرار (ق. ۱۰/۴۱)

Doğrusu, Süheyl'in yeni ayın ekseninde yer alması gibi, kadeh de öylece kararsız idi.

4.2.2.19. Süreyya: (Pervin)

Ülker yıldızıdır. Gökyüzünün kuzey yarım küresinde Şevr burcunun en parlak yıldız kümesi olup yedi yıldızdan oluşmuştur. Araplara göre, görüldüğünde yağmur yağarmış, bu yüzden onların nezdinde ayrı bir değeri vardır. Ayrıca kışın ve soğğun gittiğine işaret edermiş.⁶⁰⁰ Çıplak gözle görülebilen, parlak bir yıldız kümesi olduğu için mücevhere veya gerdanlığa benzetilmiştir:

بردم گمان که همچو ثریا سپاه را

خورشید جمله کرد فرستاد پیش شاه (ق. ۱۴/۸۱)

Güneşin, orduyu, Süreyya gibi toplayıp, sultanın hizmetine gönderdiğini zannettim.

پروین به وقت آنکه گرانتر کنی رکاب

جوزا چو گاه آنکه سبکتر کنی عنان (ق. ۱۰/۶۷)

Üzengini ağırlaştırınca Pervin gibisin. Dizgini hafifletince Cevâ gibisin.

چه گله است از شکوفه و سبزه که به پروین آسمان نگیرد (ق. ۵/۳۶)

Gökyüzü Pervin'e ağlamıyorsa, yeşillik ve şükufeden şikâyet niye?

⁵⁹⁹ Örnek için bk. *Tez*, s. 545, (K. 72/3).

⁶⁰⁰ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfâlâhât-i Nucûmî*, s. 102.

تا روی چون دو پیکر در روی او کشم

زیرا که مان چو پروین وقتِ فراهمی است (غ. ۲/۸)

İkizler gibi, yüzünü onun üzerine çekeyim, zîrâ biz de Pervin gibi hazırlanma vaktindeyiz.

4.2.2.20. Tedvîr

Ayın, dünyanın veya âlemin dönüşünü ifade eden bir kavramdır. Şiirde ayın dönüşünü ifade etmektedir:

یکی آماج سال و مه ز راهِ کهکشان سازد

یکی برجاسِ روز و شب ز تدویرِ قمر دارد (ق. ۱۰/۲۱)

Biri Samanyolu yoluyla ay ve yılın amacını gerçekleştiriyor. Birinin ayın dönüşüyle gündüz ve gece hedefi var.

4.2.2.21. Utarit: (Tîr)

İkinci felekte yer alan bir yıldızdır. Arapçası *Utarit*, Farsçası *Tîr*, Yunancası *Hermes*'tir. Güneşe en yakın ve en küçük gezegendir. Feleğin müdürü olarak bilinir. İlim ve akıl ondan taalluk edermiş.⁶⁰¹ Bu yüzden Dîvân'da kıl k veya kalem kelimeleriyle birlikte ele alınmıştır.

Aşağıdaki beyitte, *Behrâmşâh*'ın okunun sayesinde aklın dünyaya hâkim olduğu, böyle olunca da Utarit yıldızının bu sayede tercümanlığa soyunduğu ifade edilerek sultan methedilmektedir:

کلکِ عقل از تیرِ او عالم گشایی یافتست

تیرِ چرخ از کلکِ او در ترجمانی آمدست (ق. ۱۶/۱۰)

Akıl kalemi, onun oku sayesinde cihan fâtihi olmuştur. Feleğin Utarit'i ise onun kaleminden tercümanlığa gelmiştir.

Aşağıda, dönemin vezirlerinden *Hâlid-i Mâlikî*'nin kalemi, Utarit'in kalemi ile mukayese edilirken, onun yumuşak huyu da Utarit'e benzetilmiştir:

⁶⁰¹ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşîlâhât-i Nucûmî*, 511.

قلمت را سزد ار کلکِ عطارد خوانم

زانکه آن طبع لطیف تو عطارد وطن است (ق. ۱۸/۱۲)

Kalemine Utarit'in kalemi desem yakışır; çünkü senin o lâtif huyun vatanın Utarit'idir.

4.2.2.22. Zühal: (Keyvan)

Jüpiter ile Uranüs arasında yer alır. Zühal yıldızı, yedinci gökte bulunur. Bu yüzden diğer yıldızlardan daha yüksektedir. Tabiatı soğuk ve kurudur. Uğursuz bir yıldız olup büyük uğursuzluk manâsına gelen *nağs-i ekber* denilmiştir. Zühal yıldızına bakmanın, keder ve uğursuzluk getireceğine inanılır. Bu yıldıza cimrilik, kin, gam, ahmaklık, cehalet, korkaklık, tembellik ve zarar gibi olumsuz özellikler yüklenmiştir.⁶⁰²

Dîvân'da memduhun düştüğü zor durumları ifade etmek için, Zühal'in yukarıda ifade edilen özelliklerinden yararlanılmıştır. Buna karşılık Müşteri yıldızının olumlu özelliği kullanılmıştır.

چون زحل مایهٔ ادبار بد اندیش تو گشت

مشتري دایهٔ اقبال نکوخواه تو باد (ت. ۶/۷/۹)

Zühal senin kötülüğünün kaynağı olduğu için, Müşteri senin iyiliğini isteyen ikbalinin bakıcısı olsun.

Seyyid, aşağıdaki beyitte dostu *Cemâle'd-dîn Aḥmed-i Ġâzî*'ye olan sevgisini dile getirmektedir:

جانِ پاکِ تو ز کیوان به سعادت چو گذشت

ظلم افتد که نحوست نشود از کیوان (ق. ۱۸/۶۴)

Zühal'den uğursuzluk sâdır olmasın diye, senin temiz canın, Zühal'den mutluluğa geçince, zulüm düşer.

Hârezmşâh Sultanı *Atsız*'ın methiyesinde şair, bir dizi gök cisminin kendine mahsus özelliklerinden yararlanarak memduhunu methetmektedir. Bu beyitten yola çıkılarak, şairin döneminde insanların yıldızlarla ilgilendikleri ya da yıldızlarla ilgili

⁶⁰² E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfâlâhât-i Nucûmî*, s. 337-338.

değişik bilgilere sahip oldukları düşünülebilir.

مريخ زور و تير کتابت زحل رکاب

خورشید روی و زهره نشاط و قمر عیان (ق. ۳/۶۵)

Merîḥ gücün, Utarit kitabın ve Zühal üzengindir; Güneş yüzün, Zühre sevincin ve Ay gözündür.

4.2.2.23. Zühre: (Nahit)

Zühre, üçüncü gökte yer alır. Tabiatı soğuk ve rutûbetlidir. Sa'd-i asgar (küçük uğur) diye de isimlendirilen bu yıldızın kalbe sevinç ve mutluluk verdiği söylenir. Utarit ile dünya arasında yer alır. Yumuşaklık, dostluk, incelik, merhamet, acıma, güzel yaratılışlı olma belirgin özellikleridir. Yıldızların en güzeli ve parlak olanlarındandır. Kadını temsil eder. Birçok millette değişik şekillerde Zühre ile alâkalı olarak değişik inançlar yer almaktadır.⁶⁰³ Türkçede *Kervankıran* ve *Çobanyıldızı* diye de anılır, sabahın ve akşamın ilk saatlerinde çıplak gözle görülebilmesi sebebiyle *seher yıldızı* ve *akşam yıldızı* diye de anılır. Parlak, küçük ve güzel oluşundan dolayı sevgiliyle ilgili teşbihlerde, padişahların tahtı, tacı ve meclisleri, ihtişamlarıyla ilgili olarak kullanılmıştır:

چرخ گویی چتر مروارید می سازد به شب

پس به روز از ماه و زهره زر و زیور می زند (ت. ۴/۱/۵)

Felek, sanki geceleyn inciden şemsiye yapıyor; sonra gündüz olunca Ay ve Zühre'den altın ve süs yapıyor.

خورشید چو زهره تخت او بر دارد همانم ترا چو تاج بر سر دارد (ر. ۲/۴۸)

Güneş, Zühre gibi onun tahtını alıp götürse, başında taç olduğu için senin adaşın olur.

خورشید چنان نور ندارد که تو داری ناهید چنان سور ندارد که تو داری (غ. ۱/۷۲)

Güneş'te sende olduğu kadar ışıktır. Sende olan neşe Nahit'de yoktur.

Aşağıdaki beyitte, şairin yaşadığı dönemin hazinedarlarından *Hasan oğlu Huseyn*'in güzelliği karşısında, yıldızların en parlağı olan Zühre'nin bile hayretler

⁶⁰³ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfîlâhât-i Nucûmî*, s. 344-345.

içerisinde kalacağı, aynı şekilde büyük uğurlu lakaplı Müşteri yıldızının da onun destanını anlatacağı ifade edilmektedir:

پیش تو زهره در کشاکش باد قصه مشتری کمان کش باد (ت. ۱۱/۶/۱)

Senin önünde Zühre, şaşkınca dolaşsın. Müşteri'nin hikâyesi, yay çeken olsun.

Şair, *Maḥmūd Buğra Hân*'ı mertliği ve insanîyetinden dolayı methederken uğurun dahi onun sayesinde Nahit'in ve Müşteri'nin bahtı olduğunu belirtmektedir:

سعد از تو گشت طالع ناهید و مشتری

جان از تو یافت پیکر مردی و مردمی (ق. ۹۳/۶)

Uğur, seninle Nahit ve Müşteri'nin bahtı oldu. Can, seninle mertliğe ve insanlığa büründü.

4.2.3. BURÇLAR

4.2.3.1. Genel Olarak Burç

Sekizinci feleğe sevâbit veya burçlar feleği adı verilir. Bu felek 12'ye bölünerek 12 burç elde edilmiş, görüntülerine göre adları verilmiştir. Bunlar; *ḥamel, sûr, cevzâ, sereṭân, esed, sünbüle, mîzân, 'aḳreb, ḳavs, cedî, delv ve ḥût*'dur.⁶⁰⁴ Ayrıca müennes-müzekkerlik nisbet edilerek, müennesler geceye, müzekkerler ise gündüze nispet edilmişlerdir. Ayrıca üçer üçer dört unsura taksim edilerek ona göre etki sahaları belirlenmiştir. Kur'ân-ı Kerim'de üç yerde burç kelimesinin çoğul şekli olan *burûc* kelimesi geçer.⁶⁰⁵

İlm-i nucûm ile ilgilenenlere göre, her insan bir yıldızın etkisindedir. İnsanın doğduğu zamanda güneşin içinde bulunduğu burç, o insanın burcu ve o burçtaki yıldız, insanın etkisinde olduğu yıldızlardır. Bu yıldızlar insanın huy, alışkanlık, duygu ve ahlak anlayışlarına etki eder. Bu yıldızların her birinin farklı özellikleri vardır. İnsanın iyi, kötü, cömert, şanslı, hatta sarışın, esmer

⁶⁰⁴ Hâce Naşîreddin Tûsî, şiirinde burçları şöyle sıralar:

سرطان و اسد دگر عذرا حمل و ثور بعد از آن جوزا
عقرب و قوس دان پس از میزان جدی و دلو است و حوت از پس آن

Nucûmî, s. 70.

⁶⁰⁵ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfîlâhât-i Nucûmî*, s. 79.

olmalarına tesir edermiş.⁶⁰⁶

Burçlar, memduhun baht ve talihinin açık olması, devletinin ve ihtişamının burçlar gibi parlak olması gibi ilgilerle, benzetme unsuru olarak kullanılmıştır:

چندان که در دوازده برج است هفت مرغ

ای مخلصِ کریم تو را بخت یار باد (م. ۱/۷)

Yedi kuş, on iki burçta olduğu sürece, ey gerçek kerimlerin safı! Baht, sana yâr olsun.

Seyyid, kim için yazdığı belirlenemeyen sultanın bir yakınının ölümü dolayısıyla yazdığı mersiye, merhumu servi ve burca teşbih ederek istiare yapmıştır:

سروی ز بوستانِ معانی فرو شکست برجی ز آسمانِ معالی خراب شد (ت. ۲/۱/۶)

Manâlar bahçesinden bir servi yıkıldı. Yüce gökten bir burç, harâbeye döndü.

ای آن عطاردی که نزید به اتفاق برج تو جز دو پیکر مردی و مردمی (ق. ۱۳/۹۱)

Ey sana mertlik ve insanlık İkizler burcundan başkasının yakışmadığı Utarit!

4.2.3.1.2. Akrep Burcu

Güney yarım kürede yer alan sekizinci burç. *Âbân* ayına karşılık gelir. Güney yarım kürede görülen yıldızlar topluluğudur.⁶⁰⁷

زهره چو گوی سیمین بر چرخ و دور بین

دنبالِ برجِ عقرب مانند صولجان (ق. ۷/۶۷)

Zühre, gümüş renkli top gibi uzaktan, feleğin üzerinde ve dönerken sanki çevgân gibi Akrep burcunun peşindedir.

4.2.3.1.3. Arslan Burcu: (Şîr)

Seretân (yengeç) ve Sünbüle (başak) burçları arasında yer alan beşinci burçtur. İran aylarından *mordâd* ayına tekâbül etmektedir:

⁶⁰⁶ İ. Pala, “Burç”, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 76, 77.

⁶⁰⁷ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfâlâhât-i Nucûmî*, s. 525.

اندر جهان که شیر سوار است آفتاب

بر ثور و بر حمل کرمی کرد اگر نشست (م. ۶/۶)

Dünyada Arslan burcuna binen Güneş, otursa; Şevr'e ve Hâmel'e kerem etmiş olur.

Aşağıdaki beyitte, *Behrâmşâh*'ın haşmetinden dolayı, güneşin bile farklı bir burca konumlanacağı söylenmiştir:

بو کز سرطان آید در سنبله خورشید

کامسال بگردد ز نهیب تو سر شیر (ق. ۱۴/۴۷)

Güneş, Sereţân'dan Başak'a gelse bu yıl, senin haşmetinden Arslan'ın başında olur.

Seyyid, dostu *Nedîm-i Sâvî*'nin gölgesini, Hüma kuşuna benzetir:

قدرِ همای سایه خورشید سای تو

بر اوج شیر بیشه گردون سوار باد (م. ۶/۷)

Senin güneşe benzer Hüma kuşu gibi olan gölgenin kadri, felek ormanının Arslan'ının burcuna binsin.

4.2.3.1.4. Başak Burcu: (Sunbûle)

Güney felekte yer alan altıncı burçtur. Büyük burçlardandır. 'Ozrâ da denir. Eskilere göre 26 yıldız barındırır, bu sayı daha sonraki ölçümlerle elliye ulaşmıştır.⁶⁰⁸

موافقان را بآست نمالد و چه عجب در آسیای فلک سنبله نگردد آس (ق. ۶/۴۸)

*Muvafıklarında cesaret kalmadı, gariptir feleğin değirmeninde Başak, değirmen taşı olmaz.*⁶⁰⁹

کز سنبله مخصوص شرف گشت عطارد

چون به نگری او را خود خانه همانست (ت. ۳/۷/۱۸)

Utarit, Başak burcunda feleğe özel oldu. Ona iyi baksan evi bizzat orasıdır.

⁶⁰⁸ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfâlâhât-i Nucûmî*, s. 410.

⁶⁰⁹ A. E. Dihjûdâ bu beyti "Âs" maddesine örnek beyit olarak kullanmıştır. *Luğatnâme*, I/130.

4.2.3.1.5. Boğa Burcu: (Şevr)

İkinci burçtur. *Ordibehişt* ayına karşılık gelmektedir. *Ḥamel* ve *Cevzâ*'nın arasında yer almaktadır.⁶¹⁰ *Ḥusrev Şâh*'ın methiyesinden alınan aşağıdaki beyitte, memduhun şifâ bulması dilenmektedir:

از بهرِ شفای تنِ او ثور و حمل را

همنام تو خون کردی از خنجرِ خونخار (ق. ۱۲/۳۹)

Onun vücudunun şifâsı için senin adaşın, kan döken hançerle Şevr ve Ḥamel'i kana buladı.

Aşağıdaki beyitte *Ḥâce Muḥliş Nedîm-i Sâvî*'nin yönetiminden duyulan memnuniyet dile getirilmiştir:

تا ثور برجِ زهره بلبلِ طرب بود پیشِ تو زهره سازِ طرب بر کنار باد (م. ۳/۷)

Zühre burcu, Şevr'e kadar neşeli bülbüldü. Senin yanında, neşeli sazıyla Zühre, kenarda kalsın.

4.2.3.1.6. Koç Burcu: (Ḥamel)

Birinci burç. Kuzey yarımküre'de yer alır. *Burc-i Munḳalib* de denilmektedir. Tabiatı sıcaklık ve ateştir. *Ḥamel* burcundaki yıldızları, mihr ayında rahatlıkla görülebilir. *Ferverdin* ayına karşılık gelmektedir.⁶¹¹

طلوع خسروِ سیارگان به برجِ حمل خجسته باد بر خواجهٔ عمید اجل (ق. ۱/۵۵)

Koç burcunda yıldızların padişahının doğuşu Ḥâce 'Amîd-i Ecel'e kutlu olsun.

همیشه تا حمل می پوشد از خود به قدر آنکه میزان می نماید (ق. ۳۹/۳۴)

Ḥamel kendini gizledikçe Terâzî burcu görünür.

ز اوج این بنا دور است چشمِ تنگ و بدور نی

به تیغِ خویشتن مریخِ کردستی حمل را خون (ق. ۹/۷۹)

Kötü ve kıskanç göz, bu binanın zirvesinden uzaktır. Yoksa Merîḥ, kendi

⁶¹⁰ A. E. Dihhūdâ, "Şevr", *Luḡatnâme*, V/7301.

⁶¹¹ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşlâḥât-i Nucûmî*, s. 209; H. 'Amîd, "Ḥamel", *Ferheng-i 'Amîd*, I/409.

kılıcıyla *Ḥamel*'i kana boyardı.

4.2.3.1.7. İkizler Burcu: (Cevzâ, Du Peyker)

Üçüncü burçtur. *Ḥordâd* ayına karşılık gelmektedir. Milâdî takvimde, mayıs ayının 21'inde başlar. Cevzâ, bir yıldızlar topluluğudur. Şekli kılıç kuşanmış, sağ elinde asa sallayan ve oturan bir insana benziyormuş. Diğer bir söyleyişe göre çıplak iki çocuğa benziyormuş. Vefadarlık yemini ve yöneticilik göstergesidir. Feleğin oku Utarit'dir. Cevzâ burcu ise onun evidir. Cihanın yorgunluğunu Utarit'in tesirine nisbet ederlermiş.⁶¹² Tuvamân (Tuvâm-i dovvom) da denir. Kuzey yüzü 22 derece 7 saat yönündedir. MÖ IV. asırda yaşayan Yudkusus ve Uratus, bu yıldız kümesine Cevzâ adını vermişlerdir. Cevzâ burcundakiler temiz ve yüce tabiatlı, ilim sever ve hafızaları kuvvetli kimselerdir. Orta boylu, geniş endamlı, iyi yüzlü, güzel sakallı olurlar.⁶¹³

Behrâmşâh'ın sultanlığında, İkizler burcu dahi bir olup onun hizmetçisi olmaktadır:

در خدمتش دو پیکر یک رویه شد چنانک

جان بست بر میان و پس آنگه کمر کشید (ق. ۶/۳۵)

İkizler burcu, onun hizmetinde tek yüzlü oldu. Öyle ki can, kemerini bağlayıp ayaklandı.

Seyyid Ḥasan, hac ziyaretini esnâsında, Hz. peygamberin kabri başında yazdığı mülemmâ tarzındaki terciibentte hissettiği huzuru dile getirmektedir:

از رخ جوزا گل افشان ها کند روح الامین

بر سر ما چون در این روضه تماشا آمدم (ت. ۵/۲/۱۳)

Bu ravzâda seyretmeye geldiğimiz için; Rûḥu'l-emîn, Cevzâ'nın yüzünden başımıza çiçekler serper.

روی در روی دوگان پیش ملک گویی شد

پیش خورشید به رخ هم به فلک دو پیکر (ق. ۹/۴۵)

⁶¹² P. Ehûr, *Kilk-i Ḥiyâl-engîz*, II/716-717.

⁶¹³ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşlâḥât-i Nucûmî*, s. 167; Z. Ḥanlerî, *Ferhengi Edebiyyât-i Fârsî*, s. 165.

İkidir padişahın huzurunda yüz yüze; sanki güneşin önünde, yüzce aynı, felekçe ikizdirler.

4.2.3.1.8. Kova Burcu: (Delv)

On birinci burçtur. *Âb-kiş* de denir. Arapçası *Şâkıbu'l-mâ*'dır. İran aylarından behmen ayına karşılık gelmektedir.⁶¹⁴

Aşağıdaki beyitte dönemin veziri *Hâce Muhlîş Nedîm-i Sâvî*'nin idaresi ile Sîmurğ arasında ilişki kurularak, devletin yıldızlar kadar parlak ve çok olması arzusunda bulunmaktadır:

ارکانِ دولتِ تو که سیمرغِ قدر تست

چون اخترانِ دلو به کوکبِ چهار باد (م. ۱۲/۷)

Senin kadrinin Sîmurğ'u olan devletin esasları, kova burcunun yıldızları gibi, yıldız sayısınca dört olsun.

4.2.3.1.9. Yay Burcu: (Kemân, Qavs)

Dokuzuncu burçtur. *Âzer* ayına karşılık gelmektedir. *Keman*, *tîr-endâz*, *kemân-i gerdûn* da denir. Yıldızları, ok geren bir insan şeklinde hayal edilmiştir. 12 burç hava, su, toprak ve ateş arasında üçer adet dağılmıştır. Kemân, Hâmel ve Arslan burcuyla birlikte ateş unsurunda yer alır.⁶¹⁵

Şair, *Behrâmşâh*'ın okunun gücü karşısında arslanın dahi karşı duramadığını belirterek, memduhunu övmektedir:

بازوش قوی باد که در حین ز کمانِ چرخ

بر چرخ رسانید نفیر و نفر شیر (ق. ۵/۴۷)

Pazusu kuvvetli olsun ki, bir anda feleğin yayıyla arslanı ve kükreyişini, feleğe fırlattı.

4.2.3.1.10. Yengeç Burcu: (Herçeng, Sereṭân)

Kuzey yarımkürede yer alan, on iki burçtan dördüncüsüdür. Tîr ayına karşılık

⁶¹⁴ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşṭilâḥât-i Nucûmî*, s. 3.

⁶¹⁵ A. E. Dihḥudâ, "Qavs", *Lugatnâme*, XII/17808.

gelmektedir. MÖ III. asırda Sereṭân adı verilmiştir. Bugün üzerinde 83 adet yıldız keşfedilmiştir.⁶¹⁶

Aşağıdaki beyitte Seyyid, dostlarından ve dönemin vezirlerinden *Hâce Muḥliş Nedîm-i Sâvî*'ye duyduğu muhabbeti dile getirirken, düşmanlarına bedduada bulunmaktadır:

از چنگ و ناخن سرطان و عقابِ مرگ

همواره جان و جسمِ حسودت فکار باد (م. ۵/۷)

Sereṭân'ın ve ölüm kartalının pençesi ve tırnağıyla, seni çekemeyenin canı ve bedeni daima işkence çeksin.

4.2.4. DİĞER KOZMİK UNSURLAR

4.2.4.1. Felek: (Çarḥ)

Ortaçağ İslam kozmolojisinde yıldızları taşıdığına ve hareket ettirdiğine inanılan şeffaf gökküre, gezegenlerin yörüngesi; bir astronomi terimi olarak “yıldızların döndüğü yer” anlamını taşımaktadır. Müslüman astronomlar, güneşle ay dahil yedi gezegenin hareketini açıklamak üzere, iç içe geçmiş yedi saydam halka tasavvur etmişler ve her halkaya birer gezegenin bindirildiği, felek denilen bu halkaların Allah'ın izniyle döndüğü fikrini benimsemişlerdir. Sistem, burçlar feleği ve nihayet yıldızsız Atlas feleğiyle tamamlanmaktadır Felekler, arzın etrafında dönmek için gerekli gücü, ilk feleğin dairevî hareketinden alır. Râzî, Kindî'yi hatırlatır tarzda, gök cisimlerinin Allah'a secde ettiklerini belirten dinî öğretiden hareketle felek ve yıldızların canlı ve akıllı olması gerektiği sonucuna varmaktadır.⁶¹⁷

Kimi zaman, *felek*, *çark*, *gerdûn*, *âsmân*, *sipîhr* ifadeleri birbirlerinin yerine kullanılır. Eskilere göre 9 felek şöyle sıralanır: *Felek-i Kâmer*, *felek-i Utarit*, *felek-i Zühre*, *felek-i Âftâb*, *felek-i Mirrîḥ*, *felek-i Muşterî*, *felek-i Zuḥal*, *felek-i Şevâbit*, *felek-i Eflâk*. Eflâk ifadesi hem feleğin çoğulu, hem de bütün felekleri kapsayan Atlas feleği yerine kullanılır.⁶¹⁸

Felek, Dîvân'da öncelikli olarak memduhun ve makamının büyüklüğünü

⁶¹⁶ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfîlâḥât-i Nucûmî*, s. 386.

⁶¹⁷ İ. Kutluer, “Felek”, *TDVİA*, XII/306-307.

⁶¹⁸ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfîlâḥât-i Nucûmî*, s. 563-564.

pekiştirmek için bir araç olarak kullanılmıştır. Maalesef Dîvân'da adı geçen memduhların kimliklerini her zaman tespit etmek mümkün olmamaktadır. Kasidelerde çoğu zaman memduhun kim olduğu belli olmakla birlikte, özellikle rubai ve kıtalarda bir fikir edinilememektedir:

شاها فلکی که روی ازهر دارد در خدمتِ تو پشت چو چنبر دارد (ر. ۱/۴۸)

Ey şâh! Çiçek yüzlü feleğin sırtı senin hizmetinde çenber gibi olmuş.

حضرتِ سلطانِ فلک پندار و رویش آفتاب

هر که را او بر کشد از خاک دانی چیست آب (م. ۱/۱)

Hazret-i sultanı, felek san ve yüzünü güneş. O, kimi topraktan çekip alıyorsa suyun ne olduğunu anlarsın.

ز چرخِ گردان خندد ستارهٔ ثابت تو چرخِ ثابت بین و ستارهٔ گردان (ق. ۱۳/۷۰)

Sabit yıldız, dönen felekten güler. Sen, sabit feleği ve dönen yıldızı gör.

Feleğin önemli bir kullanım alanı da insanın hayatına, kaderine ve talihine olan etkisidir. Bu yüzden *feleğin çemberinden geçmek* deyiimi kullanılmıştır. *Maḥmûd Bûğra Ḥân* için yazılan methiyeden alınan aşağıdaki beyitte, onun kadir kıymet bilmesi, tedbiri, halkını koruyup kollaması methedilmektedir:

قدرِ تو چرخِ اعظمِ افلاک و انجم است

رای تو سعدِ اکبرِ مردی و مردمی (ق. ۵/۹۳)

Kadrin, feleklerin ve yıldızların en büyük feleğidir. Tedbirin, mertliğin ve halktan yana oluşunun en büyük uğurudur.

Aşağıdaki beyitte Sultan *Behrâmşâh*'ın idaresinden duyulan memnuniyet, feleğin dönüşüyle irtibatlandırılarak ifade edilmiştir:

سرّ این حرف است کامد حلقه‌ای در گوشِ دل

مه مبارک کردنت هر ماه چرخِ چنبری (ق. ۱۸/۹۱)

Gönlün kulağına küpe olması, bu sözün sırrıdır. Dairevî felek, her ay sana: Ay'ın mübarek olsun, der.

Felek, çok uzak mesâfede oluşu, içerisinde milyarlarca yıldız barındırması sebebiyle denize teşbih edilmiştir:

گم شود از تیرشان پروین به دریای فلک

فی المثل گر همچو ماهی ماه جوشن ور شود (ق. ۲۵/۳۲)

Onların oklarından Pervin, feleğin denizinde kaybolur. Örneğin ay, balık gibi zırha bürünür.

Felek ve kader, insanoğlunun her dönemde irtibatlandığı iki unsurdur. Nasıl ki insanın ömrü, kaderinin gereği neyse ona göre şekillenip akmakta, felekler de aynı şekilde akıp gitmekte ve insanın ömrüne tesir etmektedir:

این منم یارب که چرخم سوی اختر می کشد

چشمه روشن ز چاه تیره‌ام بر می کشد (ق. ۱/۲۶)

Ya Rab! Bu, benim. Felek, beni yıldız yönüne çekiyor. Aydınlık pınar, beni karanlık kuyumdan çıkarıyor.

Aşağıdaki beyitte, Necîbu'l-mulk *Hasan oğlu Huseyn* methedilirken kozmik unsurlardan felek ve güneşten yararlanılmış, bu kavramlar at binen, kılıç sallayan, ok atan savaşçılara teşbih edilmiştir:

از قبضه ضمیرش خورشید تیغ زد

وز بازوی سریش گردون کمان گشاد (ت. ۳/۵/۳)

Güneş, onun batinının kabzesi ile kılıç çaldı ve felek, onun taht gibi pazısından yay çekti.

4.2.4.2. Gökkuşağı: (Kavs-i Kuzah)

Tîrâj, *rengîn-kemân* da denir.⁶¹⁹ Şekil yönüyle hilale benzetilmiştir. Şair, Sultan *Behrâmşâh*'ın *Seyfe'd-dîn-i Sûrî*'yi mağlup etmesi üzerine, sultanı kutlamak için kaleme aldığı kasidede, sultanın ordusunun sancak ve flâmalarını gökkuşağına benzetmektedir:

هلالی در صف آورده چو سه قوس قزح درهم

ز گوناگون علامت ها یکی اخضر یکی احمر (ق. ۶۹/۴۳)

⁶¹⁹ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfîlâhât-i Nucûmî*, s. 147.

Biri yeşil, biri kırmızı çeşitli sancaklarda olan bitişik üç gökkuşağı gibi bir hilal dizisi oluşturmuş.

Şair, Hârezmşâh Sultanı Sa'îd'in âvânesiyle birlikte ordusunun başında ilerlemesini gökkuşağına teşbih etmektedir:

حلقه کرده به سپاه و بر بسته زانسان

که دو قوسِ قزح آورده بود سر در سر (ق. ۱۱/۴۵)

Ordunun başına insanlarla baştan başa iki gökkuşağı oluşturacak gibi halka yapmış.

شد مگر زو تیره ماه نو که تابد ماه ماه

یا دهد قوسِ قزح را رنگ کاید سال سال (ت. ۴/۲/۱۵)

Hilal, yoksa onun yüzünden mi karardı da, aydan aya parlar ya da gökkuşağını boyar, yıldan yıla görünsün diye.

4.2.4.3. Işık-Aydınlık: (Nûr)

Çerâğ, nûr, rûşenâyî, ziyâ gibi çeşitli kelimelerle ifade edilen ışık veya aydınlık kavramı, güneş, ay, meşale, fener, mum gibi teşbih ve mecazlarla dile getirilmiştir.

Dihhüdâ'da çerâğla ilgili olarak, *tâbân, nûrânî, direhşân, mum* veya *güneş* gibi ışık veren her şey, karanlığın zıddı anlamları yer almaktadır.⁶²⁰

Güneşin gündüzü, ayın geceyi aydınlatması sebebiyle ay ve güneş, en önemli iki aydınlık kaynağıdır.⁶²¹

Nur kavramı, ışığın en önemli ifadelerindendir. Dîvân'da daha çok dinî konularda, mecazlı bir şekilde kullanılmıştır:

من نورِ سلالهٔ رسولم من بندهٔ سایهٔ خدایم (غ. ۶/۴۹)

Ben Resul'ün sülâlesinin nuru, Tanrı'nın gölgesinin kölesiyim.

Aynı şekilde Sultan Maḥmûd b. Muḥammed'in, etrafa ışık ve aydınlık saçan üstün bir kişilik olduğunu, bu özelliği sebebiyle insanlığın derecesinin yükseldiğini söyleyerek, memduhunu övmektedir:

⁶²⁰ A. E. Dihhüdâ, "Çerâğ", *Luḡatnâme*, VI/8076.

⁶²¹ Örnek için bk. *Tez*, s. 662, (K. 67/1).

چراغ بنی آدم و شمع مُلک که عالیست زو منصب آدمی (ق. ۱۰/۹۵)

Âdemoğlunun ışığı ve mülkün mumu, insanlık makamı, onunla yücedir.

Aşağıdaki beyitte, Maḥmûd oğlu Sa'îd Melikşâh'ın tahta geçmesiyle, sabahın gelmesi arasında irtibat kurulmakta ve sultan güneşe teşbih edilmektedir:

صبح مُلک از مشرقِ اقبال سر بر می زند

نورِ خورشیدش عَلم بر چرخِ اخضر می زند (ت. ۱/۱/۵)

Mülkün sabahı, ikbalin doğusundan beliriyor. Güneşinin ışığı, yeşil feleğe sancak dikeyor.

پاشیده نورِ گوهرِ تاجت بر آفتاب گسترده سایه گوشه چترت بر آسمان (ق. ۶/۶۹)

Tacının mücevherleri, güneşe ışıq saçmış. Gölgeğinin köşesi, gökyüzüne gölge yaymış.

4.2.4.4. Yörünge: (Medâr)

Bir gök cisminin evrende izlediği yola denir. Eskiler feleğin dönüşüne de *medâr* derlermiş.⁶²² 'Alî b. 'Oşmân için kaleme alınan methiyeden alınan aşağıdaki beyitlerde, onun devrânının huzur içerisinde geçtiği, her şeyin yerli yerinde seyrettiği, bu yüzden halkın ona minnettar olduğu anlatılmaktadır:

تا پیشِ خدای و خلق گویم کین خلعت صدرِ روزگار است

تا مهرِ منیر در مسیر است تا چرخِ اسیر در مدار است

بادا مهرت میانِ دل ها تا چرخِ معین و بخت یار است

Tanrı'nın ve halkın yanında söylerim ki, bu devrânın başkanının verdiği hilâttir.

Işık saçan güneş, yörüngesinde olduğu sürece, Esîr feleği, yörüngede kaldığı sürece...

*Felek belirleyici, baht yardımcı oldukça, senin sevgin gönüllerin içinde olsun.*⁶²³

⁶²² E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfâlâhât-i Nucûmî*, s. 720.

⁶²³ *Dîvân*, s. 12, (K. 5/32, 33, 34).

تا ز دورِ چرخِ روشن خاک را باشد ثبات

تا به گردِ خاکِ تیره چرخ را باشد مدار (ق. ۳۱/۳۷)

Toprak, aydın feleğin dönüşü ile sabitlensin. Feleğe, kara toprağın etrafında yörünge olsun.

4.2.4.5. Ric‘at-Vebâl

Ric‘ât, ay ve güneş dışındaki bir yıldızın doğal seyrinin tersi yönde batıdan doğuya doğru seyretmesi;⁶²⁴ Vebâl ise, hamse-i mütehayyirenin her birisinin iki evinden birisinin, o yıldızla uyumlu olmaması durumu ya da kendi evinde olmayan bir yıldızın başka burçta olmasından kaynaklanan uğursuzluk halidir.⁶²⁵

Şair, *Maḥmûd Būğra Ḥân*’ın talihini Ric‘ât ve Vebâl’e bağlayarak, bu sayede mertlik ve insanlık yıldızının doğduğunu söylemektedir:

گر طالع نبودی از رجعت و وصال هرگز نرستی اخترِ مردی و مردمی (ق. ۱۶/۹۳)

Talihin, Ric‘ât ve Vebâl’den olmasaydı, hiçbir zaman mertlik ve insanlık yıldızı çıkmayacaktı.

4.2.4.6. Şevâbit

Güneş veya kutup yıldızı gibi kendi etrafında dönen yıldızlara verilen genel addır. Tekil hali şâbit’tir. Münkalib yani seyyârın zıddıdır. Ortadaki dört burç yani Şevr, Esed, ‘Akrab ve Delv’e sabit burçlar denir. Münkalib olanlar ise ilk dört burç yani *Ḥamel, Sereṭân, Mîzan ve Cedîd*dir.⁶²⁶

Aşağıdaki beyitte şair, *Behrâmşâh*’ı liderliğini geceleri yol gösteren yıldızlara benzetmiştir:

چون فلک عالم نورد و چون قمر منزل گذار

چون ثوابت رهنمای و چون عطارد کاردان (ق. ۱۴/۶۲)

Felek gibi âlemi dolaşırsın, ay gibi menzil edinirsin, yıldızlar gibi yol gösterirsin, Utarit gibi iş bilensin.

⁶²⁴ A. E. Dihhudâ, “Ric‘at”, *Luḡatnâme*, VIII/11933.

⁶²⁵ H. ‘Amîd, “Vebâl”, *Ferheng-i ‘Amîd*, II/1120.

⁶²⁶ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşlâḥât-i Nucûmî*, s. 149; A. E. Dihhudâ, “Sevâbit”, *Luḡatnâme*, V/7299.

آن کن که چون سپهر ز سرگشتگی حُسن

در موکب سعادت ثابت قدم شود (ت. ۵/۷/۳)

*Öyle yap ki, felek güzelliğin verdiği sarhoşlukla, mutluluğun maiyetinde, sabit kalsın.*⁶²⁷

4.2.4.7. Ufuk

Daha çok çoğul şekli olan *âfâk* şeklinde kullanılmıştır. Uzaklık ilgisiyle kullanılmıştır:

آفاق ز عافیت همی موج زند ما در طلب بلا چرا می گردیم (ر. ۲/۱۳۹)

Ufuklar selamet içerisinde hep dalgalanır. Biz neden bela peşinde koşuyoruz.

صبحدم روی افق رنگین اگر گردد سزد

زانکه تیغ صبح رنگ آرد چنان از رنگ او (ت. ۳/۶/۱۵)

Seher vakti ufuğun yüzü renkli olsa yakışır; çünkü sabahın kılıcı, onun renginden renklenir.

4.2.4.8. Evc-Ĥadîd

Bir yıldızın en uzak derecesine *evc*; en yakın derecesine *ĥadîd* denir. Güneşin evci, dünyadan en uzakta bulunduğu zamandır. Ayın evci ise dünyadan en uzak noktada bulunduğu zamandır. Yedi seyyâreden her birinin bir evc noktası vardır. Böylece söz konusu edilen kavramların en üst noktası, en yüksek hâli ifade edilmiş olur. Ĥadîd ise bu durumun tam tersidir. Güneş sistemi içerisinde yıldız ve gezegenlerin yerlerinin değişmesi sonucu, bu uzaklık evcden ĥadîde, ĥadîden de evce doğru devr-i dâim yapar:⁶²⁸

مگر زان در وجود آمد که در اوج و حضیض او

بیوسد پای عیسی و بگوید تارکِ قارون (ق. ۴/۷۹)

⁶²⁷ Bu beytin ikinci mısrasındaki موکب kelimesi مرکز şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taṣṣih-i İntikâdî-i Dîvân-i Seyyid Ḥasan-i Gâznevî*, s. 306.

⁶²⁸ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İṣṣâlâḥât-i Nucûmî*, s. 62; M. Mu‘în, “İḥzîz”, *Ferheng-i Fârsî*, I/399.

Yoksa onun en uzak ve en yakın noktasında, 'İsâ'nın ayağını öpmek ve Kârûn'un başını ezmek için mi var oldu?

هر لحظه می کشد ز حسیضم به سوی اوج

هر روز می بَرَد ز زمینم بر آسمان (ق. ۲/۷۳)

Her an beni dipten zirveye doğru çekiyor. Her gün beni yerden göğe yükseltiyor.

پایی که اوج چرخ سپردی به دولت

در کُنَجِ نامرادی دامنِ سپر شده است (ق. ۷/۹)

Feleğin zirvesinin senin devletine bağışladığı kalıcılık, muratsızlığın köşesine kurulup oturmuştur.

همیشه تا که بود اوج شمس در جوزا

هماره تا که بود خانه قمر سرطان (ق. ۲۹/۷۰)

Güneş'in zirvesi her zaman Cevzâ'da, ayın yeri de her zaman Serefân'da olsun.

4.3. ZAMAN ile İLGİLİ UNSURLAR

4.3.1. Genel Olarak Zaman

Dem, devir, devrân, rûzgâr, vakit, zamân, zamane gibi çeşitli kelimelerle ifade edilen zaman kavramı, en çok kullanılan kozmik unsurlar arasında yer alır. Ayrıca felek, çark ve dünya kavramlarıyla iç içedir. İnsanoğlunun üzerinde en çok düşündüğü kavramların başında yer alır. İnsan için en değerli varlıktır, çünkü geri gelme ihtimali yoktur. Bu yüzden birçok âlim, şair, felsefeci ânın öneminden bahsetmektedirler. Kur'ân-ı Kerim'de zamanla ilgili birçok âyet-i kerime vardır. Örneğin: Gerçekten senin Rabb'inin katında, bir gün sizin saymakta olduklarınızdan bin yıl gibidir.⁶²⁹

Dîvân'da zamanla ilgili olarak kullanılan bazı kelime grubu ve tamlamalar şu

⁶²⁹ *Kur'ân-ı Kerîm*, Hac Sûresi, 47. âyet.

şekildedir: *Subh-dem, her-dem, sepide-dem; devrân-i felek; hâl-i rûzgâr, rûzgâr-i buzurg, fahr-i rûzgâr, fitne-i rûzgâr; vaqt-i râdî, vaqt-i istiḳbâl, vaqt-i ḡybet, cevher-i vaqt-i ḳrân-i a'zâm, vaqt-i seher, vaqt-i ferâhemî, devr-i zamân, her zamân, âḥir zamân, zemîn u zamân.*

Şair, sıkıntıya düştüğü zamanlarda, zamaneden şikâyet etmiştir:

دردا که من از زمانه خوردم تیری در دام به بوی دانه خوردم تیری (ر. ۱/۱۶۸)

Yazık ki! Ben zamaneden ok yedim. Tuzaktaki yemin kokusundan ok yedim.

سکر ز شاه گیتی نومیدی ز بخت بگذار ای زمانه اگر همدمی رسد (غ. ۶/۲۳)

Sarhoşluk, dünyanın padişahından; umutsuzluk, talihtendir. Ey zamane! Bırak, bir yoldaş yetişsin.

ما را رخ آن نگار بایستی آن شاهدِ روزگار بایستی (غ. ۱/۶۷)

Bize o sevgilinin yüzü gerek. O devrânın güzeli gerek.

Şair, dönemin hazinedarlarından *Hasan-i Aḥmed*'in büyüklüğünü değişik vesilelerle methetmektedir:

ز ره آبگیر باز کنی گره روزگار بگشایی (ق. ۲۲/۸۷)

Göletin yolunu açarsın. Zamanenin düğümünü çözersin.

Aşağıdaki beyitte şair, *Hasan oğlu Huseyn*'in büyüklüğünü, mübalağalı bir biçimde dile getirmektedir:

گر چرخ خورده کار بگردد هزار قرن هرگز چنان بزرگی در چنگ نایدش (ت. ۵/۶/۳)

Küçük işlerle uğraşan felek, bin asır dönse de, o kadar büyüktür ki ele avuca sığmaz.

دانا است روزگار از او نیستم خجل کز کانِ روزگار چو من گوهری نخاست (م. ۱/۳)

Zamane bilgedir, ondan utanmıyorum. Zamanenin madeninden benim gibi inci çıkmadı.

Şairin az da olsa, zamaneden memnun kaldığı dönemler de olmuştur.⁶³⁰

4.3.1.1. Akşam-Gece: (Şâm-Şeb)

Akşam vakti gündüzün bitip ortalığın kararmaya başladığı vakittir. Akşamdan

⁶³⁰ Örnek için bk. *Tez*, s. 107, (K. 58/16).

sabaha kadar ifadesiyle uzayan bir zaman dilimi kastedilmiştir. Her defasında zıddı olan sabah kelimesiyle birlikte anılmıştır:

مُلک دگر دار امید زانکه بدادت نوید

صبح ز تاج سپید شام ز چترِ سیاه (غ. ۵/۶۱)

Mülk artık umut evi; çünkü sabah, sana beyaz taçtan ve gece, siyah şemsiyeden müjde verdi.

Gece kavramı, şeb (gece), *imşeb* (bu gece), *düş*, *dî-şeb* (dün gece) ve *nîm-şeb* (gece yarısı) gibi gecenin farklı zaman dilimleri şeklinde kullanılmıştır. Gecenin karanlık ve soğuk oluşu, korkutucu yönü, gündüzün zıddı oluşu, üzüntüyü ve sıkıntıları artırması gibi olumsuzlukları söz konusu edilmiştir:

نیم شب چون در آمدم از خواب نیک رنجور گشتم و حیران (م. ۱۳/۲۹)

Gece yarısı uykudan uyanınca, iyiden iyiye şaşkınlığa ve üzüntüye kapıldım.

Aşağıdaki beyitte, aşkından dolayı, âşığın gözüne gece boyunca uyku girmediği ifade edilerek, aşk acısıyla gece arasında ilgi kurulmuştur:

با دیده ندارم سخن خوابِ امشب کز آتشِ من می بچکد آبِ امشب (ر. ۲/۴)

Gözüme uykudan söz etmem bu gece, ateşimden su gibi şarap damlar bu gece.

شب ها ز تو در سرم چه سوداست که نیست

وز هجرِ تو بر من چه ستم هاست که نیست (۱/۳۰۰)

Geceleri, senin yüzünden çekmediğim sevda mı vardır? Senin ayrılığından, görmediğim zulüm mü vardır?

4.3.1.2. Gündüz: (Rûz)

Farsçada *rûz* ifadesi, hem bir günü hem de gündüzü ifade eder. Şiirde ise daha çok sabahtan akşama kadar olan zamanı ifade etmekte ve genellikle zıddı olan gece ile birlikte anılmaktadır. Şair olumlu bir şey söyleyeceği zaman gündüzün gelip gecenin kaybolduğunu, olumsuz bir şey söyleyeceği zaman ise gündüzün kaybolup gecenin geldiğini, karanlığın aydınlığa, aydınlığın da karanlığa yettiğini belirtmektedir. Sonuçta iyi şeyler için gündüz, kötü şeyler için gece bir semboldür.

Seyyid Ḥasan, aşağıdaki beyitte sevgiliye hitap etmektedir. Bu şiir dönemin hazinedarlarından Ḥasan oğlu Ḥuseyn'e atfedilmiştir. Eğer şairin kastettiği kişi Ḥasan oğlu Ḥuseyn ise, Dîvân'da açıkça Türk kimliğiyle söylenmiş olmaktadır:

ای ماه در هوای تو جانم به لب رسید

وی ترک در فراقِ تو روزم به شب رسید (ت. ۱/۳/۳)

*Ey ay yüzlü güzel! Senin sevdanla canım ağzıma geldi. Ve ey Türk! Ayrılığında gündüzüm geceye erişti.*⁶³¹

گر شب برسد به لب رسد جانِ امروز

شب را بر ما بار مده هانِ امروز (ر. ۲/۹۸)

Gece gelirse can ağza gelir, gündüzün canı çıkar. Sakın bugün geceye bize gelmesi için yol verme!

4.3.1.3. Sabah Vakti: (Bâm-dâd, Seher, Seher-gâh, Şubh, Şubh-dem)

Geceden sabaha çıkmak ya da karanlıktan aydınlığa çıkmak, doğal olarak olumlu bir anlam taşır. Seher yeli ise bu olumlu havanın en önemli nişânesidir. Böylelikle sevgiliden haber almak, güllerin açılması, memduhın devrânının aydınlığı, hep sabah vakitlerinde gerçekleşir. Seher vaktinin zıddı, kendinden önceki vakit olan gece vaktidir. Birbirini takip ederler. Biri aydınlığın nişânesi iken, diğeri karanlığı temsil etmektedir:

از دردِ دل پر غم ای ماه بترس وی خفته ز نالهٔ سحرگاه بترس (ر. ۱/۱۰۰)

Ey ay! Gam dolu gönlümden kork! Ey uyuyan! Seher vaktinin inlemesinden kork!

Dîvân'da, *Sipehsâlâr 'Alî b. el-Ḥuseyn-i Mâhûrî*'nin kılıcı, zalimleri darmadağın edip, ortalığı aydınlığa dönüştüren bir unsur olarak işlenmektedir:

صبح تیغِ تو دردِ پردهٔ دل‌های سیاه

در چنان شب تو جز این صبحِ مدان پرده‌دري (ق. ۲۱/۹۰)

⁶³¹ Bu beytin birinci mısrasındaki *ای ماه* ifadesi *روزم* şeklinde ve ikinci mısrasındaki *وی ترک* ifadesi *جانم* şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taşkîh-i İntikâd-i Dîvân-i Seyyid Ḥasan-i Ġaznevî*, s. 303.

Senin kılıcının sabahı, kara gönüllerin perdesini yırtar. Öyle bir gecede bu perde yırtmayı, sabahtan başkasından bilme.

Seher vakti, tabiattaki canlanmanın, hareketliliğin başlangıcıdır. Seher vakti esen seher yeli de, -özellikle şiirlerde- sabah vaktinin en önemli unsurlarındandır. Bağdaki gülleri açtırması sebebiyle, tüm güzelliklerin habercisidir. Ayrıca sevgilinin kokusunu âşığa ulaştırır:

دوش ار ز بادِ سردم لبخنده زد چمن

چهره گشای غنچه نسیم سحرگه است (غ. ۶/۴)

Dün gece, soğuk rüzgârımdan çimen gülümsediyse, goncanın yüzünü açan seher rüzgârındandır.

Şair, *Hasan oğlu Huseyn*'e olan muhabbetini, gülün sabah vakti açmasıyla irtibatlandırarak ortaya koymaktadır:

جان خوش شود چو نور پذیرد ز رای تو

گل بشکفت چو هم نفس صبحدم شود (ت. ۲/۷/۳)

*Can, senin hükmünden ışık alınca hoş olur. Gül, sabah vakti ile hemdem olunca açar.*⁶³²

Kıyamet sabahı, bu dünyanın son sabahıdır. Böyle olmakla birlikte, insanoğlu ölme fikrinden uzaktır:

خیالِ مُردن در خواب هم نمی بینی

اگرچه صبح قیامت ز عارضت بدمید (م. ۶/۲۳)

Yüzünde kıyamet sabahı doğsa da, ölme fikrini rüyanda bile görmezsin.

صبح خندان چو گل و گل چون صبح

سحری چاک زده پیراهن (ق. ۹/۷۵)

Güleç sabah, gül gibi ve gül, sabah gibidir. Bir seher vakti, gömleğini yırtmış.

⁶³² Bu beytin birinci mısrası Emsâl u Hikem'de "can hoş olsun" şeklinde açıklanmıştır. A. E. Dihjudâ, *Emsâl u Hikem*, II/1578.

4.3.1.4. Şubh-i Şâdık

Tan yerinin ağarması, sabahın gelmesinin habercisi olan şubh-i şâdık, olumlu bir biçimde şiirde yer almıştır. Seyyid, memduhunu methederken sözünü şubh-i şâdığa benzeterek doğru söylediğini kastetmektedir:

والله که ز تو خصم نماند زنده صادق صبح است این زبانِ بنده (ر. ۲/۱۵۶)

Vallahi düşman senin elinden diri kurtulamaz! Bu kulunun sözü, şubh-i şâdıktır.

مرا از ثنا های خورشید ذات

بر این نیست جز صبح صادق گواهی (ق. ۱۶/۹۷)

Senin Güneş gibi zatının övgüleri için benim şubh-i şâdıktan başka şahidim yoktur.

شمسی که اشارتِ ضمیرش را صبح صادق به ترجمان ماند (ق. ۱۹/۲۸)

Öyle bir güneş ki şubh-i şâdık, onun varlığının işaretinin tercümanlığını yapar.

4.3.1.5. Ömür

İnsan, hayvan, bitki hatta herhangi bir başka varlığın yaşama süresi, hayat, doğumdan ölüme kadar geçen vakittir. Edebiyatta kullanılan iki önemli özelliği, çok kısa oluşu, bundan dolayı değerli oluşu ve geçici oluşudur. Geçici ve çok kısa olmasından dolayı da başta çiçekler olmak üzere ömürleri kısa süren bazı varlıklara benzetilir.

Ömrün dinî açıdan da değeri çok büyüktür. Bir hadiste: Dünya, ahiretin tarlasıdır, buyurulmaktadır. Buna göre ömür, ebedî dünya için hazırlık yapılması gereken bir yerdir. Öbür dünyada da bir ömür vardır. Ancak onun bir sonu ve bu dünyaya bir etkisi yoktur. En azından yaşadığımız sürece bu dünyayı nasıl geçirdiğimiz önemlidir. O yüzden Dîvân'da ömürden kasıt, bu dünyadaki ömürdür:

می بر کفِ من نه که دلم پر تابست

وین عمرِ گریز پای چون سیمابست (ر. ۱/۱۳)

Elime şarap ver ki yüreğim ateş içindedir. Bu kaçan ömür, civa gibidir.

Aşağıdaki beyitte Seyyid Hasan, meslektaşı meşhur vâiz Bağdatlı İmam Burhâne 'd-dîn'in soyunun çoğalması temennisinde bulunmaktadır:

درختِ عمرِ تو سرسبز باد چندانى

که چار شاخش در عاقبت هزار شود (م. ۱۹/۲۲)

Senin ömrünün ağacı yeşillensin; öyle yeşillensin ki sonunda dört dalı bin olsun.

4.3.2. Aylar

4.3.2.1. Ferverdîn

Şemsî ayların ilki, yeni yılın ve baharın ilk ayıdır. Doğulu toplumlar için önemli olan nevruzun kutlandığı aydır. Zerdüştlükte cennetin hazinedarı olan meleğin adıdır. Güneş, bu vakitte Hâmel burcunda yer alır. Dîvân'da bir yerde, Ferverdîn ayının gelişinden duyulan mutluluk dile getirilmiştir.⁶³³

Ferveđîn, nevruzdan ötürü mutluluk demektir. Nevruzun gelişini şairi neşelendirmekte, şâh Behrâmşâh'ı güneşe benzeterek nevruzunu kutlamaktadır:

بزرگ جشنِ همایون و ماهِ فروردین خجسته بادا بر آفتاب روی زمین (ق. ۱/۸۰)

Büyük, kutlu şenlik ve Ferverdîn ayı; yeryüzünün güneşine kutlu olsun.

4.3.2.2. Nisan

Süryânî ayların yedincisidir. İran Güneş takvimine göre, Ordibihîşt ayına tekâbül etmektedir. Baharın iyice kendini gösterdiği ve yağmurların yağdığı bir ay olarak bilinir. Dîvân'da da bu yönüyle ele alınmıştır:

براند بر گلستان ابرِ نیشان آب و ندیشد

که رخسارِ لطیفِ گل خود از بادی اثر گیرد (ق. ۷/۲۴)

Nisan bulutu, gül bahçesine su yürüttü ve gülün lâtif yüzünün rüzgârdan etkileneceğini hiç düşünmedi.

⁶³³ M. C. Yâhakkî, *Ferheng-i Esâfir*, s. 626.

نسیم بر تَحِیَّتِ کان خداوند ز طبع خوشتر از نِسان فرستد (م. ۴/۱۱)

O Tanrı, tabiatı Nisan'dan daha hoş, selâm dolu nesîm gönderir.

همیشه تا بود روی گلستان تازه و خُرَّم

هر آنگاهی که آراید به گوهر ابرِ نِسانش (ق. ۲۸/۵۲)

Bahçe taze ve canlı oldukça, Nisan yağmuru onu daima inciyle süsler.

4.3.2.3. Şevvâl

Hicrî takvime göre yılın onuncu ayıdır. Ramazan ayının bitmesiyle başlar. Dolayısıyla Ramazan bayramı, bu ayın ilk günlerine tekâbül etmektedir. Dîvân'da bir yerde Ramazan ayı ile ilişkilendirilerek kullanılmıştır:

کامِ دل بافتیم روزِ شوال کینِ همی خواستیم از رمضان (م. ۵/۲۹)

Şevval günü, murâdımızı dokuduk. Bunu Ramazan'dan hep isterdik.

4.3.2.4. Tîr

İranlıların güneş takviminin dördüncü ayı ve yaz mevsiminin birinci ayıdır. Burcu Sereṭân ya da Ḥarçeng'dir. Dördüncü felekte yer alır:

افسوس که نوبهارِ حسنش بیرون شد و تیر مه در آمد (م. ۲/۱۹)

Yazık ki onun güzelliğinin baharı bitti ve Tîr ayı geldi.

4.3.3. Mevsimler

4.3.3.1. Genel Olarak Mevsim: (Faşl)

Dîvân'da hem *mevsîm* hem de *faşl* kelimeleri kullanılmıştır. Genellikle bir ay adıyla yanyana kullanılmakla birlikte, tek başına kullanıldığı da görülmektedir:

در شو به تهنیت که در این موسمِ شریف

جشنِ عجمِ مقارنِ عیدِ عرب رسید (ت. ۶/۳/۳)

Mutlulukla içeri gir ki bu şerefli mevsimde, Acem şenliği Arap bayramıyla aynı zamana denk geldi.

Aşağıdaki beyitte *Behrâmşâh*'ın adaletinin dünyanın dört bir yanına huzur getirdiği söylenerek, onun yönetiminden duyulan mutluluk dile getirilmiştir:

بر اعتدالِ هوا عدلِ شاه یار شده است

(ق. ۱/۸) چهار فصلِ جهان سر به سر بهار شده است

Padişahın adaleti, havanın mûtedil olmasına yâr olmuştur. Cihanın dört mevsimi, baştan başa bahar olmuştur.

4.3.3.2. İlkbahar

Havaların ısınması, rengârenk çiçeklerin açması, sabah yeli, kuşların ötüşü, tabiatın canlanması gibi sebeplerle baharın olumlu bir imajı vardır. Klasik şiirde bahar mevsimi, mevsimlerin en güzelidir. Tabiatın canlandığı; çiçeklerin tomurcuk vermeye başladığı, kuşların ötüşlerinin ayyuka çıktığı kısaca bağa neşe ve mutluluğun geldiği mevsimdir. Yine klasik şiirde çok önemli bir yeri olan nevrüz bayramı da baharın başlangıcındadır. Bütün bu sebeplerden dolayı bahar, iyiliğin, güzelliğin ve sevincin sembolüdür. Şiirde, bahar kelimesiyle birlikte çemen, gül, lâle, bülbül, bağ-bahçe kelimeleri sıklıkla yan yana kullanılır:

ای رنگِ رخت جامهٔ جادوی بهار از نقشِ تو افتاد دلم سوی بهار (ر. ۱/۸۸)

Ey yüzünün rengi, baharın sihirli elbisesi (olan); senin sûretinden dolayı, gönlüm bahara meyletti.

قُمری اندر بهار یارِ من است مونسِ ناله های زارِ من است (غ. ۱/۹)

Kumru, baharda benim yârimdir. Ağlayıp inlemelerimin teselli edenidir.

Aşağıdaki beyitte, şair bu defa *Ahmed 'Omer*'in hem fiziksel hem de ruhsal güzelliğini methetmektedir:

بهارِ دیده منقش ز عکسِ گلرنگت

(ت. ۳/۵/۲) هوای روح معطر ز خلقِ خوشبویت

Senin gül renkli yansımandan dolayı, gözün baharı nakışlı; senin hoş kokulu ahlakından ötürü, ruhun havası kokulu.

Şu beyit dönemin büyüklerinden *Hâce Muḥliṣe 'd-dîn* için söylenmiş, onun için iyi dilekte bulunulmuştur:

تا نقدِ مهرکان را میزان مُقرر است طاوسِ دولتِ تو به رنگِ بهار باد (م. ۸/۷)

Mihriḡân töreninin belli bir bütçesi varsa da, senin devletinin tavusu bahar renginde olsun.

بهار باد سرِ زلفِ او چو در سر کرد

به دیده خود را چون ابرِ نوبهار زدیم (ت. ۳/۱/۲)

Bahar rüzgârı onun saçının ucunu başına bağlayınca, ilkbahar bulutu gibi onu gözümüze sürdük.

4.3.3.3. Sonbahar: (Ḥazân)

Bahar mevsimi, şairler tarafından sonbaharın tam tersi, yani güzelliklerin yavaş yavaş kaybolduğu, baharın ve yazın tazeliğini ve yeşilliğini yitirdiği, çiçeklerin sararıp solduğu hüzün mevsimi olarak algılanmıştır. Bahar mevsimi, her açıdan insanın gençlik dönemine teşbih edilir. Gençlik dönemi, insanın kuvvetli olduğu dönemdir. Bu dönemin kıymetinin bilinmesi istenir ki yaşlılık dönemine teşbih edilen sonbaharda pişman olunmasın:

تا بدانید قدرِ فصلِ بهار در گران جانی خزان نگرید (ق. ۱۰/۳۶)

Bahar mevsiminin kadrini bilin ki sonbahar yaşlılıkta ağlamasın.

Şiirden kim için söylendiği anlaşılamayan aşağıdaki beyitte, şair, memduhunun düşmanını sonbahar dalına teşbih ederek, kuruyan ağaçlar gibi dalsız budaksız kalmasını dilenmiştir:

پیرایه بریده و شده بی برگ خصمِ تو چو شاخ در خزان ماند (ق. ۲۹/۲۸)

Budandı ve yapraksız kaldı. Senin düşmanın, sonbahardaki dal gibi kalsın.

به خوشدلی بکشمِ سرد و گرمِ تو که مرا

تو در بهار نسیمی و در خزان آتش (ق. ۱۰/۵۰)

Senin soğuğuna da sıcağına da memnuniyetle katlanırım; çünkü sen baharda nesîmsin, sonbaharda ateş.

4.4. DÖRT UNSUR

Eski Yunan filozofları elementlerin keşfinden önce evrendeki her şeyin dört unsurdan oluştuğunu iddia etmişler, bu unsurları: Hava, su, toprak ve ateş şeklinde özetlemişlerdir. Bu sayılanlar bugün element olarak kabul edilmemekle birlikte, bunlar olmadan hiçbir şey oluşmamaktadır. Bu düşünce zamanla İslam âlimlerini de etkilemiş; başta Fârâbî ve İbn-i Sînâ olmak üzere, diğer İslam âlimlerinin etkisiyle tefsirlere kadar girmiştir. Bu düşünce İslam edebiyatını da etkileyerek *anâşir-i erba'* terkihiyle şiiirlerde kullanılmıştır.

Sevgiliye ait güzellik unsurlarından, âşığın gözyaşlarına dek birçok bakımdan kullanım alanı bulan hava, su, toprak ve ateş öğeleri bir arada düşünüldüğünde dünya ve kâinattan kinayedir.⁶³⁴

Aşağıdaki beyitte, dört unsur yan yana getirilmiştir. Toprakla hava birbiriyle irtibatlandırılırken; birbirlerinin zıddı olan ateş ve su, yan yana kullanılmıştır:

خاک را از باد بوی مهربانی آمدست

در ده آن آتش که آب زندگانی آمدست (ق. ۱/۱۰)

Toprağa rüzgârdan şefkat kokusu gelmiş, O ateşi bırak ki hayat suyu gelmiş.

4.4.1. Hava

Hava ile ilgili unsurlar daha ziyade rüzgâr ve çeşitleri etrafında dönmekle beraber, hava kelimesi de tek başına gerçek anlamıyla ve *âb u havâ* ibâresiyle iklim, ortam, devlet anlamlarıyla da kullanılmıştır.⁶³⁵

در گریه و آه سرد من کوش کین آب و هوات می بسازد (ق. ۵/۲۱)

Benim ağlamam ve soğuk âhımla meşgul ol ki, bu iş durumunu düzeltir.

منگر به ناتوانی شخص ضعیف من

بنگر که این طلب ز کجا خواست وین هوا (ق. ۳۴/۹۸)

Benim zayıf şahsiyetimin acizliğine bakma. Bu isteğin ve bu arzusun nereden

⁶³⁴ İ. Pala, “Anâşir-i Erbâ’”, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 23.

⁶³⁵ Örnek için bk. *Tez*, s. 203, (R. 32/1).

ortaya çıktığına bak.

Şair, aşağıdaki beyitte, *Behrâmşâh*'ın yiğitliğini anlatırken, düşmanların cesetlerinin bulunduğu savaş alanının bile, onun lütfuyla değer kazandığını belirtmektedir:

زمینِ مَعْرَکَہ از جسمشان گرانی یافت

هوایِ هاویہ از جانشان بخار گرفت (ق. ۱۶/۱۱)

Savaş alanı, onların vücutları ile değer buldu. Cehennemin havası, onların canı ile buhar buldu.

4.4.2. Su: (Âb)

Su, dünyadaki bütün canlılar için hayat kaynağıdır. Edebiyatta birçok yönlerden ele alınmış, çeşitli inanış, anlayış, teşbih ve mecazlara konu olmuştur. Batırcılık, boğuculuk gibi bazı olumsuz özellikleri olsa da genellikle olumlu yönleriyle işlenir. Şiirde, âşkın gözü çeşme, göz yaşı ise akıp giden bir sudur. Sevgilinin taş gönlü, âşkın gözyaşı ile yumuşatılmak istenir. Âşık, göz yaşlarıyla sevgilinin mahallesini yıkayarak tertemiz eder. Ekmek ve su, cömertlik sembolüdür. Akıcılık özelliğiyle insanın ömrüne, kesintisiz oluşu sebebiyle, sevgilinin saçına teşbih edilir. Âşık, kendi yanan gönlünü de söndürmek için gözyaşı döker, ancak bunun hiçbir zaman bir faydası olmaz. Kılıç ve hançerle birlikte kullanımı, demire su vererek çeliğe dönüştürme olayını hatırlatır. Bu yüzden *âb-i tîg* ve *tîg-i âbdâr* tamlamaları kurulur. Saydam olmasıyla kesifin (kir, pas) zıddıdır. Üzerindeki kabarcıklarla taç giymiş padişahlara benzetilir. *Âb-i âbistenî*, *âb-rû*, *âb-i çeşm*, *âb-i âteşîn* gibi çeşitli tamlamalar içerisinde yer alır.⁶³⁶

Dîvân'da su ile ilgili olarak bazı bileşik ve tamlamalar kullanılmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır: *Âb-dâr* (*sucu, sâķî, bol sulu bitki ve meyve, anlaşılır ve akıcı, sağlam, galiz*), *gul-âb* (*gul-i Muḥammedî ya da kırmızı gülden elde edilen kokulu su, gül suyu*), *sîr-âb* (*sulak, suya kanmış, taze ve yeşil*), *sîm-âb* (*civa*), *âb-i revân* (*akarsu*), *âb u âteş* (*su ve ateş*), *âb-i zulâl* (*saf, tatlı su*), *âb u hava* (*su ve hava, iklim*), *âb-i çeşm* (*gözyaşı*), *âb-dîde* (*gözyaşı*) *âb-i çeşm-i ebr* (*bulutun göz yaşı*), *âb-gîne* (*şişe, cam kadeh, elmas, mecazen: gökyüzü*), *âb-i ḥayât* (*ölümsüzlük suyu, âb-i*

⁶³⁶ İ. Pala, "Su", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 1.

zindegânî, âb-i hayvân), âb-i Hîzîr (hayat bahşeden su, hakiki marifet).

Su kelimesi, bileşik ya da tamlama şeklinde olmadan, gerçek anlamıyla da kullanılmıştır. *Nâşîr-i Hüseyn*'in methiyesinden alınan aşağıdaki beyitte bu durum örneklenmiştir:

گهی فکندی مشک از دو سنبلِ پر چین

گهی فشاندی دُرّ از دو نرگسِ سیراب (ق. ۶/۲)

Bazen kıvrılmış iki sünbül den misk saçtın, bazen suya kanmış iki nergisten inci saçtın.

شده از چشمه زرین فلک آبِ روان

از خیال چه سیمینش که اندر ذقن است (ق. ۴۳/۱۲)

Feleğin altın çeşmesinden su, revân olmuş. Çenesinde olan gümüşün hayalinden ne (çok) su akmış.

Âb-dîde, gözyaşı anlamına gelmektedir. Âşığın kuvvetli ve aşırı göz yaşı, kan rengine döner, bu da şaraba temsil edilmiştir.⁶³⁷

در آب دیده غرقه گردد هر تشنه که از تو آب خواهد (غ. ۲/۳۱)

Senden su isteyen her susamış, iki göziün yaşında boğulur.

چون غرقه شدم ز آب دیده هر دم چه بر آتشم نشانی (غ. ۱۰/۷۷)

Göz yaşına boğulduğum halde, beni ne diye her an ateşe oturtursun!.

Âb-gîne ya da *âb-gûne*, su gibi anlamına gelmektedir. Kelimeyle kastedilen şey ise camdır. Kelime daha sonra âyîne şekline dönüşmüştür. Mecazen şarap şişesi anlamında da kullanılmıştır. *Âb-gîne-i Haleb* veya *Şâm*, eskiden meşhurdu.⁶³⁸

Şair, *Behrâmşâh*'ın kudretini vurgulamak için işret meclislerinde eski İran şâhlarına yapılan hitap gibi hitap ederek, kadeh istemesini, boş kadehinin bile düşmanlarına korku saldıgını söylemektedir:

بخواه جام که سر چرب کرد خصم ترا

به شیشه تهی این آبگینه رنگِ خراس (ق. ۵/۴۸)

⁶³⁷ P. Ehûr, *Kilk-i Hîyâl-engîz*, I/209.

⁶³⁸ *ae.*, I/209.

Kadeh iste ki bu cam renkli değirmen, boş şişeyle düşmanın başını yağladı.

Behrâmşâh'ın hazinedarlarından *Necîbu'l-mulk Huseyn b. Hasan*'a ithaf edilen bu şiirde şair, sevgiliyi güle, kendisini de gül suyuna benzetmektedir:

زان چنان گل چنین گلاب الحق نیک در خورد و بس صواب افتاد (ت. ۵/۴/۱۲)

Doğrusu, öyle güle böyle gül suyu yakışır ve çok da yakıştı.

4.4.3. Toprak: (Hâk)

Dîvân'da, anâşir-i erba'anın önemli halkalarından biri olan toprak ve toprakla ilgili olarak bir yığın farklı bileşik ve tamlama kullanılmıştır. Bu bileşik ve tamlamalar, ekseriyetle teşbih, istiare ve mecaz yoluyla deyim şeklinde oluşturulmuştur. İnsan, hayvan ve bitkilerin toprağa bağımlı olması da, toprakla ilgili birçok ibârenin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunlardan bazılarını şöylece sıralamak mümkündür: *Hâk-i der* (kapının toprağı), *hâk-i sîm u zer* (gümüş ve altın tozu), *hâk-i hicrân* (ayrılık toprağı), *hâk-i reh* (yolun tozu), *hâk-i pâ-yi himmet* (himmetin ayak tozu), *hâk-i pejmurde* (ölü toprak), *hâk-i tîre* (kara toprak), *hâk-i dergeh* (dergâhın toprağı), *hâk-i bârgâh* (sarayın toprağı), *hâk-i pâ* (ayak tozu), *hâk-i kâdem* (ayak tozu), *hâk-i Habeş* (Habeş toprağı), *hâk-i reyhân* (reyhane toprağı), *hâk ber ser* (toprak başına...), *zîr-i hâk* (toprağın altı), *hâk pâşî* (toprak saçma), *hâk u seng* (toprak ve taş), *hâk u âb* (toprak ve su), *hâk-bûs* (toprağı öpmek), *hâk şoden* (toprak olmak). Toprak unsuru, bileşik ve terkip olmadan da kullanılmıştır:

همچون گل در خاکم و چون شکر در آب

زان غم که ز رخسار و لب گلشکرم نیست (غ. ۲/۱۵)

Çiçek gibi toprakta, şeker gibi sudayım. Yüzünde ve dudağında olan gamdan dolayı tadım yok.

Şair, *Behrâmşâh*'ın kapısının önündeki toprağın dahi altın ve gümüş gibi değerli olduğunu, hem altın ve gümüşün hem de dikenin topraktan çıkarıldığını söyleyerek memduhunu yüceltmektedir:

زان همچو سیم و زر شد خاکِ درش عزیز

گر همچو خاکِ سیم و زر خویش کرد خار (ق. ۲۱/۴۱)

Ondan dolayı da kapısının toprağı altın ve gümüş gibi değerli oldu; dikenini de altın ve gümüş çıkarılan toprak yaptı.

Selçuklu Sultanı *Muhammed oğlu Mes'ûd*'un vefatı üzerine Seyyid'in kaleme aldığı mersiye tarzındaki terciibentte, sultanın toprağa verilmesini, topraktaki hazineyi dışarıya çıkarma sebebine bağlayarak tecahülûarif sanatıyla birlikte üzüntüsünü dile getirmiştir:

می بایدت که گنج زمین را دهی به باد

ای شاه زیر خاک مگر زان شتافتی (ت. ۴/۴/۴)

Yerin hazinesini rüzgâra vermen gerekiyor. Ey şâhım! Yoksa toprağın altına onun için mi girdin?

زر در کف تو به خاک ماند لیکن گر دست به خاک بر نهی زر گردد (ر. ۲/۴۵)

Altın, senin avucunda toprağa benzer; lâkin elini toprağa değersen altın olur.

دل را بدمی شاد نمی یارم کرد چون خاک شدم یاد نمی یارم کرد (ر. ۱/۵۵)

Gönlü bir an neşelendiremiyorum. Toprak olunca hatırlanmayacağım.

ای بر انگيخته از آینه دریا گرد

خاکِ هجران تو در دیده افلاک زده است (غ. ۳/۶۰)

Ey denizin aynasından toz toplayan! Senin ayrılık toprağını feleklerin gözüne sürmüş.

خاک بوده است آن گران سنگی که اکنون زر شده است

باد از آن گردیش پندارم که خاک انگاشتی (غ. ۸/۶۹)

*O şimdi altın olmuş değerli taş, toprak idi. Hayalim senin toprak sandığının tozundan olsun.*⁶³⁹

4.4.4. Ateş: (Nâr)

Ateş kelimesi Sanskritçede şûle anlamına gelir. Ateşin keşfi, çeşitli milletlerin efsanelerine göre farklı farklıdır. İran efsanesine göre ateşi bulan

⁶³⁹ Bu beyit Dihhûdâ tarafından düşünmek, sanmak anlamında “Engâşten” maddesine örnek olarak verilmiştir. *Luğatnâme*, III/3586.

Huşeng'dir. O günden bu yana ateş, İran kültüründe çok önemli bir yer kaplar. Bu önem İranlıların müslüman olmalarından sonra da devam etmiştir. Bunun bir sebebi de ateşin, insanın özünden gelen doğal bir unsur olduğu inancıdır.⁶⁴⁰ Avesta'da Ahûramazda'nın oğlu kabul edilir.

Sevgilinin yanağı ve dudağı rengi dolayısıyla ateşe benzetilir. Şarap da rengi itibariyle *âteş-i seyyâledir*. Ateşin lâle ile birlikte kullanıldığında dağlayıcılık özelliği ön plana çıkar. Kebap ateş ile yapılır. O yüzden âşığın yanan gönlü kebaba döner. Nemrûd'un Hz. İbrâhîm'i ateşe atması telmih yoluyla şiirlerde kullanılır. Ateşbâzlar ve ejderhâlar, ağızlarından ateş püskürtürler.⁶⁴¹

Dört unsurdan biri olan ve genellikle en son anılan ateş, sıcaklığı ve yakıcılığı başta olmak üzere gerçek ve mecaz kullanımlarıyla çeşitli ilgilerle söz konusu edilmiştir. Bu ilgileri şu şekilde belirtebiliriz.

Menekşe, lâle ve gül, kırmızı renklerinden dolayı ateşle ilgili olarak kullanılmıştır:

آتشِ لاله چرا افزود آبِ چشمِ ابر
آب را گر خاصیتِ آتشِ نشانی آمدست (ق. ۵/۱۰)

Suyun söndürme özelliği varsa da lâlenin ateşi, bulutun gözünün suyunu neden artırdı ki?

Sevgiliden uzak olmanın verdiği gönül acısı ile ateş arasında ilgi kurularak, nilüfere teşbih edilmiştir:

عاشقِ خورشیدِ رایش گنبد نیلوفری
دل پر آتش دیده پر نم همچو نیلوفر شود (ق. ۱۹/۳۲)

Nilüfer renkli kümbet, onun hükmünün güneşine âşıktır. Ateş dolu gönlün, yaş dolu gözü, nilüfer gibi olur.

Eskilerin şarabı çok sevmelerinin bir nedeni de şarabın verdiği sıcaklıkmış. Şair bu duruma atıfta bulunarak, şarabın sıcaklığını ateşle irtibatlandırmıştır:

⁶⁴⁰ Bu düşünceye getirilen delillerden biri Mevlânâ'nın şu beytine dayandırılmaktadır:

آتشِ عشق است کاندَر نی فتاد جوشش عشق است کاندَر می فتاد
آتش است این بانگِ نای و نیست باد هر که این آتش ندارد نیست باد

Buna göre muhabbet ilk olarak Hak'tan zuhur etmiş olup kâinâtın yaratılmasına sebep olmuştur. Bu yüzden yaratılanlar arasında aşka yabancı olan bir varlık bulunamaz. Ancak her yaratılanın aşkı kabiliyetine ve zevkine göredir. Tâhiru'l- Mevlevî, *Şerh-i Mesnevî*, II. Baskı, I/62, İstanbul, ty.

⁶⁴¹ İ. Pala, "Ateş", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 41.

رومی بچه تا زاد ترا یک مادر می داد مرا در آب خشک آتش تر (ر. ۲/۹۱)

Ey Rûm çocuğu! Seni bir anne doğurunca, beni suda kurutur, ateşte ıslatırdı.

Ortaliği karıştırması ya da bozgunculuğa yol açması sebebiyle fitne, günümüzde dahi ateşle ilişkilendirilir. Aşağıdaki beyitte kim olduğunu bilmediğimiz bir kişinin, fitneciliği yüzünden *Kıvâme'd-dîn Ebû Naşr Muḥammed'in* huzurundan kovulmasının hayırlı bir iş olduğu söylenmektedir:

دیوی که سر آتشِ فتنه همه او دید

از پیشِ تو بیرون چه در ملک جهان به (ت. ۵/۶/۱۸)

Herkesin fitne ateşinin başı olarak bildiği şeytanın, dünya mülkünde senin huzurundan kovulması daha iyidir.

Ateşin yakıcılığı ve kontrol edilemez oluşu da şairimize ilhâm kaynağı olmuştur:

خاکِ پیما و آتشِ اصلی که ننشستی ز پای

تا نبردی آبِ ابرِ سرکش و بادِ بزان (ق. ۱۳/۶۲)

Toprağı kateden asıl ateş, âsi bulutun suyunu ve esen rüzgârı kaldırmayınca sâkinleşmedi.

Ateşin zıddı sudur. Yani ateş, ancak su ile söndürülür. Ancak şair, *Ḥasan oğlu Ḥuseyn*'den ayrı düşmesinden dolayı duyduğu üzüntüyü ateşe benzeterek, bu ateşin ciğerinin suyuyla birlikte daha da arttığını söyleyerek, mübalağada bulunmaktadır:

آتش ز آب میرد و شد زنده تر بسی

تا آتشِ غمِ تو بر آبِ جگر گذشت (ت. ۲/۴/۳)

Ateş, su ile ölür ama senin gamının ateşi, ciğerin suyundan geçince daha da dirildi.

طرزِ سخنِ چو آتش و تیغِ زبانِ چو آب

در طعنۀ مخالفِ تو کار بسته باد (ت. ۵/۱۰/۳)

Konuşma tarzı ateş, dilinin kılıcı ise su gibidir, (bunlar) senin düşmanının

*eleştirmesinde işe yaramaz olsun.*⁶⁴²

Her dönemde gençlik ateşle ilişkilendirilir. Şair, olmayacağını bile bile sevgilinin aşkından vazgeçip, gençlik ateşini dindirmenin mümkün olup olmayacağını sormaktadır:

گفتم مگر آتش جوانی ببرم وز عشقِ تو آبِ زندگانی ببرم
(ر. ۱/۱۹۰)

Dedim, yoksa gençliğin ateşini söndüreyim ve aşkından, hayat suyunu keseyim mi?

Şair, sözün gücünün farkındadır. Hele bu söz şiirle olursa, ortalığı yakacak güce ulaşacak kadar etkili bir hale gelir.⁶⁴³

İbrâhîm peygamberin ateşe atılması ve bu ateşin bir gül bahçesine dönüşmesi olayı, şairlerin her zaman ilgisini çekmiş, bu mucizevî olay binlerce şaire ilhâm kaynağı olmuştur.⁶⁴⁴

4.5. HAYVANLAR

4.5.1. Genel Olarak Hayvan-Binit: (Merkeb)

Dîvân'da kullanılan *hayvân* kelime anlamı olarak; canlılık, dirilik, canlı şey, hayat gibi anlamlara gelmektedir. Bu açıdan konumuzla ilgili olarak hayvan kelimesinin kullanımına rastlanmamıştır. Kelimenin yukarıdaki anlamıyla ilgili olarak *bengisu* başlığı altında değerlendirme yapılmıştır.⁶⁴⁵ Dîvân'da şâhların ve savaşçıların bindikleri at, fil gibi hayvanlar için genel olarak binit anlamına gelen merkeb kelimesi kullanılmıştır:

بر آخر جفای غلامان نیارمدم

هر مرکبی که خواجه ممدوح بر نشست
(م. ۸/۶)

Övülen efendinin bindiği her binit, kulların zulmünün sonuna tahammül etmez.

Filler, Gazne ordusunun önemli bir unsuru idi. Şair, *Behrâmşâh*'ın heybetini

⁶⁴² Bu beytin birinci mısrasındaki طرز kelimesi تیر şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taşhîh-i İntikâd-i Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gaznevî*, s. 307.

⁶⁴³ Örnek için bk. *Tez*, s. 139, (K. 50/25).

⁶⁴⁴ Bu konuyu işlendiği beyitler için bk. *Tez*, s. 528, (K. 60/14), s. 119, (K. 57/4).

⁶⁴⁵ *Tez*, s. 446, “Âb-i Hayât”.

anlatabilmek için onun filin üzerindeki ihtişamına vurgu yapmaktadır:

چندان که خبر گشت یقین شاه ز مرکب

بر پیل شد و کرد چو شاهان خطر شیر (ق. ۲/۴۷)

Sultanın binitinden inerek file binmesi ve şâha yakışır biçimde arslan tehlikesiyle karşılaşması, o kadar doğru bir haber gibi anlatıldı ki...

دادی فلک عنان ارادت به دست او

یعنی که مرکبم به مراد خودت بران (ق. ۱۱/۶۵)

Felek, binitini kendi istediğın gibi sür, diye irâde dizginini onun eline verirdi.

4.5.2. Kuşlar

4.5.2.1. Genel Olarak Kuş: (Murğ)

Sevgili ve âşığa ait bazı özellikler çeşitli kuşlara teşbih edilmiştir. Âşığın gözü, bakışı ve canı kuşa benzetilir. Çıkardıkları sesler ve güzel ötüşleri, kolayca tuzaklara yakalanmaları, uçabilmeleri, ağaçların dallarına yuva yapmaları, kafese konulmaları, kolunun ve kanadının kırılması gibi birçok yönleriyle kullanılan unsurlardandır.⁶⁴⁶

Dîvân'da, başta âşığı temsil eden bülbül olmak üzere çeşitli kuşlar, farklı özellikleriyle kullanılmıştır. Murg kelimesinden başka *tayr* ve çoğul şekli *tıyûr*, ve *perende*, kelimeleri de kullanılmıştır. Kuş yuvası anlamındaki *âşiyân* kelimesi de birkaç beyitte kullanılmıştır. Kuşlar uçmaları, güzellikleri ve diğer bazı özellikleri yanında, talih kuşu, gönül kuşu gibi mecazî ya da sembolik kullanımlarıyla da Dîvân'da yer bulmaktadır:

ز دام دهر حذر کن که صد هزاران مرغ

در او فتاد که یک دانه امید نچید (م. ۴/۲۳)

Zamanenin tuzağından sakın ki yüzbinlerce kuş, bir ümit tanesi dermeden ona düştü.

⁶⁴⁶ İ. Pala, "Murğ", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 342.

Behrâmşâh'ın hazinedarlarından *Necîbu'l-mulk Huseyn b. Hasan*'a ithaf edilen bu şiirde memduh, saadet kuşuna benzetilerek halkı için hayırlı olması ve müjdelere getirmesi dilenmektedir:

طایری کز سعادتِ ایشان خلق را مژده باد و میمون باد (ت. ۲/۵/۱۲)

Öyle bir kuş ki onun mutluluğundan halk için müjde olsun ve hayırlı olsun.

Behrâmşâh dönemi vezirlerinden *Ebû Tâhir*'in vefatı üzerine, Seyyid Hasan'ın yazdığı terciibentte düşmanların kahr u perişan olması dilenmektedir:

ای چو گل چاک دل دشمن تو همچو لاله جگرش خون بادا

لیک از دائره بیرون مرغیست که از این دائره بیرون بادا

Ey o düşmanın gönlü gül gibi parçalanmış olan! Ciğeri de lâle gibi kanla dolsun.

*Lâkin dairenin dışında bir kuştur vardır ki bu daireden dışarıda olsun.*⁶⁴⁷

Bir beyitte şehit sahâbi Câ'fer-i Tayyâr'ın, peygamberimizin hadisine işaretle kuşlar gibi uçuşuna telmih vardır.⁶⁴⁸

4.5.2.2. Baykuş: (Kûken)

Edebiyatta genellikle olumsuz imajıyla yer alan baykuş, Dîvân'da bir yerde geçmektedir.

Aşağıdaki beyitte, *Kıvâme'd-dîn Ebû Naşr Muhammed*'in düşmanlarının başına baykuş tüneyeceği söylenerek sonlarının geldiği ifade edilmektedir:

انصاف بده کوکن کو تهمتن روز نبرد اوست

مدح ار نه چنین گویم از داد نباشد (ت. ۷/۵/۱۸)

İnsaflı ol! Onun savaş gününün Tehemten'i baykuştur. Övgüyü böyle yapmazsam adaletli olmaz.

4.5.2.3. Bülbül: ('Andelîb, Hezâr)

Küçüklüğü, rengi, en çok da ötüşüyle şiirlere konu olan bülbül, gül

⁶⁴⁷ *Dîvân*, s. 222, (T. 7/5/3, 4).

⁶⁴⁸ Örnek için bk. *Tez*, s. 197, (K. 57/30).

bahçesinin vazgeçilmez unsurudur. Güle âşıktır. Onun dalına konmak ister. Konduğu zaman ise diken kalbine batar, onu kan revân içinde bırakır. Bu yüzden bahçeyle birlikte sesinin en çok duyulduğu bahar mevsimi, gonca, diken, dikenlik ya da gül dalıyla birlikte yan yana anılır. Şairin ve âşığın sembolüdür. Mâşuğuna kavuşmak için feryat eden sembolik bir unsurdur.

Bülbül genellikle seher vakti karşısına gülü alarak öter. Gül, onun için yapraklarını açmış bir kitaptır. Bülbül, âdetâ bu kitabı okumaktadır. Gül olduğu müddetçe bülbül neşelidir. Gülden ayrı olunca ya da güle kavuşamayınca feryat eder.

Hoş-nevâ, gûyâ, bîçâre ve şeydâ onun belli başlı sıfatlarıdır.⁶⁴⁹

Seyyid Hasan, sevdiği sultanlar içerisinde yer alan *Selçuklu Sultanı Sencer*'i âdetâ gülünün kokusunu bekleyen bülbül gibi beklemektedir:

در نوا آیم چو بلبلِ مستی که صباش

خبر از ساغری میگون به گلستان آرد (ق. ۶/۲۰)

Sabâ rüzgârı, şarap renkli kadehten gül bahçesine onun haberini getirince, sarhoş bülbül gibi şakırım.

Sultan Behrâmşâh için söylediği aşağıdaki beyitte, şair muhtemelen zaman zaman sultanla arasının bozulmasından kaynaklanan sıkıntısını dile getirmektedir:

جان من بر بوی راحت در پی رنجش نشست

عندلیب از بوته گل در تک خار ایستد (ق. ۶/۱۹)

Canım, onun çektiği eziyetin ardından rahat kokusu bekler oldu. Bülbül, gül dalı arayarak dikene oturdu.

بلبل از شاخ گل گشاده زبان نایب حالِ روزگارِ من است (غ. ۳/۹)

Bülbül, gülün dalında ötmeye başlayarak, benim hâl ü ahvâlimin vekili kesilir.

شکفته گلبنِ دولت چو صد هزار نگار دریغ بلبلِ طبعم اسیر خارستان (ق. ۴۹/۷۲)

Devletin çiçeği, yüz bin sevgili gibi açmış, Ne yazık ki tabiatımın bülbülü dikenlikte esiridir.

⁶⁴⁹ İ. Pala, "Bülbül", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 77.

Bülbül, sultanı methetmede bir araç olarak kullanılır. Bülbülün şakıması, sultan için destanlar okuması şeklinde yorumlanmıştır.⁶⁵⁰

در نشاط صحنِ بستان ها پر از خنده شده

در مدیحت لحنِ بلبل نیز موزون آمده (ق. ۷/۸۵)

Neşe bakımından bağların sahnesi gülüşlerle coşmuş, senin methinde bülbülün şakıması bile nağmeli olmuş.

4.5.2.4. Doğan: (Bâz)

Avcı, yırtıcı kuşlardandır. Eskiden padişahlar ava çıktıklarında doğanı sol elinde saklar, başına da etrafı görmesin diye bir külâh geçirirlermiş. Ne zaman ki av ortaya çıkar, o vakit külâhı başından çıkarıp doğanın doğrudan ava hamle yapmasını sağlarlarmış. Bu yüzden *bâz be kelle-dârî* deyiimi ortaya çıkmıştır.⁶⁵¹

Kanatları ve avcılığı yönüyle benzetme unsuru olarak kullanılmıştır.⁶⁵²

منم که باز همایون آشیانِ توام وفای باز به پرواز آشکار شود (م. ۱۷/۲۲)

Senin yuvanın mübarek doğanı benim. Doğanın vefası uçunca belli olur.

خواهی که چو بلبل نهدت گفت محل

چون باز بدوز چشمِ خونین اول (ر. ۱/۱۱۴)

Dedi ki eğer onun tarafından bülbül gibi değer görmek istiyorsan, önce doğan gibi kanlı gözünü dik.

Aşağıdaki beyitte *Behrâmşâh*, bahtı ile Hüma kuşuna, haşmeti ile güneşe, yırtıcılığıyla doğana benzetilmiştir:

همای سایه شهی آفتابوش ملکی

که باز چترِ رفیعش ظفرِ شکار شده است (ق. ۱۲/۸)

Padişah gölgeli Hüma kuşu ve güneşe benzer bir melik, yüce şemsiyesinin doğanı, avlanmanın zaferi olmuştur.

⁶⁵⁰ Örnek için bk. *Tez*, s. 383, (K. 85/4).

⁶⁵¹ S. Şemîsa, *Ferheng-i İşârât-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 150.

⁶⁵² Örnek için bk. *Tez*, s. 283, (K. 11/6).

باز آمدی چو باز سفید از گریز جای

باز آمدی چو شیر سیه در شکارگاه (ق. ۱۴/۸۲)

Kaçış yerinden yine beyaz doğan gibi geldin, av yerine yine siyah arslan gibi geldin.

4.5.2.5. Güvercin: (Kebûter)

Güvercin, haberci kuşlardandır. Güvercinler, güzelliğinin yansıra gözlerinin kıpkırmızı oluşu, narin bir hayvan oluşu, evcilleştirilip büyütülebilmeleri nedeniyle şiiirlerde yer alırlar.

Dîvân'da, bir darb-ı meselde sembolik bir unsur, diğer bir yerde, evcil olmasıyla ilgili olarak kullanılmıştır.⁶⁵³

بلبل فضل است لیک از بهر داغ بندگیت

هر زمانی دل سوی طوقِ کبوتر می کشد (ق. ۲۷/۲۶)

Fazilet bülbülüdür; lâkin senin köleliğinin mührü için her zaman gönül, güvercinin gerdanlığı tarafına gidiyor.

نهاله گه شیر آهو چریده

گذرگاهِ شاهین کبوتر گرفته (ق. ۲۴/۸۴)

Bazen arslanın fidanlığında ceylan otlamış; şâhinin güzergâhını güvercin tutmuş.

آن دعا را بسته بر پر چون کبوتر می شدند

دوش طاوسانِ فردوسی سوی دارالقرار (ق. ۳۶/۴۴)

Dün gece cennetin tavusları güvercin gibi o duayı kanatlarına bağlayıp dâru'l-ğarâra (cennet) doğru gidiyorlardı.

4.5.2.6. Horoz

Eskiden İranlı pehlivanlar, horozun uğur getirdiğine inanıp tıpkı doğan gibi

⁶⁵³ Örnek için bk. *Tez*, s. 146, (K. 29/42).

horozu da gittikleri yere götürülmüş. Sabahın habercisi olan horoz; ötüşü, gözleri, kabarması ve kanatlarıyla çeşitli benzetmelere konu olan bir kuştur. Dîvân'da bir beyitte gözünün büyüleyiciliği yönüyle kullanılırken, diğer bir beyitte teşhis unsuru olarak kullanılmıştır:

شهرِ سیمِرخِ مشرقِ باز نگشاید ز هم

تا خروس این حرفِ ناموزد نکوخواه ترا (ت. ۷/۵/۱۳)

Horoz, bu sözü senin iyiliğini isteyene öğretene kadar, doğunun Sîmurg'unun kanatları açılmaz.

عروس جلوه کند چون جمالِ شه بیند

خروس نعره زند چون دمِ سحر یابد (ق. ۲۵/۱۸)

Gelin, şâhın cemalini görünce cilve yapar. Horoz, sabah vakti gelince öter.

جامی نکند وسوسه بی چشمِ خروسی

بادی ندهد دمدمه بی نای غزالی (ق. ۲۲/۹۲)

Horozun gözü olmadan Câmi sihir yapamaz. Gazzâlî, ney olmadan hava üfleyemez.

گزارد مژده میمون صدا خروسِ فلک

فکنده سایه خورشید بر همای جهان (ق. ۲/۷۱)

Feleğin horozu, sesiyle mübarek muştı verir, cihanın Hüma'sına güneşin gölgesini salarak

4.5.2.7. Kartal: ('Oqâb)

Ulaşılmaması zor, yüksek kayalıkların tepelerinde yuva yapması ve yaşaması, yırtıcı, avcı kuşların başında gelmesi, güçlü bir hayvan oluşu, keskin gözleri gibi birçok özellikleriyle edebiyatta yer alan kuşlardandır.

بازی عقاب قدرت و طاوس پرو بال

مرغی همای سایه و سیمِرخِ آشیان (ق. ۷/۶۵)

Kartal güçlü, tavus kanatlı ve tüylü bir doğan. Hüma gölgeli ve Sîmurğ gibi yuvası olan bir kuş.

4.5.2.8. Keklik: (Kebk)

Keklik orta irilikte, tüyleri çeşitli renklerde olabilen, kalın gövdeli, kısa kuyruklu, sekerek yürüyen bir kuştur. Korktuğu zaman başını saklayarak gizlenmeye çalışmış. Dîvân'da, iki beyitte teşbih ilgisiyle; birincisinde nazlı nazlı sekmesi, ikincisinde ise korkudan dolayı başını kuma gömmesine atıf yapılarak, teşbih ilgisiyle kullanılmıştır:

در بزم چو کبک در خرامی در رزم چو باز در شکاری (غ. ۲/۷۳)

Mecliste, keklik gibi nazdasın. Savaşta, doğan gibi avdasın.

مغرور مشو چو طوطی از یک دو جدل

چون کبک بکردی سر خود زیر بغل (ر. ۲/۱۱۴)

Bir iki çekişmeden dolayı papağan gibi böbürlenme. Sonra keklik gibi kafanı kanadının altına sokarsın.

کبک بر خود بخندد ار خندد پیش آن چابکی ز رفتارش (ق. ۹/۵۱)

Keklik, o çabukluğun yanında gülerse, kendi yürüyüşüne güler.

4.5.2.9. Ördek: (Bet)

Farsçası *murğ-i âbî*'dir. Başının ön tarafındaki hindiye benzer şişkince kırmızı renkli derisi, onu diğer ördeklerden ayırır. Dîvân'da yavrusu ve su ile olan ilişkisi nedeniyle kullanılmıştır.

Şair, *Nedîm-i Sâvî*'nin huyunu, su ve ateşe teşbih ederek methetmiştir:

تا قوس آتش و بط آبی بود به طبع طبع تو آب رونق و آتش غبار باد (م. ۱۰/۷)

Tabiatıta ateş yayı ve su ördeği olduğu sürece, senin tabiatın berrak su ve yakıcı ateş olsun.

آشنا بط بچه را هیچکسی ناموزد

باز خردی چه عجب گر بشکار آمده‌ای (ت. ۳/۵/۹)

Kimse ördeğin küstah yavrusunu eğitemez, ne gariptir ki küçük bir doğansın, onu avlamaya gelmişsin.

4.5.2.10. Papağan: (Tûṭî)

Papağan; sesi, insan konuşmasını taklit edebilmesi, şekeri çok sevmesi, hiç susmaması gibi özellikleriyle, edebiyatta genellikle teşbih unsuru olarak sıklıkla kullanılan hayvanlar arasında yer alır. Dîvân'da bir beyitte memduhun düşmanlarına benzetilerek gevezelik etmekten başka bir şey yapmadıkları söylenmiştir.⁶⁵⁴

Aşağıdaki beyitte ise papağanın ötüşünün, yine olumsuz bir teşbih ilişkisiyle işlendiği görülmektedir:

نه ناطق و همه منطق فروش چون طوطی

نه مردم و همه مردم نهاد چون نسناس (ق. ۱۲/۴۸)

Konuşmazlar ama hepsi papağan gibi akıl satarlar; insan değildirler ama hepsi nesnâs gibi insan müsveddesidirler.

ای شاه جهان طوطی شکر لب بُستان

خوش خوش که کنون باز کند پری و بالی (ق. ۲۰/۹۲)

Ey cihanın şâhı! Bahçenin şeker dudaklı papağanı, güzelcene, şimdi tüyünü ve kanadını açacak.

Şair, kendisini önce Gazne sultanı Behrâmşâh için söylediği şiirde, şekeri çok seven papağana, sonra da sesinin güzelliğinden dolayı bülbüle teşbih etmektedir:

پیش تخت شاه چون من طوطی شکر فشان

بلبل اندر پیش گل در مدح خوانی آمدست (ق. ۱۰/۱۰)

Şâhın tahtının yanında benim gibi şeker saçan papağan, gülün yanında ötmeye gelen bülbül olmuştur.

4.5.2.11. Sülün: (Tezerv)

Güzelliğiyle sevgiliye benzetilen sülünün, hem kanatlarının güzelliği, hem de

⁶⁵⁴ *Tez*, s. 287, (K. 48/12), s. 604, (R. 114/2).

sevgilinin saçlarıyla benzerlik ilgisi kurulmuştur:

زلف چو چنگِ باز بر آن روی چون تذرو

بهرِ شکار این دل پردل فکنده‌ای (ت. ۷/۱/۳)

Doğanın pençesine benzeyen zülfünü, sülün gibi olan bu cesur gönlümü avlamak için yüzüne döktün.

4.5.2.12. Şâhin

Ulaşılması zor yükseklerde ve dağlık alanlarda yaşayan avcı bir kuş çeşididir. Avcılıkta kullanılan çok cesur ve gösterişli bir kuş olan şâhinin, bu cesaretinden ötürü kartala bile saldırdığı görülmüş.⁶⁵⁵

Avcılık özelliğiyle ön plana çıkan şâhin, gözlerinin güzelliği ve keskinliğiyle de söz konusu edilmiştir.⁶⁵⁶

دم طاوس و پرهای تذرو و دیده شاهین

گل رعنا و فصلِ نوبهار و فرشِ بوقلمون (ق. ۷/۷۹)

Tavusun kuyruğu, sülünün kanatları, şâhinin gözleri... Gül-i rânâ, bahar ayı ve rengârenk halı...

4.5.2.13. Tavus

Başındaki ibiği, rengârenk kanatları ve uzun kuyruğu ile kuşlar dünyasının en alımlı üyesi olarak kabul edilir. Tavırları, nazlı bir sevgiliye benzetilir. Güzeli özellikleri sebebiyle, memduhları övmeye bir benzetme unsuru olarak da kullanılır. *Ṭâvus-i âteşîn-per*, *ṭâvus-i zer*, *ṭâvus-i ‘arş*, *ṭâvus-i felek* ifadeleri ise güneşten kinayedir.⁶⁵⁷

چون عرب خلعت بپوشیدی همی اندر سزد

شهپر طاوس را افکند بر دنبالِ مار (ق. ۱۶/۴۴)

⁶⁵⁵ A. E. Dihhudâ, “Şahin”, *Luğatnâme*, IX/14098.

⁶⁵⁶ Örnek için bk. *Tez*, s. 602, (K. 84/24).

⁶⁵⁷ E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfîlâhât-i Nucûmî*, s. 494.

Arap gibi kaftan giydiğinde, tavusun şah kanadını, yılanın peşine salman yakıştır.

Aşağıdaki beyitte *tāvus-i melâik* ifadesiyle Hz. Cebrâîl, kastedilmiştir:

طاوس ملایکه ز تو شاید گر چون عنقا در آشیان ماند (ق. ۴/۲۸)

*Meleklerin tavusu, senin için belki anka gibi yuvasında kaldı.*⁶⁵⁸

Şu beyit ise Behrâmşâh'ın vezirlerinden *Reşîde'd-dîn Ebû Tâhir*'e ithâf edilen şiiirden alınmıştır. Burada memduhun devleti tavusa, himmeti de Sîmurğ'a teşbih edilmektedir:

دولتش طاوس را دُم می دهد همتش سیمورغ را پر می دهد (ت. ۲/۳/۱)

Onun devleti, tavusa kuyruk verir; himmeti de Sîmurğ'a kanat verir.

4.5.2.14. Yarasa: (Hoffâş)

Gündüzleri ışıktan gözlerinin görmemesinden dolayı geceleri ortaya çıkan yarasa, bu özelliğiyle rakip veya düşman için kullanılmıştır.⁶⁵⁹ Aşağıdaki beyitte ise Hz. 'Îsâ'nın mucizesine gönderme yapılması dışında bir özellik görülmemektedir:

بلی خفاشِ خاکی بود تیره

ز عیسی زنده گشت و بال و پر یافت (ق. ۱۲/۱۳)

Evet, kara toprakta yarasa idi. 'Îsâ'nın sayesinde dirilip kol kanat açtı.

4.5.3. Dört Ayaklı Hayvanlar

4.5.3.1. Arslan: (Şîr)

Arslan gücü, cesareti, heybetiyle birçok benzetmeye konu olur. Özellikle memduhların övgüsünde, ilgi unsuru olarak sıkça kullanılmıştır:

ای شاه تو شیر می فکندی ره ره اقبال همی کرد پیایی زه زه

با خصمان شرط کن که روزی گه گه از شیر پنج پنج ازیشان ده ده

⁶⁵⁸ Bu beyit A. E. Dihhüdâ tarafından Hz. Cebrâîl'in lakabı olan "Tāvus-i Melâiyik" maddesine örnek olarak verilmiştir, *Luğatnâme*, X/15280.

⁶⁵⁹ Örnek için bk. *Tez*, s. 616, (M. 7/9).

Ey şah! Sen tez tez arslan avlardın. İkbâl de hep “Bravo, bravo!” derdi.

*Düşmanlarınla bir günde arslanlardan beşer beşer, arasına onlardan onar onar (öldüreceğine dair) iddiaya gir.*⁶⁶⁰

Selçuklu Sultanı *Muhammed oğlu Mes‘ûd*’un vefatı üzerine Seyyid’in kaleme Aldığı mersiye tarzındaki terciibentte, onun atalarının gelenklerine bağlı kalmakla, arslanlar ormanında yerini alacağını söyleyerek sultanını methetmektedir:

ای شیرِ مردِ مطلق بر عادتِ قدیم مانا که سوی بیشه شیران شتافتی (ت. ۵/۲/۴)

Ey arslan yürekli! Eski geleneklere mutlak bağlı kal ki, arslanların ormanına doğru koşasın.

Bağdat emîri *Fahre’d-dîn*, tebası ve askerlerinin cesaretleri ile arslana benzetilmektedir:

بندگانِ نیکِ مرد و شیرِ مردِ مخلصش

وان همه زهره چو آب و آن همه دل چون انار (ق. ۱۹/۴۴)

Su gibi cesaretli, nar gibi yürekli mert kulları ve arslan gibi saf yiğitleri var.

شیرانِ همی روند ز بیمت همه نگون

مرغانِ همی پرند ز عدلت همه ستان (ق. ۸/۶۹)

Arslanların hepsi korkundan yuvarlanarak gider. Kuşların hepsi adaletinden tersinden uçar.

4.5.3.2. At: (Esb, Semend)

Eski dönemlerin vazgeçilmez binek ve savaş hayvanı olan at, hızlı koşması, koşumu, nalı, dizgini gibi ilgilerle söz konusu edilmiştir. Şairler tarafından memduhlarını methetmede bir vesile olarak kullanılır.

Aşağıdaki beyitte, Behrâmşâh oğlu *Husrev Şâh*’ın, savaş zamanında kılıcının işlekliği ateşe, atının hızı ise sarsar yeline benzetilmiştir:

آن آبرنگِ تیغش در تف چو آتش است

وان کوهِ پیکر اسبش در تک چو صرصر است (ق. ۹/۶)

⁶⁶⁰ *Dîvân*, s. 343, (R. 155/1, 2).

O su renkli kılıcı sıcaklıkta ateş gibidir ve o dağ cüsseli atı, hücumda sarsar gibidir.

Şu beyitte de sevgilinin zulmü, ata teşbih edilerek, bir nevi merhamet dilenmiştir:

گرچه بر اسبِ جفا نیک سواری تو متاز

که دلم چنگ در آن گوشه فتراک زده است (غ. ۴/۶)

Cefa atına güzelce kurulmuşsan da atını koşturma; çünkü gönlüm üzeninin ucuna tutunmuş.

اسبِ عشرت کشیده اندر زین گوی رامش فکنده در میدان (م. ۶/۲۹)

İşret atı koşumlanmış da meydana itaat gûyunu salmış.

Sultanların biniti olan at, memduhun övülmesinde bir araç olarak kullanılmıştır.⁶⁶¹

گر بینمی هر آینه یک یک بیوسمی هر روز نعل شُم سمندت میانِ راه (ق. ۲۰/۸۱)

Gerçekten yolun yarısında atının ayağının nalını görsem, her gün tek tek öperim.

شکسته شد به ره دل چو دیده رفت شکار

چه روز بود که اسب بر شکار زدیم (ت. ۴/۱/۲)

Göz ava gidince gönül yolda kırıldı. Av üzerine hangi gün at sürmüştük?

4.5.3.3. Ayı: (Hers)

Şiirlerde çok kullanılan bir hayvan olmamakla beraber, çok güçlü bir hayvan olmasından dolayı, zaman zaman benzetme unsuru olarak kullanılır. Dîvân'da da tespit edebildiğimiz kadarıyla bir yerde *Behrâmşâh*'ın cömertliğini methetme amacıyla, benzetme ilgisiyle kullanılmıştır:

خه خه‌ای شاهی که از بس بخشش و بخشایش

خرس در رادی و گرگ اندر شبانی نشست (ق. ۱۷/۱۰)

Öyle acayip bir şah ki senin bol bahşışın ve bağışlamanın önünde, ayı

⁶⁶¹ Örnek için bk. *Tez*, s. 333, (K. 26/17).

cömertliğe, kurt da çobanlığa soyundu.

4.5.3.4. Ceylan: (Âhû, Ğazâl)

Gözlerinin siyah ve iri oluşu, güzel kokusu ve ürkek oluşu nedeniyle sevgiliye benzetilir. Bu yüzden mâşukları dilediği gibi oynatır. Vahşi, avlanması zor, ürkek, nazik, zarif ve güzel gözleri olan bir hayvandır. Ceylanların vücudundaki bir organından misk yapılır. Bu nedenle âhû, şiirlerde misk ile beraber anılır. Sevgilinin saçları da misk kokar. Mecnûn, çöllere düştüğü zaman ahularla dost olmuştur. Böylece sahra ve çöl kelimeleri de kullanılmış olur. Avlanan bir hayvan olduğu için dâm, sayyâd, vahşi, arslan kelimeleriyle birlikte anılır.⁶⁶²

در خون چو بغلطید به طنز آهو کی گفت

کای شیر سبک خیز که روباه گرفتگی (غ. ۸/۷۰)

Ceylan, kana bulanınca alaylı bir şekilde: Ey üşengeç arslan! Yoksa tilki mi tuttun? dedi.

Aşağıdaki beyitte, ismi şiirde geçmeyen sultanın memleketinde, ceylanların bile emniyetli bir biçimde yaşadığı belirtilmektedir:

در سایه عدل و سایه امنش آهو از شیر در امان ماند (ق. ۲۱/۲۸)

Ceylan, onun emniyetinin ve adaletinin gölgesinde arslandan emin olur.

Behrâmşâh'ın methedildiği aşağıdaki beyitte, sultanın yeryüzünde Allah'ın gölgesi ya da halifesi olduğu düşünüldüğü işlenmektedir:

آهو به ره بر پشته و گور از گله بر بست

اقبالِ خداوندِ جهان رهگذر شیر (ق. ۴/۴۷)

Ceylan yokuş yolda ve zebra sürüden ayrılmış. Cihan hükümdarının bahtı arslanın güzergâhı üzerindedir.

4.5.3.5. Deve: (Şutur)

Uzun yolculuklarda özellikle çöl bölgelerinde eskiden beri çok önemli bir hayvan olan deve, binek ve yük taşıma aracı olarak kullanılır; etinden, sütünden ve

⁶⁶² İ. Pala, "Hırka", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 14.

derisinden yararlanılırdı, Arap dili ve edebiyatında büyük önem arz eden devenin İran ve Türk edebiyatında kullanımı oldukça sınırlıdır:

تو گویی پای خواهد کوفت مانا در خلاب اشتر

تو گویی دست خواهد زد مگر در روی یخ اشتر (ق. ۶۱/۴۳)

Deve bataklığa saplanacak sanırsın. Sanırsın ki katır buz üzerinde yürümeye kalkışacak.

Aşağıdaki beyitte kim olduklarını bilemediğimiz isyankâr bazı kimseler, eşek ve deveye benzetilerek, sonunda emir *Faḡre'd-dîn*'e itaat etmek zorunda kaldıkları ifade edilmektedir:

چون سلیمان طاعتش بردند دیوانِ عرب

آن خرانِ بی فسار و اشترانِ بی مهار (ق. ۱۳/۴۴)

Arap şeytanları olan o dizginsiz eşekler ve kontrolsüz develer, Suleymân'a itaat eder gibi ona itaat ettiler.

4.5.3.6. Devekuşu: (Şutur-murğ)

Kanatları olduğu halde uçamayan bir kuştur. Şiirlerde çok kullanılan bir kuş değildir. Dîvân'da bir yerde onun bu ilginç özelliğine atıfta bulunulup, teşbih unsuru olarak kullanılmıştır:

در نیک و بد بسان شترمرغِ نا تمام

گه کند پر نماید و گه تیز تک بود (م. ۱/۲۱)

İyilikte ve kötülükte, bazen kanat çırpan, bazen de hızlı koşan özürlü devekuşu gibisin.

4.5.3.7. Eşek: (Ḥer)

Bilgisizliğin ve kıt akıllılığın sembolü olarak bilinen eşeğin, Dîvân'da da bir beyitte bu özelliği kullanılmıştır.⁶⁶³

Dîvân'da eşek kelimesinin geçtiği tüm beyitlerde, 'Îsâ Peygamber ile

⁶⁶³ Eşeğin bu özelliği için bk. *Tez*, s. 613, (K. 44/14).

birlikte anılmıştır. Rivayetlere göre ‘Îsâ peygamberin binit olarak kullandığı bir eşeği varmış, hem sahifelerini taşımak, hem de kendisi için binit aracı olarak kullanırmış.⁶⁶⁴

عیسی که نقره خنگ سپهرست مرکبش

زو هیچ کم نشد که بر آن لاشه خر نشست (م. ۵/۶)

Biniti, feleğin değerli gümüşü olan Hz. ‘Îsâ, eşeğin üzerine oturunca değerinden bir şey eksilmedi.

گر من به نیم جو بخرم هفت خنک چرخ

پس هم دم مسیح نیم همتگ خرم (ق. ۲۰/۵۷)

Eğer ben yedi göğü yarım arpaya satın alırsam, o zaman Mesîh’in hemdemi değil, eşeğin yoldaşı olayım.

ز حالم هر که پرسد زود گویم که از پیشِ خرانِ عیسی برسته است (م. ۵/۴)

Hâlimi kim sorsa, hemen: ‘Îsâ’nın eşeklerinin önünden çok iyi kurtulmuş, derim.

4.5.3.8. Fil: (Pîl)

Uzun hortumu ve iri cüssesiyle edebiyatta yer bulur. Dîvân’da ilginç bir şekilde bazı beyitlerde iki güçlü hayvan olan fil ve arslan, birlikte zikredilmişlerdir. Ayrıca kendini beğenmiş insanlar için kullanılan kendini fil aynasında görmek, deyiminin bu devirde de kullanıldığı görülmektedir:

که شیر به چنگال همی خست پی پیل

که پیل به خرطوم همی کوفت سر شیر (ق. ۶/۴۷)

Bazen arslan, pençesiyle filin sırtını yarıyor; bazen fil, hortumuyla arslanın başına vuruyordu.

Şair, *Behrâmşâh*’ın büyüklüğünü anlatabilmek için iki değerli unsuru, filin dişini ve arslanın postunu temsil olarak getirmektedir:

⁶⁶⁴ A. E. Dihjûdâ, “Har-i ‘Îsî”, *Luġatnâme*, VII/9693.

هم ذاتِ ترا بارهٔ سيمين ز تنِ پيل هم تيرِ ترا تركشِ زرین ز برِ شیر (ق. ۱۲/۴۷)

Hem zatınız için filin bedeninden gümüş bir armağan, hem okunuz için arslanın göğsünden altın bir sadak...

آن شیر که در آیینۀ پیل بر آمد گفت از سرِ حیرت که مرا آه گرفتی (غ. ۷/۷۰)

Kendini fil aynasında gören o arslan hayretle: Ah, beni yakaladın! dedi.

4.5.3.9. Keçi: (Boz)

İnatçılığı ve sakalıyla meşhur bir hayvan olan keçi, Dîvân'da bir yerde, sevimli yüzü nedeniyle benzetme amacıyla Bağdat emiri *Faḥre'd-dîn* için söylenen beyitte geçmektedir:

همچو سگِ بسیار گوی و همچو خرِ اندک خرد

همچو بُزِ بازیچه روی و همچو ددِ مرداد خوار

لشکرِ جرار با خود برده و با این همه

داد هر یک را نهانی جامه های زر نگار

Çok havlayan köpek gibi, kıt akıllı eşek gibi, hem maskara suratlı keçi gibi, hem de leş yiyen yırtıcı gibi...

*Yanında çok asker götürmüştü, buna rağmen hepsine gizlice altın süslemeli elbiseler verdi.*⁶⁶⁵

بکشت آن را فرو آویخت این یل را که در عالم

نه سگ شاید چنین فربه نه بز باید چنین لاغر (ق. ۳۹/۴۳)

Onu öldürüp bu yiğidi de astı; çünkü âleme ne böyle şişman köpek yakışır, ne de böyle zayıf keçi lâzım.

4.5.3.10. Köpek: (Seg)

İnsanlara olan bağlılıkları ve yardımları sebebiyle çok sevilen hayvanlardan biri olan köpek, kimi İslami mezheplerce necis kabul edildiği için evlere alınmaz.

⁶⁶⁵ *Dîvân*, s. 91, (K. 44/14, 15).

Bununla birlikte başta av olmak üzere, bazı işlerde insanlar tarafından kullanılmalarına izin verilmiştir. Dîvân'da, olumsuz yönleriyle geçmektedir:

همای عافیت آن روز از قفس بپريد

که در دمامد یک استخوانش صد سگ دید (م. ۱/۲۳)

Bir kemiğin peşinde yüz köpek gördüğün an, o gün afiyet Hüma'sı, kafesten uçtu demektir.

Şiirden, kime söylendiği tespit edilemeyen aşağıdaki beyitte, bahsedilen kişinin kudretli döneminin geçip gittiği ya da bir hastalığa düşer olup, sonunda bir deri bir kemiği kalmış köpeğe benzediği anlatılmıştır:

گر دست همای شیر پروردش کاخر ز سگی چو استخان ماند (ق. ۳۴/۲۸)

Onun, (bir zamanlar) arslan besleyen Hüma'ya benzer eli, sonunda bir deri, bir kemik kalmıştır.

مه نور می فشاند و سگ بانگ می کند

مه را چه جرم خاصیت سگ چنان فتاد (ق. ۱۳/۱۶)

Ay ışık saçıyor, köpek havlıyor. Ayın ne suçu var? Köpeğin tabiatı o.

هر کجا اسبی با بار خری درمانده است

هر کجا شیری از زخم سگی ممتحن است (ق. ۳۱/۱۲)

Nerede bir at varsa eşek yüküyle dermanı kesilmiş; nerede bir arslan varsa köpek yarasını tatmıştır.

4.5.3.11. Kurt: (Gurg)

İnsanlar tarafından çok tehlikeli ve saldırgan olarak kabul edilen kurdun en önemli özelliklerinden biri, sinsî ve aldatıcı olmasıdır. Özellikle koyun sürülerine musallat olur ve avına aniden saldırır. Bu yönüyle pek çok sinsî, aldatıcı ve tehlikeli varlıklar kurda benzetilir. Dîvân'da ise adları tespit edilemeyen memduhlar övülürken, şâhin adaleti ve ihtişamından dolayı, kurdun âdeta kuzuya döndüğü dile getirilmektedir:

گرگ از نهیبِ عدلِ تو اندر دیارِ تو از بیمِ میش بدرقه گیرد سگ شبان (ق. ۳/۶۸)

Kurt, senin diyârında adaletinin ihtişâmından, koyunun korkusundan çobanın köpeğine eşlik eder.

Seyyid, çok sevdiği ve hizmetinde de bulunduğu *Hasan-i Aḥmed*'in bazen fiziksel özelliklerini, bazen de diğer özelliklerini methetmektedir. Beyitte onun gücünü iki kuvvetli hayvan olan kurt ve arslanla mukayese ederek, ne kadar güçlü olduğunu anlatmak ister:

گرگ بترسد از آن حرم که تو سازی شیر بیفتد از آن توان که تو داری (ق. ۱۵/۸۸)

Kurt, senin kurduğun haremden korkar. Arslan, sende olan kudretten dolayı gücünü kaybeder.

4.5.3.12. Tilki: (Rûbâh)

Burnunun şekli, kulaklarının sivriliği ve büyüklüğü; uzun ve güzel kuyruğu, özellikle zekâsı, kurnazlığı ve hilekârlığıyla ün yapmış ve bu özelliğiyle *Dîvân*'da yer almıştır:

بازی روبه از آن چشم چو آهو چه دهی

تا مرا خفته و بیدار چو خرگوش کنی (ت. ۲/۳/۹)

Ceylan gibi gözünle tilki gibi aldatarak ne diye tavşan gibi beni uyutup uyandırırısın?

Şair, *Hârezmşâh* sultanı *Sa'îd* döneminin atmosferini tasvir etmekte, arslanların tilki kurnazlığına meylettiğini, ortalığı aydınlatan ayın, bulutların arasında kalmasını da balığın pullarına benzetmiştir:

عالمی شیر چو روبه شده در بازی گرم

یک جهان ماه چو ماهی شده در جوشن در (ق. ۷/۴۵)

Öyle bir âlem ki arslan, tilki gibi oyuna kızıışmış. Öyle bir cihan ki ay, balık gibi zırha girmiş.

Şair, *Behrâmşâh*'ın kaşını yaya benzeterek, kendisini çileye düşürdüğünü, gözünü de ceylana benzeterek, kendisiyle oynadığını söyleyerek memduhunu methetmektedir:

طاق ابروش مرا جفت غم و رنج کند چشم آهوش مرا بازی روباه دهد (غ. ۲/۳۵)

Onun kaşının yayı, beni kedere ve çileye eş yapar. Onun ceylan gözü, beni tilki gibi oynatır.

4.5.4. Sürüngenler, Balıklar ve Böcekler

4.5.4.1. Akrep: (Kejdom)

Zehrenden dolayı insanlar için tehlikeli bir hayvan olan akrep, şiirde de kötü ya da olumsuz imajıyla kullanılmıştır.⁶⁶⁶

Aşağıdaki beyitte Seyyid Hâsan'ın dostu olan Hâce Muhlîş Nedîm-i Sâvî'yi çekemeyenler akrep ve yarasaya benzetilerek makamının yüceliği temenni edilmiştir:

ای خصم تو چو عقرب و خفاش روز کور
چون ماه شب چراغ رفیعت هزار باد (م. ۹/۷)

Ey düşmanı akrep ve yarasa gibi gündüzleri kör (olan)! Gecenin ayı gibi yücelik fenerin bin olsun.

رنگش بسانِ گزدم و سنگش بسانِ مار
زین طبع را عقوبت وز آن عقل را فغان (ق. ۱۶/۶۷)

Rengi akrep gibi ve taşı yılan gibidir. Bundan dolayı tabiat cezalandırılır, ondan dolayı da akıl feryat eder.

4.5.4.2. Arı: (Zebûr)

İsmi Kur'ân-ı Kerim'de geçen hayvanlar arasında yer alır. Nahl sûresinin birkaç yerinde Allah Teâlâ, arıya vahyettiğini bildirmektedir. Bal yapması ve çalışkanlığı yönüyle edebiyatta yer alır. Dîvân'da çok belirgin olmasa da bu âyet-i kerimelere işaret edilmiş gibidir:

و آنجا که قوس چرخ به عز و نطق چرخ
زنبور در سبوی نوا چون کند ادا (ق. ۶/۹۸)

Feleğin kavsi ve feleğin kuşağı tam tepedeyken arı kovanda nasıl vızıldar?

⁶⁶⁶ Örnek için bk. *Tez* s. 31, (G. 14/4).

4.5.4.3. Balık: (Mâhî)

Denizde yaşamaları, etraflarından haberdar olmamaları, renkli pullarıyla şiiirlerde yer bulan balık, Dîvân'da denizde olmaları, pullarının çokluğu ve anber balığının kokusu nedeniyle kullanılmıştır.⁶⁶⁷

به تیر هیکل جوشن وران چنان کردند

کشان چو ماهی اندام خار خار گرفت (ق. ۱۵/۱۱)

Zırh giyenlerin bedenlerini okla öyle bir hale getirdiler ki bedenleri balık gibi diken diken oldu.

مگر که چشم و دلم ماهی و سمندر شد

که کرد این وطن آب و دگر مکان آتش (ق. ۴/۵۰)

*Yoksa gözüüm ve gönliüm balık ve kertenkele mi oldu da bu suyu vatan ve diğeri ateşi mekân edindi?*⁶⁶⁸

از آتشی تیغ سَطَوَتِ او دارد ماهی ز آب جوشن (ق. ۱۷/۷۴)

Balık, onun vakar ateşinden dolayı suyu kendine cevşen yapar.

4.5.4.4. İpek Böceği: (Kerm-i Pîle)

Kendi etrafına İpek böceğinin kozasını örüp kendini onun içine hapsetmesi, şair tarafından ustalıklı bir biçimde benzetme ilgisiyle kullanılmıştır:

پس همچو کرم پیله ز جان گداخته بر کهنه گور تن کفنِ نو همی تنم (ق. ۷/۶۰)

Canım o kadar eridi ki, bedeninin köhne mezarına ipek kurdu gibi yeni kefen dikiyorum.

4.5.4.5. Karınca: (Mûr)

Küçük ve zayıf olmaları, sayıca çokluğu ve Suleymân peygamber kıssası

⁶⁶⁷ Bu konularla ilgili örnekler için bk. *Tez*, s. 414, (G. 43/5), s. 365, (G. 83/8), s. 575, (K. 32/25), s. 615, ((K. 45/7).

⁶⁶⁸ Semender fareye benzeyen efsanevî bir hayvan olup ateşte yaşadığına inanılmış. Sa'dî, 130/1.

به دریا نخواهد شدن بط غریق سمندر چه داند عذاب الحریق

Fırtına kuşu denizde boğulmaz. Semender de ateşin azâbını duymaz.

ilgisiyle edebiyatta çokça yer alan karıncalar, Dîvân'da sayılarının çok oluşu, beraberce hareket etmeleri ve çalışkanlıkları hasebiyle kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyitte Gazne Sultanı *Devletşâh*'ın ordusunun büyüklüğü methedilirken, karınca ve kaz, benzetme ilgisi olarak kullanılmıştır:

همچو موران در زمین و چون کلنگان در هوا

دشمنش بازیچه‌ای باشد اگر صف بر کشد (ت. ۴/۳/۱۵)

Yerde karıncalar gibi ve havada kazlar gibi sıraya dizilirse, onun düşmanı bir oyuncağa döner.

Nâşir-i Huseyn'in methinden alınan aşağıdaki beyitte Seyyid, dostların iyiliği için gösterdiği çabayla kendisini karıncaya, dostlarının derdiyle hemhâl olması nedeniyle de yılanı benzetmiştir:

گهی چو مور بکوشیدم از پی اخوان

گهی چو مار پیچیدم از غم اصحاب (ق. ۳/۲)

Bazen karınca gibi kardeşlerin peşinde çabaladım. Bazen yılan gibi dostların derdiyle kıvrıldım.

بس بود چشم مور بر پشه چارسو گور و پنج سو گفتم (ق. ۱۶/۵۹)

Karınca'nın gözü, hep sivrisinekte olur. Kabir, dört köşeli ve beş köşeli kefenliyim.

4.5.4.6. Kelebek: (Pervâne)

Mum, gece, ateş, ışık, meclis gibi çeşitli ilgilerle edebiyatta yer bulan pervâne, tasavvufta da metaforik özelliği olan bir hayvandır. Dîvân'da da ışık ilgisiyle ve âşığın gönlüne benzetilerek kullanılmıştır:

گر شمع تو بی زحمت پروانه بماند

خورشید چو سایه ز تو در خانه بماند (غ. ۱/۲۷)

Eğer senin ışığın kelebeğin gayretinden mahrum kalırsa, güneş senin bir gölge gibi evde kalır.

فدای شمع جلالِ ترا اگر ایام حسد نکردی پروانه بودمی و نهام (ت. ۲۰/۶/۲)

*Zamane kıskanmasaydı, senin ihtişâm mumuna kelebek gibi feda olurdum, ama değilim.*⁶⁶⁹

4.5.4.7. Sinek: (Meges, Peşşe)

Sinek, Dîvân'da çok az görülen hikâye üslubu içerisinde kullanılmıştır. Burada sineğin şair, denizin sultan yerine konulabileceği düşünülürse şair tarafından alegorik bir anlatım ortaya konulduğu söylenebilir:

گویند پشه بر لبِ دریا نشسته بود در فکرِ سر فکنده به صد عجز و صد عنا
گفتند چیست حاجت ای پشه فقیر گفت آنکه آب این همه دریا بود مرا
گفتند حوصله چو نداری مگوی این گفتا بنا امید ازو چون دهم رضا

Rivayet ederler ki bir sivrisinek denizin kenarına oturmuş; yüz acizlik, yüz cefa ile düşünceye dalmıştı.

Dediler: Ey yoksul sivrisinek, derdin nedir? Bütün bu denizin suyu benimdi.

*Dediler: Anlatacak durumun yoksa, anlatma! Dedi: Ondan umutsuz olmaya nasıl rıza gösteririm?*⁶⁷⁰

چه ماند به طاوس اگر زشت مرغی نه‌د چون مگس بر سفیدی سیاهی (ق. ۱۵/۹۷)

Çirkin bir kuş, sinek gibi beyaz üzerine bir leke bırakırsa, nesi tavusa benzer?

4.5.4.8. Örümcek: ('Ankebût)

Hem bir sûrenin adı, hem de peygamberimizin hicreti esnâsında kaldıkları mağaranın önünü örmesi olayıyla ilgili olarak edebiyatta kullanılan meşhur böceklerdendir. Seyyid, Hazreti peygamberin hicret ederken mağarada saklanması ve mağaranın girişinin bir örümcek tarafından örülmesi ve ördüğü ağın beyazlığı sebebiyle, kefene benzetilmesi ilgisiyle kullanılmıştır:

نیم پشه چو ولایت دهدش پرده‌در است

⁶⁶⁹ Bu beytin birinci mısrasındaki جلال kelimesi جمال şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taṣṣih-i İntikâd-i Dîvân-i Seyyid Ḥasan-i Gâznevî*, s. 299.

⁶⁷⁰ *Dîvân*, s. 350, (K. 98/31, 32, 33).

عنكبوتی که حمایت نه‌دش پرده‌تن است (ق. ۲۵/۱۲)

Küçük bir sivrisineğe izin verirse, perde yırtan olur. Bir örümceğe koruma görevi verirse, perde ören olur.

هزار جان‌ش فدا کاندین عدم خانه

چو عنكبوت کفن هم به دست خویش تنید (م. ۷/۲۳)

Bu yokluk evinde, bin can feda olsun. Kefeni de örümcek gibi kendi eliyle ördü.

هیچ مقبل گرد خانه کی شود چون عنكبوت

تا سلیمان چون تویی هستش به دولت میزبان (ق. ۱۶/۶۳)

Suleymân -ki o da sensin- devletin mihmandarı oldukça hiçbir talihli örümcek gibi evin çevresine yaklaşabilir mi?

4.5.4.9. Yılan: (Mâr, Ef'î, Tenîn)

İran'ın mitolojik kahramanlarından biri olan Dağhâk'ın omuzlarında yılanlar çıkarmış. Hazine olan yerlerde yılan olduğu ve bu yılanların hazinelerin bekçileri olduğu inancı, sevgilinin saçlarının yılanla benzetilmesi, cennette yılan olmadığı inancı, Hz. Mûsâ'nın asasının yılanla dönüşmesi ve yılanın zehrinin nisan yağmurdan oluşması gibi yılanlarla ilgili birçok inanç ve anlayış çeşitli vesilelerle şiirde yer almaktadır. Dîvân'da avlanması, selenin içerisinden yılan çıkarılması ve kıvrılma özelliğinden dolayı teşbih ilgisiyle kullanılmıştır.⁶⁷¹

اجل خنده زنان یعنی به پای خویش می آید

به طاس این گزدم کور و به زیر سله مارگر (ق. ۶۰/۴۳)

Ecel gülerek yani kendi ayaklarıyla bu kör akrebin tasına ve yılan avcısının sepetinin altına geliyor.

Seyyid Hâsan, hac yolculuğu yaparken uğrayıp ihsanını gördüğü Bağdat emiri *Fağre'd-dîn*'den, hacca giden kafilelerin emniyetini sağlamasından dolayı övgüyle bahsederek, onun eşkiyalara aman vermediğini söylemektedir:

⁶⁷¹ *Tez*, s. 618, (K. 2/3), s. 616, (K. 67/16), s. 658, (K. 43/16).

گر نه آن بودی که ره بر قافله بسته شدی

تبغ خونخوارش از آن ماران بر آوردی دمار (ق. ۱۸/۴۴)

Yoksa öyle olmasaydı kafilenin yolu kapanırdı. Kan döken kılıcı, o yılanları helak ederdi.

4.6. BİTKİLER

4.6.1. Genel Olarak Bitki: (Giyâh)

Dîvân'da başta ağaçlar ve çiçekler olmak üzere çeşitli bitkilerden, değişik özellikleriyle bahsedilmektedir. Bu bitkilerin şekil ve yapıları, renk ve kokuları gibi özellikleri özellikle sevgili ve methedilen kişinin vasıflarını mübalağalı bir biçimde nitелеmek amacıyla, ele alınmışlardır. Söz konusu bitkiler, genellikle adlarıyla birlikte çeşitli tamlamalar içerisinde kullanılırken “giyâh” kelimesi de, bir tabiat unsuru olarak yer almıştır:

یک قدم روید گیاهی را و با صد جان بود

یک بدن باشد نهالی را و با صد سر شود (ق. ۳/۳۲)

Bir adım biter, bir bitki yüz canlı olur. Bir fidanın bir gövdesi vardır ama yüz başlı olur.

از ابر کفِ او چه عجب گر چو خطِّ دوست

گیرد کنارِ چشمه خورشید را گیاه (ق. ۵/۸۱)

Dostun yüzünün hattı, bitki gibi güneşin kaynağının etrafını kaplarsa, onun buluta benzeyen avucu (cömertlikte) garip değildir!

خاک را چاک زد ای دوست گیاه عمر برباد مده باده بخواه (غ. ۱/۶۲)

Ey dost! Bitki toprağı çatlattı. Ömrü boşa geçirme, şarap iste.

4.6.1.1. Çimen

Çimen; bağ, bahçe ve çiçeklerin mekânıdır. Sukûnet ve hoş vakit geçirme mekânıdır. Ağaçlar ve çiçeklerle beraber, bağ ve bahçenin vazgeçilmez

unsurlarından biridir. Yeşilliği, kısa oluşu, rüzgârın esişiyle kıpırdanmaları ilgisiyle kullanılmıştır:

خاک بایست گل مه پرورد

کلکِ خورشید چمن می باید (ت. ۲/۱۷)

Toprak, ayçiçeği beslemeli; Güneşin kalemi çimen olmalı.

خالی نباشد از دل تنگی چو یاسمین

گر خنده مرا چو گل اندر چمن رسد (م. ۲/۱۷)

Benim gülüşüm çimendeki gül gibi olursa, gönülde yasemin gibi darlık eksik olmaz.

Şair, *Muntehâbu'l-mulk Aḥmed oğlu Ḥasan* için kaleme aldığı terciibentte, huyundan övgüyle bahsedilmektedir:

از چشم سر ببیند مجموع کاینات وز چشم سر نبیند مانند خویشتم

موزون شمایللی که نسیم سپیده دم چون شمتی ز شیمت او بود در چمن

Başındaki gözüyle bütün kâinatı görür ama gözüyle benim gibisini göremez.

*Öyle bir düzgün yüz ki ancak seher yeli estiğinde, onun huyundan bir miktar çimende olur.*⁶⁷²

4.6.1.2. Diken-Dikenlik: (Ḥâr-Hâristân)

Şiirde mevzubahis olan diken yahut dikenlik, herhangi bir dikenlik değil özellikle gül dikenliğidir. Diken ve dikenlik, âşığın mâşuğuna kavuşmasına engel olan bir sembol olmakla birlikte, gülün onsuz olmayacağı da bir gerçektir. Sivriligi ve keskinliği, güle ulaşmaya engel oluşu, bülbüle yani âşığa engel çıkarması özellikleriyle gül bahçesinin vazgeçilmez unsurlarındandır.

Behrâmşâh'ın kazandığı zafer sonrasında sevincini dile getiren şair, sultanın cömertliğini şaraba, umudunu da kadehe benzeterek cömertliğini methetmekte, kazandığı zaferi de güle benzeterek çekilen zahmete değdiğini anlatmaktadır:

خهی فزوده می جود تو ز جام امید زهی شکفته گل فتح تو به خارستان (ق. ۱۰/۷۲)

⁶⁷² *Dîvân*, s. 254, (T. 17/4/5, 6).

Ne mutlu! Cömertlik şarabın, umut kadehinden taşmakta; ne iyi! Senin fetih gülün, dikenlikte açmış.

ای رفیقان عالم ترکیبِ اضداد است از آنک

بوی گل بی خار و رنگِ لاله بی رخساره نیست (غ. ۳/۱۳)

Ey dostlar! Âlem, zıtlıkların bileşkesidir; çünkü gül kokusu dikensiz, lâlenin rengi yanaksız olmaz.

Aşağıdaki beyit de *Hâce Muhlîş Nedîm-i Sâvî* için yazılan kıtadan alınmıştır. Seyyid Hasan, bu beyitten anlaşıldığına göre bir sebeple ondan ayrı düşmüştür:

جمالش تا گل از چشمم بردست هزاران خار در چشمم نشسته است (م. ۲/۴)

Onun cemali, gülü gözümde götürünce binlerce diken gözüme batmıştır.

گلِ او بود و بس که خار نداشت هم بنگذاشتند بی خارش (ق. ۶/۵۱)

Dikeni olmayan sadece onun gülüydü. Onu da dikensiz bırakmadılar.

4.6.2. Ağaçlar

4.6.2.1. Genel Olarak Ağaç: (Dıraht, Şecer, Berg, Nihâl, Şukûfe)

Kalın kökleri ve gövdesi, dalları ve yaprakları olan bitkilerin genel adıdır. Bağ ve bahçenin önemli unsurlarından biri de ağaçtır. İslam düşüncesinde de ağaçla ilgili birçok kabul vardır. Günümüzde de her millet tarafından sevilen, hatta çok yaşlı olanlarına hürmet gösterilen bir unsurdur.⁶⁷³ Dîvân'da birçok ağaç, ismiyle birlikte yer almıştır. Bir ağaç adı olmaksızın *dıraht* ve *şecer* kelimeleri de bir tabiat ve teşbih unsuru olarak kullanılmıştır:

در باغ تو چون درخت کس را از صد سر یک قدم نیاید (غ. ۴/۳۲)

Senin bağında yüz kişi olsa, biri bile ağaç gibi bir adım atamaz.

زان سنگ اندازان چو باز رفتی بر تخت دُر بارید ابر و سیم پاشید درخت (ر. ۲/۶)

O taş atanlara rağmen yeniden tahta oturunca bulut, inci yağdırdı ve ağaç, gümüş saçtı.

Şair, *Ahmed oğlu Hasan*'ın hizmetkârlarını ağaca benzeterek ona

⁶⁷³ M. C. Yâhakkî, *Ferheng-i Esâfir*, s. 352, 353.

hizmet yolunda sapasağlam durmalarını temenni etmektedir:

گر یابد چون درخت صد سر در خدمت تو به یکقدم باد (ت. ۴/۵/۸)

Ağaç gibi yüz baş bulsa da senin hizmetinde tek gövdeli olsun.

Seyyid, dostu Bağdatlı İmam *Burhâne'd-dîn* için yazdığı kıtadan alınan aşağıdaki beyitte, memduhundan bir süre ayrı kaldığını, sorulunca da bir benzetme ile hem gerçek hem de mecazî anlama gelebilecek, çok güzel hikmetli bir söyleyiş ile durumunu arz etmiştir:

نهال تا که بود بر درخت شاخ بود چو شد جدا ز درختان میوه‌دار شود (م. ۱۰/۲۲)

Fidan, ağacın üstünde olunca daldır. Gövdeden ayrılıp dallanınca meyveli ağaçlardan olur.

گرداندی امل که بر آن سر اجل چه کرد

تخم امید تا به قیامت نکاردی (ت. ۵/۳/۶)

Emeli çevirip durdun, ecel onun başına ne getirdi? Kıyamete kadar umut tohumu ekmedin.

Şükufe; genel olarak çiçeklerin açmamış halidir. Baharın habercisidir. Şair, *Muntehâbu'l-mulk Aḥmed oğlu Ḥasan*'a gösterilen ilgi ve alâkayı, insanların şükufeye olan ilgisine benzeterek onun güzelliğini övdüklerini ifade etmektedir:

شد بهر دیدنش همه روی شکوفه چشم

شد بهر مدحتش همه اندام گل دهن (ت. ۷/۴/۱۷)

Bütün gözler şükufeyi görüp seyretmek için ona yöneldi. Herkes gülün endamını övmek için ağız kesildi.

Şükufenin ömrü kısadır. Şair bu durumu Sultan *Behrâmşâh*'ı methetmede bir araç olarak kullanmakta, sultanın doğru görüşlü oluşu, şükufe tarafından onun ihtiyarlığına bağlanmaktadır:

لاف پیری زد شکوفه پیش رای صائبش

لاجرم عمرش چنان کوتاه که دانی آمدست (ق. ۸/۱۰)

Şükufe, onun doğru görüşü karşısında ihtiyarlıktan dem vurmuş. Dolayısıyla ömrü bildiğin gibi kısacık olmuş.

Berg (yaprak) rengi ve şekli itibarıyla teşbihlerde yer alır. Çiçeklerin ve ağaçların vazgeçilmez unsurlarındandır. Sonbaharın gelişi veya insanın yaşlanması, yaprakların solmasıyla ilişkilendirilir. Duygu olarak da en çok hüznün kelimesiyle özdeşleştirilir. Dîvân'da *berg-i gul*, *berg-i semen*, *berg-i erğevân*, *berg-i za'ferân* şeklinde çiçek adlarıyla yan yana kullanılmıştır:

گویند ز زعفران چنان خندد مردم که به برگِ ارغوان ماند (ق. ۱۱/۲۸)

Derler ki halk safrandan dolayı öyle güler ki (sonunda) erguvan yaprağına döner.

Şair, aşağıdaki beyitte ağır bir hastalığa yakalanan Sultan *Husrev Şâh*'a olan sevgisini dile getirmek için vücudunun, taze gül yaprağından daha narin olduğunu söylemektedir:

آسوده شد آن جان که تنِ نازوکِ پاکش از سایهٔ برگِ گلِ تر گیرد آزار (ق. ۷/۳۹)

O can, onun narin ve temiz bedeni, taze gül yaprağının gölgesinden incinir, diye huzur buldu.

Şair, Sultan *Behrâmşâh*'ın Seyfe'd-dîn-i Sûrî'yi mağlup etmesi üzerine kaleme aldığı kasidede, sultanın devletinin köklerini iyice sağlamlaştırdığını ifade etmektedir:

برای نام نیکو را نهالِ تازه بنشاندی

بقا ییخ و ثنا شاخ و ظفر برگ و سعادت بر (ق. ۹۵/۴۳)

İyi nam için kalıcı köklü, övgü dallı, zafer yapraklı ve mutlu yönlü yeni fidan diktin.

'Omer oğlu Ahmed'in methiyesinden alınan aşağıdaki beyitte şair kendisini şukûfeye, sultanın devletini de fidana benzeterek; sultandan kendisini adaletle açmış bir gül gibi korumasını isteyerek, devletinin bekâsının ancak bu şekilde dâim olacağını belirtmiştir:

شگفته دار به عدلی مرا که خوش نبود

نهالِ دولتِ تو خشک و آب در جویت (ت. ۷/۵/۲)

Beni, adalet ile açmış gül gibi tut; çünkü senin devletinin fidanının ve ırmağının suyunun kuruması hoş olmaz.

4.6.2.2. Ardıç: ('Ar'ar)

Bir çeşit dağ servisidir. Şu anda bilinen ardıç ağacından farklı bir ağaçtır. Ardıç, iğne yapraklıdır, yapraklarını dökmez. İran şiirinde sevgilinin boyunun teşbih edildiği ağaçlar arasında yer almaktadır. Meyve vermeyen ağaçlardandır:⁶⁷⁴

زمین و زمن فرقِ گردون سپرده گیاهِ نوان ساقِ عرعر گرفته (ق. ۲۶/۸۴)

Zemin ve zaman feleğin başına basmış. Çelimsiz bitki ardıcın bacağına dolanmış.

بسوزد آتشِ لاله بدوزد ناوکِ غنچه بُردِ خنجرِ سوسن بگیرد پنجه عرعر (ق. ۲۶/۴۳)

Lâlenin ateşi yakar, goncanın oku parçalar, süsenin hançeri keser, ardıcın pençesi kapar.

4.6.2.3. Bambu: (Hîzerân)

Kökleri çok uzun, daha çok Hindistan'da yetişen dalları kamış şeklinde bir ağaçtır. *Çûb-i mûrid*, *çûb-i âs* da denilmektedir. Yaşken dalları eğildiğinde kırılmamasından dolayı sanâyîde de kullanılır. Köklerinden de hasır yapılır. Şiirde inceliği ve uzunluğu sebebiyle sevgilinin boyuna teşbih edilmiştir:⁶⁷⁵

قد چو سرو او شکن خیزران گرفت

رخسار چون گلش صفتِ زعفران گرفت (ت. ۱/۲/۶)

Onun servi gibi boyu, bambu sapına benzedi; onun gül gibi yüzü, safran vasfına büründü.

تا بید گل نگرده و شمشاد یاسمن تا ارغوان سمن نشود سرو خیزران

اندر حریم جود و جلال و بها بیای و اندر سرای جاه و جلال و بقا بمان

Söğüt güle, şimşir de yasemine dönmesin diye; erguvan semen, servi de bambu olmasın diye...

Cömertlik, celal ve değer alanında ayakta kal. Makam, celal ve beka

⁶⁷⁴ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, s. 475.

⁶⁷⁵ A. E. Dihhudâ, "Hîzerân", *Luğatnâme*, VII/10208.

sarayında kal.⁶⁷⁶

4.6.2.4. Çınar

Bin yıla yakın ömrü, büyük ve ihtişamlı görünüşü, sağlam ve dayanıklı bir ağaç oluşu, yapraklarının el veya pençeye benzemesi, kolayca tutuşması, zamanla içinin oyulması, uzun boyu, nihayetinde yaşlı bir insana teşbih edilmesi gibi birçok özellikleriyle İran şiirinde çok kullanılan bir ağaçtır.⁶⁷⁷

Aşağıdaki iki beyitte de, çınarın yapraklarının geniş oluşuyla memduhun cömert eli arasında ilgi kurularak benzetme yapılmıştır:

سرسبز شد بزرگی چون سرو تا خدای

دستِ ترا گشاده چو دست چنار کرد (ت. ۲/۵/۱۷)

Büyüklük servi gibi yeşillendi de Tanrı senin avucunu çınar yaprağı gibi açtı.

پایدار است نکوخواه تو چون سرو از آنک

وقتِ رادی همه کف همچو چنار آمده‌ای (ت. ۲/۵/۹)

Senin iyiliğini isteyen servi gibi dimdiktir. Zirâ cömertlik zamanında tüm avucun çınar gibi olmuştur.

4.6.2.5. Kâfûr

Asya bölgesinde uzun yıllar yaşayabilen bir ağaçtır. En meşhur özelliği, hoş kokusudur. Elbiselerin, yatağın ve ellerin güzel kokması için sürülürmüş. Daha da önemlisi, ölümlerin yıkama esnasında üzerine sürülür, kötü kokması engellenirmiş. Ayrıca ölünün mezarda secdeye giden yedi bölgesine sürülürmüş. Tabiatı, soğuk bir ağaçtır. Bu özelliğiyle iltihâbı dindirmek ve yaraları iyileştirmek için merhem yapımında kullanılmaktadır. Ayrıca cinsel gücü azaltmada da kullanılmıştır. Kâfurdan elde edilen siyah misk, geceye teşbih edilmiştir. Beyaz yüz ve ağarmış saçlar, kâfur ağacına teşbih edilmiştir. Böylelikle kâfura boyanmış saçlar, ömrün çatısına oturmuş kar şeklinde tahayyül edilmiştir.⁶⁷⁸

⁶⁷⁶ *Dîvân*, s. 142, (K. 68/16,17).

⁶⁷⁷ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, s. 125-126.

⁶⁷⁸ *ae.*, s. 247.

جهان از روز و شب کافورِ مشکین سازد و خوش خو

به منت آتش افروزند در خورشید چون مجمر (ق. ۷/۴۳)

Cihan hoş bir şekilde gece ve gündüzden yararlanarak misk kokulu kâfur yapar. Güneşte buhurdan gibi minnetle ateş yakarlar.

همیشه تا ز روز و شب جهان کافور و مشک آرد

همیشه تا ز مهر و ماه گردون سیم و زر دارد (ق. ۱۵/۲۱)

Gece ve gündüz oldukça dünya da kâfur ve misk getirecektir. Güneş ve ay oldukça, feleğin de gümüş ve altını olacaktır.

بیوی کز شب مشک وز روز کافور است

بین که از مه سیم وز آفتاب زر است (ت. ۷/۴/۲)

Kokla! Miski geceden, kâfuru gündüzdendir. Bak! Gümüşü aydan, altını güneştedir.

4.6.2.6. Karaağaç: (Nârven)

Güzel görünüşlü, bol yapraklı, gölgeli bir ağaçtır. Eskiler karaağacı şemsiyeye benzetmişler, bu anlamda, az da olsa şiirlerde kullanılmıştır. Sevgilinin boyunun benzetildiği ağaçlardan birisidir.⁶⁷⁹

Aşağıdaki beyitte *Hâlid-i Mâlikî*'nin bedeni gümüşe benzetilirken boyu da karaağaca teşbih edilmiştir:

تن چون سیمش لرزنده‌تر از سیمابست

قدّ چون سروش بالنده‌تر از نارونست (ق. ۴۱/۱۲)

Onun gümüş gibi bedeni, civâdan daha titrete; onun servi gibi boyu, karaağaçtan daha uzun.

Şair, memduhu *Ahmed oğlu Hasan*'ı methederken tabiattan yararlanmış; lâlenin, onun güzelliğinden dolayı kırmızılaştığını, karaağacın ise onun boyu karşısında eğik kaldığını söyleyerek hüsnûtalil sanatı yapar:

⁶⁷⁹ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, s. 485.

پای در گل ماند از رشکِ رخ تو لاله را

دست بر سر گیرد از تیمارِ قدت نارون (غ. ۴/۵۵)

*Lâlenin ayağı, senin yüzünün güzelliğini kıskanmaktan çamura batar.
Karaağaç, boyuna imrenmekten başını ellerin arasına alır.*

نم کشیده چو برگِ نسترنم خم گرفته چو شاخِ نارونم (ق. ۹/۵۹)

Nesteren yaprağı gibi nem çekmiş, karaağaç dalı gibi eğilmişim.

4.6.2.7. Sidre

Yedinci gökte yer alan bir ağaçtır. İnsanların amellerinin son noktası olduğu için *Sidretü'l-muntehâ* olarak adlandırılır. Mî'râc olayında Hz. Cebrâîl ancak bu noktaya kadar Hz. Peygamber'e eşlik etmiştir.⁶⁸⁰

ای نگین و افسرت را جرم زهره واسطه

وی همای همت را شاخِ سدره آشیان (ق. ۱۱/۶۳)

*Ey tacının taşına Zühre yıldızı vasıta olan! Ve ey himmetinin Hüma'sına
sidrenin dalı yuva olan!*

سلطان ابوالمظفر بهرامشه که ساخت

عالی همای همتش از سدره آشیان (ق. ۱۲/۶۶)

*Himmetinin yüce Hüma'sı sidrede yuva yapan Sultan Ebu'l-muzaffer
Behrâmşâh'tır.*

4.6.2.8. Öd: (‘Ûd)

Asya bölgesinde özellikle Hindistan'da yetişen bir bitkidir. Dallarının üzerinde farklı büyüklüklerde kabarcık şeklinde oluşan bir çeşit mantar oluşmaktadır. Buradan elde edilen siyah renkli özsuğu ve dalları; özellikle dinî ve mezhebî törenlerde, etrafa kokusunun yayılması amacıyla yakılırdı. Ödün hışırı, şekerli suyla karıştırılıp ince lifler üretilip yavaş yavaş yanması sağlanıyormuş. Ödün külü de dişlerin beyazlatılmasında kullanılmış. Özellikle kokusu nedeniyle şiiirde çok

⁶⁸⁰ A. E. Dihhüdâ, "Sidre", *Luğatnâme*, VII/113157.

kullanılan ağaçlardandır:⁶⁸¹

در ده گلاب لعل که عودِست مشکفام

اندر میان مجمر گلرنگ لاله را (ت. ۵/۱/۱۴)

Lâle için gül renkli ocağın içinde misk kokulu öd olan yakut gibi gül suyu ver.

Seyyid Hasan, uzun yıllar sarayında yaşadığı ve zaman zaman yanlış anlaşılmalara üzerine sorunlar yaşadığı *Behrâmşâh*'a hitap ederek, sitem etmekte ondan ayrı kalmasının kendisini üzdüğünü belirtmektedir:

گرم چو مشک دهی بی خیانتی بر باد

ورم چو عود زنی در میان جان آتش (ق. ۹/۵۰)

Vefasızlık nedeniyle beni misk gibi rüzgâra da salsan, öd gibi canımın ta ortasına ateş de salsan...

4.6.2.9. Servi

Her mevsim yeşil kalabilen, meyve vermeyen, ince ve uzun bir ağaçtır. Düzgün ve simetrik kısa dalları, kısa gövdesine yapışıktır. Yetiştigi yerler, genellikle su ve nehir kenarlarıdır. Ağacın kalın olan ana gövdesi kısadır. İnce ve uzun oluşu nedeniyle sevgilinin boyuna benzetilmiştir. Sadâkat ve doğruluğun simgesidir. *Serv-i bostan* ya da *serv-i çemen*; bağda bir ayak üstünde duran sevgiliye, *serv-i hîrâmân* ya da *serv-i revân*; neşeyle, nazlı nazlı yürüyen sevgiliye benzetilmiştir. Her zaman taze ve yeşil kalması sebebiyle *serv-i âzâd* şeklinde adlandırılmıştır. İnce ve sık dalları, hırkaya, alttan eteğini toplayıp azık almaya gelmiş ya da eteğini toplayıp dünyanın bir kenarına inzivâyâ çekilmiş bir kimseye benzetilmiştir. Yine yukarıya doğru uzun ve eğik dalları, iki elini başının üzerinde birleştirmiş semâ eden bir kimseye teşbih edilmiştir.⁶⁸²

İran şiirinde en çok kullanılan ağaçların başında gelir. Dîvân'da boyunun uzunluğu, sâkinliği, rüzgârda salınması, uzun ömürlü oluşu gibi değişik özellikleriyle ve sevgiliye teşbih edilerek kullanılmıştır:

بر سرو روان ز ماه چنبر داری بادات ز ملک حسن بر خورداری (ر. ۲/۱۶۵)

⁶⁸¹ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, s. 245.

⁶⁸² *ae.*, s. 163.

Aydan, salınan servi üzerinde çenberin var. Güzellik mülkünden nasibin olsun.

Edebiyatta servinin bir özelliği de özgürlüğün sembolü olmasıdır. Şair, dönemin hazinedarlarından *Hasan-i Aḥmed*'in güzelliğini özgür serviye teşbih etmiştir:

سرو آزاد را توان پیراست سرو آزادگی تو پیرایی (ق. ۱۹/۸۷)

Özgür serviye süslemek mümkündür. Ey özgür servi, sen süslüsün!

ای سر تا پا به تازگی سرو سهی از جمله نیکوان به خوبی تو بهی (ر. ۱/۱۹۷)

Ey baştan ayağa tazelikte dik servi gibi olan! Cümle iyilerin içinde iyilikte daha iyisin.

Ahmed oğlu Hasan'ın kötülüklerden uzak olmasını dileyerek, onun servi ve gül gibi her zaman taze ve canlı kalmasını dilemektedir:

سرسبز و سرخروی چو سرو و چو گل بمان

کز هر بدی که هیچ مبادت امان فتاد (ق. ۲۲/۱۶)

Kismet olmayası her kötülükten emin ol. Servi ve gül gibi canlı ve neşeli kal.

4.6.2.10. Söğüt: (Bîd)

Dalları ve yaprakları bol olan bir ağaç çeşididir. Su ve ırmak kenarlarında yetişir. Kelimenin Batı dillerindeki karşılıklarında da *su kenarında olan* veya *hüzünlü ağaç* gibi anlamları vardır. İran şiirinde dalları narin, uzun ve asılı olmasından dolayı *bîd-i Mecnûn* diye anılırdı. Dalları ve yapraklarının inceliği sebebiyle en küçük bir rüzgârda veya esintide yaprakları titrer. Bundan dolayı Farsçada, *çun bîd lerzîden* (söğüt gibi titremek) deymi yerleşmiştir. Meyvesiz bir ağaç olması değerini azaltmamış, gölgelik olarak kullanılmıştır. Ayrıca yaprakları, hançer, dil, balık ve buğday başağınaa teşbih edilmiştir. Eskiden söğüdü yakıp elde ettikleri kömürü, şarabın saflaştırılmasında kullanmışlardır. Özünden de çeşitli ilaçların yapımında faydalanılmıştır.⁶⁸³

Dîvân'da çeşitli biçimlerde, teşbih unsuru olarak yer almaktadır:

⁶⁸³ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, s. 51-52.

جمله جهان ز هم دل و دل باد هم نفس

هر یک چو سرو هم سرو چون بید هم زبان (غ. ۴/۵۳)

Cümle cihan birbiriyle gönüldaş ve gönüller tek nefes olsun. Her biri servi gibi eşit, servi de söğüt gibi gönüldaş olsun.

زود چون بید بر اقبالِ تو حالی نکنم

دیر چون سرو در ایامِ تو دستی نزنم (ت. ۵/۶/۹)

Söğüt gibi, senin talihini erkenden yorumlamam. Servi gibi, senin durumuna geç vakit dokunmam.

مشکِ بید از جهتِ تحفه باغ

کرده صد لخلخه از مشکِ ختن (ق. ۸/۷۵)

Söğüdün misk kokusu, bağın hediyesi olması yönünden Hıten miskinden yüz adet güzel koku yapmış.

4.6.2.11. Şimşir: (Şimşâd)

İran şiirinde şimşirin hangi türlerinin sevgilinin boyuna teşbih edildiği çok açık değildir. Ağacının çok sert yapıda oluşu sebebiyle tarak yapımında kullanılmış, bu taraklar da sevgilinin saçına teşbih edilmiştir.⁶⁸⁴

Şair, *Behrâmşâh* için yazdığı gazelde devletinin ihtişamını, azâmet göstergesi olan iki unsurla, güneş ve şimşir ağacıyla ortaya koymaktadır:

هم در کنارِ سایه شمشادِ اوست باغ

هم بر کرانِ چشمه خورشیدِ او چه است (غ. ۲/۴)

Hem bağ, onun şimşir ağacının gölgesinin kenarındadır. Hem onun güneşinin kaynağının kenarında kuyu vardır.

مشکِ کله بر آتش و شمشادِ خطِ بر آب

آیا به سحر یا به توکل فکنده‌ای (ت. ۵/۱/۳)

⁶⁸⁴ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, s. 229.

Acaba zülfünü, ateşe ve şimşire benzer tüyünü suya, sihir ya da tevekkül amacıyla mı attın?

4.6.3. Çiçekler

4.6.3.1. Genel Olarak Çiçek: (Gul)

Rengârenk olmaları, açılıp solmaları, güzellikleri, kokuları, baharın gelişini müjdelemeleri gibi birçok özellikleriyle şairlerin vazgeçilmez unsurlarından biridir.

Farsçada gul kelimesiyle çiçek mi yoksa gül mü kastedildiğini anlamak bazen zorlaşır. Çünkü gul ifadesiyle hem genel olarak çiçek anlamı, hem de özellikle gül çiçeği kastedilebilir. Gül anlamına gelen *gul-i roz* ibâresi hiç kullanılmamıştır. Bununla birlikte “gul” kelimesi kullanıldığı zaman şiirin geleneği ve tabiatından bunun ekseriyetle gül olduğu anlaşılmaktadır.

Şair, hazinedar *Ahmed oğlu Hasan*’ın cömertliğini methetmek için memduhunu güle, cömertliği de bahçeye benzeterek onun alçakgönüllü ve dürüst yönüne vurgu yapmaktadır:

آنکه در باغ جود چون گلِ بخت نه دو رویی کند نه رعنايي
صورت دولتش بدید چه گفت گفت رو ما تویم و تو مایی

Cömertlik bahçesinde, talih gülü gibi, ne iki yüzlülük ne de kendini beğenmişlik yapmayan birisidir.

*Onun devletinin yüzünü gördün mü, ne dedi? Dedi ki: Yüzümüz sizsiniz ve siz bizsiniz.*⁶⁸⁵

Behrâmşâh’ın hazinedarlarından *Necîbu’l-mulk Huseyn b. Hasan*’a ithâf edilen şu beyitte âşık, sevgilinin başkasına teveccüh etmesinin kendisinin canını yaktığını belirtmektedir:

تا چو گل دارد او که جانِ مرا
هر زمان خار خار می گیرد (ت. ۳/۱/۱۲)

Onun, gülü olduğu sürece benim canım her zaman diken diken oluyor.

⁶⁸⁵ *Dîvân*, s. 179, (K. 87/10, 11).

ای زلفِ ترا ز سوسن و گل مفرش وی سوسنت از آب و گلت از آتش (ر. ۱/۱۱۱)

Ey süseni sudan ve gülü ateşten olan! Ey zülfüne, süsen ve gülün kilim olduğu!

Gonca, çiçeklerin henüz açılmamış ya da açılmak üzere olan halidir. Rengi, şekli ve kokusuyla birçok teşbihlerde ilgi unsuru olarak yerini alır. Özellikle sevgiliyle ilgili benzetmelerde kullanılır. Şekliyle sevgilinin ağzına, rengi ve küçüklüğüyle dudağına benzetilir. Goncanın açılması, sevgilinin gülmesine ve sırrın ortaya çıkmasına yorumlanır. Sır ise içerisinde sakladığı inci ve lâldir (dişler ve dudaklar). Gonca bazen içinin şarap renkli olmasından dolayı kadehi andırır. Bazen de yapraklar halinde olmasından dolayı defteri andırır.⁶⁸⁶

گیرم که چو غنچه نهمت لب بر لب

در نرگس تو نه سر به سر می باید (ر. ۲/۸۵)

Farz edeyim ki gonca gibi seninle dudak dudağa koysam, senin nergisinle baş başa vermem gerekmez.

Şair, *Sâ'îd Ebû Bekr*'i solmuş bir güle benzeterek, vefatından duyulan üzüntüyü dile getirmiştir:

تازه گل امید تو پژمرده ناگهان

هم در حجاب غنچه‌ای از بوستان شده (ق. ۵/۸۶)

Senin ümidinin yeni açmış gülü, birdenbire solmuş. Hem de bir gonca bahçeden kaybolmuş.

4.6.3.2. Erguvan

İnce dalları, taç yaprakları, pembeden eflatuna uzanan çeşitli renkleri vardır. Boyu on metreye kadar çıkabilir. Yaprakları küçük ve çok naziktir. Mâşuğun gül renkli yüzü erguvana teşbih edilmiştir. Sarı yüzü âşık da sel gibi akan göz yaşı ve kanlı gönlüyle erguvan rengine döner. Kırmızı şaraba, erguvan şarabı denmiştir. Kılıçta ve topraktaki düşmanın kanı da erguvana teşbih edilmiştir.⁶⁸⁷ *Dîvân*'da da bu

⁶⁸⁶ İ. Pala, "Gonca", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 168.

⁶⁸⁷ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, s. 1-2.

şekilde kullanılmıştır.⁶⁸⁸

برجیس چون شمامۀ کافور پر عبیر کیوان چو در بنفشه ستان برگِ ارغوان (ق. ۸/۶۷)

Bercis, anber kokulu kâfur kabı gibi; Keyvan, menekşe bahçesinde erguvan yaprağı gibi...

تاجِ یاقوتِ ارغوان بینید تختِ مینای گلستان نگرید (ق. ۲/۳۶)

Erguvan renkli yakut tacı görünüz. Gül bahçesinin camdan olan tahtına bakınız.

آن ارغوان تبسم و آن زعفران فرح آن مشکِ تازه گونه و آن عودِ پر بخار (ق. ۸/۴۱)

O erguvan gülüşlü ve o safran neşelidir, o yeni bir çeşit misk ve o bol buharlı bir öddür.

4.6.3.3. Gül: (Gul)

Bütün çiçekler içerisinde adı en çok geçen çiçektir. Çeşitli renklerde oluşu ama özellikle kırmızılığı, üzerinde en çok durulan yönüdür. *Gul-i sūrî, gul-i Muḥammedî gul-i kırmiz, gul-i ḥamrâ, gul-i şad-berg, gul-i tayyâr, gul-i la'î, gul-i nevrüz* gibi çeşitli adları vardır. Aralarındaki küçük farklılıklara dikkat edilmeden benzer anlamda kullanılmışlardır. İçi kırmızı, dışı ise sarı olan güle *gul-i rânâ*, taze güle *gul-i ter* adı verilir.

İran şiirinde asırlarca bağın-bostanın sultanı ve çimenin gelini mazmunuyla sevgili yerine kullanılmıştır. Bu sevgili bazen özellikle *gul-i Muḥammedî* adlandırmasıyla peygamberimizle ilgili olarak kullanılmıştır. Gül, ilkbaharda dikenli, küçük bir ağaçta açar. Ömrü azdır. Başta hoş kokusu olmak üzere çeşitli özellikleri, onu çiçeklerin en meşhuru haline getirmiştir. Bülbülün nedensiz mâşuğudur. *Gul-bîn*, kırmızı gülün ağacına denir ki çiçeği meyveye değil güle dönmektedir.⁶⁸⁹

Gül ile sevgilinin dudağı, yüzü ve yanağı arasında sıkı bir ilişki vardır. Bazen bu unsurlar güle benzetilirken, bazen tam tersi olur. Gülün şekli, kokusu ve rengi dolayısıyla birçok ilgiler içerisinde kullanılmasına vesile olur. Gül, sürekli tazedir ve bağın sultanıdır. Gülün açılması sabâ rüzgârının esmesiyle gerçekleşir ve bu durum bağın neşeyle dolmasına yol açar. Gül ile bülbül ilişkisi ise başlı başına bir olaydır.

⁶⁸⁸ Örnek için bk. *Tez*, s. 642, (G. 55/3).

⁶⁸⁹ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, s. 283.

Gül sevgiliyi temsil ederken bülbül de âşığı temsil eder.⁶⁹⁰

Dîvân'da gül ile ilgili bütün mazmunlar, teşbih ve istiare yoluyla sevgili yerine kullanılmaktadır. Aşağıdaki beyitte *Mes'ûd Şâh* yılda bir açan güle ve ayda bir yenilenen aya benzetilmiştir:

عهد همچون گل تر سال به سال افکندی

باز همچون مه نو ماه به ماه آوردی (ق. ۲/۸۹)

Taze gül gibi yıldan yıla söz verdin; hilal gibi aydan aya yerine getirdin.

گل سوری شکفته اندر باغ راست گویی رخ نگار من است (غ. ۷/۹)

Sûrî gülü bahçede açmış; tıpkı benim yârimin yüzü gibi...

Ebû Naşr Aḥmed için söylenen şu beyitte, memduhunun lütfu bahçe şeklinde düşünülerek nergis, gül ve nesim gibi tabiat unsurlarıyla âdeti bir aşk ortamı oluşturulmuştur:

نیست آگاه از نسیم خلق او در باغ لطف

آنکه دل بر نرگس شوخ و گل رعنا نهاد (ق. ۹/۱۷)

Gönlünü şuh nergise ve gül-i rânâya kaptıranın, onun lütuf bağındaki tabiatının nesiminden haberi olmaz.

مندیش که بی گل تو در گلزارم بی تو ز بهشت و حور عین بیزارم (ر. ۱/۱۲۶)

Gül bahçesinde senin gülünden yoksun olduğumu, sen olmadan cennetten de huriden de usandığımı düşünme.

Gül ve bülbül istiaresi, klasik İslam şiirinin en çok kullanılan ve sevilen mazmunudur. Bu istiarede sevgili gül, âşık ise ona kavuşmak isteyip bir türlü kavuşamayan, bu yüzden devamlı feryad ü figan eden bülbül olur. Gülün, etrafındaki dikenler, bu kavuşmaya en büyük engeldir. Bülbül, ne zaman güle konmaya kalksa bu dikenler bülbülün kalbine batacak, onu kan revân içerisinde bırakacak ve feryad ü figan ettirecektir:

چون نغمه بلبل از پی گل شنوی گل گفته بود هر چه ز بلبل شنوی (ر. ۱/۱۷۹)

Bülbülün, gülün ardından söylediği nağmeyi işittiğinde, bülbülden duyduğun

⁶⁹⁰ İ. Pala, "Gül", *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 171, 172.

her şeyi gül söylemişti.

جمال چون گل و لفظ چو بلبلت بادا

چنانکه سازد این برگ و آن نوای جهان (ق. ۲۸/۷۱)

Cemalin gül gibi, sözün bülbül gibi olsun. Nitekim bu, yaprak açar, o da dünyanın nağmesini (söyler).

Gul-i râ'nâ, iki yüzlü ve iki renkli güle derler. Dışarısı sarı, içerisi ise kırmızı renktedir. Âşığın sarı, mâşuğun kırmızı yüzü, altın kadeh ve gül renkli şarap, âşığın sarı yüzü ve kan dolu yüreği hep gül-i rânâdan mülhemdir. Aşağıdaki beyitte şair, *Behrâmşâh*'ın düşmanını sarı ve kırmızı renkli bir çiçek olan rânâ gülüne benzeterek, sarı rengi düşmanın korkudan sarardığı, kırmızı rengi de üzüntüden dolayı gönlünün kan revân olduğu şeklinde yorumlamıştır:

آن گلِ دو روی رعنا را نگر چوی خصم شاه

با رخ زرد و دلی تا سر پُر از خون آمده (ق. ۱۵/۸۵)

İki yüzlü gül-i rânâya bak! Şâhın düşmanı gibi, yüzü sararmış ve gönlü başa kadar kan revân olmuş.

Aşağıdaki beyitte gül; kokusu, rengi ve gülden elde edilen gül suyuyla birlikte âdetâ gülden oluşan bir harmoni ortaya konulmuştur:

ما چو از خوی خوش خود در گلیم و در گلاب

سخت خرم باشد ار گلگون گلابی در دهی (غ. ۵/۸۲)

Biz kendi hoş huyumuzdan gül ve gül suyu içinde olduğumuz için, gül rengine gül suyu versen çok güzel olur.

گل چنان آتش افروخت به لطف که قدح را شده پر آب دهن (ق. ۱۰/۷۵)

Gül, lütufla öyle bir ateş yaktı ki kadehin ağzı suyla doldu.

4.6.3.4. Karanfil

Arapça bir kelime olan karanfilin Farsçası *mîh*ektir. Beden ve yüz rengi olarak bilinir. İran şiirinde bağda ve çölde yetişen, hoş kokulu bir çiçek olarak bitki, çiçek ve tohum şeklinde kullanılmıştır. Tabiatı sıcak bir bitkidir. Şifâ niyetiyle

suyundan istifade edilmektedir. Pembe, beyaz ve kırmızı renkleri olan karanfil, özellikle hoş kokusuyla şiirde yerini almaktadır.⁶⁹¹

هر بوی که از مشک و قرنفل شنوی از دولت آن زلف چو سنبل شنوی (ر. ۱/۱۷۹)

Misk ve karanfilden duyduğun her kokuyu, onun sümbül gibi zülfünün devletinden duyarsın.

Necîbu'l-mulk Hasan oğlu Huseyn için yazılan terciibentten alınan şu beyitte şair, sevgilinin yüzünü güneşten ve aydan daha parlak görmektedir:

خورشیدِ گلفروش و مه لاله‌پوش را

در بندِ مشکِ دامِ قرنفل فکنده‌ای (ت. ۴/۱/۳)

Gül satan güneşi ve lâleyi örten ay yüzünü, karanfilin tuzağının miskinini bağına atmışsın.

4.6.3.5. Lâle

Kırmızı, sarı ve bunların arasındaki çeşitli renklerde olabilen, yaprakları kavisli, içinde siyah noktaları olan bir çiçektir. Edebiyatta en çok kullanılan çiçeklerdendir. Eskiler kendi kendine taşların arasında biten lâleyi, bağın ışığı ve ovanın mumu olarak tanımlamışlardır. Lâlenin yaprağı, hafif bir esintiyle uçup gider. Bu durum, bunalıma giren insana teşbih edilmiştir. Ayrıca mâşuğun yanağı ve yüzü de lâleye teşbih edilmiştir. Lâlenin kırmızı yapraklarının birbirinden ayrı ayrı oluşu, parça parça olmuş kanlı gönle; içindeki siyah noktalar da sevgilinin benine teşbih edilmektedir. Yapraklarının şekil itibarıyla en çok teşbih edildiği unsurlardan biri de kadehtir.

Sonuç olarak Dîvân'da, lâlenin şekli, rengi ve iç yapısıyla birlikte kadeh-şarap ve sevgili arasında çeşitli ilgiler kurulmuştur.⁶⁹²

Seyyid Hasan, Sultan *Behrâmşâh* için kaleme aldığı gazelde, sevgilinin gözlerini nergise benzetmekte ve lâleyle mukayese etmekte; lâlenin güzelliğine rağmen, nergisin mahmur halinin onda olmadığını söyleyerek sevgiliyi methetmektedir:

با لاله‌ای چون جامِ گلِ میگون بُستان

⁶⁹¹ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, s. 479.

⁶⁹² *ae.*, s. 332.

آن نرگس مخمور ندارد که تو داری (غ. ۲/۷۲)

Bostanın şarap renkli gül kadehi gibi lâlesi olmasına rağmen, sende olan mahmur nergis, onda yoktur.

لاله بر سبزه‌زار پنداری روی معشوق بر کنار من است (غ. ۸/۹)

Çimenlikteki lâleyi sanırsın ki yanibaşımda duran sevgilinin yüzüdür.

سبزه‌ای زنگارگون گردد عیان در بوستان

لاله‌ای شنگرف رنگ آید پدید از کوهسار (ق. ۱۰/۳۷)

Bostanda kırmızı renkte bir sebze çıkar. Dağda kırmızı renkte bir lâle ortaya çıkar.

4.6.3.6. Menekşe: (Benefşe)

Birçok yerde yetişebilen, kokulu bir çiçektir. Genellikle adını verdiği menekşe renginde olsa da farklı renklerde açanları da vardır. Yaprakları kalp şeklinde ve uzun süre açmış olarak kalabilir. Mâşuğun yüz hatları, menekşenin çizgilerine, siyah saçları, siyah menekşeye, saçlarının kıvrımları da menekşenin kıvrımlarına teşbih edilmiştir. Zarif ve narin bir çiçek oluşu sebebiyle edebiyatta gönlü hassas âşığa benzetilmiştir. Yere yakın oluşu ve boyunun kısalığı ile diğer çiçeklerden ayrılır. Tabiatı sert ve yaştır. Baş ağrısına iyi gelir ve uyku getirdiği bilinmektedir.⁶⁹³ Dîvân'da rengi ilgisiyle kullanılmıştır:

از رشکِ خطِ بنفشه در تاب شده است

وز آتشِ رخسارِ تو گل آب شده است (ر. ۲/۲۲)

Menekşe, yüzünün hattını kıskandığı için ateşler içinde kaldı. Gül, yanağının ateşinden dolayı eriyip gitti.

در بنفشه نگه کنم گویم زلفِ او یا تنِ نزارِ من است (غ. ۱۰/۹)

Menekşeye bakıp diyorum ki onun zülfü mü yoksa benim zayıf bedenim mi?

Behrâmşâh için kaleme alınan methiyeden alınan aşağıdaki beyitte de

⁶⁹³ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, s. 34; M. C. Yâhâkî, *Ferheng-i Esâfir*, s. 238.

menekşenin beyaz çiçekler açması, şair tarafından gelin gibi süslenmesi şeklinde yorumlanarak teşhis sanatı yapılmıştır:

بنفشه هم به تکلف سفید پوشیده است

که تا کسبش نگوید که سوگوار شده است (ق. ۵/۸)

Menekşe de, hiçkimse onu yaşlı zannetmesin diye özene bezene beyaz giymiştir.

4.6.3.7. Mihr-giyâh

Merdum-giyâh, estereng, segken, sâbizek, bî-rûh, leffâh, lo‘bet-i mutallakâ gibi birçok değişik adı olan, Çin’de yetişen ve insana benzeyen bir bitkidir. Beyaz, pembe, kırmızı veya menekşe rengindedir. Baş aşağı duran ve birbirine sarılan iki insana benziyormuş. Araplar, *bî-rûhu’s-şanem* veya *şeceretu’s-şanem* adını vermişlerdir. *Setrenk, şetrenk* ya da *sekken* de denmiştir ki satranç kelimesinin buradan doğduğuna dair rivayetler vardır. Mihr-giyâh, karşı cinste isteği artıran bir bitki olarak bilinmektedir. Bu inançtan dolayı kadınlar gizlice bu ottan kocalarına yedirip mehriyelerini isterlermiş. Erili ve dişisi varmış. Hâmile kadınlar sütle yediklerinde, eril olanından yerlerse erkek çocuk, dişil olanından yerlerse kız çocuğu olacağı inancı vardır. Yine inanışa göre onunla dost olan herkesle dost olurmuş, onu koparan kişi kısa zamanda ölmüş, bazıları ise mihr-giyâhın günebakan olduğunu iddia etmektedirler.⁶⁹⁴

Dîvân’da bir beyitte sevgilinin yüzü mihr-giyâhın görünüşüne teşbih edilirken diğer bir beyitte sevgili olduğu gibi mihr-giyâha benzetilmiştir:

که بر رخ آن مهرگیا بازم عشق که بر سر آن زلف دو تا بازم عشق (ر. ۱/۱۱۳)

Bazen o mihr-giyâhın yüzüne âşık olurum. Bazen o iki zülfün ucuna âşık olurum.

ای لعبتِ چین ز چین چه آید وی مهرگیا ز کین چه آید (ت. ۱/۲/۸)

Ey Çinli güzel! Surat asmaktan ele ne geçer? Ey mihr-giyâh! Kindarlıktan ele ne geçer.

⁶⁹⁴ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi‘r-i Fârsî*, s. 347.

چند از زبان برای دلِ دیوِ مردمان در دیولاخِ غیبتِ مردمِ گیا خورم (ق. ۲۸/۵۷)

İnsanların şeytanlaşan kalpleri için, dil ile, halkın gıybet şeytanlığında ne zamana kadar ot yiyeceğim?

4.6.3.8. Nergis

İnce bir sap üzerinde boynu bükük, sarı ve beyaz renkleri olan bir çiçektir. Çiçeklerinin şekli nedeniyle insan ya da sevgilinin gözlerine benzetilir. Ayrıca yapraklarının açık oluşu nedeniyle uykusuz bir kişiye, şekli ve rengi nedeniyle ise taca benzetilmiştir. *Nergis-i rânâ*, yapraklarının dışı beyaz, içi ise kadeh şeklinde olan nergise denir. Zâhidler, âbidler ve sûfiler hakkında nergis-i rânâ yoluyla çokça şeyler söylenmiştir.⁶⁹⁵

Dîvân'da nergis ile ilgili tüm kullanımlarda özellikle sevgilinin gözüne atıfta bulunmaktadır:

از رنگِ رخِ تو لاله پر تاب شده است

نرگس ز بی چشمِ تو بی خواب شده است (ر. ۱/۲۲)

Senin yüzünün renginden lâle perişan olmuştur. Nergis, gözünün uğruna uykusuz kalmıştır.

بی یادِ تو نرگس قدحِ زر نگرفت بی نقشِ تو لاله رنگِ آذر نگرفت (ر. ۱/۳۶)

Nergis seni anmadan altın kadehi almadı. Lâle, senin nakışın olmadan ateş rengini almadı.

نرگس از جزعِ تو مخمور چرا گشت که گل

جامِ یاقوتِ من از لعلِ تو در خاک زده است (غ. ۲/۶)

Nergis, senin yakarışından, neden mahmur oldu; çünkü gül, senin lâlinden olan benim yakut kadehimi toprağa vurmuştur.

چون نرگس از نظارهٔ گلشن نگاه داشت

بشکست بر رخس گلِ ما زاغ و ما طغا (ق. ۵۱/۹۸)

⁶⁹⁵ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, s. 284.

*Nergis, gül bahçesinin manzarasına bakınca yüzündeki “ mâ zâğ ve mâ tağâ ” çiçeği kırıldı.*⁶⁹⁶

4.6.3.9. Nesteren

Nesteren, bir gül çeşididir. Yaprakları beyazdır ve sevgilinin yüzü ve bedenini nesterene benzetirler. Hoş kokulu bir çiçektir. Ayrıca sevgilinin zülfünü ve kucağını ona teşbih etmişlerdir.⁶⁹⁷ Ağustos gülü veya yaban gülü olarak da bilinir.

Dîvân'da diğer çiçeklerde olduğu gibi, nesteren de çoğunlukla rengi ve kokusu yönüyle kullanılmıştır:

یا بخورِ کله تافته شمشاد است یا بخارِ رخ افروخته نسترن است (ق. ۲/۱۲)

Ya şimşâdın dokunmuş külâhının buharıdır ya da nesterenin kızarmış yüzünün buharıdır.

Şair, aşağıdaki beyitlerde *Ahmed oğlu Hasan*'ın hem fiziksel hem de ruhsal özelliklerini methederken bir dizi ağaç ve çiçekten yararlanmıştır. Yüzünün erguvan renkli ve yüzündeki tüylerinin nesteren renkli ve kokulu olmasını dileyerek, yüzünün güzelliğinden dolayı lâlenin ayağının gülde kaldığını, buna karşılık karaağacın elinin onun boyunun uzunluğuna hayranlığından dolayı, başını tuttuğunu söyleyerek hüsnûtalil sanatı yapmıştır:

گر رخ خوبِ تو دارد رنگِ شاخِ ارغوان و رخِ سبزِ تو دارد بوی و رنگِ نسترن
پای در گل ماند از رشکِ رخِ تو لاله را دست بر سر گیرد از تیمارِ قدت نارون

Senin güzel yüzün erguvan dalının renginde olsa... Senin yeşil hattın, nesteren renkli ve kokulu olsa...

*Lâlenin ayağı, senin yüzünün güzelliğini kıskanmaktan çamura batar. Karaağaç, boyuna imrenmekten başını ellerin arasına alır.*⁶⁹⁸

4.6.3.10. Nilüfer

Kalp şeklinde, büyükçe yaprakları olan bir çiçektir. Ağırlıklı olarak mor

⁶⁹⁶ Bu beytin sonunda yer alan Arapça ifade bir âyet-i kerîme olup “Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı.” anlamına gelmektedir. Âyet tam olarak şu şekildedir. “Mâ zâğel başaru ve mâ tağâ” Necm Sûresi, 17. âyet.

⁶⁹⁷ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, s. 389.

⁶⁹⁸ *Dîvân*, s. 291, (G. 55/3, 4).

renktedir. Durgun sularda yetişen dolayısıyla çiçekleri de suyun üzerinde açan çeşitli renkleri olan bir çiçektir. Eskiler, mor rengi için aya, yıldıza ve gökyüzüne, sevgilinin yüzünün hattı, sevgilinin süslü gözü ve su verilmiş kılıcı nergise benzetmişlerdir. Su nilüferinin sarı çiçekleri gündüz açılıp geceleyin kapanırmış. Ayrıca suyla ilgisi sebebiyle âşığa da benzetildiği olur.⁶⁹⁹

از خشکی غم دو گلتِ علّتِ تری

چشم مرا چو چشمه نیلوفر آمده (غ. ۵/۶۴)

İki çiçeğinin kederinin kuruluşundan dolayı ıslaklığının sebebi, gözümün nilüfer gibi olmasıdır.

Şair, *Behrâmşâh*'ı methetmek için bu defa renklerden faydalanmış, kılıcını nilüfere, kan revân içinde kalmış düşmanlarını da güle benzetmiştir:

در بهار جانِ بدخواهان تماشا زان کنی

تیغ نیلوفری در فتنه گلگون آمده (ق. ۲۰/۸۵)

Baharda nilüfere benzeyen kılıcın, fitneden gül rengine dönmüş, kötülüğünü isteyenlerin canını temâşâ edersin.

چو آفتاب فرو شد فرو شدن گیرند

که دید نرگس کو راست خوی نیلوفر (ق. ۹/۴۶)

Güneş batınca onlar da batmaya başlarlar ki onda nergisin gözü ve nilüferin huyu var.

لیک زنان کعبه دل کرده گلستان

تا گنبد نیلوفری آواز بر آریم (ت. ۲/۲/۱۶)

Lebbeyk diyerek gönül Kâbe'sini gül bahçesine çevirip mavi gökyüzüne kadar sesimizi ulaştırırız.

4.6.3.11. Reyhane

Reyhane ya da diğer adıyla *zîmeran* Arapça adları; *Siperm*, *sipergâm* ve

⁶⁹⁹ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, s. 423.

siperhem kelimeleri de Farsça adlarıdır. Yeşil ve mor yapraklı ve de kokulu bir bitkidir. Eski İran şiirinde ilkbaharda açıp etrafa güzel kokular yayan her çiçeğe reyhane adı verilmiştir. Çiçekçiye bile reyhane satan denilirmiş. Sevgilinin yüzü ve saçları, reyhaneye teşbih edilir.⁷⁰⁰

گهی از آب جانان می نگارد گهی از خاک ریحان می نماید (ق. ۳۱/۳۴)

Bazen canân, suda resim çiziyor. Bazen topraktan reyhane gösteriyor.

گه از شاخ وفا نوباهو بخشد گه از باغ هنر ریحان فرستد (م. ۳/۱۱)

Bazen vefa dalından yeni doğan bahşeder. Bazen hüner bağından reyhane gönderir.

راز با برگ های سوسن گوی ناز با شاخه های ریحان کن (ق. ۲/۷۷)

Sırrını süsenin yapraklarına söyle. Nazını reyhane'nin dallarına yap.

4.6.3.12. Safran: (Za'ferân)

İnleyen, perişan âşığın yüzünün rengi, safrana benzetilmiştir. Âşığın bu şekildeki altın rengine benzeyen beti benzi atmış yüzü, mâşukun gül renkli yüzünden daha değerli kabul edilmiştir. Güneş ve ay, renginden dolayı safrana teşbih edilmiştir. Hazan yaprakları için de safranlı denmiştir. Safranın mutluluk, neşe verici özelliği vardır. Onu yiyenin gülesi geldiğine inanılır. Bu yüzden muskayı safran mürekkebiyle yazarlarmış. Bu duayı su ile yıkayarak mutluluk, gam ve derdi uzaklaştırmak ve sorunları çözmek için içerlermiş.⁷⁰¹ İran'ın sembol çiçeklerinden biri olan safran çiçeği, sadece bir süs unsuru olarak değil, bugün bile birçok alanda yararlanılan bir bitkidir. Kendine özgü, çok güzel bir kırmızısı olan safranın, insanı keyiflendirdiğine inanılmakta ve şiirde de bu duruma yer verilmektedir. Ayrıca yiyecek ve içeceklerle katıldığında kuvvetli sarı renk vermesi yönüyle kullanılmıştır.

Seyyid, sultanın bir yakınının vefatı üzerine yazdığı mersiyede, merhumun boyunu bambu dalına, yüzünün rengini de safrana teşbih etmiştir:

گر زعفران بخنده در آرد پس از چه رو

گرینده کرده گونه‌ای چون زعفران مرا (ت. ۳/۱۷)

⁷⁰⁰ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, s. 465.

⁷⁰¹ *ae.*, s. 146.

Eğer safran güldürüyorsa o halde neden benim safrana benzeyen yanağımı ağlatmış.

Şair, üzüntüden yüzünü safrana, gözyaşını da erguvana benzetmiştir:

خندید اینک چو ارغوانِ اشکم زیرا که رخم به زعفران ماند (ق. ۱۲/۲۸)

Şimdi yüzüm safrana benzediği için göz yaşım erguvan gibi güldü.

ز تیغش زعفران رنگست روی خصم و هم شاید

که دندان در شکم تیغش بسان مُعَصَفَر دارد (ق. ۷/۲۱)

*Onun kılıcından düşmanının yüzü safran renklidir. Belki karnındaki dişi kılıçtır, sarı kılıçtır.*⁷⁰²

4.6.3.13. Süsen

Zambakgiller ailesindendir. Farklı renklerinden dolayı, daha çok sevgilinin yüzüne ve rengine teşbih edilmiştir. Özgürlüğün sembolüdür. Ancak onu diğer çiçeklerden daha farklı kılan özelliği, yapraklarının dile benzetilmesi, dili olmasına rağmen suskun kalışıdır. Uzun ve sivri yaprakları dolayısıyla daha çok padişah, kılıç, asker ve konuşkanlık gibi öğelerle benzerlik kurularak kullanılır. Dört çeşit süsen varmış: *Sûsen-i Hîtâyî* (sarı renkte), *sûsen-i âzâd* (beyaz renkte), *sûsen-i ezrâk* (mor renkte), *sûsen-i âsmânî* (rengârenk):⁷⁰³

چون خواست حسن مدح شهنشاھی گفت

سوسن سخنی‌ش از سر آگاهی گفت (ر. ۱/۳۹)

Hasan, şâhlar şâhının övgüsünü yapmak isteyince, süsen sözlerini bilinçli bir şekilde söyledi.

Şair, aşağıdaki beyitte, memduhu *Kıvâme'd-dîn Ebû Naşr Muḥammed*'i methetmektedir:

از نرگس زردار و زبان آور سوسن

در دست و دلش جز به مثل باد نباشد (ت. ۵/۵/۱۸)

⁷⁰² Bu beyit A. E. Dihhûdâ tarafından sararmış, sarı renkli anlamında “Mu‘aşfer” maddesine örnek olarak verilmiştir, *Luḡatnâme*, IVX/21161.

⁷⁰³ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi‘r-i Fârsî*, s. 201.

Altınlı nergisten ve konuşkan süsenden, onun elinde ve yüreğinde farz-ı misâl rüzgârdan başka bir şey olmasın.

ای جهانی بنده خلقت چو گل همچو سوسن از جهان آزاد باش (غ. ۵/۳۷)

Ey dünyalık! Gül gibi yaratılışın kulusun. Süsen gibi dünyadan özgür ol.

از دست سرو و خنجر سوسن فرو درم

هر لحظه بندگی که دهد سرو و سوسنم (ق. ۱۶/۶۰)

Servi ve süsen, her an bana kulluk ediyor. Servinin elinden ve süsenin hançerinden aşağı birisiyim.

4.6.3.14. Sünbül

Kelime Sanskritçeden gelmiştir. Yapraklarının ucu kıvrık ve halka halkadır. Küçük çiçek yapraklarının sıkışıkya birbirine yakın oluşu, bir çiçek salkımı görüntüsü vermesi, mora çalan renkleriyle insanı andırmaktadır. İran sünbülünün yaprakları beyazdır. Rûmî, Cebelî ve Hindî türleri daha meşhurdur. Hindî çeşidine, *sunbulu't-tîb*; Sunbul-i Hıtâî'ye, *gul-i fîrişte* adı verilmiştir. Sevgilinin kıvrık saçları, genç sevgilinin saçına teşbih edilmiştir. Hoş kokulu ve koyu renklidir.

Dîvân'da, sevgilinin siyah saçları ve yüzünün çizgileri, sünbüle teşbih edilmiştir.⁷⁰⁴

آن پسته شکر گر او را چه کوچکیست

وآن سنبل زرهور او را چه درهمی است (غ. ۳/۸)

O şeker fıstığı onun için ise ne kadar küçüktür. O zırh gibi sünbül, onun için ise ne kadar küçüktür.

تا چنگ بر آن سنبل پُر تاب زدیم وز چهره به نام تو زر ناب زدیم (ر. ۱/۱۳۸)

O kıvrık sünbüle el atınca, suretimizden senin adına saf altın bastık.

4.6.3.15. Yasemin

Yas, semen, yasemen ve yasemin kelimelerinin dördü de aynı çiçek için

⁷⁰⁴ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, s. 191.

kullanılır. Bu çiçek, genellikle beyaz ve sarı renkleri olup hoş kokulu bir çiçektir. Eski İran şiirinde, kırmızı ve koyu menekşe ve söğüdün karşısında, beyazlığın sembolü olarak kabul edilmiştir. Sadece sevgilinin beyaz yüzü, kulağının yumuşağı ya da boğazı değil aynı zamanda bacağı, göğsü, yüzü ve bedeni yasemine benzetilmiştir.⁷⁰⁵

Şair, *Behrâmşâh*'a olan sevgisini ona hitap ederek dile getirmektedir:

خیز ای ربوده مهر تو آرام یاسمین تا عشرتی کنیم به هنگام یاسمین (ت. ۱۲/۱۴)

Ey sevgisi yaseminin sükûnetini çalmış olan, kalk ki yasemin vaktinde eğlenelim.

Şair, *Ahmed oğlu Hasan*'ın güzelliğini menekşe ve yaseminle mukayese ederek, onun güzelliği karşısında bu çiçeklerin sönük kaldığını anlatmaktadır:

هم تو دانی کز نسیم شعله زلف و رخت

خاکِ پاشی بر بنفشه آب رانی بر سمن (غ. ۵/۵۵)

Hem sen bilirsin ki yüzünün ve zülfünün alevinin yelinden, menekşeye toprak serpip yasemine su veriyorsun.

یاسمن چون شد فواره می جوی می باید راندن به چمن (ق. ۱۱/۷۵)

Yasemin, şarabın fıskiyesi olunca şarabın arkını çimene doğru yürütmek gerekir.

4.7. RENKLER

4.7.1. Genel Olarak Renk

Dîvân'da kırmızı, mavi, siyah gibi renk kelimelerinin dışında renk kelimesiyle beraber kullanılan birçok kavram vardır. Az da olsa mecaz anlamda kullanıldıkları da görülmektedir. Renk kelimesinden türetilen ve günümüz Türkçesinde de kullanılan *rengârenk* ve sıfat olarak *rengîn* kelimeleri de kullanılmıştır. Dîvân'da renkle ilgili olarak kullanılan belli başlı tamlama ve bileşikler şunlardır: *Reng-i çetr-i tu*, *rengîn kabâ*, *reng-i hûn*, *meh-i gul-reng*, *reng-i lâle*, *şeb-reng*, *reng u bûy*, *reng-i şâh-i erğevân*, *reng-i ceze*, *reng-i ruh*, *deryâ-reng*,

⁷⁰⁵ B. Girâmî, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, s. 435.

âb-gîne-reng, âb- reng-i tîğ, reng-i ruḥ-i lâle, reng u bûy-i halḳ u ḥilḳat, tîğ-reng.

Şair, *Behrâmşâh*'ın hükmünün doğruluğunu ışığa benzetip yüzünün bu ışıktan dolayı gülden daha çok kızardığını söyleyerek mübalağada bulunmaktadır:

چو رویم سرخ گشت از نورِ رایش

(ق. ۱۴/۱۳) یقینم شد که گلِ رنگ از قمر یافت

Görüşünün ışığından yüzüm kızarınca, gülün rengini aydan aldığını anladım.

رنگ و بوی خلق و خلقتِ آسمان

(غ. ۳/۲۰) همچو رویت خوب و میمون آورد

Gökyüzünün yaratılışının rengi ve kokusu, yüzün gibi, güzellik ve kutluluk getirdi.

رنگ در ساغرِ این بادهٔ احمر دارند

(ق. ۱۳/۲۹) سنگ در شیشهٔ این قُبّه اخضر گیرند

Rengi, bu kırmızı şarabın kadehinde saklasınlar. Taşı, bu yeşil künbedin camında tutsunlar.

4.7.2. Kırmızı: (Aḥmer, Surḥ)

Güneş, rengi ve sıcaklığından dolayı kırmızılığıyla dile getirilmiş ve yakuta teşbih edilmiştir. Ayrıca “kan” rengi itibarıyla kırmızıyla özdeşleştirilmiştir:

از تابِ آفتاب دلِ کوه خون گرفت

(ق. ۲۴/۵۷) و آوازه در فکند که یاقوتِ احمرم

Güneşin sıcaklığından, dağın bağrını kan kapladı ve “Kırmızı yakutum!” diye haykırdı.

Aşağıdaki beyitte sanki bir savaş öncesi durumu bulunmakta ve şair *Behrâmşâh*'ın o andaki sözüne yer vererek, savaş durumunu ortaya koymaktadır:

بخارِ جان چنان بر شد سوی بالا که خود گفتی

(ق. ۸۷/۴۳) هم اکنون اشهب گردون ز رنگِ خون شود اشقر

Can buharı yukarıya doğru öyle yükseldi ki sanki: “Şu anda feleğin beyazlığı kanın renginden kırmızıya dönecek.” derdin.

شاهها چو مُلک یافت ترا بهتر از همه

چون مهر سرخ‌روی ترا کرد پادشاه (ق. ۱۳/۸۱)

İkbâl seni herkesten daha iyi bulunca seni güneş gibi kırmızı yüzlü bir padişah yaptı.

4.7.3. Mavi: (Ezrak, Fîrûze)

Sözlüklerde hem mavi hem de siyah rengin ezrak kelimesiyle karşılandığı görülmektedir. Siyaha çalan mavi renk, ezrak kelimesiyle karşılanmaktadır. Örneğin sûfîler için dikilen yün elbiselerin siyah olanı için ezrak kelimesi kullanılmıştır. Ayrıca gökyüzü, dünya, kör ve yedi çizgili kadehin dördüncü çizgisi anlamlarına gelmektedir. Bazen de siyah, kebûd, ezrak ve âsmânî kelimeleri, eş anlamlı olarak kullanılmıştır.⁷⁰⁶ Dîvân’da da aynı şekilde mavi-siyah renk anlamında ve özellikle gökyüzüyle ilgili olarak kullanılmıştır.

Şair, dönemin hazinedarlarından *Necîbu’l-mulk* lakaplı *Ebû ‘Alî Ḥasan oğlu Ḥuseyn*’in makamını methetmekte, Cevzâ burcunun kemerini onun beline lâayık görmektedir:

سرو را طارم ازرق در و درگاه تو باد

کمر جزا شایان کمرگاه تو باد (ت. ۱/۷/۹)

Servinin mavi göğü, senin kapın ve sarayın olsun. Cevzâ’nın kemeri, senin beline yakışsın.

از زیر حقه مهره انجم کند پدید

زان مهره ها به حقه ازرق دهد ضیا (ق. ۱۲/۹۸)

Hokkanın altından yıldız boncukları ortaya çıkar. O boncuklar ile mavi hokkaya ışık verir.

⁷⁰⁶ S. Şemîsa, *Ferheng-i İşârât-i Edebiyyât-i Fârsî*, s. 89; M. Mu‘în, “Ezrak”, *Ferheng-i Fârsî*, I/217.

4.7.4. Sarı: (Zerd)

Yapılan iyiliklerden dolayı, yüzün sararması, utanma duygusunun bir yansıması olarak, cemiyet hayatında yer alan olgulardan birisidir. Günümüzde İran ve civar coğrafyada benzer durumlar için “şermende” ifadesi çok yaygın biçimde kullanılmaktadır. Aynı şekilde “sararmak ve inlemek” üzüntünün bir göstergesi olarak beyitte kullanılmıştır. Dîvân’daki sarı renkle ilgili kullanımların tümü yüz rengiyle ilgilidir:

گشتم از غم من سیاه گلیم زردرو از سپیدکاری تو (غ. ۴/۵۹)

Üzüntüden siyah kilime döndüm, yaptığın iyiliklerden benzim sarardı.

نی باد سحر با دم سردم ماند نی گونه زر به روی زردم ماند (ر. ۱/۶۷)

Ne seher yeli, soğuk soluğuma ne de altının yüzü, sarı yüziime benzersin.

حقا که زرد و زارم وز خود خبر ندارم

بی تو همی گذارم عمری چنان که دانی (غ. ۷/۸۰)

Doğrusu, sararıp solmuş ve kendimden habersizim. Sensiz, ömrümü bildiğin gibi geçirmekteyim.

4.7.5. Siyah-Beyaz: (Siyâh, Kebûd-Beyzâ, Sefîd)

Siyah ve beyaz renk, birbirine zıt kabul edilen renklerdir. Siyah renk, karanlığın, üzüntünün, karamsarlığın, sitem ve matemini nişânesi iken beyaz renk, bunun tam tersi olarak aydınlığın ve olumlu duyguların ifadesidir. Dîvân’da aynı beyitte, siyah ve beyaz kelimelerin kullanımıyla hem tezat sanatı yapılmakta hem de daha etkileyici bir anlatım ortaya konulmaktadır:

بی نظر چشم شکوفه است سفید بی گناهی دل لاله است سیاه (غ. ۲/۶۲)

Şükufenin gözü görmese de, beyazdır. Lâlenin yüreği, günahsız olsa da, karadır.

سپیدپوش شود ماه وقت استقبال در اجتماع ز زحمت سیاهسار شود (م. ۸/۲۲)

Ağırlama vakti, ay beyaz örtülü olur. Bir araya geldiğinde zahmetten kararır.

Aşağıdaki beyitte şair, Behrâmşâh’ın ömrünün uzun olması için niyazda

bulunmakta, düşmanlarının onun kılıcından dolayı feryatlar çekerek, yas içerisinde olduklarını belirtmektedir:

تو دیر زی که ز تیغ کبود پوشیده

همه ولایتشان نوحه های زار گرفت (ق. ۱۸/۱۱)

Sen çok yaşa ki siyah kuşanmış kılıçtan dolayı bütün vilâyetleri feryad ü figan ağıtları kaplamış.

سیه سپید چو روز و شبند و هر یک را

عجب که از سیاهی تابد آفتاب بصر (ق. ۱۳/۴۶)

Gece ve gündüz gibi siyah beyazdırlar. Ne garip! siyahlıktan her birisine gözüün güneşi parlar.

Güzellerin yüzünde küçük bir nokta şeklinde bulunan ben, sevgilinin beyaz yüzünde siyah renginden dolayı dikkat çeker ve bu durum şaire, memduhunu methetmek için bir fırsat sunar:

روی جهان چنین که ز رای تو شد سپید

ترسم که هم نماند خالِ بتان سیاه (ق. ۱۰/۸۱)

Cihanın yüzü senin tedbirinle öylesine ağardı ki, korkarım güzellerin siyah beni de kalmayacak.

4.7.6. Yeşil: (Aḥẓar)

Arapça bir kelime olan *aḥẓar* ile gökyüzü kastedilerek *gunbed-i aḥẓar* ibâresiyle kullanılmıştır.

Aşağıdaki beyit, *Behrâmşâh*'ın Gûr Sultanı Sûrî'yi yenmesi üzerine Seyyid'in söylediği tebrik şiirinden alınmıştır:

هنوز او راست ننشسته که در گوش جهان آمد

صدای کوسِ پیروزی ز بام گنبدِ اخضر (ق. ۶۵/۴۳)

O henüz tam olarak tahta oturmamıştı ki zaferin davulunun sesi, yeşil künbedin damından cihanın kulağına erişti.

4.8. COĞRAFİ UNSURLAR

Seyyid Hasan'ın Dîvânı'nda yer alan unsurlardan biri de coğrafi unsurlardır. İslam tarihinde önem arz eden bazı meşhur akarsular, dağlar, denizler klasik İslam şiirinin ayrılmaz bir parçası olan bazı rüzgâr çeşitleri gibi, iklimle ilgili bazı kelimeler, özelliğine uygun olarak kullanılmışlardır.

4.8.1. Akarsular

4.8.1.1. Genel Olarak Akarsu: (Cûy, Cûy-bâr)

Dîvân'da dört akarsunun adı geçmektedir. Bu akarsular Ceyhun, Fırat, Dicle ve Nil'dir ki bu akarsuların etrafı İslam toprağı oluşlarından itibaren tüm İslam edebiyatlarında sıkça zikredilmiştir:

امید را ز دامن آن سرو جویبار
گر صد هزار دست بود جمله کوتاه است (غ. ۴/۴)

O ırmak servisinin eteğinden yüz bin el olsa da, hiç ümit yoktur.

4.8.1.2. Ceyhun

Eski ismi Amu, ya da Amuderyâ olan Ceyhun nehri Hindukuş dağlarından doğup uzun bir yol katettikten sonra Aral gölüne dökülür. Eskiden Hârezm gölüne ulaşan Ceyhun, hicrî 617 yılında Moğolların Hârezm'i kuşatması esnâsında önüne bir set çekilmiş ve Hezer gölüne dökülmeye başlamıştır.⁷⁰⁷

Şair, *Kıvâmu'l-mulk Aḥmed-i 'Omer*'i methetmek için, bu defa Ceyhun'un kıvrıla kıvrıla akmasını, onun memduhu kıskanmasından dolayı kendini zincire dolması gibi bir sebebe bağlayarak hüsnütalil sanatı yapar:

ز رشک حلقه حلقه آب کاندِر جوی او غلطد
همی بر خویشتن زنجیر پیچد هر زمان جیحون (ق. ۸/۷۹)

Onun ırmağında kıvrıla kıvrıla akıp giden suya gıpta etmekten ötürü, Ceyhun her zaman kendine zincir dolar.

⁷⁰⁷ P. Ehûr, *Kilk-i Ḥîyâl-engîz*, II/723.

Şair, *Sultan Behrâmşâh*'ın cömertliğini methederken, onun için iyi dilekte bulunmaktadır:

شاه را سر سبز بادا کی فتد از دمدمه

هر نهانی تازه کان دست چو جیحون پرورد (ق. ۱۵/۲۳)

Şâhın başı mâmur olsun, ne zaman dillerden düşer ki! Onun eli, hatta her bir hazineyi, Ceyhun gibi besler.

Şair, *Hasan oğlu Huseyn*'in büyüklüğünü ve cömertliğini methetmektedir:

ای آنکه پای بر سر گردون نهاده‌ای

دست چو ابر بر دل جیحون نهاده‌ای (ت. ۱/۸/۳)

Ey ayağını feleğin başına koymuş olan! Elini bulut gibi Ceyhun'un yüreğine koymuşsun!

4.8.1.3. Dicle

Türkiye'den doğup Fırat'la birleştikten sonra Basra körfezine dökülen ırmak, *Ebû 'Alî Hasan-i Aḥmed*'in övgüsü hakkında yazılan kasidede, Ceyhun nehriyle birlikte mübalağa unsuru olarak kullanılmıştır:

خهی ز جود تو یک قطره دجله و جیحون

زهی ز حلم تو یک ذره بو قیس و حری (ق. ۱۶/۹۶)

Senin cömertliğinden Dicle'den ve Ceyhun'dan bir damla nasiplenmek ne iyi; senin ihsanından, Ebûkubey's'ten ve Hîrâ'dan bir zerre (koparmak) ne iyi!

4.8.1.4. Fırat

Fırat nehri, Dicle gibi Türkiye'de doğup Irak'ta birbirleriyle birleşerek Abadan'da Basra Körfezi'ne dökülür. Fırat nehrine, Dicle'nin kenarında yedek bir at görünümünde olduğu için *Fâlâd-i rûd* da denmiştir:

من سوخته‌ام تو آب داری آری جان را از فراتش بود و گل بر آب (ر. ۲/۲)

Evet! Ben yanmışım, su ise sende var. Can Fırat'tan gelir, gül ise su ile yaşar.

4.8.1.5. Nil

Dünyanın en uzun nehirlerinden biri olan Nil nehri, Mısır'a hayat verdikten sonra Afrika'daki bazı ülkeleri geçerek Akdeniz'e dökülür. Nil nehri, Mısır tarihinde ve efsanelerinde büyük önem taşır. Eski tanrılarından ve padişahlarından birinin adı Nil idi. Nil'in İslam dünyasındaki değeri, Hz. Mûsâ ile olan irtibatıdır. Önce Hz. Mûsâ'nın annesi, onu Nil'e bırakmış, bu yüzden Mûsâ'ya Nil'in çocuğu lakabı verilmiştir. İkinci olarak Kiptîler Mûsâ'yı inkâr edince onlara verilen on musibetten biri olarak Nil, kan rengine dönmüş, son olarak da Hz. Mûsâ, âvânesiyle birlikte Fir'avn'ın şerrinden kaçarken Nil nehrini geçmiş, Fir'avn'da ordusuyla bu nehri geçmeye çalışırken boğulmuştur.⁷⁰⁸

Yukarıda zikredilen bu üç hâdis, çeşitli vesilelerle İslam edebiyatlarında işlenmiştir. Dîvân'da Hz. Mûsâ ile Fir'avn arasında geçen son olaya telmihte bulunulmuştur.⁷⁰⁹

زبانگون جوشن و کحلی زره و نیلی تیغ

رود نیلی شده پیدا به میان لشکر (ق. ۵/۴۵)

Lacivert-siyah zırh ve gök kılıç, bir Nil nehri ordunun arasında ortaya çıkmış.

4.8.2. Dağlar

4.8.2.1. Genel Olarak Dağ: (Kûh, Cebel)

Seyyid'in Dîvân'ında adı geçen bütün dağlar İslam tarihiyle ilişkilidir. Bu dağlar: Ebûkubey's, Şafâ, Merve, Hîrâ ve Tûr dağlarıdır. Şairin yaşadığı dönemin hazinedarlarından *Hasan oğlu Huseyn*'in cömertliği, dağa benzetilmiştir:

زر و گوهر برای بخشش او کمرِ کوه در میان آرد (ت. ۳/۳/۱۱)

Altın ve cevher, onun bahşışı için dağın kuşağını ortaya çıkarır.

شهنشاهها تو کوه حلمی و چون گویمت مدحی

چو کوهی در صدا گویی ز من بی من سخن زاید (ق. ۱۱/۳۳)

⁷⁰⁸ M. C. Yâhâkî, *Ferheng-i Esâfir*, s. 818.

⁷⁰⁹ *Tez*, s. 290, (K. 45/6).

Ey şahlar şahı! Sen sabır dağısın ve sana bir övgü söylediğim zaman, sen bir dağ gibisin, benden bensiz söz doğuyor.

هم ز محنت چو کوه شد جانم هم ز کاهش چو کاه گشت تنم (ق. ۱۰/۵۹)

Hem mihnetten canım dağ gibi oldu; hem zayıflamaktan, tenim saman çöpüne döndü.

4.8.2.1.2. Ebûkubey's

Kâbe'nin doğu tarafında yer alan bir dağdır. Haceru'l-esved'in Nûh Tufanı esnasında bu tepede korunduğu düşünülmektedir. Sa'yin başlangıç noktası olan Şafâ tepesi de Ebûkubey's dağının eteklerindedir. Kamer sûresinde geçen *inşi-kâku'l-kamer* olayının da burada geçtiği rivayet edilmektedir.⁷¹⁰

Şair, *Hasan-i Aḥmed*'in cömertliğini Dicle ve Ceyhun nehirlerinden nasiplenmeye, ihsanını da kutsal Ebûkubey's ve Hırâ dağından nasiplenmeye benzetmiştir.⁷¹¹

4.8.2.1.3. Hırâ

Hız. Peygamber'e ilk vahyin geldiği dağdır. Mekke'nin kuzey doğusunda ve Kâbe'ye yaklaşık beş buçuk kilometre mesâfededir. Hız. Peygamber tıpkı dedesi 'Abdu'l-muṭṭalib gibi yılın bazı zamanlarında burada inzivâya çekilir ve Allah'ı düşünürdü. Nitekim yine böyle tefekküre daldığı bir vakit, Cebrâîl vasıtasıyla ilk âyetler burada inmeye başlamıştır. Dîvân'da memduhun övgüsünde bir araç olarak kullanılmıştır.⁷¹²

4.8.2.1.4. Şafâ ve Merve

Hac ve umre sırasında aralarında sa'y yapılan iki tepenin adlarıdır. Şafâ, Mescid-i Harem'in kuzey doğusunda; Merve ise Şafâ'nın tam karşısında Mescid'i Harem'in kuzey batısında yer almaktadır. Şafâ'dan Merve'ye doğru dört gidiş ve üç geliş olmak üzere sa'y yapılır.⁷¹³

Genellikle birlikte anılan Şafâ ve Merve tepeleri, Dîvân'da padişahın övgüsü

⁷¹⁰ Abdullah Boks, "Ebûkubey's", *TDVİA*, X/280-281.

⁷¹¹ *Tez*, s. 653, (K. 96/16).

⁷¹² Örnek için bk. *Tez*, s. 653, (K. 96/16).

⁷¹³ M. Sabri Küçükbaşçı, "Şafâ ve Merve", *TDVİA*, XXXV/441-442.

sebebiyle kullanılmışlardır. Şair, Mekke'deyken yazıp Gazne'ye gönderdiği kasidesinde *Sultan Sa'îd*'i methederken, Şafâ ve Merve kelimelerinin anlamlarından yola çıkarak, tevriye sanatıyla memduhunu methetmektedir:

در مروه جز مروت خسرو نیافتم و اندر صفا ندیدم الا صفای شاه (ق. ۱۳/۸۳)

Merve'de padişahın mürüvvetinden başka bir şey bulamadım. Şafâ'da da şâhın safâsından başka bir şey görmedim.

4.8.2.1.5. Tûr

Hız. Mûsâ'ya Tevrat'ın verildiği yer olan, Tûr dağı, Kur'ân-ı Kerim'de iki yerde, "Tûrisînâ ve Tûrisînîn" şeklinde geçer. Esasen kelime *dağ* anlamına gelmektedir. *Beytu'l-muqaddes* dağı olarak da adlandırılmıştır. Medyen yakınlarında yer almaktadır. Hız. Mûsâ ve 70 kişilik âvânesiyle birlikte buraya gelmiş, bir ay oruç tuttuktan sonra Allah ile konuşmak istemiştir. Âvânesi de Allah'ın sesini işitip delil olarak İsrailoğullarına iletmek istemişlerdir. Hız. Mûsâ'nın Allah'ı görmek istemesi üzerine Allah, bu dağa tecelli etmiş ve dağ paramparça olmuştur. Hız. Mûsâ ayıldıktan sonra tövbe etmiş ve af dilemiştir. Dîvân'da bu olaya atıfta bulunulurken Allah'ın "Sen beni göremezsın." hitabına da atıfta bulunulmuştur.⁷¹⁴

Tûr dağı, Dîvân'da Hız. Mûsâ'nın Allah ile konuştuğu yer olması ve memduhun övgüsü vesilesiyle anılmıştır.⁷¹⁵

Aşağıdaki beyitte şair, Behrâmşâh'ın sarayını ihtişamını Tûr dağına, eyvânının yüksekliğini de arşa benzetmektedir:

وآن را ز طور کرد سرای حرم پدید وین را ز عرش ساخت ایوان کبریا (ق. ۵۷/۹۸)

Onu Tûr dağından kutlu bir saray olarak zâhir etti; bunu da kibriyânın eyvânı olarak arştan inşa etti.

4.8.3. Rüzgâr ile İlgili Unsurlar

4.8.3.1. Genel Olarak Rüzgâr: (Bâd)

Rüzgâr, Sanskritçedeki *vâ* kelimesinden türemiştir. İran şiirinde olduğu gibi

⁷¹⁴ İskender Pala, "Lenterânî", *TDVİA*, XXVII/138; Z. Hânlerî, *Ferhengi Edebiyyât-i Fârsî*, s. 328.

⁷¹⁵ *Tez*, s. 199, (K. 72/60).

Seyyid'in Dîvân'ında da bâd (rüzgâr) ve rüzgâr çeşitleri önemli bir işlev görür. Genelde olumlu özellikleriyle ön plana çıkar. Nasıl ki bahçe ağaçsız, gülsüz düşünülemezse bahar da serin bir rüzgâr olmadan tahayyül edilemez. Tek başına kullanıldığı zaman sürati, bir yerden bir yere yol alması, memduhu methetmede bir unsur, baharın gelmesi ve tabiatın canlanmasına bir işaret, sevgilinin kokusunu ulaştırması yönüyle bir ulak, sert ve soğuk estiği zaman ise olumsuzlukların ve yıkıcılığın örneğin hazân rüzgârının çiçekleri soldurması ve ortama bir hüznün atmosferi vermesi gibi birçok özelliğiyle şiirde kendine yer bulurken, Suleymân peygamberin rüzgârlara hükmetmesine gönderme yapılması da ihmal edilmemiştir:

که دُر بارید دم دم بر چمنِ ابر که جان آورد خوش خوش در شجر باد (ق. ۴/۱۵)

Bulut, art arda çimene inci yağdırdı, ağaca hoş hoş can verdi rüzgâr.

دستِ تنگِ دشمنان در خاک باد پای مردِ دوستان چون باد باش (غ. ۲/۳۷)

Düşmanların cimri elleri toprağa gömülsün. Dostların ayakları rüzgâr gibi olsun.

ز ایزد جانِ او خواهد همانا که می گردد به گرد بحر و بر باد (ق. ۱۶/۱۵)

Tıpkı rüzgârın kara ve denizin etrafını dönmesi gibi, Tanrı'dan onun canını diler.

Aşağıdaki beyitte Selçuklu Sultanı *Suleymân*'ın azminin gücü ve tedbiri, tabiat unsurlarından faydalanılarak methedilmektedir:

پیشِ عزمش باد در بالا به واجب ایستاد

پیشِ حزمش کوه در پستی به نادانی نشست (ق. ۱۱/۴)

Yukarıda rüzgâr, onun azminin önünde hazır olda bekledi. Aşağıda dağ, onun tedbirinin önünde budalaca oturdu.

4.8.3.2. Nikbâ

Ne taraftan eseceği belli olmayan, tekrar estiği yöne dönen ve gemiciler için uygun olmayan sert bir rüzgârdır.⁷¹⁶ Aşağıdaki beyitte *Sultan Behrâmşâh*'ın Hindistan şâhı *Seyfe 'd-dîn-i Sûrî*'yi mağlup etmesi üzerine Seyyid Hasan'ın yazdığı

⁷¹⁶ Hasan-i 'Amîd, "Nikbâ" *Ferheng-i 'Amîd*, Çaphâne-i İlmî, Çâp-i Heftom, Tahran 1353, II/1067.

tebrik kasidesinde, sultan bir dizi varlıklara teşbih edilmekte, bunların içerisinde sert ve hızlı bir rüzgâr olan nikbâ da bulunmaktadır:

ز غازی رفته چون تنین ز خاکی زاده چون افعی

ز بادی جسته چون نکبا ز سنگی رسته چون آذر (ق. ۱۶/۴۳)

Yılan gibi sihir kutusundan kaçmış, ejderha gibi topraktan doğmuş, kararsız nikbâ gibi rüzgârdan sıçramış, ateş gibi taştan sıçramış.

4.8.3.3. Nesim

Yumuşak ve hoş bir rüzgârdır. Şiddetlenmeden önceki her çeşit rüzgâra da nesim denilmiştir. Sabahın ilk rüzgârı gibi değişik kullanımları vardır. Dîvân'da şahı methetmek amacı ile teşbih ilgisiyle kullanılmıştır:

شاهها اگر از بخت نشانیست تویی وز خلقِ نسیم بوستانیست تویی (ق. ۱/۱۸۰)

Ey şah! Eğer talihten bir nişane varsa sensin. Bahçede esen nesiminin huyundan bir nişane varsa sensin.

Ebû 'Alî Hasan-i Aḥmed'in lütfu nesîme, kahrı ise ecel yıldırımından daha yakıcı olan sıcak bir yele teşbih edilmektedir:

نسیم لطفش خرم‌تر از بهارِ حیات سمومِ قهرش سوزان‌تر از درخشِ اجل (ق. ۵/۵۵)

Onun lütfunun nesimi, hayatın baharından daha hoştur. Onun kahrının sıcak yeli, ecel yıldırımından daha yakıcıdır.

Dönemin hazinedarlarından Ḥasan b. Aḥmed için yazılan kasideden anlaşıldığına göre memduh, Seyyid'in hocasıdır:

آفرین باد که بویی دارند از نسیم کرمِ خواجه من (ق. ۱۲/۷۵)

Hocamın kereminin rüzgârından bir koku taşıdıkları için aferin olsun!

4.8.3.4. Saba

Sabahleyin gündoğusundan esen yumuşak, hafif bir rüzgârdır. Edebiyatta kendisine yer verilen en meşhur rüzgârdır. Bâd-i seher de denilir. Edebiyatta ise sevgilinin semtinden esen rüzgâra denilir. Bağa sevgiliden haber ulaştırır, onun kokusunu getirir, bağı şenlendirir, çiçekleri açtırır. Şair ya da âşık, sık sık kendisine

hitap ederek dileklerini iletir. Nilüferin gözü, goncasının açılmasına vesiledir. Bu yüzden şair tarafından *naḳḳâş* ve *‘aṭṭâr* olarak nitelendirilmiştir. Âdeti tabiatı iyileştiren bir hekimdir. Bazılarına göre seher vakti kible tarafından esen rüzgârdır ki Hz. Yûsuf’un gömleğinin kokusunu Hz. Yâ‘kûb’a getirmiştir.⁷¹⁷

Saba rüzgârı, şairlerin kişileştirip hitap ettikleri bir unsurdur. Aşağıdaki beyitlerde bu durum açıkça görülmektedir. Seyyid de *Aḥmed* ‘Omer’in methiyesinde saba rüzgârına hitap etmektedir:

ای باد سپیده دم سفر کن یکچند رفیقی قمر کن (ق. ۱/۷۶)

Ey sabah rüzgârı! Yolculuğa çık, bir süre aya arkadaşlık et.

Yine *Aḥmed* ‘Omer’in methiyesinde şair, saba rüzgârına hitap ederek, kendisinin gidemediği aşkın mekânı olan gül bahçesine uğramasını ve bülbülün hâlini hatrını sormasını ister:

ای صبا طوف در گلستان کن همدمی با هزار دستان کن (ق. ۱/۷۷)

Ey saba! Gül bahçesinde tavaf et. Bülbül ile yoldaşlık et.

Hz. Peygamberin kabrini imaret eden dönemin vezirlerinden *Cemâle’-d-dîn Muḥammed* için kaleme alınan methiyede de şair, saba rüzgârını kişileştirerek kendisine hitap ettirir:

صبا دوش آمد و دادم بشارت که خیز ای دُرّ دریای طهارت (ق. ۲۴/۳)

Saba, dün gece geldi ve bana müjde verdi: Ey temizlik denizinin incisi, kalk!

4.8.3.5. Sarsar

Şiddetli, soğuk ve hızlı esen bir rüzgârdır. Dîvân’da da bu iki özelliklerine vurgu yapılmıştır. Aşağıdaki beyitte *Maḥmûd Buğra Ḥân*’ın ordusunun çokluğu yıldızlara, atı da sarsar yeline teşbih edilmiştir:

چون به لشکر نگری موکبِ انجم رانند

چون جنیت طلبی مقودِ صرصر گیرند (ق. ۳۹/۲۹)

Orduya bakarsan sanki yıldız süvarisi sürüyorlar. Yedek at istersen sarsarın koşumunu tutarlar.

⁷¹⁷ A. T. Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 352.

Şair, *Behrâmşâh*'ın atının sarsar yeline toz yutturduğunu, ateşin de onun kılıcının haşmetinden dolayı sığınacak yer aradığını söyleyerek etkileyici bir tasvir yapmaktadır:

مکانِ صرصر ز شبدیزِ تو در صحنِ فلک سازد

پناهِ آتش ز شمشیرِ تو در قلبِ حجر گیرد (ق. ۲۱/۲۴)

Senin siyah atından dolayı sarsar, feleğin boşluğunda mekân edinir. Senin kılıcından dolayı, ateş taşın ortasına sığınır.

Aşağıdaki beyitte, Behrâmşâh oğlu *Husrev Şâh*'ın savaş zamanında kılıcının işlekliliği ateşe, atının hızı ise sarsar yeline benzetilmiştir:

آن آبرنگِ تیغش در تف چو آتش است

وان کوهِ پیکر اسبش در تک چو صرصر است (ق. ۹/۶)

*O su renkli kılıcı sıcaklıkta ateş gibidir ve o dağ cüsseli atı, hücumda sarsar gibidir.*⁷¹⁸

4.8.3.6. Samyeli: (Semûm)

Güneyden esen sıcak ve yakıcı bir rüzgârdır. Çöl rüzgârı olarak bilinir. Dîvân'da da çölden gelişine ve yakıcı özelliğine vurgu yapılmıştır:

چون سمومِ بادیه گل بوی گشت آگه شدم

کاتشِ سوزان بر ابراهیم شد چون مرغزار (ق. ۶/۴۴)

Çölün sıcak yeli, gül kokusuna bürününce anladım ki yakıcı ateş, İbrâhîm için yeşillik oldu.

دردم که جمله چو آتش بود سموم

گویى گریزگاهِ نسیمِ سحر شدی (م. ۳/۳۹)

Tamamen yakıcı bir ateş olan derdimi, sanki seher yelinin kaçış yeri sanırsın.

⁷¹⁸ Bu beyit A. E. Dihudâ tarafından az, biraz anlamına gelen “Tek” maddesine örnek olarak verilmiştir, *Luğatnâme*, V/6894.

4.8.3.7. Fırtına: (Tûfan)

Birçok farklı şekilleri olan, şiddetli ve etkili hava olaylarıdır. Canlıların yaşamına zarar verir. Genellikle olumsuz yönleriyle anılır. Ancak şiddetli ve etkili oluşu, adaleti sağlama peşinde olan sultanın gürzü ya da kılıcı olunca bu özelliği olumluya dönüşür:

به خاکپای تو کان دیده را سزد سُرمه

به یادِ گرزِ تو کان فتنه را بود طوفان (ق. ۳۷/۷۲)

Ayağının toprağına yemin olsun ki o, göze lâıyk sürmedir; gürzün çok yaşasın, çünkü o, fitne için tufandır.

4.8.4. Deniz ile İlgili Unsurlar

4.8.4.1. Genel Olarak Deniz: (Baħr, Deryâ)

Büyük su kütleleri olan denizler, uçsuz bucaksız görünümü, gizemli yönü, çeşitli canlıları barındırması, özellikle edebiyatta önemli bir yeri olan sedef ve inciye barındırması, *ilim ve cömertlik denizi* gibi değişik teşbihlere konu olması hasebiyle Seyyid Hâsan'ın vazgeçemediği mecazlardan biridir:

رفته ز بحر پاکی چون آب پاره‌ای و اکنون بسی عزیزتر از گوهر آمده (غ. ۴/۶۴)

Temiz denizden bir damla gibi çıkmış ve şimdi, inciden çok daha değerli olarak geri dönmüş.

گاه از نفس بسوزم دریا و کوه گاهی

گردم چنانکه گویی در خود نفس ندارم (غ. ۵/۴۵)

Bazen dağı ve denizi nefesimle yakarım bazen de nefesim yokmuş gibi bir hâle gelirim.

ای مکرمی که از فرومایه از کفت

چون کان ز زر و بحر ز لؤلؤ توانگر است (ق. ۳۰/۶)

Ey muhteşem! Avucundaki aşâğılık hırs, altın dolu madenden, inci dolu

denizden daha güçlüdür.

ندارم بس عجب از بحرِ فضلش به من گر عقدی از مرجان فرستد (م. ۴/۱۰)

Onun cömertlik denizinden bana, mercandan bir gerdanlık gönderirse çok şaşırmam.

Behrâmşâh'ın veziri Ebû Tâhir'in vefatı üzerine yazılan mersiye de şair, onun sâlih kullardan olduğunu belirtmektedir:

در دریای کرم بو طاهر آن ز سیماش سعادت ظاهر (ت. ۸/۱/۷)

Ebû Tâhir, kerem denizinde o mutluluk simâsıyla ortaya çıktı.

4.8.4.2. Qayrevân Denizi

Müslümanlar tarafından önemli görülen Tunus'un Qayrevân şehrinin kenarında yer alan bir denizdir. Dîvân'da bir beyitte geçmiştir:

چون شمع روز روشن از ایوان آسمان ناگه در افتاد به دریای قیروان (ق. ۱/۶۷)

Tıpkı aydın günün mumu gibi semânın eyvânından birden Qayrevân denizine daldı.

4.8.4.3. Kızıldeniz: (Baḥr-i Qulzûm, Baḥr-i Aḥmer)

Afrika kıtası ile Asya kıtası arasına sokulmuş, Hint okyanusunun girintisi görünümünde bir denizdir. Çok büyük olmamasına rağmen konumu itibarıyla çok eski tarihlerden beri önemi olan bir denizdir. Edebiyattaki önemi ise Mûsâ peygamber ile Fir'avn'ın karşılaştığı, Fir'avn'ın boğulup Mûsâ peygamberin mucizesiyle aşip karşıya geçtiği deniz olması dolayısıyladır.

Şair, Kızıldeniz'in Hz. Mûsâ'nın önünde açılması gibi Behrâmşâh'ın yolunun açık olacağına işaret etmiştir:

پیش موسی بحرِ قُلْزُوم گشت گویی کوی کوی

پیش سلطان چون شدی بر آب کشتی ها روان (ق. ۲۱/۶۲)

Kızıldeniz, Mûsâ'nın önünde âdeta yol yol oldu. Sultanın huzuruna varınca suyun üzerindeki gemilere binersin.

حق را به حق شمار که در قُلْزُوم عقول می در کشد نهنگ تحیر من و ترا (ق. ۸/۹۸)

Hakk'ı hakkıyla an, akıl denizinde, benim ve senin şaşkınlığımızı balina yutar.

4.8.4.4. Okyanus: (Baħr-i Muħîṭ)

Okyanusa İranlılar eskiden, *baħr-i buzurg* demişlerdir. Eski Yunan efsanelerinde büyük okyanus denen, dünyanın her tarafını kaplayan bir deniz inancı vardı. İslam coğrafyacıları Yunanlılardan öğrenip *baħr-i zulemât*, *baħr-i aħẓar*, *baħr-i aħẓar-i muħîṭ-i mağribî* gibi isimler vermişlerdir. Tam olarak ne kadar yer kapladığı hususunda ise çeşitli görüşler öne sürmüşlerdir. Dîvân'da günümüzde de kullanıldığı şekliyle benzetme unsuru olarak bilgiye teşbih edilmiştir.

Şair, *Maħmûd Buğra Hân* ile oğlu arasındaki ilişkiyi, okyanus ve anber kokusu örneğiyle ortaya koymaktadır:

گر پدر بحر محیط است پسر عنبر اوست
(ق. ۲۲/۲۹) ساحل بحر ببوی دم عنبر گیرند

Baba okyanus ise, oğul onun anberidir; denizin sahilini koklayanlar, anber kokusunu alırlar.

4.8.4.5. Büyük Okyanus: (Deryâ-yi Â'zâm)

Adından da anlaşılacağı üzere yeryüzündeki en büyük su kütlesidir. Bu yüzden mübalağa ve teşbihlere konu olmuştur. Dîvân'da da Kerbela vakasında oynadığı olumsuz rol nedeniyle, Şimr ve büyük okyanus arasında bir ilgi kurularak mübalağa sanatı yapılmıştır:

شمر راه دریای اعظم ببسته سُها جای خورشید انور گرفته (ق. ۲۵/۸۴)

Şimr, büyük okyanusun yolunu kapatmış. Süha, parlak güneşin yerine geçmiştir.

4.8.5. Yönler

Dîvân'da yönlerle ilgili kavramlara çok az rastlanmıştır. Bununla birlikte *çehar erkân*, *çehar ezdâd* ibâreleri; kuzey, güney, doğu ve batı olmak üzere, dört ana yönü ifade etmek üzere kullanılmıştır. Bazen *mağrib* ve *maşrik* kelimeleri, sultanların övgüsünde bir mübalağa unsuru olarak kullanılır. Güneşin doğuş yeri olan doğunun, “başlangıç yeri, doğuş yeri” anlamıyla kullanıldığı görülmektedir. Ayrıca

yemîn ve yesâr ifadeleriyle sağ ve sol yönler kullanılmıştır. Bunun dışında yön kelimeleriyle ilgili olarak özel bir anlam ya da kullanıma rastlanmamıştır:

چنان به لطفش اصداد آشتی کردند

که می بسازد با یک دیگر چار ارکان (ق. ۲۳/۷۲)

Onun lütfu sayesinde zıtlar öyle bir barıştılar ki, birbirleriyle dört rûknü oluşturuyorlar.

Aşağıdaki beyitte, şair kendini methederken memduhu Devletşâh'a sonuna kadar bağlı olduğunu dile getirmektedir:

گرچه هفت اختر به هفت اقلیم ننماید چو من

چون چهار ارکان من اندر چار حد زان توام (ت. ۲/۴/۱۵)

Yedi yıldız, yedi iklimde benim gibi birini göstermese de dört rûkûn gibi, dört yönden sana bağlıyım.

Şair, Sultan Sencer'i doğunun ve batının sultanı unvanıyla methetmektedir:

سلطان سلاطین همه مشرق و مغرب کز همت او فرق زحل پای سپر باد (ق. ۶/۱۴)

Bütün doğunun ve batının sultanlarının sultanıdır; çünkü onun himmetiyle Zühal'in tepesi muhafızın ayağı olsun.

Hârezmşâh Sultanı Sa'îd için kaleme alınan kasideden alınan aşağıdaki beyitte geçen üç şehzâde onun oğulları olmalıdır:

رفته با کوبه در مشرق اقبال ملوک

سه ملک زاده که شان بنده سزد هفت اختر (ق. ۱۴/۴۵)

Padişahların bahtı, talih yıldızıyla doğuya gitmiş. Üç şehzâde ise bana göre, yedi yıldızla lâyıktır.

بگشای صحن مشرق و مغرب چو تیغ صبح

منت خدای را که تو هستی سزای آن (غ. ۵/۵۳)

Sabahın kılıcı gibi doğu ve batı meydanını aç. Tanrı'ya şükür ki ona lâyük sen varsın.

فتوح سوی یمین و سعود سوی یسار

سپهر پیش رکاب و زمانه پیش عنان (ق. ۹/۷۲)

Zafer sağ tarafında, mutluluk sol tarafında, felek üzeninin yanında, zamane koşumun yanındadır.

4.8.6. Diğer Coğrafi Unsurlar

4.8.6.1. Bulut-Duman: (Dûd, Ebr, Duḥân, Mih, Şehâb)

Şiirlerde sıkça kullanılan unsurlardan biri de buluttur. Özellikle rengi, yağmuru getirmesi, rüzgâra kapılıp gitmesi, ayı örtmesi gibi özelliklerinden dolayı kullanılmaktadır. Memduhun cömertliği, bağışı, âşığın gözyaşı gibi unsurlar da bulut metaforu için kullanılır unsurlardır.

Sultan *Behrâmşâh*'ın methiyesinde ay-bulut ve su ilişkisi gerçek ve mecazî anlamlarıyla birlikte ele alınmıştır:

بس که مه خرمن خود آب زند از نم ابر

تا شبی قدر ترا بوک به مهمان آرد (ق. ۱۶/۲۰)

Ay, bulutun nemiyle kendi harmanına o kadar su çalar ki belki Kadir Gecesi'ne kadar, seni misafirliğe götürür.

در هر نفسی که روی بر خاک نهی

گر نار در آید ای نکو دخانش آنست (غ. ۲/۲۴)

Ey iyi! Yüzünü toprağa koyduğun her nefeste ateş ortaya çıkarsa, dumanı da odur.

Şair, *Behrâmşâh*'a hitap ederek, aldığı kararların olgunluğunu metheder:

بزرگوارا شاهان حضرت شاهی به کُشک رفتی با رای پیر و بختِ جوان

چو آبِ صافی ز ابر و چو بادِ خوش ز یمین چو دُرّ ناب ز بحر و چو زرِ پاک ز کان

Padişahlık hazretinden olan ey büyüğüm ve şâhım! Olgun hükmün ve genç bahtın ile köşke gittin.

*Bulutun saf suyu gibi, Yemen'in hoş rüzgârı gibi, denizin saf incisi gibi, madenin saf altını gibi.*⁷¹⁹

این بخار از بس عفونت می ستاند جانِ پاک

وین سحاب از بس لطافت می فشاند دُرّ ناب (م. ۳/۱)

Bu duman temiz candan kötü kokuyu o kadar çekiyor ki; bu bulut, o kadar hoş saf inci saçıyor ki...

4.8.6.2. Çöl: (Bâdiye, Şahrâ)

Üzerinde bitki bitmeyen ya da çok az biten, suyun olmadığı, aşırı sıcaklığın ve kuraklığın olduğu geniş alanlardır. İnsanlar için yaşam açısından çok zorluklar ve imkânsızlıklar barındırdığı için edebiyatta gerçek ve mecazlı kullanımlarıyla benzetme ve mübalağa ilgileriyle kullanılmaktadır:

از بادیۀ هوا گذشتیم در زاویۀ عنا نشستیم (غ. ۱۳/۴۱)

Heva ve heves çölünden geçtik, zorluk köşesine oturduk.

Şair, dönemin hazinedarlarından *Hasan-i Aḥmed*'in büyüklüğünü mecazen saraya, huyunun güzelliğini de çöle benzetmektedir:

چشم را بس بلند بارگهی طبع را بر گشاده صحرایی (ق. ۲/۸۷)

Göz için çok yüksek bir saraysın. Huy için geniş bir sahrasın.

پیل این صحرای اول با جلاجل های نور

گردِ ملکت بر طریقِ پاسبانی آمدست (ق. ۱۹/۱۰)

Bu çölün fili, ilk olarak ışıldaklarıyla, senin mülkünün etrafına koruma amaçlı gelmiştir.

4.8.6.3. Damla: (Kaṭre)

Katre, denizin yanında çok küçük bir unsur olarak düşünülmüştür. *Dîvân*'da katre-deniz-cömertlik arasında ilgi kurularak şâhın cömertlik ve kereminin denizler kadar çok olduğu, kendisine de bundan bir damla düşmesi talep edilmektedir.

⁷¹⁹ *Dîvân*, s. 146, (K. 70/21, 22).

Şair, aşağıdaki iki beyitte *Necîbu'l-mulk Hâsan oğlu Hüseyn*'in lütfunu ve cömertliğini denize teşbih ederek, lütfundan kendisine de bir bahşış vermesini dilemektedir:

ای آب خیز جود تو از بحر بیشتر

گر قطره‌ای به من رسد از تو چه کم شود (ت. ۶/۷/۳)

Ey su kaynağı! Senin keremin denizden daha çoktur; bana bir damla ulaşırsa, senden ne eksilir?

به نشان چو من نهالی در بوستانِ جان

وز بحرِ جودِ شاه یکی قطرهٔ آب ده (ت. ۵/۹/۳)

*İyi niyet olarak, can bağında benim gibi bir fidana, şâhın cömertlik denizinden bir damla su ver.*⁷²⁰

4.8.6.4. Gölge: (Sâye)

Gölge kavramı başta Allah'ın koruması olmak üzere, methedilen kişinin koruması altında olmanın verdiği güven anlamında kullanılmaktadır. Ayrıca sultanların Allah'ın yeryüzündeki gölgesi olduğu fikri de işlenmektedir:

آسوده هزار بار خورشید در سایهٔ سایهٔ الهی (غ. ۶/۸۳)

Güneş, İlah'ın gölgesinin gölgesinde bin kat daha sâkin.

Seyyid Hâsan, *Maḥmûd oğlu Sa'îd Melikşâh*'ın tahta çıkış merasiminde söylediği methiyesinde, sultanın tahta geçmesini kutlu talihine bağlar ve onu Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesinin güneşi sıfatıyla niteler:

طالع میمون تو حکم همایون کرده بود

کافتابِ سایهٔ یزدان شوی اینک شدی (ت. ۴/۴/۵)

Mübarek talihin kutlu bir hüküm vermişti. Tanrı'nın gölgesinin güneşi olacaksın, işte şimdi oldun.

Gölge ifadesi, *Reşîde'd-dîn Ebû Tâhir* için kaleme alınan aşağıdaki beyitte

⁷²⁰ Bu beytin birinci mısrasındaki *جان* kelimesi *جاه* şeklinde, ikinci mısradaki yer alan *شاه* kelimesi *شاهم* ve *یکی* kelimesi *یک* şeklinde düzeltilmiştir: A. Begcanî, *Taṣṣih-i İntikâd-i Dîvân-i Seyyid Hâsan-i Gâznevî*, s. 307.

gerçek anlamıyla ve teşbih unsuru olarak kullanılmıştır:

همچو سایه بر زمین هرکس فتد ما چو ذره در هوا افتاده‌ایم (ت. ۵/۲/۱)

Herkes zemine gölge gibi düşüyor. Biz, havadaki zerreciler gibi düşmüştük.

Aşağıdaki beyitte Cebrâîl'in kanatlarının nurla kaplı olmasına rağmen *Behrâmşâh*'ın binitinin gölgesine bile yetişemeyeceğini söyleyerek mübalağa da bile aşırıya kaçmanın mümkün olabileceğini ortaya koyuyor:

جبرئیل آن پیکِ حضرت با هزاران پر نو

سایه گرد بُراقت را به وهم اندر نیاف (ت. ۲/۳/۱۳)

Binlerce nur kanadıyla, Allah'ın ulağı Cebrâîl, senin binitinin etrafındaki gölgeyi, hayâlinde bile bulamadı.

4.8.6.5. İklim

Yeryüzünden bir köşe, mecazen dünya ve devlet anlamına gelen iklim kavramı, her defasında *yedi iklim* tabiriyle kullanılır. *Heft iklîm* ya da *heft keşver* denilen bu anlayışa göre, dünya ekvator çizgisinden kuzey kutbuna doğru olan bölümü yedi bölgeye ayrılmıştır. Eskiden dünyayı dört kısım olarak düşünülmüş olup, insan bu dört kısmın dörtte birinin üzerinde yaşadığı farzedilmiştir. Bu dörtte bir de yedi kısma ayrılmıştır. Bu bölgelerin dışında kalan bölüme *zulumât* adı verilmiştir ki İskender'in âb-ı hayâtı aramaya gittiği yerdir. Yedi iklimi oluşturan bölgeler; İran, Arabistan, Afrika, Roma, Türk, Hint ve Çin topraklarıdır.⁷²¹

زهی رونقِ ملک از سر گرفته به یک تاختنِ هفت کشور گرفته (ق. ۱/۸۴)

Ne iyi! Devlette canlılık yeniden başlamış; bir hücum ile yedi ülkeyi almış.

Şair *Behrâmşâh*'a olan muhabbetini, ondan ayrı kaldığı her günün azap içerisinde geçtiğini söylemektedir:

که هفت اقلیم زندانی است بر من بی جمالِ تو

نه خشنودم ز جان و دل نه آگاهم ز خواب و خور (ق. ۴۷/۴۳)

Sensiz yedi iklim bana bir zindandır. Ne canı gönülden mutluyum ne de

⁷²¹ Ebûlfazl-i Muşaffâ, *Ferheng-i İşfîlâhât-i Nucûmî*, İntişârât-i Pejoheşgâh-i 'Ulûm-i İnsânî ve Mutâla'ât -i Ferhengî, Tahran 1381 ş. I/326; İ. Pala, "İklim" *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 201; A. T. Onay, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, s. 223.

yemek ve uykudan haberim var.

4.8.6.6. Kutup

Kürenin merkezinin uç noktalarına kutup denir. Bu şekilde yerkürenin iki uç noktası, yani iki kutbu vardır ki Arapça *kutbeyn* şeklinde anılır.⁷²²

Dîvân'da uzaklığı yönüyle ifade edilmiş ve teşbih unsuru olarak kullanılmıştır:

میان ببند چو گردون و گوشه‌ای بنشین

که قطب گشت هر آنکس که گوشه‌ای بگزید (م. ۹/۲۳)

Felek gibi kemerini bağla, bir köşede otur. Köşeye çekilen herkes, kutup oldu.

این یکی چون دایره بر خویشتن گردان شود

و آن دگر چون قطب گیرد مرکز خویش استوار (ق. ۲۵/۳۹)

Bu birisi daire gibi kendi etrafında dönüyor; öbürü kutup gibi kendi merkezini eksen alıyor.

Hindistan üzerine yapılan ve zaferle neticelenen savaş sonucu, bir tebrik kasidesi yazan Seyyid, *Behrâmşâh*'ı ve oğullarını mutluluk içerisinde methederken, olaya bakışını somutlaştırarak gözlerimizin önüne sermektedir:

چو مرکز شاه در قلب و قوی بازوی اقبالش

به فرزند شایسته چو دو قطب و یکی محور (ق. ۷۱/۴۳)

İki kutup ve bir eksen gibi ona yakışan evlâtlarıyla şâh, merkez gibi ortada ve bahtının kolları güçlü.

4.8.6.7. Taş: (Seng)

Sertlik özelliğiyle kullanılan bir metafordur. Taşın çok benzetildiği unsur gönüldür. *Taş kalpli* deyimini bugün de çok kullanılan bir deyimdir. Klasik İslam edebiyatlarında sevgilinin kalbi, âşığa çektiği eziyet sebebiyle taşla teşbih edilir:

⁷²² E. Muşaffâ, *Ferheng-i İşfîlâhât-i Nucûmî*, s. 592.

از دلِ سنگ آید او بیرون عجب نبود اگر

سال و مه باشد به دل‌های چو سنگ آهنگِ او (ت. ۶/۱۵)

O, taş gönülden dışarı çıkar. Taş gibi kalplere işlemesinin aylar, yıllar sürmesine şaşılmaz.

ز بارِ هر خس بگسست بارگی هنر

ز سنگِ هر سگ بشکست استخوانِ کرم (ق. ۸/۵۳)

Her çer çöpün yükünden dolayı arabası kırıldı. Her köpeğin taşı yüzünden kerem kemiğim kırıldı.

از لفظِ متینِ مُعینی عذیم چو بخندد

گویى که جهد بیرون از سنگ زُلالی (ق. ۲۷/۹۲)

Belli bir metnin ifadesinden öfkem gülünce, taştan tatlı su fışkırır sanırsın.

Şair Sultan *Husrev Şâh*'ın vefatından duyduğu üzüntüyü, gördüğü her şeyin onu hatırlattığını söyleyerek anlatmaktadır:

هر چند ریگ و سنگ و که و غارِ او نمود

رنجِ دل و بلایِ تن و آفتِ روان (ق. ۱۸/۶۷)

Kumun ve taşın O'nu işaret etmesi (gibi); gönlün sızısı, beden belası ve ruhun felâketi (de O'nu gösteriyor.)

چون باد اگر ز خاکِ سنگم بشود چون آتش اگر ز آبِ رنگم بشود (ر. ۲/۸۲)

Rüzgâr gibi topraktan taşım olsa, ateş gibi sudan rengim olsa...

4.8.6.8. Şamâ Kayası: (Şaḡre-i Şamâ)

Beytu'l-maḡdîs'de havada asılı bir şekilde duran taşın adıdır. Hâmile bir kadın, altından geçerken fenâlaşınca altına bir duvar yapılmış, ancak söz konusu olan kaya, duvarla birleşmemiştir. Günümüzde de henüz havada asılı bir şekilde durmaktadır.⁷²³

⁷²³ Muḥammed b. Celâleddîn-i Râmpûrî, *Ġyâsu'l-Luġât*, haz. Mansûr-i Servet, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1363 ş., s. 536.

به روز صخره صما بپرس تا گوید

که جان مُلک و دلِ دولت احمدِ عمر است (ت. ۲۶/۲۰)

Git, Şamâ kayasına sor da sana söylesin. 'Omer oğlu Aḥmed'in ülkesinin canı, devletinin gönlü olduğunu.

Şair, aşağıdaki beyitte *Ebû Naşr Muḥammed b. 'Abdu'l-mecîd*'i methetmektedir:

شد آن چنانک همه بانگِ نام او شنوی

اگر به صخره صما رسد صدای جهان (ق. ۹/۷۱)

Eğer cihanın sesi, Şamâ kayasına ulaşsa, onun adının nidasını herkes duyar gibi olur.

4.8.6.9. Toz: (Gird, Ğubâr)

Sevgilinin yanağının tüylerinin çok küçük olması ve parlak yanağında siyah noktalar şeklinde görülmesi ilgisiyle toza benzetilir. Bu toz, âşık için üzüntü kaynağıdır. Ayrıca memduhın ayağının tozuna kurban olunarak şifâ kaynağına dönüşür:

نقدِ دلم از غمت غباری دارد جان بی تو بر اندوه تو کاری دارد (ر. ۱/۵۰)

Gönül nakdim, senin gamından bir toz taşır. Can sensiz, senin üzüntünle meşguldür.

Behrâmşâh'ın methiyesinden alınan aşağıdaki beyitte, hırs toza, umut da yüze teşbih edilmekte; umudun yüzünden dolayı, sultanın eline hırs tozunun bulaşmayacağı söylenerek memduh övülmektedir:

دستش غبار از رخ امید آری چنان سحاب نشاند چنین غبار (ق. ۲۰/۴۱)

Umut yanağından dolayı eline hırs tozu kondurmaz. Evet, öyle bir bulut, böylesi bir toz kondurmaz.

Şair, Sultan *Behrâmşâh*'ı methederken tozun gerçek anlamından faydalanmış, mübalağa sanatı yapılarak şâhın ordusunun ve âvânesinin haykırıışları ve büyüklüğü dile getirilmiştir:

از لشگرش غبار به افلاک می رسد

وز موکبش خروش به کهسار می رود (ق. ۱۲/۳۰)

Ordusunun kaldırdığı toz, göklere ulaşıyor. Âvânesinin nârâsı, dağa ulaşıyor.

4.8.6.10. Yağmur: (Bârân)

Yağmur, genellikle bereketiyle birlikte anılır. Nisan yağmurları, bunların içerisinde en önemli olanıdır. Hem bahar ayında yağıp bağı bahçeyi şenlendirmesi hem de incinin oluşmasına olan katkısından dolayı çokça anılır. Esasen yağmur tanesi de inciye benzetilebilir. Bulutla olan ilgisi sebebiyle bulutla birlikte anılır. Dîvân'da yer alan bir beyitte, sultanın düşmanının çokluğunu ifade edecek şekilde, mecazî olarak kullanılmıştır:

دارم ملکا چو ریگ و بارانِ دشمن بر من شده جمله دوستارانِ دشمن (ر. ۱/۱۴۴)

Ey melik! Kum ve yağmur gibi düşmanım var. Cümle dostlarım bana düşman olmuş.

Şair, *Husrev Şâh*'ı methederken tebrik münasebetiyle, ayağının öpülmesinden dolayı döktüğü gözyaşlarını yağmurun yağmasına benzetmiştir:

چو پای شاه بیوسید هر که جانی داشت

هزار گوهر شادی ز دیده باران کرد (ق. ۱۵/۲۲)

Canı olan her varlık, şâhın ayağını öpünce gözlerinden binlerce sevinç incisi yağdırdı.

نورِ خورشید ار سحابی برد نا شکری مکن

کاخر این بارانِ رحمت از سحاب آمد پدید (ت. ۵/۲/۵)

Güneşin ışığı bulutu giderince şükürsüzlük yapma. Neticede bu rahmet yağmuru buluttan ortaya çıktı.

4.8.6.11. Yeryüzü: (Şerî, Zemîn)

Bir coğrafi terim olarak yeryüzü, gökyüzünün zıddı olarak, birbirinden çok uzak iki mesâfe, anlamını dile getirmek amacıyla kullanılmıştır. Gökyüzüyle ilgili

olarak bir yığın kelime olmakla birlikte bunun karşılığı olarak *serî* ve daha ziyade *zemîn* kelimeleri kullanılmıştır. Zemîni ifade eden “dünya” kelimesi ise ayrı bir başlıkta değerlendirilmiştir.

Ebû ‘Alî Ḥasan-i Aḥmed’in yaptırdığı sarayın ihtişamını anlatırken yüksekliğinin onun kadri gibi yüce, temelinin de onun hilmi gibi yumuşak olduğunu söylemektedir:

بنا نهادی قصری که هستش اوج حضيض

چو قدر تو به ثریا چو حلم تو به ثری (ق. ۲۷/۹۶)

Zirvesi ve çukuru olan bir gök inşa ettin. Zirvesi, kadrin gibi Süreyya yıldızı; dibi, hilmin gibi topraktır.

مسکین ندانم ار لگدی بر فلک زخم

روزی که پر دلان قدم اندر زمین کشند (م. ۲/۱۸)

Yiğitler, yeryüzüne adımlarını bastıkları gün, feleğe bir tekme vursam yazık olmaz.

Behrâmşâh’ın celâlinin yanında feleğin çok alçak kaldığı, buna karşılık zemin, onun cemalinin haşmetinden dolayı felek seviyesine çıkmaktadır:

فلک به نزد جلالش زمین محل گشته است

زمین ز فرّ جمالش فلک عیار شده است (ق. ۱۱/۸)

Felek, onun celâlinin yanında yer seviyesindedir. Zemin, onun cemalinin haşmetinden felek ayarında kalmıştır.

خدايگانا شاهها مگر تو خورشیدی

که طول و عرض زمین شد ز جود تو زرین (ق. ۱۲/۸۰)

Ey padişahım, ey sultanım! Yoksa sen güneş misin? Kereminden yeryüzünün eni boyu altın rengine büründü.

4.8.6.12. Yıldırım: (Ra‘d u Berq)

Çok hızlı ve etkili bir hava olayıdır. Bu özelliğiyle benzetme unsuru olarak

kullanılmıştır:

رعد بانگ موکبت تا موقف عیسی شده

برق نعل مرکبت بر فرق قارون آمده (ق. ۳/۸۵)

Senin maiyetinin yıldırım gibi sesi, 'İsâ'nın durağına kadar gidiyor. Senin binitinin nalının parıltısı, Kârûn'un tepesine çıkmış.

چو شمع از دیده آبِ آتشین هردم فرو بارم

چو برق اندر فراقت چون بر آید دودِ دل بر سر (ق. ۴۸/۴۳)

Mum gibi her zaman gözümde ateşli su yağdırırım. Yıldırım gibi, başımdan nice gönül dumanı çıkar.

SONUÇ

Seyyid Hâsan-i Gâznevî, XI. asrın sonlarından XII. asrın ortalarına kadar, genel olarak Gazne'de yaşamıştır. Ömrünün büyük bir kısmını Gazne Sultanı Behrâmşâh'ın sarayında geçirmiştir.

Döneminin tanınmış vâizleri arasında olduğunu anlaşılan şair, bu özelliğini zaman zaman şiirine yansıtmış, dinî terminolojiyi kullanırken devrin ileri gelenlerine nasihat verir tarzda hitap etmeyi ihmal etmemiştir.

Seyyid Hâsan-i Gâznevî, döneminin anlayışına uygun olarak methiye ağırlıklı bir Dîvân ortaya koymuştur; bu methiyelerin sadece kasideyle sınırlı olmadığı, Dîvân'ında kullandığı bütün nazım şekillerinde methiyeler yazdığı görülmektedir.

Seyyid Hâsan, başta döneminin Türk sultanları olmak üzere, vezirler, komutanlar, yöneticiler ve toplumun değişik tabakalarından kişilere methiye yazmıştır. Dîvân'ının üçte birinden fazlasını, uzun yıllar sarayında yaşadığı Gazne sultanı Behrâmşâh adına yazmıştır.

Onun bir methiye şairi olmasında temel etken döneminde geçerli olan *Horasan* ekolüdür. Döneminde yaşayan birçok şair, aynı şekilde methiye ağırlıklı divanlar kaleme almışlardır.

Seyyid Hâsan, Horasan ekolünün etkisinde genel olarak sade bir dil kullanmakla beraber, zaman zaman Arapça kelimelerin fazlalaştığı, kullandığı tamlamaların karmaşıklaştığı görülmektedir.

Seyyid Hâsan, Emir Mu'izzî, Senâî-i Gâznevî, Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, Reşîde'd-dîn-i Vâṭṭaṭ, 'Îmâdî-i Gâznevî gibi döneminin ya da kendisinden evvel yaşayan adı geçen şairlerin takipçisiydi. Kemâle'd-dîn-i İsmâ'îl, Mucîre'd-dîn-i Beylegânî, Feleke-i Şîrvânî ve 'Îrâkî gibi şairler, onun takipçileri arasındadır.

Dinî terminolojinin yanında, mitolojik ve efsanevî unsurlardan, tabiat ve kozmik âlemden, döneminin siyasî ve kültür ortamından yoğun bir biçimde yararlandığı görülmektedir.

Dîvân'da kaside, gazel, terkiibent ve terciibent, kıta ve rubai olmak üzere 6 farklı nazım şekli kullanmıştır.

Dîvânı; 99 kaside, 89 gazel, 16 terciibent, 2 terkiibent, 42 kıta ve 247 rubaiden meydana gelmiştir. Dîvân'da 4850 civarında beyit bulunmaktadır. Bu rakam Muderris-i Raḫavî tarafından yayımlanan ve bizim de çalışma metni olarak kullandığımız esere göredir. Dîvân'ın sonunda ise bir adet Arapça kaside yer

almaktadır.

Şiirleri uzun yıllar tezkire ve diğer mecmualarda parçalar halinde kalmış, bu durum onun gerçek edebî kişiliğinin ortaya çıkmasına engel olmuştur.

Bir kaside şairi olmasına rağmen şairin asıl edebî gücünün gazellerinde olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanında rubai terkîb-bend ve tercî‘-bendleri de sanatsal açıdan kasidelerinden ileridedir. Gazellerinde aşk konusunu daha çok işlediğini, mazmunları ve hayal gücünü daha ustalıkla kullandığını söylemek mümkündür.

Dîvân’da kimi tasavvufî ve felsefî kelimelere rastlanırsa da genelde döneminin sanat anlayışına uygun olarak tasavvufî şiirinin olmadığı söylenebilir.

Şiirinde felsefe, din, dinler tarihi, İslam tarihi, mitoloji, kozmik âlem gibi çeşitli ilim dallarından terimler kullanmış, bu durum Dîvân’ın kelime hazinesinin zenginleşmesine ama aynı zamanda dilinin ağırlaşmasına sebep olmuştur.

Dîvân’ında, dönemindeki şahit olduğu tarihî olaylara yer vermiş, içinde yaşadığı toplumun kültürel hayatını, inanç ve anlayışlarını yansıtmıştır.

Hasan-i Gaznevî, Dîvânında edebî sanatlara sıklıkla başvurmuş, anlam sanatlarını daha çok kullanmıştır. Özellikle teşbih, istiare, telmih, mübalağa ve hüsûnâtıl en çok kullandığı edebî sanatlardır. Ayrıca irsal-i mesel dediğimiz halk arasında kullanılan hikmetli, özlü sözlerden yararlanmış; bu durum onun üslup özelliklerini oluşturan unsurlardan biri olmuştur.

Muderris-i Rażavî tarafından yayımlanmış olan Dîvân’ın birçok eksiklikler ve yazım yanlışları barındırması sebebiyle, Dîvân üzerinde çalışma yapmak isteyen araştırmacıların ‘Abbâs-i Begcanî tarafından doktora tezi olarak hazırlanan yeni tenkitli metne de müracaat etmeleri önem arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- ‘Affî, Raḥîm, *Ferhengnâme-i Şi‘rî*, İntişârât-i Surûş, Tahran 1372. III Cilt.
- Aḳsarâyî, Maḥmûd b. Muḥammed, *Târîḫ-i Selâciḳa-i Musâmeretu’l-Aḥbâr*, haz. Osman Turan, İntişârât-i Esâtir, Tahran 1362 ş.
- ‘Amîd, Ḥasan, *Ferheng-i ‘Amîd*, Çaphâne-i ‘İlmî, Çâp-i Heftom, Tahran 1353 ş., II Cilt.
- Aştîyânî, ‘Abbâs İḳbâl, “Zindegî-i Seyyid Ḥasan-i Ġaznevî”, *Mecelle-i Armağân*, XV. Yıl, Tahran 1313 ş.
- Atalay, Buse, “Klasik Türk Edebiyatında Şairlerimizin Sâkî Kavramına Kazandırdığı Anlamlar”, *Kesit Akademi Dergisi*, Yıl: III, Sayı: X, Aralık 2017.
- Ateş, Ahmed, *İstanbul Kütüphanelerinde Farsça Manzum Eserler*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1968.
- ‘Avfî, Muḥammed, *Lubâbu’l-Elbâb*, tsh. ‘Azîzullah ‘Alizâde, İntişârât-i Firdevs, Çâp-i Evvel, Tahran 1361 ş., II Cilt.
- Begcanî, ‘Abbâs, “Taşhîḫ-i İntikâdî-i Dîvân-i Seyyid Ḥasan-i Ġaznevî”, *Metn-şinâsî-i Edeb-i Fârsî*, Dânişgâh-i İşfehân, Dânişkede-i Edebiyyat ve ‘Ulûm-i İnsanî, Tahran 1392 ş.
- Behâr, Muḥammed Taḳî, *Sebk-şinâsî*, İntişârât-i Emîr Kebir, Çâp-i Sevvom, Tahran 1349 ş.
- Bendârî, Feth b. ‘Alî, *Târîḫ-i Silsile-i Selcûḳî*, trc. Muḥammed-i Ḥuseyn-i Celîlî, İntişârât-i Bunyâd-i Ferhengî, Tahran 1356 ş.
- Bigdilî, Luṭf-i ‘Alî Âzer, *Tezkîre-i Âteşkede*, tsh. Mîrhâşim-i Muḥaddis, Çâphâne-i Sipîhr, Çâp-i Evvel, Tahran 1378 ş.
- Bulyânî, Taḳîye’d-dîn Muḥammed-i Evḥadî, *‘Arafâtul-‘Âşîkân ve ‘Araşâtul-‘Ârifîn*, İntişârât-i Mîrâs-i Mektûb, Tahran 1389 ş., II Cilt.
- Bucneverdî, Kâzim-i Mûsevî, *Târîḫ-i Câmi‘-i Îrân*, İntişârât-i Dâiretu’l-Ma‘ârîf-i Buzurg-i İslâm, Tahran 1393 ş.
- Cuzcanî, Minhâc-i Sirâc *Ṭabâkât-i Nâşirî*, haz. ‘Abdulḥay Ḥabîbî-i Kandeḥârî, İntişârât-i Bunyâd-i Ferhengî, Kâbil 1391 ş., II Cilt.
- Dârâbî, Muḥammed b. Muḥammed, *Tezkîre-i Leṭû’ifu’l-Ḥiyâl*, tsh. Yûsuf Big Bâbâpûr, İntişârât-i Mecme‘-i Zehâyîr-i İslâmî ve Kitâbhâne-i Meclis, Kum 1391 ş., II Cilt.

Devletşâh-i Semerkandî, *Tezkîretu's-Su'arâ*, nşr. Edward Browne, tsh. Muhammed-i Ramazanî, Çâp-i Kelâle-i Hâver, Çâp-i Dovvom, Tahran 1366 ş.

Dihhudâ, Ali Ekber, *Lugatnâme*, Muessese-i İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh-i Tehrân, Çâp-i Dovvom, 1377 ş., XV Cilt.

_____ *Ferheng-i Câmi'e-i Emşâl u Hikem*, Muessese-i İntişârât ve Çâp-i Dânişgâh-i Tehrân, Tahran 1361 ş., II Cilt.

Dirâyetî, Muştafâ, *Fihristigân-i Nusḥa-ha-yi Ḥaṭṭ-i İran*, İntişârât-i Sâzmân-i Esnâd u Kitâbhâne-i Millî, Tahran, 1390 ş.

Dîvân-i Cemâle'd-dîn Muhammed b. 'Abdu'r-rezzâk-i İsfehânî, haz. Seyyid Hasan Vahîd-i Destgerdî, İntişârât-i Kitâbhâne-i Senâ'î, Tahran 1361 ş.

Dîvân-i Kemâle'd-dîn-i İsmâ'il-i İsfehânî, haz.: Huseyn-i Bahru'l-'ulûmî, İntişârât-i Dihhudâ, Tahran 1348 ş.

Dîvân-i Mes'ûd-i Sa'd-i Selmân, İntişârât-i Gulşâî, Tahran 1362 ş.

Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gâznevî, tsh. Muderris-i Rażavî, İntişârât-i Esâtîr, Çâp-i Dovvom, Tahran 1362 ş.

Dîvân-i Seyyid Hasan-i Gâznevî, tsh. 'Abbâs-i Begcanî, İntişârât-i Kitâbhâne, Mûze ve Merkez-i İsnâd Meclis-i Şûrâ-yi İslâmî, Tahran 1397 ş.

Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi, Çağ yayınları, İstanbul 1989, XIV Cilt.

Ehûr, Pervîz, *Kilk-i Ḥiyâl-engîz*, İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1372 ş., IV Cilt.

Enverî, Hasan, *İştîlâhât-i Dîvânî*, İntişârât-i Suhen, Çâp-i Dovvom, Tahran 1373 ş.

Esterabâdî, Muhammed Kâsım Hindûşâhî, *Târîḥ-i Firişte*, haz. Muhammed Rızâ Naşîrî, İntişârât-i Encumen-i Âşâr-i Mefâḥir-i Ferhengî, Tahran 1378 ş.

Girâmî, Behrâm, *Gul u Giyâh der Hezâr Sâl-i Şi'r-i Fârsî*, İntişârât-i Suhen, Tahran 1387 ş.

Gökmen, Gökhan, "*Mu'izzî'nin Şiir Dünyası*", Kırıkkale-Ankara Üniversiteleri, Sosyal Bilimler Enstitüleri, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kırıkkale 2018.

Gâznevî, Seyyid Hasan, *Tercume-i Manzûm Vaşiyyet-i İmâm 'Alî be-İmâm Huseyn*, tsh. Cevâd-i Beşerî, İntişârât-i Merkez-i Pejoheşî Mîrâs-i Mektûb, Tahran 1389 ş.

Hâfî, Mecd, *Ravza-i Huld*, haz.: Huseyn-i Hâdivecm, Çâphâne-i Tehrân-i

Muṣavver, Tahran 1345 ş.

Ḥândmîr, Ġiyâse'd-dîn-i Ḥumâme'd-dîn, *Târîḥ-i Ḥabîbu's-Siyer fî Aḥbâr-i Efrâdi'l-Beşer*, İntişârât-i Ḥayyâm, Tahran 1362 ş.

_____, *Destûru'l-Vuzerâ*, tsh. Sa'îd-i Nefîsî, İntişârât-i İḳbâl, Çâp-i Dovvom, Tahran 1355 ş.

Ḥânlerî, Zehrâ, *Ferheng-i Edebiyyât-i Fârsî*, İntişârât-i Bunyâd-i Ferheng-i Îrân, Tahran 1348 ş.

Hidâyet, Rıza Kuliḥân, *Mecme'u'l-Fuṣṣḥâ*, tsh. Mezâhir-i Musâf, İntişârât-i Emîr Kebîr, Çâp-i Evvel, Tahran 1336 ş.

<https://www.etimolojiturkce.com/kelime/halk1> Erişim Tarihi: 15.12.2017.

Humâî, Celâle'd-dîn, *Şina'ât-i Edebî*, İntişârât-i İlmî, Çâp-i Evvel, Tahran 1339ş.

İbn-i Ḥallîḳân, *Vefeyâtu'l-A'yân ve Enbâ'u Ebnâi'z-Zamân*, nşr. Şerîf Rîzâ, Kum 1364 ş.

‘İzze'd-dîn, İbn-i Eşîr, *Târîḥ-i Kâmil*, haz. Seyyid Muḥammed-i Ḥuseyn-i Rûḥânî, İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1370 ş., XIV Cilt.

Karaismailoğlu, Adnan, *Klasik Dönem Türk Şiiri İncelemeleri*, Akçağ Yayınları, Ankara 2001.

Kâşânî, Ġazî Aḥmed b. Muḥammed-i Ġaffarî, *Târîḥ-i Nigâristân*, tsh. Murtezâ Muderrîs-i Geylânî, İntişârât-i Ḥâfîz, Tahran 1340 ş.

Ḳazvinî, Ḥamdu'l-lâh-i Mustevfî, *Târîḥ-i Guzîde*, haz. ‘Abdu'l-ḥuseyn-i Nevâî, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1362 ş.

Kedkenî, Muḥammed Rîzâ Şefî‘, *Şuver-i Ḥiyâl der Şi‘r-i Fârsî*, İntişârât-i Âġâh, Tahran 1370 ş.

Ḳummî, Necme'd-dîn Ebû Recâî, *Târîḥu'l-Vuzerâ*, haz. Muḥammed Taḳî Dânişpejoh, İntişârât-i Ḥûşe, Tahran 1363 ş.

Kur’ân-ı Kerim, çev. Hayrettin Karaman vd. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2008.

Maḥbûb, Muḥammed Ca‘fer, *Sebk-i Ḥorâsânî der Şi‘r-i Fârsî*, Çapḥâne-i Sâzmân-i Terbiyet Mu‘allim ve Taḥḳîḳât-i Terbiyetî, Tahran 1345 ş.

Mâhyâr, ‘Abbâs, *Ez Şerî tâ Süreyya*, İntişârât-i Câm-i Gul, Tahran 1382 ş.

Millî Eğitim Bakanlığı İslâm Ansiklopedisi, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, XIII Cilt, 1940-1987.

Mîrhând, Muḥammed b. Maḥmûd, *Târîḥ-i Ravzatu's-Şafâ fî Sîretu'l-Enbiyâ ve'l-Mulûk ve'l-Hulefâ*, haz. Cemşîd-i Giyânfer, İntişârât-i Esâtîr, Tahran 1380 ş., XV Cilt.

Mîrniyâ, Seyyid 'Alî, *Ferheng-i Merdum, Folklor-i Îrân*, İntişârât-i Pârsâ, Tahran 1369 ş.

Mu'în, Muḥammed, *Ferheng-i Fârsî*, İntişârât-i Emîr Kebîr, Çâp-i VIII, Tahran 1371 ş., VI Cilt.

Muşaffâ, Ebû'l-fazl, *Ferheng-i İşfîlâhât-i Nucûmî*, İntişârât-i Pejoheşgâh-i 'Ulûm-i İnsânî ve Muṭâla'ât-i Ferhengî, Tahran 1381 ş.

Mütercim Âsım, *Burhân-ı Kâpî*, haz. Mürsel Öztürk, Derya Örs, TDK Yayınları, Ankara 2000.

Nefîsî, Sa'îd, *Târîḥ-i Naẓm u Neşr der Îrân*, İntişârât-i Furûkî, Çâp-i Dovvom, Tahran 1363 ş., II Cilt.

Onay, Ahmet Talat, *Açıklamalı Dîvân Şiiri Sözlüğü*, haz. Cemal Kurnaz, Berikan Yayınevi, Ankara, ty.

Öztuna, Yılmaz, *Devletler ve Hânedânlar*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, III. Baskı, Ankara 2005, V Cilt.

Pala, İskender, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, XXIV. Basım, İstanbul 2014.

Râmpûrî, Muḥammed b. Celâle'd-dîn, *Ġiyâsu'l-Luġât*, haz. Manşûr Şervet, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1393 ş.

er-Râvendî, Muḥammed b. 'Alî b. Suleymân, *Râḥetu's-Şudûr ve Âyetu's-Surûr*, haz. Muḥammed İqbâl, İntişârât-i Emîr Kebîr, Tahran 1364 ş.

Râzî, 'Abdu'l-celîl-i Qazvînî, *Ba'zî Mesâlib en-Nevâsib fî Naḳẓ-i Fezâhi'r-Revâfîz*, tsh. Seyyid Celâle'd-dîn-i Huseynî, İntişârât-i Encumen-i Âşâr-i Millî, Tahran 1371 ş., II Cilt.

Râzî, 'Abdullâh, *Târîḥ-i Kâmil-i İran*, İntişârât-i İqbâl, Tahran 1347 ş., II Cilt.

Râzî, Emîn Aḥmed, *Heft İḳlîm*, haz. Seyyid Muḥammed Rızâ Tâhirî, İntişârât-i Şedâ ve Sîmâ, Tahran 1378 ş., III Cilt.

Râzî, Şemse'd-dîn Muḥammed Qays, *el-Mu'cem fî Me'âyîr-i Eş'âru'l-'Acem*, haz. Muḥammed b. 'Abdu'l-vehhâb-i Qazvînî, İntişârât-i Zuvvâr, Tahran 1387 ş.

Şafâ, Zebîhullâh, *Târîh-i Edebiyyât der İran*, İntişârât-i Kitâb-furûşî-i İbn-i Sînâ, Çâp-i Sevvom, Tahran 1339 ş.

Senâ'î, Mecdûd b. Âdem, *Meşnevîhâ-yi Hakîm Senâ'î*, tsh. Muḥammed Taḳî Muderris-i Razavî, İntişârât-i Dânişgâh-i Tehrân, Tahran 1348 ş.

_____, *Hadîkatu'l Hakîka ve Şerî'atu't-Turîka*, tsh. Muḥammed Taḳî Muderris-i Razavî, İntişarat-i Dânişgâh-i Tehrân, Tahran 1359 ş.

Şemîsâ, Sîrûs, *Ferheng-i Telmîhât*, İntişârât-i Şimşâd, Tahran 1369 ş.

_____, *Ferheng-i İşârât-i Edebiyyât-i Fârsî*, İntişârât-i Mitrâ, Tahran 1387 ş.

_____, *Sebk-şinâsî-i Şi'r*, Çâphâne-i Ferdovs, Çâp-i Dovvom, Tahran 1375.

Ṭâhiru'l-Mevlevî, *Şerḥ-i Mesnevî*, II. Baskı, İstanbul, ty.

Tatavî, Aḥmed-Ḳazvînî, Aşefhân, *Târîhu'l-Fâ*, tsh. Gulamrîzâ Ṭabâṭabâi-i Mecîd, İntişârât-i İlmî ve Ferhengî, Tahran, 1382 ş., V Cilt.

Tekin, Tuğba, “MÖ 5000- M.S. 1967 “Arası Dönemde Kudüs’ün El Değiştirmesi”, *Akademik Bakış Dergisi*, Celalabat, Kırgızistan, Mart-Nisan 2017.

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, İstanbul, 1988-2013, XLIV Cilt.

Türkler Ansiklopedisi, Balkan Ciltevi, Ankara, 2014, XXI Cilt.

Uludağ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Kabalcı Yayınevi, II. Basım, İstanbul 2005.

Vural, Mehmet, *İslâm Felsefesi Sözlüğü*, Elis Yayınları, II. Basım, Ankara 2011.

Yâḥaḳḳî, Muḥammed Ca'fer, *Ferheng-i Esâfîr ve Dâstân-vârehâ der Edebiyyât-i Fârsî*, İntişârât-i Ferheng-i Mu'âsır, Tahran 1388 ş.

Zaḥîreddîn-i Beyḥaḳî, , *Lubâbu'l-Ensâb ve'l-Elkâb ve'l-Aḳâb*, tsh. Seyyid Mehdî-i Recâi, nşr. Menşûrât-i Mektebetu'l-Mar'aşî, Çâp-i Dovvom, 1386 ş.